Mukaddime

İbn-i Haldûn

İKİNCİ CİLT

Çeviren:
HALİL KENDİR

Yeni Şafak KÜLTÜR ARMAĞANI

"İnandığımız o nurlu yolda, hayırlara vesile olması dileğiyle..."

Mukaddime

"Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber Fî Eyyâmi'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum Min Züveyi's-Sultânu'l-Ekber"
(Araplar, Acemler, Berberîler ve Onlarla Çağdaş Olan Büyük Devlet Sahibi Halklar Hakkında İbretler, Başlangıç ve Haber Kitabı)

Yazan:
İbn-i Haldûn
Abdurrahman bin Muhammed bin Haldûn Hadramî
(1332-1406)

Çeviren:
Halil Kendir
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve
Uluslararası İslâm Üniversitesi
Arap Dili ve Edebiyatı (İslâmabad) mezunu

Kapak Tasarımı:
Mehmet Emin Öztürk

Baskı Cilt
İMAJ
İÇ ve DIŞ TİC.AŞ
Merkez
Rüzgarlı Cad. Plevne Sok. No: 14/4
Ulus / ANKARA
Tel: 0 312 310 35 53 Fax: 0 312 309 19 18
Baskı Tesisleri
Altınordu Cad. No: 8 Organize San. Bölgesi
Sincan - ANKARA
Tel-Fax: 0 312 267 15 00
www.imajas.com.tr
ANKARA 2004

Yeni Şafak
Abone, Dağıtım ve Promosyonu Departmanı
Yenidoğan Caddesi, Şenay Sokak 2
Bayrampaşa-İstanbul
(0212) 612 29 30 pbx

www.yenisafak.com.tr

Eylül 2004

Mukaddime

"Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mübtedei ve'l-Haber Fî Eyyâmi'l-Arap
ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum Min Züveyi's-Sultânu'l-Ekber"
(Araplar, Acemler, Berberîler ve Onlarla Çağdaş Olan Büyük Devlet Sahibi
Halklar Hakkında İbretler, Başlangıç ve Haber Kitabı)

Yazan:
İbn-i Haldûn
Abdurrahman bin Muhammed bin Haldûn Hadramî
(1332-1406)

CİLT 2

Yeni Şafak
KÜLTÜR ARMAĞANI

Orijinali Arapça olan ve daha önce ülkemizde bazı çevirileri yayımlanmış bulunan 14. yüzyıla ait bu klasik eser, 2004 yılında Yeni Şafak gazetesi tarafından orijinal Arapça baskısı üzerinden özel olarak yeniden tercüme ettirilmiş ve elinizde bulunan yenilenmiş baskı da yine gazetemiz tarafından yaptırılmıştır. Okurlara yönelik bir kültür hizmeti olarak hazırlanan bu eserin üçüncü şahıslarca parayla satılması ve herhangi bir mekanik ya da elektronik yöntemle ticarî amaçlı çoğaltımı yasaktır.

"Mukaddime", ele aldığı konu başlıkları itibarıyla tarih, tarih felsefesi, sosyoloji ve sosyal antropoloji ağırlıklı bir eser olmakla birlikte, yazarının yüksek dînî duyarlılığından dolayı Kur'an-ı Kerim'e de sık sık atıfta bulunmakta ve ilgili bölümlerde pekçok âyete yer vermektedir. Bu nedenle, içeriğine uygun bir hassasiyetle muhafazası ve okunması gerektiğini saygıyla hatırlatırız.

İçindekiler

461 DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ülkeler, Şehirler Ve Diğer Meskûn Yerler İle Buralarda Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında

463 **Birinci Fasıl:** Devletlerin Şehirlerden Daha Eski Olduğu, Şehirlerin İse Devletlerin İkinci Aşaması Olarak Ortaya Çıktığı Hakkında

465 **İkinci Fasıl:** Devlet Olmanın Şehirlere Yerleşmeye (Kentleşmeye) Yol Açtığı Hakkında

467 **Üçüncü Fasıl:** Büyük Şehirleri Ve Yüksek Yapıları Ancak Güçlü Hükümdarlıkların İnşâ Edebileceği Hakkında

469 **Dördüncü Fasıl:** Çok Büyük Yapıları Bir Devletin Tek Başına İnşâ Edemeyeceği Hakkında

471 **Beşinci Fasıl:** Şehirlerin Kuruluşunda Göz Önünde Tutulması Gereken Hususlar Ve Bunlara Riayet Edilmemesi Hâlinde Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında

474 **Altıncı Fasıl:** Yeryüzündeki Büyük (Tazim Ve Hürmete Lâyık) Mescidler Ve İbadethaneler Hakkında

484 **Yedinci Fasıl:** Afrika Ve Mağrib'teki Şehir Ve Kasabaların Az Oluşu Hakkında

486 Sekizinci Fasıl: İslâm Toplumundaki Bina ve Yapıların, Onların Güçleri ve Daha Önceki Devletlerin Durumu İle Kıyaslandığında Az Oluşu Hakkında

488 Dokuzuncu Fasıl: Arapların Yaptıkları Binaların -Çok Azı Dışında- Çabuk Harap olup Yıkıldıkları Hakkında

490 Onuncu Fasıl: Şehirlerin Harap Olmasının Başlangıcı Hakkında

491 On Birinci Fasıl: Halklarının Refah Seviyesinin Yüksekliği Ve Çarşılarının Canlılığı Hususunda Şehirlerin Ve Kasabaların Birbirlerine Olan Üstünlüğünün, Sadece Toplumlarının Çokluğu Veya Azlığı Yönünden Birbirlerine Olan Üstünlüğüne Bağlı Olduğu Hakkında

494 On İkinci Fasıl: Şehirlerde Fiyatların Oluşması Hakkında

497 On Üçüncü Fasıl: Bedevîlerin, Umranı Kalabalık Şehirlerde Yaşamaya Güç Yetiremedikleri Hakkında

498 On Dördüncü Fasıl: Bölgelerin Zenginlik Ve Fakirlik Yönünden Farklılaşmasının Tıpkı Şehirler Gibi Olduğu Hakkında

500 On Beşinci Fasıl: Şehirlerde Arazi Ve Gayrimenkul Edinme, Bunlardan Yararlanma Ve Sağlayacağı Faydalar (Gelirler) Hakkında

502 On Altıncı Fasıl: Şehirlerdeki Servet Sahiplerinin Makam, Nüfuz Ve Korunmaya Muhtaç Oldukları Hakkında

503 On Yedinci Fasıl: Şehirlerdeki Uygarlık Ve Medenî Hayatın Devletler Sayesinde Var Olduğu Ve Kökleşip Sağlamlaşmasının da Ancak Devletin Devam Edip Güçlenmesiyle Mümkün Olacağı Hakkında

507 On Sekizinci Fasıl: Uygarlık Ve Medenî Yaşamın Umranın En İleri Noktası ve Ömrünün Sonu Olduğu, Sonunda da Umranın Bozulmasına Yol Açtığı Hakkında

511 On Dokuzuncu Fasıl: Hükümdarlığın Merkezi (Başkenti) Olan Şehirlerin Devletin Yıkılmasıyla Harap Olup Yıkılacağı Hakkında

514 Yirminci Fasıl: Bazı İş Kollarının (Mesleklerin) Sadece Bazı Şehirlerde Geliştiği Hakkında

515 Yirmi Birinci Fasıl: Şehirlerde Asabiyetlerin Bulunduğu ve Bazılarının Diğerlerine Üstünlük Sağladığı Hakkında

517 Yirmi İkinci Fasıl: Şehirlerde Konuşulan Diller Hakkında

519 **BEŞİNCİ BÖLÜM:**

Geçim, -Kazanç Ve Meslekler Gibi- Geçime İlişkin Hususlar Ve Bütün Bu Meselelerde Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında

520 **Birinci Fasıl:** Rızk Ve Kazancın Hakikatı, Bunların Açıklanması Ve Kazancın İnsan Emeğinin Kıymeti Olduğu Hakkında

523 **İkinci Fasıl:** Geçimin Çeşitleri Ve Yolları Hakkında

525 **Üçüncü Fasıl:** Hizmetin (Başkalarının Hizmetinde Çalışmanın) Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

527 **Dördüncü Fasıl:** Define Ve Hazine Aramak Yoluyla Kazanç Elde Etmeye Çalışmanın Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

532 **Beşinci Fasıl:** Servet Elde Etmede Makam Ve Nüfuzun Etkili Olduğu Hakkında

534 **Altıncı Fasıl:** Zenginlik Ve Servete Genellikle Başkalarına Boyun Eğip Yalakalık Edenlerin Sahip Olduğu Hakkında

538 **Yedinci Fasıl:** Kadılık, Müftülük, Müderrislik, İmamlık, Hatiplik Ve Müezzinlik Gibi Dinsel Görevleri Yürütenlerin Genellikle Büyük Servet Sahibi Olamadıkları Hakkında

540 **Sekizinci Fasıl:** Çiftçiliğin, Zayıfların Ve Bedevîlerin Geçim Yolu Olduğu Hakkında

541 **Dokuzuncu Fasıl:** Ticaretin Anlamı, Yolları Ve Çeşitleri Hakkında

542 **Onuncu Fasıl:** Ticaretle Kimlerin Meşgûl Olduğu Ve Kimlerin Onu Meslek Edinmekten Kaçınması Gerektiği Hakkında

544 **On Birinci Fasıl:** Tacirlerin Ahlâkının Asillerin Ve Hükümdarların Ahlâkından Daha Düşük Olduğu Hakkında

545 **On İkinci Fasıl:** Tacirlerin Mallarını Satmak İçin Başka Bir Yere Götürmesi Hakkında

547 **On Üçüncü Fasıl:** İhtikâr Hakkında

549 **On Dördüncü Fasıl:** Fiyatların Ucuz Olmasının Ticareti Meslek Edinenlere Zarar Vereceği Hakkında

551 **On Beşinci Fasıl:** Tacirlerin Ahlâkının Reis Konumundaki Kişilerin Ahlâkından Daha Düşük Ve İnsanlıktan Uzak Olduğu Hakkında

553 **On Altıncı Fasıl:** Sanatların Mutlaka Bilgiyi Gerektirdiği Hakkında

555 **On Yedinci Fasıl:** Sanatların Ancak Medenî Umranın Mükemmelliği Ve Çokluğa Ulaşmasıyla Mükemmel Bir Duruma Gelebileceği Hakkında

557 **On Sekizinci Fasıl:** Şehirlerde Sanatların Kökleşip Sağlamlaşmasının Ancak Medenîliğin Kökleşip Sağlamlaşması Ve Süresinin Uzunluğu İle Mümkün Olacağı Hakkında

559 **On Dokuzuncu Fasıl:** Sanatların Ancak Onları Talep Eden Çok Olursa İyileşip Güzelleşeceği Ve Çoğalacağı Hakkında

560 **Yirminci Fasıl:** Şehirler Yıkılmaya Yüz Tuttuğunda Oralardaki Sanatların da Eksileceği Hakkında

561 **Yirmi Birinci Fasıl:** İnsanların Sanatlardan En Uzak Olanlarının Araplar Olduğu Hakkında

563 **Yirmi İkinci Fasıl:** Bir Sanatta Meleke Sahibi Olunduktan Sonra Başka Bir Sanatta Meleke Sahibi Olmanın Pek Gerçekleşmediği Hakkında

564 **Yirmi Üçüncü Fasıl:** Temel Sanatlar Hakkında

565 **Yirmi Dördüncü Fasıl:** Çiftçilik Sanatı Hakkında

566 **Yirmi Beşinci Fasıl:** Yapı (İnşaatçılık) Sanatı Hakkında

570 **Yirmi Altıncı Fasıl:** Marangozluk Sanatı Hakkında

572 **Yirmi Yedinci Fasıl:** Dokumacılık Ve Terzilik Sanatı Hakkında

574 **Yirmi Sekizinci Fasıl:** Ebelik Sanatı Hakkında

577 **Yirmi Dokuzuncu Fasıl:** Tıp Sanatı Ve Bu Sanata Bâdiyelerde Değil Şehir Ve Kentlerde İhtiyaç Duyulacağı Hakkında

580 **Otuzuncu Fasıl:** Hat Ve Kitâbetin (Yazının) İnsanlığa Özgü Sanatlardan Olduğu Hakkında

588 **Otuz Birinci Fasıl:** Kâğıtçılık Sanatı Hakkında

590 **Otuz İkinci Fasıl:** Mûsikî Sanatı Hakkında

596 **Otuz Üçüncü Fasıl:** Sanatların, Özellikle de Kitâbet Ve Hesabın İnsan Aklını Geliştireceği Hakkında

599 ALTINCI BÖLÜM

İlimler, İlimlerin Çeşitleri, Öğretim, Öğretim Yolları Ve Bununla İlgili Diğer Hususlar Hakkında

601 **Birinci Fasıl:** Beşerî Umranda İlmin Ve Öğretimin Tabiî Bir Durum Olduğu Hakkında

602 **İkinci Fasıl:** Öğretim Ve İlmin Sanatların Kapsamında Olduğu Hakkında

607 **Üçüncü Fasıl:** İlimlerin Ancak Umranın Büyümesi Ve Medenîliğin Gelişip İlerlemesiyle Çoğalacağı Hakkında

609 **Dördüncü Fasıl:** Çağımız Umranlarında Mevcut Olan İlim Çeşitleri Hakkında

612 **Beşinci Fasıl:** Kur'an İlimleri: Tefsir Ve Kıraat İlmi Hakkında

617 **Altıncı Fasıl:** Hadis İlimleri Hakkında

623 **Yedinci Fasıl:** Fıkıh İlmi Hakkında

630 **Sekizinci Fasıl:** Ferâiz (Miras) İlmi Hakkında

632 **Dokuzuncu Fasıl:** Fıkıh Usûlü Ve Onunla Bağlantılı Olan Cedel Ve Hılâfiyyât ilmi Hakkında

638 **Onuncu Fasıl:** Kelâm İlmi Hakkında

649 **On Birinci Fasıl:** Fiilî (Eylemsel) Olaylar Âleminin Ancak Düşünce İle Tamamlanacağı Hakkında

651 **On İkinci Fasıl:** Tecrübî (Deneysel) Akıl Ve Bu Aklın Oluşumu Hakkında

653 **On Üçüncü Fasıl:** İnsanların Bilgileri Ve Meleklerin Bilgileri Hakkında

655 **On Dördüncü Fasıl:** Peygamberlerin Bilgileri Hakkında

657 **On Beşinci Fasıl:** İnsanın Zâtı İtibariyle Cahil, Kesb (Kazanma) İtibariyle ise Âlim olduğu Hakkında

659 **On Altıncı Fasıl:** Kur'an Ve Sünnette Yer Alan Müteşâbih Meselesinin Açıklığa Kavuşturulması Ve Bu Yüzden İtikad'ta Ortaya Çıkan Ehl-i Sünnet Ve Ehl-i Bidat Mezhepler Hakkında

669 On Yedinci Fasıl: Tasavvuf İlmi Hakkında

682 On Sekizinci Fasıl: Rüya Tâbiri (Yorumu) İlmi Hakkında

686 On Dokuzuncu Fasıl: Aklî İlimler Ve Çeşitleri Hakkında

690 Yirminci Fasıl: Adet (Sayı) İle İlgili İlimler, Aritmetik İlmi, Hesap İlmi, Cebir İlmi, Muâmelât, Ferâiz (Miras) Hakkında

695 Yirmi Birinci Fasıl: Geometrik İlimler Hakkında

698 Yirmi İkinci Fasıl: Astronomi İlmi Hakkında

701 Yirmi Üçüncü Fasıl: Mantık İlmi Hakkında

705 Yirmi Dördüncü Fasıl: Tabiiyât (Tabiî Bilimler) Hakkında

706 Yirmi Beşinci Fasıl: Tıp İlmi Hakkında

708 Yirmi Altıncı Fasıl: Ziraat Hakkında

709 Yirmi Yedinci Fasıl: İlâhiyât İlmi Hakkında

712 Yirmi Sekizinci Fasıl: Sihir (Büyü) ve Tılsım İlimleri Hakkında

720 Yirmi Dokuzuncu Fasıl: Harflerin Esrarı İlmi, Fasıl: Harfler Arasındaki Bağlantılar Yoluyla Gizli Sırları Öğrenmek, Fasıl: Harflere İlişkin Kanunlar İle Gizli Sırlara Ulaşmak Hakkında

746 Otuzuncu Fasıl: Kimya İlmi Hakkında

756 Otuz Birinci Fasıl: Felsefenin Geçersizliği Ve Felsefeyle Uğraşmanın Zararları Hakkında

762 Otuz İkinci Fasıl: Nucûm Sanatının (Astrolojinin) Geçersizliği, İdraklerinin Zayıflığı Ve Gayesinin Kötülüğü Hakkında

768 Otuz Üçüncü Fasıl: Kimyanın Semeresinin İnkâr Edilmesi, Bu Semerenin Varlığının İmkansızlığı Ve Bu İşi Meslek Edinmekten Doğan Kötülükler Hakkında

775 Otuz Dördüncü Fasıl: İlimler Hakkında Yazılan Eserlerin Çokluğunun Onların Tahsil Edilmelerinin Önünde Engel Teşkil Ettiği Hakkında

777 Otuz Beşinci Fasıl: Kitap Telif Edilmesinde Esas Alınması Gereken Amaçlar Ve Bunların Dışında Kalanların İptal Edilmesi Hakkında

781 Otuz Altıncı Fasıl: İlimler Hakkındaki Eserlerin Çok Fazla Kısaltılıp Özetlenmelerinin Öğrenime Zarar Vermesi Hakkında

783 Otuz Yedinci Fasıl: İlim Öğretiminde Doğru Yöntem Ve Bunun Nasıl Faydalı Olacağı Hakkında

787 Otuz Sekizinci Fasıl: Aletli İlimlerdeki Araştırmaların Çok Genişletilmemesi Ve Meselelerinin Fazla Dallandırılmaması Gerektiği Hakkında

789 Otuz Dokuzuncu Fasıl: Çocukların Eğitimi Ve İslâm Şehirlerinde Bunun Yöntemlerinin Farklı Olduğu Hakkında

792 Kırkıncı Fasıl: Öğrencilere Sert Davranmanın Ve Şiddet Uygulamanın Onlara Zarar Vereceği Hakkında

794 Kırk Birinci Fasıl: İlim İçin Yolculuk Yapmanın Ve Üstadlarla Görüşmenin Öğretimdeki Mükemmelliği Artırdığı Hakkında

795 Kırk İkinci Fasıl: İnsanlar İçinde Siyasetten Ve Siyasal Yaklaşımlardan En Uzak Olanların Âlimler Olduğu Hakkında

797 Kırk Üçüncü Fasıl: İslâm'daki Âlimlerin Çoğunun Acemler Olduğu Hakkında

800 Kırk Dördüncü Fasıl: Ana Dili Arapça Olmayanların, İlim Tahsil Etmede Ana Dili Arapça Olanlardan Geride Kaldıkları Hakkında

803 Kırk Beşinci Fasıl: Arap Diliyle İlgili İlimler Hakkında: Nahiv ilmi, Lugat İlmi, Beyân (Belâgat) İlmi, Edeb (Edebiyat) İlmi

814 Kırk Altıncı Fasıl: Dilin Sınâî (Sonradan Öğrenilen) Bir Meleke Olduğu Hakkında

816 Kırk Yedinci Fasıl: Çağımızdaki Arap Dilinin Mudar Ve Himyer Dillerinden (Arapçalarından) Farklı ve Bağımsız Olduğu Hakkında

820 Kırk Sekizinci Fasıl: Şehirlilerin Konuştuğu Dilin (Lehçenin) Mudar Dilinden Farklı Ve Bağımsız Bir Dil Olduğu Hakkında

822 Kırk Dokuzuncu Fasıl: Mudar Dilinin Öğrenilmesi Hakkında

823 Ellinci Fasıl: Mudar Dilindeki Melekenin Arapça (Gramer) İlmindeki Melekeden Farklı Olduğu Ve Mudar Dilinin Öğreniminde Ona İhtiyaç Duyulmadığı Hakkında

825 **Elli Birinci Fasıl:** Belâgatçıların Kullandığı "Zevk" Teriminin Açıklanması, Anlamının İncelenmesi Ve Araplaşan Acemlerin Genellikle Bunu Elde Edemeyişlerinin İzahı Hakkında

828 **Elli İkinci Fasıl:** Bütün Şehirlilerin Öğretimle Elde Edilen Dil Melekesini Kazanma Hususunda Yetersiz Olduğu Ve Onlardan Arap Diline Daha Uzak Olanların Bu Melekeyi Kazanmalarının da Daha Zor Olduğu Hakkında

831 **Elli Üçüncü Fasıl:** Sözün Şiir Ve Nesir Olmak Üzere İki Sanata Ayrılması Hakkında

833 **Elli Dördüncü Fasıl:** İstisnalar Dışında, Aynı Anda Hem Şiirde Hem de Nesirde Çok Başarılı Olunamayacağı Hakkında

834 **Elli Beşinci Fasıl:** Şiir Sanatı Ve Onun Nasıl Öğrenileceği Hakkında

844 **Elli Altıncı Fasıl:** Şiir Ve Nesir Sanatlarının Mânâlarda Değil, Lafızlarda Olduğu Hakkında

845 **Elli Yedinci Fasıl:** Dil Melekesinin Ancak Çok Ezberle Kazanılacağı ve Kalitesinin de Ezberlenen Metinlerin Kalitesine Bağlı Olacağı Hakkında

848 **Elli Sekizinci Fasıl:** Tabiî (Sanatlarla Süslenmemiş) Söz, Masnû (Sanatlarla Süslenmiş) Söz ve Masnû Sözün Nasıl İyi Veya Kusurlu Olduğu Hakkında

852 **Elli Dokuzuncu Fasıl:** Makam ve Mevkî Sahiplerinin Şiirle Uğraşmaya Tenezzül Etmeyecekleri Hakkında

854 **Altmışıncı Fasıl:** Çağımızdaki (Bedevî) Arapların ve Şehirlilerin Şiirleri Hakkında

893 **Sonsöz**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜLKELER, ŞEHİRLER VE DİĞER MESKÛN YERLER İLE BURALARDA ORTAYA ÇIKAN DURUMLAR HAKKINDA

BİRİNCİ FASIL

Devletlerin Şehirlerden Daha Eski Olduğu, Şehirlerin İse Devletlerin İkinci Aşaması Olarak Ortaya Çıktığı Hakkında

Bunun açıklaması şöyledir: Daha önce söylediğimiz gibi, binaların ve kentlerin inşa edilmesi, bolluk ve refahın getirdiği medenîleşme ve uygarlaşmanın özelliklerinden biridir. Bu ise bedevîlik ve bedevî yaşam tarzından sonra gelir. Aynı şekilde şehirler ve kentler, büyük binaların ve yapıların olduğu yerlerdir. Bunlar ise (az sayıda ve) belirli kişilerin ortaya koyacağı şeyler olmayıp, büyük bir işbirliğini ve yardımlaşmayı gerektiren, genel (ve kalabalık) kesimler tarafından ortaya konabilecek eserlerdir. Ancak bu işler, herkes tarafından mecburî ve kaçmılmaz işlerden görülmediği için, onları bu tür eserler koyma zorlayacak bir iç eğilim yoktur. Aksine bunun için onların dışardan, devlet sopasıyla zorlanması veya üstesinden ancak devletin gelebileceği bol mükafâtlar ve ücretlerle teşvik edilmesi gerekir. Dolayısıyla kentleşme ve şehirleşme için mutlaka devlete ve hükümdarlığa ihtiyaç vardır.

Bir şehir, onu planlayıp kuranın bakış açısına, bulunduğu yerdeki iklim ve coğrafi şartların gereklerine göre kurulup tamamlandıktan sonra, içinde yer aldığı devletin ömrü, o şehrin de ömrünü oluşturur. Eğer devletin ömrü kısa olursa, devletin sona ermesiyle şehirde de hayat durur, umran geriler ve şehir harap olur. Ancak devletin ömrü uzun olursa, şehirde fabrikalar kurulmaya, geniş ve görkemli evler inşa edilmeye devam eder, çarşılar, sokaklar büyür ve sonuçta Bağdat ve benzeri şehirlerde olduğu gibi şehrin kapladığı alan geniş bir mesafeye yayılır.

Hatîb Bağdadî "Tarih"inde, Me'mun döneminde Bağdat'taki hamamların sayısının altmış beş bine ulaştığını söylüyor. Bu dönemde Bağdat, birbirine bitişik ve yakın olan kırktan fazla kent ve kasabayı içine alıyordu. Onun için yerleşim birimlerinin aşırı derecedeki büyüklüğünden dolayı, tek bir sur tarafından çevrilecek bir şehir durumunda değildi. İslâm milleti içinde yer alan Kayravân, Kurtuba, Mehdiyye ve bize ulaştığına göre çağımızda da Kahire'nin durumu böyledir.

Bu şehirlerin, onları kuran devletlerin yıkılmasından sonra ki durumlarına gelince: Eğer bu şehirlerin etrafındaki veya yakın bölgelerindeki dağlıklar ve ovalarda, (insan kaynakları yönünden) sürekli olarak kendilerini besleyecek umranın bulunduğu bâdiyeler varsa, bunlar o şehirlerin varlıklarını korumalarını ve devletin yıkılmasından sonra da yaşamaya devam etmelerini sağlar. Nitekim etraflarındaki dağlık bölgelerde (insan kaynakları yönünüden) kendilerini besleyecek umranın bulunduğu Mağrib'teki Fas ve Bicâye'nin, doğuda da Acem Irak'mın durumu buna örenktir. Çünkü bedevî halkların kazanç, zenginlik ve bollukta ulaşabilecekleri en ileri seviyeye ulaşmaları, -insanın tabiatı gereği- onları rahat ve huzurlu bir hayata yönlendirir. Sonuçta bu insanlar şehirlere ve kentlere yerleşirler ve buralarda uysallaşıp medenileşirler. (Böylece şehir var olmaya ve yaşamaya devam eder).

Ancak eğer bu şehirlerin, civar bölgelerdeki bâdiyelerden gelecek ve umranın sürekliliğini sağlayacak insan kaynakları yoksa, devletin yıkılmasıyla bu şehirlerin yapısı bozulur, kendisini koruyacak güç ortadan kalktığı için umran yavaş yavaş dağılıp eksilir ve nihayet tamamen ortadan kalkarak şehir harap olur. Doğuda Mısır, Bağdat, Kûfe, Mağrib'de ise Kayravân, Mehdiyye ve Hammâd oğullarının kalesi bu duruma örnektir.

Bazen de bir şehri kuran devletin yıkılmasından sonra, başka bir devlet o şehri devletinin merkezi ve başkenti edinir ve kendisine yeni bir şehir kurmaktan kurtulur. Böylece bu yeni devlet o şehrin yapısını korur ve devletin güçlenip zenginleşmesiyle, şehirdeki binaların ve fabrikaların sayısı da artar. Bu şekilde şehir ömrüne bir ömür daha katar. Çağımızda Fas ve Kahire'nin durumu buna örnektir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyisini bilir ve başarı O'ndandır.

İKİNCİ FASIL

Devlet Olmanın Şehirlere Yerleşmeye (Kentleşmeye) Yol Açtığı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Kabileler ve asabiyetler devlet kurduklarında iki sebepten dolayı şehirleri istila etmeye mecbur kalırlar:

Bu sebeplerden birincisi, devlet olmak insanları, rahatlığa, huzurlu ve sakin bir hayata, (bedevî hayatın) zorluk ve ağırlıklarından kurtulmaya ve yine bedevî hayattaki eksik olan yönleri giderip tamamlamaya yönlendirir.

İkincisi, devlete karşı rekabete girişecekleri ve kötülük edecekleri beklenen kimselerin tehlikelerini uzaklaştırmak.Çünkü devletin etrafındaki şehirler, devlete karşı mücadele etmek veya devlete baş kaldırıp hükümdarlığı ellerinden olmak isteyenlerin sığınakları olabilmektedir. Bu kişiler o şehirleri bir kale gibi kullanıp kendileriyle mücadeleye girişirler. Bir şehre karşı mücadele etmek son derece zor ve meşakkatli bir iştir. Çünkü (surlarla çevrilmiş olan) şehir aslında çok sayıda asker yerine geçer. Surların arkasından düşmanla savaşmak, düşmanın saldırılarından korunmak ve düşmana zarar vermek çok fazla bir askere gücü gerektirmeden mümkün olmaktadır. Çünkü büyük bir güç ve asabiye, sadece savaşlarda bir tarafın diğer tarafa saldırdığı zamanlarda, sebat edip dayanmak için ihtiyaç vardır. Oysa şehirdekiler, düşmana karşı, surlar sayesinde korunup dayanırlar. Bu yüzden çok fazla sayıya ve büyük bir güce ihtiyaç duymazlar.

İşte bu kale (şurlarla çevrilmiş şehir) ve kendilerini orada emniyete almış olanlar, orayı ele geçirmek isteyenlerin azmini ve gücünü kırarlar. Bu yüzden (devlet kurmuş olanalar) oralardan gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için, sırayla etraftaki şehirleri ele geçirmeye yönelirler.

Eğer etrafta bir şehir bulunmuyorsa, bu sefer iki zorunluluktan dolayı kendileri şehir kurarlar: Birincisi, (medenî) umranlarını tamamlayıp, (bedevî) hayatın ağırlık ve zorluklarından kurtulmak. İkincisi, kendi tâifelerinden ve asabiyetlerinden olup da, kendilerine itaat etmeyen ve kendilerine üstünlük sağlamak isteyenlerin başlarını ezmek için.

Böylece anlaşılmış oluyor ki, devlet olmak şehirlere yerleşmeye (kentleşmeye) ve şehirleri ele geçirmeye yönlendiriyor. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyisini bilir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Büyük Şehirleri Ve Yüksek Yapıları Ancak Güçlü Hükümdarlıkların İnşâ Edebileceği Hakkında

Binalar (şehirler) inşa edilmesi ve diğer alanlarda devletlerin ortaya koyduğu eserlerin, onların gücü ve büyüklükleriyle orantılı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Çünkü şehirlerin kurulması büyük bir işbirliği ve yardımlaşmayı gerektiriyor. Eğer devlet, toprakları çok geniş olan, güçlü ve büyük bir devletse, ülkenin her tarafından toplayıp bir araya getireceği insanlarla, şehirlerin kurulması için gereken iş birliği ve iş gücünü sağlar. Çoğu zaman da ağır yüklerin taşınması ve kaldırılmasında insan gücünün yetersizliği ve acziyeti yüzünden, hassas denge ve ölçülere göre yapılmış teknik aletlerin yardımına başvurulur.

Çoğu insan Kisrâ'nın İvân'ı (sarayı), Mısır'daki Piramitler, Mağrib'teki su kemerleri ve Şarşâl gibi eskilerden kalan büyük ve görkemli yapıları gördüklerinde, bu eserleri ayrı ayrı veya topluca, ama sadece bedenî güçleriyle yaptıklarını düşünüp, bu eserleri ortaya koyabilecek çok güçlü ve büyük cisimleri olduğunu sanırlar. Teknik aletlerin kullanımını ve mühendislik sanatının inceliklerini ise gözden kaçırırlar.

Değişik ülkeleri gezip, oralarda binaların nasıl yapıldığına tanıklık edenler, bina işine önem veren acem devletlerinde, ağır cisimlerin kaldırılıp bir yerde başka bir yere nakletilmesi için ne gibi teknikler ve aletler kullandıklarını kendi gözleriyle gördükleri için bizim söylediklerimizin doğruluğunu anlarlar. Çağımızda halkın çoğu, eskilerden kalma büyük ve görkemli eserleri, Âd kavmine nispet ederek (Âd kavmine ait olduğunu belirtmek için) "âdiyye" olarak isimlendirirler. Bunun sebebi de, Âd kavminin çok büyük ve görkemli eserler ortaya koymasının, bedenlerinin çok büyük ve dolayısıyla onların çok güçlü olduklarını sanmalarından kaynaklanıyor.

Ancak bu doğru değildir. Çünkü biz, beden yapılarını (yani cisimlerinin bizden farklı olmadığını) bildiğimiz pek çok toplumun, tıpkı eskiden kalma eserler gibi, hatta onlardan daha büyük ve görkemli eserler ortaya koyduklarına şahit oluyoruz. Kisrâ'nın

Îvân'ı, Afrika'daki şii Ubeydiyyîn devletinin binaları ve yine Sınhâcelerin yapıları gibi. Benî Hammâd kalesindeki eserleri halen gözler önündedir. Aynı şekilde Ağleblerin inşa etmiş olduğu Kayravân camisi, Muvahhidlerin inşa etmiş olduğu Ribâtu'l-feth'i ve Sultan Ebû Saîd'in, Mansûra'nın karşısında kırk yıl içinde inşa etmiş olduğu yapı böyledir. Üzerlerindeki kanallar vasıtasıyla, Kartaca'ya su taşımak için yapılmış su kemerleri de, yine halen gözler önündedir. Bunların dışında, yakın ve uzak zamanlarda inşa edilmiş olan bu gibi büyük ve görkemli yapıları ortaya koyanların bize ulaşmış olan haberlerinden kesin olarak biliyoruz ki, onlar büyük bedenlere sahip kimseler değildir.

Eski görkemli yapıların, büyük cisimli insanlar tarafından yapıldığı görüşü, bu gibi şeylere çok düşkün olan kıssacılar tarafından Âd, Semud ve Amâlika kavimleri hakkında uydurulan bir söylentidir. Semud kavminin, kayaları oyarak yaptıkları evler çağımıza kadar gelmiştir. Sahih bir hadiste rivayet edildiği gibi, yıllarca Hicazlılara ait kervanların geçtiği yerde görülen bu evler Semud kavmine aittir. O evlerin içlerinin, genişliklerinin ve yüksekliklerinin (günümüzde) bilinen ölçülerden farklı olmadığı görülmektedir.

Kıssacılar bu meselede öylesine abartıya gidiyorlar ki, Amâlika kavminden olduğunu söyledikleri Üc bin Inâk'ın, eliyle denizdeki taze balıkları alıp, sonra da onu güneşe tutarak kızartacak kadar uzun olduğunu iddia ediyorlar. Böyle söylemekle, Güneş'e yaklaşıldıkça sıcaklığın arttığını iddia etmiş oluyorlar. Oysa bizdeki (bizi ısıtan) sıcaklığın yeryüzüne vurup yansıyan ışınlardan meydana geldiğini bilmiyorlar. Güneş'in kendisi ise ne sıcaktır ne de soğuktur. Sadece ışık saçıcı (aydınlatıcı), basit yapıdaki bir gök cismidir. Bu konuya, devletlerin temellerinin, onların güçleri üzerindeki etkilerini ele aldığımız ikinci fasılda [doğrusu üçüncü bölümün on sekizinci faslında] değindik. Allah dilediğini yaratır ve dilediğine hükmeder.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Çok Büyük Yapıları Bir Devletin Tek Başına İnşâ Edemeyeceği Hakkında

Bunun sebebi, daha önce söylediğimiz gibi, bu tür büyük ve görkemli yapıların, büyük bir yardımlaşmaya ve çok fazla beşeri güce ihtiyaç duymasıdır. Ancak bazen inşa edilmekte olan binanın büyüklüğünden dolayı, daha önce bahsetmiş olduğumuz teknik aletler bile (o binanın belirli bir süre içinde tamamlanmasında) yetersiz kalır. Bu yüzden eseri tamamlamak için, (başka eserler için yeterli olan belirli bir süre veya dönem yeterli olmayıp) kesintisiz ve uzun bir süre, aynı iş gücü, yardımlaşma ve enerjinin devam ettirilmesi gerekir. Dolayısıyla böyle bir yapıyı inşa etmeye biri başlar, sonra ikincisi üçüncüsü bunu devam ettirir. Her biri, binanın tamamlanıp gözler önünde sergilenmesi için, gerekli işgücünü toplamak hususunda üzerine düşen görevi yerine getirir. O binayı sonradan görenler ise, onun tek bir devlet zamanında yapıldığını sanır.

Tarihçilerin "Sedd-i Me'rib" (Me'rib Seddi/Barajı) hakkında naklettikleri haberler buna örnektir. Me'rib Seddi'ni, Yeşcub inşa etmiş ve yetmiş vadinin sularını buraya kanalize etmiştir. Ancak bu seddi tamamlayamadan ölmüş ve sed Himyer hükümdarları tarafından tamamlanmıştır. Aynı şey Âd kavmine özgü kemerler üzerinde, Kartaca'ya su taşımak için inşa edilmiş kanallar için de nakledilir. Çok büyük yapıların durumu genelde böyledir.

Çağımızda da çok büyük yapıların durumunun bundan farklı olmadığına tanık oluyoruz. Bir hükümdarın planlayıp başladığı böyle bir yapı, eğer kendisinden sonra gelen hükümdarlar tarafından devam ettirilmezse, onun tamamlanmadan olduğu gibi kaldığını ve ondan beklenen amacın gerçekleşmediğini görüyoruz. Yine devletlerin yıkmaktan aciz kaldığı çok sayıda bu tür büyük yapıların varlığı söylediklerimizi doğruluyor. Üstelik bir şeyi yıkmak, onu bina etmekten çok daha kolaydır. Çünkü yıkım, işin aslına yani yokluğa dönüştür. Yapım ise bu asla aykırı hareket etmektir.

Bu yüzden, yıkmak kolay olduğu halde, eğer beşerî gücümüzün yıkmaktan aciz kaldığı bir yapıyla karşılaşırsak, onu yapan kudretin aşırı derecede güçlü olduğunu ve bu-

nun tek bir devletin eseri olmadığını biliriz. Kisrâ'nın İvan'ını yıkmak isteyen Arapların karşılaştıkları durum böyle olmuştur. Harun Reşid, bu yapıyı yıkmaya azmedince, o zaman hapsedilmiş olan (Fars asıllı) Yahya bin Halid'e birine gönderip, bu konuda fikrini sormuştur. Yahya ona şöyle demiştir: "Ey Mü'minlerin emiri! Onu yıkma. Böyle bir yapıtın sahiplerinden hükümdarlığı almış olan atalarının, ne kadar büyük bir güce ve hükümdarlığa sahip olduklarının bir delili olarak onu bırak." Harun Reşid onu bu nasihatında samimi olmamakla suçlamış ve şöyle demiştir: "O, acemlik taassubundan dolayı böyle diyor. Vallahi onu yerle bir edeceğim."

Sonra Harun Reşid, bu yapıtın yıkımına girişmiş, bunun için kalabalık bir iş gücü tahsis etmiş, büyük baltalar hazırlatmış, onu ateşe vermiş, üzerine sirke döktürmüş, ancak bütün bunlardan sonra onu yıkmaktan aciz kalmış ve rezil olmaktan korkmuştur. Onu yıkmaktan vazgeçmek hususunda görüşünü almak için ikin kez Yahya bin Halid'e birini göndermiştir. Yahya şöyle demiştir: "Ey Mü'minlerin emiri! Vazgeçme. Onun yıkımına devam et ki, insanlar şöyle demesin: Mü'minlerin emiri ve Arapların hükmüdarı, acemlerin yaptığı bir yapıtı yıkmaktan aciz kaldı." Ancak Hurun Reşid onu yıkamayacağını anladı ve onu yıkmaktan vazgeçti.

Abbasî halifesi Me'mun, Mısır'daki piramitleri yıkmaya karar vermiş, bunun için adamlar toplamış ancak o da hedefine ulaşamamıştır. Piramitleri yıkmak için topladığı adamlar, piramitleri delmeye başlamışlar ve sonra dış duvarla içteki duvarlar arasındaki boşluğa ulaşmışlardır. Ancak yıkma girişimi bu noktada son bulmuştur. İddia edildiğine göre Me'mun, iç ve dış duvarlar arasındaki bu boşlukta bir define bulmuştur. Allah en iyisini bilir.

Çağımıza kadar gelmiş olan (Kartaca'nın) su kemerlerinin durumu da böyledir. Tunus şehrinin ahalisi, bina yapımlarında kullancakları güzel ve düzgün taşlar için, o kemerlerdeki taşları seçmekte, yine ustalar da o taşları beğenip tercih etmektedir. Ancak oradan küçük bir taş koparabilmeleri, günlerce uğraştıktan ve bütün enerjilerini tükettikten sonra mümkün olabilmektedir. Bu amaçla meşhur imece grupları oluşturuyorlardı. Çocukluk günlerimde buna çok şahit oluyordum. **"Sizi de, yapmakta olduğunuz şeyleri de yaratan Allah'tır." (Sâffât Sûresi, 96).**

BEŞİNCİ FASIL

Şehirlerin Kuruşunda Göz Önünde Tutulması Gereken Hususlar Ve Bunlara Riayet Edilmemesi Hâlinde Ortaya Çıkan Durumlar Hakkında

Bil ki şehirler, istenilen ölçüde refaha ve bolluğa ulaşmış ve artık rahat ve huzurlu bir hayatı tercih eden toplumların edinmiş oldukları bir istikrar ve yerleşim yeridir. Şehirlerin amacı huzurlu, istikrarlı ve güvenli bir yaşam olduğuna göre, o halde onların kuruluşunda, (hedeflenen böyle bir yaşama) zarar verecek yolların kapatılması ve faydalı olacak şeylerin de önünün açılması ve kolaylaştırılması gerekir.

Her şeyden önce şehri, ona gelecek zararlardan korumak için oradaki bütün evleri (yani yerleşim birimlerini) içine alacak şekilde bir surla çevirmek gerekir. Yine bu amaçla şehri, ona kolaylıkla ulaşılamaycak yüksek ve sarp yerlere veya ancak bir köprü vasıtasıyla ulaşılabilecek deniz veya nehirle çevrilmiş bir yere kurmak gerekir. Böylece şehir, düşmanların ona ulaşmasının çok zor olduğu sağlam ve korunaklı bir konumda olur.

Diğer taraftan şehrin, semavî afetlerden ve hastalıklardan korumak için iklimi elverişli, havası güzel bir yere kurmak gerekir. Çünkü eğer havası durgun ve pis olursa veya suyu bozulmuş pis kokulu bir gölete ya da bataklığa komşu olursa, bu kötü etkiler süratle şehre sirayet eder ve şehirdeki bütün canlıların hastalanmasına yol açar. Bütün bunlar gözlemlenmekte olan şeylerdir.

Havasının güzel olmasına dikkat edilmeyen şehirlerde, genellikle hastalıklar çok yaygındır. Mağrib'te, Afrika'nın Cerîd bölgelerinden bir olan Kâbis'te durum böyledir. Neredeyse orada yaşayanların veya oradan geçenlerin tamamı oradaki koku ve rutubetten dolayı bir şekilde hummadan nasibini alıyor. Söylendiğine göre oradaki bu durum sonradan ortaya çıkmış. Daha önceleri böyle değilmiş. Bekrî bunun sebebi olarak şu hadiseyi naklediyor: Bir kazı sırasında ağzı kurşunla mühürlenmiş bakır bir kap bulunmuş. Kabın mührü kırılınca, kaptan havaya bir duman yükselmiş ve sonra kaybolmuş. İşte oradaki humma hastalıkları bundan sonra başlamış. Bununla söylemek istediği şudur: Bu kap oradaki vebaya karşı bazı tılsımları içeriyordu. Mührün bozulmasıyla tılsımların

etkisi de kaybolmuş, böylece rutubet, pis koku ve veba da oraya yeniden dönmüştür.

Bu hikaye, halkın inanageldiği aslı astarı olmayan söylentilerden biridir. Bekrî, böyle bir şeyi reddecek veya onun yanlışlığını açıklayacak ilmi bir zeka, dikkat ve basiretten yoksun olduğu için, duyduğunu olduğu gibi nakletmiştir. Bu konuda yapılacak doğru açıklama şudur: Humma hastalıklarının hazırlayıcısı olan havadaki rutubet ve kötü kokunun sebebi, havanın durgunluğudur. Eğer rüzgar bu durgunluğu giderip, havayı sağa sola dağıtırsa, havada kötü kokular ve ondan kaynaklanan hastalıklar hafifler.

Eğer bir belde halkı çok kalabalık ve hareketli ise, havada da zorunlu olarak bir dalgalanma, hareketlenme ve ondaki durgunluğu gidercek bir esinti olur. Ancak o beldenin sakinleri az olursa, hava, kendisini harekete geçirip dalgalandıracak yardımcılar bulamaz, durgun ve dingin olarak kalır. Sonuçta kokusu ve zararı büyük olur.

İşte Afrika'da umran canlı ve yeni olduğu zamanlar, Kâbis'in nüfusu da çok ve hareketliydi. Bu durum havanın dalgalanıp harekete geçmesine yardımcı oluyor ve böylece havadaki ağırlık azalıyordu. Sonuçta kokular ve hastalıklar çok fazla olmuyordu. Ancak nüfusu azalınca, havası durgunlaşmış, sularının da bozulmasıyla koku ve hastalıklar çoğalmıştır. Bu meselenin doğrusu böyledir.

Havasının güzel ve elverişli oluşuna dikkat edilmeden kurulan bazı yerlerde, Kâbis'tekinin aksi istikametinde gelişmelerin yaşandığını da görüyoruz. Buralarda başlangıçta nüfusu az olduğu için, hastalıklar çoktur. Ancak nüfusu artınca durum değişiyor. Fas'ta hükümdarlık merkezi olan ve "El-Beledu'l-Cedîd" olarak isimlendirilen yer buna örnektir. Dünyada bunun örnekleri çoktur. Bunu anlarsan, söylediklerimizin doğru olduğunu görürsün.

Şehirlerin kuruluşunda, faydalı olacak şeylerin temin edilmesi için göz önünde bulundurulacak hususlara gelince: Öncelikle su ihtiyacının karşılanması için şehrin bir nehir kenarında veya tatlı ve bol suyu olan kaynaklara yakın bir yerde kurulması gerekir. Suyun bir beldeye yakın olması, o belde halkının zaruri bir gereksinim olan su ihtiyaçlarını karşılamalarını kolaylaştırır ve onlara sağlayacağı fayda çok büyük ve genel olur.

Şehirlerin kuruluşunda gözetilecek faydalı hususlardan bir diğeri, etrafta güzel otlakların bulunmasıdır. Çünkü her mesken sahibinin, yavrulatıp çoğaltmak veya ürünlerinden yararlanmak ya da yük taşımak ve binit vasıtası olarak kullanmak için evcil hayvanları vardır. Bu da otlakları zorunlu kılmaktadır. Eğer otlaklar çok güzel ve yakın olursa, bu onlar için en faydalısı olur. Çünkü otlakların uzakta olması, onların bir çok zorluklara ve meşakkatlere katlanmasını gerektirir.

Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus, ziraata elverişli alanların bulunmasıdır. Çünkü ziraat, gıda ve yiyecek demektir. Eğer ziraata elverişli alanlar şehre yakın olursa, oraları ekip biçmek ve ürün elde etmek en kolay şekilde gerçekleşir. Yine bununla ilişkili bir diğer husus, odun, tahta elde edecekleri ve bina yapımında kullanacakları ağaçların olmasıdır. Çünkü odun, ısınmak ve yemek pişirmek gibi çeşitli amaçlarla kullanılan faydası genel olan bir naddedir. Aynı şekilde tahta da evlerin çatıları ve damalarını yapımı gibi pek çok alanda kullanılan zaruri bir maddedir.

Uzak ülkelerden karşılanacak ihtiyaçların ulaşımını kolaylaştıracağı için, kurula-

cak şehrin denize yakın olması da göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biridir. Ancak bunun önemi birincisiyle aynı derecede değildir.

Bütün bunların önemi, şehir halkının onlara duyacağı ihticayın önemine ve zorunluluğuna göre değişir. Şehrin kurucusu, şehir için en uygun ve elverişli yerin farkına varamamış veya başkalarının ihtiyaçlarını dikkate almadan, sadece kendisi ve kavmi için en önemli husus ne ise, sadece onu göz önünde bulundurarak bir seçim yapmış olabilir. Nitekim İslâmiyetin ilk dönemlerinde, Irak ve Afrika'da şehir kuran Araplar böyle yapmıştır. Şehir kurarken, develerinin beslenmesine elverişli olan otlakların, ağaçların ve tuzlu suların bulunması gibi, sadece kendileri için en önemli hususları göz önünde bulundurmuşlardır. Ziraata elverişli alanlar, tahta (elde edilecek ağaçlar), su ve devenin dışındaki hayvanların otlayabileceği otlakların bulunması gibi başkalarının ihtiyaç duyacağı hususları ise dikkate almamışlardır. Kayravân, Kûfe ve Basra gibi şehirler buna örnektir. Bu gibi şehirler, tabii durumlar dikkate alınmadan kurulduğu için, harap olup yok olmaya en yakın adaylardır.

Deniz kenarlarındaki sahil şehirlerinin, ya bir dağ üzerinde veya sayıları çok ve kalabalık olan bir halkın bulunduğu yerde kurulması da, bu şehirlerin kuluşunda dikkate alınması gereken hususlardan biridir. Çünkü böylece, şehir bir düşman saldırısana maruz kaldığında, hemen imdada yetişecek birileri bulunur. Çünkü sahil şehirlerinin, asabiyet sahibi kabilelerden oluşan bir umranı olmadığı gibi, kurulduğu mıntıkalar da dağların sarp ve yüksek yerleri değildir. Bu yüzden düşmanlar, onların imdadına gelecek kimsenin olmadığından emin oldukları için, hem (karadan yapılacak) gece baskınlarına yönelmeleri, hem de denizden donanmalar ile saldırmaları kolaylaşır.

Şehir merkezlerinde rahatlık ve konfora alışmış insanlar, artık savaşçı kimliklerini kaybedip, başkalarının korumasına muhtaç hale gelmiş olurlar. Doğuda İskenderiye'nin, Mağrib'te Trablus, Bone ve Selâ'nın durumu böyledir.

Ancak sahil şehirleri, asabiyet sahibi kabilelerin yaşadığı yerlerin yakınına veya ulaşılması zor olan dağların yükseklerine kurulursa, bu durum düşmanları ümitsizliğe sevk eder ve şehre saldırmalarına engel olur. Çünkü dağların yüksekliklerindeki bir şehre saldırmanın zorluğunu veya asabiyet sahibi kabilelerin yanındaki bir şehre saldırdıklarında onların yardımana koşacak birilerinin olduğunu bilirler. Sebte, Bicâye ve küçük olmasına rağmen Kulle'nin durumu böyledir. Bu hususu iyi anla ve Abbasîlerden itibaren İskenderiye'nin, "Sağr" (sınır şehri) olarak isimlendirilmesinin sebebinin bu olduğunu bil. Oysa İskenderiye'den sonra Berka ve Afrika vardır. Ancak onun sınır olarak kabul edilmesinin sebebi, kurulduğu yerin denizden gelen saldırılara çok açık olmasıdır. İslâm tarihi boyunca düşmanların defalarca İskenderiye ve Trablus'a saldırmalarının sebebi de –Allah en iyisini bilir- budur.

ALTINCI FASIL

Yeryüzündeki Büyük (Tazim Ve Hürmete Lâyık) Mescidler Ve İbadethaneler Hakkında

Bil ki, bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah yeryüzünün bazı yerlerini üstün tutup şereflendirmiş, oraları kendisine ibadet yapılan mekanlar kılmış ve oralarda yapılan ibadetlerin sevap ve mükâfatını kat kat çoğaltıp yükseltmiştir. Kullarına bir lütuf olarak ve onların mutluluğa giden yollarını kolaylaştırmak için, peygamberlerinin dilinden bunu bize haber vermiştir.

Buhari ve Müslim'deki hadislerin ortaya koyduğu gibi, yeryüzünün en faziletli yerleri, şu üç mescidin bulunduğu yerlerdir: (Kâbe'nin bulunduğu) Mekke, (Mescid-i Nemevî'nin bulunduğu) Medine ve (Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu) Beytu'l-Makdis/Kudüs'tür.

Mekke'deki "Ümmü'l-Beyt" (Mescidlerin-İbadethanelerin Anası olan Kâbe), Hz. İbrahim'in beytidir. Kur'an'da bildirildiği gibi[143], Hz. İbrahim'e onu bina etmesini ve sonra da insanları onu hac etmeye davet etmesini Allah emretmiştir. Hz. İbrahim de oğlu İsmail ile birlikte onu (Kâbe'yi) yapmış ve Allah'ın emrini yerine getirmiştir. Hz. İsmail ve annesi Hacer, oraya gelip yerleşen Cürhüm kabilesiyle birlikte vefatlarına kadar orada iskan etmişler ve sonra da "Hıcr" denilen yere gömülmüşlerdir.

Beytu'l-Makdis'i Hz. Davud ve Hz. Süleyman –Allah'ın selamı onların üzerine olsun- inşa etmiştir. Allah onlara, oranın mescidini (Mescid-i Aksâ'yı) inşa etmelerini emretti. Hz. İshak'ın soyundan gelen pek çok peygamber onun çevresinde gömülüdür.

Medine'ye gelince, orası, Allah'ın peygamberine hicret etmeyi ve İslâm dinini tesis etmeyi emrettiği hicret yurdudur. Hz. Peygamber de burada Mescid-i Nebevî'yi inşa

---

[143] "Hani bir zamanlar İbrahim, İsmail ile birlikte Evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor ve: Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur, şüphesiz sen işiten ve bilensin, (diyorlardı)." (Bakara Suresi: 127).
"Bir zamanlar İbrahim'e Beyt'in (Kâbe'nin) yerini açıklamış (ve ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rukû ve secde edenler için evimi temiz tut. İnsanlar arasında haccı ilan et. Yaya olarak veya uzak yerlerden yorgun develer üzerinde sana (Kâbe'ye) gelsinler." (Hac Suresi: 26-27).

etmiştir. Yine Hz. Peygamber'in mübarek kabri buradadır.

Bu üç mescid, Müslümanların göz bebeği, gönüllerindeki sevgi ve dinlerinin azametidir. Bu mescidlerle ilgi hadislerde, onların yakınında olmanın ve içinde namaz kılmanın sevabının kat kat olacağı bilridiliyor. Şimdi bu üç mescidin, başlangıçlarından itibaren nasıl ortaya çıktıklarına ve bu son şekline nasıl geldiklerine değinelim.

Mekke: Söylendiğine göre onu ilk olarak Hz. Adem, (gökyüzündeki) Beytu'l-Ma'mûr'un[144] hizasına gelecek şekilde bina etmiştir. Sonra tufan onu yıkmıştır. Bu görüşü, şu ayetin genel manasından çıkarırlar: **"Hani bir zamanlar İbrahim, İsmail ile birlikte Evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor..."** (Bakara Sûresi, 127).[145] Sonra Allah Hz. İbrahim'i gönderdi. Hz. İbrahim'in durumu, eşi Sâre'nin, diğer eşi Hacer'i kıskanmasıyla ilgili durum malumdur. Allah, Hz. İbrahim'e, oğlu İsmail'i ve eşi Hacer'i çöle bırakmasını vahyetti. Onları Kâbe'nin olduğu yere bıraktı ve onlardan ayrıldı.

Sonra Allah Hz. İsmail ve annesi Hacer'e bir lütuf olarak Zemzem suyunu çıkardı ve Cürhüm kabilesinden bir grubu onların bulunduğu yere yönlendirip, onları koruyup gözetmelerini üstlenmelerini sağladı. Sonra bilindiği gibi, bu insanlar da Hz. İsmail ve annesi ile birlikte Zemzem'in çevresine yerleştiler. Hz. İsmail, Kâbe'nin olduğu yerde barınacağı bir ev edindi ve etrafını çitle çevirip koyunları için ağıl yaptı.

Hz. İbrahim de, onları ziyaret etmek için defalarca Şam'dan buraya gelmişti. Sonunda Allah ona, ağılın bulunduğu yere Kâbe'yi inşa etmesini emretti. Hz. İbrahim de oğlu İsmail'in yardımıyla Kâbe'yi inşa etti ve insanları orayı hac etmeye davet etti. Hz. İsmail, orada kalmaya devam etti. Sonra annesi Hacer öldü ve onu oraya defnetti. Kendisi de vefat edip annesinin yanına defnedilinceye kadar, Kâbe'yle ilgilenmeye devam etti. Kendisinden sonra ise Kâbe'yle oğulları ve onların Cürhüm kabilesinden olan dayıları ilgilendi. Onlardan sonra ise bu işi Amâlika üstlendi ve bu hal böylece sürüp gitti.

Sadece Hz. İsmail'in soyundan olanlar değil, yakın uzak demeden her yerden insan Kâbe'yi ziyarete koştu. Nakledildiğine göre Tebâbialar da Kâbe'ye gelip hac ediyorlar ve ona tazimde bulunuyorlardı. Hatta hükümdar Tubbaa Kâbe'yi bir örtü ile örtmüş, onun temizlenmesini emretmiş ve onun için bir de anahtar yaptırmıştı. Yine nakledildiğine göre Farslar da Kâbe'yi hacca geliyorlar, kurban ve adaklarla ona yaklaşmaya çalışıyorlardı. Hatta Zemzem kuyusunu kazdığı sırada Abdulmuttalib'in bulmuş olduğu, altından yapılmış iki ceylan yavrusunun, Farsların kurbanlarından (ona yaklaşmak için sundukları değerli hediyelerden) olduğu söyleniyor.

---

[144] Beytu'l-Ma'mûr'un (Ma'mur Ev) yedinci kat gökte Kâbe'nin hizasında bulunan bir yer olduğu kabul edilir. "Beytu'l-Ma'mûr" Kur'an'da şu şekilde yer alır: "Tür'a, satır satır yazılmış, ince deri üzerine yayılmış Kitab'a, **Beytu'l-Ma'mûr'a**, yükseltilmiş tavana, dolan denize yemin olsun ki, Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir. Onu engelleyecek bir şey yoktur." (Tûr Suresi: 1-7).

Hz. Peygamber de mîraçla ilgili bir hadisinde şöyle buyuruyor: "Sonra bana Beytu'l-Ma'mur da gösterildi. Orayı her gün yetmiş bin melek ziyaret ediyor." (Buhari, Bed'u'l-Halk. 6).

Müfessirler ayette (ve hadiste) geçen Beytü'l-Ma'mûr'u genellikle, yedinci kat gökte, Kâbe'nin hizasında bulunan bir ev olarak tefsir etmişlerdir. Onu günde yetmiş bin melek tavaf etmek ve namaz kılmak için ziyaret eder ve kıyamete kadar bir daha da geriye dönmezler.

[145] Yani bu ayette Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâbe'yi (sıfırdan) inşa ettiklerinden değil, temellerini yükselttiklerinden bahsedildiği için, Kâbe'nin daha önce bina edildiği sonucu çıkarılıyor.

Hz. İsmail'in çocuklarından sonra, onların dayıları olmaları hasebiyle Kâbe'yle ilgilenme işini Cürhüm kabilesi üstlendi ve Huzâa kabilesinin ortaya çıkıp, bu iş onlardan almalarına kadar, bu görevi sürdürdüler. Huzâa kabilesi de Allah'ın dilediği kadar bu görevi sürdürdü. Sonra Hz. İsmail'in soyundan gelenler çoğalıp yayıldılar ve Kinâne, daha sonra da Kureyş gibi pek çok kola ayrıldılar. Huzâa kabilesinin idaresi kötüye gidince, Kureyş onlara galip geldi, Kâbe'nin idaresini onlardan aldı ve onları Kâbe'den çıkardı. Sonra Kusay bin Kilâb'ı kendilerine reis yaptılar. Kusay hemen Kâbe'yi bina etti ve hurma (veya serir) ağacının tahtaları ve dallarıyla Kâbe'ye çatı yapıp üstünü kapattı. Şair A'şâ, bir beytinde Kusay'ın Kâbe'yi bina etmesine şu şekilde değiniyor:

Manastırdaki rahibin elbisesine ve Kusay ile
Mudâd bin Cürhüm'ün bina ettiği Kâbe'ye yemin ederim.

Sonra bir sel veya yangın sonucu Kâbe yıkılmış ve aralarında mal toplayarak Kâbe'yi yeniden inşa ettiler. Cidde sahillerinde karaya vurup parçalanan bir geminin tahtalarını satın alarak, Kâbe'nin çatısını bununla yaptılar. Önceden insan boyunun biraz üzerinde olan duvarlarının yüksekliğini on sekiz arşına çıkarttılar.[146] Yine önceden yere bitişik olan kapısını, içeriye sel suları girmemesi için bir adam boyu yükselttiler. Ancak topladıkları mallar binayı tamamlamaya yetmeyince, temellerinin ve duvarlarının altı arşın bir karışlık kısmını tamamlamadan bıraktılar ve burayı alçak bir duvarla çevirdiler. İşte tavaf, "Hıcr" denilen bu yerin arka tarafından yapılır.

Kâbe'nin bu binası, Abdullah bin Zübeyr'in halifeliğini iddia ederek Mekke'yi kendine merkez ve sığınak olarak seçmesine kadar devam etti. Yezid bin Muaviye'nin, Husayn bin Nümeyr komutasındaki ordusu, hicrî 64 senesinde Abdullah bin Zübeyr'in üzerine, Mekke'ye yürüdü ve Kâbe'ye mancınıklarla taşlar atıldı. Sonra Kâbe'de yangın çıktı. Bu yangının, Kâbe'ye atılan yağlı (ve tutuşturulmuş) maddelerden çıktığı söylenir. Yangın ve atılan taşlarla Kâbe'nin duvarları yarılıp çatlamış, bunun üzerine Abdullah bin Zübeyr de Kâbe binasını yıktırmıştır. Kâbe'nin yeniden bina edilmesi konusunda sahabe arasında çıkan anlaşmazlıktan sonra, Abdullah bin Zübeyer Kâbe'yi yeniden ve daha güzel yaptırmıştır. Abdullah, Kâbe'nin yeniden yapımı konusunda sahabelere, Hz. Peygamber'in, Hz. Aişe'ye söylediği şu sözü delil olarak göstermiştir: "Eğer kavmin, küfür (cahiliye) dönemine yakın olmasalardı Kâbe'yi İbrahim'in temelleri üzerine yeniden bina eder ve biri doğuda biri de batıda olmak üzere ona iki kapı bırakırdım."

Bu hadise dayanarak Abdullah Kâbe'yi yıktı ve Hz. İbrahim'in atmış olduğu temelleri ortaya çıkardı. Sonra bizzat kendi gözleriyle görmeleri için, Mekke'nin ileri gelenlerini oraya topladı. Abdullah bin Abbas, insanların kıbleyi şaşırmamaları için gerekli önlemi alması için Abdullah bin Zübeyr'i uyardı. Bunun üzerine Abdullah bin Zübeyr, Kâbe'nin temellerini ağaçlarla çevirdi ve kıblenin alameti olarak, ağaçların üzerine bir örtü astı. Daha sonra kireç ve alçı getirmeleri için Sana'ya adam gönderdi ve istenilenler getirildi. Sonra Kâbe'nin ilk inşasında kullanılan taşların yerini sordu, oradan ihtiyacı karşılayacak kadar taş topladı ve Hz. İbrahim'in attığı temeller üzerine Kâbe binasının inşasına başladı. Binanın duvarlarını yirmi yedi arşın yükseltti ve hadiste rivayet edildiği gibi

[146] Bir arşın yaklaşık altmış sekiz santimetredir.

yere bitişik vaziyette iki kapı bıraktı. Zemini ve duvarların yüzeyini mermerle kapladı. Kapıların kanatlarını ve anahtarlarını ise altından yaptırdı.

Abdulmelik döneminde Haccac, Mekke'de bulunan Abdullah bin Zübeyr'i kuşatmaya aldı ve duvarları yarılıp dağılana kadar Kâbe'yi mancınıklarla taşlattı. Sonunda Abdullah bin Zübeyr'i yenince, onun tarafından yapılan ve eskiye göre ilaveleri bulunan Kâbe binası konusunda Abdulmelik'in görüşünü sordu. Abdulmelik, o binanın yıkılmasını ve –günümüzdeki şekliyle- Kureyş'in temelleri üzerine yeniden yapılmasını emretti. Ancak söylendiğine göre Abdulmelik, Abdullah bin Zübeyr'in Hz. Aişe'den rivayet ettiği hadisin sahih olduğunu öğrenince böyle yaptığına pişman olmuş ve şöyle demiştir: "Keşke Kâbe'nin inşası konusunda Ebû Habib'in (Abdullah bin Zübeyr'in) yüklenmiş olduğu sorumluluğu onun üzerinde bıraksaydım."

Evet, sonuçta Haccac, Hıcr yerindeki altı arşın bir karışlık yeri yıktırıp orayı Kureyş'in temelleri üzerine inşa etti. Ayrıca batı kapısını ve -bugünkü kapısı olan- doğu kapısının eşiğinin altındaki kısmını kapattı. Diğer kısımlarında ise her hangi bir değişiklik yapmadı. Dolayısıyla günümüze kadar gelen Kâbe binası, tamamen Abdullah bin Zübeyr tarafından yaptırılmış olan binadır. Onun inşa ettiği bina ile (Hıcr bölümünde) Haccac'ın inşa ettiği duvar açık bir şekilde fark edilmektedir. Tıpkı bir şeyin kırılıp birbirinden ayrılmasından sonra, birbirine lehimlenmiş olması gibi durmaktadır.

Ancak burada, tavaf hakkında fakihlerin söylediğine taban tabana zıt olan bir problem ortaya çıkıyor. Bu görüşe göre, Kâbe'yi tavaf ederken, onun duvarlarının dibine çok yaklaşmaktan kaçınmak gerekir. Çünkü (şu andaki Kâbe binası) tam olarak ilk temeller üzerine inşa edilmeyip, onlardan daha dar bir alana bina edilmiştir. Dolayısıyla Kâbe'nin şu andaki duvarlarına çok yaklaşılarak yapılacak tavaf, Kâbe'nin içinde yapılmış olacaktır. (Bu durumda da geçerli bir tavaf söz konusu olmayacaktır). Haceru'l-Esved'in öpülmesi konusunda da aynı yaklaşımı sergiliyorlar. Tavaf sırasında Haceru'l-Esved'i öpen kişi, tavafının bir kısmını Kâbe'nin içinde yapmış olmaması için, (Haceru'l-Esve'i öpmek için eğildiği noktadan) geri çekilip tamamen doğrulması gerekir.

Ancak Kâbe'nin durvarlarının tamamı Abdullah bin Zübeyr tarafından yapılmış olduğuna ve Abdullah bin Zübeyr de o duvarları Hz. İbrahim'in temelleri üzerine bina ettiğine göre, acaba böyle şeyler nasıl söylenebiliyor? Bu görüş ancak iki şekilde doğru olabilir: Birincisi, Haccac Kâbe'yi tamamen yıktırmış ve yeniden yaptırmıştır. Nitekim bir grup böyle olduğunu rivayet temiştir. Ancak Abdullah bin Zübeyr'in yaptırdığı bina ile Haccac'ın, yıktırıp, tekrar yaptırdığı kısım açık bir şekilde belli olmaktadır. Onun için bu görüş kabul edilmez. İkincisi, Abdullah bin Zübeyr, Kâbe'yi bütün yönlerden Hz. İbrahim'in temelleri üzerine bina etmemiştir. Sadece Hıcr kısmını Kâbe'ye dahil etmek için, o kısımdaki temellere riayet etmiştir. Dolayısıyla şu andaki Kâbe binası, Abdullah bin Zübeyr tarafından yapılmış olmasına rağmen, Hz. İbrahim'in temelleri üzerinde kurulmuş değildir. Ancak bu da çok uzak bir olasılıktır. Bu yüzden bu görüşün tutarlı bir tarafı yoktur. Yüce Allah en iyisini bilendir.

Kâbe'nin etrafı, ki oralar mescidtir, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir zamanında duvarlarla çevrili olmayan boş bir alandı. Sonra insanlar çoğalınca Hz. Ömer etraftaki evleri satın alıp yıktırmış ve oraları mescide ekleyerek, insan boyuna varmayacak yüksek-

likteki duvarlarla da çevirmiştir. Hz. Osman, Abdullah bin Zübeyr ve Velîd bin Abdulmelik de aynı şeyi yapmıştır. Velîd bin Abdulmelik, mescidin duvarlarının inşasında mermer sütunlar kullanmşıtır. Sonra Mansur ve oğlu Mehdî de mescidi genişletmiştir. Ondan sonra genişletmeler durmuş ve çağımıza kadar en son şekliyle gelmiştir.

Allah'ın Kâbe'ye verdiği üstünlük, şeref ve önem, tam olarak bilinip idrak edilemeyecek kadar çoktur. Bu hususta sadece şunları bilmek yeterlidir: Allah orayı vahyin ve meleklerin iniş yeri, ibadet mekanı ve haccın (geçerli ve tamam olması için) temel esaslarından ve şiarlarından biri kılmıştır. Yine başka hiçbir yer için farz kılmadığı dokunulmazlık, kutsallık, tazim ve saygıyı Kâbe için farz kılmış ve Müslüman olmayanların bu kutsal mekana girişini yasaklamıştır. (Müslümanlardan) oraya gireceklerin ise bütün (dikişli) elbiselerden soyutlanarak, sadece izâr (dikişsiz ihram elbisesi) giymelerini emretmiştir. Oraya sığınanların ve otlaklarında yayılan hayvanların koruma altında olduğunu ilan etmiş, bu yüzden oraya sığınana zarar verilmesini, sınırları (harem) içindeki hayvanların avlanmasını ve odun elde etmek için ağaçların kesilmesini yasaklamıştır.

Kâbe'nin kutsallık, tazim ve dokunulmazlık (harem) sınırları; Medine istikametinde Tenîm'e kadar üç millik, Irak istikametinde -Munkati Dağındaki- Seniye mıntıkasına kadar yedi millik, Ci'râne istikametinde Şiab'a kadar dokuz millik, Tâif istikametinde Nemire'ye kadar yedi millik ve Cidde istikametinde Munkati Aşâir'e kadar yeddi millik alanı kapsar.

İşte "Ümmü'l-Kurâ" (şehirlerin/yerleşim birimlerinin anası) olarak isimlendirilen Mekke'nin durumu ve tarihi böyledir. Mekke'ye, yüksekliğinden dolayı Kâbe de deniyor. (Ka'b, etrafına göre yüksek olan yer anlamına geliyor). Mekke için kullanılan bir başka isim de "Bekke"dir. Bu hususta Esmaî şöyle diyor: "Bekke ismi, insanların oraya giderken birbirini sıkıştırıp itmesinden geliyor. (Bekke, insanların izdiham yapıp birbirini itmesi demektir)." Mücahid şöyle diyor: "Mekke'nin aslı Bekke olup, "b" harfi, mahreçleri (çıkış yerleri) birbirine yakın olduğu için "m"ye çevrilmiştir. Tıpkı "lâzıb" kelimesinin "lazım"a çevrildiği gibi." Nehâî şöyle diyor: "B ile (yani Bekke şeklinde) söylendiğinde Beyt (Kâbe), m ile (yani Mekke şeklinde) söylendiğinde ise belde (Mekke şehri) kastedilir." Zührî şöyle diyor: "B ile söylendiğinde bir bütün olarak mescid (Kâbe), m ile söylendiğinde ise harem bölgesi kastedilir."

Kâbe, cahiliye döneminden beri bütün milletlerin tazim edip saygı gösterdikleri, hükümdarların –Kisrâ ve diğerleri gibi- mal ve değerli eşyalar gönderdikleri bir yer olmuştur. Abdulmuttalib'in Zemzem kuyusunu kazarken bulduğu altından yapılmış iki ceylan yavrusu ve kılıçların durumu bilinmektedir. Yine Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber, bir kuyuda yetmiş bin ûkiye[147] altın bulmuştur. Bu altınlar hükümdarların Kâbe'ye gönderdikleri hediyelerdendi ve iki milyon dinar (altın para) değerindeydi. Hz. Peygamber bunları bulunca Hz. Ali ona şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulü! Keşke bunları yapacağın savaşlar için kullansan." Ancak Hz. Peygamber böyle yapmamıştır. Daha sonra Hz. Ali aynı şeyi (halife olan) Hz. Ebû Bekir'e söylemiş, ancak onu da harekete geçirememişti. Bunları Ezrakî söylüyor.

[147] Ûkiye, bir ağırlık birimidir. Bir ûkiye on iki dirhemdir. Bir dirhem ise 3.2 gramdır. (Dirhem hem ağırlık birimi, hem de belli ölçülerdeki gümüş parayı ifade eder).

Bu hususta Buhari ise Ebû Vâil'den şunu naklediyor. Ebû Vâil şöyle dedi: "Bir keresinde Şeybe bin Osman'ın yanına oturdum. Bana dedi ki: Bir keresinde Ömer bin Hattab da yanıma oturmuş ve şöyle demişti: Kâbe de bulunan altınların ve gümüşlerin hepsini, Müslümanlar arasında taksim etmeye karar verdim. Dedim ki: Bunu yapamazsın! Niçin? Diye sordu: Dedim ki: Çünkü senden önceki iki dostun (Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir) bunu yapmadı. Bunun üzerine şöyle dedi: Evet, onlar her şeyleriyle örnek alınacak kimselerdir." Bunu Ebû Davud ve İbn-i Mâce de rivayet etmişlerdir.

Kâbe hazinesindeki mallar Eftas fitnesine kadar devam etti. Eftas, Hasan bin Hüseyin bin Ali bin Ali Zeyne'l-Âbidin'dir. Eftas hicri 199 senesinde Mekke'yi ele geçirmiş ve Kâbe'ye giderek oradaki malların tamamını almıştır. Malları alırken şöyle demiştir: "Kâbe, kendisinden yararlanılmadan bu şekilde duran malları ne yapacak? Biz yaptığımız savaşlarda kullanmak için o mallara daha müstehakız." Evet, böylece Kâbe'deki malları alıp harcamıştır. O günden itibaren Kâbe hazinesinde mal bulunmamaktadır.

Beytü'l-Makdis'e yani Mescid-i Aksâ'ya gelince, burası başlangıçta, Sâbiiler döneminde Zühre (Venüs) adına dikilen bir anıtın yeriydi. Sâbiilerin ona takdim ettikleri hediyelerin (kurbanların) arasında zeytinyağı da olurdu. Zeytinyağını orada bulunan bin kayanın üzerine dökerlerdi. Sonra bu anıt tamemen yok olmuştur. İsrail oğulları burayı ele geçirince, anıtın bulunduğu yeri namazları için kıble edinmişlerdir. Bu şöyle olmuştur: Allah'ın daha önce ataları İsrail'e (Yakub'a) ve onun babası İshak'a vaddettiği Beytü'l-Makdis'e sahip olmak için Hz. Musa –Allah'ın selamı onun üzerine olsun- İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarınca, (belli bir süre) Tîh çölünde ikamet etmişlerdi. İşte Tîh çölünde ikamet ettikleri dönemde Allah Hz. Musa'ya akasya ağacından bir kubbe edinmelerini emretti. Bu kubbenin ölçüleri, vasıfları ve şekli vahiyle bildirildi. Onun içinde bir sandık, tabaklarıyla birlikte bir sofra ve kandilleriyle birlikte bir minarenin olması ve kurbanlar için bir de mezbahanenin yapılması emredildi. Bütün bunlar en ayrıntılı şekilde Tevrat'ta anlatılır.

Evet, bu şekilde kubbe yapılmış ve sandık onun içine konmuştu. Bu sandığın içinde, gökten Hz. Musa'ya indirilen ve "on emir"in yazılı bulunduğu ancak daha sonra kırılan levhaların yerine yapılan levhalar vardı. Mezbahane de kubbenin yanında yer alıyordu.

Allah, Hz. Musa'ya kurban işleriyle Hz. Harun'un ilgilenmesini vahyetti. İsrail oğulları bu kubbeyi Tîh çölünde çadırlarının ortasına dikmişlerdi. Namazlarını ona yönelerek kılıyorlar, önündeki mezbahanede kurbanlarını kesiyorlar ve (peygamberlerine) vahyin gelmesini orada bekliyorlardı. Sonra Şam'a[148] hakim olduklarında, bu kubbeyi de mukaddes topraklardaki Yâmin (Bünyamin) oğulları ile Efraim oğulları arasında kalan Kilkâl mıntıkasını koydular. Orada yedi yılı savaşlar döneminde, yedi yılı da fetihlerden sonra ülkenin taksim edilmesi döneminde olmak üzere on dört yıl kaldı.

Hz. Yûşâ'nın vefatından sonra kubbeyi Kilkâl'a yakın bir yer olan Şîlû beldesine naklettiler ve etrafını duvarlarla çevirdiler. Filistinliler onları yenip, bu kubbeyi onların elinden alana kadar kubbe üç yüz yıl burada kaldı. Sonra kubbeyi tekrar İsrail oğullarına iade ettiler ve onlar da Kohen Âlî'nin vefatından sonra kubbeyi Nûf'a naklettiler. Son

[148] Sözü edilen Şam bölgesi, bugünkü Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi kapsamaktadır.

ra Tâlût zamanında, Yâmin oğullarının toprakları içinde yer alan Kenan'a nakledildi. Hz. Davud hükümdar olunca kubbeyi ve sandığı Beytü'l-Makdis'e nakletti, ona özel bir çadır yaptırdı ve bir kayanın üzerine yerleştirdi.

Böyece kubbe (Hz. Musa'nın vefatından itibaren) beş yüz yıl İsrail oğullarının kıblesi olarak kaldı. Hz. Davud, kubbenin yerine, o kayanın üzerine mescid bina etmek istedi ancak buna ömrü vefa etmedi. Mescidi yapmayı oğlu Süleyman'a vasiyet etti. Hz. Süleyman da –Hz. Musa'nın vefatından beş yüz yıl sonra- hükümdarlığının dört yılı içinde bu mescidi bina etti. Mescidin sütunların tunçtan, zeminini billurdan (kristaldan) yaptırdı, kapıları ve duvarlarını altınla kaplattı. Yine mihrapları, timsalleri, minarenin şamdanlarını ve anahtarları altından yaptırdı. İçinde levhaların bulunduğu sandığı koymak için mescidin arka tarafına bir kabir yaptırdı. Sonra mescid inşa edilirken, sandığı babası Davud'un beldesi Sihyun (Siyon)'dan getirip oraya yerleştirdi. Sandığı oradan "esbât" (on iki yahudi kabilesinin temsilcileri) ve hahamlar taşıdı. Kubbe, (kutsal) eşyalar ve (kurbanların kesildiği) mezbahane de mescidteki yerlerine kondu. Bu durum Allah'ın dilediği vakte kadar devam etti. Mescidin bina edilmesinden sekiz yüz yıl sonra Buhtu'n-Nasr mescidi yıktı, Tevratı ve Âsâ'yı yaktı, altından yapılmış mihrabı ve timsalleri eritti ve mescidin taşlarını dağıttı. (İsrail oğullarını vatanlarından sürdü).

Sonra Fars hükümdarları onları tekrar vatanlarına döndürünce, İsrail oğullarının o zamanki peygamberi Üzeyr, -Buhtu'n-Nasr'ın esir ettiği İsrail oğullarından olan bir anadan doğma- Fars hükümdarı Behmen'in yardımıyla mescidi tekrar bina etti. Ancak mescidin sınırlarını Hz. Süleyman'ın yapmış olduğu mescidten daha küçük olacak şekilde tespit etti ve mescid, tespit edilen bu sınırları aşamadı.

Mescidin alt kısmında iki katlı bodrum vardır. Üst kattaki bodrumun direkleri, alt kattaki bodrumun kemerleri üzerine inşa edilmiştir. İnsanların çoğu, bunların Hz. Süleyman'ın ahırları olduğunu sanır. Ancak bu doğru değildir. Hz. Süleyman'ın onları inşa etmiş olmasının tek sebebi, mescidi, ona bulaşacağı vehmedilen pislikten korumaktır. Çünkü onların şeriatına göre pislik yerin içinde bulunsa ve pislikle yerin yüzeyi arası toprakla dolu olsa bile, o pisliğin hizasında olan yerin üst kısmının pis olduğu vehmedilir. Onlara göre vehim ise gerçek gibidir. İşte bu nedenle, bu iki katlı bodrum, üsttekinin direkleri, alttakinin (toprakla temas etmeyen) kemerleri üzerine gelecek şekilde inşa edilmiştir. Böylece üst kısmın (araya boşluk girdiği için) toprağın içindeki pislikle teması engellenmiş ve mescid vehmedilen bu pislikten uzaklaştırılıp korunmuş olur. Sonuçta mescid temizlik ve kutsallık noktasında en ileri düzeye ulaşmış olur.

Bundan sonra İsrail oğulları Yunanlıların, Farsların ve Romalıların egemenliği altına girdiler. Bu süre içinde güçlenip hükümdarlıkları büyüdü. Hükümdarlık, önce din adamlarından olan Haşmenay oğullarının, sonra onların sıhrî akrabaları (damatları) olan Hirodos'un ve ondan sonra da onun soyundan gelenlere ait oldu. Hirodos, mescidi Hz. Süleyman'ın ölçülerine göre, büyük bir önem ve titizlikle altı yıl içinde yeniden bina etti. Sonra Roma hükümdarlarından Titus, İsrail oğullarını yenip Beytü'l-Makdis'i (Kudüs'ü) ve mescidi yıktı, yerlerine ekim yayılmasını emretti.

Sonra Romalılar Hz. İsa'nın dinini kabul ederek, ona saygı ve hürmet gösterdiler. Ancak Kostantin'e gelinceye kadar, hıristiyanlığı kabul etmek veya terk etmek hususun-

ransız devlet tasavvur edilemeyeceği gibi, -düzeni sağlayıcı bir idarecinin varlığını zorunlu kılan, insan tabiatındaki düşmanlık ve zulüm eğiliminden dolayı- devletsiz bir umran da çok zordur ve böyle bir umranda istikrar ve huzur olmaz. İşte bundan dolayı siyasi bir yapının (yönetimin) gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu da ya şeriat (halifelik) veya hükümdarlık şeklinde olur. İşte devletin anlamı da budur (yani halifelik veya hükümdarlık şeklindeki siyasi yapı). Bu iki unsurun (yani umran ve devletin) birbirinden ayrılması mümkün olmadığına göre, o halde birinin bozulması diğerinin de bozulmasına etki eder. Tıpkı birinin yokluğunun diğerinin yokluğuna etki etmesi gibi.

Umrandaki büyük ve genel bozulmalar, sadece devletin bir bütün olarak bozulduğu durumlarda görülür. Roma devleti, Fars devleti ve –genel olarak- Arap devleti veya (özel olarak) Emevî ve Abbasî devleti örneklerinde olduğu gibi. Ancak –Nuşirvân, Herakl, Abdulmelik bin Mervan veya Harun Reşid gibi- (devlet içindeki) şahsi iktidarların bozulması ise umranın bozulmasına çok büyük etki yapmaz. Çünkü şahıslar (hükümdarlar) birbiri ardınca gelirler ve genelde de birbirlerine benzedikleri için umran varlığını muhafaza eder. Çünkü umrandaki devlet denen etkili ve yapıcı güç, aslında sadece (devleti ayakta tutan) asabiyettir ve bu da hükümdarların şahıslarında sürüp gider (bir hükümdar gitse yerine başkası gelir). Ancak bir asabiyet (yani devlet) tamamen gidip, yerine onu saf dışı eden bir başka asabiyet gelirse, işte daha önce söylediğimiz gibi, bunun umrandaki etkisi ve bundan kaynaklanan bozulma çok büyük olur. Allah dilediğini yapmaya güç yetirendir. "Eğer (Allah) dilerse sizi yok eder ve yeni bir yaratma vücuda getirir. Bu Allah'a göre zor değildir." (Fâtır Sûresi, 16-17).

YİRMİNCİ FASIL

Bazı İş Kollarının (Mesleklerin) Sadece Bazı Şehirlerde Geliştiği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Umrandaki yardımlaşma esasından dolayı şehirde yaşayanların emeklerinin, işgüçlerinin ve mesleklerinin birbirine ihtiyaç duyacağı ve birbirini gerektireceği açıktır. Bu iş ve mesleklerden bir kısmı, sadece bazı şehir halkı tarafından yerine getirilir. O şehirlerde bu mesleklere duyulan genel ihtiyaçtan dolayı, bazı insanlar bu işlerde ustalaşırlar ve geçimlerini bunlardan temin ederler. İhtiyaç duyulmayan meslekler ise, bunları meslek edinmenin bir faydası ve getirisi olmayacağı için terk edilir. Terzilik, demircilik ve marangozluk gibi yaşam için zorunlu olan meslekler ise her şehirde icra edilir. Zücaciyecilik, kuyumculuk, mücevhercilik, parfümcülük, aşçılık, bakırcılık, döşemecilik, işlemecilik (nakışçılık) gibi meslekler ise, medenî hayatın lüks ve şatafatlı alışkanlıklarına sahip gelişmiş ve büyük şehirlerde görülür. Medenî hayatın lüks alışkanlıkları çoğaldıkça, sadece bu alışkanlıkların çoğaldığı şehirlerde bu tür yeni meslekler ortaya çıkar.

Örneğin hamamlar sadece umranı kalabalık ve medenî şehirlerde görülür. Çünkü hamamlar lüks, zenginlik ve nimetler içinde olmanın gerektirdiği bir ihtiyaçtır. Bu yüzden orta halli şehirlerde görülmez. Bazı hükümdarlar ve emirler bu gibi yerlerde de hamam olmasını isterlerse buralara hamam yaptırırlar. Ancak insanları oraya yönlendirecek bir sebep olmazsa, kısa sürede terk edilip harap olur. Bu işten geçim sağlanacak fazla bir getirisi olmadığı için de kimse bu işle ilgilenmez. (Rızıkları ve halleri) daraltıp genişleten Allah'tır.

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

Şehirlerde Asabiyetlerin Bulunduğu Ve Bazılarının Diğerlerine Üstünlük Sağladığı Hakkında

Aynı nesepten olmasalar bile, insanların birbirleriyle kaynaşıp birleşmelerinin, onların tabiatından kaynaklanan bir durum olduğu açıktır. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, nesebe dayanmayan kaynaşma ve birleşmeler, nesebe dayanana göre daha zayıf kalır ve bu şekilde oluşturulan asabiyet, nesebe dayalı asabiyetle elde edilen faydaların sadece bir kısmını sağlar.

Şehirlerdeki insanların çoğu evlilik yoluyla birbirlerinin yakınları ve akrabaları olurlar. Bu şekilde oluşmuş akrabalıklar (akrabalık grupları) arasında da, tıpkı aşiret ve kabilelerde görülen dostluklar ve düşmanlıklar mevcuttur ve yine tıpkı aşiret ve kabileler gibi onlar da değişik asabiyetlere ve gruplara ayrılırlar.

Devlet ihtiyarlık çağına girip, uzak bölgelerden itibaren sınırları küçülmeye başlayınca, o devletin şehirlerindeki insanlar kendi başlarının çarelerine bakmak ve beldelerini korumak için harekete geçerler. Böylece şûrâ esasına dönerler ve üst tabakalar ile alt tabakalar birbirinde ayrılıp belli olur. İnsanlar, tabiatları gereği, üstünlüğü ve başkanlığı elde etmek için çalışırlar ve öncü şehrin ileri gelenleri de –hükümdar ve otoriter devlet boşluğundan dolayı- bağımsız bir idare kurmaya heveslenirler. Bu durumdaki herkes birbiriyle mücadeleye girişir ve her biri dostları ve taraftarlarından oluşan bağlılarının desteğine başvurur. Yine bu amaçla ellerindeki bütün birikimlerini şehrin ayak takımı ve serserilerini kendi yanlarına çekmek için harcarlar. Böylece her biri diğerine karşı bir asabiyet oluşturur. Sonuçta biri diğerlerine üstünlük sağlar, sonra da öldürme ve sürgünler yoluyla onların asabiyetlerini ve güçlerini kırıp ortadan kaldırır. Sonuçta şehrin idaresini tek başına kendi idaresi altına alır. Kendisini yeni bir hükümdarlık kurmuş olarak görür ve bu hükümdarlığı kendi evlatlarına miras olarak bırakır. Sonra büyük (eski) hükümdarlığın başına gelmiş olan, gelişip büyümek ve sonra da ihtiyarlamak gibi hususların hepsi, bu yeni kurulan küçük hükümdarlığın da başına gelir.

Bu kimselerden bazıları, çok sayıda kabile ve aşiretlerden oluşan büyük asabiyetlere sahip ve savaşlarla pek çok memleketlere sahip olmuş büyük hükümdarlara özenirler ve onların alışkanlıklarını taklit ederler. Taht kullanmak, bir yere merasim alayı eşliğinde gitmek, mühür edinmek, (yanına girilirken) selamlama merasimi uygulatmak, ululayıcı lakaplarla hitap edilmek gibi. Layık olmadığı halde bu tür hükümdarlık sembol ve geleneklerini kullandığına şahit olanlar, onların bu halleriyle alay ederler. Bu gibilerin (bir şehirde bağımsızlık elde etmelerinin ve) böyle uygulamalara yönelmelerinin tek sebebi (bunlara layık olacakları bir hükümdarlık gücüne ulaşmaları değil) esas hükümdarlığın güçten düşüp, sınırlarının merkeze doğru gerilemesi ve bunların da akrabalık nedeniyle meydana gelen kaynaşmalarla bir asabiyet haline gelmeleridir. Bazıları da başkalarının alay konusu olmamak için, bu tür saçmalıklara bulaşmazlar ve sadeliği elden bırakmazlar.

Bu durum çağımızda, Hafs oğulları devletinin son zamanlarında Trablus, Kâbis, Tu'zer, Nafta, Kafsa, Biskara ve Zâb gibi Afrika'nın Cerîd bölgesi şehirlerinin pek çoğunda vuku bulmuştur. Yıllar öncesinden devletin o bölgelerdeki etkisini kaybedip merkeze doğru gerilemesiyle, bu şehirlerin halkları buralardaki üstünlüğü ele geçirip, yönetim ve vergilerin toplanması gibi devlete ait eşleri de kendilerinin göreceği bağımsız bir idare tesis etmişlerdir. Ancak bununla beraber Hafs oğulları devletine de göstermelik olarak biat edip bağlılıklarını bildirmişler, yumuşak ve saygılı bir tavır sergilemişlerdir. Çağımızda elde ettikleri bu konumlarını, kendilerinden sonra gelen evlatlarına bırakmışlardır. Kısa bir süre öncesine kadar sıradan insanlar durumunda olan bu kimseler, şehirlerin idaresini ele aldıktan sonra sultanlar gibi hareket etmeye başlamışlardır. Hafs oğulları devletini ele alırken bahsedeceğimiz gibi, Emiru'l-mü'minin Ebû Abbas, bu şehirleri onlardan alıp onların idaresine son verinceye kadar bu durum devam etmiştir.

Aynı şey Sınhâce devletinin son zamanlarında da yaşanmıştır. Cerîd bölgesindeki pek çok şehir halkı bağımsızlıklarını ilan etmiş ve devletin oradaki hakimiyetine son vermişlerdir. Sonra Muvahhidîn devleti hükümdarı Abdulmü'min bin Ali bu şehirleri onların elinden alıp, onların hepsini Mağrib'e sürmüş ve böylece bu duruma son vermiştir. Yine Abdulmü'min oğullarının son zamanlarında Sebte'de de aynı durum yaşanmıştır.

Şehirlerdeki üstünlüğü daha çok, başkanlığa aday durumdaki asil ve köklü sülalelere mensup kişiler ele geçirir. Ancak bazen hakimiyeti aşağı tabakalara mensup sırdan kimselerin ele geçirdiği de olur. Eğer böyle biri, bazı sebeplerle aşağı tabakalara mensup kimselerden bir asabiyet oluşturmuşsa ve (başkanlığa aday konumundaki) üst tabakalara mensup kimseler de asabiyetten mahrum bir durumda bulunuyorsa, işte o zaman şehirdeki üstünlüğü bu kişi ele geçirir. Her işinde galip olan bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah'tır.

YİRMİ İKİNCİ FASIL

Şehirlerde Konuşulan Diller Hakkında

Bil ki şehirlerde, o şehirlere hakim olan veya o şehirlerin kurucuları olan milletlerin dilleri konuşulur. Bu yüzden çağımızda, doğu ve batıdaki bütün İslâm şehirlerinde konuşulan dil arapçadır. Her ne kadar Mudar arapçasının birçok özelliği bozulup değişmişse de durum böyledir. Bunun sebebi İslâm devletinin diğer milletlere galip gelmiş olmasıdır. Din, varlığın ve devletin sureti gibidir ve bunlar dinin maddesi konumundadır. Suret ise maddeden önce gelir. Din (İslâm dininin hükümleri), şeriattan (şeriatın kaynağı olan Kur'an ve sünnetten) çıkarılır. Şeriat ise, -Hz. Peygamber Arap olduğu için- arapçadır. Bu yüzden İslâm şehirlerinde, arapçanın dışındaki diğer diller terk edilmiştir. Hz. Ömer'in, acemlerin dilleriyle konuşmaktan sakındırmasına dikkat et! Bu hususta şöyle demiştir: "Şüphesiz bu hile ve aldatmadır."

Din, diğer dilleri terk ettiği ve İslâm devletinin başında bulunanların dili de arapça olduğu için, bütün İslâm memleketlerinde acem dillerinin hepsi terk edilmiştir. Çünkü insanlar hükümdarlarına tâbidir ve onların dini üzeredir. Böylece Arap dili, İslâm'ın ve Araplara itaatin şiarlarından biri haline gelmiştir. Sonuçta İslâm ülkelerindeki acemlerin hepsi kendi dillerini terk etmişler ve arapça onların da dili haline gelmiş, iyice yerleşip sağlamlaşmıştır. Öyle ki, acem dilleri bir sığıntı gibi kalmıştır. Daha sonra, acem dilleriyle karışmasından dolayı, -anlamları aynı kalsa da- arapça kelimelerde bazı bozulmalar olmuştur. Onun için bütün İslâm şehirlerindeki bu dil "medenî dil (şehir dili)" olarak isimlendirilmiştir.[153]

Yine İslâm şehirlerinde yaşayanların çoğunluğunu, bu şehirlere hakim olan, lüks ve sefahat içine dalmış Araplar teşkil ediyor. Evet, Araplar, buraların eksi sahipleri olan

---

[153] Şehirlerde konuşulan arapçanın bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, bâdiyelerde konuşulan arapça ile arasındaki farkı vurgulamak içindi. Çünkü Arap ve Arap olmayanların birbirine karıştığı şehirlerden uzaklarda, sadece Arap kabilelerinin yaşadığı bâdiyelerdeki arapçada henüz bozulma emareleri başlamamıştı ve orijinal haliyle devam etmekteydi.

acemlerden daha fazla hale gelmişler ve onların topraklarına varis olmuşlardır. Diller de (atalardan) miras alınır. Bu yüzden –her ne kadar acemlerle meydana gelen karışmalardan dolayı Arap dilinde yavaş yavaş bir bozulma olmuşsa da- sonraki gelenler de atalarının dilleri üzerine kalmışlardır. Ancak şehirde yaşayanların konuştuğu arapça, -bâdiyelerde konuşulan bozulmamış arapçadan olan farkını vurgulamak için- "medenî arapça" olarak isimlendirilmiştir.

Doğuda Deylemler, onlardan sonra da Selçuklular, Mağrib'te ise Zenâteler ve Berberîler gibi acem (Arap olmayan) halklar üstünlüğü ele geçirip bütün İslâm topraklarına hakim olunca Arap dili iyice bozuldu. Hatta eğer Müslümanların –dinin kaynağı olan- Kur'an ve sünnete verdikleri önem olmasaydı, arapça neredeyse tamamen ortadan kalkacaktı. İşte bu durum –şehirlerde az da olsa- şiir ve söz olarak arapçanın devam etmesinde bir sebep olmuştur. Ancak daha sonra doğuya Müslüman olmayan Tatarlar ve Moğollar hakim olunca bu sebep de ortadan kalkmış ve arapça tamamen bozulmuştur. Irak, Horasan, Fars ülkeleri, Hind ve Sind toprakları, Mâverâünehr, kuzey ülkeleri ve Rum topraklarında arapçadan eser kalmamıştır. Arapça ilimleri içinde, az miktarda medreselerde öğrenilenlerin ve ezberlenilenlerin dışında arapça üsluplar, sözler ve şiirler kaybolup gitmiştir.

Dinin (dinî ilimlerin) arapçayı gerektirmesinden dolayı Mısır, Şam, Endülüs ve Mağrib'te Mudar arapçası belli bir ölçüde varlığını devam ettirmiştir. Ancak Irak ve ondan sonra gelen bölgelerde arapçadan ne bir eser ne de bir kaynak kalmıştır. Hatta ilim kitapları bile acem dillerinde yazılmaya başlandı. İlim meclislerindeki eğitim için de aynı durum geçerlidir.

Doğruyu en iyi bilen, geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır. Kıyamet gününe kadar, Allah'ın salat-u selamı sürekli olarak, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun yakınlarına ve sahabelerine olsun. Hamd, alemlerin Rabbi Allah'ındır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GEÇİM, -KAZANÇ VE MESLEKLER GİBİ- GEÇİME İLİŞKİN HUSUSLAR VE BÜTÜN BU MESELELERDE ORTAYA ÇIKAN DURUMLAR HAKKINDA

BİRİNCİ FASIL

Rızk Ve Kazancın Hakikatı, Bunların Açıklanması Ve Kazancın, İnsan Emeğinin Kıymeti Olduğu Hakkında

Bil ki insanın, tabiatı gereği, her durumda ve -gelişip yetişme çağından ihtiyarlık çağına kadar- hayatının her döneminde, gıdasını temin edeceği ve geçimini sağlayacağı şeylere ihtiyacı vardır. **"Allah zengindir, siz ise fakirsiniz." (Muhammed Sûresi, 38).** Bütün eksikliklerden uzak olan Allah, alemde var olan her şeyi insan için yaratmış ve pek çok Kur'an ayetinde bu husus dile getirmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini size boyun eğdirdi (sizin emrinize ve hizmetinize verdi)."** (Casiye Sûresi, 13). Yine bu husus Kur'an'da pek çok yerde vurgulanmıştır: "Güneşi ve ayı size boyun eğdirdi... Denizi size boyun eğdirdi... Denizin üzerinde akıp gitmeleri için gemileri size boyun eğdirdi... (Koyun, sığır ve deve gibi) hayvanları size boyun eğdirdi..." Bunun örnekleri Kur'an'da çoktur.

Allah insanı yeryüzünde halife kıldığı için, insanın eli dünyaya ve dünyadakilere uzanır (yani onlardan yararlanıp istifade eder). Bu hususta bütün insanlar ortaktır. Bir insanın (emek ve gayret sarfederek) elde ettiği bir şeyden, başkaları el çeker. Ancak bedelini ödemek suretiyle onun elde edebilir. İnsan zayıflık (çocukluk) dönemini aşıp, kendisine hakim olacak güce ulaşınca, -ihtiyaçlarını karşılamakta kullanacağı- kazanç elde etmek için çalışmaya koyulur. Allah şöyle buyuruyor: **"Rızkı Allah katında arayın (Allah'tan isteyin)." (Ankebût Sûresi, 17).**

Bazen kazanç unsurları, çalışıp gayret edilmeksizin de elde edilebilir. Ekinleri sulayan yağmurlar gibi. Ancak ilerde açıklanacağı gibi, bunlar yardımcı unsurlar olup, bunların yanında mutlaka çalışıp gayret etmek de gerekiyor. Eğer kişinin elde ettiği kazanç, zaruri ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılayacak miktarda ise, bu onun geçimliğini teşkil eder. Bu miktarın üzerinde olursa, onun sermaye, servet ve zenginliğini oluşturur. Eğer elde edilen kazancın, faydası ve semeresi o kişiye döner, yani ondan faydalanıp onunla ihtiyaçlarını karşılarsa, **"rızk"** olarak isimlendirilir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Malından sana ait olan sadece yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve (Allah yolunda) infak**

edip (âhirete) gönderdiğindir." Dolayısıyla ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmayan mal, sahibi için rızk olarak isimlendirilmez. Aksine kişinin çalışıp gayret ederek elde ettiği bu şekildeki mal, kazanç olarak isimlendirilir. Örneğin miras olarak bırakılan mal böyledir. Bu mal, ölen kişi için rızk olarak değil, kazanç olarak isimlendirilir. Çünkü ondan yararlanmamıştır. Mirasçılar bu maldan (fiilen) yararlanırlarsa, onlar için bu mal rızk olarak isimlendirilir. İşte ehl-i sünnete göre "rızk" olarak isimlendirilen şeyin hakikati budur.

Mutezile ise, (fiilen kendisinden yararlanılan) bir şeyin rızk olarak isimlendirilmesi için, onun elde edilmesinin sahih olması şartını arar. Bu şartın gerçekleşmediği şeleri rızk olarak isimlendirmezler. Bu yüzden gasb suretiyle (genel olarak haksızca) elde edilen mallar ile haram olan şeyleri (bunlardan fiilen yararlanılmış olsa bile) rızk olarak isimlendirmezler. Oysa yüce Allah gaspçıyı da, zalimi de, mü'mini de, kafiri de (bu dünyada) rızklandırır. Rahmeti ve hidayetinden ise dilediğini yararlandırır. Mutezilenin bu hususta ileri sürdüğü bazı deliller vardır, ancak onları geniş bir şekilde ele alıp değerlendirmenin yeri burası değildir.

Sonra bil ki kazanç ancak, onu elde etmeye yönelmek ve bunun için çalışıp gayret etmekle sağlanır. Talep edip elde etmenin farklı şekilleri olsa da, rızk için mutlaka çalışıp gayret etmek gerekir.Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Rızkı Allah katında arayın (Allah'tan isteyin)."** (**Ankebût Sûresi, 17**). Rızk için çalışıp gayret etmek ancak Allah'ın güç vermesi ve ilham etmesiyle (rızk yollarını göstermesi ve insanı muktedir kılmasıyla) olur. Dolayısıyla bu hususta (yani insanın rızk elde etmesiyle ilgili) her şey Allah'tandır. Ancak elde edilecek her kazanç ve mal için mutlaka insan tarafından ortaya konulacak bir çalışma ve gayret de gerekiyor. Çünkü elde edilecek kazanç, eğer bir mesleğin icrasıyla sağlanacaksa, bu durumda kişinin bir çalışma ve gayret ortaya koymasının gerekliliği zaten açıktır. Hayvanlardan, bitkilerden (çiftçilikten) veya madenlerden sağlanacaksa, bütün bunlar için de insan emeği gerektiği ortadadır. Aksi takdirde bir ürün elde edemez ve onlardan bir yarar sağlayamaz.

Allah bütün mal ve birikimler için kıymet ölçüsü durumundaki iki madenî (değerli) taşı; altın ve gümüşü yaratmıştır. Bu iki maden, genelde bütün dünya halkları için birikim ve servet vasıtasıdır. Bazı durumlarda altın ve gümüşün dışındaki şeyler de biriktirilse bile, onların biriktirilmesindeki amaç bu ikisini elde etmek içindir. Çünkü altın ve gümüşün dışındaki şeylerde zaman zaman piyasaların havale geçirmesi (yani beklenmedik şekilde değerlerinin düşüp çıkması) söz konusu olur. Bu, altın ve gümüş için söz konusu değildir.

Bütün bunlar sabit olduktan sonra bil ki, insanın elde ettiği kazanç ve birikim, eğer belli mesleklerin (sanatların) icrası ile (yani çalışıp emek sarfetmesiyle) kazanılmışsa, bu birikim ve sermaye gerçekte onun emeği ve çalışmasının, (maddi ve birikmiş olan) kıymetidir ve birikimden amaç da zaten bu (maddiyata dönüşmüş) kıymettir. Çünkü bunun dışında geriye sadece sarfedilen emek ve çalışma kalır ki, birikim ile bu emek ve çalışmaların bizzat kendisi hedeflenmez. Gerçi bazı meslekler de emeğin yanında (kazanca etki eden) başka unsurlar bulunsa bile –örneğin marangozlukta tahta ve dokumacılıkta da ip gibi-, yine de ağırlıklı ve kıymeti daha yüksek olan unsur emektir.

Eğer elde edilen kazanç ve birikim, bir mesleğin icrasının dışındaki bir şeyden sağlanıyorsa, bu durumda da o birikime mutlaka emeğin kıymeti girer. Çünkü şayet emek sarfedilmemiş olsaydı bu birikim elde edilmezdi. Bu gibi işlerin çoğunda emeğin etkisi açıkça gözlemlendiği için, ortaya çıkan kıymete, az veya çok, emeğin de payı eklenir.

Bazı durumlarda ise emeğin etkisi ve kıymeti gizli kalır. Örneğin çarşılarda satılan gıda maddeleri fiyatlarındaki (yani bu fiyatlara yansıtılmış olan) emeğin kıymeti gibi. Oysa daha önce açıkladığımız gibi, (bunların üretimi için) yapılan harcama ve sarfedilen emeğin kıymeti hububat fiyatlarına yansıtılır. Ancak ekim dikim, toprağın ıslahı ve gübreleme işlerinin kolay ve basit olduğu yerlerde emeğin etkisi ve (fiyatlara yansımış) kıymeti gizli kalır. Çok az sayıdaki çiftçinin dışında kimse bunun farkına varmaz. Böylece kazançların ve birikimlerin tamamı veya çoğunun, insanın çalışmasının ve emeğinin (maddi değere dönüşmüş) kıymetinden ibaret olduğu açıklığa kavuşmuş oluyor. Yine rızkın ise, bu kazanç ve birikimlerden insanın (fiilen) yararlandığı kısımdan ibaret olduğu da açıklığa kavuşmuş oluyor. Dolayısıyla kazanç ve rızkın anlamaları birbirinden oldukça uzaktır.

Bil ki, umranın eksilmesiyle çalışma ve emek yok olur veya azalırsa, Allah (o yerde) kazancın ortadan kalkmasına izin verir (yani orada kazanç ve birikim olmaz). Nüfusu az olan şehirlere dikkat edildiğinde, insan emeği ve çalışmanın azlığından dolayı, rızkın ve kazancın nasıl azaldığı veya ortadan kalktığı çok iyi görülecektir. Aynı şekilde umranı çok olan şehirlerin durumun ise çok daha iyi ve refah içinde olduğu görülecektir. Bu yüzden bununla bağlantılı olarak halk şöyle der: "Umranı eksilen yerlerin rızkı da kaybolup gider." Hatta çöllerdeki nehirlerin akması bile kesilir. Çünkü gözelerin (kaynakların) kaynayıp fışkırmasının sebebi, insan emeğini gerektiren kuyu kazımıdır. Bu durum tıpkı hayvanların memelerinin sağılmasına benzer. Hayvanın sağılması ve sütünün memeden dışarıya çıkarılması terk edildiğinde meme kuruyup süt kesildiği gibi, (kuyu kazıp) suyun dışarıya çıkartılması terk edildiği zaman da su kurur ve toprağın içine çekilir. Kalabalık bir umrana sahip olduğu dönemlerde su gözeleri ve kaynaklarıyla bilinen yerlerin, harap olup umranı dağıldıktan sonra, sularının tamamen nasıl toprağa çekilip kaybolduğuna ve sanki daha önce hiç yokmuş gibi bir hale geldiğine dikkat et. **"Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır." (Müzemmil Sûresi, 20).**

İKİNCİ FASIL

Geçimin Çeşitleri Ve Yolları Hakkında

Bil ki geçim, rızk istemek ve bunu elde etmek için çalışıp gayret etmekten ibarettir. Geçim (meâş), "mef'al" vezninden olup "âşe, îyş" (yaşamak, yaşam) kökünden gelmektedir[154]. Yani sanki îyşin (yaşamanın ve hayatın), ancak rızk elde etmekle ve bunun için çalışıp çabalamakla sağlanabileceği düşünülmüş ve bu yüzden de –mübalağalı bir üslupla- rızk elde etmek için çalışıp gayret etme, yaşamın mekanı olarak ifade edilmiştir.

Rızkın elde edilmesi şu şekillerde olur: Ya bilinen kanunlar uyarınca ve güç yetirildiği için, başkasının elindeki malı almak suretiyle, ki bu, vergi ve harç olarak isimlendirilir. Veya karada ve denizdeki (evcil olmayan) hayvanların avlanması suretiyle. Ki bu, avlanmak olarak isimlendirilir. Ya da evcil hayvanların, insanlar tarafından kullanılan ürünlerinin elde edilmesi suretiyle. Koyun, sığır ve deve gibi hayvanların sütü, ipek böceğinin ipeği ve arının balı gibi. Yine ekilip dikilen bitkilerin ve yetiştirilen ağaçların ürün ve meyvelerini elde etmek de bu grup içinde değerlendirilir. Bunların hepsi birden çiftçilik olarak isimlendirilir.

Bir diğer kazanç türü insanın emek ve çalışmasıdır. Bu ya belirli şekillerde (ve alanlarda) yapılır. Ki bunlara meslek (sanat) denir. Kâtiplik, marangozluk, terzilik, dokumacılık ve binicilik gibi. Ya da belirli şekillerde (ve alanlarda) yapılmaz. Bir meslek olarak isimlendirilemeyecek bütün çalışmalar ve uğraşlar bu gruba girer.

Kazanç bazen de ticaret mallarından ve bu malların uygun bir bedel ile satılmasından elde edilir. Bu, ya ülkeleri dolaşarak veya malı stoklayıp (ihtikar) piyasaların havale geçirmesini kollamak suretiyle olur. Kazanç elde etmenin bu yolu ticaret olarak isimlendirilir.

---

[154] Burada "mef'al" vezni, ismi mekan (mekan zarfı) anlamındadır. Dolayısıyla "âşe, îyş", yaşamak, yaşam anlamına, "meâş" da yaşanılan yer ve mekan anlamına geliyor. Tıpkı "kâne"nin var olmak, bulunmak ve "mekân"ın da bulunulan yer anlamına geldiği gibi.

İşte geçim çeşitleri ve yolları bunlardır. Harîri gibi edip ve filozofların söylediklerinin anlamı da budur. Onlar şöyle demişlerdir: "Geçim emirlik (yani vergi ve harç toplayanlara işaret ediliyor), ticaret, çiftçilik ve sanattır."

Emirlik geçim için tabii bir yol olmadığı için, burada onu incelememize gerek yoktur. Ancak devlet tarafından toplanan vergiler ve bu vergileri toplayanlardan bahsedildiği ikinci fasılda[155] yine de bu konuya bir miktar değinilmiştir. Çiftçilik, ticaret ve sanatlar ise geçimin tabii yollarıdır.

Çiftçilik basit, tabii ve fıtrî oluşundan dolayı diğerlerinden daha önce gelir. Çiftçilik yapmak için ince hesaplar yapıp düşünmeye ve ilme ihtiyaç yoktur. Bu yüzden çiftçiliğin, geçim yollarının en eskisi ve insan tabiatına en uygunu olduğuna işarete etmek için, çiftçilik insanlığın atası olan Hz. Adem'e nispet edilir ve insanlara onun tarafından öğretildiği söylenir.

Sanatlar çiftçilikten sonra ikinci sırada gelir. Çünkü sanatlar düşünüp taşınmaya ve ilme ihtiyaç duyan kompleks yapıdaki işlerdir. Bu yüzden de sanatlar, genellikle sadece bedevîlikten sonra gelen şehir hayatında görülürler. Sanatlar, insanlığın ikinci babası olan İdris peygambere nispet edilir. Evet, Allah'tan aldığı vahiy ile sanatları kendisinden sonraki insanlar için ortaya çıkartan odur.

Ticaret her ne kadar kazanç için tabi bir yol ise de, bu yoldan kazanç elde etme usullerinin çoğu, malların alış ve satış değerleri arasındaki farktan kâr sağlama düşünce ve kurnazlıklarına dayanır. Bu şekilde kazanç elde etmeye çalışmak kumar çeşitlerinden biri gibi olsa da, yine de insanların mallarını karşılıksız olarak ellerinden almak olmadığı için meşrudur. Allah en iyisini bilendir.

[155] Doğrusu üçüncü fasıl olacak.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Hizmetin (Başkalarının Hizmetinde Çalışmanın) Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

Bil ki hükümdarın, devlete ait işleri yürütebilmesi için mutlaka asker, polis ve kâtip gibi yardımcılara ve elemanlara ihtiyacı vardır. Devlet işlerine ilişkin her sahada, yeterli olacağını bildiği kişileri hizmetine alır ve onların rızklarını (geçimlerini) beytü'l-maldan (devlet hazinesinden) karşılar. Bunların hepsi devlet idaresinin ve devlete ait geçim kaynaklarının içinde yer alır. Çünkü hepsi hakkında devletin hükmü geçerlidir. Devlet, bu kişilere akan kanalın kaynağı gibidir.

Bunun dışında kalan hizmetlere gelince, bolluk, zenginlik ve lüks içinde yaşayan kimselerin çoğu, kendi işlerini bizzat görmeye tenezzül etmezler veya rahatlık ve konfor içinde yetiştikleri için bunları yapmaktan aciz kalırlar. Onun için bu işleri görecek birilerini (hizmetçiler) tutarlar ve onlara belli bir ücret öderler. Ancak bu hal, bir insanın tabii adamlığı (erkekliği) için övülecek bir durum değildir. Çünkü (şahsi işlerin görülmesinde) başkalarına güvenmek bir acziyettir ve yine bu durumda görevler ve harcamalar artar. Aynı şekilde bu durum, adamlığın (erkekçe yaşamanın) arınıp uzak durması gereken acizliğin ve kadınlara benzemenin işaretidir. Ne var ki alışkanlıklar, insanın tabiatını alışageldiği şeyler istikametinde değiştirmektedir. Bu yüzden insan, geldiği soyun değil, yaşadığı ortamın ve alışkanlıklarının çocuğudur.

Bununla birlikte bu tür işlerin görülmesi için tutulup kendisine güvenilen hizmetçi de aslında yok gibidir. Çünkü bu işleri görecek hizmetçi için şu dört durum geçerlidir: (1-) İşini yapmaya muktedir (becerikli) ve güvenilirdir. (2-) Bu iki hususta da tam tersinedir. Yani ne becerikli ne de güvenilir. (3-) Becerikli ancak güvenilir değildir. (4-) Güvenilirdir ancak becerikli değildir.

Birinci duruma, yani tutulacak kişinin hem becerikli ve hem güvenilir olmasına gelince: Böyle birinin hiçbir şekilde bu tür hizmetlerde kullanılması mümkün değildir. Çünkü becerisi, kabiliyeti ve güvenilirliğiyle çok daha fazlasını yapabilecek (daha üstün

ve onurlu işlerde çalışabilecek) böyle birinin, başkalarının hizmetlerini görmek gibi düşük ve bayağı işlerde çalışması söz konusu olmaz. Bu gibi kimseleri, ancak büyük makam ve nüfuz sahibi emirler hizmetlerinde çalıştırabilirler.

Ne becerikli ne de güvenilir olmayan ikinci durumdaki kimselere gelince: Aklı başında hiç kimsenin böyle insanları hizmetinde çalıştırması söz konusu olmaz. Çünkü bunlar her iki açıdan da hizmetini gördükleri kimselere zarar verirler. Bazen işlerini bilmedikleri için, bazen de ihanet edip mallarını götürdükleri için. Dolayısıyla bu kişiler her durumda efendileri için zarardır. Bu yüzden kimse bu ilk iki grup için ümitlenmez veya heveslenip isteklenmez.

Geriye iki grup kalır: Güvenilir ancak beceriksiz olan veya becerikli ancak güvenilir olmayan. Bunlardan hangisini tercih edecekleri konusunda insanlar da iki grubu ayrılır ve her birinin kendine göre bir tercih sebebi vardır. Ancak genelde –güvenilir olmasa da- becerikli olanlar daha çok tercih edilmektedir. Çünkü hiç olmazsa bunların işlerini yapabileceklerinden emin olunur ve güç yettiği oranda da ihanetlerine karşı dikkatli olunup korunmaya çalışılır. Oysa –güvenilir olsa bile- işlerini yapamayıp eline yüzüne bulaştıran birinin zararı faydasından çok daha fazla olur. Bu hususu bil ve bunları hizmetçi tutmak konusunda ölçü kabul et. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah dilediği her şeyi yapmaya güç yetirendir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Define Ve Hazine Aramak Yoluyla Kazanç Elde Etmeye Çalışmanın Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

Bil ki, şehirlerdeki kıt akıllı kimselerden çoğu, kazanç elde etmek için toprağın altındaki malları (define ve hazineleri) çıkartmaya çok düşkündürler. Bu kimseler geçmiş milletlerin hazinelerinin tamamının toprağın altmda olduğunu, hepsinin de tılsım ve sihirle mühürlenmiş olduğunu sanırlar. Yine bu tılsımlı ve büyülü mühürleri ancak o bilgilere sahip olan kişilerin çözeceğini düşünürler. Onun için de buhur (tütsü), dualar ve kurbanlar hazır ederler.

Örneğin Afrika şehirlerinde halk, İslâm'dan önce buralarda bulunan Frenklerin, hazinelerini bu yolla toprağa gömdüklerini ve bunları çıkartma yollarını yazıya geçirdiklerini düşünür. Doğu şehirlerinde yaşayanlar ise Kıptîlerin, Romalıların ve Farsların aynı şeyi yaptığını düşünür. Bu hususta hurafelere benzeyen sözler ağızlarda dolaşıp durur. Örneğin, bu definelerin ve hazinelerin beşinden koşan birinin, hazinenin bulunduğu yeri kazdığı, ancak (hazineyi çıkartmayı sağlayacak) tılsımları bilmediği için orayı boş veya kurtlarla dolu olarak gördüğü ya da hazinelerin ve mücevherlerin, kılıçlarını çekmiş bekçilerle korunduğu veya yerin sarsılıp içine göçtüğü gibi saçmalıklar ağızdan ağza nakledilir.

Tabii yollardan geçimlerini temin etmekten aciz olan Mağrib'teki Bereberî define arayıcılarından pek çoğunun, etrafı haşiyelerle (açıklayıcı notlarla) dolu evraklarla, zengin ve nüfuz sahibi kimselere yaklaştıklarını görüyoruz. Bu evraklardaki yazılar ya acem dillerinde yazılmış, veya –iddialarına göre- defineleri gömenlerin dillerinden tercüme edilmiştir ve definenin bulunduğu yere ilişkin işaretler vermektedir. Böylece onları kazı yapmaya sevk ederek, onlardan para ve menfaat elde etmeye çalışırlar. Onlara başvurmalarının sebebini ise, etki ve nüfuzları sayesinde idarecilerin cezalarından korunmak ve kurtulmak olarak açıklarlar. Hatta bazıları sihir nevinden garip şeyler yaparak, iddiasının doğruluğunu ispat etmeye çalışır. Oysa ne sihirden ne de sihir yollarından haberi vardır. Sonuçta kıt akıllılardan pek çok kimse kazı yapmaya yönelirler. Devletin gözcülerinin ve

ajanlarının takibatına uğrayacaklarından korktukları için de genellikle bu işi gece karanlığında yaparlar.

Bu kazılar sonucunda her hangi bir defineye rastlayamayınca, bunu, o hazinenin mühürlendiği tılsımları bilmiyor olmaya bağlarlar. Böylece başarısızlıklarını bu gibi bahanelerle örtemeye çalışıp kendilerini aldatırlar. Akıllarının kıt olmasına ek olarak onları bu gibi şeylere sevk eden husus, ticaret, çiftçilik ve sanatlar gibi tabii geçim yollarından kazanç elde etmekteki acziyetleridir. Bu yüzden –define aramak gibi- yorulup gayret etmeden ve zorluğa uğramadan kazanç elde edecekleri, tabii olmayan yollara sapıyorlar. Oysa bilmiyorlar ki, tabii olmayan yollardan kazanç elde etmeye yönelmekle, kendilerini daha çok meşakkat ve zorluğa uğratıyorlar ve cezalara çarptırılmaya maruz hale getiriyorlar.

Çoğu zaman da insanları bu yola sevk eden şey, haddi aşacak ölçüde lükse gömülmüş olmaları ve normal kazançlarının harcamalarını karşılamada yetersiz kalmasıdır. Tabii yollardan elde ettiği kazanç, harcamalarını karşılamada yetersiz kalınca, külfetsiz olarak ve bir defada eline geçecek –ve esiri haline geldiği lüks harcamaların karşılamaya yetecek- çok büyük miktarda mala (paraya) sahip olmayı temenni etmeye başlar. Sonra bunun yollarını arar ve bunun için büyük bir gayret sarfeder. Onun için bu yola başvurmaya düşkün olanların çoğunun, lükse gömüşmüş devlet adamları veya –Mısır gibi- lüksün aşırı ve yaygın olduğu şehirlerde yaşayanlar olduğu görülür. Evet, bu kimselerin tıpkı kimyaya[156] olan düşkünlükleri gibi, bu işe de aşırı derecede düşkün oldukları ve bunun için gelip giden yolculardan ilginç ve bilinmeyen haberler sordukları görülür. Mısırlılar hakkında bize ulaşan haberler böyledir. Onlar böyle garip haberlerin peşinde koşanlarla karşılaştıklarında, bir define veya hazinenin yerini keşfedebilme ümidiyle onlardan ilginç haberler sorarlardı.

Bunun yanında suyun yerin dibine battığı yerleri de araştırıyorlardı. Çünkü genelde bu definelerin Nil'in mecrasında olduğunu düşünüyorlardı. O bölgede hazinelerin gömülüp gizleneceği en iyi yer olarak orayı görüyorlardı. Definelerin yerini gösterdiğini iddia ettikleri belgelere sahip olanlar, definelere ulaşamayınca, yalanlarını gizlemek ve bu yoldan geçinmeye devam etmek için, başarısızlığa Nil'in (şiddetli) akışını mazeret olarak gösteriyorlardı. Onlardan bu tür şeyleri işitenler de, hedeflerine (yani defineye) ulaşmak için sihirle, suyun yerin içine çekilecek şeyler yapmaya aşırı düşkünlük gösteriyorlardı. Bu nedenle o bölgede sihir, öncekilerden miras alınarak devam ettirilir. Berârî ve diğer yerlerde sihirle ilgili ilimleri ve eserlerin hala bâkidir. Ku'an'da anlatılan Firavn'ın sihirbazlarıyla ilgili kıssa da, bu kişilerin sihirde uzmanlaşmış olduklarının bir göstergesidir. Mağrib halkı doğu bilgelerine nispet ettikleri bir kaside naklederler. Kasidede, sihirle suyun nasıl yerin dibine geçirileceğinin yolu gösteriliyor. Kaside şöyledir:

Ey suyu yerin dibine geçirmenin sırrını arayan kişi!
Doğru sözü, (bu işin sırlarını) bilenden dinle
(Yalancıların) kitaplarında yazdıkları

[156] O dönemlerde, normal madenlerin altına çevrilebileceği düşünülüyor ve bunun yolları aranıyordu. İşte kimya, simyacılık olarak da bilinen bu arzunun araçlarından biri olarak görülüyordu.

Boş ve batıl sözlerini terk et
Doğru sözlerimi ve öğütlerimi dinle
Eğer yaldızlı ve yalan sözlere inanmayanlardansan
Düşüncelerin, nasıl yapılacağını bilmekten şaşkınlığa düştüğü (işi)
(Yani) bir kuyunun suyunu yerin dibine geçirmeyi istersen
Kendi resmin gibi ayakta duran bir resim çiz
Başı, ortadan koparılmış aslan yavrusunun başı kadar olsun
Elleri kuyudan su çeken
Kovanın ipini tutuyor olsun
Göğsünde boşanma sayısı kadar (üç tane)
"H" harfi olsun, tekrardan sakın
Dokunmadan "T" harflerinin üzerinde dursun
Akıllı, zeki ve mahir birinin yürüyüşü gibi (görünsün)
Her birini kuşatıp çevreleyen bir çizgi bulunsun
Çizgilerin kare olması yuvarlak olmasından daha iyidir
Onun üzerinde bir kuş boğazla ve kanını ona bulaştır
Boğazlamanın hemen ardından onu tütsüle
Senderus,[157] *lebân,*[158] *mey'a*[159] *ve kıst*[160] *ile (tütsüle)*
Ve ona ipekten bir elbise giydir
Kırmızı veya sarı olsun, mavi değil
Onda yeşil veya bulanık (karamtrak) renk olmasın
Beyaz veya katıksız kırmızı renkli
Yün bir ip onu sarmalamıştır
Aslan burcunun doğuşu
Ve ayın aydınlık olmayan başlangıcı
Dolunayın, Utârid'in (Merkür'ün) yükselişine bitiştiği
Cumartesi günü bu tılsımın uygulanacağı vakittir.

Kasidede geçen "T harfleri ayaklarının arasında olsun" sözünden kasıt, sanki onların üzerinde yürüyormuş gibi görünmesidir. Bana göre bu kaside hurafecilerin uydurduğu saçmalıklardan biridir. Bu konuda onların garip halleri ve ıstılahları vardır. Bu konudaki hurafeler ve yalanlar, onları, (define olduğu düşünülen) meşhur yerlerde ikamet etmeye kadar sevk etmiştir. Buralarda kazı yaparlar ve ellerinde bulunan uydurma kağıtlardaki işaretlerin aynısını buralara da koyarlar. Sonra bu kağıtlarla kıt akıllı kimselere giderler ve işaret edilen yerlerde ifade edilemeyecek kadar çok define olduğu izlenimini ve-

[157] Ağaçtan çıkıp üzerinde akan ve sonra donan sıvı veya bir çeşit maden. (Yunanca).
[158] Ağaçlardan çıkan sütümsü sıvı. (Yunanca).
[159] Ağaçlardan akan zamktan elde edilen güzel bir koku.
[160] İlaç ve tütsü olarak kullanılan Hindistan menşeli kök.

rerek, onları bu mekanları kiralamaya yönlendirirler. Sonra tılsımın çözülmesi için ilaç ve tütsü satın alacakları gerekçesiyle onlardan para isterler. Yine, kandırdıkları kişiye, (kazı mekanlarında) daha önce kendilerinin koyduğu (ve aynısı ellerindeki kağıtta da bulunan) işaretlerin çıkacağını vaadederler. Bu işaretlerin görülmesiyle kişi daha da ümitlenir. Oysa aldatılmaktadır ve bunun farkında değildir. Bu işi yapanların kendi aralarındaki konuşmalarda kullandıkları ve başkalarının anlayamayacağı ıstılahlar vardır. Kuyu kazılması, tütsü yapılması ve hayvan boğazlanması gibi.

Gerçekte bu konudaki söylentilerin aslı yoktur ve (kesin bir) bilgiye ve habere dayanmaz. Bil ki, (toprağın altında) hazineler ve defineler varsa da, bunlar çok nadirdir ve ancak bir rastlantı sonucu bulunabilir. Yoksa onları bulmaya çalışmakla değil.Çünkü ne geçmişte, ne de şimdi insanların hazinelerini toprağa gömüp, sonra da tılsımlarla onları mühürlemeleri gibi genel ve yaygın bir durum yoktur. Hadiste gelen hazine, cahiliye gömütlerinden olup, aramakla değil, rastlantı sonucu bulunmuştur.

Diğer taraftan, bir kimse hazinesini gömmüş ve sihir yapmak suretiyle onu mühürlemişse, bunun gizliliğine aşırı derecede önem vermiş demektir. O halde nasıl oluyor da onu elde etmek isteye kişi buna ait işaretleri ve alametleri bulabiliyor ve onları bir kağıda dökebiliyor? Uzak bölgelerdeki insanların bundan haberi olması için mi? Bu, gizleme amacıyla çelişen bir durumdur.

Sonra akıllı kimseler bu gibi şeyleri faydalı bir amaç için yaparlar. Hazinelerini çocuklarına, yakınlarına veya seçtikleri kimselere bırakmak için gömerler. Bunları herkese gizli kalacak şekilde gömmek ise, ya bu hazineleri yokluğa terk etmek veya hiçbir şekilde tanımadığı ileriki dönemlerde (çağlarda) dünyaya gelecek olan kimselere bırakmak anlamına gelir ki, bu da akıllı kimselerin hedeflediği bir şey olamaz.

Bu değerlendirmeye şu şekilde bir itiraz yapılabilir: "O halde bizden önceki milletlerin –çok fazla olduğu bilinen- servetleri nerede?" Bil ki altın, gümüş, mücevher ve diğer değerli eşyalar, demir, bakır ve kurşun gibi madenler gibidir. Umran, beşerî çalışmalarla onları açığa çıkartır ve ya onları çoğaltır veya eksiltir. Bu gibi şeylerden insanların ellerinde bulunanlar elden ele dolaşır. Bazen bir bölgeden bir diğerine, bazen de bir devletten bir başka devlete geçer. Eğer bunlar Mağrib ve Afrika'da eksilmişse, Sâkalibe ve Frenk topraklarında eksilmemiştir. Mısır veya Şam'da eksilmişse, Hint veya Çin'de eksilmemiştir. Bunlar bir alet ve vasıta olup, umran onları çoğaltır veya eksiltir.

Yine diğer varlıklarda olduğu gibi, madenler de eskiyip bozulur. İnci ve mücevherlerdeki bozulma diğerlerinden daha hızlı olur. Aynı şekilde altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay da eskiyip bozulur ve kısa sürede yok olur.

Mısır'da (yaygın bir şekilde) define aranmasının ve bulunmasının sebebine gelince: Mısır binlerce yıl Kıptîlerin (firavunların) ülkesi olmuştur. Geçmişten beri süregelen bir gelenek olarak, devlet adamları öldüklerinde altın, gümüş ve mücevher gibi kıymetli eşyaları da kendileriyle birlikte gömülmüştür. Kıptî devleti yıkılıp, Farslar Mısır'ı ele geçirince, piramitlere ve hükümdarların mezarlarını delip, buralardan anlatılamayacak kadar çok hazine elde etmişlerdir. Aynı şeyi Yunanlılar da yapmıştır. İşte bundan dolayı o zamandan günümüze kadar buraların hep hazinelerle dolu olduğu düşünülmüştür. Çoğu zaman da buralarda hazinelere rastlanmıştır. Ölen kişiyle beraber gömülen kıymetli

eşyaları veya ölülerine ikram için altın ve gümüşten yapılan kaplar ve tabutlardan dolayı Kıptîlerin mezarları binlerce yıldır hazinelerin bulunacağı yerler olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Mısır halkı, -mezarlarda bu gibi kıymetli eşyalar bulunduğu için- oralarda define aramaya ve çıkartmaya büyük önem vermişlerdir. Öyle ki, her türlü vergi çeşidinin konulduğu devletin son zamanlarında, define arayıcılarına da vergi konulmuştur. İşte bu işlerle uğraşan ahmaklara konmuş olan bu vergi, define aramaya düşkün olanların (bir cezaya çarptırılma korkusu olmaksızın) bu işe yönelmeleri için vesile oldu. Ancak bütün uğraşları ve gayretlerinin sonunda, hayal kırıklığından başka bir şey elde edemediler. Hüsrana uğramaktan Allah'a sığınırız.

Onun için define arama vesvesesine kapılanların, (tabii yollardan) geçimini talep etme acizliğinden ve tembelliğinden, –tıpkı Hz. Peygamberin yaptığı gibi- Allah'a sığınmasına ihtiyacı vardır. Böylece şeytanın yolundan ve vesveselerinde yüz çevirip, kendisini gerçekleşme imkanı olmaya yalan hikayelerle meşgul etmemiş olur. **"Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır." (Bakara Sûresi, 212).**

BEŞİNCİ FASIL

Servet Elde Etmede Makam Ve Nüfuzun Etkili Olduğu Hakkında

Makam ve nüfuz sahiplerinin, geçim (kazanç) yollarının her türlüsünde, makam ve nüfuz sahibi olmayanlara göre daha zengin ve daha fazla servete sahip olduklarını görüyoruz. Bunun sebebi şudur: Makam ve nüfuz sahiplerine, -onların bu konumlarına duyulan ihtiyaçtan ve etkilerinden yararlanmak için- hizmetler sunularak onlara yaklaşılmak istenir. İnsanlar, zaruri veya tamamlayıcı nitelikteki bütün ihtiyaçlarını karşılama noktasında, ona (makam ve nüfuz sahibi kimseye), çalışmalarıyla yardımcı olurlar. O, bütün bu çalışmaların kıymetini bir kazanç olarak elde eder. Böylece karşılık ödeyerek yaptıracağı bütün işler, hiçbir karşılık ödemeden insanlar tarafından yapılır ve o da bunların kıymetlerini biriktirmiş olur.

Dolayısıyla makam ve nüfuz sahibi kişi, yaptıracağı işlerin kıymetlerini (bedellerini) biriktirip, (sadece) zaruri olarak harcama yapacağı diğer ihtiyaçlarının kıymetlerini öder. Onun için daima birikim yapar. Bu kimselerin (yaptıracağı) işleri çok olduğundan (ve bunları yaptırmak için de bir bedel ödemediğinden) dolayı çok kısa sürede zenginleşir ve zamanın geçmesiyle servet sahibi biri haline gelir. İşte –daha önce söylediğimiz gibi- emirliğin (idareciliğin) geçim yollarından biri olmasının anlamı budur.

Oysa -zengin bile olsa- makam ve nüfuz sahibi olmayan kişinin, serveti ve birikimi sadece malı ve çalışması oranında olur. Bu durumda olanların çoğunu tüccarlar teşkil eder. Ancak hem bu durumda bulunup, hem de makam ve nüfuz sahibi olanlar çok daha zengin ve varlıklı olurlar.

Makam ve/veya nüfuz sahibi olanların kısa sürede zengin olduklarına tanıklık eden bir diğer durum da şudur: Fakih, din ve ibadet ehli (alim ve âbid) olan kimselerden pek çoğu (bu özellikleriyle) şöhret olup tanındıktan sonra, insanlar onlar hakkında hüsnü zan beslerler ve onlara yardım etmenin Allah'ın rızasını kazandıracağına inanırlar. Bu

yüzden samimiyetle onların dünya işlerini görürler ve onlar için faydalı olacak işleri yaparlar. Sonuçta bu kimseler –daha önce bir birikime sahip olmadıkları halde- insanlar tarafından yardım olarak kendilerine sunulan çalışma ve işlerin kıymetleriyle kısa sürede zengin ve varlıklı kimseler haline gelirler. Şehirlerde, kasabalarda ve bâdiyelerde bunun örneklerini çok gördük. İnsanlar onların çiftçilik ve ticari işlerini görürler, onlar da yerlerinden ayrılmadan ve bir gayret sarfetmeden zenginleşip servet sahibi olurlar. Bu gerçeğin farkında olmayan kişiler de, onların bu zenginliğinin ve servetlerinin nereden geldiği konusunda şaşkınlığa düşerler. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah dilediği kimseyi hesapsız olarak rızıklandırır.

ALTINCI FASIL

Genellikle, Zenginlik Ve Servete Başkalarına Boyun Eğip Yalakalık Edenlerin Sahip Olduğu Hakkında

İnsanların elde ettikleri kazançların, çalışmalarının ve emeklerinin (maddiyata dönüşmüş) kıymetlerinden ibaret olduğunu yukarıda gördük. Eğer bir insan çalışmayı tamamen terk ederse, kazanç elde etmeyi tamamen kaybetmiş olur. İşinin ve çalışmasının kıymeti, o işin insanlar arasındaki değeri ve insanların o işe duyduğu ihtiyaç ile orantılıdır. Kazancının azlığı veya çokluğu da yine buna göre olur.

Az önce makam ve nüfuz sahibi olmanın servet elde etmede etkili olduğunu açıkladık. Çünkü insanlar kendilerine gelebilecek zararları uzaklaştırmak ve menfaat elde etmek için, malları ve çalışmalarıyla, makam sahiplerine yaklaşmak isterler. Aslında insanların makam sahiplerine yaklaşmak için sarf ettikleri çalışmalar ve mallar, zararlardan korunma veya menfaat elde etme amaçlarının bedelidir. Dolayısıyla bu bedeller makam sahibinin kazancı haline dönüşür ve kısa sürede zengin ve varlıklı biri haline gelir.

Makamlar, insanlar arasında dağılmıştır ve derece derecedir. Bu derecelerin en yukarısında, artık kendisinin üzerinde bir otorite bulunmayan hükümdarlık, en aşağısında ise (makamından dolayı) kimseye bir fayda veya zarar veremeyecek durumda olanlar bulunur. Bu ikisinin arasında ise pek çok derece vardır. Bu, Allah'ın yaratmış olduğu şeylerdeki hikmetidir. Bu durum, insanların yaşamlarının düzene girmesi, işlerinin kolaylaşması ve böylece hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. Çünkü insan türü, -nadir durumlarda farazi olarak söz konusu olsa bile- tek başına yaşamını devam ettiremeyeceği için, hemcinsleriyle yardımlaşmak zorundadır.

Bu yardımlaşma ise ancak zorlamayla olur. Çünkü insanlar genelde (bir bütün olarak) insanlığın faydasına olan şeyleri bilmezler. Ayrıca Allah insanlara (düşünüp) seçme yeteneği verdiği için, insanların fiilleri tabii (içgüdüsel) olarak değil, düşünüp taşınmaları sonucu ortaya çıkar. Bu yüzden (içgüdüsel olarak yardımlaşmadıkları ve düşünmekle de yardımlaşma yoluna gitmedikleri zaman) yardımlaşma imkansız hale gelebilir

ve bu durumda, insanların kendi çıkarları için, içlerinden birinin onları yardımlaşmaya zorlaması kaçınılmaz olur. Tâ ki, insan türünün devam etmesindeki ilâhi hikmet böylece gerçekleşmiş olsun. Şu ayet bunu ifade ediyor: **"Birbirlerine iş gördürmeleri için bazılarını diğerlerine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır." (Zuhruf Sûresi, 32).**

Makamın, o makamda bulunana, idaresi altındaki insanlar üzerinde, -baskı ve zora dayalı olarak- izin verme, yasaklama gibi tasarrufta bulunma ve yönetme imkanı veren yaptırıcı bir güç olduğu daha önceki söylediklerimizle açıklığa kavuşmuştu. Bu yaptırıcı güç, şeriat ve siyaset hükümlerinde olduğu gibi, insanları, menfaatlerine olan şeylere yönlendirmek ve zararlarına olan şeylerden sakındırmak için adilce ve bunun dışındaki şahsi amaçlar için kullanılır. Ancak birincisi bizzat ilâhi iradenin istediği şey, ikincisi ise bu ilâhi iradeye, -diğer şer unsurlarında olduğu gibi- sonradan karışmış olan durumdur. Çünkü bazen çok fazla hayır, ancak az bir miktar şerrin varlığıyla elde edilir. Ancak bu durum o hayrı ortadan kaldırmaz. Aksine ona az bir miktar şer karışmış olur. Yaratılmışlar içinde zulmün (sonradan) ortaya çıkmış olmasının anlamı budur. Bu gerçeği iyi anla.

Bir şehir veya bölgedeki umranda yer alan derecelerin her birinin, kendisinden sonra gelen dereceye göre bir (yaptırım) gücü vardır. Aşağıdaki derecelerin her biri de, kendisinin üzerindeki derecenin, makam ve nüfuzundan yararlanmak ister. Böylece üsteki derece sahibi, kendi altındakilerden (onların kendi makam ve nüfuzundan yararlanmak istemelerinin bedeli olarak) yararlandığı ölçüde kazanç elde eder. Dolayısıyla insanlar arasında makam ve nüfuzun etkisi yaşamın her alanında vardır ve umrandaki derecesine göre, bu etkinin sınırları genişler veya daralır. Eğer makamın etkisi genişse, ondan sağlanan kazanç da aynı şekilde bol olur; darsa bu sefer de az ve sınırlı olur.

Servet sahibi olsalar bile, makam ve nüfuzdan yoksun olanlar, sadece çalışıp gayret ettikleri oranda kazanç elde ederler ve servetleri çoğalır. (Makam ve nüfuz sahipleri gibi oturdukları yerden avanta elde edemezler). Genelde tüccarların, çiftçilerin ve meslek erbabının çoğunun durumu böyledir. Makam ve nüfuzdan mahrum olup, sadece çalışmalarının geliriyle yetinen böyle kimseler, kısa sürede servet elde edip zengin olamayacakları gibi, çoğunlukla da fakirleşip sıkıntı içine düşerler ve ancak zaruri ihtiyaçlarını temin etmek için çalışırlar.

Böylece bütün bu hususlar, yani makam ve nüfuzun (etkilerinin) farklı derecelerde olduğu, zenginlik ve servet elde etmenin de makam ve nüfuza sahip olmakla bağlantılı olduğu sabit olunca, insanlara makam vermenin en büyük iyilik ve bağışlardan biri olduğu anlaşılmış olur. Ancak insanlara makam bağışlama durumunda olanlar, bunları sadece kendi elinin (etki ve hakimiyetinin) altında olanlara verirler. Dolayısıyla bu makamlar, üstün konumda bulunanların bir minneti olarak verilir. Onun için, bu makamlara talip olanlar, bunları verme durumunda olanlara boyun eğmek ve yalakalık yapmak zorundadırlar. Aksi takdirde bu makamlara sahip olamazlar.

İşte başkalarına boyun eğmenin ve yalakalık etmenin, -zenginlik ve servet elde etmeyi sağlayacak- makam sahibi olmanın yollarından biri olduğunu söylememizin anlamı budur. Zenginlik ve servet sahiplerinin çoğu bu karakterdedir. Onun için üstün ah-

laklı ve kişilikli insanların çoğunun, her hangi bir makama sahip olmadıklarını, sadece kendi çalışmalarıyla kazanç elde ettiklerini, bu yüzden de fakirlik ve zorluk içine düştüklerine şahit oluyoruz.

Bil ki kötü ve yerilmiş ahlaktan uzaklaşıp, üstün bir ahlaka ve kişiliğe sahip olmak, ancak kişinin kendisinde bir kemal ve yeterlilik vehmetmesiyle ve insanların kendisinin ilim ve sanatına muhtaç olduğunu hissetmesiyle gerçekleşir. Kuşatıcı ve derin bir ilme sahip olan alim, çok iyi yazan kâtip ve son derece belagatlı şiirleri olan şair olmak gibi. Kendi sanatını çok güzel icra eden herkes, insanların, kendi yaptığı işe muhtaç olduklarını vehmeder ve bununla insanlara karşı bir üstünlük sağlamış olur. Ataları içinde bir hükümdar, meşhur bir alim veya her hangi bir hususta mükemmel olan birinin bulunduğu kimseler de aynı vehme sahip olurlar. Bu kimseler şehirde ataları hakkında söylenen (olumlu ve güzel) şeyleri görüp duyduklarında, onlara olan yakınlıkları ve onlara varis olma konumlarından dolmayı, kendilerinin de söylenen bu şeylere hak sahibi olduklarını vehmederler. Oysa kişilerin şahsen sahip oldukları mükemmellik hiçbir şekilde miras bırakılamayacağı için, bu gibi kimseler mevcut olmayan bir şeye tutunmaya çalışırlar. Aynı şekilde görüp geçirmiş bilgili ve tecrübeli kimseler de kendilerinde bir mükemmellik hissederler ve insanların kendilerine muhtaç olduğu vehmine kapılırlar.

Bu insanların makam sahiplerine ve kendilerinden üstün durumda olanlara boyun eğmedikleri ve yalakalık yapmadıkları görülür. Diğer insanları da, -kendilerinin daha üstün olduklarına inandıkları için- küçük görürler. Evet, bu kimseler hükümdara bile yalakalık yapmazlar, bunu alçaklık ve zül olarak görürler. İnsanların kendileriyle olan ilişkilerinde, kendilerinde vehmettikleri üstünlüğe göre muamele etmelerini beklerler. Bu şekilde hareket etmeyenlere kin beslerler ve belki de bundan dolayı hüzün ve kedere boğulurlar. Hak ettikleri saygı ve hürmeti gerekli kılmak veya insanların bundan yüz çevirmesinden dolayı, daima büyük bir zorluk ve sıkıntıya katlanmak zorunda kalırlar.

Diğer taraftan insan tabiatındaki ilahlaşma (mükemmellik ve üstünlüğü kendisinde görme) eğiliminden dolayı, diğer insanlar onların bu şekilde davranmalarına öfkelenir. Çünkü insanların, başkalarının mükemmelliğini ve kendilerinden üstün olduklarını kabullenmeleri çok az görülecek bir durumdur. Bu ancak bir çeşit baskı ve zorlama sonucu olur. Ki bu da makam ve nüfuz çerçevesinde gerçekleşir. Oysa açıklandığı gibi bu insanlar makam sahibi olmadığı için, kendilerini üstün görmek istemeleri insanların öfkelenmelerine yol açar ve böylece insanların iyiliklerinden hiçbir pay elde edemezler. Sonuçta, kendinden üstün durumdakilere boyun eğmedikleri ve yalakalık yapmadıkları için makam sahibi olamadıkları gibi, üstünlük taslamak suretiyle diğer insanları da öfkelendirdikleri için, geçimleri zorlaşır, fakirlik ve zaruret içine düşerler veya biraz daha iyi durumda olurlar. Ancak servet sahibi olamazlar.

Bu yüzden insanlar arasında "marifette kemâle eren, (dünyevî) nasipten mahrum olur" sözü meşhur olmuştur. Bunun anlamı, birinin marifette (kemal derecesinde) rızıklanmış olması, nasipleneceği (dünyevî) payın yerine hesap edilir ve böylece dünyevî payı kesilir. "Bir şey için yaratılmış olunana, o şey kolaylaştırılır." Her şeyi takdir eden Allah'tır ve O'ndan başka Rab yoktur.

Bu kişilikte olanlar nedeniyle, devlet makamlarının çoğuna düşük seviyeli kimse-

ler gelirken, yüksek seviyeli kimseler de bu makamlardan inerler. Bunun sebebi, devlet üstünlük ve hakimiyette en ileri noktaya ulaştığında, yönetim sadece hükümdarlık hanedanının eline geçer ve diğerleri yönetime ortak olmaktan ümidini keserler. Bu yüzden hanedanlığın dışındaki insanlar, hükümdarın hakimiyeti altında ve sanki onun köleleriymiş gibi, diğer makamlara gelmek için çalışırlar.

Devlet yaşamaya devam edip, hükümdarlık büyük bir güce ulaşınca, hükümdarın hizmetine giren, nasihatleriyle ona yaklaşan ve hükümdar tarafından önemli görevlere atanan herkesin hükümdar yanındaki derecesi eşit olur. Bu aşamada esnaftan pek çok kişinin her türlü hizmet ve nasihatle hükümdara yaklaşmaya çalıştıkları, bu amaçla hükümdara, etrafındakilere ve hanedanlık soyuna mensup olanlara büyük bir yalakalık örneği sergiledikleri görülür. Böylece onların yanındaki yerlerini sağlamlaştırmayı, hükümdarın çevresindeki insanlar arasına alınmaya ve sonuçta zenginlikten büyük bir pay almayı hedeflerler.

Onlar bununla meşgul olurken, bütün zorlukların üstesinden gelerek devleti kurmuş olan kabilenin kendi evlatları, (devletin kurulması noktasında) babalarının yaptıkları hizmetleri ve fedakarlıkları öne sürüp, nafile yere beklenti içinde olurlar ve bütün bunları hükümdara karşı bir minnet vesilesi sayıp kaprisli bir eda ile hareket ederler. Ancak bu tavırları ile hükümdarı öfkelendirirler ve hükümdar onları etrafından uzaklaştırır. Onların yerine –devletin kurulması noktasında babalarının yaptıkları hizmetleri öne sürerek kapris yapacak ve üstünlük taslayacak durumda olmayan- kimseleri geçirir. Bu kimselerin en belirgin özelliği hükümdara boyun eğmek, yalakalık yapmak ve onun isteklerini yerine getirmeye çalışmaktır. Bu yüzden makamları yükselir, nüfuzları genişler ve hükümdarın yanında sahip oldukları dereceden dolayı insanlar saygı ve hürmet ile onlara yönelirler. Kurucu kabilenin mensupları ise kaprisli ve kendilerini üstün gören tavırlarına devam ederler. Ancak bu tavır sadece, hükümdarın öfkelenip onları yanından uzaklaştırmasına ve yerlerine başkalarını tercih etmesine neden olur. Bu hal devletin çöküşüne kadar devam eder ve devletler için bu durum doğaldır. İşte dışardan devlet hizmetlerine alınanların durumu genelde bu yüzdendir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

YEDİNCİ FASIL

Kadılık, Müftülük, Müderrislik, İmamlık, Hatiplik Ve Müezzinlik Gibi Dînî Görevleri Yürütenlerin Genellikle Büyük Servet Sahibi Olamadıkları Hakkında

Bunun sebebi şudur: Daha önce söylediğimiz gibi kazanç, emeğin ve çalışmanın (maddiyata dönüşmüş) değeridir ve bu değer, ortaya konan emek ve çalışmaya duyulan ihtiyaca göre değişir. Eğer ortaya konan emek ve çalışma, umranda genel ve zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelikse, buna duyulan ihtiyaç en şiddetlidir ve değeri de en yüksektir. Yukarda saydığımız dinî görevleri yerine getirenler ise, genel halk kesimlerinin kendilerine mecbur olduğu (yani onların zaruri ihtiyaçlarına cevap veren) kimseler değildir. Onlara ancak dini yaşama noktasında hassasiyet sahibi olan seçkin insanlar ihtiyaç duyar. Her ne kadar fetva ve -anlaşmazlık durumlarında- hüküm vermeleri için onlara ihtiyaç varsa da, bu ihtiyaç genel ve zaruri nitelikte olmayıp, çoğu zaman onlara başvurulmadan da giderilir. Bu yüzden bu kimselere ve yerine getirdikleri görevlere ancak, (toplumun genel) çıkarlarıyla ilgilenmek durumunda olan devlet başkanı önem verir ve kendilerine duyulan ihtiyaca göre onlara belli bir maaş tayin eder. Ancak -her ne kadar dinî ve şer'î görevleri yerine getiriyor olmaları bakımından en üstün ve kıymetli sermayeye sahip olsalar da- hükümdar onları, güç ve nüfuz sahipleri ve zaruri ihtiyaçları karşılayan meslek erbabıyla eşit tutmaz. Maaşları, umrandaki genel ve zaruri ihtiyaçları karşılama durumuna göre belirler. Onun için dinî görevleri yerine getirenlere az bir pay düşer.

Diğer taraftan bu kimseler, sermayelerinin çok kıymetli ve asil oluşu nedeniyle, hem insanlara hem de kendi nefislerine karşı son derece onurlu bir tavır sergilerler ve mal elde etmek için makam sahiplerine boyun eğmezler. Hatta mal peşinde koşacak boş vakitleri bile yoktur. Çünkü onlar fikir, tefekkür ve en ince ayrıntılarına kadar düşünmeyi gerektiren bu kıymetli ve asil görevleri yerine getirmekle meşgul olurular. Zaten yaptıkları işin kıymeti ve asilliğinden dolayı, nefislerini (kişiliklerini) dünyalık peşinde koşanlar için harcamaları da caiz değildir. Çünkü kendileri dünyalık peşinde koşmazlar. Onun için genelde büyük servetlere sahip olmazlar.

Bir keresinde fazilet sahibi kişilerden biriyle bu hususu konuşmuş ve söyledikleri-

mi reddetmişti. Sonra elime (Abbasî halifesi) Me'mun dönemindeki hesaplara ilişkin bazı yırtık evraklar geçti. Evraklar devletin gelir ve giderlerine ilişkin kayıtları içeriyordu. O kayıtlarda yer alan kadıların, imamların ve müezzinlerin maaşlarıyla ilgili kısımları o şahsa gösterince, söylediklerimin doğruluğunu anladı ve kabul etti. Allah'ın kulları ve yarattıkları hakkındaki sırlarına ve hikmetlerine şaşırdık. Allah yaratan ve her şeye güç yetirendir. O'ndan başka Rab yoktur.

SEKİZİNCİ FASIL

Çiftçiliğin Zayıfların Ve Bedevîlerin Geçim Yolu Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, çiftçiliğin tabiata son derece bağlı ve basit usulde yapılıyor olmasıdır. Bu yüzden kentlerde yaşayanların, bolluk ve lüks içinde olanların genelde çiftçilikle uğraşmadıkları, aksine düşkün durumda olanların bu işle meşgul oldukları görülür. Ensardan birinin evinde sapan gören Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bu alet bir kavmin evine girerse, oraya mutlaka zillet de girer." Buhari bu hadis ile, (mutlak olarak çiftçiliğin değil) çiftçilikle uğraşmanın yaygınlaşmasının sakındırıldığı görüşündedir. Bu hadisin yer aldığı babın başlığı şu şekildedir: "Çiftçilik aletiyle iştigal edilmesinin veya bu hususta emredilen haddin aşılmasının sakındırılması babı." Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- çiftçilikte, başkasının tahakkümü ve hakimiyeti altına girilmesine yol açan haraç (vergi) ödenmesi zorunluluğunun bulunmasıdır. Zorla vergi ödemek durumunda kalan (çiftçi) ise zillet ve zorluk içine düşer.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Zekat, (zorla ödenen) vergi haline gelmedikçe kıyamet kopmaz." Bu hadiste, (adil halifelikten sonra gelecek) zalim hükümdarlığa, zulüm ve baskıya, mallarda Allah'ın hakkının (zekatın) unutulmasına ve bütün hakların hükümdarlara ve devletlere ödenecek vergi olarak kabul edilmesine işaret ediliyor.

Allah dilediği her şeyi yapmaya güç yetirendir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

DOKUZUNCU FASIL

Ticaretin Anlamı, Yolları Ve Çeşitleri Hakkında

Bil ki ticaret un, ziraî mahsuller, hayvan veya kumaş gibi hangi türden olursa olsun, ticarî malları ucuza alıp pahalıya satarak, aradaki yükselen farktan kazanç elde etmeye çalışmaktır. Alış ve satış fiyatı arasındaki yükselen fark **kâr** olarak isimlendirilir.

Bu yolla kâr elde etmeye çalışan biri farklı şekillerde hareket edebilir. Ticarî malları biriktirip, piyasaların havale geçirmesini bekleyebilir. Bu durumda ucuz olan malların fiyatları pahalanır ve sonuçta çok büyük kâr elde eder. Veya malları satın aldığı yerden, fiyatların daha yüksek olduğu başka bir yere götürüp orada satar ve bu durumda da elde edeceği **kâr** çok büyük olur.

Bu yüzden, ticaretin hakikatini bilmek isteyen birine, ileri gelen tacirlerden biri şöyle demiştir: "Sana bunu iki kelimeyle öğreteyim: Ucuza alıp pahalıya satmak. O zaman ticaret gerçekleşmiş olur." Bu ifadesiyle bizim yukarda izah etmiş olduğumuz gerçeğe işaret etmiş oluyor.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyisini bilendir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

ONUNCU FASIL

Ticaretle Kimlerin Meşgul Olduğu Ve Kimlerin de Onu Meslek Edinmekten Kaçınması Gerektiği Hakkında

Ticaretin, satın alınan malların, alış fiyatından daha pahalıya satılması suretiyle, aradaki yükselen farktan kazanç elde etmeye çalışmak olduğuna yukarıda değindik. Bu ya piyasaların havale geçirmesini beklemek veya malları daha yüksek fiyatla satacağı başka bir yere götürmek ya da vadeli olarak yüksek fiyatla satmak suretiyle olur. Bu şekilde elde edilen kâr, asıl sermayeye nispetle azdır. Ancak mal (sermaye) çok olursa, kâr da büyük olur. Çünkü çok olandaki az bile çoktur. (Yani kâr, çok olan asıl sermayeye nispetle az olsa bile, tek başına ele alındığında çoktur).

Diğer taraftan alış ve satış fiyatları arasındaki yükselen farkı –ki bu kârdır- elde edebilmek için, malların alınıp satılmak suretiyle el değiştirmesi ve bedellerinin de ödenmesi gerekir. Ancak dürüst ve insaflı kişiler az olduğu için, aldatma, hile yapma, ölçü ve tartıyı eksik yapma veya malın bedelini geç ödeme veya inkar etme gibi haller kaçınılmaz olarak vuku bulur. Bu yüzden alış verişler yazı ve şahitler ile kayıt altına alınmazsa elde edilmek istenen kâr tamamen ortadan kalkar ve sermaye de kaybedilebilir. İdarecilerin ise bu duruma engel olma imkanları çok azdır. Çünkü onlar görünene göre hüküm verirler. Sonuçta tacirler çok zor durumlarda kalırlar.

Bütün bunlardan dolayı tacirler, küçük miktarlardaki kârları, büyük zorluklar ve meşakkatlerden sonra elde ederler veya bu kadar zorluk ve meşakkatten sonra hiç kâr elde edemedikleri gibi sermayelerini kaybettikleri de olur. Eğer tacir, tartışma ve husumetlerde cüretkâr, hesap işlerinde dikkatli, mücadelesinde inatçı ve ısrarcı, idarecilere karşı da korkusuzsa, bütün bunlar kendisine adalet ve hakkaniyetle muamele edilmesi noktasında yardımcı olur. Aksi takdirde (bir tacirin başına gelecek olumsuzluklardan) korunmak için, bir makamın koruyuculuğuna ihtiyacı vardır. Bu makamın etkisi, alış verişlerde ona heybet sağladığı gibi, idarecileri de vergi konusunda ona karşı adaletli davranma-

ya sevk eder. Böylece tacir, ilgili kişilerin –birinci durumda isteyerek, ikinci durumda ise istemeyerek- adaletle davranmalarına muhatap olur ve mallarını onlara kaptırmaktan kurtulur.

Kişilik olarak cüretkâr ve korkusuz olmadığı gibi, bir idarecinin makamının koruyuculuğuna da sahip bulunmayan kimselerin ise ticareti meslek edinmekten kaçınmaları gerekir. Çünkü bu durumda, neredeyse kimseden adalet ve hakkaniyete uygun muamele görmezler ve sonuçta malları ve sermayeleri yok olup gitmeye ve başkalarına çerez olmaya maruz kalır. Çünkü genelde insanlar –özellikle de ayak takımı ve satıcılar- başkalarının ellerindeki mallara karşı aç gözlüdürler ve onların üzerine üşüşürler. Eğer kanunların engellemesi olmasa, insanların malları yağma edilirdi. **"Eğer Allah'ın insanları birbirleriyle önleyip savması olmasaydı, yeryüzünde muhakkak düzen bozulurdu. Fakat Allah, alemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir."** (Bakara Sûresi, 251).

ON BİRİNCİ FASIL

Tacirlerin Ahlâkının, Asillerin Ve Hükümdarların Ahlâkından Düşük Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: Genelde tacirlerin işleri alış verişle uğraşmaktır. Alış verişte ise kaçınılmaz olarak karşı tarafa üstün gelmeye çalışmak vardır. Eğer, sürekli olarak karşı tarafa üstün gelmeyi düşünürse, bu düşünce onda bir ahlak haline gelir. İşte alış verişte karşı tarafa üstün gelme ahlakı olarak kastettiğim bu ahlak, hükümdarların, üstün ve asil kimselerin ahlak edindiği insanlıktan (üstün ahlaktan) uzak bir şeydir.

Eğer tacir alış verişlerde, düşük karakterli kişilerin yaptığı gibi hile, aldatma, yalan yere yemin etme gibi yollara başvuruyorsa, tamamen rezil bir ahlaka sahip demektir. Onun için reislik konumunda olanların, düşük ahlaka yol açtığı için ticareti meslek edinmekten kaçındıkları görülür. Onurlu ve asil kişiliklerinden dolayı, tacirler arasında bu düşük ahlaktan kendilerine koruyup uzak tutanlar da vardır. Ancak bunların sayısı çok azdır.

Allah lütfü ve keremi ile dilediğini doğru yola eriştirendir. O, öncekilerin ve sonrakilerin Rabbıdır.

ransız devlet tasavvur edilemeyeceği gibi, -düzeni sağlayıcı bir idarecinin varlığını zorunlu kılan, insan tabiatındaki düşmanlık ve zulüm eğiliminden dolayı- devletsiz bir umran da çok zordur ve böyle bir umranda istikrar ve huzur olmaz. İşte bundan dolayı siyasi bir yapının (yönetimin) gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu da ya şeriat (halifelik) veya hükümdarlık şeklinde olur. İşte devletin anlamı da budur (yani halifelik veya hükümdarlık şeklindeki siyasi yapı). Bu iki unsurun (yani umran ve devletin) birbirinden ayrılması mümkün olmadığına göre, o halde birinin bozulması diğerinin de bozulmasına etki eder. Tıpkı birinin yokluğunun diğerinin yokluğuna etki etmesi gibi.

Umrandaki büyük ve genel bozulmalar, sadece devletin bir bütün olarak bozulduğu durumlarda görülür. Roma devleti, Fars devleti ve –genel olarak- Arap devleti veya (özel olarak) Emevî ve Abbasî devleti örneklerinde olduğu gibi. Ancak –Nuşirvân, Herakl, Abdulmelik bin Mervan veya Harun Reşid gibi- (devlet içindeki) şahsi iktidarların bozulması ise umranın bozulmasına çok büyük etki yapmaz. Çünkü şahıslar (hükümdarlar) birbiri ardınca gelirler ve genelde de birbirlerine benzedikleri için umran varlığını muhafaza eder. Çünkü umrandaki devlet denen etkili ve yapıcı güç, aslında sadece (devleti ayakta tutan) asabiyettir ve bu da hükümdarların şahıslarında sürüp gider (bir hükümdar gitse yerine başkası gelir). Ancak bir asabiyet (yani devlet) tamamen gidip, yerine onu saf dışı eden bir başka asabiyet gelirse, işte daha önce söylediğimiz gibi, bunun umrandaki etkisi ve bundan kaynaklanan bozulma çok büyük olur. Allah dilediğini yapmaya güç yetirendir. **"Eğer (Allah) dilerse sizi yok eder ve yeni bir yaratma vücuda getirir. Bu Allah'a göre zor değildir." (Fâtır Sûresi, 16-17).**

YİRMİNCİ FASIL

Bazı İş Kollarının (Mesleklerin) Sadece Bazı Şehirlerde Geliştiği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Umrandaki yardımlaşma esasından dolayı şehirde yaşayanların emeklerinin, işgüçlerinin ve mesleklerinin birbirine ihtiyaç duyacağı ve birbirini gerektireceği açıktır. Bu iş ve mesleklerden bir kısmı, sadece bazı şehir halkı tarafından yerine getirilir. O şehirlerde bu mesleklere duyulan genel ihtiyaçtan dolayı, bazı insanlar bu işlerde ustalaşırlar ve geçimlerini bunlardan temin ederler. İhtiyaç duyulmayan meslekler ise, bunları meslek edinmenin bir faydası ve getirisi olmayacağı için terk edilir. Terzilik, demircilik ve marangozluk gibi yaşam için zorunlu olan meslekler ise her şehirde icra edilir. Zücaciyecilik, kuyumculuk, mücevhercilik, parfümcülük, aşçılık, bakırcılık, döşemecilik, işlemecilik (nakışçılık) gibi meslekler ise, medenî hayatın lüks ve şatafatlı alışkanlıklarına sahip gelişmiş ve büyük şehirlerde görülür. Medenî hayatın lüks alışkanlıkları çoğaldıkça, sadece bu alışkanlıkların çoğaldığı şehirlerde bu tür yeni meslekler ortaya çıkar.

Örneğin hamamlar sadece umranı kalabalık ve medenî şehirlerde görülür. Çünkü hamamlar lüks, zenginlik ve nimetler içinde olmanın gerektirdiği bir ihtiyaçtır. Bu yüzden orta halli şehirlerde görülmez. Bazı hükümdarlar ve emirler bu gibi yerlerde de hamam olmasını isterlerse buralara hamam yaptırırlar. Ancak insanları oraya yönlendirecek bir sebep olmazsa, kısa sürede terk edilip harap olur. Bu işten geçim sağlanacak fazla bir getirisi olmadığı için de kimse bu işle ilgilenmez. (Rızıkları ve halleri) daraltıp genişleten Allah'tır.

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

Şehirlerde Asabiyetlerin Bulunduğu Ve Bazılarının Diğerlerine Üstünlük Sağladığı Hakkında

Aynı nesepten olmasalar bile, insanların birbirleriyle kaynaşıp birleşmelerinin, onların tabiatından kaynaklanan bir durum olduğu açıktır. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, nesebe dayanmayan kaynaşma ve birleşmeler, nesebe dayanana göre daha zayıf kalır ve bu şekilde oluşturulan asabiyet, nesebe dayalı asabiyetle elde edilen faydaların sadece bir kısmını sağlar.

Şehirlerdeki insanların çoğu evlilik yoluyla birbirlerinin yakınları ve akrabaları olurlar. Bu şekilde oluşmuş akrabalıklar (akrabalık grupları) arasında da, tıpkı aşiret ve kabilelerde görülen dostluklar ve düşmanlıklar mevcuttur ve yine tıpkı aşiret ve kabileler gibi onlar da değişik asabiyetlere ve gruplara ayrılırlar.

Devlet ihtiyarlık çağına girip, uzak bölgelerden itibaren sınırları küçülmeye başlayınca, o devletin şehirlerindeki insanlar kendi başlarının çarelerine bakmak ve beldelerini korumak için harekete geçerler. Böylece şûrâ esasına dönerler ve üst tabakalar ile alt tabakalar birbirinde ayrılıp belli olur. İnsanlar, tabiatları gereği, üstünlüğü ve başkanlığı elde etmek için çalışırlar ve öncü şehrin ileri gelenleri de –hükümdar ve otoriter devlet boşluğundan dolayı- bağımsız bir idare kurmaya heveslenirler. Bu durumdaki herkes birbiriyle mücadeleye girişir ve her biri dostları ve taraftarlarından oluşan bağlılarının desteğine başvurur. Yine bu amaçla ellerindeki bütün birikimlerini şehrin ayak takımı ve serserilerini kendi yanlarına çekmek için harcarlar. Böylece her biri diğerine karşı bir asabiyet oluşturur. Sonuçta biri diğerlerine üstünlük sağlar, sonra da öldürme ve sürgünler yoluyla onların asabiyetlerini ve güçlerini kırıp ortadan kaldırır. Sonuçta şehrin idaresini tek başına kendi idaresi altına alır. Kendisini yeni bir hükümdarlık kurmuş olarak görür ve bu hükümdarlığı kendi evlatlarına miras olarak bırakır. Sonra büyük (eski) hükümdarlığın başına gelmiş olan, gelişip büyümek ve sonra da ihtiyarlamak gibi hususların hepsi, bu yeni kurulan küçük hükümdarlığın da başına gelir.

Bu kimselerden bazıları, çok sayıda kabile ve aşiretlerden oluşan büyük asabiyetlere sahip ve savaşlarla pek çok memleketlere sahip olmuş büyük hükümdarlara özenirler ve onların alışkanlıklarını taklit ederler. Taht kullanmak, bir yere merasim alayı eşliğinde gitmek, mühür edinmek, (yanına girilirken) selamlama merasimi uygulatmak, ululayıcı lakaplarla hitap edilmek gibi. Layık olmadığı halde bu tür hükümdarlık sembol ve geleneklerini kullandığına şahit olanlar, onların bu halleriyle alay ederler. Bu gibilerin (bir şehirde bağımsızlık elde etmelerinin ve) böyle uygulamalara yönelmelerinin tek sebebi (bunlara layık olacakları bir hükümdarlık gücüne ulaşmaları değil) esas hükümdarlığın güçten düşüp, sınırlarının merkeze doğru gerilemesi ve bunların da akrabalık nedeniyle meydana gelen kaynaşmalarla bir asabiyet haline gelmeleridir. Bazıları da başkalarının alay konusu olmamak için, bu tür saçmalıklara bulaşmazlar ve sadeliği elden bırakmazlar.

Bu durum çağımızda, Hafs oğulları devletinin son zamanlarında Trablus, Kâbis, Tu'zer, Nafta, Kafsa, Biskara ve Zâb gibi Afrika'nın Cerîd bölgesi şehirlerinin pek çoğunda vuku bulmuştur. Yıllar öncesinden devletin o bölgelerdeki etkisini kaybedip merkeze doğru gerilemesiyle, bu şehirlerin halkları buralardaki üstünlüğü ele geçirip, yönetim ve vergilerin toplanması gibi devlete ait eşleri de kendilerinin göreceği bağımsız bir idare tesis etmişlerdir. Ancak bununla beraber Hafs oğulları devletine de göstermelik olarak biat edip bağlılıklarını bildirmişler, yumuşak ve saygılı bir tavır sergilemişlerdir. Çağımızda elde ettikleri bu konumlarını, kendilerinden sonra gelen evlatlarına bırakmışlardır. Kısa bir süre öncesine kadar sıradan insanlar durumunda olan bu kimseler, şehirlerin idaresini ele aldıktan sonra sultanlar gibi hareket etmeye başlamışlardır. Hafs oğulları devletini ele alırken bahsedeceğimiz gibi, Emiru'l-mü'minin Ebû Abbas, bu şehirleri onlardan alıp onların idaresine son verinceye kadar bu durum devam etmiştir.

Aynı şey Sınhâce devletinin son zamanlarında da yaşanmıştır. Cerîd bölgesindeki pek çok şehir halkı bağımsızlıklarını ilan etmiş ve devletin oradaki hakimiyetine son vermişlerdir. Sonra Muvahhidîn devleti hükümdarı Abdulmü'min bin Ali bu şehirleri onların elinden alıp, onların hepsini Mağrib'e sürmüş ve böylece bu duruma son vermiştir. Yine Abdulmü'min oğullarının son zamanlarında Sebte'de de aynı durum yaşanmıştır.

Şehirlerdeki üstünlüğü daha çok, başkanlığa aday durumdaki asil ve köklü sülalelere mensup kişiler ele geçirir. Ancak bazen hakimiyeti aşağı tabakalara mensup sırdan kimselerin ele geçirdiği de olur. Eğer böyle biri, bazı sebeplerle aşağı tabakalara mensup kimselerden bir asabiyet oluşturmuşsa ve (başkanlığa aday konumundaki) üst tabakalara mensup kimseler de asabiyetten mahrum bir durumda bulunuyorsa, işte o zaman şehirdeki üstünlüğü bu kişi ele geçirir. Her işinde galip olan bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah'tır.

YİRMİ İKİNCİ FASIL

Şehirlerde Konuşulan Diller Hakkında

Bil ki şehirlerde, o şehirlere hakim olan veya o şehirlerin kurucuları olan milletlerin dilleri konuşulur. Bu yüzden çağımızda, doğu ve batıdaki bütün İslâm şehirlerinde konuşulan dil arapçadır. Her ne kadar Mudar arapçasının birçok özelliği bozulup değişmişse de durum böyledir. Bunun sebebi İslâm devletinin diğer milletlere galip gelmiş olmasıdır. Din, varlığın ve devletin sureti gibidir ve bunlar dinin maddesi konumundadır. Suret ise maddeden önce gelir. Din (İslâm dininin hükümleri), şeriattan (şeriatın kaynağı olan Kur'an ve sünnetten) çıkarılır. Şeriat ise, -Hz. Peygamber Arap olduğu için- arapçadır. Bu yüzden İslâm şehirlerinde, arapçanın dışındaki diğer diller terk edilmiştir. Hz. Ömer'in, acemlerin dilleriyle konuşmaktan sakındırmasına dikkat et! Bu hususta şöyle demiştir: "Şüphesiz bu hile ve aldatmadır."

Din, diğer dilleri terk ettiği ve İslâm devletinin başında bulunanların dili de arapça olduğu için, bütün İslâm memleketlerinde acem dillerinin hepsi terk edilmiştir. Çünkü insanlar hükümdarlarına tâbidir ve onların dini üzeredir. Böylece Arap dili, İslâm'ın ve Araplara itaatin şiarlarından biri haline gelmiştir. Sonuçta İslâm ülkelerindeki acemlerin hepsi kendi dillerini terk etmişler ve arapça onların da dili haline gelmiş, iyice yerleşip sağlamlaşmıştır. Öyle ki, acem dilleri bir sığıntı gibi kalmıştır. Daha sonra, acem dilleriyle karışmasından dolayı, -anlamları aynı kalsa da- arapça kelimelerde bazı bozulmalar olmuştur. Onun için bütün İslâm şehirlerindeki bu dil "medenî dil (şehir dili)" olarak isimlendirilmiştir.[153]

Yine İslâm şehirlerinde yaşayanların çoğunluğunu, bu şehirlere hakim olan, lüks ve sefahat içine dalmış Araplar teşkil ediyor. Evet, Araplar, buraların eksi sahipleri olan

[153] Şehirlerde konuşulan arapçanın bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, bâdiyelerde konuşulan arapça ile arasındaki farkı vurgulamak içindi. Çünkü Arap ve Arap olmayanların birbirine karıştığı şehirlerden uzaklarda, sadece Arap kabilelerinin yaşadığı bâdiyelerdeki arapçada henüz bozulma emareleri başlamamıştı ve orijinal haliyle devam etmekteydi.

acemlerden daha fazla hale gelmişler ve onların topraklarına varis olmuşlardır. Diller de (atalardan) miras alınır. Bu yüzden –her ne kadar acemlerle meydana gelen karışmalardan dolayı Arap dilinde yavaş yavaş bir bozulma olmuşsa da- sonraki gelenler de atalarının dilleri üzerine kalmışlardır. Ancak şehirde yaşayanların konuştuğu arapça, -bâdiyelerde konuşulan bozulmamış arapçadan olan farkını vurgulamak için- "medenî arapça" olarak isimlendirilmiştir.

Doğuda Deylemler, onlardan sonra da Selçuklular, Mağrib'te ise Zenâteler ve Berberîler gibi acem (Arap olmayan) halklar üstünlüğü ele geçirip bütün İslâm topraklarına hakim olunca Arap dili iyice bozuldu. Hatta eğer Müslümanların –dinin kaynağı olan- Kur'an ve sünnete verdikleri önem olmasaydı, arapça neredeyse tamamen ortadan kalkacaktı. İşte bu durum –şehirlerde az da olsa- şiir ve söz olarak arapçanın devam etmesinde bir sebep olmuştur. Ancak daha sonra doğuya Müslüman olmayan Tatarlar ve Moğollar hakim olunca bu sebep de ortadan kalkmış ve arapça tamamen bozulmuştur. Irak, Horasan, Fars ülkeleri, Hind ve Sind toprakları, Mâverâünehr, kuzey ülkeleri ve Rum topraklarında arapçadan eser kalmamıştır. Arapça ilimleri içinde, az miktarda medreselerde öğrenilenlerin ve ezberlenilenlerin dışında arapça üsluplar, sözler ve şiirler kaybolup gitmiştir.

Dinin (dinî ilimlerin) arapçayı gerektirmesinden dolayı Mısır, Şam, Endülüs ve Mağrib'te Mudar arapçası belli bir ölçüde varlığını devam ettirmiştir. Ancak Irak ve ondan sonra gelen bölgelerde arapçadan ne bir eser ne de bir kaynak kalmıştır. Hatta ilim kitapları bile acem dillerinde yazılmaya başlandı. İlim meclislerindeki eğitim için de aynı durum geçerlidir.

Doğruyu en iyi bilen, geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır. Kıyamet gününe kadar, Allah'ın salat-u selamı sürekli olarak, efendimiz Hz. Muhammed'e, onun yakınlarına ve sahabelerine olsun. Hamd, alemlerin Rabbi Allah'ındır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GEÇİM, -KAZANÇ VE MESLEKLER GİBİ- GEÇİME İLİŞKİN HUSUSLAR VE BÜTÜN BU MESELELERDE ORTAYA ÇIKAN DURUMLAR HAKKINDA

BİRİNCİ FASIL

Rızk Ve Kazancın Hakikatı, Bunların Açıklanması Ve Kazancın, İnsan Emeğinin Kıymeti Olduğu Hakkında

Bil ki insanın, tabiatı gereği, her durumda ve -gelişip yetişme çağından ihtiyarlık çağına kadar- hayatının her döneminde, gıdasını temin edeceği ve geçimini sağlayacağı şeylere ihtiyacı vardır. **"Allah zengindir, siz ise fakirsiniz." (Muhammed Sûresi, 38).** Bütün eksikliklerden uzak olan Allah, alemde var olan her şeyi insan için yaratmış ve pek çok Kur'an ayetinde bu husus dile getirmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini size boyun eğdirdi (sizin emrinize ve hizmetinize verdi)."** (Casiye Sûresi, 13). Yine bu husus Kur'an'da pek çok yerde vurgulanmıştır: "Güneşi ve ayı size boyun eğdirdi... Denizi size boyun eğdirdi... Denizin üzerinde akıp gitmeleri için gemileri size boyun eğdirdi... (Koyun, sığır ve deve gibi) hayvanları size boyun eğdirdi..." Bunun örnekleri Kur'an'da çoktur.

Allah insanı yeryüzünde halife kıldığı için, insanın eli dünyaya ve dünyadakilere uzanır (yani onlardan yararlanıp istifade eder). Bu hususta bütün insanlar ortaktır. Bir insanın (emek ve gayret sarfederek) elde ettiği bir şeyden, başkaları el çeker. Ancak bedelini ödemek suretiyle onun elde edebilir. İnsan zayıflık (çocukluk) dönemini aşıp, kendisine hakim olacak güce ulaşınca, -ihtiyaçlarını karşılamakta kullanacağı- kazanç elde etmek için çalışmaya koyulur. Allah şöyle buyuruyor: **"Rızkı Allah katında arayın (Allah'tan isteyin)." (Ankebût Sûresi, 17).**

Bazen kazanç unsurları, çalışıp gayret edilmeksizin de elde edilebilir. Ekinleri sulayan yağmurlar gibi. Ancak ilerde açıklanacağı gibi, bunlar yardımcı unsurlar olup, bunların yanında mutlaka çalışıp gayret etmek de gerekiyor. Eğer kişinin elde ettiği kazanç, zaruri ihtiyaçlarını ve masraflarını karşılayacak miktarda ise, bu onun geçimliğini teşkil eder. Bu miktarın üzerinde olursa, onun sermaye, servet ve zenginliğini oluşturur. Eğer elde edilen kazancın, faydası ve semeresi o kişiye döner, yani ondan faydalanıp onunla ihtiyaçlarını karşılarsa, **"rızk"** olarak isimlendirilir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Malından sana ait olan sadece yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve (Allah yolunda) infak**

edip (âhirete) gönderdiğindir." Dolayısıyla ihtiyaçların giderilmesinde kullanılmayan mal, sahibi için rızk olarak isimlendirilmez. Aksine kişinin çalışıp gayret ederek elde ettiği bu şekildeki mal, kazanç olarak isimlendirilir. Örneğin miras olarak bırakılan mal böyledir. Bu mal, ölen kişi için rızk olarak değil, kazanç olarak isimlendirilir. Çünkü ondan yararlanmamıştır. Mirasçılar bu maldan (fiilen) yararlanırlarsa, onlar için bu mal rızk olarak isimlendirilir. İşte ehl-i sünnete göre "rızk" olarak isimlendirilen şeyin hakikati budur.

Mutezile ise, (fiilen kendisinden yararlanılan) bir şeyin rızk olarak isimlendirilmesi için, onun elde edilmesinin sahih olması şartını arar. Bu şartın gerçekleşmediği şeleri rızk olarak isimlendirmezler. Bu yüzden gasb suretiyle (genel olarak haksızca) elde edilen mallar ile haram olan şeyleri (bunlardan fiilen yararlanılmış olsa bile) rızk olarak isimlendirmezler. Oysa yüce Allah gaspçıyı da, zalimi de, mü'mini de, kafiri de (bu dünyada) rızklandırır. Rahmeti ve hidayetinden ise dilediğini yararlandırır. Mutezilenin bu hususta ileri sürdüğü bazı deliller vardır, ancak onları geniş bir şekilde ele alıp değerlendirmenin yeri burası değildir.

Sonra bil ki kazanç ancak, onu elde etmeye yönelmek ve bunun için çalışıp gayret etmekle sağlanır. Talep edip elde etmenin farklı şekilleri olsa da, rızk için mutlaka çalışıp gayret etmek gerekir.Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Rızkı Allah katında arayın (Allah'tan isteyin)." (Ankebût Sûresi, 17).** Rızk için çalışıp gayret etmek ancak Allah'ın güç vermesi ve ilham etmesiyle (rızk yollarını göstermesi ve insanı muktedir kılmasıyla) olur. Dolayısıyla bu hususta (yani insanın rızk elde etmesiyle ilgili) her şey Allah'tandır. Ancak elde edilecek her kazanç ve mal için mutlaka insan tarafından ortaya konulacak bir çalışma ve gayret de gerekiyor. Çünkü elde edilecek kazanç, eğer bir mesleğin icrasıyla sağlanacaksa, bu durumda kişinin bir çalışma ve gayret ortaya koymasının gerekliliği zaten açıktır. Hayvanlardan, bitkilerden (çiftçilikten) veya madenlerden sağlanacaksa, bütün bunlar için de insan emeği gerektiği ortadadır. Aksi takdirde bir ürün elde edemez ve onlardan bir yarar sağlayamaz.

Allah bütün mal ve birikimler için kıymet ölçüsü durumundaki iki madenî (değerli) taşı; altın ve gümüşü yaratmıştır. Bu iki maden, genelde bütün dünya halkları için birikim ve servet vasıtasıdır. Bazı durumlarda altın ve gümüşün dışındaki şeyler de biriktirilse bile, onların biriktirilmesindeki amaç bu ikisini elde etmek içindir. Çünkü altın ve gümüşün dışındaki şeylerde zaman zaman piyasaların havale geçirmesi (yani beklenmedik şekilde değerlerinin düşüp çıkması) söz konusu olur. Bu, altın ve gümüş için söz konusu değildir.

Bütün bunlar sabit olduktan sonra bil ki, insanın elde ettiği kazanç ve birikim, eğer belli mesleklerin (sanatların) icrası ile (yani çalışıp emek sarfetmesiyle) kazanılmışsa, bu birikim ve sermaye gerçekte onun emeği ve çalışmasının, (maddi ve birikmiş olan) kıymetidir ve birikimden amaç da zaten bu (maddiyata dönüşmüş) kıymettir. Çünkü bunun dışında geriye sadece sarfedilen emek ve çalışma kalır ki, birikim ile bu emek ve çalışmaların bizzat kendisi hedeflenmez. Gerçi bazı meslekler de emeğin yanında (kazanca etki eden) başka unsurlar bulunsa bile –örneğin marangozlukta tahta ve dokumacılıkta da ip gibi-, yine de ağırlıklı ve kıymeti daha yüksek olan unsur emektir.

Eğer elde edilen kazanç ve birikim, bir mesleğin icrasının dışındaki bir şeyden sağlanıyorsa, bu durumda da o birikime mutlaka emeğin kıymeti girer. Çünkü şayet emek sarfedilmemiş olsaydı bu birikim elde edilmezdi. Bu gibi işlerin çoğunda emeğin etkisi açıkça gözlemlendiği için, ortaya çıkan kıymete, az veya çok, emeğin de payı eklenir.

Bazı durumlarda ise emeğin etkisi ve kıymeti gizli kalır. Örneğin çarşılarda satılan gıda maddeleri fiyatlarındaki (yani bu fiyatlara yansıtılmış olan) emeğin kıymeti gibi. Oysa daha önce açıkladığımız gibi, (bunların üretimi için) yapılan harcama ve sarfedilen emeğin kıymeti hububat fiyatlarına yansıtılır. Ancak ekim dikim, toprağın ıslahı ve gübreleme işlerinin kolay ve basit olduğu yerlerde emeğin etkisi ve (fiyatlara yansımış) kıymeti gizli kalır. Çok az sayıdaki çiftçinin dışında kimse bunun farkına varmaz. Böylece kazançların ve birikimlerin tamamı veya çoğunun, insanın çalışmasının ve emeğinin (maddi değere dönüşmüş) kıymetinden ibaret olduğu açıklığa kavuşmuş oluyor. Yine rızkın ise, bu kazanç ve birikimlerden insanın (fiilen) yararlandığı kısımdan ibaret olduğu da açıklığa kavuşmuş oluyor. Dolayısıyla kazanç ve rızkın anlamaları birbirinden oldukça uzaktır.

Bil ki, umranın eksilmesiyle çalışma ve emek yok olur veya azalırsa, Allah (o yerde) kazancın ortadan kalkmasına izin verir (yani orada kazanç ve birikim olmaz). Nüfusu az olan şehirlere dikkat edildiğinde, insan emeği ve çalışmanın azlığından dolayı, rızkın ve kazancın nasıl azaldığı veya ortadan kalktığı çok iyi görülecektir. Aynı şekilde umranı çok olan şehirlerin durumun ise çok daha iyi ve refah içinde olduğu görülecektir. Bu yüzden bununla bağlantılı olarak halk şöyle der: "Umranı eksilen yerlerin rızkı da kaybolup gider." Hatta çöllerdeki nehirlerin akması bile kesilir. Çünkü gözelerin (kaynakların) kaynayıp fışkırmasının sebebi, insan emeğini gerektiren kuyu kazımıdır. Bu durum tıpkı hayvanların memelerinin sağılmasına benzer. Hayvanın sağılması ve sütünün memeden dışarıya çıkarılması terk edildiğinde meme kuruyup süt kesildiği gibi, (kuyu kazıp) suyun dışarıya çıkartılması terk edildiği zaman da su kurur ve toprağın içine çekilir. Kalabalık bir umrana sahip olduğu dönemlerde su gözeleri ve kaynaklarıyla bilinen yerlerin, harap olup umranı dağıldıktan sonra, sularının tamamen nasıl toprağa çekilip kaybolduğuna ve sanki daha önce hiç yokmuş gibi bir hale geldiğine dikkat et. **"Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah'tır." (Müzemmil Sûresi, 20).**

İKİNCİ FASIL

Geçimin Çeşitleri Ve Yolları Hakkında

Bil ki geçim, rızk istemek ve bunu elde etmek için çalışıp gayret etmekten ibarettir. Geçim (meâş), "mef'al" vezninden olup "âşe, îyş" (yaşamak, yaşam) kökünden gelmektedir[154]. Yani sanki îyşin (yaşamanın ve hayatın), ancak rızk elde etmekle ve bunun için çalışıp çabalamakla sağlanabileceği düşünülmüş ve bu yüzden de –mübalağalı bir üslupla- rızk elde etmek için çalışıp gayret etme, yaşamın mekanı olarak ifade edilmiştir.

Rızkın elde edilmesi şu şekillerde olur: Ya bilinen kanunlar uyarınca ve güç yetirildiği için, başkasının elindeki malı almak suretiyle, ki bu, vergi ve harç olarak isimlendirilir. Veya karada ve denizdeki (evcil olmayan) hayvanların avlanması suretiyle. Ki bu, avlanmak olarak isimlendirilir. Ya da evcil hayvanların, insanlar tarafından kullanılan ürünlerinin elde edilmesi suretiyle. Koyun, sığır ve deve gibi hayvanların sütü, ipek böceğinin ipeği ve arının balı gibi. Yine ekilip dikilen bitkilerin ve yetiştirilen ağaçların ürün ve meyvelerini elde etmek de bu grup içinde değerlendirilir. Bunların hepsi birden çiftçilik olarak isimlendirilir.

Bir diğer kazanç türü insanın emek ve çalışmasıdır. Bu ya belirli şekillerde (ve alanlarda) yapılır. Ki bunlara meslek (sanat) denir. Kâtiplik, marangozluk, terzilik, dokumacılık ve binicilik gibi. Ya da belirli şekillerde (ve alanlarda) yapılmaz. Bir meslek olarak isimlendirilemeyecek bütün çalışmalar ve uğraşlar bu gruba girer.

Kazanç bazen de ticaret mallarından ve bu malların uygun bir bedel ile satılmasından elde edilir. Bu, ya ülkeleri dolaşarak veya malı stoklayıp (ihtikar) piyasaların havale geçirmesini kollamak suretiyle olur. Kazanç elde etmenin bu yolu ticaret olarak isimlendirilir.

---

[154] Burada "mef'al" vezni, ismi mekan (mekan zarfı) anlamındadır. Dolayısıyla "âşe, îyş", yaşamak, yaşam anlamına, "meâş" da yaşanılan yer ve mekan anlamına geliyor. Tıpkı "kâne"nin var olmak, bulunmak ve "mekân"ın da bulunulan yer anlamına geldiği gibi.

İşte geçim çeşitleri ve yolları bunlardır. Harîri gibi edip ve filozofların söylediklerinin anlamı da budur. Onlar şöyle demişlerdir: "Geçim emirlik (yani vergi ve harç toplayanlara işaret ediliyor), ticaret, çiftçilik ve sanattır."

Emirlik geçim için tabii bir yol olmadığı için, burada onu incelememize gerek yoktur. Ancak devlet tarafından toplanan vergiler ve bu vergileri toplayanlardan bahsedildiği ikinci fasılda[155] yine de bu konuya bir miktar değinilmiştir. Çiftçilik, ticaret ve sanatlar ise geçimin tabii yollarıdır.

Çiftçilik basit, tabii ve fıtrî oluşundan dolayı diğerlerinden daha önce gelir. Çiftçilik yapmak için ince hesaplar yapıp düşünmeye ve ilme ihtiyaç yoktur. Bu yüzden çiftçiliğin, geçim yollarının en eskisi ve insan tabiatına en uygunu olduğuna işarete etmek için, çiftçilik insanlığın atası olan Hz. Adem'e nispet edilir ve insanlara onun tarafından öğretildiği söylenir.

Sanatlar çiftçilikten sonra ikinci sırada gelir. Çünkü sanatlar düşünüp taşınmaya ve ilme ihtiyaç duyan kompleks yapıdaki işlerdir. Bu yüzden de sanatlar, genellikle sadece bedevîlikten sonra gelen şehir hayatında görülürler. Sanatlar, insanlığın ikinci babası olan İdris peygambere nispet edilir. Evet, Allah'tan aldığı vahiy ile sanatları kendisinden sonraki insanlar için ortaya çıkartan odur.

Ticaret her ne kadar kazanç için tabi bir yol ise de, bu yoldan kazanç elde etme usullerinin çoğu, malların alış ve satış değerleri arasındaki farktan kâr sağlama düşünce ve kurnazlıklarına dayanır. Bu şekilde kazanç elde etmeye çalışmak kumar çeşitlerinden biri gibi olsa da, yine de insanların mallarını karşılıksız olarak ellerinden almak olmadığı için meşrudur. Allah en iyisini bilendir.

[155] Doğrusu üçüncü fasıl olacak.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Hizmetin (Başkalarının Hizmetinde Çalışmanın) Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

Bil ki hükümdarın, devlete ait işleri yürütebilmesi için mutlaka asker, polis ve kâtip gibi yardımcılara ve elemanlara ihtiyacı vardır. Devlet işlerine ilişkin her sahada, yeterli olacağını bildiği kişileri hizmetine alır ve onların rızklarını (geçimlerini) beytü'l-maldan (devlet hazinesinden) karşılar. Bunların hepsi devlet idaresinin ve devlete ait geçim kaynaklarının içinde yer alır. Çünkü hepsi hakkında devletin hükmü geçerlidir. Devlet, bu kişilere akan kanalın kaynağı gibidir.

Bunun dışında kalan hizmetlere gelince, bolluk, zenginlik ve lüks içinde yaşayan kimselerin çoğu, kendi işlerini bizzat görmeye tenezzül etmezler veya rahatlık ve konfor içinde yetiştikleri için bunları yapmaktan aciz kalırlar. Onun için bu işleri görecek birilerini (hizmetçiler) tutarlar ve onlara belli bir ücret öderler. Ancak bu hal, bir insanın tabii adamlığı (erkekliği) için övülecek bir durum değildir. Çünkü (şahsi işlerin görülmesinde) başkalarına güvenmek bir acziyettir ve yine bu durumda görevler ve harcamalar artar. Aynı şekilde bu durum, adamlığın (erkekçe yaşamanın) arınıp uzak durması gereken acizliğin ve kadınlara benzemenin işaretidir. Ne var ki alışkanlıklar, insanın tabiatını alışageldiği şeyler istikametinde değiştirmektedir. Bu yüzden insan, geldiği soyun değil, yaşadığı ortamın ve alışkanlıklarının çocuğudur.

Bununla birlikte bu tür işlerin görülmesi için tutulup kendisine güvenilen hizmetçi de aslında yok gibidir. Çünkü bu işleri görecek hizmetçi için şu dört durum geçerlidir: (1-) İşini yapmaya muktedir (becerikli) ve güvenilirdir. (2-) Bu iki hususta da tam tersinedir. Yani ne becerikli ne de güvenilir. (3-) Becerikli ancak güvenilir değildir. (4-) Güvenilirdir ancak becerikli değildir.

Birinci duruma, yani tutulacak kişinin hem becerikli ve hem güvenilir olmasına gelince: Böyle birinin hiçbir şekilde bu tür hizmetlerde kullanılması mümkün değildir. Çünkü becerisi, kabiliyeti ve güvenilirliğiyle çok daha fazlasını yapabilecek (daha üstün

ve onurlu işlerde çalışabilecek) böyle birinin, başkalarının hizmetlerini görmek gibi düşük ve bayağı işlerde çalışması söz konusu olmaz. Bu gibi kimseleri, ancak büyük makam ve nüfuz sahibi emirler hizmetlerinde çalıştırabilirler.

Ne becerikli ne de güvenilir olmayan ikinci durumdaki kimselere gelince: Aklı başında hiç kimsenin böyle insanları hizmetinde çalıştırması söz konusu olmaz. Çünkü bunlar her iki açıdan da hizmetini gördükleri kimselere zarar verirler. Bazen işlerini bilmedikleri için, bazen de ihanet edip mallarını götürdükleri için. Dolayısıyla bu kişiler her durumda efendileri için zarardır. Bu yüzden kimse bu ilk iki grup için ümitlenmez veya heveslenip isteklenmez.

Geriye iki grup kalır: Güvenilir ancak beceriksiz olan veya becerikli ancak güvenilir olmayan. Bunlardan hangisini tercih edecekleri konusunda insanlar da iki grubu ayrılır ve her birinin kendine göre bir tercih sebebi vardır. Ancak genelde –güvenilir olmasa da- becerikli olanlar daha çok tercih edilmektedir. Çünkü hiç olmazsa bunların işlerini yapabileceklerinden emin olunur ve güç yettiği oranda da ihanetlerine karşı dikkatli olunup korunmaya çalışılır. Oysa –güvenilir olsa bile- işlerini yapamayıp eline yüzüne bulaştıran birinin zararı faydasından çok daha fazla olur. Bu hususu bil ve bunları hizmetçi tutmak konusunda ölçü kabul et. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah dilediği her şeyi yapmaya güç yetirendir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Define Ve Hazine Aramak Yoluyla Kazanç Elde Etmeye Çalışmanın Tabiî Bir Geçim Yolu Olmadığı Hakkında

Bil ki, şehirlerdeki kıt akıllı kimselerden çoğu, kazanç elde etmek için toprağın altındaki malları (define ve hazineleri) çıkartmaya çok düşkündürler. Bu kimseler geçmiş milletlerin hazinelerinin tamamının toprağın altında olduğunu, hepsinin de tılsım ve sihirle mühürlenmiş olduğunu sanırlar. Yine bu tılsımlı ve büyülü mühürleri ancak o bilgilere sahip olan kişilerin çözeceğini düşünürler. Onun için de buhur (tütsü), dualar ve kurbanlar hazır ederler.

Örneğin Afrika şehirlerinde halk, İslâm'dan önce buralarda bulunan Frenklerin, hazinelerini bu yolla toprağa gömdüklerini ve bunları çıkartma yollarını yazıya geçirdiklerini düşünür. Doğu şehirlerinde yaşayanlar ise Kıptîlerin, Romalıların ve Farsların aynı şeyi yaptığını düşünür. Bu hususta hurafelere benzeyen sözler ağızlarda dolaşıp durur. Örneğin, bu definelerin ve hazinelerin beşinden koşan birinin, hazinenin bulunduğu yeri kazdığı, ancak (hazineyi çıkartmayı sağlayacak) tılsımları bilmediği için orayı boş veya kurtlarla dolu olarak gördüğü ya da hazinelerin ve mücevherlerin, kılıçlarını çekmiş bekçilerle korunduğu veya yerin sarsılıp içine göçtüğü gibi saçmalıklar ağızdan ağza nakledilir.

Tabii yollardan geçimlerini temin etmekten aciz olan Mağrib'teki Bereberî define arayıcılarından pek çoğunun, etrafı haşiyelerle (açıklayıcı notlarla) dolu evraklarla, zengin ve nüfuz sahibi kimselere yaklaştıklarını görüyoruz. Bu evraklardaki yazılar ya acem dillerinde yazılmış, veya –iddialarına göre- defineleri gömenlerin dillerinden tercüme edilmiştir ve definenin bulunduğu yere ilişkin işaretler vermektedir. Böylece onları kazı yapmaya sevk ederek, onlardan para ve menfaat elde etmeye çalışırlar. Onlara başvurmalarının sebebini ise, etki ve nüfuzları sayesinde idarecilerin cezalarından korunmak ve kurtulmak olarak açıklarlar. Hatta bazıları sihir nevinden garip şeyler yaparak, iddiasının doğruluğunu ispat etmeye çalışır. Oysa ne sihirden ne de sihir yollarından haberi vardır. Sonuçta kıt akıllılardan pek çok kimse kazı yapmaya yönelirler. Devletin gözcülerinin ve

ajanlarının takibatına uğrayacaklarından korktukları için de genellikle bu işi gece karanlığında yaparlar.

Bu kazılar sonucunda her hangi bir defineye rastlayamayınca, bunu, o hazinenin mühürlendiği tılsımları bilmiyor olmaya bağlarlar. Böylece başarısızlıklarını bu gibi bahanelerle örtemeye çalışıp kendilerini aldatırlar. Akıllarının kıt olmasına ek olarak onları bu gibi şeylere sevk eden husus, ticaret, çiftçilik ve sanatlar gibi tabii geçim yollarından kazanç elde etmekteki acziyetleridir. Bu yüzden –define aramak gibi- yorulup gayret etmeden ve zorluğa uğramadan kazanç elde edecekleri, tabii olmayan yollara sapıyorlar. Oysa bilmiyorlar ki, tabii olmayan yollardan kazanç elde etmeye yönelmekle, kendilerini daha çok meşakkat ve zorluğa uğratıyorlar ve cezalara çarptırılmaya maruz hale getiriyorlar.

Çoğu zaman da insanları bu yola sevk eden şey, haddi aşacak ölçüde lükse gömülmüş olmaları ve normal kazançlarının harcamalarını karşılamada yetersiz kalmasıdır. Tabii yollardan elde ettiği kazanç, harcamalarını karşılamada yetersiz kalınca, külfetsiz olarak ve bir defada eline geçecek –ve esiri haline geldiği lüks harcamaların karşılamaya yetecek- çok büyük miktarda mala (paraya) sahip olmayı temenni etmeye başlar. Sonra bunun yollarını arar ve bunun için büyük bir gayret sarfeder. Onun için bu yola başvurmaya düşkün olanların çoğunun, lükse gömüşmüş devlet adamları veya –Mısır gibi- lüksün aşırı ve yaygın olduğu şehirlerde yaşayanlar olduğu görülür. Evet, bu kimselerin tıpkı kimyaya[156] olan düşkünlükleri gibi, bu işe de aşırı derecede düşkün oldukları ve bunun için gelip giden yolculardan ilginç ve bilinmeyen haberler sordukları görülür. Mısırlılar hakkında bize ulaşan haberler böyledir. Onlar böyle garip haberlerin peşinde koşanlarla karşılaştıklarında, bir define veya hazinenin yerini keşfedebilme ümidiyle onlardan ilginç haberler sorarlardı.

Bunun yanında suyun yerin dibine battığı yerleri de araştırıyorlardı. Çünkü genelde bu definelerin Nil'in mecrasında olduğunu düşünüyorlardı. O bölgede hazinelerin gömülüp gizleneceği en iyi yer olarak orayı görüyorlardı. Definelerin yerini gösterdiğini iddia ettikleri belgelere sahip olanlar, definelere ulaşamayınca, yalanlarını gizlemek ve bu yoldan geçinmeye devam etmek için, başarısızlığa Nil'in (şiddetli) akışını mazeret olarak gösteriyorlardı. Onlardan bu tür şeyleri işitenler de, hedeflerine (yani defineye) ulaşmak için sihirle, suyun yerin içine çekilecek şeyler yapmaya aşırı düşkünlük gösteriyorlardı. Bu nedenle o bölgede sihir, öncekilerden miras alınarak devam ettirilir. Berârî ve diğer yerlerde sihirle ilgili ilimleri ve eserlerin hala bâkidir. Ku'an'da anlatılan Firavn'ın sihirbazlarıyla ilgili kıssa da, bu kişilerin sihirde uzmanlaşmış olduklarının bir göstergesidir. Mağrib halkı doğu bilgelerine nispet ettikleri bir kaside naklederler. Kasidede, sihirle suyun nasıl yerin dibine geçirileceğinin yolu gösteriliyor. Kaside şöyledir:

Ey suyu yerin dibine geçirmenin sırrını arayan kişi!
Doğru sözü, (bu işin sırlarını) bilenden dinle
(Yalancıların) kitaplarında yazdıkları

[156] O dönemlerde, normal madenlerin altına çevrilebileceği düşünülüyor ve bunun yolları aranıyordu. İşte kimya, simyacılık olarak da bilinen bu arzunun araçlarından biri olarak görülüyordu.

Boş ve batıl sözlerini terk et
Doğru sözlerimi ve öğütlerimi dinle
Eğer yaldızlı ve yalan sözlere inanmayanlardansan
Düşüncelerin, nasıl yapılacağını bilmekten şaşkınlığa düştüğü (işi)
(Yani) bir kuyunun suyunu yerin dibine geçirmeyi istersen
Kendi resmin gibi ayakta duran bir resim çiz
Başı, ortadan koparılmış aslan yavrusunun başı kadar olsun
Elleri kuyudan su çeken
Kovanın ipini tutuyor olsun
Göğsünde boşanma sayısı kadar (üç tane)
"H" harfi olsun, tekrardan sakın
Dokunmadan "T" harflerinin üzerinde dursun
Akıllı, zeki ve mahir birinin yürüyüşü gibi (görünsün)
Her birini kuşatıp çevreleyen bir çizgi bulunsun
Çizgilerin kare olması yuvarlak olmasından daha iyidir
Onun üzerinde bir kuş boğazla ve kanını ona bulaştır
Boğazlamanın hemen ardından onu tütsüle
Senderus,[157] *lebân,*[158] *mey'a*[159] *ve kıst*[160] *ile (tütsüle)*
Ve ona ipekten bir elbise giydir
Kırmızı veya sarı olsun, mavi değil
Onda yeşil veya bulanık (karamtrak) renk olmasın
Beyaz veya katıksız kırmızı renkli
Yün bir ip onu sarmalamıştır
Aslan burcunun doğuşu
Ve ayın aydınlık olmayan başlangıcı
Dolunayın, Utârid'in (Merkür'ün) yükselişine bitiştiği
Cumartesi günü bu tılsımın uygulanacağı vakittir.

Kasidede geçen "T harfleri ayaklarının arasında olsun" sözünden kasıt, sanki onların üzerinde yürüyormuş gibi görünmesidir. Bana göre bu kaside hurafecilerin uydurduğu saçmalıklardan biridir. Bu konuda onların garip halleri ve ıstılahları vardır. Bu konudaki hurafeler ve yalanlar, onları, (define olduğu düşünülen) meşhur yerlerde ikamet etmeye kadar sevk etmiştir. Buralarda kazı yaparlar ve ellerinde bulunan uydurma kağıtlardaki işaretlerin aynısını buralara da koyarlar. Sonra bu kağıtlarla kıt akıllı kimselere giderler ve işaret edilen yerlerde ifade edilemeyecek kadar çok define olduğu izlenimini ve-

[157] Ağaçtan çıkıp üzerinde akan ve sonra donan sıvı veya bir çeşit maden. (Yunanca).
[158] Ağaçlardan çıkan sütümsü sıvı. (Yunanca).
[159] Ağaçlardan akan zamktan elde edilen güzel bir koku.
[160] İlaç ve tütsü olarak kullanılan Hindistan menşeli kök.

rerek, onları bu mekanları kiralamaya yönlendirirler. Sonra tılsımın çözülmesi için ilaç ve tütsü satın alacakları gerekçesiyle onlardan para isterler. Yine, kandırdıkları kişiye, (kazı mekanlarında) daha önce kendilerinin koyduğu (ve aynısı ellerindeki kağıtta da bulunan) işaretlerin çıkacağını vaadederler. Bu işaretlerin görülmesiyle kişi daha da ümitlenir. Oysa aldatılmaktadır ve bunun farkında değildir. Bu işi yapanların kendi aralarındaki konuşmalarda kullandıkları ve başkalarının anlayamayacağı ıstılahlar vardır. Kuyu kazılması, tütsü yapılması ve hayvan boğazlanması gibi.

Gerçekte bu konudaki söylentilerin aslı yoktur ve (kesin bir) bilgiye ve habere dayanmaz. Bil ki, (toprağın altında) hazineler ve defineler varsa da, bunlar çok nadirdir ve ancak bir rastlantı sonucu bulunabilir. Yoksa onları bulmaya çalışmakla değil.Çünkü ne geçmişte, ne de şimdi insanların hazinelerini toprağa gömüp, sonra da tılsımlarla onları mühürlemeleri gibi genel ve yaygın bir durum yoktur. Hadiste gelen hazine, cahiliye gömütlerinden olup, aramakla değil, rastlantı sonucu bulunmuştur.

Diğer taraftan, bir kimse hazinesini gömmüş ve sihir yapmak suretiyle onu mühürlemişse, bunun gizliliğine aşırı derecede önem vermiş demektir. O halde nasıl oluyor da onu elde etmek isteye kişi buna ait işaretleri ve alametleri bulabiliyor ve onları bir kağıda dökebiliyor? Uzak bölgelerdeki insanların bundan haberi olması için mi? Bu, gizleme amacıyla çelişen bir durumdur.

Sonra akıllı kimseler bu gibi şeyleri faydalı bir amaç için yaparlar. Hazinelerini çocuklarına, yakınlarına veya seçtikleri kimselere bırakmak için gömerler. Bunları herkese gizli kalacak şekilde gömmek ise, ya bu hazineleri yokluğa terk etmek veya hiçbir şekilde tanımadığı ileriki dönemlerde (çağlarda) dünyaya gelecek olan kimselere bırakmak anlamına gelir ki, bu da akıllı kimselerin hedeflediği bir şey olamaz.

Bu değerlendirmeye şu şekilde bir itiraz yapılabilir: "O halde bizden önceki milletlerin –çok fazla olduğu bilinen- servetleri nerede?" Bil ki altın, gümüş, mücevher ve diğer değerli eşyalar, demir, bakır ve kurşun gibi madenler gibidir. Umran, beşerî çalışmalarla onları açığa çıkartır ve ya onları çoğaltır veya eksiltir. Bu gibi şeylerden insanların ellerinde bulunanlar elden ele dolaşır. Bazen bir bölgeden bir diğerine, bazen de bir devletten bir başka devlete geçer. Eğer bunlar Mağrib ve Afrika'da eksilmişse, Sâkalibe ve Frenk topraklarında eksilmemiştir. Mısır veya Şam'da eksilmişse, Hint veya Çin'de eksilmemiştir. Bunlar bir alet ve vasıta olup, umran onları çoğaltır veya eksiltir.

Yine diğer varlıklarda olduğu gibi, madenler de eskiyip bozulur. İnci ve mücevherlerdeki bozulma diğerlerinden daha hızlı olur. Aynı şekilde altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay da eskiyip bozulur ve kısa sürede yok olur.

Mısır'da (yaygın bir şekilde) define aranmasının ve bulunmasının sebebine gelince: Mısır binlerce yıl Kıptîlerin (firavunların) ülkesi olmuştur. Geçmişten beri süregelen bir gelenek olarak, devlet adamları öldüklerinde altın, gümüş ve mücevher gibi kıymetli eşyaları da kendileriyle birlikte gömülmüştür. Kıptî devleti yıkılıp, Farslar Mısır'ı ele geçirince, piramitlere ve hükümdarların mezarlarını delip, buralardan anlatılamayacak kadar çok hazine elde etmişlerdir. Aynı şeyi Yunanlılar da yapmıştır. İşte bundan dolayı o zamandan günümüze kadar buraların hep hazinelerle dolu olduğu düşünülmüştür. Çoğu zaman da buralarda hazinelere rastlanmıştır. Ölen kişiyle beraber gömülen kıymetli

eşyaları veya ölülerine ikram için altın ve gümüşten yapılan kaplar ve tabutlardan dolayı Kıptîlerin mezarları binlerce yıldır hazinelerin bulunacağı yerler olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden Mısır halkı, -mezarlarda bu gibi kıymetli eşyalar bulunduğu için- oralarda define aramaya ve çıkartmaya büyük önem vermişlerdir. Öyle ki, her türlü vergi çeşidinin konulduğu devletin son zamanlarında, define arayıcılarına da vergi konulmuştur. İşte bu işlerle uğraşan ahmaklara konmuş olan bu vergi, define aramaya düşkün olanların (bir cezaya çarptırılma korkusu olmaksızın) bu işe yönelmeleri için vesile oldu. Ancak bütün uğraşları ve gayretlerinin sonunda, hayal kırıklığından başka bir şey elde edemediler. Hüsrana uğramaktan Allah'a sığınırız.

Onun için define arama vesvesesine kapılanların, (tabii yollardan) geçimini talep etme acizliğinden ve tembelliğinden, –tıpkı Hz. Peygamberin yaptığı gibi- Allah'a sığınmasına ihtiyacı vardır. Böylece şeytanın yolundan ve vesveselerinde yüz çevirip, kendisini gerçekleşme imkanı olmaya yalan hikayelerle meşgul etmemiş olur. **"Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır."** (Bakara Sûresi, 212).

BEŞİNCİ FASIL

Servet Elde Etmede Makam Ve Nüfuzun Etkili Olduğu Hakkında

Makam ve nüfuz sahiplerinin, geçim (kazanç) yollarının her türlüsünde, makam ve nüfuz sahibi olmayanlara göre daha zengin ve daha fazla servete sahip olduklarını görüyoruz. Bunun sebebi şudur: Makam ve nüfuz sahiplerine, -onların bu konumlarına duyulan ihtiyaçtan ve etkilerinden yararlanmak için- hizmetler sunularak onlara yaklaşılmak istenir. İnsanlar, zaruri veya tamamlayıcı nitelikteki bütün ihtiyaçlarını karşılama noktasında, ona (makam ve nüfuz sahibi kimseye), çalışmalarıyla yardımcı olurlar. O, bütün bu çalışmaların kıymetini bir kazanç olarak elde eder. Böylece karşılık ödeyerek yaptıracağı bütün işler, hiçbir karşılık ödemeden insanlar tarafından yapılır ve o da bunların kıymetlerini biriktirmiş olur.

Dolayısıyla makam ve nüfuz sahibi kişi, yaptıracağı işlerin kıymetlerini (bedellerini) biriktirip, (sadece) zaruri olarak harcama yapacağı diğer ihtiyaçlarının kıymetlerini öder. Onun için daima birikim yapar. Bu kimselerin (yaptıracağı) işleri çok olduğundan (ve bunları yaptırmak için de bir bedel ödemediğinden) dolayı çok kısa sürede zenginleşir ve zamanın geçmesiyle servet sahibi biri haline gelir. İşte --daha önce söylediğimiz gibi- emirliğin (idareciliğin) geçim yollarından biri olmasının anlamı budur.

Oysa -zengin bile olsa- makam ve nüfuz sahibi olmayan kişinin, serveti ve birikimi sadece malı ve çalışması oranında olur. Bu durumda olanların çoğunu tüccarlar teşkil eder. Ancak hem bu durumda bulunup, hem de makam ve nüfuz sahibi olanlar çok daha zengin ve varlıklı olurlar.

Makam ve/veya nüfuz sahibi olanların kısa sürede zengin olduklarına tanıklık eden bir diğer durum da şudur: Fakih, din ve ibadet ehli (alim ve âbid) olan kimselerden pek çoğu (bu özellikleriyle) şöhret olup tanındıktan sonra, insanlar onlar hakkında hüsnü zan beslerler ve onlara yardım etmenin Allah'ın rızasını kazandıracağına inanırlar. Bu

yüzden samimiyetle onların dünya işlerini görürler ve onlar için faydalı olacak işleri yaparlar. Sonuçta bu kimseler –daha önce bir birikime sahip olmadıkları halde- insanlar tarafından yardım olarak kendilerine sunulan çalışma ve işlerin kıymetleriyle kısa sürede zengin ve varlıklı kimseler haline gelirler. Şehirlerde, kasabalarda ve bâdiyelerde bunun örneklerini çok gördük. İnsanlar onların çiftçilik ve ticari işlerini görürler, onlar da yerlerinden ayrılmadan ve bir gayret sarfetmeden zenginleşip servet sahibi olurlar. Bu gerçeğin farkında olmayan kişiler de, onların bu zenginliğinin ve servetlerinin nereden geldiği konusunda şaşkınlığa düşerler. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah dilediği kimseyi hesapsız olarak rızıklandırır.

ALTINCI FASIL

Genellikle, Zenginlik Ve Servete Başkalarına Boyun Eğip Yalakalık Edenlerin Sahip Olduğu Hakkında

İnsanların elde ettikleri kazançların, çalışmalarının ve emeklerinin (maddiyata dönüşmüş) kıymetlerinden ibaret olduğunu yukarıda gördük. Eğer bir insan çalışmayı tamamen terk ederse, kazanç elde etmeyi tamamen kaybetmiş olur. İşinin ve çalışmasının kıymeti, o işin insanlar arasındaki değeri ve insanların o işe duyduğu ihtiyaç ile orantılıdır. Kazancının azlığı veya çokluğu da yine buna göre olur.

Az önce makam ve nüfuz sahibi olmanın servet elde etmede etkili olduğunu açıkladık. Çünkü insanlar kendilerine gelebilecek zararları uzaklaştırmak ve menfaat elde etmek için, malları ve çalışmalarıyla, makam sahiplerine yaklaşmak isterler. Aslında insanların makam sahiplerine yaklaşmak için sarf ettikleri çalışmalar ve mallar, zararlardan korunma veya menfaat elde etme amaçlarının bedelidir. Dolayısıyla bu bedeller makam sahibinin kazancı haline dönüşür ve kısa sürede zengin ve varlıklı biri haline gelir.

Makamlar, insanlar arasında dağılmıştır ve derece derecedir. Bu derecelerin en yukarısında, artık kendisinin üzerinde bir otorite bulunmayan hükümdarlık, en aşağısında ise (makamından dolayı) kimseye bir fayda veya zarar veremeyecek durumda olanlar bulunur. Bu ikisinin arasında ise pek çok derece vardır. Bu, Allah'ın yaratmış olduğu şeylerdeki hikmetidir. Bu durum, insanların yaşamlarının düzene girmesi, işlerinin kolaylaşması ve böylece hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereklidir. Çünkü insan türü, -nadir durumlarda farazi olarak söz konusu olsa bile- tek başına yaşamını devam ettiremeyeceği için, hemcinsleriyle yardımlaşmak zorundadır.

Bu yardımlaşma ise ancak zorlamayla olur. Çünkü insanlar genelde (bir bütün olarak) insanlığın faydasına olan şeyleri bilmezler. Ayrıca Allah insanlara (düşünüp) seçme yeteneği verdiği için, insanların fiilleri tabii (içgüdüsel) olarak değil, düşünüp taşınmaları sonucu ortaya çıkar. Bu yüzden (içgüdüsel olarak yardımlaşmadıkları ve düşünmekle de yardımlaşma yoluna gitmedikleri zaman) yardımlaşma imkansız hale gelebilir

ve bu durumda, insanların kendi çıkarları için, içlerinden birinin onları yardımlaşmaya zorlaması kaçınılmaz olur. Tâ ki, insan türünün devam etmesindeki ilâhi hikmet böylece gerçekleşmiş olsun. Şu ayet bunu ifade ediyor: **"Birbirlerine iş gördürmeleri için bazılarını diğerlerine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırhdır." (Zuhruf Sûresi, 32).**

Makamın, o makamda bulunana, idaresi altındaki insanlar üzerinde, -baskı ve zora dayalı olarak- izin verme, yasaklama gibi tasarrufta bulunma ve yönetme imkanı veren yaptırıcı bir güç olduğu daha önceki söylediklerimizle açıklığa kavuşmuştu. Bu yaptırıcı güç, şeriat ve siyaset hükümlerinde olduğu gibi, insanları, menfaatlerine olan şeylere yönlendirmek ve zararlarına olan şeylerden sakındırmak için adilce ve bunun dışındaki şahsi amaçlar için kullanılır. Ancak birincisi bizzat ilâhi iradenin istediği şey, ikincisi ise bu ilâhi iradeye, -diğer şer unsurlarında olduğu gibi- sonradan karışmış olan durumdur. Çünkü bazen çok fazla hayır, ancak az bir miktar şerrin varlığıyla elde edilir. Ancak bu durum o hayrı ortadan kaldırmaz. Aksine ona az bir miktar şer karışmış olur. Yaratılmışlar içinde zulmün (sonradan) ortaya çıkmış olmasının anlamı budur. Bu gerçeği iyi anla.

Bir şehir veya bölgedeki umranda yer alan derecelerin her birinin, kendisinden sonra gelen dereceye göre bir (yaptırım) gücü vardır. Aşağıdaki derecelerin her biri de, kendisinin üzerindeki derecenin, makam ve nüfuzundan yararlanmak ister. Böylece üsteki derece sahibi, kendi altındakilerden (onların kendi makam ve nüfuzundan yararlanmak istemelerinin bedeli olarak) yararlandığı ölçüde kazanç elde eder. Dolayısıyla insanlar arasında makam ve nüfuzun etkisi yaşamın her alanında vardır ve umrandaki derecesine göre, bu etkinin sınırları genişler veya daralır. Eğer makamın etkisi genişse, ondan sağlanan kazanç da aynı şekilde bol olur; darsa bu sefer de az ve sınırlı olur.

Servet sahibi olsalar bile, makam ve nüfuzdan yoksun olanlar, sadece çalışıp gayret ettikleri oranda kazanç elde ederler ve servetleri çoğalır. (Makam ve nüfuz sahipleri gibi oturdukları yerden avanta elde edemezler). Genelde tüccarların, çiftçilerin ve meslek erbabının çoğunun durumu böyledir. Makam ve nüfuzdan mahrum olup, sadece çalışmalarının geliriyle yetinen böyle kimseler, kısa sürede servet elde edip zengin olamayacakları gibi, çoğunlukla da fakirleşip sıkıntı içine düşerler ve ancak zaruri ihtiyaçlarını temin etmek için çalışırlar.

Böylece bütün bu hususlar, yani makam ve nüfuzun (etkilerinin) farklı derecelerde olduğu, zenginlik ve servet elde etmenin de makam ve nüfuza sahip olmakla bağlantılı olduğu sabit olunca, insanlara makam verinenin en büyük iyilik ve bağışlardan biri olduğu anlaşılmış olur. Ancak insanlara makam bağışlama durumunda olanlar, bunları sadece kendi elinin (etki ve hakimiyetinin) altında olanlara verirler. Dolayısıyla bu makamlar, üstün konumda bulunanların bir minneti olarak verilir. Onun için, bu makamlara talip olanlar, bunları verme durumunda olanlara boyun eğmek ve yalakalık yapmak zorundadırlar. Aksi takdirde bu makamlara sahip olamazlar.

İşte başkalarına boyun eğmenin ve yalakalık etmenin, -zenginlik ve servet elde etmeyi sağlayacak- makam sahibi olmanın yollarından biri olduğunu söylememizin anlamı budur. Zenginlik ve servet sahiplerinin çoğu bu karakterdedir. Onun için üstün ah-

laklı ve kişilikli insanların çoğunun, her hangi bir makama sahip olmadıklarını, sadece kendi çalışmalarıyla kazanç elde ettiklerini, bu yüzden de fakirlik ve zorluk içine düştüklerine şahit oluyoruz.

Bil ki kötü ve yerilmiş ahlaktan uzaklaşıp, üstün bir ahlaka ve kişiliğe sahip olmak, ancak kişinin kendisinde bir kemal ve yeterlilik vehmetmesiyle ve insanların kendisinin ilim ve sanatına muhtaç olduğunu hissetmesiyle gerçekleşir. Kuşatıcı ve derin bir ilme sahip olan alim, çok iyi yazan kâtip ve son derece belagatlı şiirleri olan şair olmak gibi. Kendi sanatını çok güzel icra eden herkes, insanların, kendi yaptığı işe muhtaç olduklarını vehmeder ve bununla insanlara karşı bir üstünlük sağlamış olur. Ataları içinde bir hükümdar, meşhur bir alim veya her hangi bir hususta mükemmel olan birinin bulunduğu kimseler de aynı vehme sahip olurlar. Bu kimseler şehirde ataları hakkında söylenen (olumlu ve güzel) şeyleri görüp duyduklarında, onlara olan yakınlıkları ve onlara varis olma konumlarından dolmayı, kendilerinin de söylenen bu şeylere hak sahibi olduklarını vehmederler. Oysa kişilerin şahsen sahip oldukları mükemmellik hiçbir şekilde miras bırakılamayacağı için, bu gibi kimseler mevcut olmayan bir şeye tutunmaya çalışırlar. Aynı şekilde görüp geçirmiş bilgili ve tecrübeli kimseler de kendilerinde bir mükemmellik hissederler ve insanların kendilerine muhtaç olduğu vehmine kapılırlar.

Bu insanların makam sahiplerine ve kendilerinden üstün durumda olanlara boyun eğmedikleri ve yalakalık yapmadıkları görülür. Diğer insanları da, -kendilerinin daha üstün olduklarına inandıkları için- küçük görürler. Evet, bu kimseler hükümdara bile yalakalık yapmazlar, bunu alçaklık ve zül olarak görürler. İnsanların kendileriyle olan ilişkilerinde, kendilerinde vehmettikleri üstünlüğe göre muamele etmelerini beklerler. Bu şekilde hareket etmeyenlere kin beslerler ve belki de bundan dolayı hüzün ve kedere boğulurlar. Hak ettikleri saygı ve hürmeti gerekli kılmak veya insanların bundan yüz çevirmesinden dolayı, daima büyük bir zorluk ve sıkıntıya katlanmak zorunda kalırlar.

Diğer taraftan insan tabiatındaki ilahlaşma (mükemmellik ve üstünlüğü kendisinde görme) eğiliminden dolayı, diğer insanlar onların bu şekilde davranmalarına öfkelenir. Çünkü insanların, başkalarının mükemmelliğini ve kendilerinden üstün olduklarını kabullenmeleri çok az görülecek bir durumdur. Bu ancak bir çeşit baskı ve zorlama sonucu olur. Ki bu da makam ve nüfuz çerçevesinde gerçekleşir. Oysa açıklandığı gibi bu insanlar makam sahibi olmadığı için, kendilerini üstün görmek istemeleri insanların öfkelenmelerine yol açar ve böylece insanların iyiliklerinden hiçbir pay elde edemezler. Sonuçta, kendinden üstün durumdakilere boyun eğmedikleri ve yalakalık yapmadıkları için makam sahibi olamadıkları gibi, üstünlük taslamak suretiyle diğer insanları da öfkelendirdikleri için, geçimleri zorlaşır, fakirlik ve zaruret içine düşerler veya biraz daha iyi durumda olurlar. Ancak servet sahibi olamazlar.

Bu yüzden insanlar arasında "marifette kemâle eren, (dünyevî) nasipten mahrum olur" sözü meşhur olmuştur. Bunun anlamı, birinin marifette (kemal derecesinde) rızıklanmış olması, nasipleneceği (dünyevî) payın yerine hesap edilir ve böylece dünyevî payı kesilir. "Bir şey için yaratılmış olunana, o şey kolaylaştırılır." Her şeyi takdir eden Allah'tır ve O'ndan başka Rab yoktur.

Bu kişilikte olanlar nedeniyle, devlet makamlarının çoğuna düşük seviyeli kimse-

ler gelirken, yüksek seviyeli kimseler de bu makamlardan inerler. Bunun sebebi, devlet üstünlük ve hakimiyette en ileri noktaya ulaştığında, yönetim sadece hükümdarlık hanedanının eline geçer ve diğerleri yönetime ortak olmaktan ümidini keserler. Bu yüzden hanedanlığın dışındaki insanlar, hükümdarın hakimiyeti altında ve sanki onun köleleriymiş gibi, diğer makamlara gelmek için çalışırlar.

Devlet yaşamaya devam edip, hükümdarlık büyük bir güce ulaşınca, hükümdarın hizmetine giren, nasihatleriyle ona yaklaşan ve hükümdar tarafından önemli görevlere atanan herkesin hükümdar yanındaki derecesi eşit olur. Bu aşamada esnaftan pek çok kişinin her türlü hizmet ve nasihatle hükümdara yaklaşmaya çalıştıkları, bu amaçla hükümdara, etrafındakilere ve hanedanlık soyuna mensup olanlara büyük bir yalakalık örneği sergiledikleri görülür. Böylece onların yanındaki yerlerini sağlamlaştırmayı, hükümdarın çevresindeki insanlar arasına alınmaya ve sonuçta zenginlikten büyük bir pay almayı hedeflerler.

Onlar bununla meşgul olurken, bütün zorlukların üstesinden gelerek devleti kurmuş olan kabilenin kendi evlatları, (devletin kurulması noktasında) babalarının yaptıkları hizmetleri ve fedakarlıkları öne sürüp, nafile yere beklenti içinde olurlar ve bütün bunları hükümdara karşı bir minnet vesilesi sayıp kaprisli bir eda ile hareket ederler. Ancak bu tavırları ile hükümdarı öfkelendirirler ve hükümdar onları etrafından uzaklaştırır. Onların yerine -devletin kurulması noktasında babalarının yaptıkları hizmetleri öne sürerek kapris yapacak ve üstünlük taslayacak durumda olmayan- kimseleri geçirir. Bu kimselerin en belirgin özelliği hükümdara boyun eğmek, yalakalık yapmak ve onun isteklerini yerine getirmeye çalışmaktır. Bu yüzden makamları yükselir, nüfuzları genişler ve hükümdarın yanında sahip oldukları dereceden dolayı insanlar saygı ve hürmet ile onlara yönelirler. Kurucu kabilenin mensupları ise kaprisli ve kendilerini üstün gören tavırlarına devam ederler. Ancak bu tavır sadece, hükümdarın öfkelenip onları yanından uzaklaştırmasına ve yerlerine başkalarını tercih etmesine neden olur. Bu hal devletin çöküşüne kadar devam eder ve devletler için bu durum doğaldır. İşte dışardan devlet hizmetlerine alınanların durumu genelde bu yüzdendir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

YEDİNCİ FASIL

Kadılık, Müftülük, Müderrislik, İmamlık, Hatiplik Ve Müezzinlik Gibi Dînî Görevleri Yürütenlerin Genellikle Büyük Servet Sahibi Olamadıkları Hakkında

Bunun sebebi şudur: Daha önce söylediğimiz gibi kazanç, emeğin ve çalışmanın (maddiyata dönüşmüş) değeridir ve bu değer, ortaya konan emek ve çalışmaya duyulan ihtiyaca göre değişir. Eğer ortaya konan emek ve çalışma, umranda genel ve zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelikse, buna duyulan ihtiyaç en şiddetlidir ve değeri de en yüksektir. Yukarda saydığımız dinî görevleri yerine getirenler ise, genel halk kesimlerinin kendilerine mecbur olduğu (yani onların zaruri ihtiyaçlarına cevap veren) kimseler değildir. Onlara ancak dini yaşama noktasında hassasiyet sahibi olan seçkin insanlar ihtiyaç duyar. Her ne kadar fetva ve -anlaşmazlık durumlarında- hüküm vermeleri için onlara ihtiyaç varsa da, bu ihtiyaç genel ve zaruri nitelikte olmayıp, çoğu zaman onlara başvurulmadan da giderilir. Bu yüzden bu kimselere ve yerine getirdikleri görevlere ancak, (toplumun genel) çıkarlarıyla ilgilenmek durumunda olan devlet başkanı önem verir ve kendilerine duyulan ihtiyaca göre onlara belli bir maaş tayin eder. Ancak -her ne kadar dinî ve şer'î görevleri yerine getiriyor olmaları bakımından en üstün ve kıymetli sermayeye sahip olsalar da- hükümdar onları, güç ve nüfuz sahipleri ve zaruri ihtiyaçları karşılayan meslek erbabıyla eşit tutmaz. Maaşları, umrandaki genel ve zaruri ihtiyaçları karşılama durumuna göre belirler. Onun için dinî görevleri yerine getirenlere az bir pay düşer.

Diğer taraftan bu kimseler, sermayelerinin çok kıymetli ve asil oluşu nedeniyle, hem insanlara hem de kendi nefislerine karşı son derece onurlu bir tavır sergilerler ve mal elde etmek için makam sahiplerine boyun eğmezler. Hatta mal peşinde koşacak boş vakitleri bile yoktur. Çünkü onlar fikir, tefekkür ve en ince ayrıntılarına kadar düşünmeyi gerektiren bu kıymetli ve asil görevleri yerine getirmekle meşgul olurular. Zaten yaptıkları işin kıymeti ve asilliğinden dolayı, nefislerini (kişiliklerini) dünyalık peşinde koşanlar için harcamaları da caiz değildir. Çünkü kendileri dünyalık peşinde koşmazlar. Onun için genelde büyük servetlere sahip olmazlar.

Bir keresinde fazilet sahibi kişilerden biriyle bu hususu konuşmuş ve söyledikleri-

mi reddetmişti. Sonra elime (Abbasî halifesi) Me'mun dönemindeki hesaplara ilişkin bazı yırtık evraklar geçti. Evraklar devletin gelir ve giderlerine ilişkin kayıtları içeriyordu. O kayıtlarda yer alan kadıların, imamların ve müezzinlerin maaşlarıyla ilgili kısımları o şahsa gösterince, söylediklerimin doğruluğunu anladı ve kabul etti. Allah'ın kulları ve yarattıkları hakkındaki sırlarına ve hikmetlerine şaşırdık. Allah yaratan ve her şeye güç yetirendir. O'ndan başka Rab yoktur.

SEKİZİNCİ FASIL

Çiftçiliğin Zayıfların Ve Bedevîlerin Geçim Yolu Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, çiftçiliğin tabiata son derece bağlı ve basit usulde yapılıyor olmasıdır. Bu yüzden kentlerde yaşayanların, bolluk ve lüks içinde olanların genelde çiftçilikle uğraşmadıkları, aksine düşkün durumda olanların bu işle meşgul oldukları görülür. Ensardan birinin evinde sapan gören Hz. Peygamber şöyle demiştir: **"Bu alet bir kavmin evine girerse, oraya mutlaka zillet de girer."** Buhari bu hadis ile, (mutlak olarak çiftçiliğin değil) çiftçilikle uğraşmanın yaygınlaşmasının sakındırıldığı görüşündedir. Bu hadisin yer aldığı babın başlığı şu şekildedir: "Çiftçilik aletiyle iştigal edilmesinin veya bu hususta emredilen haddin aşılmasının sakındırılması babı." Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- çiftçilikte, başkasının tahakkümü ve hakimiyeti altına girilmesine yol açan haraç (vergi) ödenmesi zorunluluğunun bulunmasıdır. Zorla vergi ödemek durumunda kalan (çiftçi) ise zillet ve zorluk içine düşer.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Zekat, (zorla ödenen) vergi haline gelmedikçe kıyamet kopmaz."** Bu hadiste, (adil halifelikten sonra gelecek) zalim hükümdarlığa, zulüm ve baskıya, mallarda Allah'ın hakkının (zekatın) unutulmasına ve bütün hakların hükümdarlara ve devletlere ödenecek vergi olarak kabul edilmesine işaret ediliyor.

Allah dilediği her şeyi yapmaya güç yetirendir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

DOKUZUNCU FASIL

Ticaretin Anlamı, Yolları Ve Çeşitleri Hakkında

Bil ki ticaret un, ziraî mahsuller, hayvan veya kumaş gibi hangi türden olursa olsun, ticarî malları ucuza alıp pahalıya satarak, aradaki yükselen farktan kazanç elde etmeye çalışmaktır. Alış ve satış fiyatı arasındaki yükselen fark **kâr** olarak isimlendirilir.

Bu yolla kâr elde etmeye çalışan biri farklı şekillerde hareket edebilir. Ticarî malları biriktirip, piyasaların havale geçirmesini bekleyebilir. Bu durumda ucuz olan malların fiyatları pahalanır ve sonuçta çok büyük kâr elde eder. Veya malları satın aldığı yerden, fiyatların daha yüksek olduğu başka bir yere götürüp orada satar ve bu durumda da elde edeceği kâr çok büyük olur.

Bu yüzden, ticaretin hakikatini bilmek isteyen birine, ileri gelen tacirlerden biri şöyle demiştir: "Sana bunu iki kelimeyle öğreteyim: Ucuza alıp pahalıya satmak. O zaman ticaret gerçekleşmiş olur." Bu ifadesiyle bizim yukarda izah etmiş olduğumuz gerçeğe işaret etmiş oluyor.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyisini bilendir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

ONUNCU FASIL

Ticaretle Kimlerin Meşgul Olduğu Ve Kimlerin de Onu Meslek Edinmekten Kaçınması Gerektiği Hakkında

Ticaretin, satın alınan malların, alış fiyatından daha pahalıya satılması suretiyle, aradaki yükselen farktan kazanç elde etmeye çalışmak olduğuna yukarıda değindik. Bu ya piyasaların havale geçirmesini beklemek veya malları daha yüksek fiyatla satacağı başka bir yere götürmek ya da vadeli olarak yüksek fiyatla satmak suretiyle olur. Bu şekilde elde edilen kâr, asıl sermayeye nispetle azdır. Ancak mal (sermaye) çok olursa, kâr da büyük olur. Çünkü çok olandaki az bile çoktur. (Yani kâr, çok olan asıl sermayeye nispetle az olsa bile, tek başına ele alındığında çoktur).

Diğer taraftan alış ve satış fiyatları arasındaki yükselen farkı –ki bu kârdır- elde edebilmek için, malların alınıp satılmak suretiyle el değiştirmesi ve bedellerinin de ödenmesi gerekir. Ancak dürüst ve insaflı kişiler az olduğu için, aldatma, hile yapma, ölçü ve tartıyı eksik yapma veya malın bedelini geç ödeme veya inkar etme gibi haller kaçınılmaz olarak vuku bulur. Bu yüzden alış verişler yazı ve şahitler ile kayıt altına alınmazsa elde edilmek istenen kâr tamamen ortadan kalkar ve sermaye de kaybedilebilir. İdarecilerin ise bu duruma engel olma imkanları çok azdır. Çünkü onlar görünene göre hüküm verirler. Sonuçta tacirler çok zor durumlarda kalırlar.

Bütün bunlardan dolayı tacirler, küçük miktarlardaki kârları, büyük zorluklar ve meşakkatlerden sonra elde ederler veya bu kadar zorluk ve meşakkatten sonra hiç kâr elde edemedikleri gibi sermayelerini kaybettikleri de olur. Eğer tacir, tartışma ve husumetlerde cüretkâr, hesap işlerinde dikkatli, mücadelesinde inatçı ve ısrarcı, idarecilere karşı da korkusuzsa, bütün bunlar kendisine adalet ve hakkaniyetle muamele edilmesi noktasında yardımcı olur. Aksi takdirde (bir tacirin başına gelecek olumsuzluklardan) korunmak için, bir makamın koruyuculuğuna ihtiyacı vardır. Bu makamın etkisi, alış verişlerde ona heybet sağladığı gibi, idarecileri de vergi konusunda ona karşı adaletli davranma-

ya sevk eder. Böylece tacir, ilgili kişilerin –birinci durumda isteyerek, ikinci durumda ise istemeyerek- adaletle davranmalarına muhatap olur ve mallarını onlara kaptırmaktan kurtulur.

Kişilik olarak cüretkâr ve korkusuz olmadığı gibi, bir idarecinin makamının koruyuculuğuna da sahip bulunmayan kimselerin ise ticareti meslek edinmekten kaçınmaları gerekir. Çünkü bu durumda, neredeyse kimseden adalet ve hakkaniyete uygun muamele görmezler ve sonuçta malları ve sermayeleri yok olup gitmeye ve başkalarına çerez olmaya maruz kalır. Çünkü genelde insanlar –özellikle de ayak takımı ve satıcılar- başkalarının ellerindeki mallara karşı aç gözlüdürler ve onların üzerine üşüşürler. Eğer kanunların engellemesi olmasa, insanların malları yağma edilirdi. **"Eğer Allah'ın insanları birbirleriyle önleyip savması olmasaydı, yeryüzünde muhakkak düzen bozulurdu. Fakat Allah, alemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir."** (Bakara Sûresi, 251).

ON BİRİNCİ FASIL

Tacirlerin Ahlâkının, Asillerin Ve Hükümdarların Ahlâkından Düşük Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: Genelde tacirlerin işleri alış verişle uğraşmaktır. Alış verişte ise kaçınılmaz olarak karşı tarafa üstün gelmeye çalışmak vardır. Eğer, sürekli olarak karşı tarafa üstün gelmeyi düşünürse, bu düşünce onda bir ahlak haline gelir. İşte alış verişte karşı tarafa üstün gelme ahlakı olarak kastettiğim bu ahlak, hükümdarların, üstün ve asil kimselerin ahlak edindiği insanlıktan (üstün ahlaktan) uzak bir şeydir.

Eğer tacir alış verişlerde, düşük karakterli kişilerin yaptığı gibi hile, aldatma, yalan yere yemin etme gibi yollara başvuruyorsa, tamamen rezil bir ahlaka sahip demektir. Onun için reislik konumunda olanların, düşük ahlaka yol açtığı için ticareti meslek edinmekten kaçındıkları görülür. Onurlu ve asil kişiliklerinden dolayı, tacirler arasında bu düşük ahlaktan kendilerine koruyup uzak tutanlar da vardır. Ancak bunların sayısı çok azdır.

Allah lütfü ve keremi ile dilediğini doğru yola eriştirendir. O, öncekilerin ve sonrakilerin Rabbıdır.

ON İKİNCİ FASIL

Tacirin Ticarî Mallarını Satmak İçin Başka Bir Yere Götürmesi Hakkında

Ticareti bilen basiretli bir tacir, ancak fakir-zengin, hükümdar-sıradan insan demeden herkesin ihtiyaç duyacağı ticarî malları bir yerden başka bir yere götürür. Çünkü bu durumda malı revaç bulur. Sadece bazılarının ihtiyaç duyacağı malları götürecek olursa, hesapta olmayan sebeplerle o kişiler de malları satın alamayabilir, böylece malı revaç bulmaz, işleri kesat gider ve kâr elde edemez.

Aynı şekilde herkesin ihtiyaç duyacağı malların da orta kalitelisini götürmesi gerekir. Çünkü pahalı malları ancak servet sahipleri ve devlet erkanı satın alabilir. Ki onların sayısı da azdır. İnsanlar her malın orta kalitelisine yönelirler. Onun için tacirin bu hususa dikkat etmesi gerekir. Mallarının revaç bulması veya bulmaması buna bağlıdır.

Yine malları çok uzak veya yolları çok tehlikeli olan bir yerden getirmek, tacirlere en büyük faydayı, en yüksek kârı sağlar ve ucuz olan fiyatların aşırı derecede yükselmesini (yani piyasanın havale geçirmesini) garanti eder. Çünkü mesafenin uzaklığı veya tehlikenin büyüklüğü nedeniyle, uzaktan veya yolları tehlikeli olan yerlerden mal getirecekler az olacağı için, bu malların miktarı da az olur ve kolay bulunmaz. Mallar az olup çarşılarda bulunamayınca fiyatları da yükselir.

Oysa mallar yakın ve güvenli yollara sahip bir yerden getiriliyorsa, mal getirenler çoğalır ve böylece fiyatları da ucuzlar. Bu yüzden Sudan (siyahîlerin) ülkelerine giden tacirlerin, insanların en zenginleri oldukları görülüyor. Çünkü mesafenin uzaklığından, yolculuğun meşakkatinden, zorluğundan ve karşılaşılacak tehlikelerden dolayı çok az sayıda tacir oralara gitmeyi göze alabiliyor. Susuzluk ve tehlikelerle karşı karşıya gelinecek çöllerde sadece bilinen belli yerlerde su vardır ve yine çölü geçmek ancak kılavuzlar eşliğinde mümkün olmaktadır. Sudandan getirilen malların (bizim ülkelerimizde) az olduğu görülür ve bu yüzden de fiyatları çok yüksektir. Aynı şey bizim ülkelerimizden orala-

ra götürülen mallar için de geçerlidir. Oralara mal götüren tacirler büyük kârlar elde ederler ve bu yüzden kısa sürede servet sahibi olurlar.

Ülkelerimizden doğuya mal götürenlerin durumu da –mesafenin uzunluğundan dolayı- aynıdır. Ancak yakın yerlerdeki şehirler ve bölgeler arasından mal götürüp getirenlerin kârları ve kazançları ise çok azdır. Çünkü bu tacirlerin sayısı çok, mallar da boldur. **"Rızık verici, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât Sûresi, 58).**

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

İhtikâr (Vurgunculuk) Hakkında

Şehirlerdeki basiret ve tecrübe sahibi kişilere göre, ziraî mahsullerin (gıda maddelerinin), fiyatların yükselmesi için stoklanıp saklanması olan ihtikâr (vurgunculuk), uğursuz bir hadisedir ve bundan elde edilecek fayda da kaybolup hüsranla sonuçlanır. Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- şudur: İnsanlar zaruri olan gıda ihtiyaçlarını karşılamak için, (ihtikâr sebebiyle fırlamış olan) yüksek meblağları mecburen öderler. Ancak nefisleri ödemiş oldukları bu yüksek meblağlara takılır (yani bunu kabullenemezler ve içleri yanar). Nefislerin, ödedikleri paralara takılı kalmalarında, bu paraları karşılıksız bir şekilde almış olanların kötü bir sonla karşılaşmaları hususunda büyük bir sır gizlidir. Belki de Allah'ın, batıl yollarla insanların mallarını almada (bunu yasaklamada) dikkate aldığı husus budur.

Her ne kadar bu (ihtikâr neticesinde yüksek meblağ almak), karşılıksız olarak insanların mallarını almak değilse de, nefisler yine de ödedikleri mallara takılı kalır. Çünkü onlar, (zaruri olan gıda ihtiyaçlarını karşılamak için) bu yüksek meblağları hiçbir seçenekleri olmadan mecburen vermişlerdir ve bu halleriyle sanki (baskı ile) buna zorlanmış gibidirler.

Ancak insanlar gıda maddeleri ve yiyeceklerin (zaruri ihtiyaçların) dışındaki şeyleri almaya mecbur değildir. İnsanları bunları almaya sevk eden şey arzular ve zevklerdir. Dolayısıyla insanlar bu gibi hususlarda kendi tercihleriyle ve (bu arzuların tatmini noktasında sahip oldukları) hırsları yüzünden harcama yaptıkları için verdikleri meblağlara takılmazlar. Bu nedenle ihtikâr neticesinde (satın aldıkları mallarla orantısız bir şekilde) paraları ellerinden alınmış kişilerin ruhani güçleri, ihtikâr yapan kişiyi takip etmek için bir araya gelir ve sonuçta o kişinin kârı kaybolup gider. En iyisini bilen yüce Allah'tır.

Mağrib'teki üstatlardan birinden, söylediklerimizle uyuşan güzel bir hikaye dinledim. Üstadımız Ebû Abdullah Âbalî bana şöyle dedi: Sultan Ebû Saîd döneminde, Fas'ta,

aynı zamanda bir fakih olan kadı Ebû Hasan Melîlî'nin yanına gittim. Kendisine, maaşının ödenmesi için, hazinedeki gelir çeşitlerinden birini seçmesi teklif edilince, kafasını eğip bir müddet düşündü ve sonra şöyle dedi: "Maaşım, şaraptan alınan vergi gelirlerinden ödensin." Orada bulunan dostlarını bir gülme tuttu. Böyle söylemesine şaşırdılar ve bunun hikmetini sordular. Şu cevabı verdi: "Vergi gelirlerinin hepsi haram olunca, ben de (hiç olmazsa) vergi verenin nefsinin, vermiş olduğuna takılı kalmayacak olanını seçtim. Çok az kişi şaraba para harcar ve bunu da gönül hoşluğuyla, verdiğine üzülmeden yapar. Böylece nefsi ödemiş olduğu paraya takılı kalmaz." Evet, bu ilginç bir değerlendirmedir.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah, kâlplerin gizlediklerini bilir.

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

Fiyatların Ucuz Olmasının Ticareti Meslek Edinenlere Zarar Vereceği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Daha önce söylediğimiz gibi kazanç ve geçim, ya belirli meslekleri (sanatları) icra etmekle veya ticaret yapmakla sağlanır. Ticaret ise, ticarî malları satın alıp biriktirmek, sonra piyasaların havale geçirip fiyatların yükselmesini beklemek ve malları yüksek fiyattan satmaktır. (Alım ve satım arasındaki) bu fark kâr olarak isimlendirilir. İşte ticareti meslek edinenlerin kazançları daima bundan elde edilir.

Eğer yiyecekler, giyecekler ve diğer ticarî mallarda ucuzluk devam edecek olursa, tacir için piyasaların havale geçirmesi söz konusu olmaz ve sonuçta kâr da elde edemez. Dolayısıyla ucuzluğun devam ettiği malların piyasası bozulur, tacirler bu malların ticaretini yapmaktan vazgeçerler ve böylece sermayeleri de yok olup gider.

Bu söylediklerimizi ilk olarak ziraat alanında gözlemleyin. Ziraî mahsullerdeki ucuzluk (uzun bir süre) devam edince, ekin ekilmesinden itibaren her aşamada bu işi meslek edinenlerin durumlarının nasıl bozulduğuna dikkat edin. (Fiyatlar yükselmediğinden dolayı) kâr yok denecek kadar az olduğu veya tamamen ortadan kalktığı için insanlar sermayelerinden yemeye başlarlar, sonuçta fakirlik ve zorluk içine düşerler. Ekin ekilmesinden, hububatların öğütülmesine ve ekmek yapılmasına kadar, ziraatın ve ziraî ürünlerin her aşamasını meslek edinenlerin durumu da aynı şekilde bozulur.

Aynı şekilde, eğer hükümdardan aldıkları erzaklar (maaşlar), (devlet tarafından verilen arazi karşılığında) çiftçilere yüklenen vergilerle sağlanıyorsa, ordunun durumu da bozulur. Çünkü ucuzluk devam ettiği müddetçe vergi gelirleri azalır ve ordunun işleri yürütülemez hale gelir. Oysa ordunun işlerinin yürütülmesi bu gelirlere bağlıdır ve gelirler azaldığı (veya ortadan kalktığı) için, ordunun durumu bozulur. Yine bal ve şekerde ucuzluk devam ederse, bu işlerle bağlantılı olan herkesin durumu bozulur ve bu işleri meslek edinen tacirler çalışmayı bırakırlar. Ucuzluk devam ettiği müddetçe giyecekler konusunda da aynı durum yaşanır.

Aşırı ucuzluk, ucuzluğun devam ettiği malların ticaretini yapanların durumunu tamamen bozduğu gibi, aşırı pahalılık da aynı etkiyi gösterir. Bazı nadir durumlarda, ihtikâr yüzünden malın kıymetinin yükselmesiyle büyük faydalar sağlasa da durum böyledir. İnsanların kâr ve kazanç elde etmelerinde esas olan bu iki halin (aşırı ucuzluğun ve aşırı pahalılığın) arasında orta bir halin devam etmesi ve piyasaların hızlı bir şekilde havale geçirmesidir. Bunu bilmek ise, toplum içinde yerleşmiş olan adetleri bilmeye bağlıdır.

Ticari mallar arasında, sadece ziraî mahsullerin ucuz olmasına şükredilir. Çünkü bu ürünlere duyulan ihtiyaç geneldir ve zengin fakir demeden herkes bu ürünleri (yani gıda maddelerini) satın almaya mecburdur. Zaten fakirler umranın çoğunluğunu teşkil ettiği için, bu tür özel mallarda gıda (zaruri ihtiyaçların karşılanması) boyutu, ticaret (kâr elde etme) boyutuna tercih edilir.

"Rızık verici, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât Sûresi, 58). Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah, büyük arşın Rabbidir.

ON BEŞİNCİ FASIL

Tacirlerin Ahlâkının, Reis Konumundaki Kişilerin Ahlâkından Düşük Ve İnsanlıktan Uzak Olduğu Hakkında

Yukarıda tacirlerin alış verişle uğraşıp, kâr elde etmeye çalışmak zorunda olduklarından bahsettik. Bu ise kaçınılmaz olarak, kafayı çalıştırıp alış verişte başkalarına üstün gelmeyi, tartışmacı, ısrarcı ve pazarlıkçı olmayı gerektirir. Evet, bütün bunlar bu mesleğin özellikleridir. Bu özellikler ise insanlığı ve güzel huyları eksiltir. Çünkü her fiil, mutlaka nefislerde bir etki yapar. İyi fiiller güzel ve hayırlı etki, kötü fiiller ise tam tersi bir etki yapar. Dolayısıyla eğer kötü fiiller önceliği alır ve sürekli tekrar edilirse, etkileri kökleşip sağlamlaşır. Bu arada iyi fiiller de yapılmazsa, kötü fiillerin etkilerinin nefse yerleşmiş olmasından dolayı iyilikler eksilir. Bu durum tıpkı aynı fiili sürekli yapmaktan dolayı kazanılan meleke gibidir.

Bu etkiler, tacirlerin sergilediği tavırların değişmesine bağlı olarak farklılık gösterir. Eğer tacir ayak takımından biri olup, her türlü üç kağıtçılık, hile, aldatma ve yalan yere yemin etmek gibi kötülükleri işleyen biriyse, ahlakı iyice bozuk olur, şeytanlık yönü ağır basar, insanlıktan ve insanî özelliklerden de son derece uzak olur. Tacir bu tür çirkinliklere ve kötülüklere bulaşmayan biri olsa bile, yine de ticaretin gerektirdiği, alış verişte başkalarına üstün gelmeye çalışmak, tartışmacı, ısrarcı ve pazarlıkçı olmak gibi özelliklerin, insanlığı üzerindeki olumsuz etkileri mutlaka görülür.

Gerçi yukarda bahsettiğimiz gibi, ticaretin gerektirdiği (tartışmacılık, ısrarcılık, pazarlıkçılık gibi) özelliklere sahip olmayan tacirler de vardır ve onlar bu eksikliklerini bir makamın koruyuculuğu sayesinde telâfi ederler. Ancak bunların sayıları çok çok azdır. Bu tür tacirler daha çok, ilginç bir şekilde ve bir seferde büyük miktarda para kazanmak veya ailesinden kendisine miras kalmak suretiyle büyük bir servete sahip olurlar ve bu servet, devletteki makam sahipleriyle bağlantıya geçmelerine yardım eder. Kendilerine destekçiler ve çağdaşları arasında şöhret kazandırır. Ticari işlerini bizzat kendileri yü-

rütmeyip, kendileri adına yürütecek kimselere havale ederler. İdareciler de onlardan gördükleri iyilik ve hediyelerden dolayı onların işlerini kolaylaştırıp, onlara adalet ve hakkaniyete uygun muamele ederler.

Bütün bunlar, ticaretin gerektirdiği fiilleri yapmadıkları için, o fiillerin gerektirdiği ahlaki özelliklerden de uzak kalmalarını sağlar. Dolayısıyla insanlıkları sağlam ve köklü olur. Sadece işleri perde arkasından idare etmelerinin etkileri görülür. Çünkü kendi işlerini yürütenlerin yaptıklarını kontrol etmeye mecburdurlar. Ancak perde arkasından yaptıkları bu kontrol ve müdahalelerin, ahlakları üzerindeki (olumsuz) etkileri belli olmayacak kadar azdır. **"Sizi de, yapmakta olduğunuz şeyleri de yaratan Allah'tır."** (Sâffât Sûresi, 96).

ON ALTINCI FASIL

Sanatların Mutlaka Bilgiyi Gerektirdiği Hakkında

Bil ki sanat, ilmî-fikrî bir işte sahip olunan melekedir ve amelî (pratik) olması yönüyle de cismî ve maddidir. Cismî-maddî hallerin doğrudan nakledilmeleri daha mükemmel ve kapsamlı olur. Çünkü cismî-maddî hallerdeki doğrudanlık, en mükemmel ve verimli faydayı sağlar.

Meleke, bir fiilin sürekli olarak ve tekrar tekrar yapılmasıyla kazanılan kökleşmiş ve sağlam bir özelliktir. Süreklilik ve tekrar, kişide, o fiilin suretinin (şekil ve heyetinin) yerleşmesini sağlar. Bu suretin, aslına olan uygunluğu oranında meleke kazanılmış olur. Görülen bir şeyin nakledilmesi, haberin ve bilginin nakledilmesinden daha kapsamlı ve mükemmeldir. Dolayısıyla bizzat görülen bir şeye dayanılarak kazanılan meleke, habere dayanılarak kazanılan melekeden daha sağlam ve mükemmel olur. Bir sanatı öğrenenin, o sanattaki mahareti ve melekesi, öğretimin ve öğretmenin melekesinin iyi ve mükemmel oluşu oranında olur.

Diğer taraftan bazı sanatlar basit, bazıları da kompleks bir niteliktedir. Basit olanlar, zaruri ihtiyaçlara, kompleks olanlar ise tamamlayıcı (kemâlî) ihtiyaçlara özgüdür. Öğretimde öncelik basit olanlarındır. Çünkü hem basit ve kolaydır, hem de zaruri ihtiyaçlara özgü olduğu için pek çok sebep onların öğrenilip nakledilmesini gerekli kılar. Böylece öğretimde onlara öncelik verilir ve bu yüzden de öğretimleri eksik olur.

İnsan fikri, mükemmel şekline ulaşana kadar, düşüne düşüne ve tedrîcen, sanatları kuvveden (potansiyelden), fiiliyata geçirir. Ancak bu durum tek bir seferde ve birden bire değil, uzun bir zamanın ve nesillerin geçmesiyle gerçekleşir. Çünkü eşyaların -özellikle de sanatların- kuvveden fiiliyata geçmeleri tek bir seferde ve birden bire olmaz. Bu iş mutlaka belli bir zamanı gerektirir. Onun için küçük şehirlerdeki sanatların henüz eksik bir şekilde bulunduğu ve yine ancak basit sanatların mevcut olduğu görülür. Şehir hayatı gelişip, oradaki lüks yaşam sanatların varlığını gerektirince, (kompleks) sanatlar da kuvveden fiiliyata geçer.

Aynı şekilde (bir başka açıdan) sanatlar şu üç kısma ayrılır: (1-) İster zaruri, ister zaruri olmayan ihtiyaçlara ilişkin olsun, geçime özgü sanatlar. (2-) İnsanın özelliği olan düşünceye özgü sanatlar. İlimler, belirli meslekler ve siyaset gibi. Dokumacılık, kasaplık, marangozluk ve demircilik gibi meslekler birinci gruba, kağıtçılık –ki kağıt kitapların, yazıcılığın ve ciltçiliğin temelidir-, müzik, şiir ve ilim öğretimi gibi sanatlar da ikinci gruba örnek teşkil eder. (3-) Askerlik ve buna benzer şeyler de üçüncü kısmı teşkil eder. Allah en iyisini bilir.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Sanatların Ancak Medenî Umrânın Mükemmelliğe Ve Çokluğa Ulaşmasıyla Mükemmel Bir Duruma Gelebileceği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Medenî umran gelişmesini tamamlamadıkça ve şehir, tam olarak medenîleşip şehirleşmedikçe, insanların derdi sadece, buğday ve diğerleri gibi zaruri olan gıda ihtiyaçlarını karşılamak olur. Ancak şehir, medenîleşmesini ve şehirleşmesini tamamlar, oradaki işgücü çoğalır, zaruri ihtiyaçlar tam olarak karşılanır ve bunun üzerinde bir birikime ulaşılırsa, işte zaruri ihtiyaçları aşan bu birikim tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçları karşılamaya harcanır.

Diğer taraftan ilimler ve sanatlar, insanları diğer canlılardan ayıran fikrî yönüyle insanlara özgü şeylerdir. Gıdalar ise, beslenmeye ihtiyaç duyan canlı olması yönüyle insanı ilgilendirir. Onun için gıdalar, zaruri ihtiyaçlar olması nedeniyle ilimler ve sanatlardan önce gelir. Dolayısıyla ilimler ve sanatlar da, zaruri ihtiyaçlardan sonra gelir. Bir yerdeki sanatların gelişmiş ve özenle icra ediliyor olması, o yerdeki umranın miktarıyla orantılı olur. Çünkü umran kalabalık ve gelişmiş olursa, sahip olunan servet ve lüks, bu sanatların en güzel ve itinalı şekilde icra edilmelerini gerektirir.

Bedevî umranda veya nüfusu az olan (medenî) umranda ise sadece marangozluk, demircilik, terzilik, dokumacılık veya kasaplık gibi zaruri ihtiyaçları karşılamaya yönelik basit sanatlar vardır. Ancak oralarda bu sanatlar mevcut olsa bile, mükemmel bir şekle ulaşmış da değildir. Çünkü (bir maharet ve ustalık olarak) bu sanatların bizzat kendileri hedef olmayıp, sadece zaruri ihtiyaçları karşılayacak derecede icra edilirler.

Umran, şehir dolup taşacak kadar kalabalık olursa, tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçları karşılayacak olan bütün sanatlara ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda bu sanatlar, tamamlayıcı unsurlarıyla birlikte son derece itina ve özen ile icra edilir hale gelir. Hatta umrandaki lüks alışkanlıklar neticesinde mevcut sanatların yanında yenileri de gelişir. Ayakkabıcılık ve debbağcılık (deriyi tabaklamak) gibi. Evet, umranın kalabalıklaşmasıyla, tamamlayıcı ve lüks nitelikteki ihtiyaçlara cevap verecek sanatlar çoğalır, son derece özen

ve itina ile icra edilir ve şehirde bunları meslek edinenler için birer geçim kapısı olur. Hatta bunlar lüks alışkanlıkların bir sonucu olduğu için, en kârlı işler haline gelir. (Saçları ve cildi beslemek için kullanılan) yağcılık, bakırcılık, hamamcılık, aşçılık, oymacılık, müzik ve dans hocalığı, makamlı olarak darbuka çalma hocalığı gibi. Yine kitapların yazılarak çoğaltılması, ciltlenmesi ve tashih edilmesi işlerinin temeli olan kağıtçılık da, şehirdeki bolluğun yol açtığı fikrî işlerle meşgul olmanın bir sonucudur

Eğer umran haddi aşacak kadar gelişip ilerlerse, sanatlar da haddi aşacak ölçüde çeşitlenir. Nitekim Mısır halkıyla ilgili haberler bunu gösteriyor. Bize nakledildiğine göre orada kuşları ve evcil eşekleri eğitip bazı maharetleri öğretmek, gözbağcılığı ile eşyaları ilginç şekillerde göstermek (sihirbazlık), müzikle hayvanlara dans etmeyi öğretmek, havada gerilmiş iplerin üzerinde yürümek (cambazlık), hayvan ve taş gibi ağırlıkları kaldırmak ve bunlar gibi, -Mağrib'te bizim bilmediğimiz- daha pek çok sanatlar vardır. Çünkü Mağrib'teki şehirlerin umranı, Mısır ve Kahire'deki umranın seviyesine ulaşmamıştır. Allah Müslümanlarla oraların umranını daim kılsın. Allah sonsuz hikmet sahibi ve her şeyi bilendir.

ON SEKİZİNCİ FASIL

Şehirlerde Sanatların Kökleşip Sağlamlaşmasının, Ancak Medenîliğin Kökleşip Sağlamlaşması Ve Süresinin Uzunluğu İle Mümkün Olacağı Hakkında

Bunun sebebi açıktır ve şudur: Bu sanatların hepsi, umranın alışkanlıklarının bir neticesidir. Alışkanlıklar ise uzun bir süre devamlı olarak tekrar edilmek suretiyle yerleşip sağlamlaşır. Bir kere yerleşip sağlamlaşınca da, artık onu söküp atmak son derece zor olur. Onun için -umranı gerileyip azalmış bile olsa- medenîlikte büyük bir mesafe almış (eski) şehirlerin, -kalabalık bile olsa- umranı yeni olan şehirlerde olmayan bu sanatların eserlerinin devam ettiği görülür. Bunun tek sebebi, umranı eski olan şehirlerdeki (alışkanlıklar ve sanatlar gibi) durumların, nesiller boyunca sürekli olarak tekrar edilmek suretiyle iyice yerleşip sağlamlaşmış olması, umranı yeni olan şehirlerde ise bu seviyeye gelinmemiş olmasıdır.

Çağımızda Endülüs'ün durumu böyledir. Endülüs şehirlerindeki alışkanlıkların gerektirdiği bütün sanatların, sağlam ve kökleşmiş bir şekilde mevcut olduğunu görüyoruz. Bina yapımı (ustalık), aşçılık, telli çalgılar ve diğer aletlerle yapılan müzik ve eğlence çeşitleri, dans, sarayların en güzel şekilde dayanıp döşenmesi, madenler ve topraktan yapılan kap-kacaklar ve diğer ev eşyaları, düğün törenleri, ziyafetler ve bunlar gibi lüks alışkanlıkların gerektirdiği diğer bütün sanatlar mevcuttur. Bütün bunları en sağlam ve maharetli şekilde icra ettikleri görülür. Onlar bu hususta, diğer bütün beldeler arasında en belirgin ve ayrıcalıklı konuma sahiptir. Evet, Endülüs'teki şehirlerin umranı azalmış olsa da, hatta pek çok şehrin umranı, karşı kıyıdaki (yani Mağrib'teki) şehirlerin umranına denk olmasa da durum böyledir.

Bunun tek sebebi, Emevî devletinin –ve ondan önce Gotların, sonra da Tavâif hükümdarları ve diğer devletlerin- (istikrarlı bir şekilde) devam etmesi sonucu, Endülüs halkı arasında medenîliğin kök salıp iyice yerleşmesidir. Evet, bu yüzden Endülüs'teki medenîlik, başka hiçbir bölgede ulaşılmamış olan bir seviyeye ulaşmıştır. Sadece Irak, Şam ve Mısır hakkında nakledilenler buna istisnadır. Çünkü bu bölgelerdeki devletler de istikrarlı ve uzun süre devam ettikleri için, sanatlar kökleşip yerleşmiş, bütün çeşitleriyle

mükemmelleşip en güzel ve itinalı şekilde icra edilir hale gelmiştir. Böylece umran tamamen yok olup ortadan kalkmadıkça, eserleri silinmeyecek ölçüde umranın ruhuna sinmiştir. Bu durum tıpkı bir elbisenin boyandıktan ve boyanın da elbiseye iyice sinip yerleşmesinden sonra, artık sökülüp atılamamasına benzer.

Tunus'un durumu da böyledir. Çünkü önce Sinhâce, sonra da Muvahhidîn devletleri sayesinde sanatlar gelişip yerleşmiştir. Evet, Endülüs kadar olmasa da durum böyledir. Diğer taraftan Mısır'la arasındaki mesafenin yakınlığından dolayı, oradan nakledilen sanatlar sayesinde, bu sahadaki ilerleme katlanarak gerçekleşmiştir. Her sene Tunus ile Mısır arasında yolcular gidip gelmekte, bazen Tunus'tan gidenler uzun dönemler Mısır'da kalıp, orada edindikleri lüks alışkanlıklar ve sanatlar ile geriye dönmektedirler. Bu yüzden oradaki durumlar Mısır'daki durumlara benzer. Aynı şekilde Endülüs'ün durumuna da benziyor. Çünkü –hicri yedinci yüzyılda Endülüs'te yaşanan sürgünden dolayı- Tunus nüfusunun çoğunluğu Doğu Endülüslülerden oluşmaktadır. Bütün bunlardan dolayı çağımızda -umranıyla orantılı olmasa da- Tunus'ta sanatlar kökleşip yerleşmiştir. Çünkü bu gibi şeyler bir yerde iyice kökleşip yerleştikten sonra, çok az değişikliğe uğrarlar. Sadece bizzat o yerin harap olup yok olmasıyla ortadan kalkarlar.

Çağımızda harap olmuş bir durumda veya harap olmuş hükmünde bulunsalar da, Kayravân, Merakeş ve Kal'atü İbn-i Hammad'ta da bu sanatların izlerinin devam ettiği görülür. Ancak sadece bu işleri bilen basiretli kimseler bunların farkına varır ve tıpkı silinmiş bir yazının izi gibi olan bu eserlerden, bir zamanlar buraların hangi seviyede olduklarını anlar. Allah her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir.

ON DOKUZUNCU FASIL

Sanatların Ancak Onlara Talep Çok Olursa İyileşip Güzelleşeği Ve Çoğalacağı Hakkında

Bunun sebebi açıktır ve şudur: İnsan çalışmasının karşılıksız (bedava) olmasına müsaade etmez. Çünkü kazancını ve geçimini çalışmasından sağlar. Ömrü boyunca çalışmasının dışında hiçbir şeyden fayda (kazanç) elde edemeyeceği için, çalışmasını ve emeğini de, şehirde bir değeri ve kıymeti olan ve kendisine fayda sağlayacak bir alanda kullanır.

Eğer bir sanata talep ve ilgi (yani o sanata duyulan ihtiyaç) çok olursa, o zaman bu sanat, tıpkı piyasada rağbet edilip revaç bulan ve satmak için getirilen bir mal konumuna yükselir. Şehirdeki insanlar da ondan geçimlerini sağlamak için, o sanatı öğrenmeye çalışırlar. Eğer bir sanata talep ve ilgi olmazsa, insanlar onu öğrenmeye yönelmezler ve böylece o sanat terk edilip ortadan kalkmaya mahkum olur. Bu yüzden Hz. Ali'den şu söz nakledilir: "Herkesin kıymeti, yapmayı bildiği işe göredir." Yani kişinin sanatı, onun kıymetini ifade eder. Bir başka ifadeyle kişinin kıymeti, geçimini sağladığı işinin kıymetine göredir.

Bu hususla ilgili bir başka gerçek daha vardır. O da şudur: Sanatlar (yani sanatların ortaya çıkıp çoğalması) ve en güzel şekilde icra edilmeleri, ancak devletin onlara rağbet etmesiyle olur. Çünkü sanatları talep eden ve onların revaç bulmasını sağlayan (esas olarak) devlettir. Devletin talep etmeyip, şehirdeki diğer insanların talep ettiği sanatlar olsa da, bunların etkisi, devletinki gibi olmaz. Çünkü devlet en büyük pazar olup, her şey onda rağbet görüp revaç bulur. Devlette az olan da, çok olan da aynı ölçüdedir. Bu nedenle onda revaç bulan bir şey, daha çok ve zaruridir. Bir sanatı talep eden sıradan insanların bu talebi ise, (o mesleğin var olmasını ve güzel bir şekilde icra edilmesini sağlayacak) genel bir talep olmadığı gibi, o sanatın revaç bulmasını da sağlamaz.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah, dilediği her şeyi yapmaya güç yetirir.

YİRMİNCİ FASIL

Şehirler Yıkılmaya Yüz Tuttuğunda, Oralardaki Sanatların da Eksileceği Hakkında

Bunun sebebi, daha önce de açıkladığımız gibi, sanatların ancak onlara duyulan ihtiyaç çoğaldığı zaman gelişip iyileşecek olmasıdır. Oysa bir belde, umranın azalmasıyla, zayıflar ve ihtiyarlık çağına girerse, oradaki bolluk ve lüks eksilir ve insanlar, sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılamak durumunda kalırlar. Böylece bolluk ve lükse bağlı olarak gelişen sanatlar da azalır. Çünkü bu sanatları icra edenler, artık onlardan geçimlerini sağlayamaz hale gelince onları terk edip başka şeylerle meşgul olurular. Veya öldüklerinde yerlerine başkaları geçmez ve sonuçta bu sanatlar tamamen silinip yok olurlar.

İşlemeciler (nakkaşlar), kuyumcular, kâtipler, yazıcılar (kitapları yazarak çoğaltanlar) ve bunlar gibi lüks ihtiyaçlara cevap veren sanatları icra edenlerin kaybolup gitmeleri buna örnektir. Sanatlar, şehrin gerilemesine paralel olarak gerileyip azalırlar ve bu hal (şehrin ve dolayısıyla sanatların) tamamen silinip yok olmasına kadar devam eder.

Allah her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir. O, bütün eksikliklerden uzak ve yüce olandır.

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

İnsanların Sanatlardan En Uzak Olanlarının Araplar Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: Araplar tamamen bedevîliğe gömülmüş bir topluluk olup, sanatların ve diğer (medenî) hususların ortaya çıkışına zemin hazırlayan medenî umran olmaya en uzak noktadadır.

Doğudaki acem halklar ile Rum denizinin (Akdeniz'in) kıyısında yer alan hıristiyan milletler ise, insanların, sanatları en iyi bilenleri ve icra edenleridir. Çünkü onlar medenî umran olmakta kökleşmiş olup, bedevîlikten ve bedevî umran olmaktan son derece uzaktırlar. Hatta Arapların çöllerde yalnızlık içinde yaşamalarına ve bedevîliğe gömülmelerine yardım eden develer, develerin otlanacağı meralar ve (sıcaklığından yararlanarak) yavrulayacakları kumluklar bile, bahsettiğimiz medenî toplumlarda kesinlikle bulunmamaktadır.

İşte bundan dolayı Arapların yaşadıkları yerlerde ve İslâm'dan sonra hakim oldukları bölgelerde, genel olarak bütün sanatların az olduğu görülür. Sanatlar buralara başka bölgelerden nakledilir. Çin, Hint, Türk bölgeleri ve hıristiyan milletlere bakıldığında sanatların ne kadar çok olduğu ve bu sanatları bizzat kendilerinin ortaya koydukları görülür.

Mağrib'teki Berberîler de, asırlardır bedevîlik halinde yaşayıp bedevîlikte kök saldıkları için, bu hususta tıpkı Araplar gibidir. Daha önce söylediğimiz gibi, yaşadıkları bölgelerdeki şehirlerin azlığı bile buna tanıklık ediyor. Bu yüzden Mağrib'te sanatlar azdır ve sağlam değildir. Sadece yün dokumacılığı ve deri dikiciliği bunun istisnasını teşkil eder. Onun için Berberîler medenîleşip şehir hayatına geçtiklerinde bu iki sahada çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardır. Yine bedevîlikten itibaren bu işlerle meşgul olduklarından, yaşadıkları bölgelerdeki ticari malların çoğunu bunlar oluşturur.

Doğuda ise, Farslar, Nabatlar, Kıptîler, İsrail oğulları, Yunanlılar ve Romalılar gibi

çok eski devletler ve milletlerden itibaren sanatlar, -medenîlik ve şehirleşmeye bağlı olarak- gelişip kökleşmiştir. Onun için sanatlar buralarda silinip yok olmamıştır.

Yemen, Bahreyn, Umman ve Cezîre'ye gelince, her ne kadar buralar da Arapların hakimiyeti altında ise de, binlerce yıldan beri Âd, Semud, Amâlika, Hımyer, daha sonra da Tebâbie ve Ezvâ gibi onlardan pek çok topluluk arasından el değiştirerek günümüze gelmiştir. Oralara hakim olan bu topluluklar, buralarda şehirler planlayıp kurmuşlar ve medenîlikte ileri bir seviyeye ulaşmışlardır. Buralardaki devletler ve medenî hayat (istikrarlı bir şekilde) çok uzun müddet devam ettiği için sanatlar iyice yerleşip kökleşmiş ve buraların ruhuna sinmiştir. Böyle olunca bir devletin yıkılmasıyla sanatlar da yok olup gitmemiş ve tazeliklerini koruyarak günümüze kadar gelmişlerdir. Elbiselerin işlenmesi ve özel bir tarzda dokunan hırkalar (meşhur Yemen hırkaları) gibi bazı sanatlar buralara özgüdür.

Yeryüzünün ve yeryüzündekilerin varisi Allah'tır ve O, varislerin en hayırlısıdır.

YİRMİ İKİNCİ FASIL

Bir Sanatta Meleke Sahibi Olunduktan Sonra Başka Bir Sanatta Meleke Sahibi Olmanın Pek Gerçekleşmediği Hakkında

Örneğin bir kimse terzilikte meleke sahip olduktan ve terziliğin benliğinde iyice yerleşip sağlamlaşmasından sonra, marangozluk veya bina ustalığını güzel bir şekilde icra edecek melekeye sahip olamaz. Bu ancak ilk melekesinin henüz sağlamlaşmamış ve benliğine iyice yerleşmemiş olması durumunda mümkündür.

Bunun sebebi şudur: Melekeler, nefsin özellikleri ve değişik halleri olup, hepsi bir anda oluşmaz. Henüz (bozulmamış) fıtrî özelliklere sahip olan bir kimsenin, meleke kazanması kolay olur ve bu hususdaki yeteneği güçlüdür. Ama eğer nefis bir melekeyi elde edip onun özelliğine bürünürse, (bozulmamış) fıtrî özelliğinin dışına çıkmış olur ve böylece kazanmış olduğu melekenin kendisine kattığı özellikten dolayı, bir başka melekeyi kazanma yeteneği zayıflar. Bütün bunlar, mevcut durumların tanıklık ettiği apaçık gerçeklerdir.

Onun için, bir sanatı çok iyi ve sağlam bir şekilde icra ettikten sonra, bir başka sanatı da aynı derecede çok iyi ve sağlam bir şekilde icra edenlerin az olduğu görülür. Hatta kazanmış oldukları melekeler, fikrî olmasına rağmen ilim ehlinin durumu da böyledir. Her hangi bir ilim dalında, son derece iyi bir seviyeye ulaşacak derecede meleke kazanmış bir alimin, başka bir ilim dalında da aynı derecede meleke kazanmış olması çok az görülür. Hatta çok nadir durumlar dışında, bunu hedeflemiş olsa bile, ikinci ilim dalında (birinciye göre) eksik olur. Bunun sebebi, yukarda söylemiş olduğumuz gibi, nefse birinci melekenin özellik ve yeteneğinin yerleşmiş olmasıdır.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir. Başarı O'ndandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ FASIL

Temel Sanatlar Hakkında

Bil ki, umranda dönen işlerin çokluğundan dolayı insanlar arasındaki sanatlar çok fazladır. Evet, bu sanatlar sayılamayacak kadar çok ise de, onlardan bazıları umran için zorunlu, bazıları da konusu itibariyle üstün bir yere sahiptir. Onun için biz sadece bu sanatlara değinip, diğerlerini bırakacağız. Umran için zorunlu olanlar çiftçilik, yapı (inşaatçılık), terzilik, marangozluk ve dokumacılık gibi mesleklerdir. Konusu itibariyle üstün olan meslekler ise ebelik, kitâbet (yazı), kâğıtçılık, müzik ve tıptır.

Ebelik, umran için zorunlu ve herkesi ilgilendiren bir sanattır. Çünkü çocuğun (doğup) dünyaya gelmesi, genellikle ancak ebelik sayesinde sonuca ulaşır. Ebeliğin konusu, doğan çocuklar ve onların anneleridir. İnsan sağlığını koruyup, hastalıkları ondan uzaklaştırmakla ilgilenen tıp, tabii bilimlerin bir koludur ve konusu insan bedenidir. Kitâbet ve onunla bağlantılı olan kâğıtçılık, insanın meramını kayıt altına alıp onu unutulmaktan korur, kâlpteki duyguları uzaklara ulaştırır, düşüncelerin ve bilimlerin sonuçlarını sayfalarda ebedileştirir ve (bütün) dereceleriyle varlıkları anlam dünyasına çıkartır. Müzik (şarkı) dinleyicilere seslerin ahenk ve güzelliğini sunmaktır.

Bu üç sanat (tıp, kitâbet ve müzik), bunları icra edenlere, hükümdarların ve devlet büyüklerinin arasına karışmanın, onlarla içli dışlı olmanın ve özel meclislerinde bulunmanın yolunu açar. Bu nedenle bu sanatlar, başka sanatların sahip olmadığı bir üstünlüğe sahiptir. Bunların dışındaki sanatlar ise genel olarak, bunlara bağlı ve ikincil niteliktedir. Ancak onların durumu, onlardan beklenen amaçlara ve onları gerektirici sebeplere bağlı olarak farklılık gösterir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ FASIL

Çiftçilik Sanatı Hakkında

Bu sanatın semeresi, gıda ve hububat elde etmektir. Bunun için toprak sürülür, ekin ekilir, gübrelenir, yetişmesi ve gerekli olgunluğa erişmesi için sulanır, sonra başaklar hasat edilir, hububat başaklarından çıkarılır ve gerekli olan diğer bütün işler yapılır ve aletler temin edilir. Çiftçilik, genel olarak insanın hayatını devam ettirmesini sağlayacak gıda üretimini esas aldığı için sanatların en eskisidir. Çünkü insanın, gıda dışındaki bütün eşyaların eksikliğine rağmen yaşaması mümkündür. Onun için bu sanat bedevîliğe özgü hale gelmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi bedevîlik, medenîlikten (şehir hayatından) daha eskidir ve ondan önce gelir. Bu yüzden çiftçilik, bir bedevî sanatıdır. Şehirliler ne çiftçilik yaparlar, ne de çiftçiliği bilirler. Çünkü şehirlilerin bütün halleri, bedevîliğe göre ikinci derecededir (kademededir) ve aynı şekilde sanatları da bedevî sanatlara göre ikinci derecede olup, onlara tâbidir.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah, kulları dilediği gibi yönlendirip düzene koyandır.

YİRMİ BEŞİNCİ FASIL

Yapı (İnşaatçılık) Sanatı Hakkında

Bu sanat, medenî umrandaki sanatların ilki ve en eskisi olup, şehirlerde sığınılıp barınılacak evlerin nasıl yapılacağını bilme esasına dayanır. İnsan, karşılaşacağı sonuçları düşünebilecek bir özellikte yaratıldığı için, duvarlar ve çatıyla çevrelenip korunaklı bir hale getirilmiş evler edinmek suretiyle, sıcağın ve soğuğun vereceği acı ve eziyetleri engellemeye çalışması kaçınılmaz olmuştur.

İnsanlar, -insanlığın anlamı olan- düşünme özellikleri itibariyle birbirlerinden farklıdır. Ancak –farklı şekil ve derecelerde de olsa- düşünüp fikreden iklimi mutedil bölgelerdeki insanlar, mutedil ev edinirler. İkinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı kuşakta yaşayan insanların durumu böyledir. Bedevîler ise, beşerî sanatları idrak edecek düşünme kapasitesine sahip olmadıkları için, (inşa etmek suretiyle) ev edinme yoluna gitmezler. Bunun yerine hiçbir işçilik harcamadan hazır buldukları oyuklar ve mağaralara sığınırlar.

İklimi mutedil yerlerde yaşayan ve barınmak için ev edinenler, belli bir bölgede birbirlerini tanımayacak kadar çok topluluklar halinde olduklarında, her bir topluluk diğerlerinin gece baskınlarından ve saldırılarından korkmaya başlarlar. Bu yüzden evlerin bulunduğu yerleri surlarla çevirirler. İşte surlarla çevrili bu yerler, içindeki idarecilerle birlikte oraları diğerlerine karşı savunan birer kent ve şehir haline gelir. Bu idareciler düşmanların saldırılarından, kendilerini ve idareleri altındakileri korunmak için kaleler ve sığınaklar yaptırırlar. Hükümdarların ve hükümdarlar gibi olan emirlerin ve kabile reislerinin yaptıkları budur.

Değişik şehirlerdeki binaların durumları birbirinden farklıdır. Her bir şehrin, oradaki halkın zevklerine, zenginlik ve fakirlik durumuna uyan bir yapı tarzı vardır. Bu durum aynı şehirde yaşayan insanlar için de geçerlidir. Bazıları çok büyük ve geniş saraylar ve konaklar yaptırırlar. Bu insanların çocukları ve çevresindekiler çok kalabalık olduğun-

dan, yaptırdıkları binaların çok fazla odası bulunur. Duvarlarını taştan yaparlar ve üzerini de boya ve kireç ile badana ederler. Yine yaşadıkları yerlere verdikleri önemi göstermek için aşırıya gidecek şekilde buraları dayayıp döşerler. Eğer bu kişiler emir ve idareciler gibi asker beslemek durumunda olan kimselerse, yaptırdıkları binalarda erzak stoklayacakları depolar ve atların bağlanacağı ahırlar da bulunur. Bazıları ise sadece kendisinin, eşinin ve çocuklarının barınma ihtiyacını karşılayacak küçük evcikler yaptırırlar. Bunun ötesinde bir şey düşünmezler. Zaten büyük binalar yaptıracak güçleri de yoktur. Evet, binalar bu iki uç arasında sayılamayacak kadar farklılık gösterir.

Hükümdarların ve devlet adamlarının büyük şehirler kurmaları, yüksek ve görkemli yapılar bina etmeleri için de bu sanata ihtiyaç duyulur. Aşırı derecede büyük ve yüksek binalar, son derece sağlam ve planlı bir şekilde yapılarak, bu sanat en ileri noktasına ulaşır. İşte bütün bunların (yani şehirlerin kurulmasının, büyük ve görkemli binaların yapılmasının) yolunu açan bu sanattır.

Bu sanat daha çok iklimi mutedil kuşaklar olan dördüncü kuşak ile bu kuşağın her iki tarafındaki (yani üçüncü ve beşinci) kuşaklarda gelişmiştir. Çünkü (sıcak veya soğuk olarak) aşırı ve sert iklime sahip kuşaklarda bina bulunmaz. Sadece kamıştan veya kerpiçten evler edinirler ya da oyuklara veya mağaralara sığınırlar.

Bu sanatı icra edenler (maharet, hüner ve ustalık noktasında) farklı farklıdır. Bazıları son derece mahir ve işini iyi bilirken, diğer bazıları yetersiz ve eksiktir. Yine binaların kendisi de çok çeşitlidir. Bazı binalar düzgün taşlardan veya tuğlalardan yapılır. Duvarlar çamur veya alçı ile birbirine yapıştırılarak örülür ve sanki tek bir parçaymış gibi birbirine kenetlenmiş bir yapı haline gelir.

Bazı binalar ise (bu işe) özel bir çeşit topraktan yapılır. Duvarların yapımı için geniş ve düz olan iki tahta levha seçilir. Levhaların genişliği ve uzunluğu bölgelerdeki adetlere bağlı olarak değişir. Ancak en uygunu boyu dört, eni iki zirâ (arşın)[161] olandır. Sonra bu levhalar binanın temeline dikilir. İkisinin arasındaki mesafe bina sahibinin, bina için düşündüğü genişliğe gere ayarlanır. Sonra iki levha, -uçlarından iplerle bu levhalara bağlanmış- tahta direklerle birbirine bağlanır. Açık kalan yan taraflar ise başka iki küçük levha ile kapatılır. Sonra içine alçıyla karıştırılmış toprak konur. Toprak bütün zerrecikleri alçıyla birbirine karışıp yumuşayıncaya kadar, bunun için hazırlanmış aletlerle karıştırılır. Sonra iki levha arasındaki boşluk doluncaya kadar aynı işlem gerektiği kadar yapılır. Bu suretle toprak ve alçı tamamen birbirine karışıp tek bir parça haline gelir. Sonra iki levhanın dikilmesi ve toprağın alçıyla karıştırılması işlemi yeniden yapılır. Bütün duvarlar tek bir parçaymış gibi tamamlanıncaya kadar, levhalar bu şekilde üst üste yerleştirilir. Bu iş "tâbiye", bu işi yapan da "tavvâb" olarak isimlendirilir.

Yapı sanatlarından bir diğeri de, duvarların kireç ile badanalanmasıdır. Kireç önce suyla karıştırılır ve birleşmeye (yani duvara sürüldüğünde tutmaya) engel olan hararetinin mutedil bir seviyeye gelmesi için bir veya iki hafta bekletilir. Bu işlem tamamlanınca duvara sürülür. Kireç (badana) duvarda tutana kadar sürmeye devam edilir.

Bir diğer yapı sanatı, çatı (dam) yapılmasıdır. Bunun için evin duvarları üzerine

[161] Mimaride bir zirâ (arşın) yaklaşık 76 santimetredir.

(boydan boya) sağlam tahtalar konur ve onların üzerine de levhalar yerleştirilerek çiviyle sabitlenir. Levhaların üzerine (özel) toprak ve alçı dökülerek iyice karıştırılıp tutması sağlanır. Sonra da tıpkı duvarların badanalandığı gibi kireçle badanalanır.

Yapı sanatının içinde yer alan bir diğer husus tezyin ve süslemedir. Örneğin duvarlara önce suyla karıştırılmış alçıdan kabartma şekiller yapılır. Bu alçılar kurur ancak nemlilik devam eder. Sonra da bunlar demir aletlerle oyulup kazınarak güzel şekiller meydana getirilir. Bazen de duvarlar mermer (mozaik), kiremit ve inci gibi taşlarla süslenir. Evet, bu taşlar bazen aynı cinsten bazen de karışık bir şekilde, belirli bir ahenk ve uyum içinde alçı ile duvarlara yapıştırılır ve bakıldığında sanki bir çiçek bahçesiymiş gibi görülür.

Aynı şekilde (su depolamak için) havuzların ve sarnıçlarının yapımı da bu sanatın içinde yer alır. Bunun için önce evlerde mermerden, sağlam mekanlar (havuzlar ve mahzenler) yapılır. Sonra kanallar vasıtasıyla buralara su getirilir ve gelen bu suyun dışarıya verilmesi için de delikler açılır. Evet, bunlar gibi daha pek çok iş yapı sanatının konusunu teşkil eder.

Bütün bu işleri icra eden ustaların maharet, yetenek ve bilgileri farklı farklıdır. Bir şehrin umranı çoğaldıkça ve şehir gelişip büyüdükçe, bu ustaların sayısı da artar. İdareciler de yapı ve binalarla ilgili meselelerde bu işlerin erbabı olmaları hasebiyle, bu kişilere başvururlar. İdarecilerin buna ihtiyaç duymalarının sebebi şudur: Umranı çok kalabalık şehirlerde insanlar, yukarıda veya aşağıda olma ya da binaların görüntüsü açısından, havadan ve boşluktan yararlanmak hususunda bile birbirlerine karşı cimri davranırlar. Çünkü pek çok durumda evlerin duvarlarının zarar görme ihtimali söz konusu olabilir. Onun için bir ev sahibi, komşusunun bunlardan yararlanmasına engel olabilir. Tabii eğer komşusu bu hususta bir hak sahibi değilse. Aynı şekilde yollarda, geçitlerde ve sularda hak sahibi olma konusunda veya kanallarda akan lağımlar meselesinde de anlaşmazlığa düşebilirler. Yine insanlar çevrenin darlığı yüzünden birbirlerinin evlerinin duvarlarından, yüksekliğinden, kazdığı kanallardan şikayetçi olabilir veya komşusunun duvarlarının sağlam olmadığını ve yıkılmasından korktuklarını iddia edebilirler. İşte idareci böyle bir durumda, komşusunun zarar görmesini önlemek için söz konusu evin yıkılmasına karar vermek zorunda kalabilir. Veya iki kişiye ait olan bir evi veya arsayı, taksim edildiğinde onlardan yararlanmaya engel olunmayacak şekilde, bu iki ortak arasında paylaştırması gerekebilir. Evet, idareciler daha bunlar gibi pek çok meseleyle karışlaşabilirler.

İşte bütün bu hususlardaki gerçekleri (ve dolayısıyla ne şekilde karar verilmesi gerektiğini) ancak bu işlerin erbabı olan bina ustaları bilir. Çünkü onlar duvarları tutan tahtaların durumunu, duvarların eğimini ve doğruluğunu, konumlarına ve yararlarına göre meskenlerin nasıl bölüneceğini, üzerinden geçtiği duvar ve evlere zarar vermeden suların nasıl akıtılacağını bilirler ve ona göre değerlendirme yaparlar. Oysa başkaları bu hususlarda bilgi ve tecrübe sahibi değildir. (İşte bütün bunlardan dolayı idareciler bu gibi meselelerdeki anlaşmazlıklarda onlara başvururlar).

Bununla birlikte yapı ustaları, içinde yaşadıkları devletlere ve bu devletlerin güçlerine göre, sanatlarını çok güzel veya eksik icra etme noktasında farklılaşırlar. Yukarıda söylediğimiz gibi sanatların çoğalması ve mükemmel bir seviyeye ulaşması, ancak mede-

nîliğin (şehir yaşamının) gelişip ilerlemesi ve buna bağlı olarak da sanatlara duyulan ihtiyaçların yoğunlaşması ile mümkündür. Bu yüzden eğer başlangıçta devlet bedevî nitelikte olursa, yapı işlerinde başka bölgelere (yani başka bölgelerin ustalarına) ihtiyaç duyar. Örneğin Velîd bin Abdulmelik Medine ve Kudus'teki mescidleri onarmak ve Şam'da kendi mesicidini inşa etmek isteyince, Kostantiniye'deki Bizans hükümdarından maharetli yapı ustaları istemiş, Bizans hükümdarı da bu ustaları göndermiş ve ancak bu şekilde isteğini gerçekleştirebilmiştir.

Bu sanatı icra edenler, bu işle ilgili aletlerle duvarların düzgünlüğünü sağlamak ve gerekli yükseltileri vererek suları akıtmak gibi işleri yerine getirebilmek için hendese (mimarlık ve geometri) bilmek durumundadır. Yine ağırlıkları kaldırmak için de buna ihtiyaçları vardır. Çünkü işçiler görkemli (ve yüksek) yapıların inşasında büyük taşları kaldırarak yerlerine koymaktan aciz kalırlar. Onun için halatlar geometrik ölçüler ve dengelere göre (ağırlıkları kaldırmak için) yapılmış kaldıraçların deliklerinde geçirilir ve böylece ağırlıklar bir büyük zorluklar yaşanmadan yerlerin kaldırılır. İşte bu işlerin kolay bir şekilde yapılabilmesi, geometri esaslarına göre mümkün olur.

Çağımızdaki görkemli binalar da bu yolla inşa edilmiştir. Oysa insanlar o binaların eski zamanlarda yapılmış olduğunu ve bu binaları yapanların bedenlerinin de aynı ölçüde büyük olduğunu sanmaktadır. Ancak bu doğru değildir. Böylesine büyük binaları (bedenlerinin büyüklüğü sayesinde değil) söylediğimiz gibi, geometri usullerine göre inşa etmişlerdir. Bunu böyle bil! Allah dilediğini yaratır ve O bütün eksikliklerden uzaktır.

YİRMİ ALTINCI FASIL

Marangozluk Sanatı Hakkında

Marangozluk, umran için zorunlu olan sanatlardan biridir ve maddesi de kereste ve tahtadır. Allah, yarattığı her varlıkta insanoğlu için, zaruri ve diğer ihtiyaçlarını gidereceği faydalar yaratmıştır. Bu varlıklardan biri de ağaçtır. İnsanoğlu için ağaçta, herkesin bildiği gibi, sayılamayacak kadar çok faydalar vardır. Bu faydalardan biri, kurumuş olan ağaçtan odun, kereste ve tahta elde etmesidir. (Odun, kereste ve tahtadan) sağlanan en önde gelen faydalar ise insanların yaşamları için gerekli olan ateşin yakıtı, yaslanıp destek alınacak baston, insanın kendisini savunmak veya davarları gütmek için değnek, ağırlıkların bir tarafa meyletmesini engellemek için destek (dayak, direngeç) ve daha bunlar gibi pek çok amaç için kullanılmasıdır. Yine bunların dışında ağaçta bedevîler ve şehirliler için daha pek çok faydalar vardır.

Bedevîler çadırlarının direkleri ve kazıkları, yolculuklarında develer üzerinde kadınların içinde bulunduğu hevdecleri, mızrak, ok ve yay gibi silahları için ağaçtan yararlanırlar. Şehirliler ise evlerinin damları ve çatıları, kapılarının çerçeveleri ve kanatları ve oturacakları sedir ve sandalyeleri gibi eşyalar için ağaçtan yararlanırlar. Evet, bütün bu eşyaların ve aletlerin malzemesi ağaçtır. Ancak ağacın bu eşyalardan ve aletlerden birine dönüşmesi ancak bir sanat ile mümkün olur.

İşte ağaçlardan bu eşyaları ve aletleri elde etmeye yarayan sanat –farklı çeşitleri ve dereceleriyle- marangozluktur. Bu sanatı icra eden kişi, öncelikle keresteleri ve tahtaları keserek büyük ve küçük parçalara ayırır. Sonra da bu parçalardan istenilen eşya ve aletleri meydana getirir. Sanatını kullanarak, tahtaları ve keresteleri kesmesinden, istenilen eşyalara son şeklini vermesine kadar geçen süreç içinde yaptığı bütün işleri belli bir ölçü, sistem ve düzen içinde yapar. Bu sanatı icra eden kişiye "marangoz" denir ve umran için zorunlu biridir.

Medenîlik ilerleyip geliştikten ve refah seviyesi yükselip lüks aşamasına geçildik-

ten sonra insanlar çatı, kapı, sandalye, kap kacak ve bunlar gibi diğer bütün eşya ve aletlerin yapımında zerâfet, süs ve gösterişe yönelirler. Böylece bu sanat, zaruri ihtiyaçları karşılamanın ötesinde, şaşılacak derecede güzel ve gösterişli ürünler ortaya koyacak bir maharetle icra edilmeye başlanır. Örneğin kapı ve sandalyelerin yapımında kullanılan tahtalar oyulup işlenir, rendelerle tesviye edilip güzel şekiller verilir, sonra belirli ölçü ve şekillerde birbirine eklenip çivilerle sabitlenir ve birbiriyle bütünleşmiş tek bir parça gibi görülür. Bunların yapımında farklı ölçülerin uygulanmasıyla çok değişik şekiller elde edilir. Bu husus tahta ve keresteden yapılan diğer bütün eşyalar ve aletler için de geçerlidir. Sonuçta ortaya çok zarif ve gösterişli sanat eserleri çıkar.

Ağaç levhalar ve çivi kullanılarak yapılan gemilerin (deniz vasıtalarının) inşası için de marangozluk sanatına ihtiyaç vardır. Gemiler, yüzgeçleri ve gövdesiyle balıkların denizde yüzmesi esas alınarak inşa edilen, hendesî (geometrik ölçülerin kullanıldığı) yapılardır. Çünkü bu şekil gemilerin suyla sürtünmesine ve su üzerinde hareket etmesine en uygun şekildir. Balıkların canlı olmalarından kaynaklanan hareketlerine (yüzmelerine) karşılık, gemilerin hareketi için rüzgar gücü veya donanmalarda olduğu gibi kürekler kullanılır. Aslında bu sanat –bütün çeşitleriyle- büyük oranda hendeseye ihtiyaç duyar. Çünkü şekillerin sağlam ve tutarlı bir şekilde kuvveden (potansiyelden), fiiliyata geçirilmesi, genel veya özel olarak ölçü ve orantıların uygunluğunu bilmeye bağlıdır. Ölçü ve orantıların uygunluğunu bilmek ise hendese bilgisini gerektirir.

Bu yüzden Yunan hendese bilginlerinin hepsi, bu sanatın da en önde gelen ustalarıydı. "Hendesenin (Geometrinin) Esasları" kitabının müellifi Oklidus, aynı zamanda bir marangozdu ve marangozluğuyla tanınıyordu. Yine "Mahrutât (Piramit biçimindeki geometrik şekiller)" kitabının müellifi Apoloniyus, Mineliyus ve diğerleri de marangozdu.

Söylendiğine göre bu sanatı insanlığa ilk öğreten kişi Hz. Nuh peygamberdir. Tufan esnasındaki mucizesi olan "kurtuluş gemisini" bu sanat sayesinde inşa etmiştir. Hz. Nuh'un marangoz olması açısından bu söylentinin doğruluğu mümkün olsa da, aradan geçen zamanın çok uzun olması nedeniyle, onun bu sanatı öğrenen ve insanlara öğreten ilk kişi olduğuna ilişkin hiçbir delil yoktur. Bu söylentinin anlamı –Allah en iyisini bilir- marangozluğun ne kadar eski bir sanat olduğuna işaret etmektir. Hz. Nuh peygamberden önce bu sanata ilişkin sahih bir haber gelmediği için, sanki bu sanatı öğrenen ilk kişinin o olduğu kabul edilmiştir. İnsanlar arasındaki sanatların sırlarını ve hikmetlerini iyi anla.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

YİRMİ YEDİNCİ FASIL

Dokumacılık Ve Terzilik Sanatı Hakkında

Bil ki, iklimi mutedil yerlerde yaşayan insanlar, insan olmaları hasebiyle, tıpkı bir yerlere sığınıp barınma meselesini düşündükleri gibi, mutlaka (makul ölçülerdeki) sıcaklık meselesini de düşünürler. Makul ölçülerdeki sıcaklık, elbiseye bürünmek suretiyle sağlanır. Çünkü giyisi hem aşırı sıcaklardan (hararetten) ve hem de soğuklardan korur. Ancak giysilerin elde edilmesi için yün ve pamukların eğrilip iplik haline getirilmesi ve sonra da bunların (tek parçalı) elbise (aba) haline getirilmesi gerekir. İşte bu işler dokumacılık ve örmeciliktir.

Evet, bâdiyelerde yaşayanlar bununla (yani eğrilmiş iplikten dokudukları tek parçalı kıyafetle yani abayla) yetinirler. Ancak medenîliğe doğru bir geçiş başlamışsa, kumaşlar bedenin organlarının ölçü ve şekillerine göre kesilir ve sonra bu parçalar dikilip birleştirilerek elbise haline getirilir. İşte elbiselerin bu şekilde dikimi ise terziliktir.

Umran için bu iki sanat zaruridir. Birincisi (yani dokumacılık) yün, pamuk ve ketenden (eğrilerek elde edilmiş) ipliklerin boylamasına ve enlemesine sıkı ve sağlam bir şekilde örülerek kumaş elde edilmesidir. Bu kumaşlardan yün olanları bütün bedeni saracak bir şal şeklinde kullanılırken, pamuk ve keten olanları ise giyilecek elbise olarak kullanılır.

İkincisinde (terzilikte), kumaşlar önce bedenin organlarına göre makasla kesilerek parçalara ayrılır. Sonra da bu parçalar, sanatın icra deliş şekline göre dikilerek veya bağlanarak birleştirilir. Bu ikincisi, medenî umrana özgü bir sanattır. Çünkü bedevîler, kumaşları bir bütün olarak (aba ve şal şeklinde) vücutlarına sarmalamakla yetindiklerinden, onları organlara göre parçalara ayırıp sonra dikme işiyle uğraşmazlar. Bu iş medenî hayatın yaşam tarzı ve özelliklerindendir.

Buradan, haçta dikişli elbise giymenin yasak oluşundaki hikmet anlaşılabilir.

Çünkü haccın esaslarından biri de dünyevî bütün rütbe, paye ve özelliklerden soyutlanarak, ilk yaratılıştaki gibi Allah'a yönelmektir. Böylece kulun, öldüğü zaman zorunlu olarak kaybedeceği güzel koku, kadın, elbise ve ayakkabı gibi rahatlığın gerektirdiği alışkanlıkları ile avlanmak gibi nefsinin alışkın olduğu şeylerden hiç birine kalbini bağlamaması hedeflenir. Sanki tamamen Rabbine boyun eğip teslim olmuş bir kâlp ile mahşer yerine geliyormuş gibi ihlas içinde hacca gelmesi istenmiştir. Başardığı takdirde bunun mükâfatı, anasından doğduğu gündeki gibi bütün günahlarından kurtulup arınmış olmaktır. Ey bütün noksanlıklardan uzak olan Rabbim! Kullarının hidayete erip sana ulaşmaları konusunda, ne kadar şefkâtli ve merhametlisin.

İklimi mutedil olan yerlerde yaşayan insanlar için, ısı zaruri bir ihtiyaç olduğu için, dokumacılık ve terzilik, insanlık tarihi açısından çok eski iki meslektir. Sıcaklığın çok yüksek olduğu yerlerdeki insanların ısı ihtiyacı yoktur. Bu yüzden birinci kuşaktaki siyahîlerin yaşadığı yerlerdeki insanların genelde çıplak olduklarını duyuyoruz. Bu sanatların çok eski oluşlarından dolayı, halk bunları, nebilerin en eskisi olan Hz. İdris peygambere nispet ederler. Hermes'e[162] nispet ettikleri de oluyor. Hermes'in, İdris peygamber olduğu da söyleniyor. Bütün eksikliklerden olan yüce Allah her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir.

[162] Hermes, Yunan mitolojisinde hitabet, beyan ve ticaret tanrısı olarak kabul edilir.

YİRMİ SEKİZİNCİ FASIL

Ebelik Sanatı Hakkında

Ebelik, insan yavrusunun anne karnından dikkatlice çıkartılması, bunun için gerekli tedbirlerin alınması, imkanların hazırlanması ve çıktıktan sonra da, aşağıda zikredeceğimiz gerekli işleri yapılmasıdır. Ebelik genelde, birbirlerinin mahrem yerlerini görebildiklerinden, kadınlara özgü bir meslektir. Bu işi icra edenler "kâbile (karşılayan, kabul eden)" olarak isimlendirilir. Bu isimlendirme, birinin bir şeyi vermesi ve diğerinin de kabul etmesine benzetilerek yapılmıştır. Sanki doğum olayı, doğumu yapanın, bebeği vermesine, ebenin de onu alıp kabul etmesine benzetilmiştir.

Doğum ve ebelikteki durum şudur: Cenin anne rahminde Allah'ın dilediği kadar kalıp –ki bu genelde dokuz aydır- bütün evreleriyle gelişmesini tamamlayınca, Allah'ın takdir ettiği özellik sayesinde anne karnından çıkmaya yönelir. Ancak çıkış yeri dar olduğu için çıkmak zor olur. Hatta sıkıştırma neticesinde bazen vajinanın (dölyatağı yolunun) yırtıldığı veya rahme yapışık olan parçaların koptuğu olur. Bütün bunlar doğumu yapana çok büyük acılar verir. Ki doğum sancısı denilen şey de budur.

İşte bu durumda ebe, imkan ölçüsünde doğum yapan kadına yardımcı olur. Bu amaçla kadının sırtını, her iki taraftaki uyluk kemiklerinin üst kısımlarını ve rahmin hizasına gelecek yerleri sıvazlar. Böylece bebeğin dışarı çıkma basıncına yardım ederek, elinden geldiği kadar onun işini kolaylaştırır. Bebek dışarı çıktıktan sonra ise, rahimde bebeğin beslenmesini sağlayan göbek bağı, bebeği halen rahme bağlar. Ancak bebeğin rahimde beslenmesine özgü olan bu bağ, bebeğin doğmasıyla artık fazlalık ve gereksiz hale gelmiştir. Bu yüzden ebe, hem bebeğin bağırsaklarına, hem de annenin rahmine zarar vermeyecek şekilde bu bağı keser ve sonra da dağlayarak ve bir başka şekilde tedavi edip iyileştirir.

Aynı şekilde bebeğin kemikleri henüz çok yumuşak olduğu, bu yüzden de kolayca eğilip bükülebileceği için, çıkış yerinin darlığından dolayı organlarının şekli ve yeri değişebilir. İşte böyle bir durumda ebe sıvazlayıp ovalamak suretiyle, bütün organları tabii şekillerine ve yerlerine getirir.

Ebe bundan sonra anneye döner ve rahimdeyken bebeği kuşatan zarlardan geride kalan bir şey varsa, onları çıkarmak için anneyi yumuşak bir şekilde sıvazlar. Çünkü bunlardan geride belki bir miktar kalmış olabilir. Çünkü artık durumundaki bu zarlar tam olarak çıkmazsa kokmaya başlar, koku rahme ilerler ve bunun neticesinde annenin ölmesinden korkulur. Onun için bu tür sakıncalı durumları önlemek için, eğer geride bir şey kalmışsa, ebe onların çıkarılmasına yardım eder.

Bundan sonra ebe yeniden bebeğe döner ve organlarının sağlamlaşıp, rahimde bulunmasından kaynaklanan yaşlığın kuruması için bebeğin vücudunu çeşitli yağlar ve kurutulmuş bitki tozlarıyla ovar, küçük dilini kaldırmak için boğazına (badem yağı gibi) bazı şeyler sürer, başın iç kısmındaki gereksiz şeyleri çıkartması için onu aksırtır ve bağırsaklarının kuruyup yapışmasını engellemek için bir şeyler yalatır.

Sonra annenin, doğum sancısından ve bebeğin rahimden ayrılmasının verdiği acıdan kaynaklanan zayıflık ve bitkinliğini tedavi etmeye yönelir. Her ne kadar bebek rahmin tabii bir barçası değilse de, rahimde oluşup gelişmesinden dolayı âdeta onun bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden de onun rahimden ayrılmasının acısı, bir organın yerinden kopup ayrılmasının acısına yakın olur. Aynı şekilde çıkış anında bebeğin sıkıştırmasıyla vajinada meydan gelen yırtılmaların acısını da tedavi eder. Bütün bunlar tedavi usullerini en iyi ebelerin bildiği rahatsızlıklardır.

Yine sütten kesilinceye kadar, bebeklerde görülen rahatsızlıklar konusunda ebelerin, mahir doktorlardan daha becerikli oldukları görülür. Bunun tek sebebi, bu süre içinde insan bedeninin, henüz kuvve (yani potansiyel) nitelikte bir beden oluşudur. Ancak sütten kesilme yaşına geldiğinde gerçek anlamda insan bedenine dönüşür ve bundan sonra doktorlara daha fazla ihtiyaç duyar. [Çünkü tıbbın konusu, yani doktorların alanı, potansiyel değil, gerçek anlamda insan bedenidir]. Görüldüğü gibi umran için bu sanat zaruridir ve genelde insanların dünyaya gelmeleri ancak ebeler sayesinde gerçekleşir.

Bazı kimselerin doğumunda ise bu sanata (ebelere) ihtiyaç olmayabiliyor. Bu durum, ya peygamberler örneğinde olduğu gibi, Allah'ın bir mucizesi olarak, ya da bebeğin yaratılışından ve kendisine ilham olunan özellik sayesinde böyledir. Böylece onların doğmaları ebeler olmadan gerçekleşir.

Ebesiz gerçekleşen doğumların mucize cinsinden olan örnekleri çoktur. Örneğin Hz. Peygamber göbeği kesilmiş, sünnet edilmiş ve ellerini yere koyup gözlerini gökyüzüne dikmiş bir vaziyette doğmuştur. Hz. İsa'nın doğumu da böyledir. Bunun gibi daha pek çok örnek vardır.

İlham olunan bir özellik sayesinde ebesiz gerçekleşen doğumlar da inkar edilemez. Arı gibi pek çok hayvana şaşılacak ilhamlar yapıldığına göre[163], acaba hayvanlardan üstün kılınmış insanın, özellikle de Allah'ın kerametlerine nail olmuş kimselerin durumu hakkında ne düşünülebilir? Sonra genel olarak bütün bebeklerin annenin memelerine (süte) yönelmeleri, onlar için genel bir ilhamın mevcut olduğunun en açık delilidir. Allah'ın, kullarına olan inayeti ve yardımı, bütün yönleriyle kuşatılıp bilinemeyecek kadar çok ve büyüktür.

[163] **"Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan evler edin" (Nahl Sûresi, 68).**

Buradan Fârâbî'nin ve Endülüs filozoflarının, "varlık türlerinin, özellikle de insan türünün yok olmayacağına ve varlıklarının kesintiye uğramasının imkansız olduğuna" ilişkin iddialarına delil olarak ileri sürdükleri şu görüşün geçersiz olduğu anlaşılmış oluyor. Şöyle diyorlar: Eğer insan türü bir kere kesintiye uğrarsa, bir daha var olmaları imkansız olur. Çünkü insanların var olmaları (dünyaya gelip yaşamaları) ancak bu sanat (ebelik) ile mümkün olur. Bir bebeğin, ebesiz olarak dünyaya gelip, yine ebenin bakım ve gözetimi olmadan sütten kesilme çağına kadar yaşayacağı –teorik olarak- söylense bile, aslında bu şekilde bebeğin hayatını devam ettirebilmesi mümkün değildir. Düşünce olmadan sanatların var olmaları imkansızdır. Çünkü sanatlar düşüncenin ürünüdür ve düşünceye tâbidir. (Yani insan türü yok olduktan sonra, -herhangi bir şekilde- bir bebek varolacak olsa bile, onun varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Çünkü onun yaşaması için ebelik sanatı şarttır ve bu sanat da ancak bir düşüncenin –düşünebilen olgun bir insanın- ürünü olacaktır. Dolayısıyla bütün bunlardan mahrum olan bebek yok olmaya mahkum olacaktır).

İbn-i Sîna, zorlama delillerle, karşı olduğu bu görüşe cevap verme yoluna gitmiştir. O, türlerin kesintiye uğramasından ve varlık aleminin yok olmasından sonra, -iddiasına göre- çok uzun aralıklarla nadiren gerçekleşen yıldızların gökyüzündeki garip konumlarının bir sonucu olarak yeniden var olabileceklerini kabul ediyor. Evet, böyle bir durumda, karışımları uygun bir çamur türü, uygun bir sıcaklıkta mayalanır ve insan (küçük bir bebek) haline gelir. Sonra bir hayvan onun bakımına yönlendirilir ve bu hayvana, onu bakıp büyütmek için gerekli özellikler ve şefkat ilham edilir. Böylece sütten kesilme çağına kadar onun bakımı ve gelişmesi tamamlanmış olur.

İbn-i Sîna "Hayy bin Yakzân" isimli risalesinde[164] bu hususu geniş olarak açıklamıştır. Ancak İbn-i Sîna'nın görüşlerini ispat etmek için ortaya koyduğu deliller doğru değildir. Evet, türlerin kesintiye uğraması hususunda, onunla aynı görüşü paylaşsak bile, getirdiği delil doğru değildir. Çünkü onun delili, fiillerin, gerektirici bir sebebe (illetü'l-mûcibeye) dayanmasını gerektiriyor. Oysa "fail-i muhtar" (Allah'ın dilediğini, herhangi bir sebebe bağlı kalmaksızın, dilediği şekilde yaratması) delili ile onun bu görüşü reddedilir. Çünkü fail-i muhtar görüşünde, fiiller ile ezeli kudret arasında bir vasıtanın olması gerekmiyor. Dolayısıyla İbn-i Sîna'nın yaptığı zorlamalara gerek yoktur.

Sonra İbn-i Sîna'nın (gerektirici sebep hususundaki) söylediklerini –bir an içinkabul etsek bile, bundan çıkarılacak en ileri sonuç, (gök cisimlerinin durumu ve uygun çamurun varlığı gibi gerektirici sebeplere dayalı olarak) ortaya çıkan insanın (bebeğin) varlığını sürdürmesinin, bir hayvana ilham edilecek, onu bakıp gözetme özelliği ile mümkün olacağıdır. Peki böyle olmasını gerektiren sebep nedir? Eğer bu özellik bir hayvana ilham ediliyorsa, bunun bizzat bebeğe ilham edilmesine engel nedir? Oysa (süt emme meselesinde olduğu gibi) bebeklerde bu yönde genel bir ilhamın olduğunu yukarıda söylemiştik. Bir şahısta ilhamın kendi çıkarları için yaratılması, başkasının çıkarları için yaratılmasından daha makuldür. Dolayısıyla açıkladığımız nedenlerle, her iki görüşün (yani Fârâbî ve İbn-i Sîna'nın görüşlerinin), geçersiz olduklarına, bizzat bu görüşlerin kendileri şahitlik ediyor. Yüce Allah en iyi bilendir.

[164] İbn-i Sîna'ya ait bu risale, İbn-i Tufeyl'in aynı ismi taşıyan kitabından farklıdır.

YİRMİ DOKUZUNCU FASIL

Tıp Sanatı Ve Bu Sanata Bâdiyelerde Değil, Şehirlerde İhtiyaç Duyulacağı Hakkında

Sağladığı yararlardan dolayı bu sanat şehirler ve kentler için zaruridir. Tıbbın semeresi, sağlıklı olanların sağlığının korunması ve hastaların da, tedavi edilmek suretiyle hastalıktan kurtulmalarıdır. Bil ki bütün hastalıkların temelde gıdalardan kaynaklanır. Alimler tarafından hadis olduğu şüpheli bulunsa da, tabibler arasında yaygın olarak nakledilen tıpla ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Mide hastalıkların yuvasıdır. Perhiz, sağlığın (tedavinin) başıdır. Bütün hastalıkların temeli mideyi (acıkmadan tıka basa) doldurmaktır."[165]

Bu sözdeki "mide hastalıkların yuvasıdır" cümlesinin anlamı açıktır. "Perhiz, sağlığın (tedavinin) başıdır" sözüne gelince: Perhiz, bir şey yemekten kaçınmak, demektir. Dolayısıyla bu cümle, bir şey yememenin, ilaçların başı ve en büyük tedavi olduğu anlamına geliyor. "Mideyi (acıkmadan tıka basa) doldurmak" cümlesinin anlamı ise, bir şey yedikten sonra ve yenilen o şey henüz hazmedilmeden, yeniden bir şeyler yiyerek mideyi doldurmaktır.

Bunun açıklaması şöyledir: Bütün eksikliklerden uzak olan Allah insanı yaratmış ve hayatını sürdürmesini, yiyerek aldığı gıdalara bağlamıştır. Alman bu gıdalar hazmedilerek, et ve kemikten oluşan bedenle uyum içinde olan kana dönüşür. Sonra bu kan gelişip ete ve kemiğe dönüşür. Yenilen şeylerin hazmedilmesinin anlamı, bu şeylerin, bedenin bir parçası haline gelinceye kadar, vücudun tabii hararetiyle öğütülüp işlenmesidir.

Bu şu şekilde olur: Ağza alınan lokma çiğnenince hafiften öğütülür ve şekli biraz değişir. Artık ağza alındığı şekilden farklı bir şekle bürünmüştür. Sonra bu haliyle mideye gönderilir ve midenin hararetiyle, tamamen çözülüp birbirinden ayrılıncaya kadar öğütülüp işlenir. Öğütülen şeylerden saf (bir gıda) olarak elde edilenler karaciğere, geri-

[165] Bu söz Arap tabip Haris bin Kilde'ye nispet edilmektedir.

ye kalanlar da her iki yoldan (dışkı ve idrar olarak) dışarıya atılmak üzere bağırsaklara gönderilir. Karaciğere gönderilen saf gıda, buradaki hararetle taze bir kana dönüştürülünceye kadar işlenir. Bu işlenmeden geriye, kanın üzerine çıkmış bir köpük kalır ki, bu "safrâ" denen sarı sıvıdır. Geriye kalan kuru parçacıklar ise "sevdâ" olarak isimlendirilir. Tabii hararetin işleyip kana dönüştürmeye yetmediği katı kısımlar ise "balgam" olarak isimlendirilir. Sonra karaciğer bunların hepsini, damarlara gönderir. Damarlardaki tabii hararet de bunları işlemeye devam eder. Saf kandan, hayvanî ruhu besleyen sıcak ve nemli bir buhar elde edilir. Sonra kandaki gelişip ilerleme devam eder ve ete dönüşür. Katı olan kısımları ise kemiğe dönüşür. Sonra beden, ihtiyacından arta kalanları ter, tükürük (salya), sümük ve gözyaşı gibi değişik artıklar olarak dışarı gönderir. İşte gıdaların durumu ve kuvveden, fiili olarak ete dönüşmesi bu şekilde olur.

Hastalıkların temeli ve büyük bir kısmı, hummadır (bedendeki ateştir). Bunun sebebi şudur: Bedendeki tabii hararet, gıda olarak yenilen şeylerin öğütülüp işlenmesi aşamalarının her birinde gitgide zayıflamakta ve artık o gıdayı işleyemez hale gelmektedir. Böylece o gıda tam olarak işlenip olgunlaşmamış halde kalmaktadır. Genelde bunun sebebi, midenin tıka basa doldurulması ve bunların tabii hararete galip gelmesidir. Veya daha önce yenilen şeyler tam olarak hazmedilmeden, mideye yeni gıdaların gönderilmesidir. Böylece tabii hararet birinci yenileni olduğu gibi bırakıp, ikinci yenilenle meşgul olmaya başlar. Ya da her ikisiyle ilgilenir ancak, onları işleyip kıvamına getirmekten aciz kalır.

Sonunda mide bunları olduğu gibi karaciğere gönderir. Ancak onun harareti de bunları işleyip kıvamına getirmek için yeterli olmaz. Neticede belki de karaciğerde ilk yenilenden kıvamına erişmemiş artıklar kalır. Aynı şekilde karaciğer de kıvamına ulaşmamış bu maddeleri damarlara gönderir. Beden bunlardan kendisine uygun olan ihtiyaçlarını aldıktan sonra, kalanları, güç yetirebildiği takdirde ter, gözyaşı ve tükürük gibi artıklar olarak dışarı gönderir. Bazen de bunlardan çoğunu gönderemeye güç yetiremez ve bunlar damarlarda, karaciğerde ve midede kalır. Günlerin geçmesiyle de çoğalır. Bunlardan nemli olanlar, tam olarak işlenip kıvamına ulaşmazsa kokar. İşte olgunlaşmadığı için kokan bu gıdalar "karışım" olarak isimlendirilir. Kokan gıdaların her birinde garip bir hararet olur. İşte insan bedenindeki humma (ateş) olarak isimlendirilen şey budur.

Bu husus kokana kadar terk edilen yemeklerde veya kokmakta olan çöplüklerde gözlemlenebilir. Onlardan hararet yayıldığı görülecektir. İşte hadiste geldiği gibi, bütün hastalıkların başı ve temeli olan bedendeki hummanın anlamı budur. İşte bu hummalı hastalıkların tedavisi için hasta birkaç hafta aç bırakılır (perhiz yaptırılır), sonra kolay yiyecekler verilir ve bu şekilde iyileşir. Aynı şekilde sağlıklı kişiler de böyle yaparak (yani az yiyip perhiz yaparak) bu hastalıktan ve diğerlerinden korunurlar.

Bazen bu koku belirli bir organda olur ve rahatsızlık da o organda görülür veya bedende yaralar çıkar. Bu yaralar ya ana organlarda veya diğerlerinde olur. Bazen bir organ hastalandığında, ondaki güç kaybolur ve organ işlevsiz hale gelir. Bütün bu hastalıkların kaynağı genelde gıdalardır ve yine bütün bu hastalıklarla doktorlar ilgilenir.

Bu hastalıklar şehirlerde ve kentlerde daha çok görülür. Çünkü bolluk içinde rahat bir yaşama sahip olan şehirliler ve kentliler, çok yemek yerler, tek bir çeşitle yetindik-

leri az olur ve yemek için vakitte gözetmezler. Çoğu zamanda yiyeceklerini terbiye edip tatlandırmak için yemeklerine –kuru veya yaş- baharat, yeşillik ve meyve katarlar. Bunu yaparken de tek bir çeşit veya belirli çeşitlerle yetinmezler.

Örneğin sadece bir çeşit yemeğe, hayvan ve bitkisel ürünlerden kırk çeşit gıda maddesinin katıldığını saydığımız olmuştur. Böylece ortaya garip karışımlı bir yemek çıkar. Bazen bu tür yemekler bedene ve bedenin organlarına uygun olmaktan çok uzak olur. Sonra şehirlerde, artıkların çokluğundan yayılan kötü kokularla hava bozulur. Oysa (güzel) hava ruhlara canlılık verir ve bu canlılığım yemekleri hazmetme noktasında vücuttaki tabii hararet üzerinde olumlu etkisi vardır.

Aynı şekilde şehirliler arasında spor da yoktur. Çünkü genelde sakin ve hareketsiz bir hayat yaşarlar. Bu yüzden hiç spor yapmakla ilgilenmezler ve sporun onlar üzerinde de hiçbir (olumlu) etkisi görülmez. Sonuçta şehirliler arasında hastalıklar çoğalır ve tıp sanatına olan ihtiyaçları da aynı oranda çok olur.

Bedevîlere gelince, onlar genelde az yemek yerler. Hububatın azlığından dolayı, tok olmaktan çok açtırlar ve bu durum onlarda bir alışkanlık haline gelmiştir. Hatta bu halin (nesiller boyu) çok uzun süre devam etmiş olmasından dolayı, âdeta fıtrî bir özellik olduğu sanılır. Diğer taraftan yemekle birlikte alacakları katıkları ya çok azdır ya da hiç yoktur. Yemeklerin terbiye edilip tatlandırılması için kullanılan baharat, yeşillik ve meyveler ise, zaten onların çok uzak olduğu medenîliğin lüks ve refahından kaynaklanır. Bu yüzden yemekleri sade, garip karışımlardan uzak ve bedenin tabii yapısına uygundur. Aynı şekilde (soludukları) havadaki kötü kokular da azdır. Çünkü eğer yerleşik bir hayata sahiplerse, artıkların azlığına bağlı olarak kötü kokular da azdır. Eğer göçebe hayat yaşıyorlarsa, bu durumda zaten yer değiştirdikleri için bulundukları yerin havasının kokması söz konusu olmaz.

Aynı şekilde bedevîler arasında spor da mevcuttur. Çünkü at koşturdukları, avlandıkları veya ihtiyaçlarını temin etmek için koşuşturdukları, çalışıp didindikleri için sürekli hareket halindedirler. Bütün bunlar hazmı kolaylaştırır ve henüz midedeki yemek hazmedilmeden, mideye başka bir yemeğin girmesine engel olur. Böylece bedenleri sağlıklı ve hastalıklardan uzak olur. Sonuçta tıbba olan ihtiyaçları azalır. Onun için bâdiyelerde hiçbir şekilde doktor bulunmaz. Bunun tek sebebi bâdiyelerde yaşayanların doktorlara ihtiyaçlarının olmamasıdır. Eğer ihtiyaçları olsaydı şüphesiz oralarda doktor da bulunurdu. Çünkü böyle bir durumda doktor için bâdiyelerde kazanç ve geçim imkanı olur ve bu durum doktoru oralarda ikamet etmeye sevk ederdi. **"Bu, öteden beri Allah'ın süregelen kanunudur (sünnetullah). Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın."** (Fetih Sûresi, 23).

OTUZUNCU FASIL

Hat Ve Kitâbetin (Yazının) İnsanlığa Özgü Sanatlardan Olduğu Hakkında

Kitâbet (hat, yazı), insanın zihnindeki anlamlara işaret eden sözlü kelimeleri, (yazılı olarak) ifade eden harf şeklindeki resim ve şekillerdir. Bu haliyle yazı, (anlamları ifade etmede kullanılan) dil araçları bakımından, (sözlü ifadelerden sonra) ikinci sırada gelir.

Yazı insanı, hayvanlardan ayıran belirleyici özelliklerden biridir ve onun için, asil ve üstün bir sanattır. Aynı şekilde insanın zihninde olanların bilinmesini sağlar. Söylenmek istenen şeyler, yazı sayesinde çok uzak beldelere ulaştırılır. Böylece bizzat oralara gitme zahmetine girilmeden ihtiyaçlar giderilir. Yine yazı sayesinde öncekilerin ilimlerine, bilgilerine ve naklettikleri haberlere vakıf olunur. İşte bütün bu faydalarından dolayı yazı, çok üstün bir sanattır.

Bu sanatın insanda kuvveden fiiliyata dökülmesi öğretim ile olur. Diğer sanatlarda olduğu gibi, bir şehirde yazı sanatının gelişip ilerlemesi ve güzel bir şekilde icra ediliyor olması da, umranın durumu, insanların daha müreffeh bir yaşam için yarışmaları ve bu sanata duyulan ihtiyaçla orantılıdır. Daha önce söylediğimiz gibi bu hususta sanatların durumu böyledir. Yani umranın durumuna bağlıdır. Onun için, bedevîlerin çoğunun okuma yazma bilmeyen ümmiler olduklarını görüyoruz. Okuma yazma bilenlerinin ise, yazıları eksik ve yetersiz, okumaları da akıcı değildir. Umranı haddinde fazla kalabalık olan şehirlerdeki yazı öğretiminin en güzel ve kolay bir yolla gerçekleştiğini görüyoruz. Çünkü oralarda bu sanat iyice yerleşip sağlamlaşmıştır.

Örneğin çağımızda Mısır'dan nakledilen haberler bunun delilidir. Orada yazı öğrenenlere, her harfin yazılışına ilişkin kuralları öğretmek için tayin edilmiş öğretmenler vardır. Hatta bu kimseler, öğrencilerin elleri alışsın diye, bizzat onların ellerini tutarak bu

harfleri yazdırırlar. Böylece öğrencilerde ilim duygusu ve yazma melekesi en iyi şekilde gerçekleşir.

Orada sanatların bu şekilde en mükemmel seviyeye ulaşmasının ve çoğalmasının sebebi, umranın büyüklüğü ve işlerin (iş sahalarının) genişlemesidir. Endülüs ve Mağrib'te yazı öğretimi, Mısır'da olduğu gibi, bu iş için tayin edilmiş bir öğretmen tarafından, her harfin tek tek nasıl yazılacağını göstermek suretiyle olmaz. Aksine, öğrenci yazı yazmayı, kelimeleri bir bütün olarak taklit edip onlar gibi yazmaya çalışmak suretiyle öğrenir. Evet, öğrenci bu şekilde kelimeleri yazmaya çalışır ve öğretmen de bunları kontrol eder. Bu durum öğrencinin kelimeleri güzel bir şekilde yazma kabiliyetini yazana kadar devam eder.

Arap yazısı, Tebâbia devletinde son derece güzel ve sağlam kurallara göre yazılan bir seviyeye ulaşmıştı. Çünkü Tebâbia devleti medenîlikte ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Bu yazı "Hatt-ı Hımyer (Hımyer Hattı/Yazısı)" olarak isimlendirilir. Daha sonra bu yazı oradan, Münzir oğulları devletinin hüküm sürdüğü Hîre'ye geçmiştir. Asabiyet olarak Tebâbia'ya nispet edilen Münzir oğulları, Irak'ta Arap hükümdarlığını yeniden kurmuşlardır. Ancak onların devletinde yazı, Tebâbia devletinde ulaştığı seviyeye ulaşmamıştır. Bunun sebebi de, medenîlik ve refah seviyesi açısından her iki devlet arasındaki farktır. Münzir oğulları devletindeki medenî seviye ve buna bağlı olarak gelişen sanatların durumu, yazı sanatının çok ileri bir düzeye ulaşmasını sağlamaktan uzaktı.

Söylendiğine göre Tâif halkı ve Kureyşliler yazıyı Hîre'den öğrenmişlerdir. Rivayet edildiğine göre, yazı sanatını Hîre'den öğrenen ilk (Kureyşli) şahıs Süfyan bin Ümeyye'dir -bu kişinin Harb bin Ümeyye olduğu da söyleniyor-. Süfyan bin Ümeyye yazıyı Hîre'den Elsem bin Sidre'den öğrenmiştir. Bu rivayetin doğru olması mümkündür ve (Kureyşin yazmayı) Irak'taki kabilelerden biri olan İyâd kabilesinden öğrendiklerini iddia edenlerin görüşüne göre gerçeğe daha yakındır. İkinci görüşte olanlar, İyâd kabilesinin şairinin şu beytini esas alırlar:

İyâd, Irak topraklarının sahibi olan bir kavimdir
Topluca hareket ettiklerinde yazı ve kalem de beraberlerinde olur

Ancak bu görüş gerçeğe uzaktır. Çünkü İyâd kabilesi Irak'a sahip olmuşsa da, bedevîlikleri devam etmiştir. Oysa yazı, medenî hayatın getirdiği sanatlardan biridir. Şairin bu beytinin anlamı şudur: İyâd kabilesi, etraftaki şehirlere yakın olduğu için diğer Araplara göre yazı ve kaleme en yakın olanlarıdır. Dolayısıyla Hicazlıların yazıyı Hîre'den öğrendikleri, Hîre'dekilerin de Tebâbia'dan ve Himyer'den aldıkları şeklinde görüş kabule en layık olanıdır.

İbn-i Abbâr'ın "Et-Tekmile" isimli kitabında, İmam Malik'in öğrencilerinden olan ve tam ismi Abdullah bin Ferruh bin Abdurrahman bin Ziyâd bin Enam olan, İbn-i Ferruh Kayravânî Fâsî Endelüsî'nin, babasından şu rivayeti naklettiğini okudum: Babası şöyle diyor: Abdullah bin Abbas'a dedim ki: Ey Kureyş topluluğu! Yazmakta olduğunuz şu Arap yazısı hakkında bana bilgi verin. Allah Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermeden önce de bu şekilde yazıyor muydunuz? Örneğin şu anda bitişik yazdığınız elif ve lâm harflerini o zaman da bitişik mi yazıyordunuz? Veya şu anda ayrı yazdığınız mîm

ve nûn harflerini o zaman da ayrı mı yazıyordunuz? Abdullah bin Abbas dedi ki: Evet. Dedim ki: Bu yazıyı kimden aldınız (öğrendiniz)? Dedi ki: Harb bin Ümeyye'den. Dedim ki: Harb kimden almış? Dedi ki: Abdullah bin Cud'ân'dan. Dedim ki: Abdullah bin Cud'ân kimden almış? Dedi ki: Enbâr halkından. Dedim ki: Enbâr halkı kimden almış? Dedi ki: Yemen'den gelmiş olan birinden. Dedim ki: Yemen'den gelmiş olan o kişi kimden almış? Dedi ki: Hûd peygamberin vahiy kâtibi olan Hulcân bin Kasım'dan. Şu beyitleri söyleyen de odur:

Her yıl yeni bir adet ve bilinenin dışındaki bir yolla
İfade edilen yeni bir görüş mü çıkarıyorsunuz
Ölüm, bize sövülen bir hayattan daha hayırlıdır
Hele sövülenler arasında Cürhüm ve Himyer de varsa

İbn-i Abbâr'ın "Et-Tekmile" isimli kitabında naklettikleri bunlar. Bu rivayetin sonunda şu ilaveyi de yapıyor: Bana bunu Ebû Bekir bin Ebû Humeyre bildirmiştir. Ebû Bekir, Ebû Bahr bin Âs'tan, o Ebû Velîd Vakşî'den ve o da Ebû Ömer Talamankî bin Ebû Abdullah bin Müferrah'tan nakletmiştir. Ben bunu onun yazısıyla Ebû Saîd bin Yunus'tan naklettim. Ebû Saîd bin Yunus, Muhammed bin Musa bin Numan'dan, o Yahya bin Muhammed bin Huşeyş bin Ömer bin Eyyüb Meâferî Tûnusî'den, o Behlül in Ubeyde Hamiyy'den ve o da Abdullah bin Ferruh'tan rivayet etmiştir. İbn-i Abbâr'ın söyledikleri burada bitiyor.

Himyer'in "müsned" olarak isimlendirilen ve harfleri birbirine bitiştirilmeden yazılan bir yazısı vardı. Kendilerinden izin alınmadan bu yazının öğrenilmesini yasaklamışlardı. İşte Mudar kabilesi, Arapça yazıyı Himyer kabilesinden öğrendi. Ancak bedevî bir yaşam tarzına sahip oldukları için, diğer sanatlarda oldu gibi, yazıda da iyi bir seviyede değillerdi. Evet, bedevîlik ve yazı sanatı arasında çok büyük bir mesafe olduğu için ve bedevîlerin çoğunlukla yazıya ihtiyaç duymamaları sebebiyle, yazıları sağlam ve güzel değildi. Hatta sağlam ve güzel olmaya meyilli bile değildi. Onun için –çağımızda olduğu gibi veya buna yakın bir şekilde- Arapların yazısı (iyi bir şekilde yazılmaması ve gelişmemiş olması açısından) bedevî bir karakter taşıyordu. Hatta diyebiliriz ki, çağımızda çok daha güzel icra ediliyor. Çünkü şehirlere, kentlere ve devletlere karışmış olmaları nedeniyle medenîliğe daha yakınlar. Mudar ise tamamen bedevîliğe gömülmüş bir hayat yaşıyordu ve Yemen, Irak, Şam ve Mısır halkalarına göre medenîlikten son derece uzaktı.

İslâm'ın başlangıcında, Arapların bedevî bir yaşama sahip olmaları ve sanatlardan uzak bulunmaları yüzünden Arap yazısı ileri bir seviyeye ulaşmış değildi, hatta orta düzeyde bile değildi. Onun için sahabeler tarafından yazılmış olan Mushaf yazılarına bakıldığında, sağlam ve güzel bir şekilde yazılmadıkları, hatta çoğu zaman da yazı sanatının gerektirdiği ölçü ve kurallara aykırı oldukları görülür.

Sahabelerden sonra gelen tâbiin de, Hz. Peygamberden sonra insanların en hayırlıları olan ve Allah'm vahyini ve kelamını bizzat Hz. Peygamberden almış bulunan sahabelere duydukları saygı ve hürmetlerinde dolayı, -tıpkı çağımızda bazı kimselerin, velîlerin ve alimlerin yazılarını taklit etmeleri gibi- doğru veya yanlış olduklarına bakmadan onların yazılarını olduğu gibi taklit etmişlerdir. Ancak bu yazıların oldukları gibi taklit

edilmesinin, sahabelerin saygınlık ve büyüklüğüyle ne ilgisi olabilir. Sonra alimler yazıların (harflerin) doğru şekillerine dikkat çekmişlerdir.

Bazı gafillerin, "sahabelerin yazı sanatında usta oldukları, yazılarında hata gibi görülen hususların gerçekte böyle olmadığı, aksine her birinin açıklamasının bulunduğu" şeklindeki iddialarına asla iltifat edilmemelidir. Örneğin bu kimseler "لأذبحنه" -lâ ezbahannehu- (doğru yazılışın "لأذبحنه" –leezbahannehu- olması gerekiyor) kelimesindeki[166] fazlalık olan "elif"in (Türkçe'de bu fazlalığı "le" yerine "lâ" yazarak gösterebiliyoruz) "zebh" yani boğazlama işinin henüz gerçekleşmediğini göstermek için olduğunu iddia ediyorlar.

Hiçbir temele dayanmayan ve tamamen keyfî hükümler olan bu gibi yorumların örnekleri çoktur. Onları bu gibi şeylere yönlendiren sebep, böyle yapmakla, sahabeleri, yazı konusundaki eksikliklerinden temize çıkaracaklarına inanmalarıdır. Yazının (güzel yazı yazmanın), kemâl (mükemmellik) ölçüsü olduğunu sanıyorlar ve bundan dolayı güzel yazı yazamamanın eksikliğini onlardan gidermeye yöneliyorlar. Güzel yazı yazdıklarını ispat etmek için de yazım kurallarına aykırı olan hususlara yukarıdaki gibi temelsiz yorumlar getiriyorlar. Ancak bu doğru değildir.

Bil ki, yazı sahabeler için bir kemâl (mükemmellik) ölçüsü değildir. Çünkü yukarda yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi yazı, medenî hayatın geçim kaynakları olan sanatlardan biridir. Sanatlardaki kemâl ise, (bir insanın kişisel kemâli açısından) genel değil, izâfi bir anlam taşır. Çünkü sanatlardaki eksiklik, insanın ne diniyle ne de kişiliğiyle ilgili olmayıp, sadece geçim kaynaklarıyla ilgilidir ve ayrıca insanın zihnindeki anlamlara işaret eden yazının gelişmesi umranın durumuna bağlıdır.

Hz. Peygamber de okuma yazma bilmeyen bir ümmî idi ve -makamının üstünlüğü sebebiyle ve kazanç kapıları olan amelî sanatlardan uzak olması itibariyle- bu durum, onun hakkında bir kemâl teşkil ediyordu. Ancak ümmîlik bizim için kemâl teşkil etmez. Çünkü Hz. Peygamber tamamen ve her şeyiyle Rabbine yönelmiş biriydi. Biz ise kendi aramızda yardımlaşarak, sanatlar, hatta teorik ilimler sayesinde dünyadaki geçimimizi sağlamaya çalışıyoruz. Onun için bizdeki durumun aksine, Hz. Peygamberin bütün bu sanatlardan uzak olması onun için bir kemâldir.

Sonra Araplar devlet olunca, ülkeleri fethedip şehirlere hakim oldular, Basra ve Kûfe gibi merkezlere yerleştiler. Doğal olarak devletin yazıya ihtiyacı oldu ve yazı bir sanat olarak talep edilip öğrenilmeye başlandı. Böylece yazı sanatı ilerledi ve kurallarına uygun şekilde yazılır hale geldi. Özellikle Kûfe ve Basra'da –en ileri düzeye ulaşmasa da- iyi bir seviyeye geldi. "Hatt-ı Kûfe (Kûfe hattı/yazısı)" çağımızda da bilinen bir yazı şeklidir.

Sonra Araplar genişlemeye devam edip Afrika ve Endülüs'ü fethettiler. Abbasîler tarafından kurulan Bağdat, Arap devletinin merkezi olması hasebiyle, son derece kalabalık bir umrana sahip olmuş, böylece yazı sanatı büyük bir gelişme gösterip en ileri seviyeye ulaşmıştır.

---

[166] Örnek olarak verilen bu kelime Neml suresinin 21. ayetinde geçiyor. Hz. Süleyman insanlardan, cinlerden ve kuşlardan oluşan ordusunu teftiş edip Hüdhüd adındaki kuşu göremeyince şöyle demiştir: **"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Ya bana (mazeretini bildiren) apaçık ve kati bir delil getirir, ya da onu şiddetli bir azaba uğratacağım yahut boğazlayacağım (leezbahannehu)."**

Bağdat yazısı (hatt-ı), Kûfe yazısından farklılaşıp, daha gösterişli, parlak ve güzel şekilde yazılma yoluna girdi. Bu farklılık zamanla daha da ilerledi ve nihayet vezir Ali bin Mukle, Bağdat yazısının bayraktarlığını yaparak onu daha yükseklere ulaştırdı. Sonra bu hususta onu İbn-i Bevvâb olarak tanınan meşhur kâtip Ali bin Hilal takip etmiştir. Sonuçta hicrî üçüncü asırdan itibaren yazı sanatı, bu ikisine (yani onların yazı şekline) dayanılarak öğretilmeye başlandı. Bu arada Bağdat yazısı, Kûfe yazısından iyice uzaklaştı. Asırların geçmesiyle ve son derece maharetli kâtiplerin eliyle aradaki fark daha da açıldı. Nihayet Yâkût ve Veli Ali Acemî gibi katipler geldi ve yazı sanatı onlara (onların yazı şekline) dayanılarak öğretilmeye başlandı.

Sonra bu yazı Mısır'a geçti ve Irak'taki yazılış şeklinden biraz ayrıldı. Acemler bu yazıyı Mısır'da öğrendiler ve Mısır halkının yazdığından biraz farklı veya uzak yazdılar. Eski şekliyle bilinen Afrika yazısı, çağımızda doğudaki yazıya yakındır. Endülüs'te Emevîler hüküm sürmektedir ve çağımızdaki bilinen yazı şekillerinde olduğu gibi, medenîlik, sanatlar ve yazı alanındaki durumları itibariyle başkalarından ayrılmaktalar.

Bütün bölgelerdeki İslâm devletlerinde umran ve medenîlik denizi coşup yükseldi. Hükümdarlıklar güçlenip büyüdü, ilim pazarı revaç buldu, kitaplar çoğaldı, yazımı ve ciltleri en güzel şekilde yapıldı, saraylar ve hükümdarlık hazineleri eşi benzeri bulunmayan kitaplarla doldu. Bütün bölgeler bu hususta birbiriyle rekabete girip yarıştı.

Sonra İslâm devleti çözülüp gerileyince, bütün bu sahalarda da gerileme oldu. Bağdat'ta halifeliğin silinip yok olmasıyla ilimler de silindi. Böylece yazı, hatta ilim sahasında üstlendiği misyon Mısır'a ve Kahire'ye geçti. Mısır ve Kahire'nin bu durumu çağımızda halen devam etmektedir. Oralarda öğrencilere yazmaya öğretmekle görevli olan muallimler vardır. Bunlar, kurallarına göre harflerin nasıl yazılacağın öğrencilere uygulamalı olarak gösterirler. Öğrenci de bilimsel olarak öğrendiği yazım kurallarını uygulayarak, en kısa zamanda, çok güzel ve maharetli bir şekilde yazı yazmaya başlar.

Endülüse gelince, oradaki Arap devletinin ve onlardan sonra da Berberî devletinin yıkılıp, hıristiyan milletlerin hakimiyet kurmalarından sonra, Müslüman Endülüs halkı karşı kıyıdaki Mağrib ve Afrika'ya dağılmışlardır. Evet, bu durum Lemtune devletinden çağımıza kadar devam etmiştir. Sahip oldukları sanatlarla, gittikleri yerlerdeki umrana katılıp onların ilerlemelerini ortak olmuşlar, devlet hizmetlerine girmişler ve yazı sitilleri Afrika yazısına galip gelmiştir. Kayravân ve Mehdiye'deki gelenek ve sanatların unutulmasına bağlı olarak, oralardaki yazı sitilleri de unutulmuştur. Sonuçta Endülüs yazı sitili Tunus'tan itibaren bütün Afrika'nın yazısı haline gelmiştir. Çünkü (hıristiyanlar tarafından) doğu Endülüs'ten sürülen Müslümanlar buralarda yoğunlaşmışlardır.

Afrika yazısı sadece Cerîd bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Çünkü Endülüs'lü kâtipler ne bu bölgedeki ne de bu bölgenin sınırlarındaki umrana katılıp karışmamışlardır. Onlar hükümdarlık merkezi olan Tunus'a geliyorlardı. Sonuçta Afrikalılar, Endülüs yazı sitilini en iyi yazanlar arasına girmişlerdir. Ancak Muhavahhidîn devleti gerileyip umran zayıflayınca, buna bağlı olarak medenîlik de gerilemiş, böylece yazı sanatının durumu bozulmuş ve onu öğrenme usulü unutulmuştur. Buna rağmen orada Endülüs yazısının eserleri devam etmektedir. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi, bir yerde medenîlik ve sanatlar iyice yerleşip kökleştikten sonra, tamamen yok olup silinmeleri zor olmaktadır.

Bundan sonra Uzak Mağrib'teki Merîn oğulları devletinde, Endülüs yazısının bir uzantısı gelişmiştir. Çünkü Endülüs buraya yakındır ve Endülüsten çıkıp, (Uzak Mağrib'teki) Fas'a gelenler devlet hizmetlerine alınmışlardır. (Böylece Endülüs yazısı buralarda gelişme imkanı bulmuştur). Ancak devletin merkezinden uzakta bulunan bölgelerde bu yazı –sanki daha önce hiç bilinmemiş gibi- unutulmuştur. Onun için Afrika ve Mağrib'teki yazı güzel (okunaklı ve anlaşılır) olmaktan oldukça uzak bir hale gelmiştir. Şayet bu yazıyla kitaplar çoğaltılsa bile, onlardan yararlanmak son derece zor ve meşakkatli olmaktadır. Çünkü yazıların kötülüğü ve yazım hatalarından dolayı kitaplar çok zor okunabiliyor. Evet, devletlerin bozulması ve medenîliğin gerilemesiyle diğer sanatların başına gelen, yazı sanatının başına da geliyor. Allah dilediği gibi hükmedendir ve O'nun hükmünü geri çevirecek yoktur.

İbn-i Ebvâb ismiyle meşhur Bağdat'lı kâtip Ebû Hasan Ali bin Hilâl'in, yazı sanatını ve yazının materyallerini ele aldığı bir kasidesi vardır. Bu kaside yazı sanatı hakkında söylenmiş kasidelerin en iyilerinden biridir. Kasidenin başlangıcı şöyledir:

Ey güzel yazı yazmak isteyen
Ve yazının şeklinin güzel olmasını hedefleyen!
Eğer (güzel) yazmaktaki azmin gerçek ise
(Önce) Mevlândan kolaylık dile
(Sonra) yazma sanatını icra edebileceğin
Sağlam ve elverişli kalemler hazırla
Kalem yontmaya niyetlendiğinde
(Kalem için seçeceğin kamışı) araştır ve orta olanını seç
Kamışın her iki ucuna bak
Ve ince olan tarafını kes
Kalem olarak yontacağın kamış
Düz olsun, uzun ve kısa olmasın
Kamışı tam ortasından yar ki
(Yardıktan sonra) her iki taraf da eşit olsun
Bütün bunları en güzel şekilde yapınca
Artık bütün iş kalemin ucunu açmaya kalmıştır
Ancak bunun sırrını açıklamamı bekleme
Çünkü kapalı olan bu sır hususunda çok cimriyim
Bu hususta söyleyeceklerimin hepsi şudur
Kalemin ucunu yuvarlağa meyledecek eğrilikte aç
(Mürekkebin güzelliği için) Hokkana sirke veya
Olgunlaşmamış üzüm suyuyla karıştırılmış kurum kat
Ayrıca zirnîc[167] *suyu ve kâfûr ile yoğrulmuş*

[167] Zirnîc, zehirinden faydalanılarak haşarat öldürücü ilaç yapımında kullanılan bir bitki. Sıçan otu da denir.

(Aşı denen) kırmızı çamur da ekle
Sonra mürekkep, kıvamına gelince
Temiz, yumuşak ve denenmiş bir kâğıt al
Kâğıdı (ihtiyacına göre) kestikten sonra
Kırışıklarını gidermek için presle
Sonra sabırla, geceni gündüzüne katarak (güzel yazı için) çalış
Emeline ulaşmak için sabırdan daha etkili bir şey yoktur

Yazmaya tahta üzerinde başla
Ve onu eskitecek kadar çok yazmaya azmet
Yazıp çizmeye ilk başladığında
Yazının kötü olmasından mahcup olma
Çünkü bir iş önce zor gelir sonra kolaylaşır
Nice kolay iş vardır ki, zorluktan sonra kolaylaşmıştır
Sonunda emeline ulaşınca
Sevinç ve mutluluğa boğulursun
(O zaman) Rabbine şükret ve rızasını kazanmaya çalış
Şüphesiz Rabbin şükredenleri karşılıksız bırakmaz
Elinin, bu dünyada geriye kalacak
En güzel şeyleri yazıp çizmesini dile
Kişi yarın her yaptığıyla karşılaşacaktır
Amel defterlerinin serilip açıldığı o zor günde

Bil ki yazı, sözü ve konuşmayı açıklamanın bir aracıdır. Tıpkı sözün ve konuşmanın da insanın içindeki anlamları (düşünce ve duyguları) açıklamanın bir aracı olması gibi. Onun için her ikisinin de (söz ve yazının), onlarla nelerin kastedildiğinin kolayca anlaşılabilecek açıklıkta olması gerekir. Allah şöyle buyuruyor: **"(Allah) insanı yarattı ve ona beyanı (duygu ve düşüncelerini açıklamayı) öğretti." (Rahman Sûresi, 3).** İnsana öğretilen bu bayan yeteneği, açıklamanın bütün araçlarını kapsıyor.

Yazının (yazı şeklindeki beyan aracının) mükemmel olması, bütün harflerin kurallarına uygun bir şekilde ve birbirleriyle karıştırılmalarına mahal bırakılmadan çok açık bir şekilde yazılmalarıyla mümkün olur. Bir kelimenin (bitişik yazılması gereken) harflerinin bitişik yazılması, bu açıklığa zarar vermez. Çünkü kendinden sonra gelen harflerle bitişik yazılmayan, kelimenin başındaki "elif" ile "r", "z" ve "d" gibi harflerin dışında kalan harfler bitişik olarak yazılırlar.

Sonraki kâtiplerden bazıları kelimeleri de bitiştirerek yazmışlar ve bazı harfleri ise kelimeden düşürmüşlerdir. Ancak bütün bunları kendi aralarında bilinen belirli bir tekniğe (şifreye) göre yapıyorlar ve bu yazılar başkaları tarafından okunamıyor. Bunlar, dev-

let dîvanları ve yargı kayıtlarını tutan kâtiplerdir. Bunun sebebi kendilerine gelen yazı işlerinin çok olması, onların bu yazı tekniklerinin meşhur olması ve kendilerinin dışında pek çok kişi tarafından bilinmesidir (okunabilmesidir). Ancak bu tekniği bilmeyenler bu yazıyı okuyamazlar. Onlar için bu, sanki yabancı bir yazı konumundadır.

Aslında sadece devletin mâlî ve askerî kayıtlarını tutan kâtiplerin böylesine kapalı bir teknikle yazmaları mâzur görülebilir. Çünkü devlet sırrı oldukları için, onların bu hususlaki bilgileri diğer insanlardan gizli tutmaları gerekiyor. İşte bu yüzden, başkaları için muamma olan ve anlamlarını sadece kendilerinin bildiği bir teknik ile yazmaya yöneliyorlar.

Bu teknik, harflerin güzel koku, meyve, kuş ve çiçek isimleriyle ifade edilmesi veya harf şeklinde olmayan başka şekillerle ifade edilmesi esasına dayanıyor. Bu tekniği kullananlar bütün bunların ne anlama geldiğini biliyorlar ve böylece (başkaları anlamadan) istedikleri hususları yazıya dökerek anlaşıyorlar. Başlangıçta olmasa bile, sonraları bu tekniğin esaslarının açıklandığı kitapların yazıldığı da oluyor. Bu kitaplarda, yapılan kıyaslama ve akıl yürütmelerle elde edilen söz konusu tekniklerin esasları (şifreleri) açıklanıyor. Bu işleme "muammanın kırılması (şifrenin çözülmesi)" ismini veriyorlar. Bu hususta meşhur olmuş dîvânlar vardır. Allah her şeyi bilen ve sonsuz hikmet sahibi olandır.

OTUZ BİRİNCİ FASIL

Kâğıtçılık Sanatı Hakkında

Önceleri ilmî eserlerin ve kayıtların tedvînine (kitaplaştırılmasına), çoğaltılmasına, ciltlenmesine ve düzeltilip tashih edilmesine büyük önem verilirdi. Bunun sebebi devletin büyük bir güce ulaşması ve buna bağlı olarak medenîliğin ilerlemiş olmasıydı. Ancak çağımızda devletin bu özelliğini kaybedip, umranın gerilmesiyle, bu işler de ortadan kalktı. Oysa bütün bu işler İslâm milleti için de, özellikle de Irak ve Endülüs'te, devletin büyüklüğüne ve umranın gelişmişliğine bağlı olarak, coşkun bir deniz gibi gelişip revaç bulmuştu. İlmi eserlerin telif ve tedvin edilmesi çoğalmış, insanlar bu eserlerin başka bölgelere başka bölgelere nakledilmesine büyük önem vermiş ve böylece eserler çoğaltılıp ciltlenmiştir.

Bütün bunların neticesinde ortaya, kitapların yazılıp çoğaltılması, tashih edilmesi, ciltlenmesi ve kitap tedviniyle ilgili diğer işlerle ilgilenen kağıtçılık sanatı çıkmıştır. Bu, daha çok umranı büyük şehirlere özgü bir sanat olmuştur.

Başlangıçta ilimler, resmî yazışmalar ve belgeler, dericilik sanatıyla elde edilen ve bu işler için hazırlanan (ve âdeta kâğıt haline getirilmiş) çok ince derilere yazılıyordu. Çünkü ileride açıklanacağı gibi başlangıçta hem refah seviyesi yüksekti, hem de ilmî eserlerin, resmî yazışmaların ve evrakların yazılmaları azdı. Bu yüzden hem yazılan şeylere değer verildiğini gösterip onları yüceltmek, hem de daha sağlam ve korunaklı olmaları için bütün bunlar özel olarak hazırlanmış deriler üzerine yazılıyordu.

Sonra ilmî eserlerin telif ve tedvin edilmesinde büyük bir patlama oldu. Aynı şekilde resmî yazışmalar ve kayıtlar da çoğaldı ve bu işler için hazırlanan deriler, ortaya çıkan ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldı. Bunun üzerine Fadl bin Yahya hükümdara, bu işler için kâğıt üretilmesini tavsiye etti. Böylece kâğıt üretildi resmi yazışmalar ve kayıtlarla bu kâğıtlar kullanıldı. Sonra insanlar da resmî ve ilmî yazıları için kâğıtları tercih ettiler. Ve kağıtçılık sanatı ilerleyip belirli bir seviyeye yükseldi.

Daha sonra ilim ehli ve devlet adamlarının ilgisi ve dikkati, ilim eserlerinin, mü-

elliflerinden rivayet olduğu şekliyle kayıt altına alınmasına ve düzeltilmesine odaklandı. Çünkü ilmî eserlerin (ilmî görüş, içtihat ve fetvaların) kayıt altına alınmasındaki en önemli husus budur. İlmî görüşler sahiplerine ve fetvalar da, içtihat yoluyla aslî kaynaklardan bu fetvaları çıkarmış olan kişilere ancak bu sayede dayandırılabilir. Aksi takdirde hiçbir metnin, görüşün veya fetvanın, sahiplerine dayandırılması sağlıklı olmaz.

İşte asırlar boyu farklı bölgelerdeki ilim ehlinin tutumu böyle olmuştur. Sonra hadislerin rivayet edilmesinde de sadece bu hususa (yani hadislerin gerçekten rivayet zincirindeki râviler tarafından nakledilip edilmediklerine) dikkat edilmiştir. Çünkü bunun en büyük faydası hadislerin sahih, hasen, mürsel, munkati ve mevkuf olanlarının, uydurma olanlardan ayırt edilebilmesidir. Ancak hadislerin özü, ümmet tarafından kabul gören temel hadis kitaplarında toplandığı için artık bununla (rivayet zinciriyle) uğraşmak gereksiz ve faydasız bir iş haline gelmiştir. Bundan sonra sadece temel hadis kitaplarının, fetvaları içeren fıkıh kitaplarının ve diğer ilmî eserlerin, gerçekten müelliflerine ait olup olmadıkları araştırmak bir anlam ifade eder. Çünkü ancak bu şekilde onlardan yapılan nakillerin veya bu eserleri onlara isnat etmenin doğruluğu anlaşılabilir.

(Kitapların yazılıp çoğaltılması ve ciltlenmesi gibi) kâğıtçılık sanatına özgü işler Mağrib'te ve Endülüs'te en güzel şekilde icra edilmiştir. Onun için bu bölgelerde kitap haline getirilip ciltlenmiş ve çoğaltılmış eserlerin son derece sağlam olduklarını görüyoruz. Çağımızda dünyanın farklı yerlerinde, insanların elinde bulunan eserler, bu sahada onların ulaştığı seviyeye tanıklık ediyor. Bu eserler günümüzde halen büyük bir özenle (ve onlara sahip olma hırsıyla) elden ele dolaşmaktadır.

Çağımızda Mağrib'te kâğıtçılık sanatı ve bu sanatı icra edenler tamamıyla ortadan kalkmıştır. Çünkü buralardaki umranın gerilemesi ve bedevî bir karaktere bürünmesiyle, bu sanatla ilgili olan, yazı sanatı ve eserlerin kayıt altına alınması işi de ortadan kalkmıştır. Temel eserler, bu eserleri talep eden berberîler tarafından, son derece kötü ve yanlışlarla dolu olan bedevî yazısıyla çoğaltılmaktadır. Ancak yazılar o kadar kötü ve yanlışlarla doludur ki, neredeyse onlardan hiçbir fayda sağlanmaz.

Bu konudaki yanlışlıklar fetvalara da yansımıştır. Çünkü genelde fetvalar mezhep imamlarından rivayet edilmemiş, yanlışlarla dolu söz konusu kitaplardan alınmıştır. Maalesef oralardaki yeterli basirete ve birikime sahip olmayan bazı ilim adamları da bu eserleri esas almak suretiyle yanlışlara düşmüştür. Aynı şekilde Endülüs'te de bu sanattan geriye sadece tamamen kaybolmak üzere olan bir iz kalmıştır. Mağrib'te neredeyse ilim de tamamen yok olacak bir hale gelmişti. Allah işinde galip olandır.

Bize ulaştığına göre, çağımızda doğuda, rivayet ve eserlerin tashih edilmesi işi devam ediyormuş. İlimlerin ve bunla ilgili sanatların revaçta olması nedeniyle, buna yönelenlerin işi de oldukça kolay oluyormuş. Ancak eserlerin yazılarak çoğaltılması işini kendi yazı sitilleriyle acemler yapıyor. Mısır'da ise eserlerin çoğaltılması, tıpkı Mağrib'te olduğu gibi, hatta daha da ileri derecede bozulmuş durumda.

Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

OTUZ İKİNCİ FASIL

Mûsikî Sanatı Hakkında

Bu sanat, vezinli şiirlerin, seslerin bilinen ölçülerdeki vurgu ve kesintilere uydurularak nağmeli şekilde söylenmesidir. Sesteki her vurgu ve kesintiden nağmeler oluşur ve bu nağmelerin bilinen belli ölçülerde (makamlarda) birleştirilmesiyle, ortaya kulağa hoş gelen ses ürünleri çıkar. Mûsikî ilminde açıklandığına göre sesler arasında bir uyum ve ahenk vardır ve sesler şu gruplamalara ayrılır: Tam ses, yarım ses, dörtte bir ses, beşte bir ses veya on birde bir sesin bir parçası. İşte sesin böyle farklı ölçü ve ahenklerde çıkartılmasından kulağa hoş gelen eserler meydana gelir. Artık bu eserler basit (tez düze) ses olmaktan çıkıp, kompleks (makamlı) sesler haline gelmiştir. Ancak kompleks hale getirilmiş bütün seslerin dinlenmesi zevk vermez. Aksine seslerin, mûsikîyle ilgilenenlerin saymış oldukları belirli şekillerde (makamlarda) bir araya getirilmiş olması gerekir.

Seslerin nağmeli şekilde çıkartılması, cansız aletler (müzik enstrümanları) ile de mümkün olur. Evet, bu işe uygun enstrümanlara vurularak veya üflenerek nağmeli sesler çıkartılır ve bu, (insan sesiyle söylenen) nağmelere ayrı bir zevk katar. Çağımızda, Mağrib'te bu enstrümanların pek çok çeşidi vardır. Onlardan biri "şebâbe" olarak isimlendirilen **"mizmâr"dır** (ney, **kaval**). Mizmâr, içi boş bir kamışın üzerine belirli sayılarda delik açılmasıyla yapılır. Mizmâr'a üflendiğinde ses çıkar. Seslerin ahenkli ve nağmeli bir şekilde çıkartılması için elin parmakları açılan deliklerin üzerine yerleştirilir ve bu işi bilenlerce malum olan belirli ölçülerde açılıp kapanır. Böylece kulağa son derece hoş gelen bir ses çıkar.

Mizmâr ile aynı cinsten olan bir başka alet ise **"zülâmi"dir** (**zurna**). Zülâmi de kamış şeklindedir. Ancak kamıştan değil içi oyulmuş iki ayrı tahta parçasının birleşmesiyle yapılmıştır. Bu yüzden de tam yuvarlak değildir. Bunun üzerinde de belirli sayılarda delik vardır. Bu aletten ses, uç kısmına takılan küçük bir düdük sayesinde çıkartılır ve çıkan kes son derece keskindir. Seslerin nağmeli bir şekilde çıkartılması ise, mizmârda olduğu

gibi, parmakların söz konusu deliklerin üzerine konması ve belirli bir ahenk içinde açılıp kapatılmasıyla olur.

Çağımızda, nefesli çalgı aletlerinin en güzellerinden biri "bûk"tur (klarnet, boru, borazan). Bir zirâ (yaklaşık 70 cm.) uzunluğunda olan ve bakırdan yapılan bu aletin de içi boştur. Baş tarafı ince olan bu alet aşağıya doğru genişler ve nihayet son kısmı avuç içi miktarında bir genişliğe ulaşır. Alete, uç kısmına takılan bir düdük ile üflenir ve bu üflemeyle tok ve kalın bir ses çıkar. Bu aletin üzerinde de belirli sayıda delikler vardır ve sesin nağmeli çıkması parmakların bu delikleri açıp kapaması ile sağlanır.

Çalgı aletlerinin bir bölümünü ise telli enstrümanlar oluşturur ve bunların hepsinin içi de boştur. Bunların bir kısmı -"Berbât" ve "rebâb" gibi- yarım küre şeklinde, bazıları da –"kanun" gibi- dört köşelidir. Bu aletlerin üstüne tel çekilmiştir. Teller, gerektiğinde gerilip gevşetilmesi için baş tarafta bulunan ve döndürülebilen (tahta) çivilere bağlanmıştır. Bu tellerden ses çıkarılması iki şekilde olur: Ya küçük bir ağaç parçasıyla (mızrapla), ya da bir yaya gerilmiş teller sayesinde. Yaya gerilmiş tellerle bu aletlerin çalınabilmesi için, (yaydaki) tellerin önce mum veya kündür[168] ile gerekir. Bir taraftan (sağ el ile) Mızrabın (veya yayın) tellere hafif bir şekilde vurulması (veya sürtülmesiyle) ve bir telden diğerine geçirilmesiyle, diğer taraftan da sol elin teller üzerinde gezdirilip, parmakların tellere bastırılması ve kaldırılmasıyla kulağa hoş gelen nağmeli ve ahenkli sesler çıkartılır. Bazen bir değnekle ahenkli bir şekilde bakırdan yapılmış leğenlere vurulmasıyla veya değneklerin birbirine vurulmasıyla da kulağa hoş gelen sesler çıkartılır.

Şimdi mûsîkiden duyulan zevkin sebebini açıklayalım. İlgili yerlerde belirtildiği üzere (müzik gibi dokunulup tutulamayan şeylerden alınan) zevk, (o şeylerde ruh tarafından) bir uygunluğun (ahengin) algılanıp idrak edilmesidir. Dokunulup tutulan şeylerden ise ancak bir keyfiyet idrak edilir. Eğer algılanıp idrak edilen şey, algılayanla bir uyum ve uygunluk taşıyorsa zevk, olumsuzluk ve iticilik taşıyorsa eziyet verir. Örneğin yemekteki (zevk verici) uygunluk, yemeğin damak tadına uymasıdır. Dokunulup tutulabilen diğer maddî şeyler için de aynı durum geçerlidir. Güzel kokulardaki uygunluk ise, bu kokuların buhar niteliğindeki kalbî ruhun mizacına uygunluğudur. Çünkü idrak eden odur ve algılamalar da ona iletilir. Bu yüzden güzel kokulu bitkiler ve çiçekler, ruh için çok daha hoş kokulu ve çok daha uygundur. Çünkü bunlarda kalbî ruhun mizacı (özelliği) olan hararet ağır basmaktadır.

Görülen (göze hitap eden) ve duyulan (kulağa hitap eden) şeylerdeki (zevk verici) uygunluk ise onların şekillerindeki ve keyfiyetlerindeki uyumdur. Bu gibi şeyler ise nefse daha uygundur. Örneğin göze hitap eden bir şey, şekil ve dizayn olarak bir bütünlük, uyum ve ahenk arzediyorsa, kendi özel maddesinin gerektirdiği mükemmel uyumun dışına çıkmıyorsa, işte algılanıp idrak edilen o şeydeki iyi ve güzel oluşun anlamı budur. Bu haliyle o şey, idrak edici olan nefisle de uyum içinde olur ve nefis bu uyumdan zevk alır.

Onun için sevginin akıllarını başlarından aldığı aşıklar, en uç noktaya ulaşmış sevgilerini ve aşklarını ifade etmek için ruhlarının, maşuklarının ruhlarıyla imtizâç ettiklerin (birleşip bütünleştiklerini) söylerler. Bu sözde, -eğer onu anlayacak kimselerden isen-

[168] Yunanca bir kelime olup, dikenli bir ağaçtan elde edilen donmuş vaziyetteki sıvıdır.

bir sır ve hikmet gizlidir. O sır, kaynaktaki (varoluştaki) birlik ve bütünlüktür. Eğer etrafına bakar ve derin bir tefekkür ile düşünürsen, senin dışındaki her şey ile senin aranda, başlangıçta (kaynakta) bir bütünlük ve birlik olduğunu görürsün. Bir başka ifadeyle –filozofların dediği gibi- vücûd (varoluş), varlıklar arasında ortaktır. Bu yüzden kendisinde mükemmellik gördüğün bir şeyle imtizaç etmek istediğinde, nefis vehm (düşünce) aşamasından çıkar ve gerçek olana yani kaynaktaki birlik ve bütünlüğe geçer.

Mükemmelliği algılama noktasında insana en uygun ve en yakın olan şey (varlık), bizzat insanî şekil olduğu için, onun görünüşü ve sesinde, güzel ve iyi olanın idrak edilmesi de insanın fıtratına daha yakındır. Bu yüzden her insan –fıtratın bir gereği olarak- görülen ve duyulan şeylerdeki iyi ve güzele daha düşkündür. Duyulan şeylerdeki güzellik, seslerin itici değil, uyumlu ve ahenkli olmasıdır. Çünkü seslerin fısıltı (sessiz), sesli, yumuşak, sert, hüzünlü ve baskın gibi halleri vardır. İşte bunlar arasındaki uyum (bunların uyumlu ve ahenkli bir şekilde kullanılması), güzelliği sağlar.

Her şeyden önce (uzun bir) sesin, tek (ve yüksek bir) ritimde çıkartılmaması gerekir. Aksine kademe kademe yükseltilmelidir. Sesin kesilmesi de aynı şekilde olmalıdır. Hatta aynı nitelikteki iki sesin arasına da, farklı nitelikte bir sesin sokulması gerekir. Dil bilginlerinin mahreçleri (çıkış yerleri) itibariyle birbirine çok uzak veya çok yakın harflerden oluşmuş terkipleri çirkin bulmaları da buna benzer.

İkinci olarak, yukarda değinildiği gibi, sesin parçalarının da birbiriyle uyum içinde olması gerekir. Sesin yarım ses, üçte bir ses veya mûsikî sanatını icra edenlerin belirlemiş olduğu diğer ölçülere uygun olacak şekilde çıkartılması gerekir. Eğer sesler, mûsikîcilerin söylemiş oldukları ölçülere uygun olursa, kulağa hoş gelen ve (insana zevk veren) ahenkli ve nağmeli bir bütün ortaya çıkar.

Kulağa hoş gelen ahenkli ve nağmeli seslerden bir kısmı, son derece basit olup çoğu insan, öğrenmek için her hangi bir gayret sarfetmeden bunları söyleyebilir. Tıpkı özel bir gayret sarfetmeden bazı vezinlere göre şiir söyleyebilmeleri veya belirli şekillerde dans edebilmeleri gibi. Halk arasında bu yetenek (herkesin boy göstereceği meydan anlamına gelen) "midmâr"[169] kelimesiyle ifade edilmektedir. Kur'an okuyanların çoğu da bu konumdadır. Kur'an okurken, seslerine verdikleri uyum ve ahenkle, kulağa hoş gelen nağmeli bir bütün ortaya çıkar. Ancak güzel ve nağmeli ses çıkarmayı sağlayan bu ölçüleri bilmekte insanların hepsi aynı seviyede değildir. Veya bu ölçüleri bilse bile, herkes bunları icra edecek yetenekte değildir.

İleride ilimler bahsinde açıklanacağı gibi, seslerin (belli ölçülerde kulağa hoş gelecek şekilde) ahenkli olarak çıkartılması, mûsikînin ilgi alanına giren nağmedir (makamdır). İmam Malik Kur'an'ın bu şekilde okunmasını kabul etmemiştir. İmam Şafii ise buna cevaz vermiştir. Ancak Kur'an'ın makamlı okunmasından kasıt, mûsikîde şarkı söyler gibi okumak değildir. Kur'an'ın bu şekilde okunmayacağı konusunda bir anlaşmazlık yoktur. Şarkı söylemek, Kur'an okumaktan her açıdan farklıdır.

Bununla birlikte Kur'an okurken, harflerin harekeleriyle birlikte doğru olarak okunmaları, gerektiği yerde uzatılmaları, gerektiği yerde kısaltılmaları ve bunun gibi diğer hususlar için seslerin belli bir ölçü içinde çıkartılmasına ihtiyaç vardır. Aynı şekilde

[169] Esas olarak midmâr kelimesi, atların eğitileceği ve yarışacakları meydan anlamındadır.

mûsikîdeki nağme ve makamlar için de sesin belli ölçülerde çıkarılmaları gerekir. Ancak bir çakışma halinde bunlardan birinin tercih edilmesi diğerini bozabilir. Onun için böyle bir çakışma durumunda, Kur'an okunmasındaki ölçüye öncelik verilmesi kaçınılmazdır. Aksi takdirde (Hz. Peygamber ve sahabelerden) nakledilmiş olan Kur'an okuma şekli ve kuralları değiştirilmiş olur. Dolayısıyla mûsikîdeki (şarkı söylemekteki) nağme ve makamlar ile Kur'an okumaktaki bilinen ölçülerin birleşmesi mümkün değildir. (Ve bu hususta alimler arasında bir anlaşmazlık yoktur).

Alimler arasındaki anlaşmazlığın konusu, yukarıda işaret etmiş olduğumuz gibi, her hangi bir eğitim almadan basit nitelikteki nağme yeteneğine sahip olan kişinin, Kur'an okurken, sesine bu yeteneğine göre şekil vermeye çalışmasıdır. İşte İmam Malik'in dediği gibi bu hiçbir şekilde caiz değildir. Evet, alimler arasındaki anlaşmazlık bu noktadadır. Görünen o ki, İmam Malik'in görüşü doğrultusunda Kur'an'ı bütün bunlardan uzak tutmak gerekir. Çünkü Kur'an okumaktaki kasıt seslerin ahenk ve nağmesinden zevk almak değil, huşû içinde ölüm ve ölümden sonrasını zikredip düşünmektir. Sahabelerin Kur'an okuması böyleydi.

Hz. Peygamberin (Ebû Musa El- Eş'arî'ye hitaben söylediği) "(Ey **Ebû Musa**) sana Dâvud hanesinin sedalarından bir seda verilmiştir"[170] sözünden kasıt, Kur'an'ı nağmeli bir şekilde okumak değildir. Bunun anlamı sesin güzelliği ve harfleri mahreçlerinden (çıkış yerlerinden) açık ve doğru olarak çıkartarak Kur'an'ı güzel bir şekilde okumaktır.

Böylece mûsikînin manasını açıkladıktan sonra şunu da bil ki bu sanat, zaruri ihtiyaçları aşıp, kemâlî ihtiyaçları karşılama aşamasına gelmiş ve bu ihtiyaçları karşılayacak sanatlara yönelmiş umranlarda ortaya çıkar. Çünkü ancak bütün zaruri ihtiyaçlarını karşılayıp, zevklerini tatmin etmeye yönelmeye fırsat bulan kimseler bu tür şeylerle ilgilenirler. İslâm'dan önce acem hükümdarlıklarının şehirlerindeki umran denizi coşup taşmaktaydı ve hükümdarları da mûsikîye çok düşkündü. Fars hükümdarları bu sanatı icra edenlere büyük önem verirdi. Onun için bu kimselerin devlette önemli bir yeri vardı. Hükümdarların meclislerinde hazır bulunurlar ve şarkı söylerlerdi. Çağımızda da her memleketteki acemlerin durumu böyledir.

Araplara gelince, başlangıçta onlarda şiir sanatı vardı. Şiir, harekeli ve harekesiz harflerin sayıları açısından, birbiriyle uyumlu sözden oluşur. Bu sözleri, ifade açısından bağımsız bir bütün oluşturan parçalara ayırırlar ve bu parçaları "beyt" olarak isimlendirirler. Şiir, önce bu şekilde parçalara ayrılması, sonra bu parçalar arasındaki uyum ve son alarak da istenilen mananın ifade edilmesi açısından tabii bir bütünlük gösterir. Araplar şiire son derece düşkündür ve Araplar arasında şiir, (kelimeleri ve beyitleri açısından) sahip olduğu bu uyum ve ahenk nedeniyle başka hiçbir sanatın sahip olmadığı özel bir yere ve üstünlüğe sahiptir. Diğer taraftan Araplar şiire hem tarihlerini, hikmetli sözlerini ve üstünlüklerini kayıt altına alıp naklettikleri bir dîvan görevi yüklemişler, hem de şiiri manaları en güzel şekilde ve en belagatlı üsluplarla ifade etme yeteneklerinin bir aracı olarak kullanmışlardır. Evet, onlar bu hal üzere devam edip gitmişlerdir.

[170] Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an. 31.

Şiirin parçaları ve aynı şekilde harekeli ve harekesiz harfler arasındaki uyum ve ahenk, mûsikî kitaplarında bahsedilen ses uyumunun bir parçasını teşkil eder. Ancak Araplar ilim ve sanat bilmedikleri için, şiirin dışında bir şeyin farkına varmamışlardır. En büyük özellikleri bedevîlik olmuştur. Sonra deve çobanları devlerini yürütmek için, tek başına olduklarında gençler de yalnızlıklarını gidermek için nağmeli bir şekilde şarkı söylemiştir. Şiir terennüm etmeyi (şiirleri nağmeli bir şekilde söylemeyi) "gınâ" (şarkı) olarak isimlendirmişlerdir. Eğer terennüm ettikleri şey "lâ ilâhe illallah" gibi dinî içerikli bir şeyse, bunu da "tağbîr" olarak isimlendirmişlerdir.

Ebû İshak Züccâc, dinî içerikli metinleri terennüm etmeye tağbîr denmesinin sebebini, bu gibi şeylerin, bekâ (sonsuzluk) anlamına gelen "ğâbir"i yani âhiret hallerini hatırlatmasına bağlıyor. İbn-i Reşîk'in "El-Umde" isimli kitabının sonunda ve diğer müelliflerin de kendi kitaplarında belirttikleri gibi, bu kimseler söyledikleri şarkıları, bazen basit makamlara uydurdukları da oluyordu. Daha çok def ve ney eşliğinde söyleyip, söylenirken de dans edip neşelendikleri "bahr-i hafîf"[171] şeklinde söylüyorlardı. Son derece basit nağmeler şeklinde olan bu şarkıları "hezec" olarak isimlendiriyorlardı ve diğer bütün sanatların gelişmemiş ilk aşamalarında olduğu gibi, bunu da her hangi bir eğitim olmadan kendiliklerinden öğrenip icra ediyorlardı.

Câhiliye dönemi kadar bedevîlik içindeki Arapların bu hali devam etmiştir. İslâm gelince (devlet olmuşlar ve) acem devletlerine galip gelip ülkeleri fethetmişlerdir. Ancak bir taraftan bedevîliklerinin devam etmesi, diğer taraftan da dini yaşamada son derece sağlam olup, dinleri ve geçimleri için fayda vermeyecek boş şeylerden yüz çevirmeleri nedeniyle, belli bir ölçüde mûsikîden uzak kalmışlardır. Titrek bir sesle Kur'an okumak ve adetleri olduğu üzere şiir terennüm etmenin dışında mûsikîye yönelmemişlerdir.

Diğer milletlerden elde ettikleri ganimetlerle zenginleşip müreffeh bir hayata kavuşunca, lükse dalmışlar ve boş zamanlarını eğlenceli uğraşlarla geçirmeye yönelmişlerdir. Fars ve Rum şarkıcılar kendi diyarlarından ayrılarak Hicaz'a gitmişler, oralarda Arapların hizmetlerine girerek ûd, tanbur ve ney gibi çalgı aletleri çalıp, şarkılar söylemişler, onların nağmeli (makamlı) seslerini dinleyen Araplar da şiirlerini aynı şekilde söylemeye başlamışlardır.

Medine'de Naşît Fârisî, Tuvays, Sâib ve Abdullah bin Cafer'in kölesi Hâir gibi şarkıcılar ortaya çıktı. Bunlar dinledikleri Arap şiirlerini (besteleyerek) çok güzel bir şekilde söylediler ve bununla şöhret olup ünleri her tarafa yayıldı. Sonra Ma'bed, İbn-i Süreyc ve benzerleri bu sanatı onlardan öğrendiler. Böylece mûsikî sanatı, Abbasîler döneminde İbrahim bin Mehdî, İbrahim Mûsulî, onun oğlu İshak ve İshak'ın oğlu Hammâd eliyle en mükemmel seviyesine ulaşıncaya kadar gelişmeye devam etti.

Abbasîler döneminde Bağdat'ta mûsikî öyle bir seviyeye ulaştı ki, mûsikî meclislerinde, şarkı şeklinde söylenen şiirler eşliğinde yapılan danslar ve eğlenceler çağımızda bile konuşulmaktadır. Öyle ki bu danslar için özel elbiseler ve aletler tahsis edilmiştir. Sadece dans için ayrı bir sınıf ortaya çıkmış ve bunun için "kürrec" olarak isimlendirilen başka aletler de ihdas edilmiştir. Bunlar tahtadan yapılmış eğerli at figürler olup, kadınların giydikleri elbiselerin uçlarına bağlanırdı. Böylece kadınlar sanki ata binmiş gibi gö-

[171] Bahr-i hafîf, "fâiletün müstefılün fâiletün fâiletün" ölçüsündeki şiir veznidir.

rünürler ve yine sanki savaşıyorlarmış gibi birbirlerine hamle yapıp çekilirler ve birbirlerini yakalayıp saf dışı ederlerdi. İşte bunun gibi pek çok oyun velîmelerde, düğün törenlerinde, bayramlarda ve eğlence meclislerinde sergilenirdi.

Bağdat'ta ve Irak'ın diğer şehirlerinde bunlar çok yaygındı. Buralardan da diğer yerlere yayıldı. Musullulardan Ziryâb isminde bir delikanlı, mûsikîyi onlardan öğrenmiş ve bu sanatı çok güzel icra eder hale gelmişti. Ancak onu çekemedikleri için Mağrib'e sürdüler. Ziryâb da oradan Endülüs hükümdarı Hakem bin Hişâm bin Abdurrahman Dâhil'in yanına gitmiştir. Hakem ona son derece ilgi göstermiş, onu karşılamaya gitmiş, çok büyük hediyeler vermiş, geliri ona ait olacak araziler tahsis etmiş, devlet içinde ve eğlence arkadaşları arasında ona özel bir yer vermiştir. Böylece Ziryâb, Tavâif hükümdarları zamanına kadar nesilden nesile aktarılarak devam edecek olan mûsikî sanatını Endülüs'e miras bırakmıştır.

Bu sanat İşbiliye'de büyük bir gelişme göstermiş, sonra buranın gücünü kaybetmesiyle, denizin karşı kıyısına, Afrika ve Mağrib'e geçmiş ve oranın şehirlerine dağılmıştır. Buralardaki umranın gerilemesine ve devletlerin çökmesine rağmen, bu sanatın alevi sönmemiştir.

Mûsikî, sanatlar içinde umranda en son ortaya çıkanıdır. Çünkü diğer sanatlar (kemâlî de olsa) belli ihtiyaçlara cevap vermesine rağmen, mûsikî sadece boş zamanlarda eğlenip neşelenmeye yarar. Aynı şekilde umranın gerileyip zayıflamaya başlamasıyla ortadan ilk kaybolacak sanat da yine mûsikîdir. En iyisini bilen Allah'tır.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FASIL

Sanatların, Özellikle de Kitâbet ve Hesabın İnsanın Aklını Geliştirmesi Hakkında

Daha önce değindiğimiz gibi[172] insandaki "nefsü'n-nâtıka" (yani düşünen, anlayan ve akleden insan nefsi) kuvve (potansiyel) halinde olup, onun kuvveden fiiliyata çıkması, önce maddî algılamalara dayalı ilimlerin öğrenilmesi, sonra da (bunların neticesinde) teorik düşüme gücünün kazanılması ve böylece fiili idrake ve saf akla ulaşması suretiyle olur. O zaman varlığını tamamlar ve ruhânî bir kişilik olur. Bu yüzden her bilgi ve düşünce, zorunlu olarak insanın aklını geliştirir. Yine daima sanatlardan ve sanatların meleke haline gelmesinden, ilmî kanunlar elde edilir. Onun için her tecrübe, sanatsal meleke ve kemâle ermiş medenîlik aklı geliştirir. Çünkü bunlar insanın geçimini sağlamak için aldığı tedbirlerin yani sanatların, diğer insanlarla birlikte yaşama kurallarının ve âdâbının, sonra da dinî emirleri -şartlarına ve âdaplarına riayet ederek- yerine getirmenin toplamıdır. Dolayısıyla bunlar ilim haline gelmiş kurallardır ve aklı geliştirir.

Aklın gelişimi için sanatların en faydalı olanı kitâbettir (yazıdır). Çünkü diğer sanatlardan farklı olarak kitâbet, ilimleri ve görüşleri (düşünce ve teorileri) kapsar. Bunun açıklaması şudur: Kitâbette (kitâbet sanatında), yazılı harflerden, hayaldeki sözlü kelimelere geçilir, hayaldeki sözlü kelimelerden ise, nefisteki (zihindeki) anlamlara geçilir. Dolayısıyla kitâbette daima bir delilden, bir başka delile geçilir. İnsan kitâbetle meşgul olmaya devam eder ve nefis sürekli olarak buna alışırsa, sonuçta delillerden, medlûllere (yani delilerin işaret ettiği anlamlara) geçme melekesi kazanılır. İşte bu, bilinmeyen ilimlerin elde edilmesini sağlayan "aklî bakış"tır. Böylece akletme (bir husus üzerinde düşünüp sonuca varma) melekesi gelişir ve akıl bununla daha da gelişir. Nefis bu şekildeki geçişleri alışkanlık haline getirince olaylar hakkında daha dikkatli, basiretli ve zekice düşünür. Onun için Kisrâ (Fars hükümdarı), kâtiplerindeki uyanıklık ve zekayı görünce, onlar için şeytanlar veya cinler anlamında "divâne" demiştir. (Devletin kayıtlarını tutan ve yazışmalarını yapan) kâtiplere (veya kâtiplerin yaptıkları işe ya da işlerini yaptıkları yere), dîvân

[172] Bu bölümün on altıncı faslında.

denilmesinin buradan kaynaklandığını söylüyorlar.

Hesap işlerine bakanlar da katipler gibidir. Çünkü hesap sanatı da sayılar üzerinde --onları birbirine eklemek veya ayırmak suretiyle- işlem yapma esasına dayanır. Bu iş ise (birbirine eklenen ve birbirinden ayrılan sayılardan) sonuç çıkartmayı gerektirir. Sayılar üzerinde bu işe alışılınca, (başka şeylerden de) sonuç çıkarma bir meleke haline gelir. İşte aklın anlamı budur.

"Allah sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve gönüller verdi." (Nahl Sûresi, 78).

ALTINCI BÖLÜM

İLİMLER, İLİMLERİN ÇEŞİTLERİ, ÖĞRETİM, ÖĞRETİM YOLLARI VE BUNUNLA İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR HAKKINDA

Bu bölümün girişi insan düşüncesi (insanın düşünce yeteneği) hakkındadır. İnsan, düşüncesi sayesinde hayvanlardan ayrılmakta, yine düşüncesi ile geçimini sağlamakta, bu hususta hemcinsleriyle yardımlaşmakta, Rabbini bilmekte ve peygamberlerin O'nun katından getirdiği hakikatleri değerlendirip doğru yolu bulmaktadır. Bütün hayvanlar insanın itaatine verilmiş ve onun hakimiyetine boyun eğdirilmiştir. Böylece Allah insanı, (ona bahşettiği) düşünce (yeteneği) ile varlıkların pek çoğuna üstün kılmıştır.

BİRİNCİ FASIL

Beşerî Umrânda, İlmin Ve Öğretimin Tabiî Bir Durum Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: İnsanın (duyu organlarıyla) algılaması, hareket etmesi, beslenmesi, barınması ve bunun gibi özellikleri, diğer bütün hayvanlarda da vardır. İşte insanı, diğer hayvanlardan ayıran özelliği, düşüncesidir (düşünebilmesidir). İnsan, düşünebilme özelliği sayesinde yaşamını sürdürmenin ve geçimini sağlamanın yollarını bulur, bunun için diğer insanlarla yardımlaşır, bu yardımlaşmayı sağlayacak olan, bir araya gelmeyi ve bir arada yaşamayı başarır, peygamberlerin Allah'tan getirdiklerini kabul eder, onların gereklerini yerine getirir ve âhiret mutluluğu için çalışır.

İnsan bütün bu hususlarda daima düşünce (fikretme) halindedir. Bir göz kırpıştırma süresi kadar bile düşünmeyi terk etmez. Aksine düşünce, bir anlık görmeden bile daha hızlıdır. İşte sanatlar arasında zikrettiğimiz ilimler, insanın bu düşünme özelliğinden doğar. Diğer taraftan insan, yaratılışındaki düşünme özelliği –ki bu yaratılış özelliği içgüdüsel olarak, ihtiyaçlarını elde etmeye sağlayacak kadar hayvanlarda da vardır- nedeniyle, bilmediği yeni şeyleri idrak edip kavramayı, başkasının bildiği şeyleri tahsil etmek için onlara başvurmayı, veya bildiği şeyleri çoğaltıp geliştirmeyi, ya da geçmiş peygamberlerin tebliğ ettiği hususları, onların tebliğine muhatap olan kimselerden almak için büyük bir hırs ve istek gösterir.

Sonra düşüncesi ve (fikrî) bakışı, teker teker hakikatlere yönelir. Bunların her birinde görülen ve ortayla çıkan durumları düşünüp değerlendirir. Buna sürekli olarak devam edince, artık hakikatlerde görülen durumları, onlara eklemek (yani hakikatlerde görülecek ve ortaya çıkacak durumları bilmek) onu için bir meleke haline gelir. O zaman bu konudaki bilgisi özel bir bilgi haline gelir. Daha sonra gelen nesil ise, bu bilgileri öğrenmeyi arzular ve onları bilenlere yönelirler. Böylece öğretim (talim) ortaya çıkar. İşte bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, ilim ve öğretim, beşer için tabii bir durumdur. En iyisini bilen Allah'tır.

İKİNCİ FASIL

Öğretim Ve İlmin de Sanatların Kapsamında Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: İlim tahsil edip, ilimde uzmanlaşmak ve maharet kazanmak, ancak ilmin temel ilkelerini ve kurallarını kuşatacak bir melekeye sahip olmak ve sonra da onun konularına vakıf olup, bütünsel ilkelerinden, fer'i meseleleri elde etmekle mümkündür. Evet, bu meleke kazanılmadıkça, ilimde uzmanlaşma ve maharet kazanma da gerçekleşmiş olmaz.

Bu meleke, anlayış ve kavrayıştan farklı bir şeydir. Çünkü her hangi bir ilim dalındaki tek bir meseleyi, o dalda belli bir ilerleme kaydetmiş birinin de, henüz yolun başında olan kişinin de, yine her hangi bir ilim tahsil etmemiş sıradan birinin de, o ilim dalında bir otorite haline gelmiş büyük bir alimin de anlayıp kavradıklarını görüyoruz. Ancak bunlar içinde bahsettiğimiz melekeye sadece otorite haline gelmiş alim ile, belli bir ilerleme kaydetmiş olan kişinin sahip olması, melekenin, anlayış ve kavrayıştan farklı bir şey olduğuna işaret ediyor.

İster bedende bulunsun, ister –düşünce ve hesap gibi- beyinde (zihinde) bulunsun, melekelerin hepsi cismânidir. Cismâni olan şeylerin hepsi de (duyu organlarıyla) algılanan şeylerdir ve bu yüzden (onların elde edilmesi için) öğretime ihtiyaç vardır. Onun için her ilim veya sanat dalının öğretiminin, bu dallarda –bütün bölgelerde ve herkes tarafından- kabul görmüş meşhur muallimlere (öğretmenlere ve ilim otoritelerine) dayanması gerekir.

İlim öğretiminin bir sanat olduğunu gösteren bir başka delil de, ilim öğretimindeki terimlerin farlılığıdır. Meşhur imamlardan (ilim otoritelerinden) her birinin, öğretimde kendilerine özgü terimleri vardır. Diğer bütün sanatlar için de durum aynıdır. Bu da gösteriyor ki söz konusu terimler, (öğretilen) ilmin bir parçası değildir. Çünkü eğer ilmin bir parçası olsaydı, herkes için aynı olurdu. Örneğin kelam ilminin öğretimindeki terimlerin, öncekiler ve sonrakiler arasında nasıl farklılaştığına dikkat edilsin. Fıkıh usulü ve Arapça öğretimindeki durum da bundan farklı değildir. Aynı şekilde öğretime konu

olan bütün ilimlerin, öğretimle ilgili terimlerinin farklı olduğu görülür. İşte bütün bunlar, o terimlerin öğretime ilişkin sanatlar olduğunu gösteriyor. Çünkü (farklı terimlerle de olsa) öğretime konu olan ilmin kendisi tektir (aynıdır).

Bütün bunlar anlaşıldıktan sonra bil ki, çağımızda ilim öğretiminin Mağriblilere (Mağrib'li ilim otoritelerine) dayandırılması neredeyse ortadan kalkacak duruma gelmiştir. Bunun sebebi de oradaki umranın bozulması ve devletlerin zayıflamasıdır. Çünkü daha önce değinildiği gibi bunlar, sanatların gerilemesine ve ortadan kalkmasına yol açıyor.

Örneğin Kayravân ve Kurtuba, Mağrib ve Endülüs'ün merkezleriydi. Bu özelliklerinden dolayı oralar umranla dolup taşmış, ilimler ve sanatlar büyük ilerleme gösterip revaç bulmuştur. Bu yüzden ve ulaştıkları yüksek medenî seviyeden dolayı, asırlar boyu ilim öğretimi kökleşip sağlamlaşmıştır. Sonra Kayravân ve Kurtuba harap olunca Mağrib'te ilim öğretimi kesintiye uğramıştır. Sadece Muvahhidîn devletine dayanarak Merakeş'te nispeten devam etmiştir. Ancak Muvahhidîn devletinin başlangıçtaki bedevîliğinden dolayı, Merakeş'te medenîlik kökleşip sağlamlaşmamış ve temelinden yıkılma zamanı yaklaşmıştır. Nadir durumlar dışında, menedî yaşam kesintisiz bir şekilde sürüp gitmemiştir.

Muvahhidîn devleti Merakeş'te çöktükten sonra, (hicri) yedinci yüzyılın ortalarında Kadı Ebû Kasım bin Zeytûn, Afrika'dan doğuya gitti ve orada İbn-i Hatîb'in (Fahruddin Razi'nin) öğrencilerine yetişti. Onlardan ilim ve öğretim metodlarını aldı. Aklî ve naklî ilimlerde otorite haline geldikten sonra, engin bir ilim ve güzel bir öğretim metodu ile Tunus'a döndü. Onun peşinden Abdullah bin Şuayb Dekkâlî de doğudan Tunus'a geldi. Dekkâlî doğuya Mağrib'ten gitmişti. Mısır'daki üstadlardan ilim aldıktan sonra Tunus'a döndü ve oraya yerleşti. Öğretimi çok faydalıydı. İşte Tunuslular bu iki şahıstan ilim aldılar.

Bunların öğretim metodları öğrencileri vasıtasıyla nesilden nesile intikal etti ve nihayet İbn-i Hâcib'in öğrencisi olan ve kitabını şerh eden Kadı Muhammed bin Abdusselam'a ulaştı. Sonra bu metod, İbn-i İmam vasıtasıyla Tunus'tan Tilmisân'a geçti. İbn-i İmam, İbn-i Abdusselam'la birlikte aynı meclislerde aynı üstatlardan ilim almıştı. Çağımızda İbn-i Abdusselam'ın öğrencileri Tunus'ta, İbn-i İmam'ın öğrencileri de Tilmisân'da ders okutmaktalar. Ancak sayıları, metodlarının kesintiye uğramasından korkulacak kadar azdır.

Sonra (hicrî) yedinci yüzyılın sonlarında, Ebû Ali Nâsıruddîn Mişdâlî, Zevâve'den kalkıp doğuya gitti ve orada Ebû Amr bin Hâcib'in öğrencilerine yetişti. Onlardan ilim ve öğretim metodlarını aldı. Şihâbuddîn Kirâfî ile aynı meclislerde ders okudu. Aklî ve naklî ilimlerde otorite haline geldikten sonra engin bir ilim ve faydalı bir öğretim metodu ile Mağrib'e döndü ve Bicâye'ye yerleşti. Öğretim metodu burada öğrencileri tarafından devam ettirildi. Hatta öğrencilerinden biri olan İmrân Mişdâlî vasıtasıyla Tilmisân'a intikal etti ve orada yayıldı. Çağımızda ise Bicâye ve Tilmisân'daki öğrencileri azdır hatta çok çok azdır.

Mağrib'in diğer bölgeleri ve Fas ise, Kurtuba ve Kayravân'daki öğretimin ortadan kalkmasından sonra, güzel bir öğretim metodundan mahrum kalmış ve bunun sonucun-

da ilimlerde meleke kazanmaları, maharet elde etmeleri ve otorite olmaları zorlaşmıştır. Bu melekeyi kazanmanın en kolay yolu, ilmî meselelerdeki konuşma ve münazaralarla dili güçlendirmektir. Evet, insanı bu melekeyi elde etmeye yaklaştıracak ve hedefine ulaşmasını sağlayacak en kolay yol budur.

Mağrib'te ilim talebeleri, ezbere gerektiğinden fazla önem vererek, ilim meclislerindeki uzun yıllarını konuşmadan ve tartışmalara katılmadan sükût içinde geçirirler. Bu yüzden ilim ve öğretim melekeleri fazla gelişmez. Tahsilini bitirip bu melekeyi kazandığını sanan böyle talebeler, ilmî bir tartışmaya girdiğinde veya öğretim faaliyetine giriştiğinde, melekelerinin yetersiz olduğunu görürler. Bu yetersizliğin ve eksikliğin tek nedeni, öğretim metodlarının yanlışlığıdır (yani öğrencilikleri süresinde konuşmamaları ve tartışmalara katılmamalarıdır). Yoksa ezberleri, diğerlerinden çok daha fazladır. Çünkü ilmî melekeden kastın ezber olduğunu sandıkları için, ezbere çok büyük önem verirler. Ancak bu doğru değildir.

Mağrib'te durumun böyle olduğuna tanıklık eden hususlardan biri de, ilim talebelerinin medreselerde kaldıkları süredir. Evet, orada ilim talebelerinin medreselerde geçirecekleri süre on altı senedir. Oysa bu süre Tunus'ta beş yıldır. Bilindiği üzere bu süre, ilim talebesinin, ilmî melekeyi elde edeceği veya elde etmekten ümidini keseceği en kısa süredir. Mağrib'te ise bu süre içinde bu melekeyi elde etmek – eğitimin, özellikle de öğretim metodunun güzel olmayışından dolayı- son derece zor olduğu için, öğrenim süresi oldukça uzundur. Sürenin uzun olmasının başka bir sebebi yoktur.

Endülüs'e gelince, yüzlerce yıldan beri Müslüman umranın gerileyip eksilmesiyle, oradaki öğretim faaliyetleri ve ilme verilen önem ortadan kalkmıştır. Endülüs halkı arasında ilimden geriye sadece Arapça ve edebiyat öğretimi kalmış, sadece bunlar üzerine yoğunlaşmışlar ve öğretim metodlarını korumuşlardır. Fıkıh, muhtevasız bir hale gelmiş, aklî ilimlerin izi bile kalmamıştır. Bunun sebepleri, umranın gerilemesiyle öğretimin kesintiye uğraması, bazı kıyı bölgeleri dışında Endülüs'ün büyük bir bölümünün düşmanlar (hıristiyanlar) tarafından ele geçirilmesi ve halkın, her şeyden daha çok geçimleri ile meşgul olmalarıdır. Allah her işinde galip olandır.

Doğuda ise öğretim kesintiye uğramamıştır. Hatta umranın kalabalık bir şekilde devam etmesi ve öğretimdeki metodun varlığını sürdürmesi nedeniyle ilim ve öğretim gelişip revaç bulmuştur. Her ne kadar Bağdat, Basra ve Kûfe gibi ilimlerin madeni ve merkezi niteliğindeki büyük şehirler harap olmuşlarsa da, Allah onları, daha büyükleriyle değiştirmiştir. Evet, ilim oralardan Acem Irak'ına (Horasan'a), doğuda Mâverâünnehr'e, Kahire'ye ve onun batısındaki yerlere geçmiştir. Buraların umranı kalabalık bir şekilde varlığını sürdürdükleri için, öğretim de kesintisiz olarak varlığın korumaya devam ediyor.

Genel olarak doğu bölgeleri ilim öğretiminde, hatta diğer sanatlarda daha sağlamdır. Öyle ki ilim tahsili için Mağrib'ten doğu bölgelerine gidenler, yaratılış olarak buralardaki insanların akıllarının, Mağrib'teki insanların akıllarından daha gelişmiş ve mükemmel olduğunu, yine Mağriblilere göre daha uyanık ve zeki olduklarını sanırlar. Evet, onların kanaatine göre, yaratılış olarak doğudaki insanların nefsü'n-nâtıkaları (düşünme, anlama, akletme ve öğrenme kapasiteleri), Mağriblilerinkinden daha mükemmeldir. Do-

ğudaki insanların ilim ve sanatlarda sergiledikleri zekayı görünce, insan olmanın hakikati bakımından, bizimle (yani Mağriblilerle) onlar arasında fark olduğuna inanırlar ve bu inanışa sıkıca sarılırlar. Acak bu doğru değildir.

Doğu ve Mağrib bölgeleri arasında, insanlığın hakikati noktasında bu ölçüde bir fark yoktur. Böyle bir fark belki birinci ve yedinci kuşaklar gibi aşırı (sıcak ve soğuk) iklime sahip yerlerdeki insanlara kıyasla görülebilir. Çünkü daha önce değinildiği gibi, buralardaki insanları mizaçları ve buna bağlı olarak nefisleri de aynı şekilde (itidalden uzak ve) aşırıdır.

Doğu bölgelerindeki insanların, Mağrib'tekilere olan tek üstünlüğü –sanatlar konusunda söylediğimiz gibi- (gelişmiş olan) medenîliğin, insandaki etkileridir. Yani aklını geliştirmesidir. Şimdi bu hususu daha da açalım. Medenîliğin ve medenî yaşamın, insanların geçim, mesken, bina, din ve dünya işleri, çalışmaları, adetleri ve diğer bütün tasarruflarına ilişkin âdâpları ve kuralları vardır. Evet, medenî insanlar için bütün bu hususlarda, riayet edecekleri âdâp ve kurallar vardır. Sanki bunlar, aşılmayacak sınırlar gibidir. Bunlar aynı zamanda sonrakilerin öncekilerden aldıkları sanatlardır. Şüphe yok ki insanın kazandığı her sanatın, nefiste bir eseri görülür ve insana yeni bir akıl kazandırır. Bu da yeni bir sanatın kabulünü (öğrenilmesini) kolaylaştırır ve böylece akıl, hızlı bir şekilde (yeni) ilimleri öğrenmeye hazır hale gelir.

Sanatların öğretimi konusunda Mısırlıların, kavranamayacak boyutlarda ilerleme kaydettiklerini duyuyoruz. Örneğin eşeklere, kuşlara ve diğer bazı hayvanlara, -duyulup görüldüğünde insana şaşkınlık veren- bazı kelimeleri ve hareketleri öğretmeleri gibi. Mağribliler ise, bunları öğretmek bir yana, anlamaktan bile aciz kalıyorlar.

Öğretim, sanatlar ve diğer sırdan işlerde kazanılmış güzel melekeler ve bu melekelerin çokluğu, insanın zekasını geliştirdiği gibi düşüncesini de parlatıp aydınlatıyor. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi insan nefsi, ancak yeni şeyleri idrak edip öğrenmekle ve öğrendiği bu şeylerin meleke halinde nefse dönmesiyle gelişip olgunlaşır. İşte bu melekelerin nefiste bıraktığı ilmi etkiler zekayı geliştirir ve sırdan insanlar da, (kazandığı melekelerin çokluğuyla akılları gelişmiş ve zekaları artmış kişilerin) yaratılış olarak farklı olduklarını sanırlar. Ancak bu doğru değildir.

Bâdiyelerde yaşayan bedevîlerin ve şehirlerde yaşayan medenîlerin durumu buna örnektir. Medenî kişiler (şehirde ilim ve sanat öğrenmelerinin neticesinde kazandıkları melekeler ile) gayet zeki ve akıllılardır. Onları gören bedevîler de, onların bu durumunun yaratılıştan kaynaklandığın sanır. Ancak söylediğimizi gibi bu doğru değildir. Böyle olmasının tek sebebi, bedevîlerin bilmediği -medenî hayatın kendine özgü durumları ve alışkanlıklarından kaynaklanan- âdâp ve sanatlarda kazanılan melekelerdir. Sanatlarla, melekelerle ve bunları öğrenebilme kapasitesiyle donanmış olan medenî kişinin bu haline şahit olup da, kendilerinin yetersiz olduklarını görün kişiler de, onların (yaratılış olarak) üstün bir akla sahip olduklarını sanırlar. Veya bedevîlerin yaratılış olarak yetersiz olduklarını düşünürler. Bunlar doğru değildir. Çünkü bedevîler arasında en üst derecede anlayışa ve mükemmel bir akla sahip olanları görüyoruz. Dolayısıyla medenîlerde görülen (parlak ve gelişmiş) akıl ve zekanın sebebi sanatlar ve öğretimdir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bunların nefiste olumlu etkileri vardır.

Diğer taraftan doğudaki insanlar eğitim ve sanatlarda daha sağlam ve ileri olduğu gibi, Mağribtekiler de –bundan önceki fasılda belirttiğimiz sebeplerle- bedevîliğe daha yakındır. İşte bu gerçeklerin farkında olmayan dar görüşlü kimseler, doğuluların daha zeki ve akıllı olmalarının sebebini, Mağriblilerden farklı olarak, insanî hakikatlerindeki (yaratılışlarındaki) mükemmellik olduğunu sanırlar. Bu doğru değildir. Bu hususu iyi anla. "(Allah) yaratmada dilediğini artırır." (Fâtır Sûresi, 1). Ve O, göklerin ve yerin ilâhıdır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İlimlerin Ancak Umrânın Büyümesi Ve Medenîliğin Gelişip İlerlemesiyle Çoğalacağı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Söylediğimiz gibi ilim öğretimi, sanatların kapsamında yer alır. Yine değindiğimiz gibi sanatlar ise ancak şehirlerde gelişip çoğalır. Sanatların az veya çok ya da iyi veya kötü olması ise, umranın azlık, çokluk, medenîlik ve refah durumuna bağlıdır. Çünkü (şehirdeki sanatlar), geçimi (yani zaruri ihtiyaçları) temin etmenin ötesindeki (kemâlî) ihtiyaçlara cevap veren işlerdir. İnsanların çalışması (bu çalışmadan elde ettikleri kazançlar), geçimlerini (zaruri ihtiyaçlarını) karşılayacakları harcamalardan fazla olursa, bu fazlalık insan olmanın özelliğinden kaynaklanan diğer alanlara yönelir. Bunlar ise ilimler ve sanatlardır. Medenî bir yaşamın gelişmediği köy ve kasabalarda yaşayan biri, fıtratı gereği ilme yönelirse, oralarda bir sanat niteliğindeki ilim öğretimini bulamaz. Çünkü söylediğimiz gibi bedevîler arasında sanatlar yoktur. Bu kişinin ilim elde etmek için büyük şehirlere gitmesi kaçınılmazdır.

Bağdat, Kurtuba, Kayravân, Basra ve Kufe'nin durumu buna örnektir. Büyük bir umrana ve gelişmiş bir medenîliğe sahip oldukları İslâm'ın ilk dönemlerinde buralardaki ilim denizi coşup yükselmiş, öğretim terimleri (terminoloji) ve ilim çeşitleri çoğalmış, yeni yeni ilim ve sanat kolları elde edilmiştir. Öyle ki, bu dönemde yetişenler, hem kendilerinden öncekileri, hem de sonrakileri geçip çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardır. Ancak oralardaki umran gerileyip dağılınca, ilim ve öğretim de kayboldu ve başka İslâm şehirlerine intikal etti.

Çağımızda ilim ve öğretimin Mısır beldelerinden Kahire'de olduğunu görmekteyiz. Çünkü Kahire büyük bir umrana sahiptir ve binlerce yıldır medenîlik orada kökleşip sağlamlaşmıştır. Buna bağlı olarak sanatlar da kökleşip sağlamlaşmış ve çoğalmıştır. İlim öğretimi de bu sanatların kapsamında yer alıyor. Türk devletinin varlığı ve Selahaddin Eyyûbi faktörü gibi iki yüz yıldır oraya damgasını vuran hususlar da Kahire'nin bu durumun güçlendirip korumuştur. Çünkü Türk devletindeki emirler, hükümdarın hışmına uğrayıp servetlerine el konulacağından ve geride kalan çocuklarına bir şey kalmayaca-

ğından korktukları için, çok sayıda medrese, zaviye ve yoksulların barınacağı imârethaneler yaptırmışlardır. Bu eğitim ve hayır kurumlarının masraflarının karşılanması için de, gelir getiren arazileri –gelirlerin bir kısmının kendi çocuklarına verilmesini şart koşarak- oralara vakfetmişlerdir. Ancak (kendi çocuklarının geleceklerini garantiye almak isteği yanında) onları bu gibi şeylere sevk eden etken daha çok sevap ve ecir alacakları hayırlı işler yapmak istemeleriydi.

Böylece bu gibi kurumlara vakfedilen araziler ve gelirler büyümüş, ilim talebeleri ve öğretmenleri çoğalmış, insanlar ilim elde etmek için Mağrib'ten ve Irak'tan oraya yönelmişler ve sonuçta ilim denizi coşup büyük bir yükseliş kaydetmiştir. Allah dilediğini yaratandır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Çağımızda, Umrândaki Mevcut İlim Çeşitleri Hakkında

Bil ki, şehirlerde insanlar tarafından öğrenilen ve öğretilen ilimler iki gruptur. Bunlar, insanların düşünceleri ile keşfedip elde ettikleri tabii ilimler ve vazedicilerinden (bu ilimleri koyanlardan) alınan naklî ilimlerdir. Birincisi, insanların düşünceleri ve beşerî idrakleriyle vâkıf olabilecekleri, konularını, meselelerini, delillerini ve öğretim yollarını keşfedecekleri, düşünen bir varlık olmaları hasebiyle doğrularını yanlışlarından ayırabilecekleri felsefî ilimlerdir. İkincisi ise, şer'i hükümleri vazedenden nakledilen vaz'î ve naklî ilimlerdir.

Bu tür (naklî) ilimlerde akla yer yoktur. Sadece fer'î meseleleri, (akıl yürütme ile) aslî meselelere ilhak etmede akıl geçerlidir. Çünkü sonradan ortaya çıkan cüz'î meseleler, -salt şer'î hüküm koyucu tarafından vazedilmiş (konulmuş) olduğu için- nakledilen küllî (genel) meselelerin içinde yer almaz. Onun için kıyas ve akıl yürütme yoluyla, bir şekilde ona ilhak edilmesi şarttır. Ancak bu kıyasın da, nakledilen haberde yer alan ve sabit olan bir hükme dayanması gerekir. Dolayısıyla, bu kıyasın kaynağı da aslında nakil olmuş oluyor.

Naklî ilimlerin hepsinin kaynağı, Allah ve peygamberi tarafından bizim için konulmuş olan Kur'an, sünnet (bunlarda yer alan hükümler) ve bunların ifade edilip açıklanmalarıyla ilgili olan diğer ilimlerdir. Sonra ümmetin ve Kur'an'ın dili olan Arapça ilimleri gelir. Naklî olan bu ilimlerin çeşitleri çoktur. Çünkü (Allah'ın emirlerine muhatap olan) mükellefin, kendisinin ve hemcinslerinin üzerine Allah'ın farz kıldığı hükümleri bilmesi gerekir. Bu hükümler, nass (neye işaret ettiği açık olan metinler), icma ve kıyas yoluyla Kur'an ve sünnetten alınmışlardır.

Onun için önce Kur'an'ın lafızlarının açıklanmasına bakılır. İşte bu tefsir ilmidir. Sonra Kur'an'ın, onu Allah katından getirmiş olan Hz. Peygambere dayandırılması ve kıraatindeki (okunuşundaki) farklı rivayetler meselesi vardır ki, bu da kıraat ilminin konusunu oluşturur. Sonra sünnetin (hadislerin), Hz. Peygambere dayandırılması ve nak-

ledilen bu hadislere güvenilip onların gereklerini yerine getirmek için, onları nakleden ravilerin durumlarının araştırılması gerekir. İşte bunlar da **hadis ilimleri** grubunu oluşturur.

Sonra asli kaynaklardan istinbât edilen (çıkartılan) hükümlerin, ilim (kesin bilgi) ifade eden belirli kurallar ve ölçüler çerçevesinde olması gerekir. Bununla ilgilenen **ilim** dalı ise **fıkıh usûlü**dür. Bütün bunlardan sonra mükelleflerin fiilleriyle ilgili Allah'ın hükümleri bilinir ki, bu da **fıkıh ilmi**dir.

Diğer taraftan tekliflerden (sorumluluklardan) bir kısmı **bedenî**, bir kısmı da **kalbî**dir. Kalbî teklifler, imanla ve inanılıp inanılmaması gereken konularla ilgilidir. Bunlar (Allah'ın) zatı, sıfatları, (ölümden sonra) diriliş, mükâfat, azap ve kader gibi inanç (akîde) ve iman konularıdır. Bu hususların aklî deliller ile ispat edilmeye çalışılması **kelam ilmi**nin konusunu oluşturur.

Sonra (anlamak ve hüküm çıkartmak için) Kur'an ve hadise yönelmeden önce dil ilimlerinin öğrenilmiş olması gerekir. Çünkü (onları anlayıp, onlardan hüküm çıkartmak) dil ilimlerinin (Arap dilinin özelliklerinin) bilinmesine bağlıdır. Bu ilimlerin çeşidi çoktur. İlerde her birine değineceğimiz gibi **lügat ilmi, nahiv ilmi, beyan** (belâgat) **ilmi** ve **edeb** (**edebiyat**) **ilmi** bunlardan bazılarıdır.

Naklî olan bu ilimlerin hepsi, İslâm ümmetine özgü ilimlerdir. Her ne kadar, genel olarak, diğer ümmetlerde de bunların benzerleri varsa da, bu benzerlik, bu ilimlerin, Allah tarafından, peygamberlere indirilmiş şeriatlara dayanmasından (şer'î ilimler olmasından) kaynaklanan uzak bir benzerliktir. Yoksa özele inildiğinde İslâm ümmetinin sahip olduğu (şer'î/İslâmî) ilimler, diğer ümmetlerinkinden çok farklıdır. Çünkü İslâm şeriatı, diğer şeriatları neshetmiştir (hükümlerini ortadan kaldırmıştır). İslâm'dan önceki dinlere ait bütün ilimler terk edilir ve onlara bakmak sakıncalıdır. Hz. Peygamber, Kur'an'dan önceki (tahrif edilmiş) semâvî kitapları okuyup incelemeyi men etmiştir. Şöyle buyurmuştur: "**Ehl**-i kitabı (**onların tahrif edilmiş** kitaplarına **dayanarak verdiği haberleri**) ne **doğru**layın ne de yalanlayın. Deyin ki: **Allah**'tan **bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da aynıdır.**"[173] Bir keresinde Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in elinde Tevrat'tan bir yaprak görünce kızmış ve kızgınlığı yüzüne yansımıştı. Sonra şöyle dedi: "Ben size onun (Tevrat'ın) yerine tertemiz bir kitapla gelmedim mi? Vallahi, eğer Musa hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başka yapacağı bir şey yoktu."

Şer'î ve naklî bu ilimler, İslâm ümmeti içinde, daha fazlası düşünülemeyecek kadar revaç bulup rağbet görmüş, bu ilimlere yönelip araştırma yapanların idrakleri, daha yukarısı olmayan en üst sınırlara ulaşmış, bu sahalara özgü terminolojiler geliştirilmiş ve böylece zirvenin de ötesinde bir seviyeye ulaşılmıştır. Bu sahaların her birinde, kendilerine başvurulan otoriteler yetişmiş ve yine bu ilimlerin öğretiminde kendisinden yararlanılan metodlar geliştirilmiştir. Biraz sonra bu ilim dallarını sayarken değineceğimiz gibi, hem doğunun ve hem de Mağrib'in kendilerine özgü metod ve usulleri vardı.

Çağımızda, yukarda söylediğimiz gibi, umranın gerilemesi, ilim ve öğretim silsi-

[173] Buhârî, hadis no: 7362.

lesinin kesintiye uğramasından dolayı, Mağrib'teki ilim pazarı kesada uğramıştır. Allah'ın doğuya ne yapmış olduğunu ise bilmiyorum. Ancak oradaki umranın çokluğu, medenîliğin kökleşip sağlamlaşmış olması ve ilim talebelerine destek olan vakıfların varlığı sebebiyle, ilmin revaçta olduğunu ve öğretimin kesintisiz olarak devam ettiğini sanıyorum. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah her istediğini yapandır. Başarı ve yardım O'ndandır.

BEŞİNCİ FASIL

Kur'an İlimleri: Tefsir Ve Kıraat İlmi Hakkında

Kıraat İlmi:

Kur'an, Hz. Peygambere indirilen ve Mushafın iki kapağı arasında yazılı olan Allah kelamıdır. Kur'an ümmet arasında mütevâtir[174] olarak nakledilmiştir. Ancak sahabeler Kur'an'ın bazı lafızlarını ve bazı harflerin söyleniş biçimlerini (teleffuzlarını) Hz. Peygamberden farklı şekillerde rivayet etmişlerdir. Bu farklı rivayetler nakledilmeye devam etmiş ve nihayet onlardan yedi tanesi yerleşip sabit olmuştur. Yine bunlar –söyleniş biçimleriyle birlikte- mütevâtir olarak nakledilmiştir.

Bu yedi kıraat (kıraatu's-seb'a), çok sayıdaki ravileri arasından, en meşhur olanlarına nispet edilerek isimlendirilmiştir. Böylece yedi kıraat şekli, kıraatin esasları (yani Kur'an lafızlarını ve harflerini okuyup telaffuz etmenin temel biçimleri) haline geldi. Başka kıraat şekilleri de nakledilmiş ve bunlar yedi kırata ilhak edilmişlerdir. Ancak kıraat imamları, rivayetleri bakımından onları diğerleri kadar kuvvetli bulmamıştır.

Söz konusu yedi kıraat, kıraat kitaplarında yer almakta ve bilinmektedir. Bazıları onların mütevâtir olarak gelmiş olduklarını kabul etmez. Çünkü onlara göre, kıraat (lafızların ve harflerin) söyleniş biçimidir ve bu da kayıt altına alınamaz. Ancak onlara göre bu durum, Kur'an'ın tevâtür oluşuna zarar vermez. Çoğunluk ise onların bu görüşünü kabul etmez ve kıraat şekillerinin tevâtür olarak geldiklerini söyler. Üçüncü bir grup ise, -duyarak söyleniş biçimleri bilinemeyeceği için- med (uzatma) ve teshîl gibi söyleniş biçimlerinin dışındaki hususların tevâtür olduğu görüşündedir ki, doğru olan da budur.

Kurrâlar (kıraat alimleri veya Kur'an'ı, söz konusu kıraat esaslarına göre okuyanlar), ilimler ve bu arada kıraat ilmi, kitaplarda bir araya getirilip tedvin edilinceye kadar,

---

[174] Kur'an'ın (veya bir haberin) mütevâtir olarak nakledilmesi, yalan söylemesi mümkün olmayacak kadar kalabalık bir topluluktan, yine aynı nitelikteki başka bir topluluğa aktarıla aktarıla rivayet edilmesidir.

bu yedi kıraat şeklini rivayet etmeye devam etmişlerdir. Bundan sonra ise kıraat, doğuda ve Endülüs'te nesilden nesile nakledilen kendi özgü bir sanat ve müstakil bir ilim haline geldi. Bu durum Âmirîlerin azatlılarından Mücahid'in Endülüs'ün doğusuna hakim olmasına kadar devam etti. Mücahid, Kur'an ilimleri arasında özellikle kıraatla ilgileniyordu. Efendisi Mansûr bin Ebû Âmir onu alıp, kıraat ilmini öğretmiş ve sonra da onu orada bulunan kıraat imamlarının huzuruna çıkartmıştı. Dolayısıyla onun bu konudaki payı çok büyüktür.

Daha sonra Mücahid, Dâniye ve Doğu Cezair emirliğine getirilmiş ve oralarda kıraat ilmi büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Çünkü kendisi de bir kıraat imamı olan Mücahid, genelde bütün ilimlere, özelde de kıraat ilmine büyük önem vermiştir. Onun zamanında kıraat ilminde zirveye ulaşmış olan ve kıraat ilminin kendisiyle tanındığı Ebû Amr Dânî yetişmiştir. Yedi kıraatin senetleri onun rivayetine dayanıp son bulmuştur. Mücahid kıraat konusunda çok sayıda eser telif etmiştir. İnsanlar, başkalarını bir kenara bırakıp bu eserlerden beslenmişlerdir. Bunlar içinde özellikle de "Kitabu't-Teysîr" isimli esere dayanmışlardır.

Daha sonra, ileriki dönemlerde Şâtıba'dan Ebû Kasım bin Fiyyure çıkmıştır. Ebû Kasım, Ebû Amr'ın eserlerini kısaltıp özetleme yoluna gitti. Bu şekilde hepsini bir kasidede özetledi ve kıraat imamlarının isimlerini ebced harfleriyle kapalı bir şekilde zikretti. Hedeflemiş olduğu kısaltma ve özetlemeyi en iyi şekilde yapmış olmak ve en kolay şekilde ezberlenebilmesi için kasideyi çok sağlam bir düzen içersinde tertip etti. Bu kasidede kıraat ilmini, çok güzel bir şekilde açıklayıp ortaya koydu. İnsanlar bu kasideyi ezberlemeye ve çocuklarına öğretmeye büyük önem verdiler. Mağrib ve Endülüs şehirlerinde bu iş oldukça yaygınlaştı.

Mushaftaki şekliyle Kur'an harflerinin yazılışı da, kıraat ilmine kapsamına dahil edildi. Çünkü mushaftaki pek çok harf bilinen şeklinden farklı yazılmıştır. Örneğin "bieyydin" kelimesindeki "y" (doğrusu "bieydin" olacak), "lâezbahanne" kelimesindeki "elif" (doğrusu "leezbahanne" olacak) ve "ve lâevdaû" kelimesindeki "elif" (doğrusu "ve leevdaû" olacak) fazladan yazılmıştır. Yine bunun dışında pek çok yerde "elif" yazılmamış, yuvarlak yazılması gereken "t" harfi de uzatılarak yazılmıştır. Bunlar gibi başka örnekler de vardır. Kitâbet (yazı) konusunu işlerken bu konuya değinmiştik.

Bu şekilde Mushafta yazı kurallarına aykırı hususlar bulunduğu için, bunların da kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyuldu ve ilimler kitaplara geçirilirken, bu konuda da eserler yazıldı. Mağrib'te, yukarda zikri geçen Ebû Amr Dânî de bu konuda kitaplar yazdı. Bu kitapların en meşhuru "Kitabu'l-Mukni" ismini taşıyor. İnsanlar bu kitaba sarılmışlar ve ondan beslenmişlerdir. Ebû Kasım Şatîbi, meşhur kasidesinde bu kitabı da nazma dökmüştür.

Sonra başka kelimelerin ve harflerin yazılışındaki anlaşmazlıklar çoğaldı. Mücahid'in azatlılarından Ebû Davud Süleyman bin Necâh, kitaplarında bu anlaşmazlıkları zikretti. Ebû Davud, Ebû Amr Dânî'nin öğrencilerinden olup, onun ilmini ve kitapların rivayet etmekle tanınmıştır. Ondan sonra da başka anlaşmazlıklar nakledildi. Mağrib'te sonraki alimlerden olan Harrâz da bu konuda bir kaside yazmıştır. Kasidesinde, Kitabu'l-Mukni'de yer alan anlaşmazlıklara, çok sayıda yeni anlaşmazlık daha eklemiş ve bunları

râvilerine nispet etmiştir. Bu kaside Mağrib'te çok meşhur olmuş ve insanlar Ebû Davud, Ebû Amr ve Şâtıbî'nin yazı hakkındaki kitaplarını bırakarak sadece onu ezberlemeye yönelmişlerdir.

Tefsir:

Bil ki Kur'an Arap diliyle ve bu dilin belâgat üslûplarıyla indi. Arapların hepsi onu anlıyor ve hem kelimelerinin hem de (bu kelimelerden oluşan) cülelerin anlamını biliyorlardı. Kur'an, tevhid inacını ve dinî emirleri açıklamak için olaylara göre, cümle cümle, ayet ayet iniyordu. Bu ayetlerden bir kısmı inanç konuları hakkında, bir kısmı da bedenî organların (bedenî organlarla yerine getirilecek ibadetlerin) hükümleri hakkındadır. Yine inmiş olan bazı ayetlerden sonra, (aynı konuda) başka ayetler iniyor ve öncekinin hükmünü kaldırıyordu. Yüce Allah'ın şu ayette bildirdiği gibi Hz. Peygamber bütün bunların açıklayıcısıydı: **"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için..." (Nahl Sûresi, 44).** Evet, Hz. Peygamber Kur'an'daki mücmel (ayrıntıya girmeyen genel nitelikteki) ayetleri açıklıyor ve hangi ayetlerin nâsih (öncekinin hükmünü kaldıran), hangilerinin de mensûh (hükmü kaldırılan) olduğunu bildiriyordu. Sahabeler de bunları öğreniyordu. Yine ayetlerin nüzül (iniş) sebeplerini ve inişlerini gerektiren durumları, Hz. Peygamberden naklen, biliyorlardı. Tıpkı **"Allah'ın yardımı ve fetih gelince" (Nasr Sûresi,** 1) ayetinde Hz. Peygamberin ölümünün yaklaştığının haber veriliyor oluşunun bilinmesi gibi.[175] Bunun pek çok örneği Hz. Peygamberin sahabelerinden –Allah hepsinden razı olsun- nakledilmiştir.

Sahabelerden sonra bu haberleri tâbiin devralmış ve nakletmiştir. Bu durum İslâm'ın ilk dönemleri boyunca devam etmiş ve sonunda kitaplarda tedvin edilen bir ilim haline gelmiştir. Pek çok alim bu konuda eser telif etmiş ve o eserlerde sahabelerden ve tâbiinden nakledilen rivayetleri nakletmişlerdir. Nihayet Taberî, Vâkıdî ve Seâlebî gibi müfessirler gelmiş ve eserlerinde bu rivayetlere geniş şekilde yer vermişlerdir.

Daha sonra cümlelerdeki nahiv[176] ve belâgat[177] kuralları gibi dil ilimleri, bir sanat haline geldi ve bu konuda eserler telif edildi. Oysa bütün bu kurallar Araplar için bir melekeydi ve (bunları bilip uygulamak için) ne bu kuralların nakledilmesine, ne de kitaplara başvurulmazdı. Ancak daha sonra bunlar unutuldu ve dil bilginlerinin kitaplarından öğrenilen ilimler haline geldi. Kur'an'ın tefsiri için de bu ilimlere ihtiyaç duyuldu. Çünkü Kur'an Arap dili ve bu dilin belâgat üslûplarıyla inmiştir.

Böylece tefsir iki gruba ayrıldı: **Birincisi,** seleften rivayet edilen haberlere dayanan **naklî** tefsirlerdir. Bu tefsirler nâsih ve mensûh ayetler, nüzül sebebleri ve ayetlerin maksatları gibi hususların bilinmesi esasına dayanır. Çünkü bütün bu hususlar ancak sahabeden ve tâbiinden nakledilen haberler sayesinde bilinir. Önceki alimler bütün bu rivayetleri kitaplarında toplamışlardır. Ancak onların kitapları sağlam-zayıf, doğru-yanlış her türlü rivayeti kapsamaktadır.

---

[175] Esasen bu ayette (ve surede) Allah'ın Hz. Peygambere ve müslümanlara olan yardımı, gerçekleşecek fetihler ve insanların akın akın İslam'a girecekleri haber veriliyor. Ancak bütün bu müjdeli haberler bir taraftan da Hz. Peygamberin, peygamberlik görevini tamamladığına işaret ediyor.

[176] Nahiv ilminin konusu, cümle yapıları ve bu yapıların Arap dili kurallarına uygunluğudur.

[177] Belâgat ilminin konusu, farklı cümle yapılarının ve üslûpların, anlam üzerindeki etkileridir.

Bunun sebebi Arapların kitap ve ilim ehli olmayışları, bedevîliğin ve ümmîliğin onlara galebe çalmış olmasıdır. Onun için varlıkların yaratılış sebepleri ve sırları, yaratılışın başlangıcı gibi insan nefsinin bilmeyi arzuladığı hususları öğrenmek istediklerinde, yaptıkları tek şey bu hususları kitap ehline sormak ve onların cevaplarından yararlanmak oluyordu. B kimseler ellerinde Tevrat bulunan yahudiler ile onların dinine tâbi olmuş hıristiyanlardı. Ancak o dönemde Araplar arasında bulunan yahudiler de bedevî idiler ve bu konularda ehli sıradan bir ehil kitabın bildiğinden fazla bir şey bilmiyorlardı. Bunların çoğu da yahudiliği benimsemiş Himyer kabilesinden kimselerdi.

Bu kimseler Müslüman olduktan sonra, şer'î hükümlerle ilgili olmayan, yaratılışın başlangıcı ve gelecekte vuku bulacak olaylara ilişkin haberler gibi hususları koruyup rivayet ettiler. Ka'b El-Ahbâr, Vehb bin Münebbih ve Abdullah bin Selâm gibi şahıslar bunlardandı. İşte tefsir kitapları bu konularda onlardan nakledilen haberlerle doldu. Ancak bu haberler sadece onlara dayandırılıyordu (yani bunları Hz. Peygamberden rivayet etmedikleri açık olarak biliniyordu). Bu tür haberler, içeriklerine göre hareket edilmesi gereken şer'i hükümler olmadıkları için, doğru olup olmadıklarıyla da ilgilenilmiyordu. Bu yüzden müfessirler, böyle haberleri almada rahat davrandılar ve tefsir kitaplarını bunlarla doldurdular.

Söylediğimiz gibi bu haberlerin aslı, bâdiyelerde yaşayan ehli Tevrat'tır. Bâdiyelerde yaşadıkları (yani bedevî özelliklere sahip oldukları) için de naklettikleri bu haberlerin doğruluğunu araştırma gibi bir durumları yoktu. Bununla birlikte din ve ümmet içinde sahip oldukları konumlarından dolayı, yaygın bir şöhrete sahip olmuşlar ve o günden itibaren naklettikleri hususlar kabul görmüştür. Ancak daha sonra alimler, bütün bu haberleri gözden geçirip doğrusunu yanlışından ayıklama yoluna gitmişlerdir.

Örneğin Mağrib'te Ebû Muhammed bin Atiyye o tefsirlerin tamamını özetleyip, yanlışlardan ayıklamıştır. O kitaplardaki rivayetlerin doğru görünenlerini seçip bir kitapta toplamıştır. Bu kitap Mağrib ve Endülüs halkı arasında yaygın bir şekilde elden ele dolaşmaktadır. Kurtubî de bu hususta onu katip etmiş ve aynı nitelikte bir kitap telif etmiştir. Bu kitap da doğuda meşhurdur.

İkinci grup tefsirler ise, (seçilen) kelimeler, irâb[178], belâgat ve değişik üslûpların ifade ettikleri manalar, bunlarla hedeflenen amaçlar ve bunların anlam üzerindeki etkilerinin bilinmesi gibi dil esaslarına dayanır. Bu tefsirlerin birinci grup tefsirlerden bağımsız olduğu durumlar azdır. Çünkü esas olarak tefsirden amaç birinci grup tefsirlerdir. İkinci grup tefsirleri ise dilin ve dil ilimlerinin sanat haline gelmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Evet, bazı tefsirlerin genel yapısını, ikinci türdeki yaklaşım oluşturur.

Dilin özelliklerini esas alan ikinci gruptaki en güzel tefsirlerden biri Zamahşerî'nin "Keşşâf" isimli tefsiridir. Ancak eserin müellifi akâid olarak mutezile mezhebine mensuptur ve Kur'an ayetlerini belâgat yönünden izah ederken kendi mezhebinin bozuk görüşlerini delil olarak gösterir. Onun için ehl-i sünnet alimleri, dil ve belâgat yönünden bu eserin sağlamlığını ikrar etmekle birlikte, içindeki görüşler yüzünden eserden uzak durmuşlar ve bu konuda halkı da uyarmışlardır. Bununla birlikte eğer kişi, ehl-i sünnet

[178] Genel olarak irâp, kelimelerin cümle içindeki dizilişleri (cümle yapısı) ve cümledeki konumuna göre (fail, meful gibi) kelimelerin sonun aldığı şekli (merfû, mansûp, mecrûr gibi) ifade eder.

mezhebine vâkıfsa ve ehl-i sünnet inancını delilleriyle biliyorsa, emin bir şekilde o eseri okuyabilir ve onda dil sanatının şaşılacak derecedeki özelliklerini görebilir.

Çağımızda Acem Irak'ının Tebrîz bölgesinden Şerefüddin Tîbî'nin bir eseri elimize geçti. Zamahşerî'nin kitabını şerh ettiği bu eserinde, onun ifadelerini teker teker ele alıyor ve mutezile mezhebinin delillerini çürütüyor. Kur'an ayetlerindeki belâgatın mutezilenin ileri sürdüğü şekilde değil, ehl-i sünnetin söylediği şekilde olduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Evet, belâgatın diğer sanatlarıyla birlikte, bu hususu da çok güzel bir şekilde izah ediyor. **"Her ilim sahibinin üzerinde, dahi iyi bilen biri vardır."** (Yusuf Sûresi, 76).

ALTINCI FASIL

Hadis İlimleri Hakkında

Hadis ilimlerine gelince, bu ilimler çok ve çeşitlidir. Bu ilimlerden bazıları hadislerin nâsih ve mensûh olanlarını inceler. Çünkü bizim şeriatımızda nesh (mevcut bir hükmün yürürlükten kaldırılarak yerine başka bir hükmün konması) caizdir ve Allah, kullarına kolaylık sağlamak için ve onların maslahatlarını gözeterek, bazı hükümlerin nesh edilerek yerine başkalarının konacağın Kur'an'da bildiriyor: **"Bir ayeti nesh eder veya unuttururuz, ondan daha iyisini veya benzerini getiririz." (Bakara Sûresi, 106).**

Nâsih ve mensûhların bilinmesi meselesi hem Kur'an ve hem de sünnet için geçerli ise de, Kur'an'dakiler tefsirlerde el alınır. Hadistekiler ise hadis ilimlerinde ele incelenir. Eğer (bir konudaki) iki hadis çakışır, birinin yasak dediğine diğeri caiz derse ve bunları yorumlamak suretiyle aralarını bulmak mümkün olmazsa, iki hadisten birinin daha önce söylenmiş olduğu ortaya çıkar ve sonra söylenmiş olan nâsih (yani öncekinin hükmünü yürürlükten kaldırmış) olur. Nâsih ve mensûh hadislerin incelenmesi, hadis sahasındaki en önemli ve zor ilimlerden biridir. Zührî şöyle diyor: "Hz. Peygamberin nâsih ve mensûh hadislerini bilip ortaya çıkarmak, fakihleri takatsiz bıraktı." İmam Şafii'nin bu konuda çok büyük ve kalıcı hizmeti olmuştur.

Hadis ilimlerinden bir diğeri, hangi hadislerle amel edileceğini (hangi hadislerin gereklerinin yerine getirileceğini) ortaya koymak için, hadislerin senetlerini (rivayet zincirlerini ve râvilerini) inceler ve bu şekilde sahihlik şartlarına sahip bir senetle Hz. Peygamberden geldiği sabit olan hadisleri tespit eder. Çünkü ancak zann-ı galiple (kuvvetli bir ihtimalle) Hz. Peygamberden geldiği sabit olan hadislerle amel etmek zorunludur. İşte bu zanna sahip olmak için, adalet (güvenilirlik) ve zabt (hadisleri eksiksiz ve yanlışsız olarak ezberleyip nakletmek) yönünden râvilerin bilinip tanınması gerekir. Bu ise dinin sembol isimlerinin (büyük alimlerin), râvilerin güvenilir ve gafletten uzak olduklarını (veya tersini) nakletmeleriyle olur. Onların râviler hakkında verdiği bu hükümler, bizim

rivayet edilen hadisleri kabul etmemize veya terk etmemize delil olur.

Aynı şekilde bu ilim, râvilerin tabakalarını –sahabeler, tâbiin gibi- tespit eder ve teker teker bütün râvilerin farklılıklarını ve özelliklerini inceler. Yine rivayet zincirlerinin muttasıl mı (kesintisiz mi), yoksa munkati mi (kopuk mu) olduğunu, bir râvinin, kendisinden hadis rivayet ettiği bir önceki râviyle gerçekten karşılaşıp karşılaşmadığını ve senedin, ona zarar verecek başka olumsuzluklardan uzak olup olmadığını araştırır. Bu açıdan senetler farklılık gösterir. İki uç noktadaki senetlerden en üstte olanı (yani kendisine zarar verecek olumsuzluklardan tamamen uzak ve güvenilir olanı) kabul edilir, en altta olanı (yani güvenilir olmadığı hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar açık olanı) ise reddedilir. Arada kalanların durumu hakkında ise alimlerden farklı görüşler nakledilmiştir.

Evet, alimler derecelerine göre (arada kalan) bu hadisleri farklı terimlerle karşılamışlardır. Hasen, zayıf, mürsel, munkati, mu'dal, şâz ve garîb gibi. Bu hadislerden her bir grubu ayrı bablarda toplamışlar ve dil alimlerinin onlar hakkındaki ihtilaf ettikleri veya ittifak ettikleri hususları nakletmişlerdir. Yine (rivayet zincirini inceleyen) bu ilim, ravilerin birbirlerinden hadis rivayet etme şekillerini de, yani okuyarak mı, yazarak mı veya bir râvinin, hadislerin yazılı olduğu metni kendisinden sonraki râviye vermesi suretiyle mi rivayette bulunduklarını araştırır. Bu rivayet şekillerinden her birinin dereceleri farklıdır ve bunların kabul veya reddedilip edilmemesi noktasında alimler arasında farklı görüşler vardır.

Alimler bundan (yani hadisin senedinin incelenmesinden) sonra, hadisin metnine yöneldiler ve metinde karşılaştıkları bazı durumlar için de farklı terimler kullandılar. Garîb, müşkil, tashîf, müfterik ve muhtelif gibi. Hadis alimlerinin incelediklerin konuların çoğunu bunlar teşkil eder.

Hadislerin ilk dönemlerdeki râvileri olan sahabeler ve tâbiin her halleriyle kendi beldelerinde tanınıyordu. Onlardan bazıları Hicaz'da, bazıları Kûfe'de, bazıları Basra'da, bazıları da Şam'da ve Mısır'daydı. Evet, onların hepsi kendi dönemlerinde tanınıp biliniyordu. Bunlar içinde Hicaz kanadından gelen hadisler senetleri ve sahihlikleri noktasında en üst derecede yer alır. Çünkü onların, râvilerin adalet ve zabt sahibi olması noktasında ve meçhul kişilerden hadis kabul etmeme hususunda çok sıkı şartları vardır. Sahabe ve tâbiinden sonra Hicaz kanadının en önde gelen ismi Medine'nin alimi olan İmam Malik –Allah ondan razı olsun- sonra da, Ebû Abdullah Muhammed bin İdris (İmam Şafii), İbn-i Vehb, İbn-i Bükeyr, Ka'nabî ve Muhammed bin Hasan gibi İmam Malik'in öğrencileriydi. Onlardan sonra da Ahmed bin Hanbel ve diğerleri gelir.

Başlangıçta şeriat ilmi sadece nakle dayanıyordu. Bu yüzden selef, hadislerin toplanması işine koyulmuş ve onların sahih olanlarını seçerek bir araya getirmiştir. İmam Malik "Muvatta" isimli kitabını yazdı ve onu, üzerinde ittifak edilmiş sahih hadislerden çıkarılan temel hükümlerin kaynağı haline getirdi. Muvatta'yı fıkıh bablarına (konularına) göre tertip edilmiştir.

Sonra hadis hafızları, hadislerin rivayet yollarının ve farklı senetlerin bilinmesine önem verdiler. Aynı hadis değişik râvilerden rivayet edilen farklı yollardan gelebilmekte ve yine içerdiği anlamlardan dolayı değişik bablarda yer alabilmektedir.

Daha sonra, kendi çağında muhaddislerin imamı olan Muhammed bin İsmail Buhari geldi ve bablara (konularına) göre tertip ettiği hadisleri, Hicazlılardan, Iraklılardan ve Şamlılardan gelen bütün sahih senetleriyle rivayet etti. Sadece üzerinde görüş birliğine varılan hadisleri rivayet edip, ihtilaf edilenleri bıraktı. Hadisleri bablara göre rivayet ettiği için, bir çok konuyu içeren hadisleri, ilgili bablarda tekrar edildi. Hatta deniyor ki, Buhari'nin kitabı 9.200 hadis kapsıyor ve bunların 3.000'i tekrardır. Bu hadisler her babta ayrı senetlerle tekrar edilmiştir.

Sonra İmam Müslim bin Haccâc Kuşeyrî geldi ve Sahih'ini telif etti. Sadece üzerinde görüş birliğine varılmış hadisleri rivayet etmek hususunda Buhari'yi örnek aldı. Ancak tekrarları çıkardı ve hadislerin geldiği farklı yolları ve senetleri bir araya topladı. Hadisleri fıkıh bablarına göre tertip etti ve konu başlıklarını zikretti. Bununla birlikte Buhari ve Müslim'in kitapları (Sahîheyn), sahih hadislerin hepsini kapsamıyor. Başkaları tarafından bu kitaplarda yer almayan sahih hadisler rivayet edilmiştir.

Sonra Ebû Davud Sicistânî, Ebû İsa Tirmizî ve Ebû Abdurrahman Nesâî, (üzerinde görüş birliğine varılmış) sahih hadislerin dışındaki (kabul edilebilir) diğer hadisleri de kapsayan Sünen'lerini yazdılar. Bunların amacı, kendileriyle amel edilebilme şartalarını taşıyan bütün hadisleri bir araya toplamaktı. Bunlar, senetleri açısından en üst (ve sağlam) derecedeki sahil hadisler ve hasen hadis gibi sahihlik derecesine ulaşmamış (ancak kendileriyle amel edilebilir nitelikte olan) diğer hadislerdir. İşte İslâm ümmeti arasında en meşhur olan hadis kitapları bunlardır. Evet, bunlar hadis sahasının ana kitaplarıdır. Her ne kadar bu sahadaki kitaplar çoğalmışsa da, genelde hepsinin kaynağı bunlardır.

Hadisle ilgili (hadisin kabulüne ilişkin) şartların ve bu konudaki terimleri tamamı hadis ilminin konusuna girer. Belki sadece nâsih ve mensûh konusu başlı başına bir ilim olabilir. Aynı şekilde "garîb hadisler", "mu'telif" ve "muhtelif" hadisler konusunda da meşhur eserler telif edilmiştir. Evet, alimler hadis ilimlerinde çok fazla eser telif etmiştir.

Bu ilmin en büyük alimlerinden ve otoritelerinden biri Ebû Abdullah Hâkim'dir. Onun bu sahadaki eserleri meşhurdur. Hadis ilmine çeki düzen veren ve onun güzelliklerini ortaya çıkartan da odur. Hadis ilminde sonraki alimler tarafından telif edilmiş en meşhur kitap, yedinci yüzyılın başlarında yaşamış olan Ebû Amr bin Salâh'ın kitabıdır. Ondan sonra Muhyiddin Nevevî de, çok güzel bir eser telif etmiştir. Hedefi itibariyle hadis ilmi, çok üstün ve değerli bir ilimdir. Çünkü bu ilmin hedefi, şeriat sahibinden (Hz. Peygamberden) nakledilen sünneti bilmektir.

Çağımızda hadis peşinde koşma ve öncekilerin gözden kaçırdığı yeni hadisler rivayet etme gayretleri kesilmiştir. Çünkü mevcut durum, arka arkaya gelen çok sayıdaki ve çok büyük hadis imamlarının, yeterlilikleri ve ortaya koydukları büyük gayretleri ile, sünnetle ilgili hiçbir şeyi gözden kaçırmadıklarına veya terk etmediklerine tanıklık ediyor. Dolayısıyla sonrakilerin yeni bir şeye ulaşmaları, (imkansızlık derecesinde) çok uzak bir ihtimaldir. Onun için çağımızdaki çalışmalar, temel hadis kitaplarının, müelliflerinden rivayet edildiği şekliyle düzeltilip kayıt altına alınmasına, bunların senetlerinin müelliflerine dayanıp dayanmadığının incelenmesine ve bütün bu hususların hadis ilminde belirtilen şartlara uyup uymadığının araştırılmasına yönelmiştir. Böylece senetlerin, olabilecek en sağlam şekilde, kesintisiz olarak devamı sağlanmış olur. Sonraki alimlerin bu

şekildeki çalışmaları daha çok (yukarda bahsettiğimiz) beş ana kitaba yönelmiştir.

Sahih-i Buhari, (bu beş kitabın) en üst derecesinde yer alır. Ancak alimler bu kitabın şerh edilmesini zor buldukları gibi, kitabın tertibindeki metodu da kapalı bulmuşlardır. Çünkü kitabı şerh edebilmek için, farklı yollardan gelen çok sayıda senedi, bu senetlerde yer alan Hicazlı, Iraklı ve Şamlı râvilerin durumlarını ve (râvilerin durumlarını araştıran) alimlerin, onlar hakkındaki değişik görüşlerini bilmek gerekir.

Yine, babların başlıkları üzerinde de çok derin düşünmek gerekir. Çünkü Buhari, bir başlık altında bir hadisi belli bir senet ile zikrettikten sonra, aynı hadisi başka bir başlık altında da zikrediyor. Çünkü hadisin içeriği o başlığı da kapsıyor. Bu şekilde, içerdiği anlamların çokluğu ve farklılığından dolayı, aynı hadis pek çok babta tekrar ediliyor. İşte bundan dolayı bu kitabı şerh edenler, bütün bu hususların hakkını gerektiği ölçüde verememişler ve şerhleri yetersiz kalmıştır. İbn-i Battal, İbn-i Mühelleb ve İbn-i Tîn'in şerhleri gibi. Üstatlarımızın çok defa şöyle dediklerini duydum: "Buhari'nin kitabının şerh edilmesi, ümmetin üzerine bir borçtur." Bu sözleriyle, ümmetin alimlerinden hiç birinin, bu kitabı gerektiği gibi şerh edemediklerini kastediyorlar.

Sahih-i Müslim'e gelince, Mağrib alimleri bu kitaba çok büyük önem vermişler ve bütün ilgilerini ona yöneltmişlerdir. Hatta, Sahih-i Buhari'de, kendi şartlarına göre sahih olmayan hadisler bulunduğu için –ki onların çoğu babların başlıkları olarak yer almıştır– Sahih-i Müslim'in ondan daha üstün olduğu hususunda görüş birliğine varmışlardır. Mâlikî fakihlerinden İmam Mâzerî, Müslim'in kitabına şerh yazmış ve onu "El-Mu'lim Bifevâidi Müslim" olarak isimlendirmiştir. Bu kitap hadis ve fıkıh ilminden bazı konuları içermektedir. Daha sonra Kadı Iyâd, bu kitabı tamamlamış ve yeni eseri "İkmâlu'l-Mu'lim" olarak isimlendirmiştir. Bu ikisinde sonra Muhyiddin Nevevî gelmiş ve onların kitaplarında yazdıklarını da içeren çok kapsamlı ve güzel bir şerh yazmıştır.

Diğer sünen kitaplarına gelince, fakihlerin (fıkhî meselelerde esas) aldıkları hadislerin çoğu bu kitaplardadır. Onun için, hadis ilmine özgü kısımların dışında, bu kitaplardaki hadislerin şerhlerinin büyük bir bölümü fıkıh kitaplarındadır. Alimler bu kitaplar üzerine de eserler yazmışlar ve hadis ilmi, konuları ve kendileriyle amel edilecek hadislerin senetleriyle ilgili kapsamlı ve doyurucu açıklamalar yapmışlardır.

Bil ki, çağımızda hadislerin dereceleri, yani sahih mi, hasen mi, zayıf mı, ma'lûl mü... olup olmadıkları ortaya çıkıp birbirinden ayrılmıştır. Hadis imamlara ve otoriteleri bu hadisleri ayrı ayrı ortaya koymuş ve tariflerini yapmıştır. Artık daha önce sahih olduğu kabul edilmemiş bir hadisin, sahih kabul ettirilmesine imkan kalmamıştır. Hadis imamları (tek tek bütün) bütün hadislerin geliş yollarını ve senetlerini o derece iyi bilirlerdi ki, şayet bir hadis kendi senedinin dışındaki bir senetle rivayet edilecek olsa, hemen bunun farkına varırlardı.

Bunun bir örneği Muhammed bin İsmail Buhari'nin Bağdat'a gelişinde yaşandı. Bağdat'taki muhaddisler Buhari'yi sınamak istemişler ve hadislerin senetlerini değiştirerek (yani hadisleri kendi senetleriyle değil, başka hadislerin senetleriyle söyleyerek), bu hadisleri bilip bilmediğini sormuşlardır. Buhari de (onların söylediği şekliyle) bu hadisleri bilmediğini söylemiştir. Sonra sorulan bütün hadisleri kendi senetleriyle zikrederek, bana bu şekilde rivayet edildi demiştir. Bunun üzerine oradakiler Buhari'nin hadis saha-

sında gerçek bir imam ve otorite oluşunu kabul ettiler.

Yine bil ki müçtehid imamlar, rivayet ettikleri hadislerin çokluğu ve azlığı noktasında farklılık gösterirler. Örneğin Ebû Hanife'nin rivayet ettiği hadislerin sayısının 17 veya bu civarda olduğu söyleniyor. İmam Malik'e göre ise Muvatta'daki sahih olan hadislerin sayısı en fazla 300 veya bu civardadır. Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde ise 50.000 (elli bin) hadis vardır. Bunlardan her biri içtihadı neticesinde ulaştığı kanaate göre hadis rivayet etmiştir.

Haddi aşmış olan bazı kindar kimseler, müçtehid imamlardan bazılarının az hadis rivayet etmiş olmalarını, hadis konusundaki sermayelerinin az oluşuna bağlamak suretiyle saçmalamışlardır. Büyük imamlar hakkında böyle bir şeye inanmaya imkan yoktur. Çünkü şeriat (şer'i hükümler) sadece Kur'an ve sünnetten alınır (çıkartılır). Dolayısıyla müçtehid imamların dini ve dinî hükümleri, onların tebliğcisi olan Hz. Peygamberde almış olmaları için, ciddi bir şekilde hadis talep etmiş ve onları toplamış olmaları şarttır. Bazılarının az hadis rivayet etmiş olmalarının sebebi, hadislerin senetlerinde ortaya çıkan olumsuzluklardır. Çünkü (hadis uydurmanın yaygınlaştığı o dönemlerde) hadis rivayet edenlerin bir çoğunda, onların güvenilirliğin zedeleyen olumsuzluklar bulunuyordu. Bu yüzden, alimler de o hadislerin alınmaması gerektiğine içtihat ediyorlardı. Sonuçta hadislerin geliş yollarındaki ve senetlerindeki zayıflıklar yüzünden rivayetler azalıyordu.

Diğer taraftan Hicazlılar, Iraklılardan daha çok hadis rivayet etmiştir. Çünkü Medine, hicret yurdu ve sahabelerin barınağıydı. Medine'den Irak'a intikal eden sahabeler ise daha çok cihadla meşgul olmuşlardır. Ebû Hanife'nin rivayetlerinin az olmasının sebebi, hadis rivayetinde çok sıkı şartlar aramış olması ve (senet yönünden) kesin ve güvenilir olan hadisleri bile, eğer akılla çatışan bir husus varsa, bunları da zayıf kabul etmesidir. Bu yüzden rivayet ettiği hadislerin sayısı az olmuştur. Yoksa kasten hadis rivayet etmeyi terk ettiği için değil. Onun hakkında böyle bir şeyi düşünmekten Allah'a sığınılır.

Ebû Hanife'nin mezhebinin (hadis sahasındaki görüşlerinin), hadis alimleri arasında dayanak kabul edilmesi ve hadislerin kabul veya reddedilmesinde esas alınmaları, onun hadis ilminde büyük müçtehitlerden biri olduğunun delilidir. Onun dışındaki diğer muhaddisler ise –ki bunlar çoğunluğu oluşturur- hadisin kabul şartlarında daha geniş davranmışlar ve böylece rivayet ettikleri hadisler çok olmuştur. Her biri bu konuda kendi içtihadına göre hareket etmiştir. Ebû Hanife'den sonra, onun öğrencileri de hadisin kabul şartlarında geniş davranmışlar ve onların rivayetleri de çoğalmıştır.

Tahâvî, içinde çok fazla hadis rivayet ettiği ve önemli bir yere sahip olan Müsned'ini yazmıştır. Ancak buna rağmen söz konusu eseri, Buhari ve Müslim'in Sahih'lerinin ayarında değildir. Çünkü Buhari ve Müslim'in, kitaplarına aldıkları hadisler için aradıkları kabul şartları, –hadis alimlerinin söylediği gibi- (aranması gerektiği hususunda) ümmet arasında, üzerinde görüş birliği edilmiş şartlardır. Tahâvî'nin şartları ise, buna uymuyor (aranması gereken bütün şartları kapsamıyor). Örneğin o, durumu bilinmeyen râvinin ve diğerlerinin rivayetini kabul eder. Onun için Buhari ve Müslim'in Sahih'leri, hatta diğer Sünen'ler, Tahâvî'nin kitabından önde tutulur. Çünkü Tahâvî'nin şartları, onların şartlarını tutmaz.

Bu yüzden, Buhari ve Müslim'in kitaplarının görüş birliği ile kabul edildiği söylenir. Çünkü aranması gereken bütün şartlar mevcut olduğu için, bu kitaplarda yer alan hadislerin sahih oldukları hususunda görüş birliği vardır. Bu konuda hiçbir şüphen olmasın. Çünkü bu şahsiyetler, herkesten çok haklarında hüsnü zanda bulunulmaya ve (haksız ithamları giderici) doğru değerlendirilmeler yapılmaya layık olan kimselerdir. İşlerin hakikatını en iyi bilen, bütün eksikliklerden uzak olan Yüce Allah'tır.

YEDİNCİ FASIL

Fıkıh İlmi Hakkında

Fıkıh; farz, haram, mendup, mekruh ve mubah gibi, mükelleflerin fiilleri hakkındaki Allah'ın hükümlerinin bilinmesidir. Bu hükümler Kur'an'dan, sünnetten ve şâri'nin (şeriat koyucunun) bu hükümlerin bilinmesi için tespit ettiği (icma, kıyas..) gibi diğer delillerden çıkartılır. İşte söz konusu delillerden çıkartılan hükümlere (ve bu hükümlerin bilinmesine) fıkıh denir.

Selef (sahabe, tâbiin gibi ilk dönem alimleri), bu hükümleri o delillerden çıkartırken aralarında ihtilaf ediyorlardı. Zaten bu ihtilafların vuku bulması da kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü delillerin geneli nasslardır (Kur'an ve sünnet metinleridir) ve bunlar Arapçadır. Metinlerin lafızları ve ifadeleri bir çok anlama gelebildiği için, (bu metinlerden çıkartılan) şer'î hükümlerde de bilinen ihtilaflar gündeme geliyordu. Aynı şekilde sünnet de –Hz. Peygamberden gelişinin sabit oluşu ve kabul edilebilirlik noktasında- farklı yollar ve senetler ile gelmekte ve çoğunun hükümleri de birbiriyle çakışmaktadır. Dolayısıyla bazılarının tercih edilmesi gerekiyor ki, burada da ihtilaflar çıkıyor.

Nassların dışındaki deliller konusunda da yine ihtilaf edilmiştir. Aynı şekilde nasslar, sürekli olarak ortaya çıkan yeni meseleleri (açık bir şekilde) karşılamıyor. Onun için nasslarda hükmü bulunmayan meseleler, nasslarda hükmü bulunan benzer meselelerle kıyaslanıyor. Bütün bunlar ise, ihtilafların vuku bulmasını kaçınılmaz kılıyor. İşte selef ve onlardan sonra gelen müçtehid imamlar arasındaki ihtilaflar bu noktalardan kaynaklanır.

Diğer taraftan sahabelerin tamamı fetva ehli (fetva verebilecek müçtehid) değildi ve bu yüzden dinî hükümler sahabelerin hepsinden alınmazdı. Bilakis bu işe ehil olanlar sadece, Kur'an'ı ezberlemiş olan, ondaki nâsih, mensûh, müteşâbih, muhkem ayetleri ve diğer hususları Hz. Peygamberden veya Hz. Peygamberden duyanlardan öğrenmiş olan kimselerdi. Onun için bunlara "kurrâ" denirdi. Yani Kur'an'ı okuyanlar. Çünkü Araplar okuma yazma bilmeyen ümmî bir topluluk olduğu ve o dönemde Kur'an'ı okuyabilmek

şaşılacak bir şey olarak görüldüğü için, bu kimselere (okuyan anlamına gelen) kurrâ ismi verilmiştir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde durum bu şekilde devam etti. Sonra İslâm şehirleri gelişip büyüdü, okuyup yazmanın yaygınlaşmasıyla, Araplardaki ümmîlik ortadan kalktı, delillerden hüküm çıkartma işi sağlamlaştı ve fıkıh gelişmesini tamamlayarak bir ilim ve sanat haline geldi. Delillerden hüküm çıkartıp fetva verenler de kurrâ yerine fakihler (fukahâ) ve alimler (ulamâ) olarak isimlendirildi.

Fıkıh iki ana kola ayrıldı: Birincisi, rey ve kıyas ehlinin yolu. Bu, Iraklıların metoduydu. İkincisi ise hadis ehlinin yolu. Bu da Hicazlıların metoduydu. Daha önce söylediğimiz gibi, (Hicaz'a göre) Iraklılar arasında hadis daha az olduğu için, kıyasa ağırlık vermişler ve bu işte büyük bir maharet kazanmışlardır. Bu yüzden onlara "ehl-i rey" (görüş ve kıyas ehli) denmiştir. Bu metodu yerleştirip sağlamlaştıran cemaatin öncüsü Ebû Hanife'dir. Hicazlıların (hadis ehlinin) imamı ise Malik bin Enes ve ondan sonra da Şafii'dir.

Sonra alimlerden bir grup kıyası kabul etmedi ve kıyasla (yani kıyas sonucu elde edilen hükümle) amel etmeyi reddettiler. Bunlar zâhirilerdir. Şer'î hükümlerin sadece nasslar ve icma ile elde edileceğini söylerler. Açık kıyası ve bizzat nasslarda belirtilmiş olan illeti (yani kıyasa esas teşkil eden hükmün konuluşundaki sebebi) de, nasslar çerçevesinde değerlendirirler. Çünkü onlara göre illetin nassla tespit edilmesi, o illetin kapsamına giren bütün durumlardaki hükmün de nassla tespit edilmesi demektir. Bu mezhebin imamı (ve önde gelen alimleri), Davud bin Ali, oğlu ve bu ikisinin öğrencileridir. Bu üç mezhep (yani Irak ekolü, Hicaz ekolü ve Zâhiriye mezhebi) ümmetin çoğunluğu arasındaki yaygın olan mezheplerdir.

Ehl-i beyt (şia) ise çoğunluktan ayrılarak, (dinde aslı olmaya) yeni görüşler ileri sürdüler ve kendilerine has bir fıkıh geliştirdiler. Bu fıkhı, bazı sahabeleri karalayıp reddetme ve kendi imamlarının masum (yani peygamberler gibi günahlardan ve hata yapmaktan korunmuş) oldukları, dolayısıyla sözlerinin tartışmasız kabul edilmesi gerektiği esasları üzerine kurdular. Ancak bunların hepsi temelsiz ve boş iddialardır. Aynı şekilde hâriciler de çoğunluktan ayrılıp yeni bir mezheple ortaya çıkmışlardır.

Ancak ümmetin çoğunluğu onların mezheplerine iltifat etmemiş, bilakis red ve inkar etme yoluna gitmiştir. (Ümmetin çoğunluğu arasında) bu mezhepler arasında bir şey bilinmez, kitapları rivayet edilmez ve bunlara ilişkin hiçbir esere rastlanmaz. Bütün bunlar sadece onların kendi yaşadıkları yerlerde bulunur. Örneğin şiilerin kitapları, devlet kurdukları Mağrib'te, doğuda ve Yemen'de vardır. Aynı durum hâriciler için de geçerlidir. Bunlardan her birinin fıkıh sahasında kitapları ve garip görüşleri vardır.

Mezhep imamlarının gidişi ve bu mezhebi benimseyenleri, çoğunluğun dışlayıp reddetmesi nedeniyle, zâhiri mezhebi bugün ortadan kalkmış durumdadır. Bu mezhebin görüşleri artık sadece kitaplarda mevcuttur. Bazen bu mezhebi benimseyenler, onun görüşlerini ve fıkhını öğrenmek için bu kitaplara kapanıyorlarsa da, çoğunluğun onlara muhalefet etmeleri ve onları reddetmeleri nedeniyle bu gayretlerinin kendilerine hiçbir faydası olmuyor. Kimi zaman da bir öğreticinin yol göstericiliği olmadan, bu mezhebin görüşlerini sadece kitaplardan alanların, bidat (dalâlet) ehlinden kabul edilme durumuna düştükleri oluyor.

Hadis ezberlemedeki üstün derecesine rağmen, Endülüs'te İbn-i Hazın böyle yapmış (yani kitaplardan zâhiri mezhebinin görüşlerini ve fıkhını öğrenmiş), bu mezhebi benimsemiş, bu mezhepte otorite haline gelmiş ve iddiasına göre içtihat seviyesine ulaşmıştır. İbn-i Hazın bizzat zâhiri mezhebinin kurucusu olan Davud bin Ali'ye muhalefet etmiş ve diğer imamların pek çoğunu eleştirmiştir. Ancak insanlar bunu karşılıksız bırakmamış ve onun görüşlerini red ve inkar etme yoluna gitmiş, kitaplarına iltifat etmeyerek unutulmaya mahkum etmiştir. Hatta kitaplarının satılması bile yasaklanmış ve bazen de yırtılmıştır. Böylece geriye sadece Irak ekolü olan rey ehlinin ve Hicaz ekolü olan hadis ehlinin mezhepleri kalmıştır.

Irak ekolünün imamı Ebû Hanife Numan bin Sabit'tir. Ebû Hanife'nin fıkıhta erişilemeyecek bir konumu vardır. Bu gerçeğe onun gibi büyük imamlar, özellikle de Malik ve Şafii tanıklık ediyor. Hicaz ekolünün imamı ise hicret yurdunun (Medine'nin) imamı olan Malik bin Enes Asbahî'dir.

İmam Malik, diğer imamlardan farklı olarak, Medine halkının uygulamasını da şeri'î hükümlerin delillerinden biri olarak kabul eder. Çünkü ona göre, Medine halkının ittifak halinde bir şeyi yapmaları veya terk etmeleri, bu hususta kendilerinden önceki kuşağa tâbi olmalarından ve onları örnek almalarından kaynaklanır. Aynı şekilde bir önceki kuşak da bu uygulamayı kendilerinden öncekilerden almıştır. Bu hal söz konusu uygulamayı bizzat Hz. Peygamberden alan kuşağa kadar böyle devam eder. Bu yüzden ona göre Medine halkının bu nitelikte uygulamaları şer'î delillerden biri teşkil eder. Çokları bu hususun icmaya ilişkin bir mesele olduğunu sanmış ve icmanın da sadece Medine halkı arasında değil, bütün ümmet arasında gerçekleşmesi gerektiğinden dolayı, Medine halkının uygulamasını (bağlayıcı ve şer'î) bir delil olarak kabul etmemiştir.

Bil ki icma, dinî bir meselede içtihada (içtihadların uyuşmasına) dayalı olarak görüş birliğine varılmasıdır. Oysa İmam Malik Medine halkının uygulamasına bu çerçevede değerlendirmez. (Yani Medine halkının ittifak halindeki bir uygulamasını, onların içtihadlarından kaynaklanan bir durum olarak görmez). Aksine bunu, Hz. Peygamberden alınmış ve kuşaktan kuşağa aktarılarak gelmiş bir uygulama olarak kabul eder. Dolayısıyla bu uygulama bütün ümmeti bağlar.

Maliki mezhebinin kitaplarında, Medine halkının (ittifak halindeki) uygulamasının delil oluşunun, icma konusunda zikredilmiş olması ise, icma konusunun, bunun için en uygun konu oluşundan kaynaklanır. Çünkü her ikisinin ortak ve bağlayıcı yönü, bir mesele üzerinde görüş birliğine varılmasıdır. Aralarındaki fark ise şudur: İcmadaki görüş birliği, deliller konusunda içtihadların uyuşmasından kaynaklanır. Medine halkının, bir şeyi yapmak veya terk etmek hususundaki görüş birliği ise, kendilerinden öncekilerin de aynı şeyi yaptıklarını veya terk ettiklerini görmelerine dayanır. Bununla birlikte şayet bu mesele "Hz. Peygamberin uygulaması ve takrîri" veya içinde "sahabelerin mezhebi (görüşü)" gibi delillerin yer alacağı başka konularda ele alınmış olsaydı daha uygun olurdu.

(Hicaz ekolünde) Malik bin Enes'ten sonra, Muhammed bin İdris Muttalibî Şafii gelir. İmam Şafii, İmam Malik'in vefatından sonra Irak'a gitti ve orada Ebû Hanife'nin öğrencilerinden ilim aldı. Hicaz ekolü ile Irak ekolünü birleştirerek kendi mezhebini oluşturdu. Pek çok görüşünde İmam Malik'e muhalefet etti.

Bu ikisinden sonra (Hicaz ekolünün temsilcisi olarak) Ahmed bin Hanbel gelir. O, büyük muhaddislerden biriydi. Hadis sahasındaki derin birikimleri olmasına rağmen, Ahmed bin Hanbel'in öğrencileri Ebû Hanife'nin öğrencilerinden ders okudu ve ortaya yeni bir mezhep koydular.

İslâm şehirlerinde bu dört mezhep taklit edilmeye başlandı ve diğer müçtehid imamların mezheplerini taklit eden kimse kalmadı. İlimlerdeki terimlerin çoğalıp çeşitlenmesi ve ilim ehlinin içtihad seviyesine ulaşmaktan aciz kalmasıyla, bu işin (içtihadın), ilmî ve dinî açıdan güvenilir olmayan kimselerin eline geçeceğinden korkulmuş ve bu nedenle ihtilaf (içtihad) kapısı kapatılmıştır. Evet, ilim ehli bu sahadaki acziyet ve yetersizliklerini açık bir şekilde ifade ederek, insanları bu dört mezhebi taklit etmeye yönlendirmişlerdir. Ancak işin keyfiliğe dökülmemesi için, bir kişinin aynı anda bütün mezhepleri taklit etmesini yasaklamışlar ve bir mezhebin görüşlerine bağlı kalmasını istemişlerdir.

Çağımızda içtihad iddiasında bulunan reddedilmekte ve taklit edilmemektedir. Onun için günümüzde Müslümanlar bu dört mezhep imamını taklit eder hale gelmişlerdir. Ancak Ahmed bin Hanbel'i taklit edenlerin sayısı azdır. Çünkü mezhebi içtihadtan uzaktır ve daha çok rivayetlerin birbirlerini destekleyip tamamlaması esasına dayanmaktadır. Onun mezhebine bağlı olanların çoğu Şam'da, Bağdat'ta ve Bağdat'ın civar bölgelerindedir. Sünneti (hadisleri) en fazla ezberleyenler ve rivayet edenler bunlardır. Çünkü mümkün olduğu kadar hükümleri kıyastan uzaklaşıp, hadislerden hüküm çıkarmak istiyorlar. Hanbelîler Bağdat'ta çok kalabalıklar. Hatta bazen Şiilerle birbirlerine girdikleri olur. Bu nedenle çok büyük fitneler çıkmış, ancak Tatar istilasıyla bunların arkası kesilmiştir. Şam bölgesinde de çokluklarını muhafaza etmişlerdir.

Günümüzde Ebû Hanife'nin mezhebini ise Irak halkı, Hind ve Çin'deki Müslümanlar, Mâverâünnehr halkı ve bütün acem ülkelerinin halkları taklit ediyor. Bu mezhebin merkezi Irak ve Daru's-Selam (Bağdat) olduğu için, Ebû Hanife'nin öğrencileri Abbasî halifelerinin dostları ve yakın çevresi içinde yer almıştır. Bu yüzden çok sayıda eser telif etmişler, yine şafiilerle çok fazla ilmî münazaralara girmişler ve ihtilaflı meselelerde çok güzel araştırmalar ortaya koymuşlardır. Bunun neticesinde ortaya doyurucu bir ilmî birikim ve ilgin görüşler çıkmıştır. Bütün bunlar insanları elindedir. Mağrib'te ise bu birikim ve görüşlerden az bir şey vardır ve bunlar oraya Kadı İbn-i Arabî ve Ebû Velîd Bâcî tarafından götürülmüştür.

İmam Şafii'yi taklit edenler ise diğer yerlere göre Mısır'da daha çoktur. Yine bu mezheb Irak, Horasan ve Mâverâünnehr'de yayılmış, fetva ve eğitim noktasında buralardaki bütün şehirleri hanefilerle paylaşmışlardır. Aralarındaki münazara meclisleri büyümüş ve hilâfiyyât kitapları (ihtilaflı meselelerin ele alındığı kitaplar) her türlü delille dolup taşmıştır. Sonra doğu bölgelerinin yıkıma uğramasıyla bütün bunlar da kaybolup gitmiştir. İmam Muhammed bin İdris Şafii Mısır'a, Abdulhakem oğullarının yanına gittiğinde, onlardan bir grup kendisinden ders almıştır. Buveytî ve Müzenî de orada kendisinden ders alan öğrenciler arasındaydı. Yine orada Abdulhakem oğulları, Eşheb, İbn-i Kasım, İbn-i Mevvâz, Haris bin Miskîn ve oğulları, Kadı İshak bin Şaban ve öğrencileri gibi kişi ve gruplardan oluşan malikî mezhebine mensup bir cemaat da vardı.

Sonra Mısır'da Râfizi (Fâtımî) devletinin kurulmasıyla ehl-i sünnet fıkhı kesinti-

ye uğramış, bunun yerine ehl-i beyt (şii) fıkhı yayılıp uygulanmış ve diğerleri yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur. Sonra –bildiğim kadarıyla- dördüncü yüzyılın sonlarında malikî alimlerinden Kadı Abdulvehhab geçim sıkıntısı yüzünden Bağdat'tan Mısır'a gitti. (Şii) Ubeydiyyîn halifeleri, böyle bir imamı uzaklaştırmış olmalarından dolayı Abbasîleri kınamak ve kendileri de ona sahip olmakla övünmek için, ona saygı ve hürmet göstermişler, izzeti ikramda bulunmuşlardır. Bu yüzden malikî mezhebi Mısır'da biraz gelişme imkanı bulmuştur.

Mısır'daki bu durum, Selahaddin Yusuf bin Eyyub tarafından Rafızî Ubeydî devleti yıkılıncaya kadar devam etmiştir. Ubeydî devleti yıkılınca, Mısır'daki ehl-i beyt fıkhı ortadan kalkıp, ehl-i sünnet fıkhı geri dönmüştür. Aynı şekilde Irak ve Şam'daki Şafii alimlerin Mısır'a dönmesiyle birlikte Şafii fıkhı da geri gelmiş ve orada büyük bir ilerleme kaydetip yayılmıştır. Eyyûbi devletinin gölgesinde pek çok meşhur alim yetişmiştir. Şam'da Muhyiddin Nevevî ve Izzuddin bin Abdusselam, Mısır'da ise İbn-i Rif'a, Takiyyuddin bin Dakîku'l-Iyd ve Takiyyuddin Subkî bunlardan bazılarıdır. Bu hal çağımıza gelinceye kadar bu minvalde devam etmiş ve çağımızda da Mısır'da Şeyhü'l-İslâm olan Sirâcüddin Belkînî yetişmiştir. Günümüzde o Mısır'daki Şafiilerin, hatta asrımızdaki alimlerin büyüğü durumundadır.

İmam Malik'in mezhebi ise Mağrib ve Endülüs halkının mezhebi haline gelmiştir. Her ne kadar bu mezhep başka yerlerde mevcutsa da, başka mezhepler Mağrib ve Endülüs halkları arasında –çok az istisna dışında- mevcut değildir. Çünkü Endülüs ve Mağriblilerin ilim yolculukları genelde Hicaz'a oluyordu. Hicaz onların seferlerinin son durağıydı. O dönemler Medine ilim merkeziydi. Irak'a da ilim oradan gitmiştir. Ancak Endülüs ve Mağriblilerin yolu Irak'a düşmüyordu. Bu yüzden ilmi sadece Medine alimlerinden almışlardı. Medine alimlerinin (dolayısıyla Endülüs ve Mağriblilerin) üstadları ve hocaları ise İmam Malik'ti. İmam Malik'ten önce onun hocaları, sonra da öğrencileri söz konusu bu üstadlık ve hocalık görevini üstlenmişlerdir. Bu yüzden Endülüs ve Mağrib halkı hep ona müracaat etmiş ve mezhepleri kendilerine ulaşmamış olan diğer imamları değil, sadece onu taklit etmişlerdir.

Diğer taraftan Endülüs ve Mağrib halklarının baskın özelliği bedevîlikti. Irak halkının sahip olduğu medenîlikle haşir neşir değillerdi. Dolayısıyla bu açıdan Hicaz halkına daha yakınlardı. Bu yüzden oralarda malikî mezhebi halen tazeliğini korumakta ve diğer mezheplerden farklı olarak medenîliğin düzeltici ve şekillendirici rüzgarından etkilenmemiştir.

Her imamın mezhebi, mezhebinin mensuplarına (ve alimlerine) özgü bir ilim haline geldikten ve (mezhep içindeki) bu alimlerin kıyas ve içtihad etmeye imkan bulamamalarından sonra, mezhep imamlarının tespit ettiği usule dayanarak, yeni meseleleri kıyaslama yoluyla önceki meselelerin hükmüne dahil etme veya birbirine karışmış meseleleri ayırma zorunluluğu duydular. Onun için imamlarının mezheplerinin usulüne dayalı olarak bu kıyaslama veya ayırma işini yapabilmelerini sağlayacak sağlam bir melekeye sahip olma ihtiyacı hasıl oldu. İşte çağımızdaki fıkıh ilmi bu melekeden ibarettir.

Mağriblilerin tamamı İmam Malik'i taklit ederler. Irak ve Mısır'daki öğrencilerinin sayısı ise azdır. Irak'taki öğrencilerinden bazıları şunlardır: Kadı İsmail ve İbn-i Hu-

veyzemandâd gibi onun tabakasından olanlar, İbn-i Lübbân, Kadı Ebû Bekir Ebherî, Kadı Ebû Hüseyin bin Kassâr ve Kadı Abdulvehhâb. Mısır'daki öğrencilerinde bazıları ise şunlardır: İbn-i Kasım, Eşheb, İbn-i Abdulhakem, Haris bin Miskîn ve onun tabakasından olanlar.

Yahya Leysî (ilim tahsili için) Endülüs'ten Hicaz gitti ve orada İmam Malik'ten ders aldı. İmam Malik'in öğrencilerinden olan Yahya, Muvatta'yı da (bizzat) İmam Malik'ten (dinleyip) rivayet etti. Ondan sonra Abdulmelik bin Habib Hicaz'a gitti ve İbn-i Kasım ile onun tabakasındaki alimlerden ders aldı. Endülüs'e döndükten sonra malikî mezhebini orada yaydı ve bu mezhebin görüşlerini esas alan "El-Vâdıha" isimli kitabını tedvin etti. Sonra onun öğrencilerinden Muhammed bin Ahmed bin Abdulaziz Utbî "El-Utbiyye" isimli kitabını tedvin etti.

Afrika'dan doğuya giden Esed bin Furât ise, önce Ebû Hanife'nin öğrencilerinden ders aldı ve Hanefî fıkhını yazdı. Sonra malikî mezhebine geçti ve (İmam Malik'in öğrencilerinden) Ali bin Kasım'dan ders alıp (malikî mezhebine göre) fıkhın bütün konularını içeren kitabını yazdı. Sonra kitabıyla Kayravân'a geldi. Kitap Esed bin Furât'a (yani kendisine) nispet edilerek "El-Esediyye" olarak isimlendirdi.

Suhnûn, bu kitabı Kayravân'da Esed'ten okduktan sonra, doğuya gitti ve İbn-i Kasım'dan ders aldı. Ancak "El-Esediyye" kitabında yer olan bazı meselelerde ona itiraz etti. İbn-i Kasını da bu meselelerin çoğundaki görüşünü değiştirdi. Suhnûn, fıkıh konularına ilişkin meseleleri yazıp tedvin etti ve bu kitapta İbn-i Kasını'ın yeni görüşlerine yer verdi. İbn-i Kasım da Suhnûn ile Esed bin Furât'a gönderdiği mektubunda, Esediyye kitabında yer alan eski görüşlerini kaldırmasını ve Suhnûn'un kitabını esas almasını söyledi. Ancak Esed buna yanaşmadı. Bunun üzerine insanlar onun kitabını bırakıp, Suhnûn'un kitabını esas aldılar. Suhnûn'un kitabındaki konularda birbirine karışmış olduğu için insanlar bu kitabı "El-Müdevvenetü ve'l-Muhtelita" olarak isimlendirdiler.

İşte Kayravân halkı Suhnûn'un kitabına, Endülüs halkı da "El-Vâdıha" ve "El-Utbiyye" kitaplarına kapanıp bunları okudular. Daha sonra İbn-i Ebû Zeyd "El-Müdevvenetü ve'l-Muhtelita"yı "El-Muhtasar" isimini verdiği bir kitapta kısaltıp özetledi. Yine Kayravân fakihlerinden Ebû Saîd Berâdî de aynı eseri "Et-Tehzîb" isimli kitabında özetledi. Bundan sonra Afrika alimleri Ebû Saîd'in bu kitabını esas almışlar ve diğerlerini bırakmışlardır. Aynı şekilde Endülüslüler de "El-Utbiyye"yi esas almışlar ve "El-Vâdıha"yı ve diğerlerini bırakmışlardır.

Malikî mezhebinin alimleri halen bu temel kitapları şerh etmeye, açıklayıp izah etmeye ve birleştirmeye devam ediyorlar. Afrikalı alimlere "El-Müdevvenetü ve'l-Muhtelita" üzerine çok sayıda eser yazmışlardır. Bu eserleri yazanlardan bazıları şunlardır: İbn-i Yunus, Lahmî, İbn-i Muhriz, Tunusî ve İbn-i Beşîr. Aynı şekilde Endülüs alimleri de "El-Utbiyye" üzerine çok sayıda eser yazmışlardır. Bunlardın biri de ibn-i Rüşd'tür. İbn-i Ebû Zeyd ise, bu temel kitaplardaki bütün meseleleri, ihtilaflı konuları ve görüşleri "En-Nevâdir" isimli eserinde toplamıştır. Dolayısıyla bu kitap malikî mezhebinin bütün görüşlerini ve temel kitaplardaki bütün fer'i meseleleri içermektedir. İbn-i Yunus, bu kitapta yer alan hususların büyük bir bölümünü, "El-Müddevene" üzerine yazdığı eserinde nakletmiştir.

Evet böylece malikî mezhebi Endülüs ve Mağrib'te çoşkun bir deniz gibi gelişip yükselmiştir. Bu durum Kurtuba ve Kayravân'daki devletlerin çöküşüne kadar devam etmiştir. Bundan sonra İbn-i Ebû Zeyd'in ve İbn-i Yunus'un eserlerine Mağribliler sarıldı. Mağriblilerin bu iki kitap üzerinde yoğunlaşmaları, Ebû Amr bin Hâcib'in kitabı ortaya çıkana kadar devam etti. Ebû Amr kitabında, mezhep alimlerinin her konudaki metodlarını özetlemiş ve her meseledeki görüşlerini saymıştır. Ebû Amr'ın bu eseri, âdeta (malikî mezhebinin bütün görüşlerini içine alan) bir katalog niteliğindedir.

Malikî mezhebi, Mısır'da da Hâris bin Miskîn, İbn-i Mübeşşir, İbn-i Lüheyt, İbn-i Reşîk ve İbn-i Şâs'tan itibaren varlığını sürdürmüştür. Yine İskenderiye'de Avf oğulları, Sind oğulları ve Atâullah oğulları arasında devam edegelmiştir.

Amr bin Hâcib'in, malikî fıkhını kimlerden öğrendiğini bilmiyorum. Ancak o, Ubeydiyyîn devletinin yıkılıp, ehl-i beyt (şii) fıkhının çekilişinden ve şafii-malikî mezhebine mensup ehl-i sünnet fakihlerinin ortaya çıkışından sonra gelmiştir. Hicrî yedinci yüzyılın sonlarında söz konusu kitabı Mağrib'e gelince, Mağrib'li, özellikle de Bicâye'li ilim talebeleri o kitaba kapanmışlardır. Çünkü kitabı buraya getiren, Mağrib ulemâsının büyüğü olan Ebû Ali Nâsıruddin Zevâvî'dir. Ebû Ali Nasruddin bu kitabı, Mısır'da Amr bin Hâcib'in öğrencilerinden okumuş ve bu malikî mezhebinin özeti niteliğindeki bu kitabın bir nüshasını da Mısır'dan Mağrib'e getirmiştir. Sonra öğrencileri vasıtasıyla özellikle Bicâye'de yayılmış ve oradan da Mağrib'in diğer bölgelerine intikal etmiştir.

Mağrib'teki fıkıh talebeleri –Ebû Ali Nasruddin'in bu kitabı okumayı teşvik etmiş olmasından dolayı- çağımızda da bu kitabı okumaya devam ediyorlar. İbn-i Abdusselâm, İbn-i Rüşd ve İbn-i Harun gibi bir çok alim bu kitabı şerh etmiştir. Bunların hepsi de Tunus'ludur. Bu şerhler içinde en iyisi Abudesselâm'ınkidir. Ancak söz konusu bu alimler, söz konusu kitabı şerh etmiş olmalarına rağmen derslerinde "Et-Tehzîb"i okutuyorlar. Allah dilediğini doğru yola eriştirir.

SEKİZİNCİ FASIL

Ferâiz (Miras) İlmi Hakkında

Ferâiz ilmi, mûrisin (miras bırakanın), bıraktığı mirasın, usul ve münâhese (yani murisin esas mirasçıları ve bu mirasçılardan biri ölmüşse ölenin mirasçıları) açısından hangi oranlarda paylaştırılacağının bilmesi ve buna göre miras cetvelinin düzenlenmesidir. Münâhesedeki durum şudur: (Henüz miras paylaştırılmadan) vârislerden (mirasçılardan) biri ölürse, onun (mûrisinden alacağı) pay, kendi mirasçıları arasında dağılır ve bu durum özel bir hesaplamayı gerektirir. Çünkü bu hesaplama sayesinde, ölen mirasçının mirasçıları, hem ilk mirastan kendi hisselerine düşen paylarını, hem de kendi mûrislerinin bırakmış olduğu mirastan alacakları paylarını, herhangi bir bölünme olmadan elde ederler. Bazen bu münâsehe durumu birden çok olur (yani miras henüz paylaştırılmadan birden çok mirasçı ölür ve böylece mirasın taksiminde hesaba katılacakların sayısı çoğalır. Sayının çokluğuna göre de ayrıntılı bir hesaba gereksinim duyulur.

Bazen mirasın paylaştırılmasında iki ihtimalli bir durum ortaya çıkar. Örneğin mirasçılardan bazıları, bir kişin mirasçılığını ikrar ederken, diğer bazıları ise bunu inkar eder. Bu durumda miras cetveli iki ihtimal de göz önüne alınarak düzenlenir.

Sonra payların meblağına bakılır ve miras, düzenlenen miras cetvelindeki oranlara göre pay sahipleri arasında taksim edilir. İşte bütün bunlar için hesaba ihtiyaç vardır. Hesapla ilgili meselelerin de bilinmesini gerektirdiği için fakihler, fıkıh kitaplarında bu konuya müstakil bir bölüm ayırmıştır. Evet, bu mesele genelde fıkıh ilminin (ve fıkıh kitaplarının) içinde yer almıştır. Ancak bazıları onu bağımsız bir ilim dalı olarak ele almıştır.

Alimler bu konuyla ilgili çok sayıda eser telif etmişlerdir. Malikî mezhebinde bu eserlerin en meşhurlarından bazıları şunlardır: Endülüs'ün son dönem alimlerinden İbn-i Sâbit'in kitabı, Kadı Ebû Kasım Havfî'nin Muhtasar'ı, Ca'dî'nin kitabı ve yine Afrika'nın son dönem alimlerinden İbn-i Nemir Trablûsî'nin kitabıdır. Şafiî, Hanefî ve Hanbelî

alimleri de bu konuda çok fazla eser telif etmişler, fıkıh ve hesaptaki engin kapasitelerini gösteren çok önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ebû Meâlî ve onun emsali bu alimlerin başında geliyor.

Ferâiz ilmi, bir taraftan aklî ve naklî bilgileri kendisinde topladığı, diğer taraftan da mirasın doğru bir şekilde paylaştırılmasını sağladığı için kıymetli ve üstün bir ilim dalıdır. Çünkü bu ilim bilinmese, mirasçıların hangi oranlardan pay sahibi olacakları da bilinmez ve mirasın paylaştırılması problem teşkil ederdi. Şehirlerde alimler ferâiz ilmine büyük önem vermişlerdir. Bazı müellifler ferâizle ilgili kitaplarında, hesap işlerine çok fazla dalma gereği duymuşlar, cebir ve mukâbele gibi hesaplama tekniklerine ihtiyaç duyan hayalî meseleler üzerinde durmuşlar ve eserlerini bunlarla doldurmuşlardır. Her ne kadar üzerinde durulan hayâli meselelerle pratikte pek karşılaşılmadığı için, söz konusu hesaplama yöntemlerinin fazla bir faydası yoksa da, bu konudaki melekenin en mükemmel şekilde elde edilmesine yardım etmesi açısından faydalıdır.

Ferâiz alimlerin çoğu, bu ilmin üstünlüğüne Ebû Hüreyre'den nakledilen edilen şu hadisi delil gösterirler: "Ferâiz, ilmin üçte biridir ve ilk unutulacak olanıdır." Bir başka rivayette ise ferâizin, ilmin yarısı olduğu bildiriliyor. Bu hadisi Hafız Ebû Naîm rivayet etmiştir. Ferâiz alimlerinin bu hadisi, ferâiz ilminin üstünlüğüne delil göstermeleri, hadiste geçen "feraîz" (farzlar) kelimesini, mirastaki farz kılınan haklar (paylar) şeklinde anlamış olmalarıdır.

Ancak görünen o ki böyle olması, uzak bir ihtimaldir. Burada ferâiz (farzlar) ile kastedilen ibadetlerdeki, mirastaki ve diğer bütün hususlardaki yerine getirilmesi gereken farzlardır. Ferâizin, ilmin yarısı veya üçte biri olması, ancak bu yorum ile doğru bir anlama kavuşur. Çünkü mirastaki farzlar, diğer bütün şeriat ilimlerine oranla çok azdır. Diğer taraftan, ferâiz lafzının, mirasla ilgili bu ilme veya mirastaki farzlara (farz kılınan paylara) özgü kılınması, ilim dallarının ve ilmî terimlerin gelişmesiyle ortaya çıkmış bir durumdur. Yoksa bu kelime İslâm'ın ilk dönemlerinde, sözlük manasındaki genel anlamıyla –ki o kesinlik ve katiyettir- kullanılıyordu. Genel anlamıyla da, söylediğimiz gibi, bütün farzlar kastediliyordu. Zaten bu kelimenin şer'î hakikati de budur. Onun için en uygun olanı, bu kelimeye ilk dönemlerdeki anlamını vermektir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'dandır.

DOKUZUNCU FASIL

Fıkıh Usûlü ve Onunla Bağlantılı Olan Cedel Ve Hılâfiyyât İlmi Hakkında

Bil ki, fıkıh usûlü (usûl-ü fıkh) şer'î ilimlerin en büyüklerinden, en önemlilerinden ve en faydalılarından biridir. Fıkıh usûlü, şer'î hükümlerin ve tekliflerin çıkarıldığı kaynaklar olmaları açısından, şer'î delillerin incelenmesidir. Temel şer'i deliller ise Kur'an ve onun açıklayıcısı niteliğinde olan sünnettir.

Hz. Peygamber döneminde şer'î hükümler –ona vahyedilmekte olan Kur'an ve Kur'an'ı açıklayıcı nitelikteki söz ve fiilleri nedeniyle- bizzat kendisinden alınıyordu. Hükümlerin ondan alınması, doğrudan ve sözlü biçimde olduğu için nakil, inceleme ve kıyaslama gibi hususlara da gerek kalmıyordu. Hz. Peygamberden sonra (doğrudan) sözlü hitap kesildi ve Kur'an mütevâtir olarak nakledilip korundu. Sünnete gelince, sahabeler, sahih bir rivayetle bize ulaşmış olan ve Hz. Peygamberden geldiğine zann-ı galiple hükmedilen sözlü veya fiili sünnetlerin gerekleri ile amel etmenin zorunlu olduğu hususunda görüş birliğine (icmâ) varmışlardır. Böylece Kur'an ve sünnetin (Kur'an ve sahih sünnetteki hususların) şer'i deliller olduğu belli olmuştur.

Sonra sahabeler (icmâ içinde oldukları dinî uygulamalar noktasında) kendilerine muhalefet edilmesini icmâ ile red ve inkar ettiklerinden, (şer'î bir delil olarak) icma da, Kur'an ve sünnetin mertebesine yerleşmiştir. Bunun sebebi onların bir hususta icmâ etmelerinin mutlaka (Kur'an'dan veya sünnetten) bir dayanağının olacağıdır. Çünkü sahabelerin sabit bir delil olmadan bir hususta görüş birliğine varmaları söz konusu değildir. Diğer taraftan şer'i nasslar da, cemaatin yanlış üzerinde icmâ etmeyeceğine tanıklık ediyor. Böylece şer'i hükümlerin elde edilmesi noktasında icmâ da sabit bir delil olmuştur.

Sonra sahabelerin ve selefin Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarma yollarına baktığımızda, onların benzer meseleleri (yani Kur'an ve sünnette hükmü bulunmayan meseleler ile Kur'an ve sünnette hükmü bulunan benzer meseleleri) birbirine kıyasladıklarını görüyoruz. Evet, onlar benzer meselelerin birbirine kıyaslanacağı ve birbirlerinin hükümlerine tâbi olacağı hususunda görüş birliği içindeydiler. Çünkü Hz. Peygamberin ve-

fatından sonra ortaya çıkan pek çok meselenin, şer'i nasslarda hükmü bulunmuyordu. Bu yüzden sahabeler de onları nasslarda hükmü bulunan benzer meselelere kıyaslıyor ve onların hükümlerine tâbi kılıyordu. Ancak (meselelerin mahiyeti ve özellikleri itibariyle) iki meseleyi birbirine kıyaslamayı ve birinin hükmünü diğerine vermeyi haklı kılacak, gerekli şartların bulunup bulunmadığına da dikkat ediyorlardı. Öyle ki, artık her iki meselede de Allah'ın hükmünün aynı olacağı kanaati hakim oluyordu. Böylece kıyas, sahabenin icmâsıyla şer'i delillerden biri haline gelmiştir. Kıyas şer'î delillerin dördüncüsüdür.

Alimlerin çoğunluğu, bunların (yani Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas) temel şer'î deliller olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bazıları icmâ ve kıyasın delil oluşuna muhalefet etmişlerse de, bunların sayıları kadar azdır. Bazı alimler bu dört delilin dışında başka deliller de saymışlarsa da, bunların zayıf oluşları ve istisnâi nitelikle bulunmaları nedeniyle burada zikretme gereği görmüyoruz.

Söz konusu bu delillerin niteliğini incelemek, bu ilim dalının araştırdığı ilk konulardan biridir. Kur'an'm şer'i delillerden bir oluşunun delili, metninin (insanların asla bir benzerini getiremeyecekleri ölçüde) kesin bir mucize oluşu ve tevâtür olarak nakledilmesidir. Dolayısıyla onun delil oluşunda herhangi bir şüphe yoktur. Sünnete gelince, söylediğimiz gibi, sahih bir şekilde bize ulaşan sünnetle amel edileceği hususunda icmâ vardır. Hz. Peygamber hayattayken, mektuplar ve elçiler aracılığıyla civar bölgelere gönderdiği, emredici ve yasaklayıcı nitelikte hükümlerinin yerine getirilmiş olması da, bunu destekliyor. İcmâ'nm delil oluşu da, sahabelerin, icmâ ettikleri hususlarda, kendilerine muhalefet edilmesini red ve inkar etmeleri ile sabittir. Aynı şekilde ümmetin, yanlış üzerinde icmâ etmekten korunmuş olduklarını bildiren metinler de bunun delilidir. Kıyas'a gelince, sahabelerin onun delil olduğu üzerinde icmâ ettiklerini yukarıda söyledik.

İşte temel deliller bunlardır. Ancak sünnetten bize nakledilenlerin, geliş yolları (senetleri) ve nakledicilerinin güvenirliği açısından araştırılıp doğrulanması gerekir. Böylece sünnetle amel edilme zorunluluğunun temeli olan, onun gerçekten Hz. Peygamberden geldiği hususunda kuvvetli bir kanaat oluşsun. Bu ilmin konularından biri de, bu hususun araştırılmasıdır. Aynı şekilde nâsih ve mensûh olanının belirlenmesi için, birbiriyle çakışan iki hadisten hangisinin daha önce söylenmiş olduğunun araştırılması da yine bu ilmin konularından biridir.

Bundan sonra lafızların (kelimelerin ve cümle üslûplarının) işaret ettiği manalar incelenir. Çünkü genel olarak cümlelerin (metinlerin) manalarına, (onları oluşturan) kelime ve cümlelerin (cümle üslûplarının), kendi konuluş (vaz'î) anlamlarını bilmekle ulaşılır. Buna ilişkin dil ilimleri; nahv, sarf ve beyandır (belâgat). Dilin, bu dili konuşanlar için bir meleke olduğu dönemlerde, bütün bunlar (öğrenilmesi gereken) ilimler ve kurallar değildi. Dolayısıyla o dönemlerde, fıkıh için de bu ilimlere gerek yoktu. Çünkü bu ilimlerin içerikleri zaten meleke olarak biliniyordu. Ancak Arapçayı konuşanlarda bu melekenin kaybolmasından sonra, dil kuralları (sarf, nahv ve belâgat kuralları), alimler tarafından kayıt altına alınmış ve fıkıhta Allah'ın hükümlerinin bilinmesi için ihtiyaç duyulan birer ilim haline gelmiştir.

Sonra (farklı üslûplardaki) cümlelerden elde edilen başka faydalar da fardır. Bunlar farklı cümle yapılarının ifade ettiği özel anlamlardan elde edilen şer'i hükümlerdir ki,

bu fıkıhtır. Bunun için sadece lafızların vaz'î manalarını bilmek yeterli değildir. Aksine onların işaret ettiği özel anlamların sebebini teşkil eden daha bir çok hususun bilinmesi gerekir. İşte şer'i hükümler, büyük alimler tarafından tespit edilen bu kuralların bilinmesi ve uygulanmasıyla elde edilir.

Şu örnekler gibi: -Kelimelerin manaları kıyas yoluyla sabit olmaz (aksine bir kelimenin her hangi bir manayı ifade ettiğine ilişkin naklî bir delilin olması gerekir). -İki (veya daha çok) anlamlı bir kelimenin kullanılması ile o kelimenin iki anlamı birden kastedilmez (böyle bir kelimenin bir cümlede kullanılması ile sadece anlamlarından biri kastedilir). -(Kelimeleri birbirine atfeden/bağlayan) "ve" bağlacı, tertip ifade etmez (yani Hasan ve Hüseyin geldi denildiğinde, önce Hasan'ın sonra da Hüseyin'in geldiği anlamı çıkmaz, sadece hepsinin geldiği bildirilmiş olur). -Genel (âmm) bir ifadeden, özel (hâs) öğeler çıkarılınca geriye kalanların hüccet (delil) olma özelliği kalır mı? -Emir üslûbu, (emredilen hususun) zorunlu mu olduğunu, (zorunlu olmayıp) iyi mi olduğunu, derhal yapılması mı gerektiğini mi yoksa belli bir süre sonra yapılabileceğini mi ifade ediyor? (Yani bunlardan birini ifade edebilir). -Nehy (yasaklama) üslûbu fesadı mı yoksa sıhhati mi ifade eder? -Mutlak (genel, belirli şartlarla sınırlandırılmamış) bir ifade, mukayyed (belirli şartlarla sınırlandırılmış) bir ifade olarak değerlendirilebilir mi? -Bir hükmün konuluşundaki illetin (sebebin), nassla bildirilmiş olması, o hükmün, (aynı illete sahip olan) başka meselelerde de geçerli olması için yeterli midir? Ve bunun gibi daha pek çok örnek.

Evet, bütün bunlar bu ilmin incelediği meselelerdir. Ancak bu meseleler, lafızların ve üslûpların ifade ettikleri anlamlarla ilgili oldukları için de aslında dil ile ilgili meselelerdir. Sonra bu ilmin incelediği en önemli konulardan biri kıyastır. Çünkü kıyas işleminde, (hükmü belli olan) asıl mesele ile buna kıyaslanan fer'î meselenin durumlarının en ince şekilde araştırılması, asıl meseledeki hükmün sebebi (illeti) olan hususun diğer hususlardan ayrılması, bu illetin fer'î meselede de bulunup bulunmadığının tespit edilmesi, illet mevcut olsa bile, asıl meselenin hükmünün fer'î meseleye verilmesine engel bir durumun olup olmadığının ortaya konması gibi pek çok husus bu ilim dalının konularını teşkil eder.

Bil ki fıkıh usulü, ümmet arasında sonradan ortaya çıkmış ilim dallarından biridir. Çünkü selef, lafızların özelliklerinden anlam çıkarmak için, dil konusunda sahip oldukları melekeden daha fazlasına ihtiyaçları yoktu. Ancak özellikle hükümlerin elde edilmesi için ihtiyaç duyulan esasların ve kuralların büyük bir bölümü onlardan alınmıştır. Hz. Peygamber dönemine olan yakınlıkları ve hadis rivayet edenlerin durumlarını bildikleri için, hadislerin senetlerini incelemeye de ihtiyaçları yoktu.

Ancak İslâm'ın ilk dönemleri geride kalıp, o dönemde yaşayanlar (selef) bu dünyadan göçtükten ve daha önce söylediğimiz gibi ilimler (öğrenilmesi gereken) birer sanat haline dönüştükten sonra, fakihler ve müçtehid imamlar şer'i delillerden hüküm çıkarmak için bütün bu kuralları öğrenmek durumunda kaldılar. Bu konuda (diğer ilim dallarından) müstakil eserler yazdılar ve bu yeni ilim dalını usûl-ü fıkh (fıkıh usulü) olarak isimlendirdiler.

Bu konuda ilk eser yazan kişi İmam Şafii'dir. Evet, bu konuda yazdığı "Er-Risâle"

isimli meşhur eserinde emir ve nehiy (yasaklama) üslûpları, beyan (farklı üslûpların anlam üzerindeki etkileri), haberi, nesh ve illeti nassla bildirilmiş olan meselelerdeki kıyas gibi konular üzerinde durmuştur. Sonra Hanefî fakihleri de bu dalda eserler yazmışlar ve söz konusu kuralları en ayrıntılı şekilde ele alıp geniş değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Aynı şekilde bu sahada kelamcılar da eser yazdılar. Ancak açıklanan kurallara ilişkin örneklerin çokluğu ve açıklamaların fıkhî meseleler üzerinden yapılması nedeniyle, fakihlerin kitapları fıkhî açıdan daha doyurucu ve uygundur. Kelamcılar ise bu kuralları fıkıhtan soyutlayıp, mümkün olduğu kadar aklî çıkarımlarda bulunmaya yönelmişlerdir. Çünkü onların ilimleri ve metodlarının çoğu bu yöndedir. Hanefî fakihleri, bu kuralların açıklamasında mümkün olduğu kadar fıkhî meselelerdeki örneklere dayanmıştır.

Daha sonra hanefî fakihlerinden Ebû Zeyd Debûsî geldi ve kıyas konusunda, öncekilerin hepsinden daha geniş kapsamlı bir eser yazdı. O eserde kıyas için gerek bütün konuları ve şartları ortaya koydu. Bu şekilde kıyas konusunun kemâle erip tamamlanmasıyla, fıkıh usûlü ilmi de gelişmesini tamamladı.

Fıkıh usulüne kelamcılar da çok büyük önem vermişlerdir. Kelamcılar tarafından yazılan eserlerin en iyilerinden bazıları şunlardır: İmamu'l-Harameyn'in "El-Burhân"ı, Gazâli'nin "El-Mustasfâ"sı, -bu ikisi eş'arî alimlerindendir-, Abdulcebbar'ın "El-Ahd"ı ve bu kitabın şehri olan Ebû Hüseyin Basrî'nin "El-Mu'temed"idir. Son ikisi ise mutezile alimlerindendir. Bu dört eser bu ilim dalının ana sütunları ve temel kaynakları konumundadır.

Sonra bu dört kitap son dönem kelamcılarından iki büyük alim tarafından özetlenip kısaltılmıştır. Bu iki alim Fahruddin bin Hatîb (Razî) -"El-Mahsûl" isimli kitabında- ve Seyfüddin Âmidî'dir -"El-Ahkâm" isimli kitabında-. Fıkıh usûlünün konularını inceleme ve delillendirme noktasında bu ikisinin metodları farklıdır. İbn-i Hatîb çok fazla delil göstermeye meylederken, Âmidî farklı görüşleri ele alıp değerlendirmeye ve meseleleri dallandırmaya düşkünlük gösterir.

"El-Mahsûl", İbn-i Hatîb'in Sirâcuddin Ermevî ve Tâcuddin Ermevî gibi öğrencileri tarafından özetlenmiştir. Sirâcuddin'in kitabı "Et-Tahsîl", Tâcuddin'in kitabı ise "El-Hâsıl" ismini taşır. Şihâbuddin Karafî, "Et-Tenkîhât" isimli küçük kitabında, bu iki eserden alıntılar yapar. "El-Minhâc" isimli kitabında Beyzâvî de aynısını yapıyor. Bu ilme yeni başlayanlar bu iki kitaba büyük önem verirler. Yine bu iki kitap bir çok alim tarafından şerh edilmiştir. Meseleleri daha geniş bir şekilde ele alan Âmidî'nin "El-İhkâm"ı ise Ebû Amr bin Hâcib tarafından "El-Muhtasaru'l-Kebîr" isimli kitapta özetlenmiştir. Sonra Ebû Amr "El-İhkâm"ı ayrı bir kitapta yeniden özetlemiştir. Bu ikinci kitabı ilim talebeleri arasında elden ele dolaşır. Yine doğu ve Mağrib halkı da bu kitabı okumaya ve şerh etmeye büyük önem vermişlerdir. Bu ilim dalında kelamcıların metodunun özü, bu muhtasar (özet) eserlerde ortaya çıkmıştır.

Fıkıh usûlünde hanefilerin metoduna gelince, pek çok fakih bu hususta eser yazmıştır. İlk dönem hanefî fakihleri tarafından yazılan eserlerin en iyilerinden biri Ebû Zeyd Debûsî'nin kitabıdır. Son dönem fakihleri tarafından yazılan kitapların en iyilerinden biri ise Seyfulİslâm Pezdevî'nin kitabıdır. Bu ikinci kitap daha kapsamlıdır. Sonra hanefî fakihlerinden İbn-i Saâtî geldi ve iki farklı metodta yazılmış olan "El-İhkâm" ile Pez-

devî'nin kitabını birleştirdi ve bu eserini "El-Bedâi" olarak isimlendirdi. Çağımızın önde gelen alimleri bu kitabı ellerinden düşürmezler. Yine bu eser pek çok acem alimleri tarafından şerh edilmiştir. Evet, çağımızda durum bu şekildedir.

İşte bu ilim dalının hakikati, konuları ve çağımızda mevcut olan bu sahaya ilişkin meşhur eserler bunlardır. Allah, nimeti ve keremi ile, bizi ilimle faydalandırsın ve bizi ilim ehli kılsın. Şüphesiz O, her şeye güç yetirendir.

Hılâfiyyât:

Bil ki müçtehid imamlar, anlayış, kavrayış ve görüşlerinin farklılığına bağlı olarak, şer'î delillerden çıkarılan fıkıh (fıkhî hükümler) konusunda, çok fazla ihtilaf edip anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Ümmet arasındaki bu ihtilafların sınırları çok genişlemiştir. Başlangıçta mukallidler (içtihad etme seviyesinde olmayıp bir müçtehidi taklit etmek zorunda olanlar) diledikleri müçtehidi taklit ediyorlardı. Sonra geriye dört imamın mezhebi kalmış ve insanlar sadece onları taklit etmekle yetinmişlerdir. Evet, içtihadın maddesini oluşturan ilimlerin çeşitlenip çoğalmasıyla içtihad zorlaşmış, içtihad kapısı kapatılmış, böylece insanlar, içtihad iddiasıyla ortaya çıkanları taklit etmekten men edilmiş ve zamanla (dört mezhebin dışındaki) diğer mezheplerin bağlıları da kalmayınca geriye sadece dört mezhep kalmıştır. Daha sonra bu dört mezhep dinin temel esasları konumuna getirilmiş ve bu mezheplerin bağlıları arasındaki ihtilaflar da, sanki şer'i nasslardaki ihtilaflar gibi cereyan etmiştir.

Bu mezheplerin bağlıları arasında cereyan eden tartışmalarda, herkes kendi mezhep imamının doğruluğunu savunma gayretine giriyordu. Evet, doğru esaslara ve sağlam metodlara dayalı olarak yapılan bu tartışmalarda herkes taklit ettiği mezhebin doğruluğunu ispat etmeye çalışıyordu. Bu tartışmalar şer'î meselelerin ve fıkhî konuların hepsinde yapılıyordu. Anlaşmazlık bazen Şafii ve Malik arasında oluyor ve Ebû Hanîfe bunlardan biriyle aynı görüşte oluyor, bazen Malik ile Ebû Hanîfe arasında oluyor ve Şafii ikisinden biriyle aynı görüşte oluyor ve bazen de Şafii ile Ebû Hanife arasında oluyor ve Malik ikisinden biriyle aynı görüşte oluyordu. İşte söz konusu tartışmalarda bu imamların içtihadlarının dayanakları, aralarındaki anlaşmazlığın sebepleri ve içtihadlarının yeri ortaya konuyordu.

İlmin bu çeşidi **"hilâfiyyât"** olarak isimlendirilmiştir. Bu ilimle ilgilenenler, tıpkı müçtehid imamlar gibi, (şer'î delillerden) hüküm çıkarma kurallarını mutlaka bilmesi gerekir. Ancak müçtehid, bu kuralları şer'î delillerden hüküm çıkarmak için, hilâfiyyât alimi ise, kendi mezhep imamının çıkarmış olduğu hükümleri, karşı tarafın deliller ile yıkmasından korumak için bilmek zorundadır. Yemin olsun ki bu ilim, müçtehid imamların hüküm çıkarmadaki kaynaklarını ve delillerini bilme ve bir hususu delillendirmek isteyenlerin, bu işin nasıl yapılacağı konusunda pratik kazanmaları açısından son derece faydalıdır.

Bu konuda hanefiler ve şafiiler, malikîlerden daha fazla eser telif etmişlerdir. Çünkü bilindiği gibi hanefî mezhebinde fer'î meselelerin çoğu için esas delil kıyastır. Bu yüzden onlar düşünce ve görüş (fikir yürütme) ehlidir. Malikîler ise çoğunlukla rivayete da-

yandıklarından görüş ve fikir yürütme ehli değildirler. Aynı şekilde malikîlerin çoğunluğunu, istisnalar dışında sanatlardan uzak olan bedevîlik özellikleri ağır basan Mağribliler oluşturur.

Bu konuda Gazâli'nin "El-Meâhiz" isimli bir eseri vardır. Yine malikî alimlerinden Ebû Bekir İbn-i Arabî'nin "Et-Telhîs" isimli kitabı da bu konuyla ilgilidir. Ebû Bekir bu kitabı doğudan celbetmiştir. Ebû Zeyd Debûsî'nin "Et-Ta'lîka"sı, malikî üstadlarından İbn-i Kassâr'ın "Uyûnu'l-Edillesi" de bu konudaki kitaplar arasındadır. Saâtî, fıkıh usulü konusunda yazdığı "El-Muhtasar" isimli eserinde bütün ihtilaflı meseleleri ve bu meselelerin her birindeki hilâfiyat tartışmalarını zikretmiştir.

Cedel:

Cedel, fıkhî mezhep mensupları veya başkaları arasında ceryan eden tartışma âdâbının bilinmesidir. Tartışmacılar arasında, (iddiaların ve görüşlerin) kabul veya reddedilmesi noktasında hiçbir sınırlayıcı kural olmazsa, tartışmacılardan her biri hiçbir ölçü tanımadan dilediği gibi delil getirme veya getirilen delillere cevap verme yoluna gider. Ancak bunlardan kimi doğru, kimi de yanlış olur.

İşte alimler bu duruma engel olmak için, tartışmacıların kabul veya reddetmede riayet edecekleri tartışma âdâbı ve kuralları koyma ihtiyacı hissetmişlerdir. Delil getirenin veya cevap verenin nasıl hareket edeceği, hangi durumda delil getireceği veya hangi durumda kendisine karşı delil getirileceği, itiraz edeceği noktalar, nerede susması gerekeceği ve söz sırasının ne zaman karşı tarafa geçeceği gibi... hususları belirlemişlerdir. Bu yüzden cedel ilmi hakkında şöyle denilmiştir: Cedel ilmi, tartışma ve delil getirmede, (riayet edilmesi gereken) âdâb ve kuralların bilinmesi olup, bu kurallar sayesinde bir görüşün korunması veya yıkılması (çürütülmesi) sağlanır. Bu görüş fıkhî bir konuda olabileceği gibi başka bir konuda da olabilir.

Cedel konusunda iki metod vardır: Birincisi Pezdevî'nin metodu olup, (Kur'an ve sünnet) nassları, icma ve istidlâl gibi şer'î kaynaklardan delil getirmeye dayanır. İkincisi ise Âmidî'nin metodu olup, hangi ilimden olursa olsun her türlü delil getirilmesine açıktır. Bunda daha çok akıl yürütme vardır. Bu bir taraftan güzel olmakla birlikte, diğer taraftan da çok fazla demogoji yapılır. Bunun mantıkî bir bakış açısı olduğu kabul edilirse, daha çok demogojik ve safsata niteliğindeki[179] kıyaslara benzediği görülür. Ancak burada delillerin ve kıyasın özgün şekli korunur ve delil getirme, gerektiği gibi en güzel şekilde yapılır.

Âmidî, bu hususta ilk kitap yazan kişi olduğu için, bu metod ona nispet edilmiştir. Âmidî'nin kitabı "El-İrşâd" isimini taşıyor ve küçük hacimli bir kitaptır. Nesefî gibi son dönem alimleri bu hususta Âmidî'nin izinden gitmiş ve bu metoda ilişkin çok fazla eser telif edilmiştir. Çağımızda bir taraftan İslâm şehirlerindeki ilim ve öğretim gerilemesi, diğer taraftan da bunun zaruri değil kemâlî bir ihtiyaç olması nedeniyle, bu metod terk edilmiş bir durumdadır. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

[179] Bu nitelikteki kıyasa verilen klasik örneklerden biri şudur: Doğada az bulunan şeyler kıymetlidir. Doğada kör at da az bulunur, o halde kör at da kıymetlidir.

ONUNCU FASIL

Kelâm İlmi Hakkında

Kelâm, akli delillerle inanç (akîde) esaslarının savunulmasını ve inanç konularında selefin ve ehl-i sünnetin yolundan sapan bidatçıların iddialarına cevap vermeyi kapsayan bir ilimdir. İnanç esaslarının temeli, tevhîd'tir (Allah'ı birlemek, bir olan Allah'a inanmak). Önce, en kolay bir şekilde bize tevhîd gerçeğini ortaya koyacak aklî delille ilgili küçük bir örnek vereceğiz, sonra da kelâm ilminin incelediği konuları ele alıp, bu ilmin ümmet içinde ortaya çıkışına ve ortaya çıkışını gerektiren sebeplere değineceğiz.

Bil ki, varlıklar alemindeki bütün oluşumlar için –bunlar ister zâtlar (canlı-cansız cisimler), ister insanlara ve hayvanlara ait fiiller olsun- mutlaka onların ortaya çıkıp varolmasını gerektiren ve onlardan önce mevcut olan sebepler vardır. İşte bütün oluşumlar, belli bir sistem içinde o sebeplere dayanarak ortaya çıkarlar ve varoluşlarını tamamlarlar. Aynı şekilde o sebeplerden her biri de sonradan ortaya çıkmıştır (hâdistir). Dolayısıyla (onların ortaya çıkması için de) mutlaka başka sebeplerin olması gerekiyor. Nihayet bu sebepler silsilesi, onların müsebbibi (ortaya çıkarıcısı) ve yaratıcısına kadar ulaşır. İşte bu yaratıcı, kendisinden başka ilâh olmayan ve bütün eksikliklerden uzak olan Allah'tır.

Bu sebepler silsilesi, yukarıya doğru çıkıldıkça (yani geriye doğru gidildikçe) katlanarak çoğalır, genişler ve insan aklı onları idrak etmekten ve saymaktan aciz kalır. Dolayısıyla bunları ancak (Allah'ın) her şeyi kuşatıcı ilmi sayıp bilebilir. Bu durum özellikle de insanların ve hayvanların fiilleri için geçerlidir. Çünkü bu fiillerin varoluş sebeplerinden biri de , o fiillerin (sahipleri tarafından) kastedilmesi ve irade edilmesidir (istenmesidir). Çünkü filler ancak, onların yapılmasının kastedilmesi ve irade edilmesiyle tamamlanıp ortaya çıkar. (O fiillerin yapılmasına yönelik) kasıt ve iradeler ise, nefsânî şeyler olup, genelde daha önce mevcut olan ve birbirini takip eden tasavvurlardan doğar.

Evet, söz konusu tasavvurlar, fiilleri kast ve irade etmenin sebepleridir. Bu tasav-

vurların sebebi de başka tasavvurlar olabilir. Nefiste ortaya çıkan her tasavvurun sebebi ise meçhuldür. Çünkü hiç kimse, nefislerde ortaya çıkan şeylerin temellerini ve sırasını bilemez. Bunlar Allah'ın, düşünceye (zihne) bıraktığı şeylerdir ve birbirini takip ederler. İnsan bunların temellerini ve sınırlarını bilmekten acizdir. İnsan daha çok tabiatta olan açık sebepleri bilir ve belli bir düzen ve sıra içinde onları idrak eder. Çünkü tabiat, nefsin (oluşum, kapasite ve yapısının) altında yer alır ve nefis tarafından bilinir.

Oysa tasavvurların sınırları ve çerçevesi, nefsinkinden daha geniştir. Çünkü tasuvvurlar, nefsin üstünde yer alan aklın alanına girer. Dolayısıyla nefsin bunları kuşatması bir yana onların çoğunu idrak bile edemez. Bu hususta şâriin, sebepleri incelemeyi men etmesinin ve onların sınırlarında durmayı emretmesinin hikmeti iyi düşünülmeli. Çünkü bu öyle bir alandır ki, fikir onun içinde kaybolur, hiçbir gerçeğe ulaşamaz ve hiçbir sonuç elde edemez. "(Ey Muhammed!) Sen, 'Allah' de, sonra onları bırak daldıkları bataklıkta oynayadursunlar." (En'am Sûresi, 91). Sebepler silsilesi üzerinde düşünülürse, belli bir noktadan ileri gidilemez ve bu durumda ayaklar (doğru yoldan) kayar ve insan dalâlete düşüp helak olur. Apaçık hüsrana ve zarara uğramaktan Allah'ı sığınırız.

Sebeplerin sınırında durmayı veya onları araştırmaktan geri durmayı kendi kudretin ve seçiminle olduğunu sanma. Aksine bu durum, bilmediğimiz sebeplere dalmaya engel olan nefsin bir özelliğidir. Çünkü şayet onları bilmiş olsaydık, onlardan korunurduk. O halde onlar üzerinde düşünmeyi bir kenara bırakarak, onlardan tamamen korunalım.

Diğer taraftan bu sebeplerin, müsebbepleri (oluşumlarına sebep oldukları şeyler) üzerindeki etki biçimleri çoğunlukla meçhuldür. Çünkü onların etkileri, ancak belli bir sistem içinde cereyan eden sebep-sonuç ilişkisi şeklindeki görünen dış şekliyle bilinir. Ancak bu etkinin hakikati ve gerçek mahiyeti meçhuldür. "Size ilimden ancak çok az bir şey verilmiştir." (İsrâ Sûresi, 85). İşte bu yüzden tevhîd inancının nefislerimizde iyice kökleşip sağlamlaşması için„ şâriin bize öğrettiği gibi, onlar üzerinde düşünmeyi tamamen bir kenara bırakıp, bütün sebeplerin yaratıcısına yönelmekle emrolunduk. Çünkü şâri, algıların ötesindeki şeyleri de kuşattığı için dinî çıkarlarımızı ve mutluluk yollarımızı bizden daha iyi bilir.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Allah'tan başka tanrı olmadığına şehâdet etmiş olduğu halde ölen kişi cennete girmiştir." Dolayısıyla eğer kişi (bütün sebeplerin yaratıcısına yönelmeyip) bu sebeplere takılırsa, bir yerde tıkanır (yani bu sebeplerin mutlak yaratıcısına ulaşamaz) ve kafir olması kaçınılmaz olur. Evet, eğer kişi bu sebepleri araştırmaya dalar, sonra teker teker onların da sebeplerini ve etkilerini araştırmaya yönelirse, elde edeceği şeyin sadece hayal kırıklığı ve hüsran olacağını garanti ederim. Onun için şâri bizi sebepleri incelemeye dalmaktan sakındırmış ve mutlak tevhîdi (Allah'tan başka tanrı olmadığına tanıklık etmeyi) emretmiştir. "De ki: Allah birdir. Allah sameddir (O hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır). O, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'na eş veya denk değildir." (İhlâs Sûresi, 1-4).

Düşüncenin sana, bütün varlıkları ve (onların oluşum) sebeplerini kuşatıp bildiğini, bütün varlıklara ayrıntılarıyla vâkıf olduğunu iddia etmesine sakın güvenme. Onu bu hususta görüşünün saçma ve asılsız olduğuna hükmet. Bil ki her idrak edici (her dü-

şünce) varlıkları ancak kendi kapasitesine göre idrak eder ve onun ötesine geçemez. Oysa gerçek, onun idrakinden farklıdır ve onun idrakinin ötesindedir.

Sağırların durumu buna örnektir. Onlar için dört duyu organıyla algılanan ve akledilen varlıklar bilinip kuşatılabilir. Duyulabilen varlıklar sınıfı ise onlar için ortadan kalkar. Körlerin durumu da böyledir. Onlar için de görülen varlıklar ortadan kalkar. Eğer onlar bu konuda (yani duyulan ve görülen şeylerin varlığı konusunda) atalarını ve diğer insanları taklit etmemiş olsalardı, kesinlikle onların varlığını kabul etmezlerdi. Evet, onlar bu gibi şeylerin varlıklarını, diğer insanların bunların var olduğunu söylemelerine bağlı olarak kabul ederler. Yoksa, yaratılış özelliklerinin ve idraklerinin bir sonucu olarak değil. Aynı şekilde eğer bir hayvana sorulsa ve o da cevap verebilse, akledilebilen (düşünce ve fikir sayesinde bilinebilen) her şeyi inkar ettiği görülür. Evet, onun için bu tür şeyler yoktur.

Bunlar anlaşılınca, belki bizim idrakimizi aşan varlıkların da olacağı kabul edilir. Çünkü bizim idrakimiz de sonradan yaratılmıştır ve Allah'ın yaratması, insanın yaratılışından daha büyüktür (yani Allah, insanın idrak sınırlarını aşan daha büyük şeyler yaratabilir ve yaratmıştır). Dolayısıyla insan için bütün bunları kuşatıp bilmek mümkün değildir. **"Allah onları arkalarından kuşatmıştır." (Burûc Sûresi, 20).** İdrakinin her şeyi kuşattığını kabul etme. Aksine şâriin, inanç ve amel konusunda sana emrettiklerine tâbi ol. O, senin mutluluğunu senden daha çok ister ve senin çıkarlarını da senden dahi iyi bilir. Çünkü O, senin idrakinin ve aklının sınırlarının ötesinde bir varlıktır.

Ancak bütün bunlar aklı geçersiz kılmaz ve onun değerini düşürmez. Aksine akıl, doğru bir terazidir ve onun verdiği hükümlerde yalan yoktur, kesinlik ifade eder. Ancak akılla, tevhîd ve âhiretle ilgili meseleleri, peygamberliğin hakikatını, ilâhi sıfatların hakikatını ve onun kapasitesinin üzerindeki hiçbir şeyi tartmaya heveslenme. Çünkü bu gerçekleşmesi imkansız bir hevestir. Bu durum tıpkı, bir adamın altın tartmada kullanılan terazi ile dağları tartmaya heveslenmesine benzer. Terazi bunu gerçekleştirmeyince de, terazinin hükmünün doğru olmadığını sanır.

Aklın bir sınırı vardır ve bu sınırı aşıp Allah'ı ve sıfatlarını (bütün boyutlarıyla) idrak etmeye yönelmemesi gerekir. Çünkü akıl, Allah'tan gelen varlık zerrelerinden sadece bir zerredir. Buradan, bu gibi meselelerde aklı nakilden üstün tutanların düştükleri yanlış, anlayışlarının yetersizliği ve görüşlerinin çürüklüğü anlaşılmış olur. Evet, böylece senin için bu meseledeki doğru açıklığa kavuşmuş oluyor. Dolayısıyla (araştırılan) sebepler, idrakimizin ve varlığımızın sınırlarının dışına çıktığında, artık bilinip anlaşılmazlar ve böylece akıl, vehimler çölünde yolunu kaybedip sapıtır ve biter. Öyleyse tevhîd, sebeplerin ve onların etkilerinin mahiyetinin idrak edilmesinden aciz kalmak ve bütün bunları, onların yaratıcısına ve ilmiyle onları kuşatana havale etmektir. Çünkü O'ndan başka fail yoktur. Bütün sebepler O'na yükselir ve O'nun kudretine döner. O'nu bilmemiz, O'ndan ortaya çıkmış olmamız sebebiyledir.

Sıddîklardan birinden nakledilen şu sözün anlamı da budur: "İdrak etmekten aciz olmak, idrak etmektir." Sonra tevhîdde dikkat edilecek husus sadece, hükmî tasdîk niteliğinde olan iman değildir. Çünkü bu şekildeki iman, nefiste ortaya çıkan bir yenilik konumundadır. Oysa esas olan imanın, nefsin kendisiyle şekilleneceği (asli) bir özelliği ha-

line gelmesidir. Tıpkı ibadetlerde istenilen esas şeyin, itaat etme ve boyun eğme melekesinin kazanılması, kalbin, mabûdun (tapılanın) dışındaki bütün meşgalelerden soyutlanması ve böylece kişinin rabbânilik (zikri ve fikri sadece Allah olan âbidlik ve âriflik) derecesine yükselmesidir. Akîdede hal bilmek arasındaki fark, tıpkı konuşmak ile o konuşmanın gereklerini yerine getirip onlarla bezenmek arasındaki fark gibidir. Bunun açıklaması ve örneği şudur: İnsanların çoğu yetime ve zavallılara merhamet etmenin insanı Allah'a yaklaştıracağını, Allah katında güzel bir davranış olacağını bilir, bunun itiraf eder ve bunun şer'î delillerini de söyler. Ancak bu kişi, bir yetim veya zavallı gördüğünde, onu okşamak, şefkât göstermek ve maddi yardımda bulunmak bir yana, onunla karşı karşıya gelmekten bile kaçar. İşte bu kişi yetime merhamet etme hususunda "bilmek" konumunda olup, "hal" ve o bilginin gereğiyle "bezenmek" konumundan uzaktır.

Bazıları ise yetime merhamet etmenin kişiyi Allah'a yaklaştırdığını bilmek ve itiraf etmek konumunun ötesinde daha yüksek bir konuma sahiptir ki, o da merhamet etmenin gereklerini yerine getirmek ve bu hususta meleke kazanmaktır. İşte böyle bir kişi bir yetim veya zavallı gördüğünde hemen onun yanına gider, onu okşar ve ona göstereceği şefkâtle sevâp elde etmeyi umar. Evet, şayet o bunu yapmaktan men edilse bile, o bundan geri kalamaz. Sonra ona sahip olduğu imkan ölçüsünde maddi yardımda bulunur.

İşte tevhîdi bilmekle, tevhîdin gereklerini yerine getirip onunla bezenmek de tıpkı böyledir. Bir şeyin gereklerini yerine getirip onunla bezenmiş olmanın sonucunda -zorunlu olarak- elde edilmiş bilgi, o şeyle bezenmeden önce elde edilmiş bilgiden daha sağlam ve güvenilirdir. Bir şeyle bezenmek, sadece soyut bilgiyle elde edilmez. Aksine o bilginin gereğini yerine getirip bunu sınırsız olarak tekrarlamak gerekir. Böylece bu iş bir meleke olarak yerleşip sağlamlaşır, kişinin bezendiği bir özellik haline gelir ve sonuçta âhiret için faydalı olan ikinci ilim elde edilir. Uygulamadan soyut olan birinci ilmin faydası azdır. Bu daha çok, sebepleri araştıranların (teorisyenlerin) ilmidir. Esas olan, uygulamadan kaynaklanan halî ilimdir.

Bil ki, şâriin kullarına yüklediği her meseledeki kemâl ölçüsü şöyledir: İnanılmasını istediği şeylerdeki kemâl, o şeyin gereklerini yerine getirip o şeyle bezenmekten elde edilen ikinci ilimdir. İbadet olarak yerine getirilmesini istediği şeylerdeki kemâl ise, o ibadetlere aralıksız devam etmek ve bunun kişinin bezendiği bir özellik haline gelmesidir. Hz. Peygamber ibadetlerin başı olan namaz hakkında şöyle buyuruyor: **"Namaz gözümün aydınlığı kılındı."** Evet, namaz kılmak onun için, en büyük lezzeti ve göz aydınlığı (sevinç) duyduğu bir özellik ve sıfat haline gelmişti. Acaba böyle bir namaz karşısında insanların namazı hangi durumda? **"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarından gafildirler** (namazı ciddiye almazlar ve vaktini geçirirler)." **(Mâûn Sûresi, 4-5).** Allah'ım, bizi (gereği gibi namaz kılmaya) muvaffak kıl. **"Bizi doğru yola ilet. Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğu kimselerin yoluna ilet, gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil." (Fâtiha Sûresi, 6-7).**

Bu açıklamalarımızdan anlaşılıyor ki, kullara yüklenen bütün sorumluluklarda esas istenen, bu hususların nefiste sağlam bir meleke haline gelmesi ve bu melekeden nefis için zaruri olan bir ilmin doğmasıdır. İşte o ilim, kendisiyle (ebedî) mutluluğun kazanılacağı tevhîd ve imandır. İster kalbî, ister bedenî olsun, bütün sorumluluklar için bu

durum geçerlidir. Bu söylediklerimizden, bütün sorumlulukların temeli ve kaynağı konumundaki imanın, bir çok derecesi olduğu anlaşılıyor. Bu derecelerin birincisi dil ile söylenene uygun olan kalbî tasdiktir. En üstünü ise, söz konusu kalbî inanıştan ve bu inanışa eşlik eden ibadetlerden doğan bir keyfiyettir ki, bu keyfiyet kalbi tamamen etkisine alır (yani imanın dışındaki şeylerden soyutlar) ve organları da kendisine tâbi kılar (yani organlar ancak imana uygun olan şeyleri yapar). Böylece bütün işler ve fiiller söz konusu kalbî tasdîke tâbi olur.

İşte bu, iman derecelerinin en üst basamağında bulunan kâmil iman olup, böyle bir imana sahip olan mü'min küçük veya büyük hiçbir günaha yanaşmaz. Çünkü mü'minin kalbinde sağlam bir meleke olarak bulunan böyle bir iman, onun göz kırpıntısı bir süre kadar bile doğru yoldan sapmasına engel olur. Hz. Peygamber şöyle diyor: **"Zina eden bir kimse mü'min olduğu halde zina edemez."**

Bizans hükümdarı Herklius'un, Ebû Süfyan'a Hz. Peygamberin durumuyla ilgili sorduğu sorulardan biri de, ona iman etmiş kişiler hakkındaydı. Soru şuydu: Bu dine girdikten sonra, hoşlanmadığı için bu dinden dönen kimse var mı? Ebû Süfyan'ın hayır, demesi üzerine Heraklius şöyle dedi: "İman nuru bir kere kalbe girince böyle olur." Bunun anlamı şudur: İman bir meleke olarak kâlpte yerleştikten sonra, -diğer melekelerin yerleşmesinde olduğu gibi- artık nefsin ona muhalefet etmesi zor olur. Çünkü bu durumda o âdeta fıtrî bir özellik konumunda olur. Bu, imanın yüksek bir derecesi ve ısmet'in de (günah işlemekten korunmuş olmanın) ikinci derecesidir. Çünkü peygamberler için ısmet zorunludur. Ismet'in bu ikinci derecesi ise, mü'minlerin (kâlplerinde meleke haline gelmiş) imanları ve ibadetleri sayesinde elde edilir. Bu meleke ve sağlamlığına bağlı olarak imanın dereceleri farklılaşır. Selefin söyledikleri de bu doğrultudadır.

Buhari'nin, iman konusunda, bu nitelikte konu başlıkları çoktur. Şu örnekler gibi: "İman söz ve ameldir; artar ve eksilir." "Namaz ve oruç imandandır." "Hayâ imandandır." Bütün bunlardan kasıt, yukarda değinmiş olduğumuz ibadetlerle meleke haline gelmiş kâmil imandır.

İmanın birinci mertebesi olan tasdîki imanda ise bir farklılaşma olmaz. İmanı, iman olarak isimlendirilecek en alt sınırdaki yükümlülüğü yerine getirmek olarak kabul edenler için –ki bu, iman esaslarını tasdîk etmektir- imanda bir farklılaşma yoktur. Kelamcılar bu görüştedir. İmanı, en alt sınırdaki yükümlülüğün dışında, (nasslarda imandan olduğu belirtilen) diğer hususları da kapsayacak şekilde kabul edenlere göre ise –ki onlar imanın meleke haline geldiği kâmil imanı böyle kabul ederler- imanda farklılaşma vardır. Ancak bu durum, her iki kabullenişin de, imanın ilk derecedeki hakikatinde yani tasdîk etmede birleşmiş olmalarına zarar vermez. Çünkü tasdîk imanın her derecesinde mevcuttur. Zaten kendisini iman ismi verilecek en asgari şey budur. Evet tasdîk, kafir olmak veya mü'min olmak arasındaki sınırdır. Kişi tasdîk ile kafir olmaktan kurtulur. Bundan daha azı geçerli değildir. Buna rağmen iman hakikati itibariyle tektir, farklılaşmaz. Farklılık ise söylediğimiz gibi, ibadetlerle kazanılan haldir. Bunu iyi anla.

Bil ki şârî, ilk derecedeki imanın, yani tasdîk'in ne olduğunu söylemiş ve bize belirli hususları kalbimizle tasdîk, dilimizle de ikrar etmek sorumluluğu yüklemiştir. Bu hususlar dindeki inanç esaslarıdır. Hz. Peygamber kendisine imanın ne olduğu soruldu-

ğunda şöyle demiştir: **"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayrı ve şerri ile kadere inanmaktır."**

İşte kelâm ilminin ele aldığı iman esasları bunlardır. Şimdi bu ilim dalının hakikatinin ve nasıl oluştuğunun açıklığa kavuşması için, bu esaslara genel olarak işaret edeceğiz:

Bil ki şâriin, bütün fiillerin (sebeplerin) kendisine döndüğü ve bu hususta tek olan yaratıcıya iman etmeyi bize emretmesi ile, ölüm bize geldiğinde (âhiretteki) kurtuluşumuzun ona iman etmekte olduğunu anlamış oluyoruz. Şâri, kendisine ibadet edilen bu yaratıcının hakikatini bize bildirmemiştir. Çünkü bu husus bizim idrak sınırlarımızın üzerindedir. O bize şu hususları bildirmiştir: -İlk olarak, yaratıcının, yaratılmışlardan hiçbir şeye benzemediğine inanmayı; çünkü aksi takdirde aralarında bir fark olmayacağı için onun varlıkların yaratıcısı olduğu doğru olmaz. -Sonra O'nu bütün eksik sıfatlardan tenzih etmeyi; çünkü aksi takdirde yaratılmışlara benzemiş olurdu. -Sonra (yaratma ve diğer) bütün sıfatlarında O'nu birlemeyi; çünkü eğer yaratıcılar birden çok olsaydı, aralarında rekabet edip birbirlerine engel olacakları için yaratma gerçekleşmezdi. -Sonra O'nun her şeyi bilen (alim) ve her şeye güç yeten (kâdir) olduğuna inanmayı; çünkü yaratmak ve var etmenin mükemmelliğine tanıklık eden fiiller ancak bu sıfatlar sayesinde gerçekleşir. –O'nu irade sahibi olduğuna inanmayı; aksi takdirde varlıklardan hiç birine farklı özellikler vermezdi. –O'nun mukaddir (bütün varlıkları belli bir şekil ve ölçü içinde ezelden takdir eden) olduğuna inanmayı; aksi takdirde irade sıfatı sonradan ortaya çıkmış olurdu. –Yaratıştaki amacının tam olarak gerçekleşmesi için, öldükten sonra bizi tekrar dirilteceğine inanmayı. Çünkü ölüm her şeyin sonu ve yokluk olsaydı, yaratılış anlamsız ve boş bir şey olurdu. Oysa yaratılışımız, ölümden sonraki ebedî hayat içindir. –Ölümden sonraki hayatta kötü âkibetten kurtulmamız için peygamberler gönderdiğine inanmayı. Çünkü ölümden sonraki hayatta ya mutluluk ya da bedbahtlık vardır. Bunları bilmediğimiz için, bize olan lütfunu tamamlamak ve bu iki âkibetin yollarını haber vermek için peygamberler göndermiştir. –Cennetin, (iyilere hazırlanmış) nimetler, cehennemin de (kötülere hazırlanmış) azâb için olduğuna inanmak.

İşte bunlar aklî delillerle açıklanıp izah edilmiş olan ana inanç esaslarıdır. Bütün bu hususların Kur'an ve sünnetteki delilleri ise çoktur. Selef ve diğer alimler bütün bu esasları, söz konusu kaynaklardan çıkarıp almışlardır. Ancak daha sonra bu inanç esaslarının ayrıntılarında ihtilaflar çıkmıştır. Bu ihtilafların çoğu da meteşâbih ayetlerden kaynaklanmıştır. Bu durum, herkesin kendi haklılığını ispat etmek için görüşlerini ortaya koyup mücadele etmelerine ve naklî delillerin yanında aklî delilleri de kullanmalarına sebep olmuştur. İşte kelâm ilmi bu mücadele gayretlerden doğmuştur.

Şimdi bu genel açıklamaları daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım. Kur'an'ın pek çok ayetinde, mâbud'un (Allah'ın) –kesin olarak bütün eksikliklerden münezzeh (beri) olduğu ve yaratılmışların sıfatlarına asla benzemediği bildirilerek- (görme, iştime, el ... gibi) sıfatlarının olduğu haber veriliyor. Bu ayetler, onların zâhiri (görünen, açık) anlamlarına delâlet edecek şekilde ve tevilsiz (yorumsuz) ifadelerle bildiriliyor. Dolayısıyla bütün bu ayetlere (olduğu gibi, yorumsuz olarak) inanılması farzdır. Hz. Peygamber, sahabeler ve tâbiin de bu ayetleri, yorumsuz olarak ve zâhiri anlamlarıyla açıklamışlardır. (Yani onlar bu ayetlerde hiçbir yoruma gitmeden oldukları gibi tekrar etmişlerdir).

Yine Kur'an'da, Allah'ın bazen zatında, bazen de sıfatların, teşbîh (benzetme) izlenimi verecek az sayıda ayet yer almıştır. Ancak sahabeler, Allah'ı bütün eksikliklerden (ve yaratılmışlara benzemekten) tenzih eden ayetlerin çokluğu ve anlamlarının son derece açık oluşu sebebi ile, benzemenin imkansızlığını bildiler, bu ayetlerin hepsinin Allah'ın kelâmı olduğunu kabul edip onlara iman ettiler, anlamlarını araştırma ve tevil etme (yorumlama) yoluna gitmediler. Sahabelerden çoğunun söylediği şu söz de bu anlama geliyor: "Bu ayetleri geldikleri gibi okuyun." Yani onların Allah'tan geldiğine iman etmekle yetinin (tevil etme yoluna gitmeyin). Evet, onlar bir imtihan olabileceği için bu ayetleri tevil etme, anlamlarını araştırma ve açıklama yoluna gitmediler.

O dönemde, bu tür meteşâbih (anlamları kesin ve açık olarak bilinmeyen) ayetleri yorumlamak ve benzemenin varlığını kabul etmek suretiyle bidate sapanlar çok istisnaydı. Bunlardan bir grup, bu ayetlerin zâhirleriyle amel ederek (bu ayetleri zâhiri manalarına göre yorumlayarak) Allah'ın eli, ayağı, yüzü... olduğunu kabul edip Allah'ın zâtında benzetme yoluna gitmişlerdir.[180] Böylece Allah'ı bütün eksikliklerden ve yaratılmışlara benzemekten tenzih eden ayetlere muhalefet ederek, açık bir tecsîm (Allah'a cisim isnat etme) batağına daldılar. Çünkü O'nun cisminin (mahiyetinin) bilinebilirliği, O'nun eksikliğini ve muhtaçlığını gösterir. Oysa Allah'ın kesin olarak bütün eksikliklerden uzak olduğunu ve yaratılmışlardan hiçbir şeye benzemediğini bildiren çok sayıdaki ve net ifadeli ayetleri esas almak, söz konusu müteşâbih ayetlerin zâhiri manalarıyla amel etmekten veya yorumlamak suretiyle iki delilin arasını bulmaya çalışmaktan daha uygundur. Onlar "Allah, diğer cisimler gibi olmayan bir cisimdir" demek suretiyle içine düştükleri bidat bataklığından kurtulmaya çalışırlar.

Ancak bu söz onları kurtarmaz. Çünkü bu, kendi içinde çelişkili bir söz olup, aynı anda nefy ve ispatı (inkar ve kabulü) ifade ediyor. Bu sözleriyle eğer, (aralarında fark olsa da) hem Allah'ın hem de diğerlerinin cisimlerinin bilinebilirliği kabul ediliyorsa, sonuçta ortada (eksik ve muhtaç olma yönünden) tek bir cisim var demektir. Ancak her iki cismin tamamen farklı olduğunu ve Allah'ın cisminin (mahiyetinin) bilenemeyeceğini söylüyorlarsa o zaman Allah'ı bütün eksikliklerden tenzih etme noktasında bizimle aynı görüşteler demektir. Geriye sadece "cisim" lafzını Allah'ın isimlerinden biri olarak kabul ediyor olmaları kalır. Bu ise, (yani Allah için bir isim kabul etmek) ancak O'nun izniyle (ve böyle bir ismi olduğunu bildirmesiyle) sabit olur.

(Selefin yolundan ayrılarak bidat yoluna sapan) diğer bir grup da yön, yükselmek, inmek, ses ve harf gibi sıfatlar isnad etmek suretiyle Allah'ın sıfatlarında teşbîh (yaratılmışlara benzetme) yoluna gitmiştir. Sonuçta bunların söyledikleri de tecsîm anlamına geliyor. Onlar da tıpkı birinci grup gibi içine düştükleri durumdan kurtulmak için, "diğer sesler gibi olmayan bir ses", "diğer yönler gibi olmayan bir yön" gibi sözler sarfediyorlar.

Onların bu savunmaları da öncekilerin savunmaları gibi reddedilmiştir. Dolayı-

[180] Biraz önce Hz. Peygamberin, sahabelerin ve tâbiînin bu âyetleri zâhirleri üzere aldıkları ifade edilmişti. Burada da bid'ata sapan bu kişilerin söz konusu âyetlerin zâhirleriyle amel ettikleri söyleniyor. İlk bakışta ortada bir çelişki var gibi görülüyor. Ancak böyle bir çelişki söz konusu değil. Çünkü Hz. Peygamberin, sahabelerin ve tâbiînin bu âyetleri zâhirî anlamlarıyla almalarının anlamı, onların bu âyetlerin içeriği hakkında hiçbir yoruma gitmemeleri, sözkonusu âyetlerin mahiyetlerinin bilinemeyeceğini söylemeleri ve âyetleri olduğu gibi tekrar etmeleridir. Oysa ikinci grup, bu âyetleri yorumlayarak ve kendilerine göre mahiyetlerini ortaya koyarak Allah'a el, ayak, yüz gibi sıfatlar isnat etmek suretiyle O'nu cisimleştirir.

sıyla geriye, bu ayetlerin zâhiri mânâlarına, (her hangi bir yoruma gitmeden) oldukları gibi iman eden selefin yolundan başka bir yol kalmamıştır. Bu yüzden İbn-i Ebû Zeyd'in "Risâletü'l-Akîde" ve "El-Muhtasar" isimli kitaplarına, aynı şekilde Hafız İbn-i Abdulbirr ve diğerlerinin eserlerine bakıldığında onların hep mana etrafında döndükleri görülür. Evet, onların sözlerinin satır aralarından, bu anlama işaret eden karinelere gözlerini kapatma.

Sonra ilimlerin ve ilim dallarının çoğalıp, insanların bu konularda araştırmalar yapmaya, eserler yazmaya yöneldiği, aynı şekilde kelamcıların da, Allah'ın bütün eksikliklerden münezzeh oluşuyla ilgili kitaplar yazdığı bir dönemde, Allah'ın bütün eksikliklerden ve yaratılmışlara benzemekten uzak olduğunu bildiren ayetleri daha genelleştiren mutezilenin bidatı ortaya çıktı. Onlar ilim, kudret, irade ve hayat gibi –bunların hükümlerinin üzerindeki- manevi sıfatları da reddettiler. Çünkü iddialarına göre bu sıfatların kabulü, Kâdim olanın (yani Allah'ın zâtının) çokluğunu gerektirir. Onların bu görüşü reddedilmiştir. Çünkü sıfatlar zâtın kendisi veya gayrısı değildir.

Mutezile irade sıfatını reddetmekle kaderi de reddetmiş oldu. Çünkü kaderin manası, iradenin mevcudâtın önüne geçmiş olmasıdır (yani her şeyin Allah'ın daha önce irade ettiği şekilde cereyan etmesidir). Duyma ve görme sıfatlarını ise, bu sıfatların cisimlerin özelikleri olmasından dolayı reddederler. Ancak görme ve duyma için bünye şart olmadığı için, onların bu görüşleri reddedilmiştir. Çünkü bu iki sıfat, duyulan ve görülen şeylerin idrak edilmesinden ibarettir. Kelâm (konuşma) sıfatını da, duyma ve görme sıfatlarına benzediği için reddetmişler ve nefs (zât) ile kâim olan (var olan) kelâm sıfatına akıl erdirememişlerdir.

Diğer taraftan Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğuna hükmetmişlerdir. Selef onların bu bidatlarına karşı çıktı ve onların söylediklerinin aksini açıkladı. Bu bidatın zararı çok büyük olmuştur. Bazı halifeler de (Abbasî halifesi Me'mun) mutezile imamlarından öğrenip benimsediği bu görüşü zorla insanlara dayatma yoluna gitmiştir. Selef imamları buna karşı çıkınca da onların kanını akıtmayı helal görmüştür.

İşte ehl-i sünnet alimlerinin, bu gibi inanç esaslarını aklî delillerle savunma yoluna gitmelerinin sebebi, ortaya çıkan böyle bitadlara cevap verip onları reddetmek içindir. Bu işe ilk önce kelâmcıların imamı Ebû Hasan Eş'arî soyundu. O, (itikâdî) görüşler arasında orta bir yol tuttu ve teşbîhi reddedip, manevî sıfatları kabul etti. Böylece Allah'ı eksik sıfatlardan ve yaratılmışlara benzemekten tenzih etmeyi (mutezile gibi manevî sıfatları da reddedecek kadar genelleştirmeyip) selefin kabul ettiği ve (mutezilenin genelleştirmesinin aksine) özelleştirici delillerin ortaya koyduğu şekliyle kabul etti. Sonuçta dört manevî sıfatı (ilim, irade, kudret ve hayat) ve nefs ile kâim olan duyma, görme ve konuşma sıfatlarını aklî ve naklî delillerle ispat etti. Bütün bu hususlarda bidatçıların iddialarına cevap verdi ve onları reddetti. Mutezileyle, onların iddia ettikleri iyi, daha iyi, güzel bulma veya çirkin bulma[181] gibi konularda onlarla tartıştı.

Sonra diriliş, âhiret halleri, cennet, cehennem, mükâfat ve ceza gibi meseleleri de

[181] Mutezile iyi ve daha iyi olanı yapmanın Allah için gerekli olduğunu iddia eder. Aynı şekilde Allah'ın bir şeyin iyi olduğunu söylemesi, o şeyin kendisinin iyi oluşuna, kötü olduğunu söylemesi de o şeyin kendisinin kötü oluşun dayanır (yani bir şey Allah'ın iyi ya da kötü deyişle böyle olmaz, onlar böyle olduğu için Allah iyi ya da kötü der).

aynı şekilde (yani aklî ve naklî delillerle) ele alarak inanç esaslarını tamamladı. Aynı şekilde ortaya imamet meselesini inanç esasları içinde değerlendiren ve imamı tayin etmenin Hz. Peygamber üzerine bir gereklilik olduğunu, onun da imamı tayin ettiğini iddia eden, ümmetin üzerine düşen şeyin ise hak sahibine hakkını vermek olduğunu söyleyen (şii) imamiye mezhebinin bidatı çıktığı için imamet meselesini de bu konulara dahil etti. Oysa imamet, görüş birliği içinde karar verilmesi gereken genel çıkarlarla ilgili olup, inanç konularına girmeyen bir meseledir.

Evet bütün bu meseleleri bu ilim dalının içine dahi ettiler ve bu ilim dalını da "kelâm ilmi" (ilmu'l-kelâm) olarak isimlendirdiler. Bu isimlendirmenin iki sebebi olabilir: Birincisi bu ilmin bidatlar hakkındaki tartışmalar oluşturur. Bu tartışmalar ise amelle (uygulamayla) ilgisi olmayan soyut bir kelâmdır (konuşmadır). (Bu yüzden bu ilme, kelâm (konuşma) ilmi denmiştir). İkincisi, bu ilmin esas ortaya çıkış sebebi, kelâm-ı nefsî'yi (Allah'ın kelâm sıfatını) ispat etmek için girişilen tartışmalardır. (Yani başlangıçta tartışmalar daha çok sıfat üzerinde yoğunlaştığı için, bu ilme kelâm ilmi denmiştir).

Ebû Hasan Eş'arî'nin bağlıları çoğalmış ve kendisinden sonra da -İbn-i Mücahid ve diğerleri gibi- öğrencileri onun yolundan gitmiştir. Eş'arî'nin mezhebini onun öğrencilerinden öğrenen Kadı Ebû Bekir Bakıllânî bu mezhebin öncülüğünü ele almış, mezhebe çeki düzen vermiş, delillerin ve görüşlerin, üzerine bina edildiği aklî mukaddimeler (öncüller) koymuştur. Örneğin cevher-i ferdin (sonradan ortaya çıkmış olmayan ezelî bir özün) varlığı, arazın (cevher olmayanın, sonradan var olanın) arazla kâim olmayacağı (var olmayacağı) ve araz olanın iki zamanda bâki kalmaması gibi.

Bakıllâni (aklî) delilleri bu (öncül) kurallar üzerine bina ettiği için ve delilin geçersiz oluşu ile medlûlün de (delilin ispat ettiği hususun da) geçersiz olacağından dolayı, söz konusu kuralları, onlara inanılmasının zorunluluğu açısından, inanç esaslarına tâbi kıldı. Böylece bu ilim dalı kemâle erip tamamlandı, dinî ve teorik ilimlerin en güzellerinden biri haline geldi. Ancak toplumun (diyalektik değil) sade ve basit bir zihin yapısına sahip olmalarından dolayı, bazen bu deliller gerektiği şekilde öne sürülemiyordu. Çünkü akıl yürütmeyi ve buna göre deliller ileri sürmeyi kolaylaştıracak olan mantık ilmi henüz ümmet arasında ortaya çıkmamıştı. Biraz belirmeye başlamışsa da, şer'î inanışlarla tamamen birbirine uzak olan felsefî ilimlerle bağlantısı yüzünden kelamcılar tarafından tamamen terk edilmiştir.

Bakıllânî'den sonra İmamu'l-Harameyn Ebû Meâlî geldi ve eş'arî mezhebine göre "Eş-Şâmil" isimli kitabını yazdı. Bu kitapta bütün bu meseleler üzerinde ayrıntılarıyla durdu. Sonra bu kitabı "El-İrşâd" isimli kitapta özetledi ve insanlar bu kitabı inançları konusunda rehber edindiler.

Sonra mantık ilmi ümmet arasında yaygınlaştı. İnsanlar mantık ilmini diğer felsefî ilimlerden ayrı tuttular ve mantık ilminin sadece delillerin değerlendirilmesinde kullanılan bir ölçü ve kanun olduğunu söylediler. Bu ölçü ve kanun ile felsefî deliller değerlendirileceği gibi başka deliller de değerlendirilebilir. Sonra (mantık ölçülerine göre) kelâm ilmindeki eskilerin koymuş olduğu öncül kanunları gözden geçirdiler ve onların pek çoğuna karşı çıktılar. Çünkü dayandıkları deliller onları buna götürüyordu. Aslında bunların çoğu filozofların tabiiyât (tabii bilimler) ve ilâhiyât konusundaki görüşlerinden ik-

tibas edilmiş şeylerdi. Evet, eskilerin kurallarını mantık ölçülerine göre değerlendirmeleri, onları bu kuralların çoğunu reddetmeye yöneltti.

Ancak bu kuralları reddetmiş olmaları, -Bakıllânî'nin söylediğinin aksine- onları bunların medlûllerini de geçersiz sayma yoluna götürmedi. Kelâm ilminde öncekilerin yaklaşımından oldukça uzak olan yaklaşım "sonrakilerin yolu" olarak isimlendirildi. Filozofların inanç esaslarına aykırı olan iddialarına verdikleri cevapları da kelâm ilminin konuları arasına kattılar ve filozoflar ile bidatçıların çoğu görüşlerinin uyum içinde olmaları nedeniyle filozofları da inanç esaslarının hasımları arasında kabul ettiler.

Kelâm ilminde bu yaklaşımla eser yazanların ilki Gazâli'dir. Sonra onu İbn-i Hatîb (Râzi) izler. Bunlardan sonra gelen bir grup alim de onların yolunu takip etmiştir. Onlardan sonra gelenler ise felsefe kitaplarına gömülüp, aralarındaki benzerlikten dolayı her iki ilmin meselelerini birbirine karıştırmışlar ve aynı şey sanmışlardır.

Bil ki kelamcılar genellikle varlıklar ve varlıkların halleri ile yaratıcının varlığını ve sıfatlarını ispat etmeye çalışırlar. Filozofların incelediği tabiat da bu varlıkların bir parçasını oluşturur. Ancak filozofun tabiata bakışı kelâmcınınkinden farklıdır. Filozof tabiata ve cisimlere hareket edişi ve etmeyişi açısından bakar. Kelâmcı ise onun fâile (yaratıcıya) işaret edişi açısından bakar. Aynı şekilde filozofun ilâhiyata bakışı, mutlak varlığı ve onun, zâtı için gerektirdiği şeyleri incelemek içindir. Kelâmcının varlığa bakışı ise onun var edicisine işaret ettiği içindir.

Dolayısıyla genel olarak kelâm ilminin konusu, inanılması farz olan inanç esaslarının, aklî delillerle ispat edilmesi, ona bulaşmış bidatların ortadan kaldırılması ve şüphelerin giderilmesidir. Bu ilmin ortaya çıkışını ve her dönemdeki kelâmcıların, inanç esaslarını doğru olarak ortaya koyma ve buna ilişkin deliller sunma gayretleri üzerinde düşünürsen, bu ilmin konusu hakkında söylediklerimin doğru olduğunu anlarsın.

Sonraki kelâmcılarda, öncekilere ait iki usûlün birbirine karışmış, yine felsefeye ve kelâma ait meseleler birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içe girmiştir. Öyle ki, (kelâm öğrenmek için) bunların kitaplarını okumaktan bir fayda elde edilmez. Beyzâvî'nin "Et-Tavâli" isimli kitabı ve ondan sonra gelen acem alimlerinin bütün eserleri böyledir. Ancak bu usûlde yazılmış kitaplar, ilim talebeleri için farklı görüşleri ve delilleri öğrenmek açısından faydalıdır. Kelâm ilminde inanç esaslarının selefin usûlü içinde incelenmesi ise önceki kelâmcıların eserlerinde yer alır. Bu eserlerin temeli "El-İrşâd" isimli kitap ve bu kitabı örnek alan eserlerdir.

Kelâm ilminde inanç esaslarının yanına, filozofların iddialarına verilen cevapları da katmak isteyenler Gazâli'nin ve İbn-i Hatîb'in kitaplarını okumaları gerekir. Çünkü onlar, önceki kelâmcıların usûlünden farklı bir usûl takip etmişlerse de, sonraki kelâmcıların yaptığı gibi, kelâmın konuları ile felsefenin konularını birbirine karıştırmamışlardır.

Çağımızda ilim talebesi için kelâm ilmini öğrenmek zaruri değildir. Çünkü (inanç esaslarını bulandırmaya çalışan) kafirlerin ve bidatçıların etkileri kalmamıştır. Bu yüzden ehl-i sünnet imamlarının yazmış olduğu eserler bizim için yeterlidir. Zaten onlar inanç esaslarını bidatçılara karşı savunmak için aklî delillere ihtiyaç duymuşlardır. Onlardan geriye sadece, içeriklerinden yüce Allah'ın münezzeh olduğu bazı sözler kalmıştır.

Cüney Bağdadî, kelam konularına dalmış bir topluluğun yanından geçerken kendisine onlar hakkındaki görüşü sorulunca "bunlar kimdir?" diye sordu. Kendisine, "bunlar (aklî) delillerle Allah'ı, sonradan ortaya çıkmış sıfatlardan ve her türlü eksikliklerden tenzih eden bir topluluktur" denilince şöyle dedi: "Eksikliğin imkansız olduğu yerde, eksikliği reddetmeye çalışmak, eksikliktir." Ancak yine de kelâm ilmi bazı insanlar ve ilim talebeleri için faydalıdır. Çünkü ehl-i sünnet inancını taşıyan birinin, sahip olduğu inanç esaslarını ispat eden aklî delilleri bilmemesi hoş değildir. Allah, mü'minlerin dostudur.

ON BİRİNCİ FASIL

Fiilî (Eylemsel) Olaylar Âleminin Ancak Düşünce İle Tamamlanacağı Hakkında

Bil ki varlıklar alemi (a-) elementler ve elementlerden meydana gelmiş maden, bitkiler ve (bitkilerin dışındaki) canlıları kapsadığı gibi –ki bunların hepsi ilâhi kudretle bağlantılıdır-, (b-) canlılardan sâdır olan fiilleri de kapsar. Bu fiiller, Allah'ın bu fiilleri meydana getirenlere verdiği kudretle bağlantılı olarak, onların (yani fiillerin) kastedilmesiyle vukua gelir.

Bu fiillerden bazıları düzenli ve tertiplidir. Bunların insanların fiilleridir. Bazıları da düzensiz ve tertipsizdir. Bunlar da hayvanların fiilleridir. Bunun sebebi şudur: Düşünce, tabii olarak veya kazanılmış bir özellik olarak, olaylar arasındaki düzeni idrak eder. Bir şeyi meydana getirmeye yöneldiğinde, olayların tertibi için, mutlaka bunun sebebinin veya şartının farkında olması gerekir. Genel olarak tertip, o şeyin meydana getirmenin (ilk yapılması ve riayet edilmesi gereken) şartı durumundadır. Meydana getirilecek şey, ancak bu tertiplerin neticesinde ortaya çıkar ve (tertipli olarak yapılacak şeylerden sonra) ikinci sırada yer alır. Bu yüzden önce yapılması gereken şeyin sonra, sonra yapılması gereken şeyin de önce yapılması mümkün değildir.

Bazen bu şarttan sonra, (yapılması gereken) başka bir şart daha olur ve (bu ikinci şart) ancak onun mevcudiyetinden sonra gelir. Bu şartlar daha da yükselip çoğalabilir veya sonra erer. Düşünce ikinci, üçüncü veya daha yukarıdaki derecede yer alan son şarta ulaştığında, çalışmaya en üst basamakta ulaştığı son şarttan başlar. Evet, düşüncenin ulaştığı son basamaktaki şart düşüncenin yerine getireceği ilk iştir. Sonra (geriye doğru) teker teker diğer şartları yapar ve böylece ilk düşündüğü şeye ulaşır.

Örneğin insan sığınıp barınacağı bir çatı yapmak isteyince, zihni bu çatıyı ayakta tutacak duvarlara geçer. Sonra duvarların, üzerine bina edileceği temele geçer. İşte temel, (çatı yapılması için) düşüncenin ulaştığı son şarttır. Bu yüzden çalışmaya ilk önce temelden başlar, sonra duvarları yapar ve en son iş olarak da çatıyı.

"İlk iş, son düşünülen şeydir, ilk düşünülen şey de son yapılan iştir" denilmesinin sebebi budur. Evet, insanın bir fiilinin gün yüzüne çıkması, ancak düşünce ile (yapılacak şeylerin) birbiri üzerine tertip edilmesi sayesinde olur. (Zihinde gerçekleşen bu tertipten sonra) onların yapılmasına başlanır. İlk düşünülen şey, ortaya çıkacak son neticedir ve en son yapılacak iştir. İlk yapılacak iş ise, (son neticenin ortaya çıkması için) en önce yapılması gereken şeydir ve bu husus son düşünülen şeydir. İşte bu sıralamanın bilinmesi, insan fiillerinin düzenli olmasını sağlıyor.

Hayvanların fiillerine gelince, hayvanlar yaptıkları fiillerin belli bir tertip ve sıralama içinde olmasını sağlayacak düşünceden mahrum oldukları için, onların fiiller düzenli ve intizamlı değildir. Çünkü hayvanlar (düşünceden mahrum bir şekilde) duyu organlarıyla elde ettikleri algılama ve idraklerine göre, birbirinden kopuk (ve düzensiz) fiiller ortaya koyarlar. Çünkü bu fiiller arasındaki bağlantı (ve düzen) ancak düşünceyle sağlanır.

Varlıklar aleminde itibar edilen algılamalar ve idrakler, düzenli olanlar (yani insanların algılamaları) olduğu ve düzensiz olanlar (yani hayvanların algılamaları) ise düzenli olanlara tâbi kılındığı için, hayvanların fiilleri de, insanların fillerine tâbi kılınmış ve hayvanlar insanlara boyun eğdirilmiştir. Böylece insanların fiilleri, olaylar alemine ve bu alemin içindekilere hakim olmuştur. Evet, bu alem içindeki her şey insanın itaatindedir ve ona boyun eğmiştir. Şu ayette belirtilen, insanın yeryüzünde halife kılınmasının anlamı budur: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" (Bakara Sûresi, 30).

İşte düşünce, sadece insana özgü bir şeydir ve onu diğer canlılardan ayırır. Bu yüzden kişinin insanlığı, düşüncesinde sebepler ve sonuçlar arasındaki tertibin elde ediliş oranına bağlıdır. Bazı insanlar sebep-sonuç ilişkisindeki nedenselliği ikinci veya üçüncü basamaklara kadar çıkartır. Bazıları bu sınırı aşamaz. Bazıları ise altıncı veya yedinci basamaklara kadar götürür. İşte bunlar insanlığı en üst derecede olanlardır. Satranç oyunu buna örnektir. İki oyuncundan biri (zihninde) dört veya beş hamleyi tasavvur edip canlandırabilir, diğeri ise düşüncesinin yetersizliğinden dolayı bu kadarını yapamaz. Her ne kadar satranç oyunundaki maharetin bir meleke olması, buna karşılık sebep-sonuç ilişkisini bilmenin ise tabii olması nedeniyle, bu örnek konuya tam olarak uymuyorsa da, yine de mevcut kuralları akletme meselesini inceleyen birinin yararlanabileceği bir örnektir. Allah insanı yaratmış ve onu yarattıklarından çoğuna üstün kılmıştır.

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

Tecrübî (Deneysel) Akıl ve Bu Aklın Oluşumu Hakkında

Filozofların kitaplarında, "insan, doğası gereği medenîdir" dendiğini görürsün. Filozoflar bu sözü, peygamberliğin ve diğer meselelerin ispatıyla ilgili olarak söylerler. Yine bu sözdeki medenîlik, medîneye (şehre) nispet içindir. Çünkü onlar şehri, toplumdan kinaye olarak kullanıyorlar. (Yani insan medenîdir (şehirlidir) derken, insanın toplumsal bir varlık olduğunu söylemiş oluyorlar). Bu sözün anlamı insan hayatının bireysel olarak mümkün olmadığı ve insanın ancak hemcinsleriyle beraber varlığını sürdürebileceğidir.

Bunun sebebi şudur: İnsan yaşamını ve varlığını sürdürmek için gereken ihtiyaçlarını (tek başına) karşılamaktan aciz olduğu için, sürekli olarak ve doğası gereği bütün bu hususlarda yardımlaşmaya muhtaçtır. Yardımlaşma için her şeyden önce bir araya gelip konuşmak, sonra ortaklaşa çalışmak ve diğer işleri yapmak gerekir. Amaçların birleşmesiyle gerçekleşen bu ortaklaşma, bazen çekişmelere ve tartışmalara yol açabilir ve bunlardan yakınlaşmalar, uzaklaşmalar, dostluklar ve düşmanlıklar doğabilir. Sonuçta bu durum toplumlar arasında vuku bulacak savaşlara ve barışlara kadar gider. Ancak bütün bu işler, hayvanlar arasında olduğu gibi gelişigüzel ve düzensiz değildir. Aksine Allah'ın onlara vermiş olduğu düşünce özelliği sayesinde, bütün fiilleri belli bir düzen ve sistem içinde olur.

Evet, Allah'ın insanlara verdiği bu özellik, insanların fiillerinin, onların çıkarlarına olacak siyasi şekillerde ve adil kurallara göre vuku bulmasına yardım eder. Böylece insanlar, elde ettikleri tecrübelerden ve bilinip denenmiş alışkanlıklarından dolayı, yaptıkları fiillerde kötülüklerden iyiliklere doğru bir yöneliş gösterirler. İşte bu özellikleriyle, (gelişigüzel ve iyiye doğru yönelmeyen fiillerde bulunan) hayvanlardan ayrılırlar ve düşünceleri ile düzenli ve kötülüklerden uzak olan fiiller sergilerler.

Diğer taraftan düşünme özelliği sayesinde elde edilen bütün bu sonuçlar, (duyu

organlarıyla elde edilen) algılamalardan da tamamen uzak değildir. Evet, bu sonuçların elde edilmesi için çok derin düşünmeye gerek yoktur. Aksine bunların hepsi tecrübeyle idrak edilirler. Çünkü bunlar, duyu organlarının algılamasıyla bağlantılı olan cüz'î manalardır ve bu algılamaların doğruluğu veya yanlışlığı onların meydana gelişinden kısa bir süre sonra ortaya çıkar. Böylece onlar hakkında tecrübe ve deneme yoluyla bilgi sahibi olunur.

Sonuçta her insan, kapasitesi oranında diğer insanlarla girdiği ilişkilerden –yapması veya yapmaması gereken şeyler hakkında- tecrübe kazanır. Bu ilişkilerin devam etmesiyle bu durum onda bir meleke haline gelir. Bütün hayatı boyunca tecrübe kazanmaya devam eden biri, -tecrübe kazanmaya devam ettiği zamanın uzunluğu nispetinde- her mesele hakkında bir fikir sahibi olur.

Allah bazı insanlar için bu tecrübeleri en kısa zamanda kazanmayı kolaylaştırır. Eğer bir kimse atalarının, üstadlarının ve büyüklerinin yolunu takip eder ve onların tecrübelerini öğrenip bu tecrübelerden yararlanırsa, çok uzun sürecek olan, olayları tecrübe etmek ve bunlardan sonuçlar çıkarmak zorunda kalmaz. Ancak öncekilerin tecrübelerini bilmeyen, onların yolundan gitmeyen veya onları dinlemeyen ya da onlara uymayan biri ise bütün bunları elde etmek için çok uzun bir zamana ve sıkıntılara katlanmaya durumunda kalır. Bu yüzden insanlarla ilişkilerinde alışılmışın dışında ve ölçüsüz tavırlar sergiler. Böylece insanlar arasındaki durum bozulur.

Şu meşhur söz de bu anlama gelir: "Babasının edeblendirmediği kişiyi, zaman edeblendirir." Yani insanlarla ilişkilerindeki âdâb kurallarını ebeveyninden –ve yine onların konumunda olan büyüklerden ve üstadlardan- öğrenmeyen biri, bu işi tabii olarak zaman içinde karşılaşacağı olayları tecrübe etmekle öğrenir. Böylece onun öğretmeni ve terbiye edicisi, tabiatındaki zorunlu yardımla birlikte, zaman olur.

İşte tecrübî (deneysel) akıl budur. Bu akıl, (düzenli ve sistemli) fiillerin ortaya çıkışını sağlayan temyîzî (ayırd edici) akıldan sonra elde edilir. Bu ikisinden sonra nazarî (teorik) akıl gelir. İlim adamları bu aklın açıklanmasını üzerlerine almış olduklarından, onun bu kitapta açıklanmasına gerek yok. Allah sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz.

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

İnsanların Bilgileri Ve Meleklerin Bilgileri Hakkında

Sahih bir vicdan ile (baktığımızda) kendimizde üç âlemin varlığına şahit oluyoruz. Birincisi, algılar âlemi (maddî âlem). Bu alemi, hayvanlarla ortak olduğumuz duyu organları vasıtasıyla biliyoruz. Sonra insanlara özgü olan düşünceye geçiyoruz ve onunla, kesin olan bir bilgi şeklinde, insanî nefsimizi biliyoruz. Evet, insanî nefsimizi, içimizde olan ve maddî algılama özelliğimizin üzerinde bulunan ilmî idrakimizle biliyoruz ve maddî âlemin üzerinde başka bir âlemin daha olduğunu görüyoruz.

Sonra fiili hareketleri irade etme ve onlara yönelme gibi gönüllerimize bırakılan apaçık izler ve deliller ile, bizim üzerimizde olan üçüncü bir âlemin varlığına daha ulaşıyoruz. Buradan biliyoruz ki, bizi bu hareketlere yönlendiren ve bizim âlemimizin üzerindeki bir âleme ait olan bir fail vardır. İşte bu üçüncü âlem, ruhlar ve melekler âlemidir. Bu âlemde bizimle farklı yapılarda olmalarına rağmen, bizdeki eserleri sayesinde bilinip idrak edilecek varlıklar vardır.

Bazen bu en yüksek ve ruhânî aleme ve içindekilere rüyalar delil olur. Veya uyanıkken hiçbir fikir sahibi olmadığımız bir şeyin içimize bırakılması (ilham edilmesi) ve sonra da o şeyin gerçekte de aynı olduğunun görülmesi aynı şekilde bu âlemin varlığına delil olur. Çünkü gördüğümüz rüyanın veya içimize bırakılan şeyin hak bir âlemden gelen hak bir şey (bilgi, mesaj, ilham) olduğunu biliriz. (Bu âleme işaret etmeyen) karışık rüyalar ise, aslında (günlük yaşamın içindeki suretlerin bilinç altında tutulduktan sonra rüyaya yansımasından ibarettir.

Söz konusu bu ruhânî âlem için bunlardan (rüya ve ilhamdan) daha kesin deliller bulamıyoruz. Yine bu âlemi genel olarak biliyoruz. Ayrıntılarını ise idrak edemiyoruz. İlâhiyatçı filozofların "ukûl" (akıllar) olarak isimlendirdikleri bu âlemdeki varlıklarla ilgili ayrıntılı açıklamaların ise hiçbir kesinliği yoktur. Çünkü bu sözler incelemeye daya-

lı kesin delillerden yoksundur. Oysa bu filozoflar mantık ilmindeki açıklamalarında kesin delili şart koşarlar. Ancak kesin delille ispat edilmiş olmanın şartı, bu şekilde ispat edilmiş hususların, başka hiçbir delili ve açıklamayı gerektirmeyecek kadar net ve açık (evveliyyeten zâtiyyeten) olmalarıdır. Oysa bu ruhânî varlıkların mahiyetleri meçhuldür ve dolayısıyla onlar hakkında kesin deliller ileri sürmek imkansızdır. Dolayısıyla bu âlemlerin ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olacağımız tek kaynak imanın (iman esaslarının) açıkladığı ve sağlamlaştırdığı şeriatlardan öğrendiklerimizdir.

Bu alemler içinde en fazla idrak ettiğimiz beşer âlemidir. Çünkü bu âlem hem cismânî hem de ruhânî algılarımızla idrak ettiğimiz görülüp şahit olunan bir âlemdir. Maddî âleme hayvanlarla birlikte ortak olurken, akıl ve ruhlar alemine de –akıl ve ruhla aynı cinsten olan- meleklerle birlikte ortak oluyoruz. Melekler cisim ve maddeden soyutlanmış olan ve saf akıl durumundaki ruhânî varlıklardır. Onlarda akıl, akleden ve akledilen birleşmiş durumdadır. Sanki onlar, hakikati, idrak ve akıl olan varlıklardır. Onların bilgileri, tabii olarak, daima bildikleri şeylerin gerçeğiyle uyum içindedir ve bilgilerinde asla bir bozukluk olmaz.

İnsanların bilgisi ise, bilinen şeylerin (yani bilgiye konu olan şeylerin) suretlerinin, onların (insanların) zâtlarında –daha önce mevcut değilken, sonradan- mevcut hale gelmesidir. Dolayısıyla insanların bilgisinin tamamı mükteseptir (sonradan kazanmadır). İnsanda, bilinen şeylerin suretlerinin kendisinde mevcut olduğu zât, heyûlânî (belirli bir şekil ve sûreti olmayan, henüz başlangıç aşamasında bulunan) bir madde halindeki nefistir. Bu durumdaki (yani henüz bir varlığa bürünmemiş ve varlığı şekillenmemiş) nefis, bilinen şeylerin suretlerine sahip oldukça (yani bilgi elde ettikçe), yavaş yavaş varlığını geliştirir ve bu durum ölümle kendi suretine ve maddesine bürünüp tamamlanana kadar devam eder.

Nefisteki talepler daima olumsuzluk ve olumluluk arasında gidip gelir. Bir sûret elde edilir ve bilgi haline gelirse, bu sefer bunun gerçeğe uygunluğunun açıklamasına ihtiyaç duyulur. Belki bu uygunluk sınâî (akıl yürüterek sonuca gitme gibi) delillerle açıklanır. Ancak bu açıklama (ve bunun sonucunda elde edilmiş bilgi), meleklerin bilgisinde olduğu gibi bizzat görülerek değil, perde arkasından elde edilmiş bir nitelikte olur. Bazen bu perde ortadan kalkar ve bizzat gözle görülüp idrak edilen uygunluğa dönüşür.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki insan, -bilgisinin olumluluk ve olumsuzluk arasında gidip gelmesi nedeniyle- tabiatı itibariyle cahil, kazanma ve bunlara ilişkin teknikler itibariyle âlimdir.

Yukarıda işaret ettiğimiz perdenin açılması, ancak riyâzet (nefis terbiyesi) ile olur. Riyâzet için ise şunları yapmak gerekir: (a-) Zikir. Zikirlerin en üstünü, insanı kötülüklerden ve çirkinliklerden alıkoyan namazdır. (b-) Çok yiyip içmekten uzak durmak. Bunun da başında oruç gelir. (c-) Tam bir ihlâs ve samimiyetle Allah'a yönelmek. Allah insana bilmediğini öğretti.

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

Peygamberlerin Bilgileri Hakkında

Bu sınıfa ait insanlarda, beşerî özelliklerin dışına çıkan bir takım ilâhî haletin meydana geldiğini; idrak etme güçlerinde ve şehvet, öfke gibi bedeni hallerden uzak durmada rabbânî yönlerinin, beşerî yönlerine ağır bastıklarını görüyoruz. Yine bilgilerinin bir sonucu olarak tamamen ibadete ve Allah'ı zikretmeye yöneldiklerini, kendilerine gelen vahiyle Allah'tan haber verdiklerini, böylece sanki bir yaratılış özellikleriymiş gibi insanları hep aynı hidayet yoluna çağırdıklarını görüyoruz.

Bu kitabın başında, gaybî bilgileri idrak edenlerden bahsederken vahiy hakkında açıklama yapmıştık. Orada basit ve kompleks âlemlerdeki bütün varlıkların yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya doğru tabii bir tertip içinde sıralandıklarını ve ayrılmayacak derecede birbirlerine bitişik olduklarını söylemiştik. Her âlemin son sınırlarında yer alan varlıklar, tabii olarak, aşağıdaki veya yukarıda yer alan bir sonraki âlemin varlıklarına (bu varlıkların özelliklerine) geçiş kapasitesine sahiptirler.

Örneğin basit cismâni varlıklardan, bitkiler âleminin üst sınırında bulunan hurma ve üzümün, hayvanlar âleminin alt sınırında bulunan salyangoz karşısındaki durumu, yine kendisinde zeka ve idrak özellikleri toplanmış maymunun, düşünce ve akıl sahibi olan insan karşısındaki durumu böyledir. İşte âlemlerin birbirine bitişik olmasının anlamı, her âlemin alt ve üst sınırlarında bulunan varlıkların bir sonraki alemde bulunan varlıklara geçiş kapasitesidir.

Beşerî âlemin üzerinde ruhânî âlem vardır. O âleme ait bizdeki eserler, buna tanıklık ediyor. Bize verdiği idrak ve irade kuvveti gibi. Bu âlemin zâtları, saf idrak ve akletmedir. İşte bu, melekler âlemidir. Bütün bunlardan, insan nefsinin, insanî özelliklerden soyutlanıp melekliğe geçme kapasitesine sahip olduğu ve fiilen de bir an, bir lahza melekliğe dönüştüğü sonucu çıkıyor. Sonra, melekler âleminden hemcinslerine tebliğ etmekle yükümlü olduğu bilgileri (vahiy) almış olarak insanlığa geri dönüyor. İşte vahyin

ve meleklerle konuşmuş olmanın anlamı da budur.

Bütün peygamberler bu özellikte yaratılmıştır. Onlar bu soyutlanma halinde zorlukla karşılaşırlar ve hırıltıya benzeyen sesler çıkartırlar. Peygamberlerin bu durumları bilinmektedir. Onların bu durumda sahip oldukları bilgilere, herhangi bir yanlışlık, hata ve vehim bulaşmaz. Aksine bunlar gözle görülüp şahit olunan bilgiler durumundadır. Hatta (bu bilgiye sahip oldukları sırada) gayb perdesi ortadan kalktığından ve her şeye açık bir şekilde şahit olduklarından, bu bilgilerin, gerçeğe uygunluğu zâtidir. Peygamberler bu halden (meleklik halinden) beşerîliğe dönerken, elde ettikleri bilgilerin açıklık ve netliği kaybolmaz. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, henüz meleklik halindeyken açıklık ve netlik, o bilgilere ayrılmaz bir şekilde eşlik etmiştir ve dolayısıyla beşerîliğe döndükten sonra da o bilgilerden ayrılmaz. İkincisi, o bilgilerdeki açıklık ve netliği koruyacak olan peygamberlerin sahip olduğu zeka seviyesi.

Peygamberlerin bu hali (yani meleklik haline geçişler ve oradan aldıkları bilgilerle geri dönmeler), gönderildikleri ümmetlere hidayet yolunu gösterme ve tebliğ etme işleri tamamlanana kadar devam eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık dosdoğru bir şekilde O'na yönelin ve O'ndan bağışlanmak dileyin." (Fussilet Sûresi, 6).** Bu hususu iyi anla ve kitabın başında, gaybı idrak edenler hakkında söylediklerimizi gözden geçir. Çünkü orada yeterli açıklamaları yaptık. Başarıya erdirecek olan Allah'tır.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

İnsanın Zâtı İtibariyle Cahil, Kesb (Kazanma) İtibariyle Âlim Olduğu Hakkında

Bu bölümün baş tarafında insanların, canlılar sınıfından olduğunu açıklamıştık. Allah insanı düşünce özelliği ile diğer canlılardan ayırmıştır. İnsan düşünce sayesinde (a-) fiillerini belli bir düzen ve tertip içinde ortaya koyar. Bu **temyîzî akıldır.** (b-) Veya hemcinsleriyle kuracağı ilişkilerdeki iyi ve kötü şeyleri bilir. Bu **tecrübî akıldır.** (c-) Ya da görülen ve görülmeyen varlıkların suretlerini, oldukları şekliyle elde eder. Bu da **nazarî akıldır.**

İnsana özgü olan düşünce, ancak insanın canlı olma özelliğinin kemâle ermesinden sonra oluşmaya başlar. Düşüncenin oluşması, temyiz kudretinin (temyîzî aklın) gelişmesiyle başlar. İnsan bu aşamadan önce, bilgilerden tamamen uzaktır ve (bu haliyle) diğer canlılar (hayvanlar) zümresinden kabul edilir. Yine bu haliyle, nutfe (sperm), alaka (embriyo) ve mudga (cenin) gibi yaratılışındaki başlangıç aşamaları içinde değerlendirilir. Bundan sonra insanın sahip olduğu şeyler, Allah'ın insana verdiği (duyu organlarıyla sağlanan) maddî algılamalar ve kâlp yani düşünce ile elde edilir.

Yüce Allah bize olan nimetlerinden bahsederken şöyle buyuruyor: **"Size kulaklar, gözler ve kâlpler verdi."** (**Nahl Sûresi, 78**). Dolayısıyla insan temyiz aşamasından önce, bütün bilgilerden uzak olduğu için henüz heyûlâ (yani şekli ve özellikleri oluşmamış varlığının ilk aşaması) durumundadır. Sonra gerekli araçlarıyla ilim elde ederek kendisini geliştirir ve insanî kişiliği tamamlanır. Yüce Allah'ın Peygamberine vahyettiği ilk ayetlere dikkat edilsin: **"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alak'tan (embriyo) yarattı. Oku, insana bilmediğini öğreten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir."** (**Alak Sûresi, 1-5**). Yani insan embriyo ve cenin olduktan sonra ve hiçbir şey bilmiyorken Allah ona ilim öğretmiştir.

Evet, böylece insanın tabiatı ve zâtı açığa çıkıyor. Yani insan için cahillik (bilme-

mek) zâtî, bilmek ise kesbîdir. Vahyin başlangıcı olan ilk ayetlerde, varlık aşamalarının başlangıcında –ki bu fitrî ve kesbî halleriyle birlikte onun insanlığıdır- Allah'ın insana olan nimeti zikredilirken bu husus ortaya konuyor. Allah her şeyi bilen ve sonsuz hikmet sahibidir.

ON ALTINCI BÖLÜM

Kur'an Ve Sünnette Yer Alan Müteşâbih Meselesinin Açıklığa Kavuşturulması Ve Bu Yüzden İtikatta Ortaya Çıkan Ehl-i Sünnet Ve Ehl-i Bidat Mezhepler Hakkında

Bil ki Allah bize, bizi kurtuluşa ve nimetlerle dolu bir hayata davet eden Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermiş ve ona apaçık bir Arapça ile, Kur'an'ı Kerim'i indirmiştir. Allah Kur'an'da bize, bizi söz konusu kurtuluşa ve nimetlere ulaştıracak yükümlülüklerle hitap ediyor.

İşte bu hitabının kapsamında, zâtını bize tanıtmak için kendi sıfatlarını ve isimlerini, bizimle bağlantılı olan ruhu, vahyi, melekleri, kendisi ile peygamberleri arasındaki aracıları, kıyameti, yeniden diriliş gününü de zikrediyor. Ancak bunların vaktini bildirmiyor. Yine Kur'an'da bazı surelerin baş tarafında, alfabe harflerinden oluşan ve birbirinden bağımsız/kesik olarak okunan bazı harfler (mukattâ harfleri: yâsîn, elif-lâm-mîm gibi) yer alıyor ki, bunlardan nelerin kastedildiğini anlama imkanımız yoktur. İşte Kur'an'da yer alan bütün bu hususlar **"müteşâbih"** olarak isimlendirilir. Bu ayetlere takılmak ve onların yorumuna dalmak yerilmiştir.

Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyuruyor: **"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bir kısmı muhkem ayetlerdir ki, bunlar Kitab'ın anasıdır (temelidir). Bir kısmı da müteşâbih ayetlerdir. İşte kâlplerinde eğrilik olanlar fitne çıkarmak ve (kendilerine göre) yorumlamak için, onun müteşâbih olanlarına uyarlar. Halbuki onun yorumunu sadece Allah bilir. İlim de derinleşmiş olanlar ise: "Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır" derler. Bunu akl-ı selim sahiplerinden başkası düşünmez."** (Âl-i İmrân Sûresi, 7).

Sahabe ve tâbiin alimleri, muhkem ayetleri, hükümleri açık ve kesin ayetler olarak yorumlamışlardır. Onun için fakihler şöyle demiştir: Muhkemler, manaları açık olan ayetlerdir.

Müteşâbih ayetler konusunda ise farklı şeyler söylemişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Müteşâbih ayetler, başka bir ayetle veya akılla çakıştığı için, neye işaret ettikleri belli

olmayan, bu yüzden de incelemeye, açıklamaya ve manalarının tashih edilmesine ihtiyaç duyulan ayetlerdir. Abdullah bin Abbas bu anlamda şöyle demiştir: "Müteşâbihe iman edilir, ancak kendisiyle amel edilmez." Mücahid ve İkrime de şöyle demiştir: "Hüküm ayetlere ve kıssaların dışında kalanlar müteşâbih ayetlerdir." Kadı Ebû Bekir ve İmamu'l-Harameyn de aynı görüştedir.

Sevrî, Şa'bî ve selef alimlerinden bir grup ise şöyle diyor: "Müteşâbih ayetler ne anlama geldiklerinin bilinmesine imkan olmayan ayetlerdir. Kıyamet alametleri, insanların bir gün mutlaka karşılaşmakla uyarıldıkları şeylerin vakitleri ve surelerin başındaki mukattâ hafleri gibi."

Ayette geçen "bunlar (muhkem ayetler) kitabın anasıdır" ifadesinin anlamı, bu tür ayetlerin Kur'an'ın genelini ve büyük bölümünü oluşturduğu, müteşâbih ayetlerin ise az olduğudu ve muhkem ayetlere döndürülebileceğidir. Sonra müteşâbih ayetlere takılıp onları yorumlayanlar veya onlara, Kur'an'ın dili olan Arapça kurallarına göre yüklenilmeyecek manaları yükleyenler yerilmiştir. Bunlar, "kâlplerinde eğrilik olanlar" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Yani bunlar haktan sapmış olan kafirler, zındıklar ve bidat ehlinin cahilleridir. Onlar bu fiilleriyle Allah'a ortak koşmak ve mü'minlerin akıllarını karıştırmak suretiyle fitne çıkarmak veya arzularına göre ve bidatlarını destekleyecek nitelikte sonuçlar elde etmeyi hedeflerler.

Sonra Allah bu ayetlerin yorumunu sadece kendisinin bildiğini haber veriyor: "Halbuki onun yorumunu sadece Allah biliyor." Sonra o ayetlere sadece iman eden (ayrıca onları yorumlama yoluna gitmeyen) ilimde derinleşmiş alimleri övüyor. Alimler, "Ve'r-râsihûne fi'l-İlmi..." (ilimde derinleşmiş olanlar ise...) cümlesinin yeni bir cümle oluşunu, bir önceki cümleye atfedilmesine tercih etmişlerdir.[182] Çünkü bilinmeyen gaybî şeylere iman etmiş olmak övgüye daha layıktır. Eğer buradaki vâv'm atıf için olduğu kabul edilecek olursa, bu durumda bilinen şeylere iman edilmiş olunmaktadır. Çünkü ilimde derinleşmiş alimler, bu ayetlerin yorumunu bilecekleri için, artık onlar için bu ayetler gaybî şeyler olmaktan çıkacaktır.

Ayetteki "hepsi Rabbimizin katındandır" ifadesi de, tercih edilen görüşü destekliyor. Çünkü bu ifade, bu ayetlerin yorumunun insanlar tarafından bilinemeyeceğine işaret ediyor. Çünkü lafızların sözlük manalarından, ancak Arapların o lafızlar için koymuş oldukları manalar anlaşılır. Eğer bu tür ayetlerin verdiği haberler, (lafızların sözlük manalarına göre) kendisinden haber verilen için imkansız görülüyorsa, o zaman bu lafızların işaret ettiği (gerçek) anlamları bilmiyoruz demektir. Bu ayetler de Allah katından geldiğine göre, bunların bilgisini (ve yorumunu) Allah'a havale eder, kendimizi bunların yorumuyla meşgul etmeyiz. Çünkü bizim için bu imkansız bir şeydir. Hz. Aişe şöyle diyor: "Kur'an hakkında (müteşâbih ayetlerin yorumu konusunda) tartışanları gördüğünüzde, bunların Allah'ın yerdiği kimseler olduğunu bilin ve onlarda sakının."

Müteşâbih ayetler konusunda selefin yolu buydu. Hz. Peygamberin hadislerinde

[182] Bu cümlenin başındaki "vâv" (ve), isti'nâf vâv'ı olarak (yani yeni bir cümleye başlama vâv'ı) olarak kabul edildiğinde, cümlenin anlamı yukanda verdiğimiz gibi oluyor. Yani "İlim de derinleşmiş olanlar ise: "Ona inandık, hepsi Rabbimizin kabndandır" derler." Ancak buradaki vâv'ın atıf için (yani bu cümleyi bir önceki cümleye atfetmek ve onun hükmüne dahil etmek için) olduğu kabul edilirse cümle şu şekilde oluyor: "Halbuki onun yorumunu ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilirler."

de, müteşâbih ayetlerdeki gibi ifadeler yer almıştır. Selefin onlar hakkındaki görüşü de, müteşâbih ayetlerdeki gibidir. Çünkü o hadislerin kaynağı da bu ayetlerdir.

Müteşâbih ayetlerin çeşitlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, şimdi insanların o ayetler hakkındaki ihtilaflarını ele alalım. Kıyamet, kıyamet alametleri, ilerde gerçekleşeceği bildirilen şeylerin zamanı, zebânilerin sayısı ve bunlara benzer ayetlerin –Allah en iyisini bilir- müteşâbih ayetlerle ilgisi yoktur. Çünkü bunlarla ilgili ayetlerde (anlaşılmayacak) genel ve kapalı ifadeler yoktur. Bunlar ileride gerçekleşecek hadiselerin zamanlarıyla ilgili olup, Allah Kur'an'da peygamberinin diliyle açıkça haber verdiği gibi bunların zamanını sadece kendisi bilir: **"De ki: Onun (kıyametin ne zaman kopacağının) ilmi ancak Allah katındadır."** (**A'râf Sûresi, 187**). Dolayısıyla bunların müteşâbih ayetler arasında sayılması şaşılacak bir şeydir.

Surelerin başındaki mukattâ harflerine gelince, bunlar alfabe harfleri olup, (başka hiçbir anlam yüklenmeden, birer alfabe harfleri olarak) sadece kendilerinin kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Zamahşerî şöyle diyor: "Bu harflerin (başka anlam yüklenmemiş birer alfabe harfleri olarak) kullanılmasında, Kur'an'ın mucize oluşunun ne kadar ileri boyutlarda oluşuna işaret vardır. Çünkü Kur'an, aynı şekilde insanlar tarafından da kullanılan, bu harflerden oluşmuştur. Ancak (maddeleri aynı olan Kur'an ile insanların sözleri arasındaki) farklılık bunların işaret ettiği manalardadır."

Eğer gerçek olma ihtimalini içinde barındıran bu yorumdan yüz çevrilecek olursa, yapılacak başka yorumların sahih bir rivayet dayanması gerekir. Örneğin (Tâhâ Sûresinin başındaki) "Tâ,hâ" harflerinin "Tâhir ve Hâdi"ye nidâ etmekten kısaltma olduğunu (yani "Ey Tâhir (temiz) ve Hâdî (kılavuz, yol gösterici) olan peygamber"in kısaltılmışı olduğunu) söyleyenlerin bu iddialarının, sahih bir rivayet dayanması gerekir. Ancak bu hususlarda sahih rivayet yoktur. Dolayısıyla bu harfler bu açıdan müteşâbihtir.

Vahiy, melekler, ruh ve cin ile ilgili ayetlerin durumuna gelince, bu varlıkların hakikatleri bilinmediği için, onlarla ilgili ayetler bu açıdan müteşâbihtir. Bazı insanlar, hakikatleri bilinmediği için kıyamet halleri, cennet, cehennem, Deccal, fitneler ve kıyamet alametleri ile ilgili nassları da bu sınıfa katmıştır. Bu görüş gerçeğe uzak olmamakla birlikte, çoğunluk onlarla aynı görüşte değildir. Özellikle de kelâmcılar. Çünkü kelâmcılar, kitaplarında görüleceği gibi, sadece Allah'ın, Kur'an'da ve peygamberinin diliyle, kendisini vasfettiği -eksiklik ve acizlik izlenimi veren- sıfatlarının müteşâbih olduğunu kabul ederler.

İşte insanlar, bu konudaki tutumlarından yukarıda bahsetmiş olduğumuz selef alimlerinden sonra, bu hususlarda anlaşmazlığa düşmüşler, tartışmışlar ve akâidde bidatların kapısını açmışlardır. Şimdi bu meseledeki görüşleri açıklayalım ve doğru olanları yanlış olanlara tercih edelim. Başarıya ulaşmam ancak Allah'ın yardımıyladır.

Bil ki bütün eksikliklerden uzak olan Allah Kur'an'da kendisini, âlim (bilen), kâdir (güçlü), aziz (galip), basîr (gören), semî (işiten), celîl (celâlet, ululuk ve heybet sahibi), kerîm (lütuf ve ihsanı bol olan), hayy (diri), mun'im (nimet veren), mürîd (irade eden) ve mütekellim (konuşan) gibi sıfatlarla vasıflandırmıştır. Yine kendisine iki el, iki göz, yüz, ayak ve dil gibi sıfatlar nispet etmiştir.

Bunlardan bazıları ulûhiyetin (ilâhlığın) geçerliliğinin şartlarındandır. İlim, kudret, irade ve hepsinin temeli olan hayat gibi. Bazıları kemâl sıfatlarıdır. Duyma, görme ve konuşma gibi. Bazıları ise eksiklik izlenimi vermektedir. İstivâ (oturmak), nüzûl (inmek), mecî (gelmek), iki el ve iki göz gibi. Bunlar (sözlük anlamları itibariyle) yaratılmışların sıfatıdır. Sonra şâri, kıyamet gününde Rabbimizi, dolunay halindeki ayı gördüğümüz gibi göreceğimizi haber vermiştir.

Sahabe ve tâbiin, ulûhiyet ve kemâl sıfatlarını kabul edip Allah'a nispet etmişler, eksiklik izlenimi veren sıfatların yorumunu ise Allah'a havale edip, bu sıfatların ne anlama geldiği hakkında konuşmamışlardır.

Ancak onlardan sonra insanlar ihtilafa düşmüşlerdir. Mutezile bu sıfatları, soyut zihnî hükümler olarak kabul etmiş ve O'nun zâtı ile kâim olan sıfatlar olduğunu kabul etmemiştir. Bunu da "tevhîd" olarak isimlendirmişlerdir. İnsanı, fiillerinin yaratıcısı olarak görmüşler ve Allah'ın kudretinin bu fiillerle ilgisinin olmadığını söylemişlerdir. Özellikle de kötü ve şer olan fiillerle. Çünkü bu fiilleri, sonsuz hikmet sahibi olan Allah'ın yapması (yani O'nun kudretiyle bağlantılı olması) imkansızdır. Kullar için en iyi olanı gözetmenin Allah üzerine bir gereklilik olduğunu söylemişlerdir. Bunu da "adl" (adalet) olarak isimlendirmişlerdir.

Oysa başlangıçta kaderi reddetmişler ve her şeyin hâdis (sonradan ortaya çıkmış) olan bir ilim ve yine aynı nitelikteki kudret ve irade ile yeniden başladığını söylemişlerdir. Sahih bir hadiste yer aldığı gibi, daha önce bu iddiayı Ma'bed Cühenî ve yandaşları dile getirmiş, Abdullah bin Ömer ise onlardan (onların bu iddialarından) uzak olduğunu açıklamıştır.

Daha sonra kaderi reddetme görüşü, Abdulmelik bin Mervan zamanında, Hasan Basrî'nin öğrencilerinden Vâsıl bin Atâ Gazzâlî'ye ulaşmıştır. En sonunda Ma'mer Selemî'ye ulaşmış ve bundan sonra mutezile kaderi kabul etmekten vazgeçmiştir. Onlardan biri de mutezilenin üstadı olan Ebû Hüzeyl Allâf'tır. O bu görüşü Osman bin Halid Tavîl'den, o da Vâsıl'dan almıştır. Vücudî sıfatları reddetme hususunda, o zamanlar ortaya çıkan filozofların görüşlerine tâbi olmuştur.

Sonra İbrahim Nazzâm gelmiş, kaderi kabul etmiş ve bu hususta ona tâbi olmuşlardır. İbrahim Nazzâm filozofların kitaplarını okumuş, Allah'ın sıfatlarını reddetmede çok katı bir tutum sergilemiş ve mutezile mezhebinin temel esaslarını tespit edip yerleştirmiştir. Sonra Câhiz, Ka'bî ve Cübbâî gelmiştir. Onların yolu "ilmu'l-kelâm" olarak isimlendirilmiştir. Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi takip ettikleri yolun delil getirme ve cedele dayanıyor olması ki, bu kelâm (konuşma) olarak isimlendirilen şeydir. İkincisi, takip ettikleri yolun temelde kelâm sıfatını reddetmeye dayanmasıdır. Bu yüzden onlar hakkında İmam Şafii şöyle demiştir: "Bunların hakkı sopayla dövülmek ve insanların arasında dolaştırılmaktır."

İşte bu şahıslar, mutezile mezhebinin görüşlerini tespit etmişler, (eskilere ait) görüşlerin bazılarını kabul, bazılarını da reddetmişlerdir. Bu hal Ebû Hasan Eş'arî'nin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Eş'arî, "iyi ve en iyi" meselelerinde mutezile üstadlarından biriyle tartıştıktan sonra onların görüşlerini terk etti ve selefin yoluna tâbi olup ehl-i sünnet mezhebi üzere olan Abdullah bin Saîd bin Küllâb, Abu Abbas Kalânisî ve Hâris

bin Esed Muhâsibî'nin görüşlerini benimsedi. Onların görüşlerini kelâmî delillerle destekledi ve ilim, kudred ve irade gibi Allah'ın zâtıyla kâim olan sıfatları kabul etti.

Onların mezhebinde kelâm (konuşma), sem' (işitme) ve basar (görme) sıfatları da kabul ediliyordu. Çünkü her ne kadar bu sıfatların zâhirî manaları, (kelâm sıfatında olduğu gibi) ses ve harf gibi cismâni özellikleri çağrıştırdığından dolayı eksiklik izlenimi veriyorsa da, Araplarda "kelâm" kelimesinin, ses ve harflerin (ses ve harflerden oluşan konuşmanın) dışında başka bir anlamı daha vardır. Bu da kâlpte (zihinde) dolaşan şeylerdir. İşte kelâm, bu ikinci manasıyla hakikattir. Böylece ikinci anlamdaki kelâm sıfatını Allah'a nispet etmişler ve bu sıfatta vehmedilen eksikliği de ortadan kaldırmışlardır.

Bu sıfatı, diğer sıfatlarda olduğu gibi, genele taalluk eden kadîm bir sıfat olarak kabul etmişlerdir. Böylece Kur'an, hem Allah'ın zâtı ile kadîm olan kelâmın -ki bu kelâm-ı nefsîdir- hem de harflerden oluşmuş olan ve seslerle okunan muhdes (yaratılmış) olan kelâmın ortak adı olmuştur. Dolayısıyla eğer Kur'an kadîmdir denirse, bununla birinci anlam (yani kelâm-ı nefsî) kastedilmiş olur. Eğer Kur'an okunan ve duyulan bir kelâmdır denirse, bunun sebebi de onun okunup yazıldığına işaret etmek içindir (yani ikinci manayı kastetmek içindir).

Ahmed bin Hanbel, takvasından dolayı yaratılmışlık lafzını Kur'an için kullanmaktan uzak durmuştur. Bunun sebebi seleften böyle bir şey duymamış olmasıdır. Yoksa Kur'an'ın dil ile okunan şeklinin, kadîm olduğunu iddia ettiği için değil. Çünkü o bunun muhdes olduğunu müşahede ediyordu. Evet, onun bundan uzak durmasının sebebi (selefin söylemediği bir şeyi söylemiş olma durumuna düşmüş olmasını engelleyen) takvasıydı. Aksi bir durum (yani Kur'an'ın harf ve seslerle okunan, mushaflarda yazılı bulunan şekline muhdes dememek, onların kadîm olduğunu iddia etmek) inanılması gereken zaruri hususları inkar etmek olur ki, Ahmed bin Hanbel'in böyle bir şeyi söylediğini iddia etmekten Allah'a sığınılır.

Görme ve işitme sıfatlarına gelince, her ne kadar bunlar, organların idrak etmesi izlenimi veriyorsa da, sözlük anlamı itibariyle bunların bir diğer anlamı da duyulan ve görülen şeylerin idrak edilmesidir. (Yani bu durumda bu sıfatların anlamı, Allah'ın görmesi ve duyması değil, görülen ve duyulan şeylerin –mahiyeti bizce meçhul bir şekilde- Allah tarafından idrak edilmesi oluyor).

Oturmak, inmek, gelmek, yüz, iki el, iki göz ve bunlara benzer lafızlara gelince, eksiklik ifade ettiği ve yaratılmışlara benzediği için, bunlar sözlük anlamları ile değil, Arapların yaptığı gibi mecâzî anlamlarda kullanıldığı kabul edilmiştir. Çünkü onlar ifadelerin gerçek anlamlarının kastedilmiş olmasının imkansız olduğu durumlarda, mecâzî anlamlara yönelirler. Şu ayette olduğu gibi: **"Bu arada yıkılmak isteyen bir duvar gördüler."** **(Kehf Sûresi, 76).**[183] Araplar bunun gibi diğer örneklerde de görüldüğü üzere kelimeleri mecâzî anlamlarda kullanırlar. Bu bilinen bir şeydir.

Eş'arîleri –eksiklik izlenimi veren bu lafızların anlamlarını Allah'a havale eden se-

[183] Bu ayette, "isteyen" fiilinin faili duvardır. Yani ifadenin sözlük anlamına göre "duvar yıkılmayı istiyor" şeklinde bir sonuç çıkıyor. Ancak bu sonucun doğru olması mümkün olmadığı için, buradaki "istemek" kelimesinin mecâzî anlamda kullanılmış olması gerekiyor. Ayetin bütünlüğünden de anlaşılacağı gibi, buradaki istemek fiili, "yıkılmak üzere" olmayı ifade ediyor. Yani ayetin manası şöyledir: "Bu arada yıkılmak üzere olan bir duvar gördüler."

lefin yoluna muhalif bir şekilde- bu yorum tarzına sevk eden şey, selefe tâbi olan bir grup alimin –ki bunlar muhaddisler ve son dönem hanbelî alimleridir- bu sıfatların yorumunda farklı bir yol tutarak, onları Allah'ın, mahiyeti meçhul, ancak sabit olan sıfatları şeklinde yorumlamalarıdır. Örneğin "Rahman arşa istivâ etti (oturdu)" (Tâhâ Sûresi, 5) ayeti hakkında şöyle diyorlar: (Allah'ın kendisi hakkında söylemiş olduğu) bu sıfatı iptal etmekten kurtulmak için, lafzın ifade ettiği anlam itibariyle bu sıfatın varlığını kabul ederiz. Ancak Allah'ı bir şeye benzetmiş olma durumuna düşmemek için istivânın mahiyeti hakkında konuşmayız. Çünkü pek çok ayette Allah'ın hiçbir şeye benzemediği ve bütün eksikliklerden uzak olduğu söyleniyor. Şu ayetler gibi: **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ Sûresi, 11). "Allah onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir (uzaktır)." (Mü'minûn Sûresi, 91). "Allah doğmamış ve doğrulmamıştır." (İhlâs Sûresi, 3).**

Ancak buna rağmen bu kimseler, Allah'a istivâ sıfatını nispet etmekle bir çeşit benzetme durumuna düştüklerinin farkında değillerdir. Çünkü dilcilere göre istivâ, bir yere yerleşip orada sabitleşmektir. Bu ise cismânî bir durumdur. Allah'ın bir sıfatını iptal etme meselesine gelince, burada lafzın iptali söz konusudur ve bunda bir sakınca yoktur. Sakıncalı olan o şeyin (yani istivâ ile kastedilen şeyin) bizzat kendisinin ve mahiyetinin iptal ve reddedilmiş olmasıdır. Aynı şekilde güç yetirilemeyecek sorumluluklar ile (yani ne oldukları belli olmayan sorumluluklar ile) yükümlü tutulmayı da reddediyorlar. Ancak bu gerçeklerden uzak bir sözdür. Çünkü sorumluluklar konusunda müteşâbih ayetler yoktur. Sonra da bu söylediklerinin selefin yolu olduğunu iddia ediyorlar. Hayır, selefin böyle bir şey söylemiş olmasından Allah'a sığınılır.

Daha önce de söylediğimiz gibi selefin bu meseledeki yolu, bu tür ayetlerin manasını Allah'a havale etmek, onları anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktan uzak durmaktır. Ancak yukarıdaki görüş sahipleri, istivâ sıfatını Allah'a nispet etmeye İmam Malik'in şu sözünü delil gösterirler: "İstivânın Allah için sabit oluşu malumdur." Hayır, onun böyle bir şey söylemiş olmasından Allah'a sığınılır. Çünkü o, sözlük olarak istivânın ne anlama geldiğini biliyor. İmam Malik'in söylediği şudur: İstivânın sözlük manası malumdur ve bu cismânî bir şeydir. Ancak istivânın keyfiyeti yani hakikati ve mahiyeti ise –çünkü O'nun bütün sıfatlarının hakikati (bizce bilinmesi mümkün olmayan) birer keyfiyettirmeçhuldür.

Yine Allah'a mekan isnad etmeye Sevdâ (siyâhî kadınla) ile ilgili hadisi delil gösterirler. Hz. Peygamber bu kadına "Allah nerededir?" diye sormuş, kadın "göktedir" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber o kadının efendisine şöyle demiştir: "Onu azad et, şüphesiz o mü'mine bir kadındır."

Ancak Hz. Peygamber, o kadının Allah'a mekan isnad etmiş olmasından dolayı onun imanlı olduğunu kabul etmiş değildir. Onu imanlı kabul etmiş olmasının sebebi, o kadının, Hz. Peygamberin Allah katından getirdiği ayetlerin zâhirlerine –ki bu ayetlerin zâhirlerinde Allah'ın gökyüzünde olduğuna işaret edilir- iman etmiş olmasıdır. Böylece o kadın, müteşâbih ayetlere, onların manalarına ve yorumlarına dalmadan, iman eden ilimde derinleşmiş kimseler grubuna girmiş oluyor. Yoksa Allah'a mekan isnad etmek, hem aklî deliller ile kesin olarak reddedilir -çünkü mekan eksikliğe ve muhtaçlığa işaret ediyor- hem de şu ayetler Allah'ın mekandan münezzeh olduğunu ortaya koyuyor: **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ Sûresi, 11). "O, göklerde ve yerdeki Allah'tır."**

(En'am Sûresi, 3). Bir varlık iki farklı mekanda olmayacağı için, bu ayetlerde kastedilen kesinlikle Allah'a mekan isnad etmek değildir. Burada kastedilen başka bir şeydir.

Aynı şekilde ortaya attıkları bu yorum tarzlarıyla yüz, iki göz, iki el, inmek, harf ve seslerle konuşmak gibi sıfatları da, cismânilikten daha geniş bir anlama gelecek şekilde ve Allah'ı onların anlamlarında bulunan cismânilikten tenzih ederek yorumlamışlardır. Ancak onların ileri sürdüğü bu yaklaşım, dilde bilinmeyen bir şeydir. Onların ilki de sonuncusu da bu yaklaşıma sahip olmuşlardır.

Eş'arî ve hanefî mezheplerine mensup ehl-i sünnet kelamcıları onların bu görüşlerine muhalefet etmişler ve bu konudaki akâidlerini reddetmişlerdir. Buhâra'daki hanefî kelâmcılar ile Muhammed bin İsmail Buhari arasında bilinen hadiseler meydana gelmiştir.

Allah'a cisim isnad eden mücessime grubu da "O, başka cisimler gibi olmayan bir cisimdir" demek suretiyle aynı duruma düşmüşlerdir. Şer'î nakillerde, Allah için cisim lafzı sabit olmamıştır. Ancak onları Allah'a cisim isnad etmeye cüret ettiren şey, söz konusu ayetlerin zâhirî manalarıdır. Onlar (mahiyetleri hakkında yorum yapmadan) ayetlerin zâhirî manalarına iman etmekle yetinmemişler, aksine bu ayetlerin anlamlarını keşfetmeye dalmışlar ve Allah'a cisim isnad etmişlerdir. Sonra da yukarıdaki grubun yaptığı gibi, Allah'a cisim isnad etmiş olmalarının gerektirdiği eksiklik ve benzerlikten O'nu tenzih etmek için, kendi iddialarıyla çelişen şu sözü söylemişlerdir: "O başkaları gibi olmayan bir cisimdir."

Arap dilinde cisim, derinliği ve sınırları olan şeydir. Bunun dışında kalan, "cisim, zât ile kâim olan şeydir" ve "cevherlerden oluşmuş bir karışımdır" gibi açıklamalar ise, kelâmcılara ait bir takım teknik terimler olup, bu terimlerle cismin, sözlük anlamı dışında ifade ettiği anlamları kastederler. Onun için mücessime grubu bidatlarında çok ileri boyutlara gitmişler, hatta küfre düşmüşlerdir. Çünkü Allah'a, O'nun kelâmında ve peygamberinin sözlerinde mevcut olmayan ve eksiklik izlenimi veren vehmî sıfatlar nispet etmişlerdir.

Yapmış olduğumuz açıklamalardan selef ile ehl-i sünnet kelâmcıları arasında, yine muhaddisler ile mutezile ve mücessime gibi bidat gruplar arasındaki fark ortaya çıkmış oldu. Muhaddisler arasında, açık bir şekilde teşbîhi kabul ettikleri için "müşebbihe" olarak isimlendirilen haddi aşmış bir grup vardır. Hatta onlardan birinin şöyle dediği anlatılır: "Allah'ın sakalı ve avret yerinin ispatı hususunda beni bağışlayın, bu ikisinin dışında aklınıza gelen her şeyi sorun."

Eğer "bu söz ile onlar teşbîh izlenimi veren sıfatları, sadece söz konusu ayetlerin zâhirî manalarındaki hususlarla sınırlandırmış ve bu hususları, imamlarının yorum tarzıyla açıklamış oluyorlar" denmek suretiyle bu söz onlar lehine yorumlanamazsa, Allah korusun o zaman bu söz açık bir küfürdür. Ehl-i sünnet kitapları, bu bidata karşı, sahih delillere dayanarak verilmiş ayrıntılı cevaplarla doludur. Biz sadece bu hususstaki farklı görüşler birbirinden ayrılsın diye, bu görüşlere işaret etmekle yetiniyoruz. **"Bizi buna (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamd olsun. Allah bizi doğru yola iletmeseydi, kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik." (A'râf Sûresi, 43).**

Vahiy, melek, ruh, cin, berzah, kıyamet halleri, Deccâl, fitneler, kıyamet alametleri gibi, delilleri veya bu delilerin işaret ettiği manalar belirgin olmayan hususlara gelince, eğer bunları yorumlama da ehl-i sünnet olan eş'arîlerin yolunu benimsersek, ortada müteşâbihlik durumu kalmıyor. Ama eğer bu hususlar da müteşâbihlik durumu var denirse, o halde konuyu şu şekilde izah edelim:

Bil ki beşerî âlem, varlıklar âleminin en üstünüdür. Her ne kadar insanlık bu âlemde bir birlik ve bütünlük oluşturuyorsa da, yine de bu alemde, kendine has özellikleriyle diğerlerinden farklılaşan hatta neredeyse içindeki hakikatleri bile farklılaşan aşamalar vardır.

Birinci Aşama: Cismânî âlem. Bu alemde insan, dış (maddî) algılamalarda bulunur, yaşamına ilişkin konuları düşünür ve mevcut oluşunun (hayatta oluşunun) kendisine sağladığı imkanlarla diğer tasarruflarda bulunur.

İkinci Aşama: Rüya alemi. Rüya, hayalin, kendi içinde dolaşan tasavvurlara nüfuz etmesi ve zaman, mekan ve diğer cismânî unsurlardan soyut bir şekilde, zâhirî algılamalarıyla o tasavvurlardan bazılarını idrak etmesidir. Bu durumda insan, kendisinin mevcut olmadığı bir yerdeki o tasavvurları müşahede eder. İdrak ettiği bu tasavvurlardan bazıları, Hz. Peygamberin haber verdiği gibi, gerçekleşmesi beklenen dünya ve âhiret mutluluğuyla ilgili müjdeleri içeren sâdık rüyalardır.

Bu iki aşama, bütün insanlar için geçerli olan genel aşamalardır. Ancak görüldüğü gibi bunların idrak edilmeleri farklıdır.

Üçüncü Aşama: Bu, peygamberlik aşamasıdır ve üstün niteliklerdeki beşer sınıfına özgüdür. Allah, ma'rifetini (kendisinin bilinmesini) ve tevhîdini bildirmek, vahyini taşıyan melekler göndermek ve insanlığı ıslah etme sorumluluğu yüklemek gibi özelliklerle bu insanları seçmiştir. Peygamberlik halleri, insanlığın görülen hallerinden tamamen farklıdır.

Dördüncü Aşama: Ölüm aşaması. Bu aşamada insanlar görülen hayatlarından ayrılarak, kıyamete kadar kalacakları berzah âlemine giderler. Burada dünyadaki amellerine göre ya nimetler içinde olurlar, ya da azab görürler. Sonra nimet (cennet) ve azab (cehennem) açısından en büyük karşılık diyarı olan büyük kıyamet günü için kabirlerinden kaldırılırlar.

İlk iki aşamanın şâhitleri vicdânîdir. Üçüncü aşama olan peygamberlik aşamasının şâhidi, mucize ve peygamberlere özgü diğer hallerdir. Dördüncü aşamanın şâhidi ise Allah'ın vahiy yoluyla peygamberlerine bildirdiği âhiret hayatına, berzah hayatına ve kıyamete ilişkin haberlerdir. Ayrıca Allah'ın dirilişle ilgili pek çok ayetinde dikkat çektiği gibi akıl da bu aşamanın varlığını gerektiriyor.

Bu aşamanın varlığının en açık delillerinden biri, eğer ölümden sonra, insanların yaptıkları şeylere göre karşılık görecekleri bu görülen hayatın dışında başka bir hayat olmayacak olsaydı, bu dünyadaki varlığının da boş ve anlamsız bir hale gelecek olmasıdır. Çünkü eğer ölüm yokluk olsaydı, insanların dönüşü de yokluğa olacaktı ve o zaman bu dünyada bulunmasının da bir hikmeti kalmayacaktı. Sonsuz hikmet sahibi olan Allah'ın ise boş ve faydasız şeylerle iştigal etmesi imkansızdır.

Bu dört aşamayı bu şekilde açıkladıktan sonra, şimdi insan idrakinin bu aşamalarda nasıl farklılaştığını, müteşâbih gerçeğini de ortaya koyacak şekilde, izah edelim. İnsanın birinci aşamadaki idraki, çok açık ve belirgindir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Allah sizi hiçbir şey bilmezken annelerinizin karnından çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve gönüller verdi."** (**Nahl Sûresi, 78**). İşte insanlar bu idrakler (idrak vasıtaları) sayesinde bilgi melekelerine sahip olur, insanlığının hakikatini tamamlar ve kendisini kurtuluşa götürecek olan ibadeti hakkıyla yerine getirir.

İkinci aşama olan uyku (rüya) aşamasının idrak vasıtaları da aynı şekilde maddi algılamalardır. Ancak uyanıkken olduğu gibi organlar vasıtasıyla değil. Uykudaki görme için, normal görmede kullanılan organ (göz) kullanılmamış olsa da, uykudaki görme ile idrak edilen şeyden de, hiçbir şüphe duyulmayacak kadar emin olunur. İnsanlar bu halin hakikati konusunda iki gruba ayrılmışlardır:

Birinci grubu oluşturan filozofların iddiasına göre hayal, hayalî suretleri, düşüncenin hareketi ile zâhirî algılar ile batınî algılar arasındaki ortak sınır olan müşterek algıya gönderir ve böylece zâhirî algılamalar, (zâhirî ve batınî) bütün algılar tarafından görülür. Ancak filozofların buradaki açmazı şudur: Allah'tan veya melekten olan sâdık rüyalarda da, şeytandan olan rüyalarda da, tasavvur eden hayal olmasına rağmen, sadık rüyaların idraki daha sabit ve derindir.

İkinci grubu oluşturan kelâmcılar ise meseleyi ayrıntıya girmeden genel olarak ele almışlar ve şöyle demişlerdir: Rüya, Allah tarafından duyu organında yaratılmış bir idraktir ve onun algılanması, tıpkı uyanıkken gerçekleşen algılanma gibi olur. Her ne kadar mahiyetini tasavvur edemesek de, bu izah şekli daha uygundur.

Peygamberlik aşaması olan üçüncü aşamada, maddi algılamaların mahiyeti meçhuldür. Çünkü maddî algılamalardaki vicdânîlik, peygamberler için, kesinlikten daha öte bir şeydir. Hz. Peygamber Allah'ı ve melekleri görüyor, Allah'ın kelâmını bizzat O'ndan veya meleklerden duyuyor, cenneti, cehennemi, arşı, kürsiyi görüyor, mîrâc esnasında yedi kat gökleri yarıp geçiyor, Burak'a biniyor, orada peygamberlerle buluşuyor ve onlara namaz kıldırıyordu. Evet, tıpkı cismânî ve uyku aşamasında olduğu gibi, maddi duyu organlarıyla idrak ediyordu. Ancak onun idraki, insanların duyu organlarıyla elde ettikleri gibi sıradan bir idrak değil, Allah'ın onun için yarattığı zaruri bir ilimle oluyordu.

Bu konuda İbn-i Sinâ'nın söylediklerine aldırma. O, peygamberliği, hayalin, hayalî suretleri müşterek algıya göndermesiyle gerçekleşen rüya seviyesine indirgiyor. Oysa peygamberlere vahiy olarak gelen kelâm, rüyadaki kelâmdan daha şiddetlidir. Daha önce söylediğimiz gibi rüyadaki durumun tabiatı birdir ve İbn-i Sinâ'nın kabulüne göre, Hz. Peygambere gelen vahiy ile onun rüyalarının hakikatinin ve kesinlik durumlarının aynı olması gerekiyor. Ancak bilindiği gibi durum hiç de öyle değildir. Hz. Peygamberin, henüz kendisine vahiy gelmeden önce altı ay boyunca gördüğü (sâdık) rüyalar vahyin habercisi ve öncüsü niteliğindedir. Bu durum onun, gerçekte görülen bir şey olduğunu hissettiriyor. Ancak sahih bir hadiste yer aldığı gibi, Hz. Peygamber, kendisine vahiy gelmesinden büyük bir zorluk duyuyordu. Öyle ki, Kur'an ona parça parça ayetler şeklinde geliyordu. Daha sonra Tebük gazvesi esnasında "Berâe" (Tevbe) Sûresi ona, devesinin üzerinde gidiyorken, bir bütün olarak tek seferde indi. Eğer vahiy, düşüncenin hayale inme-

si ve hayalden de müşterek algıya geçmesinden ibaret olsaydı, o zaman bu durumlar (vahiy ve rüya) arasında bir fark olmazdı.

Başlangıcı kabir olan berzahlarındaki ölüler aşaması olan dördüncü aşamaya gelince, ölüler bedenlerinden soyutlanmışlardır veya bedenlerine yeniden dirilişleri esnasında döneceklerdir. Ölülerde maddî algılama mevcuttur. Kendilerini sorguya çeken iki meleği, cennetteki veya cehennemdeki yerlerini ve cenazede bulunanları başlarındaki iki gözleriyle görürler. Yine onların konuşmalarını ve mezarlıktan ayrılırlarken ayak seslerini duyar. Aynı şekilde (dışardan) kendisine hatırlatılan kelimeyi tevhîdi veya kelimeyi şahadeti ve diğer şeyleri duyar.

Sahih bir hadiste rivayet edildiği gibi, Hz. Peygamber Bedir savaşından sonra müşriklerin gömüldüğü çukurun yanında durup, isimleriyle o müşriklere seslenice Hz. Ömer ona şöyle demiştir: Ey Allah'ın Resulü! Bu leşlerle mi konuşuyorsun? Hz. Peygamber de şu cevabı vermiştir: "Nefsim elinde olana yemin olsun ki, siz benim söylediklerimi onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz." Sonra insanlar kıyamet gününde yeniden diriltildiklerinde, derecelerine göre cennetteki nimetleri ve cehennemdeki azabı, dünya hayatındaki duyup görmeleri gibi, duyup görürler. Aynı şekilde melekleri ve şu hadiste geldiği gibi Rablerini görürler. "Muhakkak ki siz, dolunay halindeki ayı gördüğünüz gibi, kıyamet gününde Rabbinizi göreceksiniz."^

Bu algılamalar dünya hayatında olmayan, ancak yine dünya hayatındaki gibi maddî algılamalar olup, daha önce söylediğimiz gibi, Allah'ın yaratmış olduğu zaruri bir ilim sayesinde, organlar vasıtasıyla idrak edilirler. Bunun sırrı şudur: İnsan nefsi, beden ve bedenini algılamalarıyla birlikte gelişir. Nefis uyku, ölüm veya peygamberin vahiy halindeki durumu gibi bir sebeple bedenden ayrıldığında, beşerî idraklerden çıkıp melekî idraklere geçer. Bu geçişte, beşerî idrakleri de, organlardan soyutlanmış bir şekilde ona eşlik eder. Nefis bu aşamada o idraklerle, bedende olduğundan daha üstün bir şekilde dilediği şeyleri idrak eder.

Bunları Gazâli söylüyor ve şunları da ekliyor: İnsan nefsi bir surettir ve bedenden ayrıldıktan sonra da gözler, kulaklar ve diğer idrak organları, bedendekinin suretleri ve emsalleri olarak, onda bulunmaya devam eder. Ben derim ki: Gazâli bu sözü ile (tabii) idrake ek olarak, organların kullanılmasından elde edilen melekelere işaret etmiştir.

Bütün bunları anladıysan, bu idraklerin dört aşamada da mevcut olduğun bilirsin. Ancak her aşamada dünya hayatında olduğu gibi değildir. Karşılaştığı durumlara göre kuvvet ve zayıflık yönünden farklılaşıyor. Kelâmcılar bu hususa genel bir şekilde işaret ediyorlar ve şöyle diyorlar: "Allah o aşamalarda bu idrakler için zaruri bir ilim yaratır." Bu sözleriyle, bizim açıklamış olduğumuz kuvvet ve zayıflık yönündeki farklılıkları kastederler.

Böylece müteşâbih meselesini açıklayan görüşlere bir nebze değinmiş olduk. Eğer bu konuda sözü uzatacak ve meseleyi geniş bir şekilde ele alacak olsaydık, idrakler bunu kavramaktan aciz kalırdı. Peygamberlerinin tebliğ ettiklerini ve Kitab'ında bildirdikleri anlayıp, bizi birleştirecek ve kurtuluşumuza vesile olacak doğruları elde etmek için Allah'a sığınıp, O'ndan yardım isteyelim. Allah dilediğini hidayete erdirendir.

ON YEDİNCİ FASIL

Tasavvuf İlmi Hakkında

Bu ilim, ümmet içinde sonradan ortaya çıkmış ilimlerden biridir ve aslı şudur: Aslında tasavvuf ehlinin tutmuş oldukları yol, sahabe, tâbiin ve onlardan sonra gelen ümmetin selefi ve büyükleri tarafından hiçbir zaman terk edilmemişti. Bu yolun temeli ibadetlere kapanıp tamamen Allah'a yönelmek, dünyanın geçici nimetlerinden, süs ve ziynetinden yüz çevirmek, insanların genelinin yöneldikleri zevklere, lezzetlere, mal ve makama sırt çevirmek, halvet ve ibadete çekilmek için insanlardan uzaklaşmaktır. Evet, sahabe ve onlardan sonraki selef döneminde bu hal genel bir durumdu. Sonra (hicrî) ikinci yüzyıldan itibaren dünyaya ve dünya malına meyletmeler yaygınlaşınca ve insanlar dünya işlerine dalınca, eskisi gibi ibadetlere yönelenlere **sûfiye ve mutasavvıfa** isimleri verildi.

Kuşerî şöyle diyor: Ne Arapça iştikak (kelimenin kökünden başka kelimeler türetmek) kuralları ve ne de kıyas (kelimenin belli kalıplar içinde oluşu) bu ismin (sûfiye) hangi kökten geldiğine işaret etmiyor. Görülen o ki, bu bir lakaptır. Bu ismin "safâ" (temiz, sâfi olmak) veya "sıfa"dan türetilmiş olduğu görüşü ise kıyas açısından çok uzak bir ihtimaldir. Bazıları da demiştir ki: Bu kelime (yün anlamına gelen) "sûf"tan türetilmiştir. Çünkü yünden yapılmış (kaba) elbiseler giymek onlara özgü bir şeydir. Ben derim ki: Eğer bu ismin türetilmiş bir kelime olduğu söylenirse, en uygun olanın "sûf" kelimesinden türetilmiş olacağıdır. Çünkü onlar genellikle, gösterişli elbiseler giyen insanlara muhalefet etmek için yünden yapılmış (kaba) elbise giyerler.

Zühd yolunu tutup insanlardan uzaklaşma ve kendini ibadete verme bu kimselere özgü bir durum haline gelince, bazı halleri idrak etmek de onlara özgü hale geldi. Bunun sebebi şudur: İnsanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran husus idrak edebilme yeteneğidir. İnsanın idraki ise iki çeşittir: Birincisi, yakîn (kesinlik), zan, şek ve vehim gibi farklı derecelerdeki ilimleri ve bilgileri idrak etmesidir. İkincisi, sevinç, hüzün, sıkıntı,

ferahlık, hoşnutluk, öfke, sabır, şükür ve bunun gibi halleri idrak etmesidir.

Bedendeki akleden ve tasarruflarda bulunan ruh, idrakler, iradeler ve haller ile gelişir. İnsan da diğer canlılardan bunlar ile ayrılır ve bunlar birbirlerinden gelişip doğarlar. Örneğin ilmin delillerden, sevinç ve hüznün acı ve veya zevk veren şeylerin idrak edilmesinden, neşeli ve gayretli olmanın istirahat etmekten, temelliğin yorgun ve bitkin olmaktan doğması gibi. Aynı şekilde mücâhedeye (nefsini terbiye ve bunun için çalışıp gayret etmeye) ve ibadetlere yönelen kişinin (mürîd'in) de, her mücâhedesinden bir hal doğar. Bu hal, ya ibadet şeklinde olur ve bu ibadet iyice sağlamlaşıp yerleşir ve mürîd için bir makama dönüşür veya ibadetin dışında bir şey olur. Hüzün, mutluluk, neşe, gayret ve tembellik gibi nefsin bir sıfatı haline gelecek makamlar gibi.

Mürîd, saadet ve mutluluk için istenen en üst gaye olan tevhîd ve marifet makamlarına ulaşana kadar bir makamdan diğerine yükselmeye devam eder. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ettiği halde ölürse cennete girer."** Mürîdin bütün bu aşamalardan geçip yükselmesi gerekir. Bunların hepsinin temeli de itaat ve ihlastır (samimiyettir). Onlardan önce gelen ve onlara eşlik eden ise imandır. Bunlardan, bunların ürünü ve meyvesi olan haller ve sıfatlar doğar. Evet, tevhîd ve marifet makamlarına ulaşıncaya kadar her makamdan diğeri doğup gelişir.

Eğer neticede bir eksiklik veya bozukluk ortaya çıkarsa, bunun sebebinin bir önceki aşamadaki eksiklikten kaynaklandığını biliriz. Nefiste doğan ve kalbe gelen duygu ve düşünceler için de aynı şey geçerlidir. Onun için mürîd bütün amellerinde nefis muhasebesi yapmak ve onların hakikatlerini kontrol etmek zorundadır. Çünkü amellerden belli neticelerin doğması zaruridir. Aynı şekilde amellerdeki eksikliklerde onların yapılışındaki bozukluklardan kaynaklanır. Mürîd, bu eksiklikleri (ibadetlerden duyduğu) zevk sayesinde anlar ve bunun sebepleri konusunda nefsini hesaba çeker. Bu hususlarda çok az kişi onların yaptığı gibi hareket eder. Çünkü bu hususlaki gaflet, sanki herkesi kuşatacak bir genelliktedir.

Tasavvuf yoluna girmemiş olan ibadet ehli kişilerin gayesi, fıkhî bir bakış açısıyla (fıkhî şartlarına riayet ederek) ve ihlasla ibadetleri yerine getirmektir. Sûfiler ise, yaptıkları ibadetlerin eksikliklerden uzak olduğunu anlamak için, öncelikle bu ibadetlerin neticesinde elde edilecek manevî zevkler ve vecd hallerini araştırırlar. Buradan anlaşılıyor ki, sûfilerin yolunun temeli, yaptıkları (ibadetler) ve terk ettikleri (zevkler) her şeyde nefis muhasebesi yapmak ve bu mücâhedelerin sonunda elde edilecek olan manevî zevkler ve vecd halleri hakkında konuşmaktır. Sonra mürîd için bir makam belirir ve o makamdan başka bir makama yükselir.

Bunun dışında tasavvuf ehlinin kendilerine özgü âdâbları ve kendi aralarında kullandıkları dili ve terimleri vardır. Çünkü dildeki kelimeler, bilenen manalar için konur. Ortaya bilinmeyen yeni manalar çıktığında, belli lafızların o manaları ifade etmesi üzerinde ittifak ederiz. Ancak o manaların, kendilerini ifade etmek için seçilecek lafızlardan kolayca anlaşılmasına dikkat edilir. Onun için tasavvuf ehli, şeriat ehlinden başka hiç kimsenin üzerinde konuşmadığı, sadece kendilerine özgü olan bu çeşit bir ilim de geliştirmiştir.

Böylece şeriat ilmi iki gruba ayrılmıştır: Birinci grup fakihlere ve fetva ehline öz-

gü olan, ibadetler, âdetler ve muâmelâtla ilgili genel hükümlerdir. İkinci grup ise söz konusu mücâhedelere ve nefis muhasebesine yönelen tasavvuf ehline özgüdür. Onlar bu ilim dalında, bu yolda karşılaştıkları manevi zevklerden, vecd hallerinden, bir (manevî) zevkten diğerine nasıl geçileceğinden bahsederler ve kendi aralarında kullanılan terimleri açıklarlar.

İlimler tedvin edilmeye ve yazılmaya başlanıp, fakihler fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tefsir ve diğer sahalarda kitaplar telif etmeye koyulunca, tasavvuf ehlinden bazı kimseler de, kendi yollarıyla (tarîkatleriyle) ilgili kitaplar yazdılar. Bunlardan bazıları Allah korkusu, takva, yapılan ve terk edilen şeyler üzerinde nefis muhasebesi yapmak gibi konularda eser telif ettiler. Muhasibî'nin "Er-Riâye" kitabı gibi. Bazıları tarîkat âdâbı ve tarîkat ehlinin manevî zevkleri ve vecd halleri konusunda yazdı. Kuşeyrî'nin "Er-Risâle" ve Suhreverdî'nin "Avârifu'l-Meârif" kitapları gibi.

Sonra Gazâli geldi ve "İhyâ" isimli eserinde her iki hususu da bir araya getirdi. Gazâli bu eserinde Allah korkusunun ve din büyüklerinin yoluna uymanın hükümlerini yazdı. Sonra tasavvuf ehlinin âdâbını, adetlerini ve ibarelerindeki terimlerini açıkladı. Böylece tasavvuf ilmi, önce sadece bir ibadet yolu ve usulü olduktan sonra ve yine tefsir, hadis, fıkıh, usûl ve diğer ilimler gibi sadece sözlü olarak öğrenilen bir ilim olduktan sonra, kitaplarda yazılan bir ilim haline geldi.

Sonra bu mücâhede, halvet ve zikirleri, maddî algılar perdesinin keşfi (ortadan kalkması, açılması) ve -maddî algılar ile kendisinden hiçbir şeyin idrak edilemeyeceği- Allah'ın emrinden olan âlemlere vâkıf olma durumu takip eder. İşte ruh, mahiyet olarak bu âlemler mensuptur. Söz konusu keşfin sebebi şudur: Ruh maddî algılardan uzaklaşıp, batınî idrake yöneldiğinde, maddî halleri (algılamaları) zayıflar ve ruhî halleri kuvvetlenip hakim duruma geçer ve sürekli olarak yenilenip gelişmeye devam eder. Zikir, bu hususta ona yardımcı olur. Evet, zikir ruhun yükselişi için gıda gibidir. Bu yükseliş ruhun, ilim halinden, şuhûd (gözle görülen) haline geçişine kadar devam eder. Ruh şuhûd haline geçince maddi algılar perdesi ortadan kalkar ve onun zâtından olan nefsin vücut bulması tamamlanır. İşte bu idrakin kendisidir. O zaman ruh, Rabbânî bağışlara, ledünî (gaybî) ilimlere ve ilâhî sırlara nâil olur ve zâtı, en üst ufuk olan melekler ufkundaki (âlemindeki) hakiki yapısına yaklaşır.

Bu keşif durumu, mücâhede ehlinde çok görülür ve bu yüzden onlar, başkalarının idrak edemediği, varlığın hakikatine ilişkin bilgileri idrak ederler. Aynı şekilde çoğu zaman olayları, meydana gelişlerinden önce idrak ederler, himmetleri ve nefislerinin gücüyle süflî varlıklar üzerinde tasarrufta bulunurlar (kerâmet gösterirler). Bu varlıklar (tabiat kanunlarına aykırı bir şekilde) onların iradelerine boyun eğer.

Büyük sûfiler keşfe itibar etmezler, tasarruflarda bulunmazlar ve konuşmakla emrolunmadıkları her hangi bir şeyin hakikatinden haber vermezler. Aksine kendilerinde meydana gelen bu gibi şeyleri bir musibet ve imtihan vesilesi sayarlar ve bu gibi şeyleri başkalarında gördüklerinde, kendilerine de gelmesinden Allah'a sığınırlar.

Sahabeler de böyle bir mücâhede içindeydiler ve bu tür kerâmetlerden çok büyük nasipleri vardı. Ancak onlar bu gibi şeylere hiç önem vermemiştir. Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin faziletinden bahseden haberlerde bunun pek çok

örneği vardır. Kuşeyrî'nin "Er-Risale"sinde isimleri zikredilen tasavvuf ehli kimseler bu hususta sahabenin ve onlara uyanların yolunu takip etmiştir.

Bunlardan sonra gelen mutasavvıflardan bir grubun ilgisi, maddi algılar perdesinin kalkmasına ve onun ardındaki (gaybî) idrakler hakkında konuşmaya yöneldi. Bedenî kuvvetlerin öldürülmesi ve zikir ile akleden ruhun beslenmesi konusundaki öğretilerinin değişmesine bağlı olarak, bu konudaki riyâzet (nefsi terbiye etme) metodları da değişti. Çünkü zikirle ruhu besleyerek gelişmesini tamamlamasını ve böylece nefsin, kendi zâtında var olan idrakleri elde etmesini hedefliyorlardı. Bu gerçekleşince (yani nefsin zâtında var olan idrakler açığa çıkınca), varlığın nefsin idraklerinden ibaret olduğunu ve arştan en küçük varlıklara kadar, bütün varlığın hakikatlerini keşfettiklerini iddia ederler. Gazâli ihya isimli kitabında, riyâzetin ne şekilde yapılacağını zikrettikten sonra bunları söylüyor.

Diğer taraftan yapılan keşfin doğru ve tam olması, ancak onun istikâmetten (dinin emirlerinin doğru ve tam olarak yaşanmasından) kaynaklanması ile mümkün olur. Çünkü istikâmet üzere olmasa bile, örneğin sihirbazlar gibi, halvete çekilip açlıkla nefislerini terbiye edenler için de keşif gerçekleşebiliyor. Bizim kastettiğimiz ise sadece istikâmetten kaynaklanan keşiftir.

Keşfin tam ve doğru olması açısından, istikâmet üzere olmanın önemi şu örneğe benzer: İçe veya dışa eğimli (yani düz olmayan) bir aynaya tutulan her hangi bir nesne, olduğundan farklı bir şekilde, eğri büğrü görülür. Ancak eğer ayna düz ve pürüzsüz olursa, o şey doğru olarak görülür. İşte kendisine yansıyan hallerin (idraklerin) doğru olarak algılanması açısından, nefsin istikâmet üzere olmasının önemi, aynanın düz olmasının önemi gibidir.

Bu tür bir keşfe yönelen sonraki mutasavvıflar, ulvî ve süflî varlıkların hakikatlerinden, örneğin melek, ruh, arş, kürsî ve bunlar gibi diğer şeylerin hakikatlerinden bahsettiler. Ancak yöneldikleri bu yolda onlara iştirak etmeyen kimselerin idrakleri, onların (manevî) zevklerini ve vecd hallerini anlamaya yetmedi. Bu yüzden fetvâ ehlinden (fakihlerden) bazıları onların bu durumlarını redderken bazıları da kabul etti. Ancak onların bu durumunu reddetmekte veya kabul etmekte, (zâhiri esaslara dayanan) delillerin hiçbir faydası olmaz. Çünkü bütün bunlar vicdânîdir.

Şimdi bu meseleyi daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım. Hadis ve fıkıh alimlerinden inanç esasları hakkında konuşanlar şöyle derler: "Allah, yarattıklarına mübâyindir (onlardan ayrıdır)." Kelâmcılar şöyle derler: "Allah olardan ayrı da, bitişik de değildir." Filozoflar şöyle derler: "Allah âlemin ne içindedir ne de dışındadır." Sonraki mutasavvıflar ise şöyle derler: "Allah yaratılmışlarla bir bütündür." Bu bütünlük ya Allah'ın onlara hulûl etmesi anlamındadır, ya da Allah'ın, yaratılmışların bizzat kendisi olduğu anlamındadır. Dolayısıyla (bu ikinci şıkka göre) ne genel olarak ne de ayrıntı olarak Allah'tan başka hiçbir şey yoktur. Şimdi bütün bu görüşleri ayrıntılarıyla ele alalım ve her birinin hakikatini açıklayalım. Böylece bu görüşlerin anlamları açıklığa kavuşsun.

Mübâyene (ayrı olmak) lafzı iki anlamda kullanılır: Birincisi, yer ve mekan olarak ayrı olmaktır. Bunun karşılığı bitişik olmaktır (ittisâl). Bu karşılıktan dolayı mübâyene lafzı, Allah'a mekan isnad etme anlamı hissettiriyor. Bu ya açık bir isnadtır; bu durumda

tecsîm (Allah'a cisim isnad etmek) söz konusu olur, veya ifade yön bildirmiş olacağı için, ifadeden zaruri olarak böyle bir sonuç çıkar; bu durumda da teşbîh (Allah'ı yaratılmışlara benzetmek) söz konusu olur.

Bazı selef alimlerinin de mübâyeneyi bu anlamda açık olarak ifade ettikleri nakledilmişse de, o sözün başka şekilde yorumlanma ihtimali de vardır. Bu yüzden kelâmcılar bu anlamdaki mübâyeneyi reddetmişler ve şöyle demişlerdir: "Yaratıcı hakkında, O'nun (mekan olarak) yarattıklarından ne ayrı olduğu, ne de onlara bitişik olduğu söylenmez. Çünkü bu sözler ancak bir mekanda olanlar (bir mekana ihtiyaç duyanlar) için söylenir. Bizim bu sözümüze (yani Allah mekan olarak yarattıklarından ne ayrıdır ne de onlara bitişiktir sözümüze) şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: "Bir şey ya bir manayla, ya da o mananın zıddıyla vasıflandırılmaktan kurtulamaz." Bu sözün geçerli olması için, öncelikle bir şeyin, iki zıt anlamdan biriyle vasıflandırılabilmesi gerekir. Eğer o şey, iki zıt anlamdan hiç biriyle vasıflandırılamıyorsa, bu sözün de bir geçerliliği kalmaz. Dolayısıyla o şey, hem bir anlam, hem de o anlamın zıddıyla vasıflandırılmaktan uzak olur.

Örneğin cansız maddeler hakkında ne bilgili ne de cahil, ne güçlü ne de aciz, ne kâtip (okuma yazma bilen) ne de ümmî (okuma yazma bilmeyen) gibi sıfatlardan hiç biri kullanılamaz. Dolayısıyla Allah'ın bu anlamdaki mübâyene ile vasıflandırılabilmesi için, her şeyden önce bu lafzın işaret ettiği yön (yani bir mekanda olma) durumunun, Allah için geçerli olması gerekir. Oysa bütün eksikliklerden uzak olan Allah bundan münezzehtir."

İbn-i Tilmisânî bunları, İmamu'l-Harameyn'in "El-Lumaa" isimli eserine yazdığı şerhte zikretmiş ve şöyle demiştir: "Allah hakkında, onun âlemden ayrı veya ona bitişik olduğu, ya da âlemin içinde veya dışında olduğu söylenemez." Bu söz aynı zamanda "Allah âlimin içinde de, dışında da değildir" diyen filozofların sözüdür. Onlar bu sözlerini, bir mekana ihtiyaç duymayan cevherlerin varlığına dayandırıyorlar. Ancak kelâmcılar onların bu dayanaklarını reddediyor. Çünkü bu dayanak, Allah'a ait en özel sıfatlarda, söz konusu cevherlerin, O'na benzedikleri sonucunu gerektiriyor.

Mübâyenenin **ikincisi** anlamı, farklı ve başka olmaktır. Onun için, "Allah zâtında, hüviyetinde, varlığında ve sıfatlarında yarattıklarından farklı ve başkadır" denir. Bu anlamdaki mübâyenenin karşılığı, birlik bütünlük, birleşmek ve karışmaktır. Evet, bu anlamdaki mübâyeneyi kabul etmek selefin çoğunluğunun, fakihlerin, kelâmcıların ve selefin yolunu takip eden mutasavvıfların yoludur.

Vicdânî idraklerini teorik ilim haline dönüştüren sonraki mutasavvıflardan bir grup, Allah'ın hüviyetinde, varlığında ve sıfatlarında yarattıklarıyla bir bütün olduğunu söylemişlerdir. Yine Aristo'dan önce Eflatun ve Sokrat'ın da bu görüşte olduğunu iddia etmişlerdir. Kelâm ilminde kelâmcıların, mutasavvıflardan naklederek cevap verdikleri (ve reddettikleri) ittihâd görüşü budur. Ancak bu görüşte biri diğerinden uzak olan veya cüz'î olanın küllî olanın altında yer aldığı (yaratıcıya ve yaratılmışlara ait) iki varlık söz konusu olduğu için, açık bir mübâyenilik durumu vardır. Mutasavvıfların ittihâd ile kastettikleri bu değildir.

Mutasavvıfların kastettiği ittihâd, Allah'ın Hz. İsa'ya hulûl ettiği (girdiği, onunla bütünleştiği) şeklindeki hıristiyanların iddiası ile aynıdır. Ancak bu, yukarıdakine göre

daha garib bir görüştür. Çünkü bunda kadîm olanın, hudûs (yaratılmış) olana hulûl etmesi veya onunla bütünleşmesi söz konusudur. Şii imâmiye mezhebinin, imamları hakkında söyledikleri de budur. Mutasavvıflar bu ittihâdın açıklamasını iki şekilde yaparlar:

Birincisi: Kadîm olanın (Allah'ın) zâtı, yaratılmışlarda – onların duyu organlarıyla algılanan veya akılla bilinen her şeylerinde- mevcuttur ve onlarla bütünleşmiştir. Yaratılmışların tamamı O'nun görüntüleri ve yansımalarıdır. Yaratılmışlar ancak O'nunla var olurlar. Yani eğer O olmasaydı, yaratılmışlar da yokluktan ibaret olurlardı. Bu, hulûl düşüncesini kabul edenlerin görüşüdür.

İkincisi: Bu, mutlak olarak vahdeti (yani yaratanın ve yaratılmışların –hulûl gibi işlere gerek olmadan- bir bütün olduğunu) kabul edenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar sanki, hulûl görüşündeki yaratanın ve yaratılanların temelde ayrı olmalarının ittihâd açısından çelişkili bir durum olduğunu hissetmişler ve bu yüzden zât'ta, varlıkta ve sıfatlarda kadîm olan ile yaratılmışlar arasındaki ayrılığı temelinden reddetmişlerdir.

Duyu organları ve akılla idrak edilen şeylerin farklılığı konusunda ise, "bütün bunlar insanların algılamalarıdır ve bunların hepsi de vehimlerden ibarettir" diyerek meseleyi çarpıtma yoluna gitmişlerdir. Bu sözdeki vehim ile, ilmin bir çeşidi olan zanna ve şüpheye dayalı olanını kastetmiyorlar. Aksine duyu organları ve akıl ile algılanan her şeyin birer vehimden ibaret olduğunu söylemekle, bunların gerçekte mevcut olmadığını, sadece insanların idraklerinde var olduğunu kastediyorlar. (Yani insanlar tarafından algılanan şeylerin, sadece onların zihinlerinde mevcut olan birer hayal ve vehim olduğunu, dış dünyada ise bunları bir karşılığının bulunmadığını söylüyorlar). Biraz sonra imkan ölçüsünde açıklayacağımız gibi, zâhirde ve batında gerçek anlamda sadece kadîm olanın var olduğunu söylüyorlar.

Bu hususu, beşerî idraklerde olduğu gibi, gözleme ve bunlardan elde edilecek delillere dayanarak anlamaya çalışmanın hiçbir faydası yoktur. Çünkü bunlar ancak melekî idraklerden nakledilebilecek şeylerdir. Bunu da yaratılış özellikleri gereği peygamberler ve onlardan sonrada hidayetleri ile evliyalar elde ederler. İlmî yollarla bunları elde etmeye çalışmak ise doğru yoldan sapmaktır.

Bazı müellifler varlıkların keşfi ve hakikatlerinin tertibini, (her şeyin Allah'ın tecellisi olduğunu söyleyen) ehl-i mazâhir'in metoduna dayanarak, açıklamaya yönelmişler, ancak hiçbir şey anlaşılmayan çok kapalı şeyler söylemişlerdir. Yine bazı müellifler varlıkların keşfi ve hakikatlerinin tertibi konusundaki mezheplerinin açıklamasına yapmaya çalışmışlar, ancak onlar da, ilim ehline kıyasla, anlaşılması mümkün olmayan çok kapalı şeyler söylemişlerdir.

İbn-i Fâriz'in kasîdesini şerh eden Fergânî'nin, bu şerhin girişinde yazdığı şeyler buna örnektir. Orada varlığın fâilden sudûr edişinden (ortaya çıkışından) ve tertibinden bahsediyor ve varlığın tamamının vahdâniyet (teklik) sıfatından ortaya çıktığını söylüyor. Evet, bu ortaya çıkış "tekliğin" yansımasıdır. Bunların her ikisi de(varlığın ortaya çıkışı ve tertibi), vahdet'in bizzat kendisi olan kerîm bir zât'tan sâdır olmuştur. İşte bu görüşte olanlar söz konusu ortaya çıkışı "tecelli" olarak isimlendirirler.

Onlara göre tecelli mertebelerinin ilki, (kerîm olan) zâtın kendi nefsine tecelli et-

mesidir. Bu tecelli, kemâli kapsar. Çünkü aralarında nakledegeldikleri şu hadise göre bu tecelli, icâd etme (yaratma) ve zuhur etme sonucunu da beraberinde getirmiştir: "Ben gizli bir hazineydim. Bilinmek istedim ve beni tanımaları için mahlûkatı yarattım." İşte bu kemâl, varlıkların yaratılışında ve hakikatlerinin ayrıntılarında ortaya çıkar. Onlara göre bu, kemâlî şeylerin ve Muhammedî hakikatin bulunduğu, meânî (anlamlar) âlemidir. Orada sıfatların, levhin, kalemin, bütün peygamberlerin ve Muhammed ümmetinden olan kâmil kimselerin hakikatleri bulunur. Bunların hepsi Muhammedî hakikatin ayrıntılarıdır.

Sonra bu hakikatlerden, başka hakikatler sâdır olur ki, bu da misâl mertebesidir. Sonra misâl mertebesinden arş, sonra kürsî, sonra felekler (gökler), sonra unsurlar (elementler) âlemi ve sonra da terkipler âlemi sadır olur. Bunlar "retk" (bitişiklik) âlemindedir. Tecellî ettiklerinde (açığa çıktıklarında) "fetk" (ayrılmışlık) âleminde yer alırlar.

Bu mezhep, "tecellî" (açığa çıkma), "mazâhir" (ortaya çıkmalar, yansımalar) ve "hadarât" (hazır bulunmalar, mevcut olmalar) mezhebi olarak isimlendirilir. Bütün bunlar, hem çok kapalı olmalarından, hem de (gaybî) gözlemlere ve vicdânî idraklere dayananların sözleri ile (haricî) delillere dayananların sözlerinin farklı olmasından dolayı ilim ehli tarafından içeriklerine ulaşılamayan sözlerdir. Varlıkların hakikatlerine ilişkin bu tertip, çoğu zaman şer'î delillerin zâhiri ile reddedilirler. Çünkü bu tertibi ilişkin her hangi bir şer'î delil bilinmiyor.

Mutasavvıflardan bir diğer grup ise "mutlak vahdet" görüşünü benimsedi. Bu görüş anlaşılması ve ayrıntıları itibariyle birinciden daha gariptir. Bu görüşte olanların iddialarına göre, ayrıntıları itibariyle varlığın bir takım kuvvetleri vardır ve varlıkların hakikatleri, sûretleri ve maddeleri o kuvvetler sayesinde var olur. Elementlerin varlıkları da ancak o varlıklardaki bu kuvvetler sayesinde mümkün olur. Aynı şekilde onların maddeleri de, bizzat kendilerinde var olan bir kuvvet ile var olmuştur. Sonra kompleks varlıklarda da söz konusu kuvvetler vardır ve bu kuvvetler kompleks yapıyı oluşturan kuvvetleri de kapsar.

Örneğin madenî kuvvetler, elementlerin henüz başlangıç aşamasındaki (potansiyel) kuvvetlerini de kapsar. Aynı şekilde hayvanî kuvvet, madenî kuvveti, insanî kuvvet hayvanî kuvveti, gök (gökyüzü) de insanî kuvveti kapsar. Ruhânî zâtlar için de aynı şey geçerlidir.

Ayrıntı söz konusu olmadan bütün kuvvetleri kendisinde toplayan kuvvet, genel ve parça olarak bütün varlıklara dağılmış olan, ilâhî kuvvettir. İlâhî kuvvet bütün varlıkları toplamış ve onları sadece ortaya çıkış, gizli oluş, sûret ve madde yönünden değil, bütün yönlerden kuşatmıştır. Bütün varlıklar tektir ve o da ilâhî zâtın kendisidir. Hakikatinde o, tek ve basit (kompleks olmayan)bir varlık olup, onu ayrıntılandıran, ona bakış ve onu değerlendiriştir. İnsanlığın hayvanlık ile olan durumu gibi. Hayvanlık insanlığın içinde mevcuttur ve onun varlığıyla varlık kazanır.

Mutlak vahdet görüşünde olan mutasavvıflar, bu görüşü (yani her şeyin aslında tek bir şey oluşunu), bazen bütün varlıklardaki cins ve çeşit durumuna göre, bazen de bütün ve parça durumuna göre örneklendirirler. Ancak bunların hepsinde komplekslik ve çokluğun her çeşidinden kaçınırlar. Onlara göre bu iki durum ancak vehim ve hayalden

ibarettir. İbn-i Dihkân'ın bu mezheple ilgili yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, bu görüşte olanların vahdet konusunda söyledikleri, filozofların renkler hakkında söylediklerine benziyor. Filozoflar, renklerin varlığı için, ışın varlığının şart olduğunu söylemişlerdir. Eğer ışık olmazsa, renkler de hiçbir şekilde mevcut olmaz.

Aynı şekilde onlara göre duyu organlarıyla algılanan maddî varlıklar için, maddî algılamanın varlığı şarttır. Hatta akledilen ve vehmedilen varlıklar için de aklî idrakin varlığı şarttır. O halde ayrıntı halindeki varlığın tamamı için, beşerî idrakin mevcudiyeti şarttır. Eğer beşerî idrakin mevcut olmadığını düşünürsek, varlıkta ayrıntı söz konusu olmaz, aksine ortada sadece tek ve basit bir varlık bulunur. Sıcak, soğuk, sertlik, yumuşaklık, yeryüzü, su, ateş, gökyüzü ve yıldızlar ancak onları algılayıp idrak edecek duyu organlarının varlığı ile mevcuttur. Evet, bütün bunlar, aslında mevcut olmayan, sadece idraklerde bulunan ayrıntıları algılayacak özellikteki idrak vasıtalarının varlığı sayesinde mevcuttur. Eğer bu ayrıntıları idrak etme özelliği ortadan kalksa, ortada hiçbir ayrıntı kalmaz. Sadece bir tek idrak kalır ki, o da başka bir şey değil "ben"dir.

Bunu, uyuyan kimsenin durumuna benzetirler: İnsan uykuya dalınca, zâhirî algılarını kaybeder ve buna bağlı olarak –uykuda olduğu sürece- algılanacak şeyler de ortadan kaybolur. Geriye sadece hayalin kendisine gösterdiği ayrıntılar kalır. Sonra şöyle diyorlar: Uyanık kişinin hali de tıpkı böyledir. İdrak ettiği ayrıntıların tamamı, bir çeşit beşerî algılama özelliği sayesinde vardır. Eğer bu algılama özelliğini kaybedecek olsa, bütün ayrıntılar da ortadan kalkar. İşte onların "vehim" ile kastettikleri budur. Yoksa beşerî idraklerden biri olan vehim değil.

İbn-i Dihkân'ın sözlerinden anlaşıldığı kadarı ile, onların görüşlerinin özeti bu. Ancak bu görüş son derece yanlıştır. Çünkü biz, gözlerimizden çok uzaklarda olan ve bu yüzden göremediğimiz bir yerin varlığından emin oluruz ve o yere gitmek için yolculuğa çıkarız. Aynı şekilde bulutların kapattığı gökyüzünün, (gündüz görülmeyen) yıldızların ve (çeşitli sebeplerle) göremediğimiz şeylerin varlığına da kesin olarak inanırız. Hiç kimse bunların varlığının kesinliğinden şüphe etmez.

Bununla birlikte sonraki mutasavvıfların muhakkik olanları (yani her şeyi en ince ayrıntılarına kadar araştırıp değerlendirenleri) şöyle diyorlar: Keşif sırasında mürid belki de böyle bir vahdet vehmine kapılır. Bu durumu "cem makamı" (birleştirme, yani varlıkların tek kabul etme makamı) olarak isimlendirirler. Sonra o makamdan, varlıkları birbirinden ayırma makamına yükselir. Bu makamı da "fark (ayırma) makamı" olarak isimlendirirler. İşte bu, arif ve muhakkik olanların makamıdır. Mürîd'in aşılması çok zor olan "cem" engelini mutlaka aşması gerekir. Aksi takdirde o engele takılıp, bütün ticaretinde her şeyini kaybetmesinden korkulur. Böylece bu yolun mertebeleri açıklığa kavuşmuş oluyor.

Sonra keşf ve maddi algıların ötesindeki şeyler hakkında konuşan sonraki mutasavvıflar, bu konuda çok derinlere dalmışlar ve yukarıda işaret ettiğimiz gibi çoğu da hulûl ve vahdet görüşünü benimsemiş, bu konuda sayfalar dolusu şeyler yazmışlardır. Herevî'nin "El-Makâmât" kitabında yazdıkları gibi. İbn-i Arabî, İbn-i Seb'în ve bunların öğrencileri olan İbn-i Afîf, İbn-i Fâriz, Necm ve İsrailî de bu konuda yazdıkları kasideler ile söz konusu mutasavvıfların yoluna tâbi olmuşlardır. Bunların öncülerinin görüşleri ile,

hulûl görüşünü benimseyen ve yine imamlarının ilahlığına inanan Şii İsmailiyye mezhebinin görüşleri birbirine karışmıştı. Ancak ilk olarak ne zaman karıştığı bilinmiyor. Sonuçta her iki tarafta diğerinin görüşlerinden etkilenmiş, böylece söyledikleri şeyler ve inançları arasında benzerlik oluşmuştur.

Sonra mutasavvıfların sözlerinde "kutup" kavramı ortaya çıkmıştır. Kutup ile ariflerin başı olan kişiyi kastederler ve iddialarına göre marifette hiç kimse ona eşit olamaz. Allah onun canını alana kadar bu kişi kutup olmaya devam eder ve öldükten sonra da Allah onun makamına ariflerden olan başka birini varis kılar.

İbn-i Sinâ "İşârât" isimli kitabının tasavvufla ilgili bölümünde bu hususa değiniyor ve şöyle diyor: "Hakk'ın huzuru, her yolun kendisine ulaşacağı bir yer olmaktan yücedir. Ona ancak birbiri ardınca tek bir kişi vâkıf olur." Bu söz ne aklî, ne de şer'î bir delile dayanmıyor. Sadece bir çeşit hitabettir (etkileyici sözdür). Diğer taraftan bu söz, imamlarının birbirine varis olduklarını iddia eden şiilerin sözlerinin de aynısıdır. Evet, bu kimselerin şiilerin görüşlerini nasıl çaldıklarına ve ona bağlandıklarına dikkat edilsin. Sonra da tıpkı Şiilerdeki imamdan sonra gelen nâkiblere benzer bir şekilde, kutuptan sonra gelen abdâllardan bahsetmişlerdir.

Aynı şekilde tarîkatlerinin esası kabul ettikleri, tasavvuf hırkası giymeyi, Hz. Ali'ye dayandırmaları da yine şiilerden etkilenmenin bir sonucudur. Yoksa sahabeler arasında Hz. Ali'nin belli bir giyim veya hayat tarzı benimsemek gibi kendisine özgü durum yoktu. Bilakis Hz. Peygamberden sonra, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer insanların en zâhidi ve en fazla ibadet yapanlarıydı. Dini yaşama konusunda sahabelerden hiç kimsenin kendine özgü bir durumunun olduğu yönünde hiçbir şey rivayet edilmemiştir. Aksine sahabelerin hepsi dini yaşama, zühd ve mücâhede noktasında örnek alınacak kimselerdir. Yaşayışları ve onlardan nakledilen haberler buna tanıklık ediyor. Evet, gerçi şiiler bilinen inanışlarına uygun olarak, diğer sahabelerden hiç birinde bulunmayan, sadece Hz. Ali'de olduğunu hayal ettikleri faziletlerle ilgili nakillerde bulunmuşlardır.

Görünen o ki, şii-ismailiye mezhebinin ortaya çıktığı ve imamet hakkında görüşlerini dile getirdikleri yer olan Irak'taki mutasavvıflar, onların zâhir ve batın arasında kurdukları dengeyi onlardan iktibas etmişlerdir. Böylece imameti (halifeliği), şeriata boyun eğmeleri noktasında halkı yönetmek olarak kabul ettiler ve şeriatın da kararlaştırdığı gibi ihtilaf çıkmaması için onun görevini bununla sınırlandırdılar. Sonra ariflerin başı olduğu için Allah'ın bilinmesi (marifetullah) işinin öğretimini kutub'a verdiler ve zahirdeki imama benzeterek ve onun batındaki karşılığı olması için, onun görevini de sadece bununla sınırlandırdılar. Onu kutub olarak isimlendirmelerinin sebebi ise, marifetullahın öğretilmesi işinin onun etrafında dönüyor olmasıdır. Aynı şekilde (şiilere) benzemede daha da ileri giderek, onlardaki nâkiblerin karşılığı olarak abdâlları kabul etmişlerdir. Bütün bunları iyi anla.

Bu mutasavvıfların şiilerden etkilenmiş olduklarına, Fatımî (Mehdî) hakkında söyledikleri şeyler de tanıklık ediyor. Çünkü onlar kitaplarını, önceki mutasavvıfların red veya kabul yönünde bir şey söylemedikleri Mehdî hakkındaki şeylerle doldurmuşlardır. Kitaplarını doldurdukları bu şeyler ise, şiilerin ve râfizilerin kitaplarından alınmış görüşlerdir. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

Ek:

Burada Endülüs'teki evliyaların büyüğü ve arif bir zât olan üstadımız Ebû Mehdî İsa bin Zeyyât'ın sözlerinden bir bölümü alıntılamayı uygun gördüm. Bu zât vaktinin çoğunu, Herevî'nin "El-Makâmât" isimli kitabında yer alan ve "mutlak vahdet"ten bahsettiği izlenimi veren, hatta neredeyse bunu açık bir şekilde ifade eden beyitlerinin üzerinde düşünerek geçirirdi. Bu beyitler şunlardır:

Vâhid (bir) olanı (Allah'ı) kimse tevhîd etmemiştir (birlememiştir)
Çünkü O'nu birleyenlerin hepsi inkarcıdır
O'nun sıfatından bahsedenlerin (O'nu) birlemesi
(O'nu) ikilemektir, vâhid olan bunu geçersiz saymıştır.
Sadece O'nun kendisini birlemesi, gerçek birlemedir
O'nu sıfatlayanların verdikleri sıfat kafirliktir.

Ebû Mehdî, Herevî'nin mazur görülmesi sadedinde şöyle diyor: "İnkar etmek lafzının, bir olanı birleyen herkesi, yine kafir olmak lafzının O'nu vasıflandıran herkesi kapsayacak şekilde kullanılmış olması, insanların aklını karıştırmıştır. Bu yüzden insanlar o beyitleri çirkin görmüş ve bu beyitleri söyleyeni de kafir sayıp hafife almışlardır. Biz mutasavvıflardan bu grubun görüşüne göre diyoruz ki: Onlara göre tevhîdin manası, kıdemin kendisinin (ezeli olanın) sabit olması ile hudûs (yaratılmış) olanın kendisinin ortadan kalkmasıdır. Varlığın tamamı tek bir hakikattir.

Onların büyüklerinden olan Ebû Saîd Cezzâr şöyle diyor: "Hakk, zâhir olanın da, batın olanın da kendisidir." Tek olan bu hakikatte çokluğun meydana çıkması (yani yukarıda işaret edilmiş olan varlıktaki ayrıntıların ortaya çıkması), ikiliğin varlığı demektir ve bu bir vehimdir. Bunun (yani çokluğun) vehim olmasının sebebi, duyu organlarının idrak ettiği (çokluğa yani ayrıntılara ait) şeylerin, aslında aynaya yansıyan görüntüler gibi kabul edilmesidir. Dolayısıyla, kıdemin (kadîm olanın) kendisinin dışındaki her şeyin, araştırıldığı takdirde, yokluk olacağı görülecektir.

Şu söz de bu anlamdadır: "Allah vardır, onunla birlikte hiçbir şey yoktur." Ve O şu anda da, onların kabul ettiği gibidir. Hz. Peygamberin tasdik ettiği, Lübeyd'in şu sözünün manası da budur: "Dikkat edin! Allah'ın dışındaki her şey batıldır." Bu görüşte olan mutasavvıflar diyorlar ki: Kim (Allah'ı) birler ve vasfederse, ya mûcidi muhdes (yaratılmışın yaratıcısı) demiş olur ki, bu onun kendisidir; ya tevhîdi muhdes (yaratılmışın tekliği) demiş olur ki, bu O'nun fiilidir; ya da mucidi kadîm (ezelî olan yaratıcı) demiş olur ki, bu da mâbud'tur.

Yukarıda söylediğimiz gibi tevhîd'in anlamı, kıdemin (ezeli olanın) kendisinin sabit olması ile hudûs (yaratılmış) olanın kendisinin ortadan kalkmasıdır. Dolayısıyla hudûs şu anda mevcuttur ve hatta çoktur. Onun için de tevhîd inkar edilmiş durumdadır, yani tevhîd iddiası yalandır. Bu durum tıpkı aynı evde bulunan iki kişiden birinin diğerine şöyle demesine benzer: "Evde senden başka kimse yoktur." Diğer ise ona doğal olarak şöyle der: "Senin bu sözün, ancak sen burada olmazsan geçerli olur."

Bazı muhakkikler onların "Allah zamanı yarattı" sözleri hakkında şöyle der: Bu

söz onların usûlü ile çelişir. Çünkü zamanın yaratılışı zamanın kendisinden öncedir. Çünkü bu bir fiildir ve mutlaka zamanın içinde vuku bulması gerekir. Bu çelişkiye yol açan şey, ibarelerin ve kelimelerin, hakikatleri ifade etmek için yetersiz kalmasıdır. Eğer muvahhid olan (birleyen), bizzat muvahhad olanın (birlenenin) kendisi olursa, işte o zaman O'nun dışındaki her şey "yok" olmuştur ve bu yüzden tevhîd gerçekten doğru ve geçerli olur. Bu, onların şu sözlerinin anlamıdır: "Allah'ı sadece Allah bilir."

Ancak (zihinde algılanan birer hayal durumundaki) resimlerin ve suretlerin varlığına rağmen birinin Hakk'ı birlemesinde de bir sakınca yoktur. Bu durum tıpkı şu sözün içeriği gibi kabul edilir: "İyi kimselerin iyilikleri, mukarrabûn (Allah'a yakın olan) kimselerin kötülükleri gibidir." Ancak cem makamına yükselenler ve derecelerini bilenler için bu bir eksiklik olur. Çünkü bu durum, (resim ve suretler, yani çokluk) kulluğun gerektirdiği, ancak (maddi algıların ötesine) tanıklık etmenin ortadan kaldırdığı bir aldanıştır. Cem makamına ulaşmak, kişiyi hudûsun kirinden temizler. Bu iddiada en ileri gidenler "mutlak vahdet" görüşünde olanlardır. Bu görüşte marifet, her açıdan bir olanda (Allah'ta) yok olmak esası etrafında döner.

Herevî'nin bu beyitleri söylemiş olmasının tek sebebi, en yüksek makama dikkat çekmek ve teşvik etmek içindir. O makamda artık, çift (yaratan ve yaratılan) olma durumu ortadan kalkar ve –sözle değil, bizzat fiilen- mutlak vahdet gerçekleşir. Bunu kabul eden rahata erer; bunu kabul etmekte zorlanan ise "Ben kulumun duyan kulağı, gören gözü olurum..." (Buhari) kudsi hadisi ile, böyle bir şeyi yadırgamaktan kurtulur. Manalar bilindikten sonra, lafızlar da bir problem olmaz. Bütün bunları ifade edecek olan, bu aşamanın üzerinde gerçekleşen bir şeydir. Onun hakkında ne konuşulabilir, ne de ondan haber verilebilir.

Bu konuya bu kadar değinmemiz yeterlidir. Bu gibi meselelerde derine dalmak, (onu anlamanın önündeki) bir örtüdür. Mutasavvıfları bilinen sözleri (yani anlaşılması zor olan sözleri) söylemeye sevk eden de budur (yani bu konularda derinlere dalmaktır)."

Ebû Mehdî Zeyyât'tan yaptığımız alıntı burada sona eriyor. Bu alıntıyı Vezir İbni Hatîb'in "sevgi" konusunda telif ettiği ve "Et-Ta'rîf Bi'l-Hubbi'l-Şerîf" olarak isimlendirdiği kitabından naklettim. Bu sözleri Ebû Mehdî'nin kendisinden de defalarda duymuştum. Ancak uzun zamandır onunla görüşmediğim ve kitaptaki şekli daha kapsamlı olduğu için, kitaptan nakletmeyi uygun gördüm. Başarıya ulaştıracak olan Allah'tır.

Fakihlerden ve ilim ehlinden pek çok kişi, sonraki mutasavvıfların bu gibi sözlerine cevap verip onları reddetmişler, hatta bu red çerçevesini tarikatte mevcut olan diğer hususları da inkar edecek kadar genişletmişlerdir. Ancak doğru olan, mutasavvıfların söylediklerini ayrıntılı bir şekilde ele alıp değerlendirmektir. Onlar dört konuda konuşmuşlardır.

Birincisi, mücâhede, bu mücâhededen elde edilen manevî zevkler, vecd halleri ve hem bu zevklerin elde edilmesini hem de bir makamdan başka bir makama yükselmeyi sağlayacak olan ibadetler konusunda nefis muhasebesi yapmak.

İkincisi, keşif ve gaybî âlemden idrak edilen şeylerin hakikati. Rabbânî sıfatlar, arş,

kürsî, melekler, vahiy, peygamberlik ve ruh gibi. Aynı şekilde gaybî veya görünen, bütün varlıkların hakikatleri ve yaratıcılarından sâdır olan bu varlıkların yapısındaki terkip (kompleks yapı).

Üçüncüsü, çeşitli kerametler göstermek suretiyle âlemler ve varlıklar üzerinde tasarrufta bulunmak.

Dördüncüsü, Mutasavvıf şeylerinin pek çoğundan sâdır olan ve zâhiri manaları itibariyle –şer'î açıdan- sakıncalı ve kafa karıştırıcı nitelikte olan sözlerdir. Tasavvuf terminolojisinde "şatahât" olarak isimlendirilen bu sözlerin bir kısmı reddedilmiş, bir kısmı güzel bulunmuş ve bir kısmı da (onlardaki sakıncayı giderecek şeklide) yorumlanmıştır.

Mücâhedeler, makamlar ve bunların neticesinde elde edilen zevkler ve vecd halleri, eğer bunlarda bir eksiklik ortaya çıkmışsa bunun sebeplerini araştırmak için nefis muhasebesi yapmak gibi meselelerdeki konuşmaları, hiç kimsenin itiraz edemeyeceği şeylerdir. Bu hususlaki zevkleri doğrudur, geçerlidir ve bunları gerçekleştirmek mutluluğun kendisidir. Kerâmetler hakkında söyledikleri, gaybî şeylerden haber vermeleri ve varlıklar üzerinde tasarrufta bulunmaları da yine inkar edilemeyecek olan doğru şeylerdir. Bazı alimler bunları inkar etme eğilimi göstermişlerse de, bu hak değildir. Eş'arî imamlarından Esferâyînî, mucize ile birbirine benzeyeceğini ve karıştırılacağını ileri sürerek kerâmeti inkar etme yoluna gitmişse de, ehl-i sünnetin mukakkik alimleri, mucizede bulunan "meydan okuma" unsurundan dolayı, ikisinin farklı olduğunu söylemişlerdir. Mucizedeki meydan okuma, mucizenin, peygamberin getirdiği esaslara uygun olarak gerçekleşeceği iddiasıdır.

Söz konusu alimler diyor ki: Mucizenin, yalancı birinin iddiasına uygun olarak geçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü mucizenin doğruluğa işaret etmesi aklîdir ve yine mucizenin kendi sıfatı ve özelliği ise, tasdiktir (doğrulamaktır). Dolayısıyla eğer mucize yalancının iddiasına uygun olarak gerçekleşecek olsa, kendi sıfatı değişmiş olur ki, bu da imkansızdır. Diğer taraftan zaten kerametlerin fiilen vuku bulması da onların varlığının şahididir. Onun için kerâmetin inkar edilmesi, bir çeşit, gerçeğin bile bile kabul edilmemesidir. Sahabeler ve selefin büyüklerinden sâdır olan pek çok keramet vardır. Bunlar bilenen şeylerdir.

Keşf, ulvî varlıkların hakikatlerinden haber verme ve varlıkların ortaya çıkışındaki tertip gibi meselelerdeki söylediklerinin çoğu ise, müteşâbihin bir türüdür. Çünkü onlara göre bunlar (aklın ve maddî idraklerin ötesinde kalan) vicdânî (ruhun maddi alemden soyutlanıp gaybî aleme geçerek elde edeceği) şeylerdir. Onun için, vicdânî özellikte olmayanlar, bu konulardaki (manevî) zevklerden uzak olurlar.

Onların bu konudaki meramlarını anlatmada sözcükler yeterli olmuyor. Çünkü sözcükler, ancak bilinen şeyleri ifade etmek için konmuştur ve bunların çoğu da duyu organlarıyla algılanan şeylerdir. Onun için onların bu konulardaki söyledikleri şeyler üzerinde değerlendirmelerde bulunmamamız ve müteşâbih ayet ve hadislerde yaptığımız gibi, bu sözleri de olduğu gibi bırakmamız gerekir. Allah bir kişiye, şeriatın zâhirine uygun olacak şekilde, bu sözlerden bir şey anlamayı nasip ederse, bu onun için mutluluk vesilesi olur.

Mutasavvıfların şatahât olarak isimlendirdikleri, şeriata aykırı gibi görünen ve fakihler tarafından eleştirilmelerine sebep olan, sözlerine gelince, bil ki bu konuda onlar hakkında yapılacak adil değerlendirme, onların vecd halinde maddi algılardan uzak olduğunu (kendilerinde olmadıklarını) ve bu yüzden kastetmedikleri şeyleri söylediklerini kabul etmek olacaktır. Çünkü kendinde olmayan biri (yaptıklarından ve söylediklerinden) sorumlu değildir. Mecbûr (iradesi baskı ve zorlama altında) olan biri, mazurdur.

Mutasavvıflardan, fazileti ve dinin emirlerini gerektiği gibi yerine getirdiği bilinen kimselerin bu gibi sözleri, iyiye yorumlanır. Vecd hallerini ifade etmek, onları ifade edecek sözcükler olmadığı için gayet zordur. Ebû Yezid Bestâmî ve benzerlerinin durumu buna örnektir. Ancak fazileti bilinmeyen kimseler bu gibi şeyler söylerse ve o sözleri, şeriata uygun bir şekilde yorumlama imkanı bulamazsak, bundan dolayı onların hesaba çekilmesi gerekir. Aynı şekilde bu gibi sözleri, vecd halinde olmayan, aksine kendinde olan kimseler söylerse, yine bundan dolayı onların da hesaba çekilmesi gerekir. Fakihlerin ve büyük mutasavvıfların, Hallâc'ın öldürülmesine fetvâ vermelerinin sebebi de budur. Çünkü o şuuru yerinde ve kendinde olduğu halde bu tür şeyler söylemiştir. Allah en iyisini bilendir.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, ilk mutasavvıflar, bu ümmetin sembol şahsiyetleridir. Onlar ne keşfe, ne de bu tür (gaybî) idraklere önem vermemişlerdir. Onların bütün gayreti, güçlerinin yettiği kadar selefin yoluna uyarak, dinin emirlerini gereği gibi yerine getirmektir. Şayet onlar için bu gibi şeyler (gaybî idrakler veya kerametler) meydana gelse, ona aldırmazlar, aksine ondan kaçarlar, onu bir musibet ve imtihan vesilesi olarak görürlerdi. Bu tür şeyleri de yaratılmış olan nefsin idraklerinden biri olarak değerlendirirlerdi. Varlıklar ise insanın idrak ettikleriyle sınırlı değildir. Allah'ın ilmi en geniş, yaratması en büyük ve şeriatı da doğru yola eriştirmeye en uygundur. Bu yüzden idrak ettikleri şeyler hakkında konuşmazlardı. Aksine kendileri bu konulara dalmaktan sakındıkları gibi, dostlarından keşfe mahzar olmuş kişileri de bu konulara dalmaktan ve bunun üzerinde durmaktan men ederlerdi. Onlar keşften önce, selefin izinden gitmek ve dinin emirlerini en güzel şekilde yaşamaktan ibaret olan maddi algılar aleminde takip ettikleri yoldan asla ayrılmazlar ve dostlarına da bu yoldan ayrılmamalarını öğütlerlerdi. İşte mürîd'in olması gereken hali budur. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

ON SEKİZİNCİ FASIL

Rüya Tâbiri (Yorumu) İlmi Hakkında

Bu ilim şer'î ilimlerden biridir ve ümmet içinde, ilimlerin birer sanat (bağımsız branşlar) haline gelmesiyle ve insanların bu ilimlerin her birinde kitaplar yazmasıyla ortaya çıkmıştır. Rüya ve rüya yorumu sonrakiler arasında olduğu gibi, öncekiler arasında da mevcuttu. Hatta İslâm'dan önceki hükümdarlıklarda ve ümmetlerde de vardı. Ancak bu konuda sadece Müslüman rüya yorumcularının söyledikleri nakledildiği için, bize öncekilerin söylediklerinden bir şey ulaşmamıştır. Bununla birlikte rüya, istisnasız olarak bütün insan gruplarında mevcuttur ve kaçınılmaz olarak o rüyaların bir yorumu da vardır.

Kur'an'ın haber verdiği gibi Hz. Yusuf rüyaları yorumluyordu. Yine Hz. Peygamberin ve Hz. Ebû Bekir'in de rüyaları yorumladıkları sahih rivayetler ile sabittir. Rüya gaybî idraklerden biridir. Hz. Peygamber rüya hakkında şöyle diyor: "**Salih** (sadık, doğru) **rüya, peygamberliğin kırk altı bölümünden bir bölümdür.**" Yine şöyle buyuruyor: "**Salih bir kimsenin gördüğü veya ona gösterilen, salih rüyanın dışında, geriye peygamberlik müjdelerinden bir şey kalmamıştır.**"

Hz. Peygambere vahiy, rüya şeklinde gelmeye başlamıştı. Gördüğü her rüya, sabahın aydınlığı gibi, doğru çıkıyordu. Hz. Peygamber sabah namazını kıldıktan sonra sahabelerine şöyle derdi: "**Sizden bu gece rüya gören var mı?**" Hz. Peygamberin onları bunu sormasının sebebi, içinde dinin güçleneceğine ve galip geleceğine işaretler taşıyan rüyalarla onları müjdelemek ve sevindirmektir.

Rüyanın gaybî bir idrak oluşunun sebebi şudur: Şeffaf bir buhar şeklindeki kalbî ruh, et parçası şeklindeki kâlp boşluğundan harekete geçerek, atar damarlar ve kan vasıtasıyla bütün bedene yayılır. Canlılığa ilişkin kuvvet, fiil ve algılamalar bu sayede gerçekleşir. Ruh beş duyu organı tarafından yapılan algılamalara ve diğer bedenî fiilere ilişkin tasarruflarda bulunmaktan usanınca ve gecenin soğukluğu bedenin yüzeyini kaplayınca,

bedenin diğer yerlerini terk ederek kâlpteki merkezine çekilir. Böylece (dinlenmiş olarak) fiillerine yeniden dönmek için istirahata çekilir. Bu süre içinde bedeni kuvvetler ve algılar da tatile girer (işlevsiz hale gelir). Kitabın baş tarafında bahsedildiği gibi, uykunun anlamı budur.

Sonra bu kalbî ruh, insandaki akleden ruhun bineğidir. Akleden ruh, "emir âlemindeki" her şeyi zâtı ile idrak eder. Çünkü onun hakikati ve zâtı, idrak etmenin kendisidir. Bununla birlikte gaybî idraklerde bulunamamasının sebebi ise, beden örtüsüyle, onun kuvvetleri ve algılamalarıyla meşgul olmasıdır. Eğer bu örtüden kurtulur ve bedenden soyutlanırsa, idrak etmenin kendisi olan hakikatine döner ve her şeyi idrak eder. Ancak bedenden kısmî olarak soyutlanırsa, yine de bedenî kuvvetler ve algılamalar ile olan meşguliyeti hafifler ve bu soyutlanma oranında kendi aleminden "bir anlık" idraklerde bulunur. İdrakte bulunduğu o anda, bedenî algılamalarla meşgul olma durumu tamamen hafifler ve böylece kendi âleminden idrakte bulunmaya hazır hale gelir. Sonra kendi âleminden idrak ettiği şeylerle bedenine geri döner.

Akleden ruh, cismânî bedeninde olduğu sürece, ancak cismânî idraklerle tasarruflarda bulunabilir. İlim için cismânî idrakler sadece beyinle ilgilidir ve ondaki tasarrufta bulunan amil de hayaldir. Hayal, duyu organlarıyla algılanan suretlerden bir takım hayalî suretler çıkarır ve onları hafızaya gönderir. Hafıza da bu suretleri, kendilerine ihtiyaç duyulduğu anda ortaya çıkarmak için, depolayıp saklar. Aynı şekilde nefis de o hayalî suretlerden, nefsânî ve aklî olan başka suretler soyutlayıp elde eder. Bu soyutlama işi, duyu organlarıyla algılanan şeylerden, akledilen şeylere yükselir. Bunların arasındaki vasıta hayaldir. Aynı şekilde nefis de kendi âleminden bir şey bir şey idrak ettiği zaman, onu hayale gönderiri ve hayal onu, kendisine uygun bir surete çevirip müşterek algıya gönderir. Uyuyan kişi de onu, sanki duyu organlarıyla algılanan bir şeymişçesine görür. Böylece idrak, ruhî-aklî olmaktan, duyu organlarıyla algılanan bir hale dönüşür. Buradaki vasıta da yine hayaldir. İşte rüyanın hakikati budur.

Bu açıklamalardan, sâdık rüya ile karışık ve yalancı rüyalar arasındaki fark da ortaya çıkmış oluyor. Bunların hepsi de, uyku anında hayaldeki suretlerin görüntüleridir. Ancak aralarındaki fark şudur: Sâdık rüya, akleden ruhun (kendi âleminden) idrak ettiği suretlerin görüntüleridir. Karışık rüyalar ise, hayalin uyanıkken hafızaya gönderdiği suretlerin görüntüleridir.

Sâdık rüyanın, doğruluğuna tanıklık eden alametleri vardır. O tür rüyayı gören biri, Allah'ın uykudayken ona verdiği bazı işaretler sayesinde, o rüyadaki müjdeyi hisseder. Bu alametlerden biri, böyle bir rüya gören kimsenin hızlı bir şekilde uyanmasıdır. Evet, kişi çok derin bir uykuda bile olsa, kendisine verilen idrakin ağırlığından dolayı, sanki bir an önce o haletten, bedene kaçmak ve bedenin özelliklerine bürünmek ister.

Bir diğer alamet, rüyada idrak edilen şeylerin bütün ayrıntılarıyla, her hangi bir yanlışlık ve unutma olmadan hafızada devam etmesidir. Öyle ki, uyandığında düşünmeye ve hatırlamaya çalışmaya gerek olmadan, gördüğü şeylerin hepsini zihninde hazır bulur. Onlardan hiçbir şey kaybolmaz. Çünkü nefsânî idrak, ne zamana ne de bir tertibe bağlıdır. Aksine görülen şeylerin hepsi bir bütün olarak, bir anda görülür.

Karışık rüyalar ise zamana bağlıdır. Çünkü daha önce söylediğimiz, bu tür rüya-

lar beyinsel kuvvetlerle bağlantılı olup, hayal onları hafızadan çıkarıp müşterek algıya gönderir. Bedenin bütün fiilleri zaman bağlı olup belli bir sıra ile gerçekleştiğinden, idrak edilmeleri de belli bir sıra içinde olur ve bazıları daha önce, bazıları da sonra idrak edilir. Diğer taraftan beyinsel güçlerde unutma da görülür.

Ancak nefsin algılamalarında zaman ve sıralama söz konusu değildir. Bu yüzden onun algılamalarında her şey bir bütün olarak, bir göz kırpıntısından daha kısa sürede idrak edilir. Ve nefsin uyku halinde (rüya olarak) idrak ettiği bu şeyler, uyandıktan sonra her hangi bir unutma olmadan, günlerce hafızada mevcut bulunur. Çünkü ilk idrak çok kuvvetlidir. Eğer uyandıktan sonra görülen rüyanın hatırlanması, düşünmeyi gerektiriyorsa ve ayrıntılarından çoğu da unutulmuşsa, bu, sadık bir rüya değildir. Aksine (hayalin uyanıkken hafızaya gönderdiği suretlerin görüntüleri olan) karışık rüyalardır.

Sadık rüyaya ilişkin bu alametler vahyin özelliklerindendir. Allah Kur'an'da, peygamberine hitaben şöyle diyor: "(Resulüm! Vahiy geldiği zaman) onu acele almak için (bitmeden) dilini kımıldatma.[184] Şüphesiz ki onu toplamak (kalbine yerleştirmek) ve onu (sana) okutmak bize aittir. O halde onu (Cebrail vasıtasıyla) okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et. Sonra şüphesiz onu açıklamak da bize aittir." (Kıyamet Sûresi, 16-19). Sahih bir hadiste geldiği gibi sâdık rüya, peygamberlik ve vahiyle ilişkilidir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Salih (sadık, doğru) rüya, peygamberliğin kırk altı bölümünden bir bölümdür." Aynı şekilde sâdık rüyanın özellikleri ile peygamberliğin özellikleri arasında da, söz konusu oranda bir ilişki vardır. Allah dilediğini yaratandır.

Rüya yorumlamanın manasına gelince, bil ki akleden ruh, (kendi âleminde) idrak ettiği şeyleri hayale gönderince, hayal de onları bir ölçüde o şeylerin manalarına uygun düşecek suretlere çevirir. Örneğin ruh, hükümdarın manasını idrak ettiğinde, hayal onu deniz suretine çevirir. Veya ruh düşmanlık idrak ettiğinde, hayal onu yılan suretine çevirir. Kişi uyandığında (hükümdar veya düşmanlıkla ilgili bir şey bilmez) sadece deniz veya yılan gördüğünü bilir. Rüyayı yorumlayan kişi ise, denizin duyu organlarıyla algılanan bir şey olduğunun, dolayısıyla (ruh tarafından) idrak edilen esas şeyin bunun arkasında gizli olduğunun farkında olarak, benzetmenin gücünden ve diğer karinelerden yararlanarak, idrak edilen esas şeye ulaşır. Ve örneğin şöyle der: Bu rüya hükümdara işaret eder. Çünkü deniz büyük bir varlıktır, bu yüzden hükümdarın ona benzetilmesi uygun olur. Aynı şey yılan için de geçerlidir. Zararının büyüklüğünden dolayı düşmanın da ona benzetilmesi uygun olur. Yine kadınlarında kablara benzetilmesi uygundur.

Görülen bazı rüyalar ise son derece açık ve net olduklarından veya idrak edilen esas mana ile benzetildiği şey birbirine çok yakın olduğundan, yoruma ihtiyaç duymaz. Onun için sahih bir hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Rüyalar üç çeşittir: Allah'tan olan rüya, melekten olan rüya ve şeytandan olan rüya." Yoruma ihtiyaç duymayacak kadar açık olan rüya Allah'tandır. Yoruma ihtiyaç duyan sâdık rüya melektendir. Karışık rüyalar ise şeytandandır.

Aynı şekil de bil ki, ruh idrak ettiği şeyi hayale gönderince, hayal o şeyi, rüyayı görenin algılayabileceği alışılmış kalıplara çevirir. Eğer kişinin belli kalıpları algılaması

[184] Hz. Peygamber, gelen vahyi unutmamak için, henüz kendisine okunup bitirilmeden, o da acele bir şekilde bunları tekrarlıyordu.

mümkün değilse, hayal kendisine gönderilen manaları asla o kalıplara çevirmez. Örneğin hayal, anadan doğma kör olan biri için hükümdarı deniz, düşmanlığı yılan veya kadınları kab suretine çevirmez. Çünkü kör kişi bunlardan hiçbir şeyi idrak edemez. Bilakis hayal o kişi için bu manaları, duyulan veya koklanan şeylerdeki benzerlerine çevirir. Onun için rüya yorumcusunun bu gibi şeylere dikkat etmesi ve yanlışa düşmekten sakınması gerekir. Aksi takdirde yorumlar karışır ve rüya yorumundaki bilinen kanunlar bozulur.

Diğer taraftan rüya yorumu ilmi, bütüncül kanunları olan bir ilimdir. Rüya yorumcusu, kendisine anlatılan rüyaları bu kanunlar üzerine bina eder ve yorumlar. Örneğin denizin bir yerde hükümdara, başka bir yerde (yani başka bir görülüş şekline göre) öfkeye, başak bir yerde ise üzüntüye ve musibete delalet ettiğini söyler. Aynı şekilde yılanın bir yerde düşmanlığa, başka bir yerde hayata ve başka bir yerde sır saklayan kimseye işaret ettiğini söyler. Onun için yorumcunun bu bütüncül kanunları ezberlemesi ve rüyanın her görülüş şeklini, karinelerin gerektirdiği en uygun olanına göre yorumlaması gerekir. Rüyanın yorumlanmasına ışık tutacak karinelerin bazıları uyanıklıkta, bazıları da uykuda bulunur. Bazıları da fıtrî bir özellik olarak yorumcunun kendisinde bulunur. Çünkü "kim ne için yaratılmışsa, o şey ona kolaylaştırılır."

Selef zamanından itibaren bu ilim nesilden nesile nakledilmeye devam etmiştir. Muhammed bin Sirîn, bu ilmin en meşhur alimlerinden biriydi. Rüya ilminin söz konusu kanunları ondan nakledilerek yazılmıştır ve çağımıza kadar gelmiştir. Ondan sonra Kirmânî bu konuda bir kitap yazmıştır. Son dönem kelâmcıları da bu ilimde oldukça fazla kitap yazmışlardır. Çağımızda Mağribliler arasında yaygın olan kitap, Kayravân alimlerinden İbn-i Ebû Tâlib Kayravânî'nin kitapları, "El-Mümetta" gibi, Sâlimî'nin "El-İşâre" kitabı –bu kitap bu sahadaki en faydalı ve en özet kitaplardan biridir- ve Tunus'taki üstadlarımızdan İbn-i Râşid'in "El-Merkabetü'l-Ulyâ" isimli kitabıdır.

Rüya yorumu ilmi, aralarındaki ilişkiden dolayı ve –sahih bir hadiste geldiği gibi- yapısı itibariyle vahiy idraklerinden olduğu için, peygamberlik nuruyla aydınlanmış bir ilimdir. Gaybı bilen Allah'tır.

ON DOKUZUNCU FASIL

Aklî İlimler Ve Çeşitleri Hakkında

Düşünen bir varlık olması itibariyle insanlar için tabii olan aklî ilimler, her hangi bir topluma özgü değildir. Aksine bütün toplumlarda bu ilimlere yönelen, onlar üzerinde araştırmalar ve incelemeler yapan kimseler bulunur. Bu ilimler yaratıldıklarından itibaren insanlar arasında mevcuttur. "**Felsefe ve hikmet ilimleri**" olarak isimlendirilen bu ilimler, dört ilmi kapsar:

Birincisi "**mantık ilmi.**" Bu ilim, bilinen şeylerden bilinmeyen şeylerin elde edilmesi faaliyetinde zihni hatalardan korur. Bu ilmin faydası, varlıklar ve varlıklarda ortaya çıkan durumların olumlu ve olumsuz özelliklerine vâkıf olmak için, düşüncesini son sınırlarına kadar çalıştırarak onlar üzerinde araştırmalar yapan kişinin elde ettiği sonuçların doğru mu, yanlış mı olduğunu ortaya koymasıdır.

İkincisi "**tabii ilim**"dir. Bu ilim elementler ve onlardan oluşan madenler, bitkiler, canlılar, (yıldızlar gibi) gök cisimleri ve tabii hareketlere veya hareketlerin kendisinden kaynaklandığı nefsi (ruhu) inceler.

Üçüncüsü "**ilâhiyat ilmi.**" Bu ilim tabiatın arkasındaki ruhânî şeyleri inceler.

Dördüncüsü, ölçüleri inceler ve dört çeşit ilmi kapsar. Bunlar "**teâlîm**" (**riyâzî, matematiksel ilimler**) olarak isimlendirilir.

Bu ilimlerin birincisi "**hendese (geometri) ilmi**"dir. Hendese ilmi genel olarak miktar ve ölçüleri inceler. Bunlar ya sayılabilen cinsten olan bağımsız ve ayrı şeylerdir, ya tek boyutlu olan çizgidir, ya iki boyutlu olan yüzeydir veya üç boyutlu olan talîmî (geometrik) cisimdir. Evet, hendese ilmi hem bu cisimlerin kendileri ve hem de birbirleriyle olan orantıları açısından miktar ve ölçüleri inceler.

Teâlîm ilimlerinin ikincisi **"aritmetik"**tir. Bu ilim bağımsız miktarları, yani sayıları ve onların özelliklerini incleler.

Üçüncüsü **"mûsikî ilmi"**dir. Bu ilim seselerin ve nağmelerin birbirleriyle orantısını ve miktarını inceler. Bunun neticesinde şarkılardaki makamlar elde edilir.

Dördüncüsü **"astronomi ilmi"**dir. Bu ilim gökyüzünün ve gök cisimlerini inceler ve onların şeklini, konumlarını, sayılarını, hangilerinin hareket halinde, hangilerinin de sabit olduğunu belirler. Bu bilgilere gökyüzünde müşâhede edilen bütün cisimlerin dönüşleri, doğrulukları, uzaklaşmaları ve yakınlaşmaları gibi hareketlerinin incelenmesiyle ulaşılır.

İşte temel felsefî ilimler bunlardır ve yedi tanedir: Mantık ilmi bunların en başında yer alır. Sonra teâlîmi (matematiksel) ilimler gelir. Bu ilimler de önce aritmetik, sonra hendese, sonra astronomi ve sonra da mûsikî şeklinde sıralanır. Bunlardan sonra tabiiyât, ondan sonra da ilâhiyât gelir. Bunlardan her biri çeşitli dallara ayrılır. Örneğin tabiiyât ilminin dallarından biri tıb ilmi, adet (sayı) ilminin dallarından bazıları hesap, ferâiz ve muâmelât ilmi ve astronomi iminin dallarından biri de, istenildiği anda gök cisimlerinin yerlerini bilmek için, oların hareketlerinin hesaplanması ve buna ilişkin bir cetvelin hazırlanması (ezyâc) ilmidir. Yine yıldızların incelenmesiyle ilgili bir diğer ilim dalı da astroloji (ahkâmu'n-nucûmiyye yani yıldızların yörüngelerindeki hareketlerinin izlenmesiyle geleceğe ilişkin öngörülerde bulunmak) ilmidir. Bu ilimlerden teker teker bahsedeceğiz.

Bil ki tarihlerini bildiğimiz milletler içinde bu ilimlere en fazla iki büyük millet önem vermiş ve ilgilenmiştir. Bunlar İslâm'dan önceki Farslar ve Rumlardır. Bize ulaşan haberlere göre, umranm büyük ve gelişmiş olmasından, aynı şekilde güç, hakimiyet ve devlet sahibi olmalarından dolayı, bu milletler içinde ilimler ileri bir seviyeye ulaşmıştı. Evet, bu ilimler, Fars ve Rum devletlerinin şehirlerinde coşkun bir deniz gibi yükselmişti.

Kildâniler, onlardan önce Süryâniler ve Süryânilerin çağdaşları olan Kıptîler ise sihre, astrolojiye ve bunlarla bağlantılı olan tılsımlara önem vermişlerdir. Sonra Farslar ve Yunanlılar gibi milletler bu ilimleri onlardan almıştır. Ancak bu ilimler özellikle Kıptîlere özgü hale gelmiş ve onlar arasında çok büyük ilgi görmüştür. Kur'an'da bahsedilen Hârût ve Mârût, yine (Hz. Musa ile yarışan) sihirbazların durumu bu gerçeği ortaya koyuyor. Sonra dinler bu tür ilimleri yasaklayıp haram kılınca, onların izleri silinmiş ve tamamen ortadan kalkmıştır. Sadece nesilden nesile nakledilen bazı kalıntılar kalmıştır ki, onların da ne kadar doğru olduğunu en iyi Allah bilir. Ancak şeriat kılıcı, bu tür ilimlerin ortaya çıkmasının ve uygulanmasının önünde bir engel olarak durmaktadır.

Farslara gelince, onlarda aklî ilimler çok önemli bir yer tutmaktaydı ve sınırları da çok genişti. Çünkü hükümdarlıkları çok uzun dönemler kesintisiz olarak devam etmiş ve büyük bir güce ulaşmıştı. Hatta söylendiğine göre bu ilimler Yunanlılara Farslardan geçmişti. Bu geçiş, İskender'in Dârâ'yı öldürüp Kiyânî ülkesini istila ettikten sonra oradaki kitapları ve ilimleri alması sayesinde olmuştu.

Aynı şekilde Müslümanlar da Fars topraklarını fethedince, sınır tanımayacak ka-

dar çok kitap ele geçirdiler. Sa'd bin Ebû Vakkas bu kitapların durumu ve onların Müslümanlara dağıtılması hakkında Hz. Ömer'e mektup yazmış, Hz. Ömer de yazdığı cevapta şöyle diyerek o kitapların suya atılmasını istedi: "Eğer o kitaplarda hidayet (doğru yolu gösteren şeyler) varsa, Allah bizi onlardan çok daha iyisiyle hidayete ulaştırdı; eğer onlarda sapıklık varsa böylece Allah bizi onlardan korumuş olur." Bunun üzerine o kitapları suya veya ateşe attılar. Sonuçta Farsların o kitaplardaki ilimleri yok olup gitti ve bize ulaşmadı.

Rumlara gelince, onlar içinde hükümdarlık önce Yunanlıların elindeydi ve onlar arasında bu ilimler çok önemli yer tutuyordu. Felsefesinin sütunları (temel direkleri) olarak isimlendirilen meşhur filozoflar da bu ilimlerin gelişmesine ve yayılmasına öncülük etmişlerdir. Özellikle Meşşâiyyûn (yayalar, gezginler)[185] ve Revâkiyyun[186] okulları güzel bir öğretim metoduyla bu ilimlerin gelişmesine çok büyük katkı sağlamıştır.

Bu felsefe okulları öğretim silsilelerinin Lokman Hekim'e dayandığını iddia ederler. İddialarına göre silsile şu şekildedir: (Bu ilimler ve öğretim metodu) Lokman Hekim'den öğrencisi Sokrat'a, Sokrat'tan Eflatun'a, Eflatun'dan Aristo'ya, Aristo'dan İskender Efridus, Temistius ve diğerlerine geçmiştir. Aristo, Farsları yenen ve hükümdarlıklarını ellerinden alan İskender'in hocasıydı. Bunlar arasında, bu ilimlerde en sağlam olan ve meşhur olan Aristo'dur. Aristo "ilk öğretmen" olarak isimlendirilir. Şöhreti bütün dünyaya yayılmıştır.

Sonra Yunan hükümdarlığı yıkılıp, hakimiyeti Rumlar (Bizanslılar) ele geçirdi. Hıristiyanlığı kabul eden Rumlar, dinlerinin ve şeriatlerinin gereği olarak bu ilimlerden yüz çevirdiler. Böylece bu ilimler kitaplarda yazılı bir şekilde mahzenlerde bekledi. Sonra Rumlar Şam'a da hakim oldu.

Daha sonra Allah İslâm'ı gönderdi ve Müslümanlar benzeri görülmemiş bir şekilde güçlenip yayıldılar. Hakimiyetlerine son verdikleri milletler arasında Rumlar da vardı. Ancak başlangıçta Müslümanlar sade ve sanatlardan oldukça uzaktı. Devlet güçlendikten ve saltanata geçildikten sonra, şehirleşme başlamış ve medenîleşmede başka hiçbir toplumun ulaşmadığı bir seviyeye ulaşılmıştır. Bu arada sanatlar ve ilim dalları gelişmiş ve Müslümanlar, felsefî-aklî ilimleri öğrenme hevesine kapılmışlardır. Çünkü onlar İslâm toplumunda yaşayan papazlardan bu ilimler hakkında bir şeyler duyuyorlardı.

Abbasî halifesi Ebû Cafer Mansur, Rum hükümdarına elçi göndererek, teâlîm (matematiksel ilimlerin) kitaplarının tercüme edilmiş olarak gönderilmesini istedi. Rum hükümdarı da, Euclide'nin kitabı ile bazı tabiiyât kitaplarını gönderdi. Müslümanlar bu kitapları okuyup onlardaki bilgileri öğrendiler ve bu konulardaki diğer ilimleri de öğrenmek için daha büyük istek duydular. Daha sonra ilme önem veren ve bizzat kendisi de ilimle meşgul olan halife Me'mun geldi ve büyük bir istekle bu ilimlere yöneldi. Yunanlılara ait ilimlerin Arap harfleriyle yazılıp çoğaltılması için Rum hükümdarlarına elçiler gönderdi. Yine bu amaçla mütercimler gönderdi. Böylece o ilimlerden bir kısmı tam ve

[185] Meşşâiyyûn Aristo'nun ve öğrencilerinin oluşturduğu felsefe okuluna verilen isimdir. Bu kelime, yürüyenler veya gezginler anlamına geliyor. Onlara bu ismin verilmesinin sebebi, Aristo'nun öğrencilerine, onlarla birlikte yürüyerek ve gezinerek ders vermesidir.

[186] Revâkiyyun, Kitionlu Zenon'un felsefe okuludur (stoacılık). Revâk, üzeri ve etrafı kapatılmış geniş sofa anlamındadır. Onlara bu ismin verilmesinin sebebi, felsefe derslerini çok geniş bir sofada yapmalarıdır.

mükemmel bir şekilde korunma altına alındı.

Müslüman araştırmacılar bu kitaplara kapandılar, o kitaplardaki ilimler hakkında uzmanlaştılar ve o konular hakkında en ileri seviyede görüş sahibi oldular. İlk öğretmenin (Aristo'nun) pek çok görüşüne karşı çıktılar. Filozoflar içinde en tanınmışı o olduğu için, kabul veya reddetme noktasında özellikle onun görüşlerini esas aldılar. Sonra bu konularda kitaplar yazdılar ve kendilerinden önce bu ilimlerle ilgilenmiş olanları geçtiler.

Doğuda Ebû Nasr Farâbî ve Ebû Ali bin Sinâ, Endülüs'te Kadı Ebû Velîd bin Rüşd, Vezir Ebû Bekir bin Sâig ve daha pek çok kişi bu ilimlerde zirveye ulaşmışlardır. Ancak sadece söz konusu şahıslar şöhret olup tanınmışlardır. Araştırmacılardan çoğu sadece matematiksel ilimlere ve bunlara eklenmiş olan astroloji, sihir ve tılsım ilimlerine yönelmekle yetinmişlerdir. Bu yönelişlekilerden doğuda Câbir bin Hayyân, Endülüs'te de Mesleme bin Ahmed Macrîtî ve öğrencileri şöhret olmuştur. Bu ilimler ve bunlarla uğraşanlar vasıtasıyla Müslümanlar arasına çok zararlı görüşler de girmiş ve pek çok kişiyi haktan saptırmıştır. Bunun günahı bu işleri yapanlarındır. **"Eğer Allah dileseydi bunu yapamazlardı." (En'am Sûresi, 137).**

Mağrib ve Endülüs'teki umranın zayıflaması ve buna bağlı olarak ilimlerin (bir bütün olarak) gerilemesiyle, aklî ilimler de kaybolup gitmiştir. Sadece ehl-i sünnet alimlerinin kontrolümde bazı kimselerin bireysel olarak devam ettirdikleri kalıntıları vardır. Bize ulaşan haberlere göre doğuda, özellikle de Acem Irak'ı ve Mâverâünnehr'de bu ilimler canlılığını koruyor. Umranın çokluğu ve medenîliğin iyice yerleşip sağlamlaşmış olmasından dolayı, buralardaki halk aklî ve naklî ilimlerde çok ileri bir seviyede bulunuyor.

Mısır'dayken, Saduddin Taftazânî olarak meşhur olmuş, Horasan bölgesindeki Herat'ın büyük alimlerinden birinin aklî ilimlerde yazılmış çok sayıda eserini gördüm. Bu eserlerden bazıları kelâm ilmi, fıkıh usûlü ve beyân (belâgat) konularında yazılmış. Bütün bunlar onun, bu ilimlerde çok sağlam bir melekeye sahip olduğuna tanıklık ediyor. Yine bu eserlerin içeriklerinden, onun felsefî ilimlerde ve aklî ilimlerin diğer branşlarında büyük bir birikime sahip olduğu anlaşılıyor. Allah dilediğini yardımıyla destekler.

Yine bize gelen haberler, Roma toprakları ve kuzeydeki Frenk ülkelerinde felsefî ilimlerin revaçta olduğunu, bu ilimlerin oralarda yeniden canlandığını, çok sayıda öğretim halkalarının oluşturulduğunu, bunlarla ilgili eserler yazıldığını ve bu ilimlere yönelen öğrencilerin sayısının çok olduğunu gösteriyor. Oralarda ne olduğunu en iyi bilen Allah'tır. O dilediğini yaratır ve seçer.

YİRMİNCİ FASIL

Adet (Sayı) İle İlgili İlimler Hakkında

Aritmetik İlmi:

Bu ilimlerin birincisi aritmetiktir. Aritmetik, sayıların, arka arkaya dizilerek veya birbirine eklenerek bir araya getirilmelerinden kaynaklanan özellikleri bilmektir. Şu örnekler gibi: -Sayılar birbirinden bağımsız olarak ve birer birer artırılarak ark arkaya dizildiğinde (1-2-3-4-5 gibi), her iki uçta birbirine eşit uzaklıktaki sayıların toplamı, diğerlerinin toplamına eşit olur (1 ile 5'in toplamının 2 ile 4'ün toplamına eşit olması gibi). -Bir sayının her iki tarafında kalan sayıların toplamı, ortada kalan o sayının iki katına eşittir (2 ile 4'ün toplamının arada kalan 3'ün iki katının toplamına eşit olması gibi). -Eğer sayılar birinci ikincinin, ikinci üçüncünün... yarısı olacak şekilde (2-4-8-16-32 gibi) veya birinci ikincinin, ikinci üçüncünün.... üçte biri olacak şekilde (1-3-9-27-71 gibi) devam eder ederse, her iki taraftan birbirine eşit uzaklıkta olan sayıların çarpımlarının toplamı, diğerlerinin çarpımlarının toplamına eşit olur (2 ile 32'nin veya 1 ile 71'in çarpımlarının toplamının 4 ile 16'nın veya 3 ile 27'nin çarpımlarının toplamına eşit olması gibi).

Sayısal üçgenlerin, dörtgenlerin, beşgenlerin ve altıgenlerin[187] oluşturulmasında da bazı özellikler ortaya çıkar. Birden son rakama kadar arka arkaya gelen sayılar kendi satırlarına, (yani o sayıların değerleri kadar nokta onların satırlarına) yerleştirildiğinde ortay üçgen şekil çıkar. Sonra kenar çizgilerin altındaki üçgen şekiller birbirini takip eder. Sonra üçgenlerden her birine, bir önceki üçgenin kenarlarından biri eklenir ve ortaya dörtgen çıkar. Sonra her bir dörtgene kendinden önceki üçgen kenar eklenir ve ortaya beşgen çıkar. Bu işlem bu şekilde devam eder. Kenarların birbirini takip etmesine bağlı

[187] Sayısal üçgenlerin, dörtgenlerin... oluşturulması, sayılar (rakamlar) nokta sayısı ile sembolize edildiğinde ortaya çıkan bir durumdur. Yani 1 rakamının yerine bir nokta (.), 2 rakamının yerine 2 nokta (..) kullanılması gibi. İşte arka arkaya gelen rakamların, noktalarla ve noktaların da belirli diziliş (yan yana veya üst üste) ve sıralanış içinde yapılmasıyla söz konusu geometrik şekiller ortaya çıkıyor.

olarak, şekiller birbirini takip eder ve ortaya boyu ve eni olan bir cetvel çıkar. Cetvelin eninde birbirini takip eden sayılar yer alır. Sonra birbirini takip eden üçgenler, dörtgenler, beşgenler... yer alır. Cetvelin boyunda ise bütün sayılar ve şekilleri yer alır. Sonra bu şekillerin enine ve boyuna birbirini kesmesinden çok ilginç özellikler çıkar. Bütün bunlar bu konuda yazılmış kitaplarda zikredilmiştir.

Aynı şekilde çift ve tek, çift çift ve çift tek, çift çift ve tek gibi sayıların terkibinden de ortaya ilginç özellikler çıkıyor. Bütün bu özellikler sadece bu ilimde vardır.

Bu ilim dalı, matematiksel ilimlerin birinci ve en değişmez kısmı olup, hesaplardaki deliller konusuna girer. Önceki ve sonraki filozoflar bu sahada eserler telif etmişlerdir. Ancak filozofların çoğu onu matematiksel ilimlerin içinde değerlendirmişler ve bu konuyla ilgili müstakil eserler yazmamışlardır. Örneğin İbn-i Sinâ "Şifâ" ve "Necât" isimli kitaplarında ve önceki filozoflardan pek çoğu da kendi eserlerinde böyle yapmıştır. Sonraki filozoflar ise, bu ilmin faydasının hesapta değil delillerde ortaya çıktığı için, onu tamamen terk etmişlerdir. Evet, sonraki filozoflar o ilmin hesapla ilgili delillere ilişkin özünü aldıktan sonra, onu tamamen terk etmiştir. Örneğin İbn-i Bennâ "Ref'u'l-Hicâb" isimli kitabında bu yolu tutmuştur. Bütün eksikliklerden olan yüce Allah en iyi bilendir.

Hesap İlmi:

Sayı ilimlerinden biri de hesap sanatıdır. Bu sanat, sayıların birbirine eklenmesi ve ayrılması suretiyle pratik olarak hesaplama yapma sanatıdır. Sayıların birbirine eklenmesi iki şekilde olur: (1-) Müstakil sayıların bir araya getirilip birbirine eklenmesi. Bu, toplamadır. (2-) Sayıların katlanması (katlanarak artırılması) yani bir sayının, başka bir sayı kadar katlanarak artması. Bu da çarpmadır. Aynı şekilde sayıların birbirinden ayrılması da iki şekilde olur: (1-) Bir sayıdan başka bir sayının çıkartılması ve geriye kalan değerin bilinmesi. Bu çıkarmadır. (2-) Bir sayının belli bir sayı kadar eşit parçalara ayrılması. Bu ise bölmedir.

Söz konusu bu ekleme ve ayırma işlemleri hem tam sayılarda, hem de kesirli sayılarda geçerlidir. Kesir bir sayının başka bir sayıya nispet edilmesi demektir. İşte bu nispet kesir olarak isimlendirilir.

Aynı şekilde ekleme ve ayırma işlemi kök sayılarda da olur. Kök sayı, kendi kendisiyle çarpılan sayıdır. Bu çarpmadan elde edilen sayıya ise o sayının karesi denir. Eğer bir sayı açıkça söylenmişse, buna rasyonel sayı denir. Böyle bir sayının karekökü de rasyonel sayı olur. Çünkü bu durum da (o sayıya ulaşmak için) her hangi bir işlem yapmaya gerek yoktur. Eğer bir sayı açıkça söylenmemişse buna irrasyonel sayı denir. Böyle sayıların karekökü ise rasyonel olabileceği gibi irrasyonel de olabilir. Bu durumda onların elde edilmesi için belirli işlemlerin yapılmasına gerek vardır. Yine bu köklerde ekleme ve ayırma işlemleri yapılır.

Hesap sanatı sonradan ortaya çıkmış bir ilimdir ve insanların yaptıkları işlemlerdeki hesaplamalara olan ihtiyaçtan doğmuştur. İnsanlar bu konuda da pek çok eser yazmışlar ve bunlar şehirlerde çocuklara okutulmuştur. Onlara göre en iyi öğretim usullerinden biri, öğretime hesap ilmiyle başlanmasıdır. Çünkü bu ilim net bilgilere ve sistem-

li delillere dayanır. Onun için genelde bu ilmin öğrenilmesi ile parlak ve doğrulara ulaşmaya alışmış bir akıl oluşur.

Deniliyor ki: Hesap öğrenimiyle kendini yetiştirmeye başlayan kişide genellikle doğruluk hali hakim olur. Çünkü hesapta, her şeyi doğru esaslar üzerine bina etmek ve bunun için nefsi kontrol altında tutmak vardır. Zamanla bu durum kişinin ahlâkı haline gelir ve artık doğruluktan ayrılmaz.

Bu konuda çağımızda Mağrib'te telif edilmiş en güzel ve detaylı eserlerden biri "El-Hısâru's-Sağîr" isimli kitaptır. Yine İbn-i Bennâ Merrâkişî'nin bu ilimdeki işlemlerin kurallarını kayıt altına aldığı kısa ama faydalı bir kitabı bulunuyor. Sonra bu kitabı, "Ref'u'l-Hicâb" olarak isimlendirdiği bir eserde şerh etmiştir. Ancak bu eser, bu ilmin temeli niteliğindeki delilleri içerdiği için, yeni başlayanlar için anlaşılması zordur. Bununla birlikte eser çok kıymetli bir yere sahiptir. Üstadlarımızın bu eseri övdüklerine şahit olduk ki, bu eser ona layıktır. Müelif bu eserinde İbn-i Munim'in "Fıkhu'l-Hisâb" ve Ahdab'ın "El-Kâmil" isimli kitaplarının üslubunu esas almış, onların delillerini özetlemiş ve delillerin harf şeklindeki ıstılahlarını, bu harflerle işaret edilmenin sırrı ve özü niteliğinde olan, açık ve manevi sebeplerle değiştirmiştir. Bütün bunlar anlaşılması güç ve kapalı şeylerdir. Ancak buradaki kapalılık, diğer matematiksel ilimlerde de olduğu gibi, delillerden kaynaklanır. Yoksa bu ilmin konularının ve işlemlerinin hepsi açıktır. Ancak işlemlerin açıklaması, onlardaki sebeplerin ortaya konulması suretiyle olur. İşte anlaşılması zor olan da budur. Bu zorluk konuların ve işlemlerin kendisinde yoktur. Bütün bunlar üzerinde iyi düşün. Allah nuru ile dilediğini doğruya ulaştıran, güçlü ve metin olandır.

Cebir İlmi:

Sayı ilimlerinin bir diğer dalı da cebir ve mukâbele'dir (karşılaştırma). Bu ilim, bilinen farazî bir sayıdan hareketle, bilinmeyen bir sayıyı elde etme sanatıdır. Ancak bunun için iki sayı arasında belli bir oranın bulunması gerekir. Bu ilimle uğraşanlar çarpma ile ikiye katlamak suretiyle bilinmeyenleri farklı derecelere ayırmak noktasında bazı terimler kullanırlar. Bu terimlerden birincisi "sayı"dır. Çünkü bilinmeyenin belirlenmesi, ancak bu sayıya olan oranının ortaya konulmasıyla mümkün olur. İkincisi "şey"dir (yani kendisinden haber verilmesi mümkün olan nesne). Çünkü her bilinmeyen, müphemliği (kapalılığı) açısından (kendisinden haber verilmesi gereken) "şey"dir. Aynı şekilde o, ikinci derecede ikiye katlanması gerektiği açısından da köktür. Üçüncüsü "mal"dır (yani bilinmeyen sayının karesi).

Bundan sonrası, çarpılan iki şeyin üsleri oranına göredir. Sonra meselede farazî işlem yapılır ve buradan bu cinsten iki veya daha fazla denklem kurulmasına geçilir. Sonra bunların birbirleriyle karşılaştırılır. Tam bir sonuca ulaşmak için kesirli sayılar bütünlenir. Mümkünse dereceler en az üsse indirilir. Böylece cebir işleminin ana yörüngesi olan üç elemana, yani sayı, şey ve mal'a ulaşılsın.

Eğer denklem bu elamanlardan biri ile bir diğeri arasında yapılırsa müphemlik ortadan kalkar. Mal'ın ve kökün müphemlikleri, sayı ile denkleştirilmeleri ile ortadan kalkar. Mal köklerle denkleştirildiğinde, onların sayılarıyla müphemliği ortadan kalkar.

Eğer denklem bu elemanlardan biri ile ikisi arasında olursa, bu durumda bilinmeyenin ortaya çıkması, ikisinin çarpımını ayrıntılandırmaya dayanan geometrik bir işlemle mümkün olur. Elemanlardan ikisi ve ikisi arasında denklem kurmak mümkün değildir. Cebircilere göre denklem en fazla altı şekilde kurulabilir. Çünkü sayı, kök ve mal arasında, basit veya bileşik olarak kurulabilecek denklem sayısı en fazla altıdır.

Bu dalda ilk eser yazan kişi Ebû Abdullah Havârizmî ve ondan sonra da Ebû Kâmil Şucâ bin Eslem'dir. Daha sonra eser yazanlar Ebû Kâmil'in yolunu takip etmiştir. Onun kitabı cebir ilminin altı meselesi hakkında yazılmış kitapların en iyilerinden biridir. Endülüslülerden pek çok kişi, bu kitabı son derece güzel bir şekilde şerh etmişlerdir. Kureşî'nin kitabı, onun en güzel şerhlerinden biridir.

Bize ulaşan haberlere göre doğulu bilginlerden birinin, cebirdeki elemanlar arasında kuruduğu denklem sayısı yirmiyi aşmıştır. Her bir denkleme ilişkin sağlam işlemler yapmış ve her birinin geometrik delillerini ortaya koymuştur. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah, yaratmada dilediğini artırır.

Muamelât:

Matematiksel ilimlerin bir diğer dalı muamelelerdir. Bununla kastedilen, şehirlerdeki alım-satım, arazi ölçümleri ve zekatlar gibi hesaba dayanan ilişkiler ve işlemlerdir. Bilinmeyen, bilinen, kesirli sayı, tam sayı ve kök gibi hesapla ilgili terimler bu muamelelerde de uygulanır. Bu konudaki farazî meselelerin çoğaltılmasının sebebi, çok fazla alıştırma yapmak suretiyle hesap yapma melekesinin iyice yerleşip sağlamlaşmasıdır.

Endülüs'te hesap sanatıyla uğraşanlar tarafından bu konuda yazılmış pek çok eser vardır. Bu eserlerin en tanınmışlarından bazıları Zehrâvî'nin, İbn-i Semh'in ve Mesleme Macrîtî'nin öğrencilerinden Müslim bin Haldûn'un kitaplarıdır.

Feraîz (Miras):

Bu ilimlerin bir diğer dalı ferâiz ilmidir. Bu ilim, mirasçıların mirastaki paylarını doğru bir şekilde hesaplayıp tespit etme sanatıdır. Çünkü mirasçıların birden fazla olması, mirasçılardan bazılarının ölüp miras paylarının kendi mirasçılarına intikal etmesi, mirasçıların çok olmasından dolayı mirasın, hisselerden daha az olması veya mirasçılardan bazılarının mirasçılığı kabul edilirken bazılarının inkar edilmesi gibi durumlardan dolayı herkesin miras payının doğru bir şekilde tespit edilmesi belirli bir hesaplama sistemini gerektiriyor. Bu yüzden tam sayı, kesirli sayı, kök, bilinen ve bilinmeyen gibi hesap sanatına ilişkin işlemlerin büyük bir bölümü de, ferâizin fıkhî konuları ve meseleleri ile birlikte bu ilmin içinde yer almıştır.

Dolayısıyla bu ilim bir taraftan paylarla ilgili hükümler, kalan mirasın paylara yeterli olmaması, mirasçılığın kabul edilmesi veya inkar edilmesi ve vasiyetler gibi fıkıhla ilgili bir bölümü, diğer taraftan da fıkhî hükümlere göre miras paylarının doğru bir şekilde tespit edilmesi gibi hesaplamaya ilişkin bir bölümü kapsıyor. Ferâiz, en üstün ilimlerden biridir. Bu ilimle uğraşanlar, bu ilmin üstünlüğüne dair Hz. Peygamberden hadisler

naklederler. Şunun gibi: "Ferâiz, ilmin üçte biridir ve ilk unutulacak olanıdır."

Benim görüşüme, daha önce geçtiği gibi, bu hadislerdeki ferâizden (farzlardan) kasıt, mirastaki farzlar (yani farz kılınan miras payları) değil, farz-ı ayınlardır (yani her kesin yerine getirmekle yükümlü olduğu bütün farzlardır). Çünkü mirastaki farzlar ilmin üçte biri olmaktan çok azdır. Ancak farz-ı ayınlar ise çoktur.

Eskiden ve çağımızda çok sayıda alim bu dalda eserler telif etmiş ve bu konun bütün meselelerini en kapsamlı şekilde izah etmişlerdir. Malikî mezhebine göre yazılmış Kadı Ebû Kâsım Havfî'nin "Muhtasarı", İbn-i Sâbit, İbn-i Münemmer, Ca'dî ve Suradî'nin kitapları, bu konuda yazılmış eserlerin en iyilerinden bazılarıdır. Ancak hepsinde önce yazılmış olması nedeniyle, bunlar arasındaki üstünlük Havfî'nindir. Fas'taki üstadların büyüğü olan, üstadımız Ebû Abdullah Muhammed bin Süleyman Şattî bu eseri şerh etmiştir.

İmamu'l-Harameyn'in de şafii mezhebine göre bu konuda yazılmış eserleri vardır. Bu eserler onun ilimlerdeki birikimine ve sağlamlığına da tanıklık ediyor. Aynı şekilde hanefîlere ve hanbelîlere ait eserler de vardır. İnsanların ilimlerdeki dereceleri farklı farklıdır. Allah nimeti ve keremiyle dilediğini doğru yola eriştirir. O'ndan başka Rabb yoktur.

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

Geometri İlmi Hakkında

Bu ilim, ister çizgi, yüzey ve cisim gibi bitişik, ister sayılar gibi ayrı olsun, bütün bu hususlara ilişkin ölçüleri, miktarları ve bunların zâtlarında ortaya çıkan durumları inceler. Şu örnekler gibi: -Üçgenlerin açıları, iki dik açıya eşittir. -Birbirine paralel olan çizgiler sonsuza kadar uzasalar da birbiriyle kesişmezler. –Kesişen çizgilerin, karşı karşıya olan açıları birbirine eşittir. -Miktarları birbirine uygun (eşit) olan dört şeyden birincinin üçüncüyle çarpımı, ikincini dördüncüyle çarpımı gibidir. Ve bunun gibi örnekler...

Bu ilim dalında Yunancadan tercüme edilmiş olan kitap Euclide'ye aittir ve "Kitâbu'l-Usuli'l-Erkân" ismani taşır. Bu kitap geometri ilmini öğrenenler için yazılmış en ayrıntılı kitaptır. Aynı zamanda bu kitap Ebû Cafer Mansûr döneminde Yunancadan Arapçaya çevrilen ilk kitaptır. Değişik mütercimler tarafından çevrildiği için, nüshaları arasında farklılıklar vardır. Huneyn bin İshak, Sâbit bin Kurre ve Yusuf bin Haccâc bu kitabı Arapçaya çeviren mütercimlerden bazılarıdır.

Kitap on beş makaleden oluşur. Makalelerden dördü yüzeylere, biri birbirine uygun (eşit) olan miktarlara, biri yüzeylerin birbirine olan oranına, üçü sayılara, onuncusu köklere ve köklerin kat sayılarına (karelerine) ve beşi de mücessemlere[9] ayrılmıştır.

Bu kitap pek çok kişi tarafından özetlenmiştir. İbn-i Sinâ "Teâlîmu'ş-Şifâ"da ona bağımsız bir bölüm ayırmış ve orada söz konusu kitabı özetlemiştir. İbn-i Ebû Salt da "El-İktisâr" isimli kitabında aynı şeyi yapmıştır. Aynı şekilde kitap pek çok kişi tarafından da şerh edilmiştir. Şüphesiz bu kitap geometrik ilimlerin başlangıcıdır.

Bil ki geometri bilmek, insana zeka parlaklığı ve sağlam düşünme özelliği verir. Çünkü geometrideki delillerin hepsi çok açık bir sistem ve düzene sahiptir. Bu sistem ve düzenden dolayı onun kurallarına neredeyse yanlış karışması mümkün değildir. Fikir sürekli olarak bu deliller ve kurallar üzerinde alıştırma yapmaya devam edince, yanlış yap-

maktan uzaklaşır ve geometrinin sistemli kurallarına göre çalışmaya alışır. Söylendiğine göre Eflatun'un kapısında şöyle yazıyormuş: "Geometri bilmeyen evimize girmesin." Bizim üstüdlarımız da şöyle derlerdi: "Fikir için geometri ile egzersiz yapmanın önemi, elbise için, onun pisliklerini ve kirini gideren, sabunun önemi gibidir." Bunun sebebi, değinmiş olduğumuz gibi, geometrideki sistem ve düzendir.

Bu ilmin branşlarından biri küre ve koni şekillerine özgü geometridir. Küre şekilleriyle ilgili Yunanlı bilginler Theodose ve Menelaus tarafından yazılan iki kitap vardır. Bu kitaplarda kürelerin yüzeyleri ve kesişmelerini ele alırlar. Öğretim için Teheodose'nin kitabı, Menelaus'un kitabından daha önde gelir. Çünkü geometrik kuralların çoğu bu kitaba dayanır.

Astronomi ilmiyle uğraşmak isteyenlerin mutlaka bu kitapları okuması gerekir. Çünkü astronomi ilminin delilleri, bu kitaplarda yazılan şeylere dayanır. İleride değineceğimiz gibi, astronomi hakkında söylenen şeylerin hepsi gök küreleriyle ve onların hareketlerinden kaynaklanan kesişmeler ve dairelerle ilgilidir. Dolayısıyla gökyüzündeki kürelerin yüzeylerini ve kesişmelerini bilmek, kürevî şekillerin hükümlerin bilmeye bağlıdır.

Koniler de geometrinin branşlarından birini oluşturur. Geometri ilminin bu branşı, koni şeklindeki cisimlerde ortaya çıkan şekilleri, kesişmeleri inceler ve geometrinin esaslarına uygun olarak bunların delillerini ortaya koyar. Bu ilmin faydası, marangozluk ve bina yapımı gibi, maddesi hacimli şeyler (cisimler) olan amelî sanatlarda orta çıkar. Evet, ilginç ve nadir eserlerin ve binaların nasıl yapılacağı, ağırlıkların manivela gibi kaldıraçlarla kaldırılıp simetrik ve ölçülü bir şekilde nasıl yerlerine konulacağı gibi pek çok husus hep bu ilmin kurallarına göre yürür. Müelliflerden biri bu konuda müstakil bir kitap telif etmiş ve o kitapta bu tür sanatlarda sergilenecek çok ilginç hünerler ortaya koymuştur. Ancak bunlara ilişkin geometrik kuralların zorluğundan dolayı, kitabın anlaşılması çok kolay değildir. İnsanların elinde mevcut olan bu kitap, Benû Şakir'e nispet edilir. Yüce Allah en iyisini bilendir.

Geometrinin bir diğer branşı da yüzölçümüdür. Bu branşa arazilerin ölçümü için ihtiyaç duyulur. Yüzölçümünün anlamı, belli bir arazinin ölçülerini karış, arşın veya bunların dışındaki bir ölçü birimi ile ya da bir araziyi başka bir araziye kıyaslayarak tespit etmektir. Ekim arazileri, bostanlar ve bahçelerin haraç vergilerinin tespiti veya arazilerin ortaklar ya da mirasçılar arasında taksim edilmesi gibi pek çok hususta yüzölçümü ilmine ihtiyaç vardır. Bu konuda yazılmış çok sayıda ve güzel eserler vardır. Nimeti ve keremi ile doğruya ulaştıran Allah'tır.

Menâzır (görmeye ilişkin hususlar) da geometrinin branşlarından biridir. Bu ilim ile, görmenin nasıl gerçekleştiğinden hareketle, göz algılamalarındaki (görmelerdeki) yanılgıların sebepleri ortaya konur. Görme, koni şeklindeki bir şuâ (ışık) ile gerçekleşir. Bu ışık konisinin baş tarafı görüş noktası, tabanı ise görülen şeydir. Çoğu zaman yakının büyük, uzağın ise küçük görülmesi şeklinde bir yanılgı olur. Aynı şekilde suyun altındaki veya şeffaf bir şeyin arkasındaki şeyler büyük, yağmur damlaları düz bir çizgi ve daire şeklinde çevrilen bir ateş parçası, o daire gibi görülür. İşte bu ilim sayesinde, geometrik delillerin ışığında bu görme yanılgılarının sebepleri ortaya çıkar.

Aynı şekilde (hilal şeklinden dolunay şekline doğru) ayın görünüşündeki farklılıkların, güneş ve ay tutulmalarının ve daha bunlar gibi pek çok hususun sebeplerin bu ilim sayesinde açıklığa kavuşur.

Yunanlılardan pek çok kişi bu konuda eser telif etmiştir. Müslümanlardan ise bu konuda eser telif edenlerin en meşhuru İbn-i Heysem'dir.

YİRMİ İKİNCİ FASIL

Astronomi İlmi Hakkında

Bu ilim, sabit olan ve belli bir yörüngede hareket eden yıldızların hareketlerini inceler ve geometrik yollarla, bu hareketlerin nasıl gerçekleştiğine bakarak, yörüngelerin şekil ve konumlarını ortaya koyar. Örneğin yaklaşma ve uzaklaşmanın varhğından dolayı yeryüzünün merkezi ile Güneş'in yörüngesinin merkezinin ayrı olduğunu; yine yıldızların dönüşlerine ve doğru hareket etmelerine dayanarak, en büyük yörüngenin içinde hareket eden küçük yörüngelerin bulunduğunu; sabit yıldızların hareketlerine bakarak sekizinci yörüngenin var olduğunu; yönelişlerinin çokluğundan dolayı, bir yıldızın birden fazla yörüngesinin olduğunu söylemek gibi.

Hareketlerin, bu hareketlerin nasıl gerçekleştiklerinin ve cinslerinin varlığı ancak gözleme dayanarak idrak edilir. Evet, biz yaklaşma ve uzaklaşmaları, tabakalarına göre yörüngelerin oluşumunu, dönüşlerini ve doğru hareket etmelerini ancak gözlem sayesinde biliriz.

Yunanlılar gözleme çok büyük önem vermişler, belirli yıldızları gözlemek için aletler tahsis etmişler ve bunları "usturlab" olarak isimlendirmişlerdir. Bu aletlerin yapımı ve yörüngelerinde hareket eden yıldızların hareketlerine uygunluğunun (yani yıldızların hareketlerini doğru olarak ölçmelerinin) delilleri insanlar tarafından nakledilmektedir. Müslümanlar arasında ise gözleme çok az önem verilmiştir. Me'mun zamanında bu işe el atılmış ve gözlem için söz konusu aletten yapılmıştır. Evet, bu işe başlanmış ancak tamamlanmamıştır. Me'mun öldükten sonra bu iş unutulmuş ve (hiçbir gelişme kaydedilmeden) eski gözlem usulüne devam edilmiştir. Ancak uzun zamanların geçmesiyle bu aletlerin yıldızların hareketlerine olan uygunluğu farklılaşmıştır (yani yıldızların hareketlerinin doğru olarak ölçülmesinde sapmalar olmuştur). Çünkü bu aletler ile yıldızların hareketleri kesin bir şekilde değil yaklaşık olarak ölçülür. Zamanın uzamasıyla, ölçümlerin gerçeğe olan yakınlığı da gittikçe uzaklaşır.

Astronomi çok üstün ve kıymetli bir ilimdir. Ancak yaygın olarak bilinen "bu ilim bize göklerin suretini, yörüngelerin ve yıldızların tertibini tam olarak verir" kanısının aksine, o bize sadece "yıldızların hareketlerinin, göklerin suretinin, yörüngelerin ve yıldızların tertibinin, böyle olmasını gerektirdiği" sonucunu verir. Ancak bilindiği gibi tek bir şey, iki farklı şeyi gerektirebilir. Dolayısıyla bizim "yıldızların hareketleri (söz konusu suretlerin ve tertibin böyle olmasını) gerektiriyor" sözümüz, "böyle olması gerektiğine" ilişkin bir delil ileri sürmektir. Ancak bu hiçbir şekilde kesin gerçeği ifade etmez. Bununla birlikte astronomi ilmi her halukârda çok kıymetli bir ilimdir ve matematiksel ilimlerin ana sütunlarından biridir.

Astronomi konusunda telif edilmiş eserlerin en iyilerinden biri Batlamiyus'a nispet edilen "Almacisti" isimli kitaptır. Ancak bu kitabı şerh edenlerin söylediklerine göre bu Batlamiyus, aynı isimdeki Yunan hükümdarlarından biri değildir. İbn-i Sinâ'nın "Teâlîmu'ş-Şifâ" da yaptığı gibi pek çok Müslüman filozof bu kitabı özetlemiştir. Endülüslü filozoflardan İbn-i Rüşd, İbn-i Semh ve "El-İktisâr" İbn-i Ebû Salt da bu kitabı özetlemişlerdir. İbn-i Fergânî'nin de astronomiye hakkında özet bir kitabı vardır. Bu kitapta astronomiyle ilgili geometrik delillere yer vermemiş ve böylece bu ilmin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Allah insana bilmediğini öğretmiştir. Alemlerin Rabbı olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O bütün eksikliklerden uzaktır.

Astronomi ilminin dallarından biri de "ezyâc ilmi"dir. Matematiksel kurallara dayanan bir hesaplama sanatı olan ezyâc ilmi ile yıldızların hareketleri, onların hızlarına, yavaşlıklarına, doğru hareket etmelerine, dönüşlerine ve bunun gibi astronomi kurallarının gerektirdiği diğer hususlara göre incelenir ve (bütün bunlardan elde edilen sonuçlara göre) istenilen vakitte yıldızların yörüngelerindeki yerleri bilinir.

Günlerin, ayların ve geçmiş tarihlerin bilinmesi noktasında, bu ilmin temel ilkeleri ve esasları niteliğinde bazı kanunlar vardır. Yıldızların (yörüngelerindeki) en yüksek ve en alçakta bulunduğu noktaların, (yörüngelerindeki) eğimlerinin, hareket çeşitlerinin ve bunların bazılarının diğerlerinden çıkarılmasını sağlayan usullerin bilinmesi gibi. Sonra bütün bu hususlar, bu ilmi öğreneceklere kolaylık sağlamak için bir cetvel halinde düzenlenir ve bu cetvel "ezyâc" olarak isimlendirilir. Yine bu cetvele dayanarak her hangi bir vakitte yıldızların nerede olacaklarını tespit etme işine de **"takvîm"** ve **"ta'dîl"** denir.

Hem önceki hem de sonraki bilginler bu konuda pek çok eser yazmışlardır. Bettânî ve İbn-i Kemmâd bunlardan ikisidir. Çağımızda Mağrib'teki bilginler, (hicrî) yedinci yüzyılın başlarında yaşamış Tunus'lu müneccimlerden (astrologlardan) İbn-i İshak'a nispet edilen bir cetveli esas alırlar. İddialarına göre İbn-i İshak bu cetvelin hazırlarken gözleme dayanmıştır. Yine iddialarına göre Sicilya'da astronomi ve matematiksel ilimlerde uzman olan bir yahudi vardı. Bu yahudi gözleme büyük önem verirdi ve yıldızların durumları ve hareketleriyle ilgili elde ettiği sonuçları İbn-i İshak'a gönderirdi. Mağribliler bu iddialarıyla, sanki dayanaklar olan cetvelin sağlamlığını ve güvenilirliğini ortaya koymak isterler.

İbn-i Bennâ, "El-Minhâc" olarak isimlendirdiği bir başka cetvelde İbn-i İshak'ın cetvelini özetlemiştir. İbn-i Bennâ'nın hazırlamış olduğu bu cetvel üzerinde çalışmak ol-

dukça kolay olduğu için, insanlar buna çok fazla ilgi göstermişlerdir. Yıldızların yörüngelerindeki yerlerini bilmeye sadece yıldızlarla (astrolojiyle) ilgili hükümlerin bilinmesi için ihtiyaç duyulmuştur. Astroloji ile ilgili hükümlerden kasıt ise, yıldızların, yörüngelerinde belli bir yerde bulunmalarının, -hükümdarlıklar, devletler, doğumlar ve meydana gelecek olaylar gibi- insanlık alemindeki hadiseler üzerindeki etkileridir. Biraz sonra bu konuyu açıklayacağız ve inşallah orada astrologların delillerini de belirteceğiz. Sevdiğini ve razı olduğunu başarıya ulaştıran Allah'tır. O'ndan başka tapılacak yoktur.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ FASIL

Mantık İlmi Hakkında

Mantık ilmi, mahiyetleri ortaya koyan tariflerden ve bunları doğrulamak için ileri sürülen delillerden, doğru ve geçerli olanlarının, yanlış ve bozuk olanlardan ayrılmasını sağlayan kanunlardır. Çünkü idraklerde asıl olan, beş duyu organı aracılığıyla idrak edilen maddî şeylerdir ve hem insanlar hem de hayvanlar bu tür idrakte müşterektir. İnsanı hayvanlardan ayıran şey ise, bu tür maddi algılamalardan soyutlanmış olan bütünsel idraklerdir. Bu, insanın hayalinde, aynı nitelikteki varlıklardan, söz konusu bütün maddî varlıklara uyan bir suretin belirmesiyle olur. İşte hayalde beliren bu suret bütünsel idraktir.

Sonra zihin birbirine uyan varlıklarla, diğer varlıklar arasında bir değerlendirme yapar, onlar arasındaki uygunluk noktalarını bulur ve ikisi arasındaki bu ortak noktalara dayanan bir suret daha ortaya çıkar. Somut varlıklardan, bütünsel idrake ulaşmak için yapılan bu soyutlama faaliyeti, artık ona uyacak bir başka bütünsel idrak kalmayıncaya kadar devam eder. Onun için en üst sınırdaki bütünsel idrak, basît (kompleks ve bileşik olmayan) bir nitelik arz eder.

Örneğin hayalde, fert fert insanların algılanmasına ve sonra da bu maddî algılamalardan soyutlanarak elde edilen insan cinsine ilişkin bir suret oluşur. Sonra (zihinde) insan türü ve hayvan türü arasında bir değerlendirme yapılır ve her ikisine de uyan bir suret daha oluşur. Sonra ikisi ile bitkiler arasında da aynı şey yapılır ve bu soyutlama işlemi en yüksek cinse –ki bu her şeyin özü ve mayası olan cevherdir- ulaşana kadar devam eder. Artık o cevherle uyum içinde olacak başka bir bütünsel idrak yoktur ve bu yüzden o noktada aklın soyutlama faaliyeti durur.

Diğer taraftan Allah insanda, ilimleri ve sanatları idrak edeceği düşünce yaratmıştır. İlim ya mahiyetlerin tasavvuru şeklinde olur. Ki ilmin bu türüyle, kendisiyle her hangi bir yargıya varılmayan, sade ve basit idrak kastedilir. Ya da tasdik, yani bir şeyin sabit

oluşu ile başka bir şey için yargıda bulunma şeklinde olur. Böylece düşüncenin istenilen şeyleri elde etmesi iki şekilde olur: Ya birbirine eklenmek suretiyle bütünsel idraklerin bir araya toplar ve bu şekilde zihinde, hariçteki varlıklara uyan bütünsel bir suret oluşur. Bu zihinsel suret, varlıkların mahiyetlerinin bilinmesine yarar. Ya da bir şey ile başka bir şey hakkında yargıda bulunur ve dolayısıyla bu şey onunla sabit olur. İşte bu da tasdiktir.

Ancak sonuçta tasdikin kaynağı da tasavvurdur. Çünkü bir şey ile başka bir şey hakkında yargıda bulunmak, öncelikle o şeyin hakikatinin idrak edilmesine bağlıdır. (İşte bir şeyin hakikatinin idrak edilmesi tasavvurdur). Ve hükmî (yargıya dayalı) ilmin dayanağı da budur.

Düşüncenin bu faaliyeti bazen doğru, bazen de yanlış bir yol ile olur. İşte bu durum, bilgi elde etmede doğruların yanlışlardan ayrılması için, düşüncenin seçeceği (doğru) yolun belirlenmesini gerektirmiştir. Bu yolun belirlenmesi ise "mantık kanunu"dur.

Mantık hakkında ilk konuşanlar, (bu ilmin konularını) parça parça ve dağınık bir şekilde ele alıp konuşmuşlardır. Bu durum Aristo'nun çıkışına kadar devam etmiştir. Aristo mantık ilmine çeki düzen vermiş, konularını ve bölümlerini belli bir düzene koymuş ve onu felsefî ilimlerin birincisi ve girişi yapmıştır. Bu yüzden o "ilk öğretmen" olarak isimlendirilmiştir. Mantığa ilişkin eseri ise "Organon"[188] adını taşır. Bu eser sekiz kitaptan (bölümden) oluşur. Dördü kıyasın sureti, diğer dördü de maddesi hakkındadır. Bunun sebebi tasdik konularının farklı olmasıdır.

Bu konulardan bazılarında tasdik (yani hükmî ilim), yapısı gereği, kesinlik, bazılarında ise zan ifade eder. Yine zan da çeşitli derecelerde olur. Bu yüzden kıyas, onunla elde edilecek sonuç, bu sonucun elde edilmesinde temel nitelikteki hususlar ve ilim veya zannın hangi türden olacağı açısından incelenir. Bazen de kıyas belirli bir sonucun elde edilmesi açısından değil, (genel olara) kıyasın sonuçları açısından incelenir. Birinci bakış açısındaki değerlendirmenin, (kıyasın) maddesine göre olduğu söylenir. Buradaki madde ile, kesin veya zan şeklinde, elde edilen belirli bir sonuç kastedilir. İkinci bakış açısındaki değerlendirmenin ise, kıyasın suretine veya genel olarak kıyasın sonuçlarına göre yapıldığı söylenir. Bu yüzden mantık kitapları, sekiz kitaptan (bölümden) oluşur:

Birincisi, maddî algılamalara ilişkin zihindeki soyutlama faaliyetlerinin kendilerinde son bulduğu ve artık kendilerinin üzerinde başka bir cins bulunmayan (cevher niteliğindeki) yüksek cinsler hakkındadır. Bu bölüm "kitâbu'l-makûlât (sınıflar, gruplar)" olarak isimlendirilir.

İkincisi, tasdikin meseleleri ve çeşitleri hakkındadır ve "kitâbu'l-ibâre" olarak isimlendirilir.

Üçüncüsü, kıyas ve genel olarak kıyastan sonuç elde edilmesi hakkında. Bu bölüm "kitâbu'l-kıyas" olarak isimlendirilir ve kıyasın suret yönünden incelenmesiyle ilgili son bölümdür.

Dördüncüsü, "kitabu'l-burhân (delil)" kitabıdır. Bu bölümde kesin bilginin elde edileceği kıyas, kesin bilginin elde edilmesi için gereken temel esasların ve diğer şartların

[188] Organon kelimesi Yunancada alet, araç gibi anlamlara geliyor. Mantık ilmine ilişkin eserini bu şekilde isimlendirmesinin sebebi, bu ilmin düşünceyi yanlışlardan koruyan bir araç olduğunu vurgulamak içindir.

neler olması gerektiği incelenir. Yine bu bölümde tarifler de yer almıştır. Çünkü tariflerden maksat, tarif ile tarif edilen şey arasında –başka bir ihtimale yer bırakmayacak şekilde- gerçekleşecek uygunluktan dolayı kesin bilgiye ulaşmaktır. Onun için eskilerin eserlerinde tarifler bu bölümde yer almıştır.

Beşincisi, "kitâbu'l-cedel"dir. Cedel, gereksiz tartışmalara son verip, deliller ile hasmı susturmayı sağlayan ve bunun için hangi delillerin kullanılması gerektiğini gösteren kıyastır. Yine bu sonucu sağlamak için, bu bölümde zikredilen başka şartlar da vardır. Kıyas yapanın, "vasat" (orta) olarak isimlendirilen ve elde edilmek istenen sonucun iki tarafı arasındaki toparlayıcı olan ortak noktayı belirlemek suretiyle, kıyasını istinbat edeceği (çıkaracağı) yerler de bu bölümde ele alınır. Bu bölümde incelenen bir başka husus ise, elde edilen sonucun gerektirdiği ikinci derecedeki meselelerdir.

Altıncısı, "kitâbu's-safsata"dır. Safsata, tartışmacının demogoji yaparak muhatabını yanıltması ve sonuçta gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi göstermesini sağlayan bir kıyastır. Bu bölüm sadece demogoji niteliğindeki kıyasın bilinip, ondan korunmak için yazılmıştır.

Yedincisi, "kitâbu'l-hitâbe"dir. Hitâbe, halkı coşturup, istenilen şeylere teşvik etmeyi sağlayan ve bunun için nasıl konuşulması gerektiğini gösteren bir kıyastır.

Sekizincisi, "kitâbu'ş-şiir"dir. Şiir, özellikle bir şeye yönlendirmek veya bir şeyden nefret ettirip uzaklaştırmak amacıyla benzetme (teşbîh) ve örneklendirmeyi (temsîl) gösteren, ayrıca bunun için kullanılması gereken hayalî meselelerin neler olduğunu ortaya koyan kıyastır.

İşte eskilere göre mantık ilminin sekiz bölümü bunlardır. Bu ilmin belli bir sisteme oturtulmasından sonra, Yunanlı filozoflar, hariçteki (zihnin dışındaki) mahiyetlerle, veya onların parçaları ya da onlarda ortaya çıkan durumlarla uyum içinde olan tasavvurları ifade eden (ve zihinde oluşan) "beş bütünsel (suret)"in bu ilim içinde ele alınmasını da zorunlu gördüler. Bu beş şey şunlardır: Cins, bölüm (fasl), tür (nevi), özellik (hâssa) ve (bütün bunlarda) ortaya çıkan durumlar (arazu'l-âmm). Sonra bu hususları içeren bir makale hazırladılar ve onu önsöz niteliğinde mantık ilminin girişine koydular. Böylece bu ilmin bölümleri dokuza yükseldi.

Sonra bütün bunlar Arapçaya tercüme edildi. Sonra Müslüman filozoflar da (mantık ilminin bölümlerini), özetlemek veya şerh etmek suretiyle, bu sahada eserler verdiler. Farâbî, İbn-i Sinâ ve sonra da Endülüs filozoflarından İbn-i Rüşd gibi. İbn-i Sinâ "Şifâ" isimli eserinde felsefî ilimlerin yedisine de yer vermiştir.

Daha sonra gelen filozoflar mantık ilminin sisteminde değişiklik yaptılar. "Beş bütünsel suretin" semerelerini incelemeyi de bu ilmin içine aldılar. Söz konusu semereler, tariflerdir. Evet, onlar tarifler konusunu, dördüncü bölümden (kitâbu'l-burhân'dan) buraya naklettiler ve birinci bölümü de (kitâbu'l-makûlât) bu ilmin kapsamından çıkardılar. Çünkü o bölümdeki mantık incelemesi doğrudan ve bizzat değil, dolaylı olarak yapılıyordu. Yine elde edilen bir sonuçtan doğan ikincil nitelikteki mesellerin incelenmesini ikinci bölüme (kitâbu'l-ibâre) dahil ettiler. Her ne kadar eskiler bu meseleyi beşinci bölümde (kitâbu'l-cedel) ele almışlarsa da, bu mesele bazı açılardan ikinci bölüme tâbidir.

Sonra kıyası maddesi açısından değil, genel olarak elde edilen sonuçları açısından ele aldılar. Maddesi açısından incelemeyi ise terk ettiler. Kıyasın maddesi açısından incelendiği beş bölüm şunlardır: Burhân, cedel, hitâbe, şiir ve safsata. Bazıları bu konuları basit bir şekilde incelese de, genel de sanki bu bölümler hiç yokmuş gibi terk edilmiştir. Oysa bunlar mantık iminde önemli konulardır.

Sonra (kendi sistemlerine göre) ortaya koydukları konular hakkında çok geniş değerlendirmelerde bulundular ve bu ilmi, başka ilimlerin bir aleti olarak değil, başlı başına bir ilim dalı olarak ele aldılar. Böylece bu ilimde söylenen şeyler uzayıp çoğaldı. İlk olarak bu şekilde hareket eden Fahruddin Hatîb, ondan sonra da Efdaluddin Havancî'dir. Çağımızda doğuda Havancî'nin kitaplarına dayanılmaktadır. Onun mantık ilmindeki "Keşfü'l-Esrâr" isimli kitabı oldukça uzundur. Bir diğer eseri olan "Muhtasaru'l-Mûcez"i öğretim için çok güzel bir kitaptır. Yine mantık ilminin temel esaslarını ele aldığı dört yaprak tutarındaki "Muhtasaru'l-Cümel"i de öğrenciler arasında elden ele dolaşmakta ve kendisinden faydalanılmaktadır. Mantık ilminin semereleriyle ve faydalarıyla dolu olan eskilerin kitapları ve metodları ise, sanki hiç yokmuşçasına, tamamen terk edilmiştir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ FASIL

Tabiiyât (Tabiî Bilimler) Hakkında

Tabiiyât, hareket ve sükûnet (hareketsizlik) açısından cisimleri araştıran; gök cisimlerini, elementleri ve bunlardan meydana gelen insan, hayvan, bitki ve madenleri inceleyen; yeryüzündeki su kaynaklarını ve depremleri, havadaki bulutları, buharı, gök gürültüsünü, şimşeği, yıldırımı ve diğer hadiseleri inceleyen; ve cisimlerdeki hareketlerin temeli olan –insan, hayvan ve bitkilerdeki çeşitleriyle- nefis üzerinde konuşan bir ilimdir.

Aristo'nun bu konulardaki kitapları insanların ellerinde mevcuttur ve Me'mun zamanında diğer felsefî kitaplarla birlikte bunlar da tercüme edilmiştir. Daha sonra insanlar bu eserleri esas alarak ve onların şerh edilmesi niteliğinde eserler yazmışlardır. Bunların en kapsamlısı İbn-i Sinâ'nın "Şifâ" isimli eserinden yazdıklarıdır. Daha önce söylediğimiz gibi, bu eserde, felsefî ilimlerin yedisini de ele almıştır. Sonra bunu "Necât" ve "İşârât" isimli kitaplarında özetlemiştir. İbn-i Sinâ bir çok meselede Aristo'ya muhalefet etmiş ve o meselelerde kendi görüşünü söylemiştir.

İbn-i Rüşd ise, Aristo'ya muhalefet etmeden ve ona tâbi olarak, onun kitaplarını hem özetlemiş, hem de şerh etmiştir. Doğulu bilginler İbn-i Sinâ'nın "İşârât" isimli eserine büyük ilgi göstermişlerdir. İbn-i Hatîb'in (Râzi'nin), bu kitap üzerine yazdığı güzel bir şerhi vardır. Aynı şekilde Âmidî'nin de bir şerhi bulunuyor. Yine "Hoca" lakabı ile tanınan Nasruddin Tûsî de bu kitabı şerh etmiş ve bir çok meselede İbn-i Hatîb'in söylediklerini tartışmıştır. Onun için Nasruddin Tûsî'nin söyledikleri, İbn-i Hatîb'in görüşlerinden ve söylediklerinden daha kapsalıdır. Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır. Allah dilediğini doğru yola eriştirir.

YİRMİ BEŞİNCİ FASIL

Tıp İlmi Hakkında

Tabii bilimlerin dallarından biri de tıp sanatıdır. Bu sanat, hasta ve iyi olması açısından insan bedenini inceler. Bu sanatla uğraşan tabipler insan sağlığını korumaya ve ilaçlar ve gıdalar ile hastalıkları iyileştirmeye çalışırlar. Bunun için öncelikle bedenin bütün organlarına özgü hastalıkların, bu hastalıkların sebeplerinin ve hangi ilaçların hangi hastalıklara iyi geldiğinin bilinmesi gerekir. Bu, bir taraftan ilaçların karışımlarına ve kuvvetlerine, diğer taraftan da hastanın nabzı, dışkısı ve genel durumundaki alametleri değerlendirilerek hastalığın tedaviye cevap verip vermediğine bakılarak anlaşılır. Bütün bunlarda tabiat kuvveti ölçü alınır. Çünkü hem sağlık, hem de hastalık halinde bedeni idare eden bu kuvvettir. Tabip sadece maddenin, mevsimin ve yaşın gereklerini dikkate alarak bu kuvvet bir ölçüde yardımcı olur.

İşte bütün bu hususları kendisinde toplayan ilme "tıp ilmi" denir. Bazen belli organların tek başına ele alındığı ve bağımsız bir branş haline getirildiği de olur. Örneğin sadece göz ele alınıp, onunla ilgili hastalıklar ve bu hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar bağımsız bir şekilde incelenir.

Yine organların faydalarının (işlevlerinin) incelenmesini de tıp ilmine dahil etmişlerdir. Organların faydalarından kasıt, yaratılmasının sebebi olan amaç ve işlevdir. Evet, her ne kadar bu, tıbbın konusu değilse de, onu da tıbbın konularına dahil etmişlerdir.

Eskiler arasında tıp ilminin önderi olan Calinus'un bu konuda yazılmış çok değerli ve faydalı eserleri vardır ve bu eserler Arapçaya tercüme edilmiştir. Onun Hz. İsa'nın çağdaşı olduğu ve Sicilya'da gurbette öldüğü söylenir. Onun kitapları tıp ilminin temel eserleri olup, kendisinden sonraki bütün tabipler bu eserleri esas almışlardır. Müslümanlar arasında da bu sahada, zirveyi de aşmış olan, çok büyük şahsiyetler yetişmiştir. Râzî (bu, Fahruddin Râzî'den başka biri), Mecûsî ve İbn-i Sinâ gibi. Yine bu sahada Endülüs'te

de çok büyük şahsiyetler yetişmiştir. Bunların en meşhuru İbn-i Zühr'dür. Çağımız İslâm şehirlerinde bu ilim dalı, umranın duraklamasına ve gerilemesine bağlı olarak, sanki gerilemiş gibidir. Çünkü biraz sonra dikkat çekileceği gibi, bu ilim dalı da, medenîliğin ve refahın gerektirdiği sanatlardan biridir.

Bâdiyelerdeki umran arasında da, genelde bazı kimselerin yetersiz tecrübeleri üzerine bina edilmiş bir çeşit tıp (tedavi usulleri) vardır ve bu, kabilenin yaşlı erkek ve kadınlarından devralınıp devam ettirilir. Bunlardan bazıları doğru olsa da, tabii kanunlara dayanmaz ve mizaca da uygun değildir. Araplar arasında tıbbın bu çeşidi çok yaygındı ve bu usûllerle tedavi eden meşhur tabipler vardı. Hâris bin Kelde bunlardan biridir.

Şer'î kaynaklarda nakledilen tıp da (nebevî tıp) bu nitelikte olup, vahiyle bir ilgisi yoktur. Bunlar Araplar arasında bilinen şeylerdi. Hz. Peygamberin hallerinden bahsedilirken, onun bu konudaki söz ve uygulamaları da zikredilir. Ancak bunlar o şekilde hareket edilmesi gereken birer şer'î hüküm olarak değil, Hz. Peygamberin insan olmasından kaynaklanan alışkanlıkları ve özellikleri olarak zikredilir. Çünkü Hz. Peygamber bize dinî hükümleri öğretmek için gönderilmiştir. Yoksa tıp veya diğer sanatları öğretmek için değil.

Hurma ağaçlarının aşılanması konusundaki olay buna örnektir. (Hz. Peygamber, aşılamanın bir faydası olacağını sanmadığı şeklinde, şahsi düşüncesini dile getirmiş, ancak gelişmelerin bu düşünceyi haklı çıkarmaması üzerine) şöyle demiştir: "Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz." Onun için sahih hadislerde nakledilen tıpla ilgili sözlerinin, birer şer'î hükümmüş gibi değerlendirilmemesi gerekir. Böyle olduğunu gösteren hiçbir delil yoktur. Bu yüzden bu gibi şeyler birer şer'î hüküm olduğu için değil, ancak teberrük (bir fayda ve bereket ummak) amacıyla ve sağlam bir inanç göstergesi olarak uygulanabilir ve bunun da sonuç almada çok büyük etkisi görülür. Ancak bu sonucun alınmasındaki etki tıbbî değil, inançtan kaynaklanır. (İnanarak kullanıldığında) bal ile tedavinin karın (mide) rahatsızlığına iyi gelmesi gibi. Doğruya ulaştıran Allah'tır ve O'ndan başka Rabb yoktur.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

Ziraat Hakkında

Tabii bilimlerin bir dalı olan ziraat, sulama, gübreleme, toprağın ıslah edilmesi, uygun mevsimin seçilmesi ve bunlar gibi diğer hususların yerine getirilmesi suretiyle bitkilerin yetişip gelişmesini inceler. Eskiler tarafından bu ilme büyük önem verilmiştir. Onlar bu ilmi sadece bitkilerin ekilip dikilmesi ve gelişmesi açısından değil, aynı zamanda –sihrin konusuna giren- bitkilerin kendilerine has özellikleri, ruhâniyetleri ve bunların yıldızların ve heykellerin ruhâniyetlerine olan uygunluğu açısından da incelemişlerdir. Bütün bunlardan dolayı eskilerin bu ilme verdikleri önem çok büyük olmuştur.

Bu konuda Yunancadan "Kitabu'l-Felâhiyyeti'n-Nabatiyye" isimli kitap tercüme edilmiştir. Nabat kavminden[189] olan bilginlere nispet edilen kitap, bu konularla ilgili pek çok bilgiyi kapsar. İslâm dininde sihrin kapısı kapalı ve sihrin araştırılması da yasak olduğu için, Müslümanlar sadece, bitkilerin ekimi ve gübrelenmesi gibi konuları içeren bölümle ilgilenmişler ve diğer bölümü ondan çıkarmışlardır. Örneğin İbn-i Avvâm söz konusu kitabı sadece bu şekliyle kısaltmış ve diğer bölüm tamamen terk edilmiştir. Ancak inşallah ileride sihir faslında değineceğimiz gibi Mesleme, sihirle ilgili kitaplarında söz konusu kitaptan sihirle ilgili temel meseleleri nakletmiştir.

Ziraat konusunda sonrakilere ait çok sayıda kitap vardır. Bu kitaplar da sadece bitkilerin ekilip dikilmesi, gübrelenmesi, onlara zarar verecek şeylerden korunması gibi konulardan bahsederler. (Diğer konuya girmezler).

---

[189] Nabat kavmi, Arap ve Acem Irak'ı arasında yaşamış olan bir kavimdir.

YİRMİ YEDİNCİ FASIL

İlâhiyât İlmi Hakkında

İlâhiyât mutlak vücudu (varlığı) inceleyen bir ilimdir. Öncelikle mahiyetler, teklik, çokluk, gereklilik, imkan gibi açılardan cismâniyât ve ruhâniyâtla ilgili genel meseleleri inceler. Sonra varlıkların kaynaklarına bakar. Ki bu kaynaklar ruhâniyâttır. Sonra varlıkların o kaynaklardan nasıl sâdır olduklarını (ortaya çıktıklarını) ve derecelerini inceler. Sonra nefsin bedenden ayrıldıktan ve kaynağa döndükten sonraki halleri ele alınır.

İlâhiyâtçılara göre bu, çok üstün ve kıymetli bir ilim olup, iddialarına göre, varlıkları, oldukları gibi bilmeyi sağlar. Bu ise, yine iddialarına göre, mutluluğun kendisidir. Onların bu iddialarına ileride cevap verilecektir. Onların sıralamasına göre bu ilim, tabiiyâttan sonra gelir. Onun için bu ilmi, "tabiatın arkasındaki ilim" (metafizik/fizik ötesi ilim) olarak isimlendirirler.

İlk öğretmenin (Aristo'nun) bu konuda yazmış olduğu kitap insanların elinde mevcuttur. İbn-i Sinâ bu kitabı "Şifâ" ve "Necât" isimli eserlerinde özetlemiştir. Yine Endülüslü filozof İbn-i Rüşd de bu kitabı özetlemiştir. Sonraki filozoflar, felsefî ilimlerde eserler yazmaya başlayınca, Gazâli onların yazdıklarına cevap vermiş ve iddialarından bir çoğunu reddetmiştir.

Sonraki kelâmcılar ise, konularının ortak oluşundan dolayı, kelâm ilminin meseleleri ile felsefî meseleleri birbirine karıştırmışlar, yine kelâm ve ilâhiyâtın konuların ve meselelerinin benzerliğinden dolayı, bunları âdeta tek bir ilim dalı haline getirmişlerdir. Sonra önceki filozofların tabiiyât ve ilâhiyât meselelerine ilişkin tertibi değiştirmişler ve bunları tek bir ilim dalı olacak şeklide karıştırmışlardır. Önce genel meselelerden, sonra cismâniyât ve onunla ilgili meselelerden, sonra ruhâniyât ve onunla ilgili meselelerden bahsetmişler ve belli bir sıra içinde bu ilmin diğer bütün konuları da ele almışlardır. "El-Mebâhisu'l-Meşrikıyye" isimli eserinde İbn-i Hatîb bu şekilde hareket ettiği gibi, ondan sonra gelen kelâm alimlerinin tamamı da aynı şekilde hareket etmiştir.

Böylece sanki her iki ilmin konuları ve meseleleri aynı imiş gibi, kelâm ilmi, felsefeyle karışmış ve kelâm kitapları felsefî meselelerle dolup taşmıştır. Bu durum insanların kafasını karıştırdı. Ki bu doğal bir durumdu. Çünkü kelâm ilminin meseleleri, selef alimlerinin akla başvurmadan ve akla dayanmadan naklettikleri gibi, sadece şeriattan alınmış olan (ve iman edilmesi gereken) inanç meseleleridir. Onun için akıl, şer'î konularda kendisine güvenilecek bir dayanak olmaktan uzaktır.

Kelâmcıların bu meselelere (aklî) deliller getirmelerinin amacı ise, felsefede olduğu gibi, doğruyu araştırmak ve bilinmeyen bir şeyin, deliller getirmek suretiyle bilinmesini sağlamak değil, aksine aklî delillerle, (bilinen) inanç esaslarının ve selefin bu konudaki yolunun desteklenmesi ve bu konuların akıl ile idrak edileceğini iddia eden bidatçıların şüphelerini ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla kelâmcıların aklî deliller ile destekledikleri hususların, zaten selefin şeriattan aldığı ve inandığı şekilde, naklî delillerle doğru olarak kabul edilmiş olması gerekiyor. Evet, ikisi (yani aklî delillerle bilinmeyen bir şeyi ortaya koymak ile sadece bilinen şeyleri desteklemek) arasında ne kadar büyük fark vardır.

Çünkü şeriatın çerçevesinin çok geniş olmasından dolayı, şeriat sahibinin idrakleri, aklî idraklerden daha kapsamlıdır. Evet, onun idrakleri ilâhî nurlardan beslendiği için, aklî idraklerin üzerindedir ve onları kuşatmıştır. Dolayısıyla (kendisi tarafından) kuşatılmış olan zayıf bakış açısının kanunları ve idraklerinin (belirleyiciliği ve hakemliği) altına girmez. Onun için Şâri bizi (vahiyle) herhangi bir idrake ulaştırınca, onu kendi (aklî) idraklerimizin önüne geçirmemiz ve başka şeylere değil, ona güvenmemiz gerekir. Yine akılla çatışsa bile, aklî idraklerle onu düzeltme yoluna gitmememiz gerekir. Aksine bir inanç ve ilim olarak ona inanmamız, anlamadığımız şeyleri Şâri'e havale etmemiz ve aklı ondan uzaklaştırmamız gerekir.

Kelâmcıları buna (yani aklî delillerle inanç esaslarını ve selefin bu konuda takip ettikleri yolu desteklemeye) sevk eden şey, hak yoldan sapmış bidatçıların, aklî görüşlere dayanarak, selefî inanışa muhalefet etmeleridir. İşte kelâmcılar da, onların muhalefetlerine, bizzat onların metodlarıyla, yani aklî delillerle cevap vermek ve selefî inanışı bu delillerle paralel duruma getirmek zorunda kalmışlardır.

Düzeltmek veya geçersiz kılmak için tabiiyâta ve ilâhiyâta ilişkin meseleleri incelemek ise kelâm ilminin konusu ve dolayısıyla kelâmcıların meşgul olduğu hususlar değildir. Sonraki kelâmcıların eserlerinde birbirine karışmış bu iki ilim dalını birbirinden ayırmak için bu hususları bil. Gerçek şu ki, konuları ve meseleleri itibariyle bunlar birbirinden farklıdır. Karışıklık, delil getirmek suretiyle elde edilmek istenen sonuçların birleşmesinden kaynaklanmıştır. Böylece kelâmcıların (mevcut olan ve bilinen inanç esaslarını desteklemek için) aklî deliller getirmesi, sanki bu inanç esaslarının sıfırdan ortaya konması ve ispat edilmesi gibi bir hale dönüşmüştür. Ancak bu doğru değildir. Onların yaptıkları sadece bidatçılara cevap vermektir. Bu da bilinenlerin baştan doğru kabul edilmiş olmasını gerektiriyor.

Aynı şekilde haddi aşmış mutasavvıf kelâmcılar da vecd hallerinden söz ederken kelâm ile felsefenin meselelerini birbirine karıştırmışlar ve bunları tek bir şeymiş gibi ele almışlardır. Peygamberlik, ittihâd, hulûl ve vahdet gibi konularda yaptıkları gibi. Oysa bu

üç ilim dalının idrak yolları birbirinden farklıdır. (Delillere dayalı) bir ilim olmaktan en uzak olanı ise mutasavvıfların idrakleridir. Çünkü onlar idraklerinin vicdana (yani nefis terbiyesiyle ruhun bedenden soyutlanıp kendi alemine geçmesi ve bu şekilde hakikatlere ulaşmasına) dayandıklarını iddia ederler ve delillerden kaçarlar. Halbuki daha önce açıkladığımız gibi vicdan, ilmî idraklere ve bunların meselelerine uzaktır. Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

YİRMİ SEKİZİNCİ FASIL

Sihir (Büyü) Ve Tılsım İlimleri Hakkında

Bunlar, hiçbir vasıtanın yardımı olmadan veya semâvî durumların yardımıyla, beşerî nefislerin, unsurlar alemi üzerinde tesirler meydana getirebilmesinin keyfiyetiyle (nasıl gerçekleştiğiyle) ilgili ilimlerdir. Birincisi (yani bu tesirlerin vasıtasız olarak meydana getirilmesi) sihir, ikincisi ise tılsımlardır.

Bu ilimler ile insanlara zarar verildiği ve yine bunları icra edebilmek için Allah'ın dışında başka şeylere –örneğin yıldızlara- yönelmek şart olduğundan, şeriatlar tarafından bu ilimler yasaklanmış ve bu yüzden de insanlar arasında bunlara ilişkin kitaplar yok denecek kadar az olmuştur. Sadece Nabatlar ve Kildânîler gibi Hz. Musa'nın peygamberliğinden önce yaşamış eski toplumlara ait kitaplar mevcut olmuştur. Çünkü Hz. Musa'dan önceki hiçbir peygamber şer'î kanunlar koymamış ve Allah'tan şer'î hükümler getirmemiştir. O peygamberlerin kitaplarında sadece vaazlar, nasihatler, tevhîd (Allah'ın birliği) ile ilgili hususlar, cennet ve cehennemin hatırlatılması yer almıştır.

Sihir ve tılsım ilimleri Bâbil'deki Süryâniler ve Kildâniler ile Mısır'daki Kıptîler ve diğer toplum arasında yaygındı ve bu sahalarda pek çok kitap telif etmişlerdi. Bu kitaplardan çok azı Arapçaya tercüme edilmiştir. Bâbil ahalisinden İbn-i Vahşiyye'nin "El-Filâhatu'n-Nabatiyye" isimli kitabı bunlardan biridir. İşte insanlar sihir ve tılsımı bu kitaptan öğrenmişler ve onları geliştirmişlerdir. Bundan sonra "Masâhifu'l-Kevâsibu's-Seb'a" (yedi yıldıza ait sayfalar) ve yıldızların derecelerinin resmedildiği Tumtum Hindî'nin kitabı gibi eserler ortaya kondu.

Sonra doğuda İslâm ümmetindeki sihirbazların büyüğü olan Câbir bir Hayyân ortaya çıktı. Câbir bu ilimlere ait kitapları inceledi, bu ilimlerin özünü o kitaplardan el etti ve bu konuda bir çok eser telif etti. Bu konularda ve yine bunlarla ilgili olan "simya" üzerinde çok durdu. Çünkü simya nesneleri bir suretten başka bir surete çevirmekle ilgi-

lenir ve bu da amelî sanatlarla değil, nefsî kuvvetlerle olur. İşte bu da, ilerde bahsedeceğimiz gibi sihirle alakalı bir şeydir.

Sonra matematik ve sihir ilimlerinde Endülüslülerin önderi olan Mesleme bin Ahmed Macrîtî geldi ve bu konudaki bütün kitapları özetleyip onlara çeki düzen verdi. Sonra bunların yollarını "Gâyetü'l-Hakîm" olarak isimlendirdiği kitabında bir araya topladı. Ondan sonra bu ilimde kimse bir şey yazmadı.

Şimdi burada sihrin hakikatini ortaya koyacak bir giriş yapalım. Beşerî nefisler, cins olarak aynı nitelikte olsalar da, özellikleri itibariyle birbirlerinden farklıdır. Nefisler grup grup olup, her bir grup, diğerlerinde mevcut olmayan kendine has özelliklere sahiptir. Bu özellikler o gruplar için fitrî bir niteliğe dönüşür. Peygamberlerin nefisleri, beşerî ruhâniyetlerinden soyutlanıp, melekî ruhaniyete geçiş yeteneğine sahiptir ve bu geçiş anında melekliğe dönüşürler. İşte, daha önce bahsedildiği gibi bu, vahyin manasıdır (yani vahiy alma anında bu geçiş ve dönüşme gerçekleşir). Evet, peygamberlerin nefisleri bu durumda rabbânî bilgileri elde ederler ve meleklerle konuşup onların Allah'tan getirdiği bilgileri alırlar. (Tabiat kanunlarına aykırı bir şekilde) varlıklar üzerinde etkili olmaları da bu çerçevede değerlendirilir.

Sihirbazların nefislerinin de, varlıklar üzerinde etkili olmak için yıldızların ruhâniyetlerini celbetme ve nefsî veya şeytanî güçlerle onlar üzerinde etkili olmak özellikleri vardır. Peygamberlerin varlıklar üzerindeki etkileri ilâhi bir yardım ve rabbânî bir özellik sayesindedir. Yine kâhinlerin nefislerinin de şeytânî güçler sayesinde gaybî bilgileri elde etme özellikleri vardır. İşte bunun gibi her bir grubun, diğerlerinde olmayan kendine has özellikleri vardır.

Şimdi açıklayacağımız üzere sihirbazların nefisleri üçe ayrılır: Birincisi, varlıklar üzerinde her hangi bir alet veya yardımcı unsur olmaksızın, himmet (nefsî güç ve gayret) ile etkili olmak. Filozofların sihir olarak isimlendirdikleri şey budur. İkincisi, yıldızların veya unsurların mizaçlarının ya da sayıların özelliklerinin yardımıyla etkili olmak. Filozoflar bunu da tılsım olarak isimlendirirler. Bu, birinciye göre daha düşük derecedir. Üçüncüsü, tasavvur ve hayal güçleri üzerinde etkili olmaktır. Bu tür etki gücüne sahip olanlar, tasavvur ve hayal etme güçlerine yönelirler ve belirli tasarruflarda bulunarak orada hedefledikleri tasavvurları (görüntü ve hayalleri) oluştururlar. Sonra nefsî güçleriyle bu tasavvurları, izleyenlerin algılarına indirirler. İzleyenler de, gerçekte olmayan bu şeyleri, sanki varmış gibi görürler (gördüklerini sanırlar). Bazılarının bu şekilde, bahçeler, nehirler ve saraylar gösterdiği anlatılır. Filozoflar bunu ise göz bağcılık olara isimlendirirler.

Sihirbazların nefislerindeki derecelerin ayrıntıları bunlardır. Diğer bütün beşerî güçler de olduğu gibi sihirbazlardaki bu güç de, başlangıçta potansiyel bir halde mevcuttur. Bunun potansiyelden fiiliyata geçmesi, ancak riyâzet (nefsin terbiye edilip eğitilmesi) sayesinde gerçekleşir.

Nefsin sihir için eğitilip terbiye edilmesi ise, ululamak, boyun eğmek, ibadet etmek ve kendini zelil kılmak gibi kulluk fiillerinin yörüngeler, yıldızlar, ulvî alemler ve şeytanlar gibi, Allah'ın dışındaki varlıklara yöneltilmesi ile sağlanır. Dolayısıyla sihir eğitimi Allah'ın dışındakilere yönelmek ve secde etmektir ki, bu da küfürdür (kafirliktir). Görül-

düğü gibi küfür, sihrin maddeleri ve sebeplerindendir (yani sihir için kafirliği gerektirecek şeylerin yapılması şarttır).

Bu yüzden fakihler, sihir yapanların öldürülmelerini gerektiren sebebin hangisi olduğu noktasında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Acaba sihir yapmadan önceki kafir olmasını gerektirecek fiillerden dolayı mı, yoksa bozgunculuk niteliğindeki fiillerinden (yani sihir yapmasından) ve bununla varlıklar üzerinde kötülüğe sebep olmasından dolayı mı? Sonuçta o bunların hepsini de yapmaktadır.

Diğer taraftan sihrin ilk iki derecesinin dış dünyada bir gerçekliğinin bulunup, üçüncüsünün ise (sadece algılardaki yanılsamadan ibaret olup) dış dünyada bir gerçekliğinin bulunmamasından dolayı, âlimler sihrin hakikati konusunda da anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Acaba sihir hakikat midir, yoksa tasavvur ve hayal midir? Sihrin bir hakikatinin ve gerçekliğinin olduğunu söyleyenler, ilk iki dereceyi esas almışlardır; bir hakikatinin ve gerçekliğinin olmadığını söyleyenler ise üçüncü dereceyi esas almışlardır. Aslında alimler arasında işin özünde bir anlaşmazlık yoktur. Anlaşmazlık bu derecelerin birbirine karıştırılmasından kaynaklanmıştır. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki bahsettiğimiz etkilerinden dolayı, sihrin varlığı konusunda akıl sahipleri arasında her hangi bir şüphe yoktur. Zaten Kur'an da sihrin varlığını beyan ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Lâkin şeytanlar kafir oldular. Çünkü insanlara sihri (nasıl büyü yapılacağını) ve Bâbil'de Hârut ve Mârut'a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek "biz ancak imtihan için gönderildik, sakın (sihir yapıp da) kafir olmayın" demedikçe hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Buna rağmen onlardan kadınla kocasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Ancak onlar** (büyücüler) **Allah'ın izni olmadan, öğrendikleri şeylerle kimseye zarar veremezler."** (Bakara Sûresi,102).

Yine sahih bir rivayette geldiği gibi Hz. Peygambere de büyü yapılmıştı ve hatta bunun etkisiyle yapmadığı bir şey sanki ona yapıyormuş gibi geliyordu. Ona tarak, tarakta kalmış saç kılları ve hurma çiçeğinin kabuğu kullanılarak büyü yapılmış ve sonra bunlar (Medine'de Züreyk oğullarının bostanında bulunan) Zervân kuyusuna gömülmüştü. Bunun üzerine Allah "muavvizeteyn"[190] (Felak ve Nâs sureleri) indirdi. Bu surelerin bir yerinde (Felak Sûresinin 4. ayetinde) şöyle denir: **"Düğüme üfürerek büyü yapanların şerrinden (sabahın Rabbine sığınırım de)."** Hz. Aişe şöyle diyor: Bu sure, büyü için yapılmış bu tür düğümlere okunup üflendiğinde büyü hemen çözülürdü.

Bâbil'deki Nabat ve Süryâni halklarından olan Kildâniler arasında sihir çok yaygındı. Kur'an ve rivayet edilen haberler bu gerçeği ortaya koyuyor. Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderildiği zamanlarda Bâbil ve Mısır'da çok revaçtaydı. Bu yüzden Hz. Musa'nın mucizesi, bu insanlar arasında yarış ve üstünlük konusu olan sihir cinsinden bir şey olmuştu. Mısır'ın Saîd bölgesindeki Berâbî'de bulunan eserler, oralarda sihrin ne kadar gelişmiş ve yaygın olduğuna tanıklık ediyor.

Şöyle bir olayı bizzat tanık olduk: Sihirbaz, kendisine sihir yapılan kişide bulunan isim ve özelliklerin anlamlarını da kapsayacak şekilde o şahsın suretini yaptı. Sonra bizzat veya mana olarak, kendisine sihir yapılan şahsın yerini tutsun diye yaptığı surete bir

[190] Muavvizeteyn, iki koruyucu (sûre) anlamındadır. Bu sûrelerde insanın, büyü de dahil zararı ve kötülüğü dokunacak şeylerden Allah'a sığınması söylenir.

takım sihirli sözleri okudu. Sonra bu kötü sözleri söylerken harflerin, mahreçlerinde (çıkış yerlerinde) tekrar edilmesi ile ağzında birikmiş olan tükürüğü üfledi ve hangi sebep için bu şeyi hazırlamışsa onun manasına bir düğüm bağladı. Böyle yapmasının amacı hem bağlamış olduğu düğümün uğurlu olmasını sağlamak hem de üfürmek suretiyle bu işte kendisine ortak olan cinden söz olmak, ona azim ve kararlılığını hissettirmek. Çünkü söz konusu yapı (suret) ve (okuduğu) kötü isimler habis bir ruhtur ve üflediğinde, tükürüğüne yapışık bir şekilde ağzından dışarı çıkar. Sonra ondan, başka habis ruhlar çıkar ve böylece sihirbazın, sihir yaptığı kişiye yapmaya çalıştığı şey gerçekleşir.

Aynı şekilde sihirle uğraşan kimselerin, içlerinden sihirli sözler okuyarak bir elbise veya deriye işaret ettiklerinde, o elbise ve derilerin parçalanıp yırtıldığına, yine otlanmakta olan koyunların karınlarına işaret ettiklerinde bağırsaklarının karınlarından yere döküldüklerine de bizzat şahit olduk.

Duyduğumuza göre çağımızda Hindistan'daki bir sihirbaz bir insana işaret ettiğinde, adam ölü olarak yere düşüyormuş. Sonra göğsünü yarıp baktıklarında adamın kalbini yerinde bulamıyorlarmış. Yine işaret ettiği bir narın içi açılıp bakıldığında, tanelerinin hiç birinin mevcut olmadığını görüyorlarmış. Aynı şekilde Sudan ve Türk bölgelerinde de bulutlara sihir yapıp, belirli bir toprağa yağmur bırakmasını sağladıklarını duyuyoruz.

Şahit olduğumuz bir başka şey ise "birbirini seven harfler" ile yapılan çok ilginç tılsımlardır. Bu harfler şunlardır: r-k-r-f-d. Birbirini seven iki harften biri 220, diğeri 284'tür. Birbirini sevmenin anlamı, (bu nitelikteki iki sayının) her birinin yarısı, üçte biri, dörtte biri, altıda biri, beşte biri gibi parçalarının toplamı ile diğer sayının parçalarının toplamının aynı olmasıdır. Onun için bunlar birbirini seven sayılar olarak isimlendirilmiştir.

Tılsımla uğraşanlar, bu sayıların birbirini seven iki kişinin yakınlaşmasında ve bir araya gelmesinde etkili olduğunu naklederler. Bunun için ikisinin resmi yapılır. Birisi için Venüs'ün kendi hanesinde veya şeref hanesindeki yeri seçilir ve sevgi ve kabul bakışı ile Ay'a bakmaktadır. İkincinin yeri olarak ise, birinciden itibaren yedinci hane seçilir. Bu iki sayıdan biri bir resmin, diğeri de diğer resmin üzerine konur. Fazla olan sayı ile, yakınlaşmak istenilen kişi yani sevgili kastedilir. Ancak buradaki fazlalığın büyüklük yönünden mi, yoksa parçalarının çokluğu açısından mı olduğunu bilmiyorum. Evet, bu işlem sonunda iki sevgili arasında büyük bir kaynaşma olur, öyle ki neredeyse birbirinden hiç ayrılmazlar. Bunu "Gâyetü'l-Hakîm" kitabının yazarı ve bu ilmin diğer otoriteleri söylüyor. Tecrübeler de buna tanıklık ediyor.

Çakıl taşı mührü olarak da isimlendirilen aslan mührü de buna benzer bir etki sağlar. Bunun için kuyruğunu havaya dikmiş ve bir çakıl taşını ısırıp ortadan ikiye ayırmış bir aslan resmi çizilir. Yine aslanın önünde, ağzını aslanın ağzına doğru açmış bir yılan, sırtında da yürüyen bir akrep resmi çizilir. Bu resim güneşin, aslan burcunun birinci veya üçüncü derecesinde olduğu vakitlerde çizilir. Ancak güneş ve ayın uğursuzluk konumunda bulunmamaları şarttır. Bu vakit yakalandığında, çizilen resim, bir miskal veya daha az miktardaki altına basılır ve gül suyuyla karıştırılmış zafranın içine batırılır. Sonra sarı renkli ipekten bir bez parçasına sarılır. İddialarına göre, bunu yanında taşıyan

kimse sultanların yanında anlatılamayacak kadar büyük bir itibara ve izzete sahip olur. Aynı şekilde şayet bunu sultanlar taşırsa, yönettikleri kimseler üzerinde güç ve üstünlüğe sahip olur. Yine bu husus da "Gâyetü'l-Hakîm" ve diğer kitaplarda zikrediliyor ve tecrübeler de buna tanıklık ediyor.

Güneşe özgü altıgen şekil için de böyle bir durum söz konusudur. Söylediklerine göre bu resim güneşin şeref hanesinde bulunduğu ve uğursuzluk konumundan uzak olduğu sırada çizilir. Yine ayın da hükümdarlar hanesinde bulunması ve uğursuzluk konumundan uzak olması gerekir. Bu durum, hükümdar çocuklarının doğumlarında üstün delillerden olmaya uygundur. Sonra çizilen resim, güzel kokuya batırıldıktan sonra, sarı renkli ipek bir bez parçasına sarılır. Bunu taşımanın hükümdarlarla dostluk kurmada, onların hizmetine girmede ve onlarla birlikte olmada etkili olduğunu iddia ediyorlar. Daha bunlar gibi pek çok örnek vardır.

Mesleme bin Ahmet Macrîtî'nin bu konuda yazılmış olan "Gâyetü'l-Hakîm" kitabı, bu konularla ilgili bütün meseleleri kapsar. Fahr bin Hatîb'in de bu konuda "Es-Siru'l-Mektûm" isminde bir kitap yazdığı ve bu kitabın doğudaki insanların ellerinde mevcut olduğu zikrediliyor. Ancak biz bu kitabı görmedik. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla İbn-i Hatîb bu konularda otorite değildir. Belki de zikredilenler doğru değildir.

Mağrib'te de bu tür sihir işlerini meslek edinen bir grup vardır ve bunlar "baâcîn" (karın yaranlar) olarak bilinirler. Elbiseye veya deriye işaret ettiklerinde bunların parçalandığından veya koyunların karınlarına işaret ettiklerinde bağırsaklarının yere döküldüğünden bahsetmiştim. İşte onlar bu kimselerdir. Çağımızda bunların baâcîn (karın yarıcılar) olarak isimlendirilmelerinin sebebi, sihir olarak yaptıkları şeyin daha çok koyunların karnını yarmaktan ibaret oluşudur. Bu şekilde elde ettikleri ürünlerden kendilerine de vermeleri için koyun sahiplerini korkuturlar. Ancak idarecilerden korktukları için bu işleri son derece gizli bir şekilde yaparlar.

Ben onlardan bir grupla karşılaştım ve bu fiillerine bizzat şahit oldum. Bana, bu tür şeyleri yapabilmek için küfrü gerektiren özel dualarla riyâzet yaptıklarını, cinlerin ve yıldızların ruhâniyetlerine yönelerek Allah'a şirk koştuklarını haber verdiler. Buna ilişkin bilgiler "El-Hınzîriye" (domuzluk) adını verdikleri bir sayfada yazılıymış ve oradan çalışıyorlarmış. İşte söz konusu riyâzet ve yönelişler ile bu tür fiilleri yapabiliyorlarmış. Yaptıkları şeyler, hür insanların dışındaki eşyalar, hayvanlar ve köleler üzerinde etkili oluyormuş. Bunu şu sözleriyle ifade ediyorlar: "Sadece dirhemin geçerli olduğu şeyler üzerinde etkimiz oluyor." Yani mülkiyete konu olan, alınıp satılan şeyler üzerinde. Evet, (bu işi nasıl yaptıkları hakkında) iddia ettikleri şey bu. Yaptıkları şeyin bizzat kendisi ise açık ve mevcuttur. Bu tür şeylerden bir çoğuna bizzat kendi gözlerimle şahit oldum. Dolayısıyla bu tür şeylerin mevcut olduğu hususunda her hangi bir şüphe yok.

İşte sihrin , tılsımların ve alemdeki tesirlerinin durumu budur. Filozoflar sihir ve tılsımın her ikisinin de insan nefsinin eseri olduğunu kabul ettikten sonra, ikisi arasında farklılık olduğunu söylüyorlar. İnsan nefsinin etkileri olduğuna ise bedendeki etkilerini delil gösteriyorlar. Evet, bedende, onun tabii akışı ve cismani sebepleri dışında nefsin de etkileri vardır. Bunlar ruhların (ruhî/psikolojik durumların) hallerinden kaynaklanan etkilerdir. Bunlar bazen sevinç ve mutluluktan kaynaklanan hararet şeklinde ortaya çıkar.

Bazen de nefsî tasavvurlardan kaynaklanırlar. Vehimler sonucu ortaya çıkan şeyler gibi.

Örneğin (yüksek ve ince) bir duvarın üstünde veya boşluğa gerilmiş bir ipin üzerinde yürüyen biri, eğer düşeceği yönünde kuvvetli bir vehme kapılırsa, şüphesiz düşer. Onun için bu işle uğraşan kimseler (cambazlar) nefislerini bu vehimden kurtarmak için çok fazla alıştırma yaparlar. Sonuçta hiçbir düşme korkusu taşımadan duvarın veya ipin üzerinde yürürler.

Böylece ortaya çıkmış oluyor ki, bunlar nefsin etkilerinin ve vehimden kaynaklanan düşme tasavvurunun bir sonucudur. Öyleyse nefsin, kendi bedeninde etkileri oluyorsa, başka bedenlerde de aynı etkilerin olması mümkündür. Bu tür tesirler konusunda nefsin bütün bedenlere olan nispeti aynıdır. Çünkü nefis, belli bir bedene yerleşip onunla bütünleşmiş değildir. Dolayısıyla onun başka cisimlerde de etkili olacağı ortaya çıkmış olur.

Filozoflara göre sihir ve tılsım arasındaki farka gelince: Sihirbaz, sihir yapmak için her hangi bir yardımcı unsura ihtiyaç duymaz. Tılsım yapan ise –müneccimlerin dediği gibi- yıldızların ruhâniyeti, sayıların esrarı, varlıkların özellikleri ve unsurlar aleminde etkili olan yıldızların yörüngelerindeki konumları gibi şeylerle yardımlaşır. Filozoflar şöyle diyor: "Sihir, ruhun ruhla birleşmesidir. Tılsım ise ruhun cisimle birleşmesidir." Onlara göre ruhun cisimle birleşmesinin anlamı, semâvî ve ulvî tabiatları, süflî tabiatlara bağlamaktır. Ulvî tabiatlar, yıldızların ruhâniyetleridir. Bu yüzden tılsım yapanlar genelde astrolojiden faydalanırlar.

Filozoflara göre, sihir yapanların sihir yapma özellikleri ise, sonradan kazanma bir şey değildir. Bilakis onlar yaratılış olarak bu tür etkilerde bulunma özelliğine sahiptirler. Onlara göre sihir ile mucize arasındaki fark ise şudur: Mucize, nefiste (mucizeyi gösterinin nefsinde) söz konusu etkiyi meydana getiren ilâhî bir kuvvettir. Dolayısıyla mucize gösteren, bu fiilinde Allah'ın ruhu ile desteklenir. Sihirbaz ise sihrini kendi kendine ve kendi nefsânî gücü -bazı durumlarda da şeytanların yardımı- ile yapar. Dolayısıyla mucize ve sihir arasında, metafizik boyutları, hakikatleri ve zâtları açısından fark vardır.

Biz, mucize ve sihri zahirî delillere dayanarak ayırabiliriz. Bu deliller ise mucizenin, nefisleri kötülüklerden uzak olan kimseler tarafından hayır yolunda, hayırlı amaçlar için ve peygamberlik iddiasını destekleyen bir meydan okuyuş olarak gösterilmesi, buna karşılık sihrin nefisleri şer işleriyle meşgul olan şerli kimseler tarafından ve genelde de karıyla kocasının arasını ayırmak ve düşmanlara zarar vermek gibi kötülükler için icra edilmesidir. Evet, ilâhiyât filozoflarına göre ikisi arasındaki fark budur.

Bazı mutasavvıflar ve keramet sahipleri de alemdeki durumlar üzerinde bir takım etkilerde bulunabilirler. Ancak bunlar sihir cinsinden sayılmazlar. Aksine, yaşayışlarında ve gidişatlarında peygamberlik yoluna uyduklarından, ilâhî yardımla gerçekleşir. Evet, bu kimseler yaşayışlarındaki, imanlarındaki ve Allah'ın emrine sarılışlarındaki derecelerine göre ilâhi yardımdan büyük bir pay alırlar. Şayet onlardan biri kötü fiilleri yapmaya güç yetirebilse bile, onları yapmaz. Çünkü o yaptığı veya yapmadığı şeylerde ilâhî emirlere bağlıdır. Bir şeyi yapma konusunda izin yoksa, o şeyi hiçbir şekilde yapmazlar. Şayet onlardan biri kötü bir şeyi yapmaya kalksa hak yoldan sapmış olur ve manevî hali de kendisinden alınır.

Mucizeler Allah'ın ruhunun yardımı ve ilâhî kuvvetler ile meydana geldiğinden, hiçbir sihir onların karşısında duramaz. Firavun'un sihirbazları ile Hz. Musa'nın durumu buna örnektir. Hz. Musa'nın asâsı (bir mucize olarak), sihirbazların (sihirlerinin eseri olan yılan görünümündeki) iplerini toplayıp yutmuş ve sihirlerinden geriye hiçbir ese kalmamıştır. Aynı şekilde, "muavvizeteyn" (Felak ve Nâs surelerinin) Hz. Peygambere inişiyle, ona yapılan sihrin de bir etkisi kalmamıştır. Hz. Aişe'nin dediği gibi bu sure, büyü için yapılmış bu tür düğümlere okunup üflendiğinde büyü hemen çözülürdü. Evet, sihir iman gücüyle söylenen Allah'ın isim ve zikrinin yanında varlığını sürdüremez. Tarihçiler Kisrâ'nın "Zerkeşe Kâviyân" ismindeki sancağında, altın ile işlenmiş "El-Vefku'l-Meînî" olarak isimlendirilen tılsımlı bir suretin bulunduğunu naklederler. Ancak Rüstem'in öldürülmesi ve Farsların dağılmasından sonra bu sancak yere düşmüş bir vaziyette bulunmuştur.

Tılsımcıların iddiasına göre bu sancaktaki şekil, savaşlarda galip gelmeye özgü bir tılsımdır ve o sancağı taşıyan taraf mağlup olmaz. Ancak o tılsımlı sancağı taşıyanların karşısında, Allah'ın emirlerine sarılmış olan ve imanlarından dolayı ilâhî yardım ile desteklenen Hz. Peygamberin sahabeleri olunca, bütün sihirler çözülmüş ve geçersiz olmuştur.

Şeriat ise sihir, tılsım ve gözbağcılık arasında bir ayrım yapmamış, hepsini de tek bir hükme bağlamıştır. Evet, bunların hepsi de yasaktır. Çünkü şâri ancak âhiretimiz için faydalı olacak dinimize ilişkin fiiller ile, dünyamız için faydalı olacak geçimimize ilişkin fiilleri mübah kılmıştır. Bu hususlarla ilgili olmayan fiiller ise eğer zararlıysa veya bir çeşit zarar taşıyorsa, o zaman zararları ölçüsünde yasak olur. Sihir, icra edilmesi ile zararı olan bir fiildir. Tılsımlar da onun gibi değerlendirilir. Çünkü ikisinin de etkisi aynıdır. Astroloji de, bir çeşit zarar taşır. Çünkü astrolojide, yıldızların tesirlerine inanıldığı ve işlerin idaresi Allah'tan başkalarına havale edildiği için kişinin inancı bozulur. Ama eğer ortada âhiret ve dünya faydamız için bizi ilgilendirmeyen, bununla birlikte zararı da olmayan fiiller varsa, Allah'a yaklaşmak için bu fiillerin terk edilmesi daha uygundur. Çünkü kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir.

Evet, sonuç itibariyle şeriat sihir, tılsım ve gözbağcılığı, onlardaki zarardan dolayı, aynı hükümde değerlendirmiş ve bunları yasaklayıp haram kılmıştır.

Şeriat alimlerine göre mucize ve sihir arasındaki fark ise, kelâmcıların dile getirdikleri, mucizedeki meydan okuma boyutudur. Meydan okuma, mucizenin, onu gösterecek olanın davasına uygun şekilde meydana geleceğini iddia etmektir. Kelâmcılar diyor ki: Sihir yapanların meydan okuma imkanları yoktur ve onlardan böyle bir şey vuku bulmaz. Mucizenin yalan bir davaya uygun şekilde meydana gelmesi mümkün değildir. Çünkü mucizenin doğruluğa işaret etmesi aklîdir ve yine mucizenin kendi sıfatı ve özelliği ise, tasdiktir (doğrulamaktır). Eğer mucize yalan bir davaya uygun olarak gerçekleşecek olsa, (davasında) doğru olan yalancı çıkmış olur ki, bu da imkansızdır. Dolayısıyla yalancıdan asla bir mucize sâdır olmaz.

Filozoflara göre mucize ve sihir arasındaki farkın ne olduğunu söyledik. Bu fark, en uç noktadaki hayır ve şer (iyilik ve kötülük) arasındaki farktır. Sihirbazdan hayır fiil-

leri sâdır olmaz ve o sihri hayır işlerinde kullanılmaz. Mucize sahibinden ise şer fiiller sâdır olmaz ve o da mucizeyi şer için kullanmaz. Dolayısıyla sanki bu ikisi, kendi fıtratlarının birbirine zıt olan en uzak noktasında gibidirler. Allah dilediğini doğru yola eriştirendir. Güçlü ve üstün olan O'dur ve O'ndan başka Rab yoktur.

Bu tür nefsâni etkilerden biri de **"göz değmesi"**dir. Göz değmesi (nazar etme), bakan kişinin nefsinden kaynaklanan bir etkidir ve şöyle gerçekleşir: Kişi görerek idrak ettiği şahısları veya durumları aşırı derecede güzel bulup beğendiğinde, bundan bir haset doğar ve beğendiği hususun o şahıstan ve durumdan gitmesini ister. Böylece o şeyin bozulmasına etki eder. Bu husus, yani göz değmesi fıtrî bir özelliktir.

Göz değmesi ile (sihir ve tılsım gibi) diğer nefsânî etkiler arasındaki fark şudur: Göz değmesi kazanmakla elde edilmeyen fıtrî bir özelliktir ve meydana gelişi de sahibinin tercihine bağlı değildir. Diğer nefsî etkiler ise, her ne kadar bazıları kazanmakla elde edilmeyen fıtrî şeyler olsa da, meydana gelişleri sahibinin tercihine bağlıdır. Dolayısıyla bunlardaki fıtrî olma durumu, onları meydana getirme gücüyle ilgili olup, bizzat meydana gelişleriyle ilgili değildir. Onun için şöyle demişlerdir: Sihir veya kerâmetle öldüren öldürülür. Ancak gözle (nazar etmeyle) öldüren öldürülmez. Bunun sebebi nazar etmenin, sahibinin kastetmesine, istemesine veya terk etmesine bağlı olmayan, her halukârda ondan sadır olan bir şey olmasıdır. Allah gizli olanları ve sırları en iyi bilendir.

YİRMİ DOKUZUNCU FASIL

Harflerin Esrarı İlmi Hakkında

Bu ilim çağımızda "simya" olarak isimlendirilir. Aslında tılsımla ilgili olan bu isim, varlıklar üzerinde tasarrufta bulunan mutasavvıfların terminolojsinden alınıp bu ilme nakledilmiş ve genel anlamlı bir lafzın, özel bir anlam için kullanılması şeklinde kullanılmıştır.

Bu ilim Müslümanlar arasında, İslâm'ın ilk dönemlerinden sonra, ölçüyü aşıp aşırılığa kaçan mutasavvıfların zuhur etmesiyle ortaya çıktı. Söz konusu mutasavvıflar maddî algılar perdesinin açılmasına (keşfe), bir takım olağanüstü şeyler göstermeye, unsurlar alemi üzerinden tasarruflarda bulunmaya yönelmişler, bunlarla ilgili kitaplar telif edip, terimler geliştirmişler ve varlığın "tek olan"dan geldiğini söyleyip bunların dereceleriyle ilgili iddialarda bulunmuşlardır.

Yine bu mutasavvıflar, yıldızların ve yörüngelerin (burçların) ruhlarının, kemâl (ilâhî) isimlerin yansımaları ve görüntüleri olduğunu, harflerin tabiatları ve sırlarının da bu isimlere sirayet ettiğini ve yine bu düzen içinde onların da varlıklara sirayet ettiğini iddia ederler. Varlıklar ilk yaratıldıklarından beri, bir aşamadan diğerine geçerek sırlarını açığa vururlar. İşte bunun için, tam olarak konularına vâkıf olunamayan ve meseleleri saymakla bitmeyen simya ilminin kollarından biri olan "harflerin esrarı (sırları) ilmi" doğmuştur.

Bûnî, İbn-i Arabî ve bu ikisinin izinden gidenler tarafından bu konuda çok sayıda eser telif edilmiştir. Onlara göre bu ilmin semeresi, varlıklara sirayet etmiş olan sırları kuşatan harflerden doğan, "en güzel isimler" (esmâu'l-husnâ) ve ilâhi kelimeler ile rabbânî nefislerin tabiat aleminde tasarrufta bulunmasıdır. Sonra harflerdeki bu tasarrufun sırrı konusunda anlaşmazlığa düştüler. Bazıları bunun sırrını harflerin oluşumundaki mizaca (karışıma) bağlar ve elementlerde olduğu gibi harfleri de tabiatları açısından dört

kısma ayırırlar. Bu dört tabiattan her biri, harf gruplarından birine özgüdür ve gerek etkileme, gerek etkilenme yönüyle bu tabiatta tasarrufta bulunmak o harf grubuyla olur.

Böylece harfler "teksîr" (kırmak, bölmek) olarak isimlendirilen yapay bir kanuna göre, elementlerin çeşitlerine bağlı olarak ateş, hava, su ve toprak gruplarına ayrılır. Buna göre (baştan itibaren sırayla) "elif" ateş, "be" hava, "cîm" su ve "dâl" toprak grubunda yer alır. Aynı şekilde bütün harfler bu sıra içinde kendi gruplarına yerleştirilir. (Yani "dâl"dan sonraki harf tekrar ateş grubundan başlatılır ve sıralama bu şekilde devam eder). Buna göre her grupta yedi harf yer alır:

Ateş grubu: Elif, he, tı, mîm, fâ, sîn ve zel.

Hava grubu: Be, vâv, ye, nûn, dâd, te ve zı.

Su grubu: Cîm, ze, kef, sad, kaf, se ve ğayın.

Toprak grubu: Dal, hâ, lâm, ayın, ra, hı ve şın.

Ateş grubundaki harfler, soğuk hastalıkları uzaklaştırmak ve istenildiğinde, maddî veya hükmî olarak, hareretin gücünü katlayarak artırmak içindir. Tıpkı savaşlarda, öldürme ve saldırılarda Mars'ın güçlerinin katlayarak artırılması gibi. Su grubundaki harfler ise humma gibi hararetli hastalıkları uzalaştırmak ve istenildiğinde maddî veya hükmî olarak soğuk kuvvetleri katlarayar artırmak içindir. Tıpkı Ay'ın güçlerinin katlanarak artırılması gibi. Ve bunun gibi diğer örnekler.

Bazıları ise harflerdeki tasarrufların sırrını, onların işaret ettikleri sayılara bağlar. Çünkü ebced (alfabe) harfleri, konuluşları itibariyle veya tabii olarak, bilinen belli harflere işaret ederler. Ve bu sayılar arasındaki uygunluktan dolayı, bizzat harflerin kendileri arasında da bir uygunluk meydana gelir. Örneğin "be", "kef" ve "ra" arasındaki uygunluk gibi. Çünkü bunların hepsi kendi basamaklarında 2'ye işaret ederler. Be birler basamağında (2), kef onlar basamağında (20) ve ra da yüzler basamağında (200) ikiye işaret eder. Aynı şekilde bu harfler ile, kendi basamaklarında 4'e işaret eden "dal", "mîm" ve "te" arasında da uygunluk vardır. Çünkü 4, 2'nin iki katıdır. Sayılardan vefkler[191] çıkarıldığı gibi, harflerden de çıkarılır. Her harf grubu, şeklin veya harflerin sayısı bakımından kendisiyle uyum içinde olan vefk grubuna özgü olur. Böyece aralarındaki uygunluktan dolayı harflerin sırrından ve sayıların sırrından oluşan tasarruf birbirine karışmıştır.

Harfler ile tabiatların mizaçları arasındaki veya harfler ile sayılar arasındaki uygunluk, anlaşılması çok zor bir husustur. Çünkü bunun ilimler veya kıyaslamalar ile bir ilgisi yoktur. Bunlarla uğraşanların bu konudaki tek dayanakları zevk ve keşiftir. Bûnî şöyle diyor: Harflerin sırları, aklî kıyasla ulaşılacak şeylerden değildir. Buna ancak müşâhede (keşf) ve ilâhi yardımla ulaşılır.

Bu harflerle ve onlardan oluşan isimlerle tabiat aleminde tasarrufta bulunmaya ve varlıkların bunlardan etkilenmesine gelince, pek çoklarından mütevâtir olarak bunların

[191] Vefkler (tekili vefk) harfler veya sayılar ile altıgen biçiminde yapılan ve farklı türleri olan şekillerdir.

vâki olduğu nakledildiği için, artık bunların varlıkları inkar edilemez. Belki tabiat aleminde bu şekilde tasarrufta bulunanlar ile tılsımlarla tasarrufta bulunanların yaptıkları şeyin aynı olduğu sanılabilir. Ancak bu doğru değildir.

Tılsımla uğraşanlara göre tılsımın hakikati ve etkisi, kahr (zorla istediğini yaptırma, üstün ve galip gelme) cevherinden gelen ruhânî güçlerdir ki, bunlar, himmet ile (nefsî güç ve azimle) desteklenmiş olarak, yıldızların konumlarındaki sırlar, sayısal nispetler ve söz konusu tılsımların ruhâniyetini celbeden buhurlar sayesinde, terkib edildikleri (karışıma girdikleri) şeyde kahr ve galebe fiilini icra ederler. Bunun faydası ulvî tabiatları süflî tabiatara bağlamaktır. Onlara göre bu hava, su, toprak ve su elemnetlerinden oluşan bir maya gibidir. İçine karıştığı şeyi kendi şekline ve suretine çevirir. Madenî cisimler için iksir de tıpkı maya gibidir. İçine sirayet ettiği madenleri kendi özelliğine çevirir. Bu yüzden "kimyanın konusu, ceset içinde cesettir" derler. Çünkü iksirin parçalarının tamamı cismânidir. (Yani hem madenler, hem de onların içine sirayet eden iksir ceset (yani cisim) olduğu için, ceset içinde ceset olma durumu ortaya çıkar). Aynı şekilde "tılsımın konusu ceset içinde ruhtur" derler. Çünkü tılsım, ulvî tabiatları süflî tabiatlara bağlamaktır. Süflî tabiatlar ceset, ulvî tabiatlar ise ruhâniyettir.

Tılsım yapanların tasarrafları ile isimlerle (harf ve isimlerin sırlarıyla) tasarrufta bulunanların tasarrufları arasındaki farka gelince: Önce bilinmeli ki tabiat alemi üzerinde sadece insan nefsinin ve beşerî himmetlerin tasarrufu söz konusudur. Çünkü insan nefsi tabiatı kuşatmıştır ve ona bizzat hakimdir. Bu bilindikten sonra şimdi aradaki farkı söyleyelim. Tılsım yapanların tasarrufu, yıldızların ruhâniyetlerini aşağıya indirmek ve onları bir takım suretlere veya sayısal nispetlere bağlamaktır. Böylece mayanın, içine karıştığı şeyi kendi özelliğine çevirmesi gibi, bu ruhâniyetlerin de bağlandıkları şeyi kendi tabiatlarına çevirmeleri hedeflenir. İsimler ile uğraşanların tasarrufları ise, mücâhede ve keşf sayesinde elde ettikleri ilâhî nur ve rabbânî yardım ile olur. Bu durumda tabiat onlara itaatsizlik etmeden boyun eğer. Yıldızların kuvvetlerinden veya başka bir şeyden yardım almaya da ihtiyaç duymazlar. Çünkü onların gördükleri yardım (yani ilâhî nur ve rabbânî yardım), söz konusu yardımlardan daha üstündür.

Tılsım yapanlar, yıldızların ruhâniyetlerini indirmek için nefsi kuvvetlendirmek hususunda az da olsa riyâzete gereksinim duyarlar. Bu riyazetlerin en kolayı (Allah'tan başkalarına) yönelmektir. İsimlerle uğraşanların durumu ise farklıdır. Onların riyâzeti en büyük riyâzettir ve bunu da varlıklarda tasarrufta bulunmak amacıyla yapmazlar. Çünkü böyle bir amaç gütmeleri onlar için (maddi algıların ötesine geçmelerinin, yani keşf ve müşâhedenin önünde) bir engeldir. Dolayısıyla onların tasarrufları, (Allah'a yönelişlerinin ve riyazetlerinin bir sonucu olarak) Allah'ın onlara vermiş olduğu kerametlerden biridir. Eğer onlar, müşâhede ve keşfin bir sonucu olan, Allah'ın sırlarını ve melekûtun (yani ruhlara has gayb aleminin) hakikatlerini bilmekten uzak olur ve sadece isimler ile harflerin ve kelimelerin tabiatları arasındaki uygunlukları bilmeye yönelirlerse ve bunlar ile tasarrufta bulunurlarsa –ki bunu yapanlar simyacılardır- işte o zaman onlar ile tılsım yapanlar arasında bir fark kalmaz. Hatta bu durumda tılsım yapan, ilmî ve tabii temellere ve sistemli kurallara dayandığı için daha sağlam olur.

Oysa isimlerin sırlarıyla uğraşanlar, eğer Allah'a yönelişlerindeki ihlaslarını kaybetmiş olmalarından dolayı, kelimelerin hakikatlerine (sırlarına) ve (isimler ile harflerin

ve kelimelerin tabiatlarının) uygunluklarının eserlerine ulaşmalarını sağlayacak keşften mahrum olurlarsa, o zaman tılsım yapanlardan daha zayıf ve düşük bir derecede olurlar. Çünkü onların dayanacakları ilmi deliller ve kanunlar da yoktur.

İsimlerle tasarrufta bulunanlar bazen kelimelerin ve isimlerin güçlerini, yıldızların güçleriyle karıştırırlar ve esmâu'l-hüsnâ'yı zikretmek veya onlara –hatta başka isimlere- uyan vefklerin resimlerini çizmek için, o isimlere uyan yıldızların talih hanelerinde oldukları zamanları seçerler. Bûnî "El-Enmât" olarak isimlendirdiği kitabında böyle yapmıştır. Onlara göre bu uygunluk, "kemâl isimlerin (esmâu'l-hüsnâ'nın) berzahı" demek olan "hadaratü'l-amâiyye"den kaynaklanır ve bu isimlerin ayrıntılarının hakikatlere inişi, mevcut uygunluklar şeklinde olur. Onlara göre bu uygunlukların ispatı ancak müşâhede ile olur. İşte eğer isimlerle uğraşanlar müşâhededen uzak olur ve bu uygunluğu taklit yoluyla (başkalarından) öğrenirlerse, o zaman onların yaptıkları ile tılsımcıların yaptıkları arasında bir fark kalmaz. Hatta söylediğimiz gibi, bu durumda tılsım yapanın işi daha sağlam olur.

Aynı şekilde tılsım yapanlar da, kelimeler ve yıldızlar arasında mevcut olan uygunluktan dolayı, yaptıkları tılsımlar ve yıldızlarının güçleri ile belli kelimelerden oluşmuş duaların güçlerini birbirine karıştırırlar. Ancak onlara göre kelimelerin uygunluğu, bu uygunluğu müşâhede halinde elde etmiş olan isimlerle uğraşanlarınki gibi değildir. Aksine onlar için bu uygunluk, kendi sihir yöntemlerindeki usullerin gereklerinden kaynaklanır. Bu da yıldızların cevherler, sonradan var olan şeyler, zâtlar ve manalar gibi varlıklar alemindeki her şeye göre bölünüp taksim edilmesiyle olur. İşte harfler ve isimler de bunların içindedir. Böylece yıldızlardan her biri, belirli bir varlık grubuna tahsis edilir.

Tılsımcılar aynı esastan hareketle, garip ve kabul edilemiyecek bir şekilde Kur'an'ın surelerini ve ayetlerini de, kısımlara ayırırlar. Mesleme Macrîtî "El-Gâye" isimli eserinde böyle yapıyor. Görüldüğü kadarıyla Bûnî de "El-Enmât" isimli eserinde tılsımcıların yolunu esas almıştır. "El-Enmât" isimli eser, içindeki dualar ve bu duaların yedi yıldızın saatlerine taksim edilişi incelenir, sonra da "Gâye" isimli kitaptaki "kıyâmâtü'l-kevâkib" olarak isimlendirilen her yıldız için yapılan dualar gözden geçirilirse bu gerçek anlaşılır. Bunun sebebi ya "El-Enmât"ın maddesini tılsımcıların söylediklerinin oluşturması, ya da ilk yaratışın temelindeki ve ilim berzahındaki uygunluğun böyle olmayı gerektirmesidir. **"Size ilimden ancak çok az bir şey verilmiştir." (İsrâ Sûresi, 85).** Şâri'nin haram kıldığı bütün ilimlerin varlığının inkar edilmesi gerekmez. Örneğin sihrin haram olmasına rağmen varlığı gerçektir. Ancak ilim olarak bize bildiklerimiz yeter.

Simya ile uğraşanlara göre bu ilim dalının kollarından biri de kelimelerin harfleri arasında bağlantılar kurarak sorulardan cevapları çıkarmaktır. Onlar gelecekteki olaylara ilişkin bilgileri elde etmede asıl metodun bu olduğu izlenimini veriyorlar. Aslında bütün bunlar ne olduğu belirsiz ve anlaşılmayan bilmece şeklindeki sözlere benziyor ve şekilde çok şey söylemişlerdir. Bunların en ilginci, daha önce bahsetmiş olduğumuz, Sebtî'nin "Zâyircetü'l-alem" (alemin zâyircesi)dir.[192]

[192] Bu konu birinci bölümün son faslı olan altıncı faslın sonunda yer almıştı. Orada "Zâyircetü'l-alem"in ne olduğu ve onun üzerinden nasıl işlem yapıldığı izah edilmişti. O açıklamaların bir bölümünü buraya nakledelim. Daha geniş bilgi için işaret ettiğimiz yere bakılabilir: *"Gaybı bilmek için kullanılan sunî usullerden biri de, Mağrib'in büyük mutasavvıflarından Ebu Abbas Sey-*

Şimdi burada, onların söyledikerine göre, söz konusu zâyirce ve bunun etrafına yazılmış daireler ve cetveller ile sorulardan cevapları çıkartma işleminin nasıl yapıldığını açıklayacağız. Sonra da bu konudaki gerçeği, yani bu işlemle elde edilen cevapların gaybî bilgiler olmadığını, sadece ifadedeki soru ve cevap arasındaki uygunluk olduğunu ortaya koyacağız. Buna daha önce de değinmiştik. Bu kasidenin sahih olduğunu gösteren bir rivayete sahip değiliz. Ancak görünürde onun en sahih nüshasının seçmeyi hedefledik. Nimeti ile başarıya ulaştıracak olan Allah'tır. Kaside şudur[193]:

Sebtî Rabbine hamd eder
İnsanlara gönderilen kılavuza salât eder
Peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilen Muhammed'e
Sahabeler ve onları takip edenlerden "Allah razı olsun" der
Dikkat et! Bu, alemin zâyircesidir
Ki, vicdan ve akıl ile onun faydalı olduğunu görürsün
Kim onu doğru ve sağlam bir şekilde yerleştirirse
Yüce olanın (Allah'ın) idare ettiği hükümleri idrak eder
Ve kim sağlamca (parçalarını birbirine) bağlarsa
Kuvvet bulur ve her şeyi elde eder
Kim (ondaki) her şeyi yerli yerinde yaparsa, sırrına hakim olur,
Nefsini bilir ve veliliği sahih olur
Emir aleminde onun her şeyi bildiğini görürsün
İşte bu, zikirlerle kemâle erenin makamıdır
Bunlar saklamanız gereken sırlardır
Onları daireler şeklinde yerleştir ve Ha'yı ortaya al
Tı için bir arş vardır, nakışlarımız ondadır
Nazım (şiir) ve nesir ile onun listelendiğini görürsün
Dairelerin nispetleri, yörüngelerinin nispetleri gibidir
Yıldızları, en yüksek derecelerinde resmet
Onların evtârlarını (çizgilerini) çıkart ve harflerini resmet
Öncekilerin yaptığı gibi harfleri boş olan yerlerde tekrarla

dî Ahmed Sebtî'ye nispet edilen ve "Zâyirecetü'l-Alem" olarak isimlendirilen usuldür. Ebu Abbas, altıncı yüzyılın sonlarında, Muvahhidîn hükümdarlarından Ebu Yakup Mansur zamanında Merakeş'de yaşamıştır. Bu usulün garip bir uygulaması vardır. Seçkin kişiler, bu usulün çok kapalı bilgi ve sembollerinden gaybî bilgiler elde etmeye çok düşkündürler ve bunun için sembollerini ve kapalılığını çözüp keşfetmeye büyük gayret sarf ederler.
Bu usulün uygulanma esası şu şekildedir: İçinde, birbirine paralel olan ve yörüngelerin, ruhanî varlıkları, ilimlerin ve diğer bütün varlık gruplarının sembolleri olan dairelerin bulunduğu büyük bir daire vardır. Her daire kendi yörüngesinin kısımlarına göre kısımlara ayrılmıştır. Her kısmın çizgileri merkezden geçer ve "evtâr" olarak isimlendirilir. Her vetr çizgisi üzerine konulmuş birbirini takip eden harfler vardır. Bu harflerden bir kısmı çağımızda da Mağrib'teki defterdarlar ve katipler tarafından, sayıların (rakamların) sembolü olarak kullanılan ve "birşûm'z-zimâr" olarak isimlendirilen harflerdir. Bir kısmı ise Zayirce dairesinin içinde yer alan ve "birşûmu'l-gubâr" olarak isimlendirilen harflerdir."

[193] Görüleceği üzere kaside harflerin, Arapça dil kurallarının ve diğer hususların sembol olarak kullanıldığı ve söylenenlerden neyin kastedildiği anlaşılmayan son derece kapalı bir üslupla yazılmıştır.

Evtârları onların çizdiği gibi çiz ve hanelerini düzgün yap
Onların (öncekilerin) yaptıklarını tahkik et, nurları parlar
Bir mühendis gibi tabiatlara (mizaçlara) ilişkin ilimleri
Ve mûsikî ile dikdörtgen ilmilerini de tahsil et
Mûsikî ile (eskilerin) harf ilmini ve alet ilmini eşitle
Sonra bunları tahkik ederek araştır ve tahsil et
Dairelerini eşitle, harflerini denkleştir
Dünyalarını bırak, iklimleri (bölgeleri) tabloda göster
Bir emirimiz var ve o, devletin sonudur
Yıkılan ve hükmü sonra eren Zenâte devletinin
Ve Endülüs'ün bir parçası, Hud oğullarına ait olan
(Sonra) Nasr oğulları geldi ve zaferleri birbirini izledi
Onlar hikmet ehli olan hükümdarlar ve süvarilerdi
Dilersen kim olduklarını söyleyebilirsin, şimdi ülkeleri bomboş
Ve Tunus'ta hüküm süren Muvahhidlerin Mehdî'si
Doğuya vefkler ile (talihleriyle) inen hükümdarlar
Fenş ve Barselona, bunların harfi ra'dır
Frenklerinin harfi dâl'dır, tı ile kemâle erdir
Kinâve hükümdarları, onlar kaf'larını isterler
Bizim kavmimiz zaafa düşmekle hüküm altına alındı
Hind, Habeş, Sind ve Hürmüs
Fars, Tatar ve onlardan sonrası aydınlık
Kayserleri ha'dır, Yezdecirdleri kef'tir
Ve Kıptîlerinki ise uzun bir lâm'dır
Abbasîlerin hepsi de asil ve muazzamdırlar
Ancak Türkler onların hükmüne son vermiştir
Eğer hükümdarları (talihlerini) tetkik etmeyi dilersen
Onları (isimlerini) haneler içine al, nispetlerini göster ve listele
Harflerdeki kanunun hükmüne ve (harflerin) ilmine göre
Ve (harflerin) tabiatlarının ilmine göre, bunların hepsini göster
Kim ilimleri bilirse, ilmimizi de bilir
Varlığın sırlarını tamamen öğrenir
İlmi kökleşir ve Rabbini bilir
Ha ve mîm'i ayırarak (vuku bulacak) savaşların ilmini elde eder
Nerede bir isim gelse ve aruz onu ikiye ayırsa
Hakîm'in, onun hakkındaki hükmü kesin olarak öldürülmektir

Sana harfler gelecek, çarpmak için onları eşitle
Sana ayrılmış olarak Sibeveyh'in harfleri gelecek
Nekire yaparak onları sağlamlaştır, karşılaştır, değiştir
Ve yüksek haykırışınla parçalarını ayır
Genelde düğümde ve boğazlananda bilinir
Akılda beliren iki sıfatını daha ekle
(Bir yıdızın) doğuşunu seç ve derecesini eşitle
Sonra merkezlerini ters çevir ve döndürerek düzelt
O zaman kişi (istediğini) idrak eder ve hedefine ulaşır
Harfler (sırlarını) verir ve nazımdaki manaları açığa çıkar
Eğer uğurlu ise yıldızlar onu mutlu eder
Hükümdarlıkta isminin yüceleceğini bilmek sana yeter
Dâl ile remz edilenin olduğu yerde
Kaynağın yerini bulursun
Zîr'in evtârları ve bam telleri ha içindir
İkili üçgenler cîm'de açığa çıkmıştır
Yıldızları oraya sok ve onları tabloda eşitle
Ebâcîd (Elif, be, cîm, dâl) ve diğer harfleri resmet
Dinimiz, fıkhımız ve nahv için
Asıl olan ilmi öğrenip tahsil et
Vefkin merkezde olduğu zaman otağa gir
Ve O'nun (Allah'ın) ismini zikret, tekbir ve tehlil et[194]
Her isteğe ilişkin beyitler çıkar
Tabii bir nazım ve Yüceden gelen sır ile
Onların hepsini sonuna kadar say
Ve fatihaların ilminde bir kaynak göreceksin
Beyitler çıkar, binin yirmi ile çarpılmasından
Ve onları tabloda göster ey dost
Sana çarpımın bütün sanatlarını gösterir
Böylece başarı ve üstünlük senin için sahih olur
Zîr'lerini kâfiyeli söyle, nakaratlar ile öv
Onları zîr dairelerine yerleştir ve tahsil et
Onları vefklere göre ve hazırlanışlarındaki asla göre yerleştir
Harflerin sırlarındaki hoşluk, onların çıkarılmalarıdır.

[194] Tekbir etmek (veya tekbir getirmek), "Allah'u ekber" demek, tehlil etmek ise "lâ ilâhe illallah" demektir.

(Bu beyitlerden sonra 23 rakamı ve şu harfler birer işaret ve sembol olarak sıralanır).

23 kef, vâv, kef, elif, kef, ha, vâv, elif, he, ayın-mîm, lâm-he, ra, lâ, sîn-ayın, kef-ta, elif, lâm, mîm, nûn, ha, ayın, fe, vâv ve lâm.

Aşağıdaki beyitler vezinlerin nisbeti, keyfiyetleri, karşılıklarındaki ölçüler, tabiatların birbirine karışma yerlerine nisbetle ayırıcı derecenin kuvveti, tıp ilmi ve kimya sanatı hakkındadır.

Ey Câbir'in ilmi ile birlikte tıbba talip olan kişi!
Ve ey bunlarla birlikte ölçülerin ölçüsünü bilen kişi!
Eğer tıp ilmini öğrenmek istersen mutlak bir nisbet gerekir
Mizan'ın hükümleri için. Böylece kaynağa rastlarsın
Böylece hastanız şifa bulacak, iksir çok sağlamdır
Tashih ederek yaptığınız karışımlar açığa çıkacak

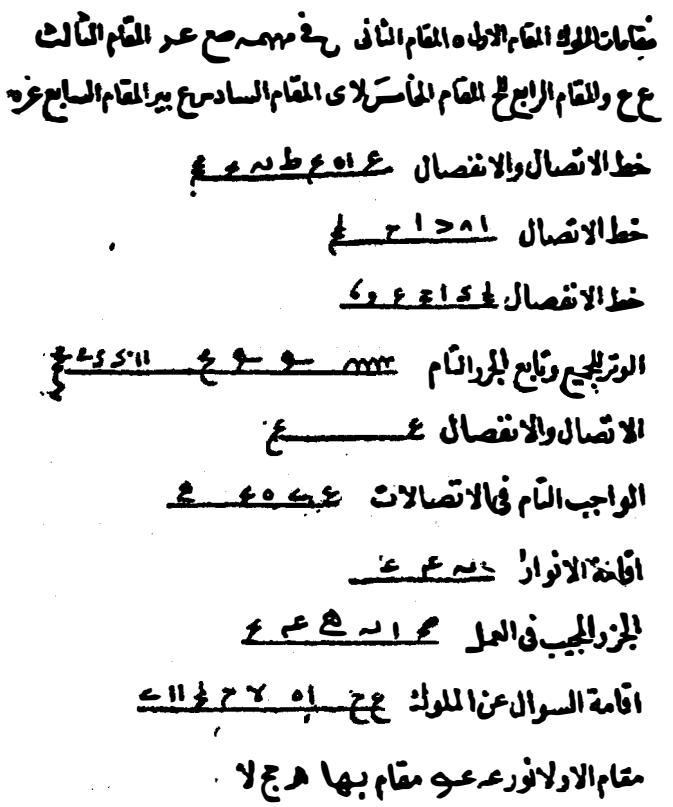
Ruhânî tıp hakkında:

Sen İlavus'u 565 diliyorsun, onun yağışını
Behrâm, Bircîs ve yedi yıldızın hepsini
Soğuk hastalıklardaki acıları çözmek için, onu iyileştirirler
Aynı şekilde nereye nakledilmiş olursa olsun terkipleri de

Hükümdarların çocukları ve oğullarının doğumundaki (talih durumlarını gösteren) şuaların (ışıkların) düştükleri yerler hakkında:

Şuaların düştükleri yerlerin ilmi zordur
Onların uzak kenarları bir mıntıkada ortaya çıkar
Ancak hac'da imamımızın bir makamı vardır
Yıldızların genişliği denk olunca o açığa çıkar
Uzunluk ve genişlikleri arasındaki merkezlere işaret eder
O anlamı idrak eden yükselir, sonra üstünlükte yarışır
Dikdörtgenin köşeleri batış yerleridir
Altıgenleri için, onu takip eden bir üçgen hanesi vardır
Bir dikdörtgen daha ilave edilir, onun ölçüsü kesinlikle budur
Onu merkeze yerleştir ve bunu ayın'la yap
Senin şuaların iki rub (dörtte bir) nisbetindedir
Sad ile ve onu ikiye katlayarak karesini ortaya çıkar

Bu işlem hükümdarlarla (onların talihleriyle) ilgilidir. Bu işlemin yapılması düzenli kurallarla olur ve bundan daha ilginç bir şey görülmemiştir. (Bu beyitler ve açıklamadan sonra sembolik nitelikteki aşağıdaki şekil yer alır).

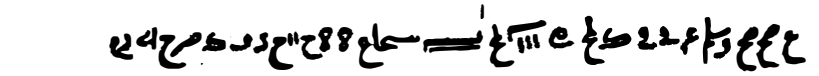

Ruhânî etkilenme ve Rabbânî boyun eğiş hakkında:

Ey Rabbini tehlil etmedeki sırrı arayan kişi!
O'nun en güzel isimlerinde bunun kaynağını bulursun
İnsanların en seçkinleri sana kâlpten itaat ederler
Aynı şekilde reisleri de, güneşte etkilenme olmuştur
Bütün insanların sana bağlandıklarını görürsün
Söylediğin hak kabul edilir, başkalarınınki kulak ardı edilir
Senin yolun söylediğim bu yoldur
Diğer yollar başkalarının, zaferiniz ortaya çıkmıştır
Eğer bu alemde takva ile ve sağlam bir din ile
Yaşamak istersen ya da iyilerden olmak istersen (yolun budur)
Bu sanatın sırrıyla Zü'n-Nûn ve Cüneyd gibi olursun

Ve senin Bestâmi'nin sırrına büründüğünü görüyorum
(O zaman) ulvî alemde konuşursun
Hintlilerin ve büyük sûfilerin dediği budur
Resulullahın hak yolu parlıyor
Hiçbir sanatın hükmü Cebrail'in getirdiği gibi değildir
Şiddetle yakalaman tehlildir,[195] *yayın (onun sırrına) vâkıf olmandır*
Perşembe günü başlangıçtır, pazar günü açığa çıkar
Cuma günü de yine aynı isimlerle başlarsın
Pazartesi esmâü'l-hüsnâ ile tamamlarsın
Tı harfinde bir sır vardır, he harfinde de
Eğer onu sana gösterirse, hepsinin nisbeti geçersiz olur
Şartları, bunların uğur saatinde nakşedilmesidir
Ufalanmış öd kokusu ve buhur ile birlikte
Üzerine dua olarak Haşr Sûresinin sonunu
İhlas ve Fatiha surelerini okursun
Yıldızların nurları şu simgelerle birleşir: Lâm-ayın-elif-nûn-ye lâ he-ye ye lâ zı ğayn lâm-dal sin-ayın kaf sad-ha mim fe vâv ye
Sağ elinde demir ve mühür vardır
Başını rahat bırak, ama duada değil
Kalbini Haşr ayetine yönelt
Ve insanlar uyurken son onu güzel bir şekilde oku
Varlıktaki sır budur, ondan başka bir şey yoktur
O, en büyük ayettir, onu tahkik ve tahsil et
Hizmetinde ciddi olursan, onunla kutup olursun
Ve ulvî alemden sırlar idrak edersin
Nâci ve ondan önce de Ma'ruf (bu sırları) sakladılar
Hallâc ise bunları açığa vurdu (ve öldürüldü) bunu iyi bil
Şiblî de daima bunlara sarılmıştı
Böylece müridlerin üzerine çıkıp yükseldi
Mücâhede ile kalbine kir ve lekelerden arındır
Zikirlere devam et, oruç tut, nafile ibadetler yap
Bu topluluğun sırrına, ilimlerin sırlarını tahsil edip bilen
Muhakkik (gerçekleri araştıran) kimseden başkası nail olamaz

(Bu beyitlerden sonra aşağıdaki semboller yer alıyor).

Aşağıdaki beyitler muhabbetin (sevginin) makamları, nefislerin meyli, mücâhede, itaat, ibadet, sevgi, aşk, yokluğun yok olması (fenâu'l-fenâ), yöneliş, murâkabe ve samimi dostluk hakkındadır:

[195] Lâ ilâhe illallah, demendir.

Bircîs'in sevgide bir makamı var
Onu kalayla veya bakırla karıştırıp tamamlamışlar
Gümüşle olduğu da söyleniyor, onu gördüm
Çizgilerinin yükselişini uğur sayman doğrudur
Onunla ayın nurunu artırmaya yönel
Asıl olan onu, ayın güneşi kabul etmendir
Duası bir gaye içindir ve onu gerçekleştirir
Onun için Tasayman'dan apaçık bir dua vardır,
Harfleri dal ile veya lâm ile nakşedeceksin
Ve bununla kare için bir vefk oluşur
Eğer arzun onun işaretlerini sevmiyorsa
O zaman dal geçersiz olur, Zeyneb'in vâv'ı ortaya çıkar
Eğer arzun beğenirse, onun be'sini
Ve onların be'sini güzelleştir, onlardan geriye kalan azdır
Onların şartlarına uygun karışık şekiller nakşet
Daha fazlasını yaparsan, onu kendi fiiline nispet et ve eşitle
Meryem (Sûresinin) girişi ve ikisinin fiili eşittir
Bûrî ve Bestâmî'nin, bu sureyi okurlar
Bir yönelişin olsun ve araştırıcı ol
Vahşî (yakalanamaz) delilleri ele geçirmek için
Hanelerini bin küsür kere tersine çevir
Onların bâtını sırdır ve sırlarında ortaya çıkarlar

Nihâi makamlar hakkında:

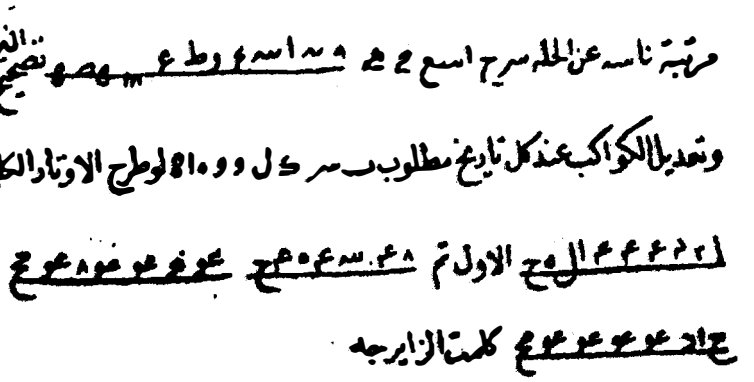
Gayb, yüce alemin bir sureti olarak senindir
Onun mûcidi zamandır veya elbisesi süstür
Güzellikte Yusuf, bu da onun benzeridir
(Bu sure) nesir ve okunan bir hakikat olarak inmiştir
Elinde bir kudret var ve gayb hakkında konuşur
Bülbüle cevap veren bir uda benzer
Behlül, onun güzelliğine olan aşkından cinnet geçirdi
O, Bestâmi'ye görününce onu çaresiz bıraktı
Onun sevgisinden Cüneyd'e ve Basrî'ye içirilince
Bedeni ihmal ettiler ve öldüler
Tehlil ile onun en son noktası talep edilir

Kim esmâü'l-hüsnâ ile nisbetsiz olarak bezenirse
Ve kim en güzel olanlara devam ederse
Muradına erer, ulvî komşularına yakın olur
Hizmetin güzel olursa, gaybtan haber verirsin
Kendisine sığınılan, sana hayret edilecek şeyler gösterir
İşte zafer ve kurtuluş budur, ona güzellik nail olur
Bu hususta bazı ilaveler vardır ki açıklamaları gelecek

Aşağıdaki beyitler vasiyet, bitiriş, iman, İslâm, haram kılma ve ehliye hakkındadır:

Kasidemiz budur, (beyitlerin) sayısı doksandır
Bunun üzerinde olan giriş, bitiriş ve listedir
Sayıları doksan olan bu beyitlere hayret ettim
Onlardan sayıları belli olmayan başka beyitler doğar
Kim bu sırrı anlarsa nefsini anlar
Ve müteşâbihlerin tefsirini de anlar
İnsanlara sırrımızı açıklamak şer'an haramdır
Seçkinlerden olup buna ehil olsalar bile
Eğer ehil olanlara açmak istersen, çok sağlam yemin al
Ve çok uzun araştırmalarla onların dindarlığını dene
Belki onların sırlarını duyarak sırrı ifşa etmekten
Kurtulur ve yüceler aleminde bir reis olursun
Biz Abbas'ı, sırrını tuttuğu için yüceltiriz
O böylece mutluluklara erişti ve makamı yükseldi
Resulullah insanlara hitap için ayağa kalktığında
Gölgelemek için başında durmuş ve hitap böyle tamamlanmıştı
Ruhlara, onların görünümleri olan bedenler giydirildi
Ve bedenlerin öldürülmesiyle ruhlar geri döndü
Ulvî aleme. Orada yok oluşumuz yok olur
Ve ruhlar üst üste vücut elbiselerini giyer
Nazım (kaside) burada tamamlandı, ilâhımız
Resullerin sonuncusuna, onu yücelten bir selamla selam etti
Arşın ilâhı olan, yüce ve ulu Allah
Bütün insanların efendisine selam etti
Rehberimiz, şefaatçimiz ve önderimiz Muhammed'e
Ve kerâmet ve yücelik ehli olan sahabelerine

(Bu beyitlerden sonra da aşağıdaki sembolik şekiller yer alıyor.)

Şimdi bu işle meşgul olanlardan naklederek, zâyircetü'l-alem'den soruların cevaplarının nasıl çıkartıldığını izah edelim:

Sorulan sorunun, derecelerin sayısı oranında 360 cevabı vardır. Belirli bir tâli' (öğrenilmek istenen talih durumu) hakkındaki tek bir sorunun cevabı, evtâr harflerine izafe edilen soruların ve kasidenin beytinden harflerin çıkarılması işlemindeki uyumun değişmesine bağlı olarak, değişiyor.

Tenbih: Evtâr ve cetvel (tablo) harflerinin terkibi üç usul üzerine olur: Birincisi, Arapça harflerdir ve bunlar kendi şekilleriyle nakledilir. İkincisi, gubâr (toz) tarzında resmedilen harflerdir ve bunlarda değişme meydana gelir. Bunlardan bir kısmı, eğer devir dörtten fazla olmazsa, kendi şekilleriyle nakledilir. Eğer dörtten fazla olursa, onlar basamağının ikinci basamağına nakledilir. Aynı şey, biraz sonra açıklayacağımız gibi, yapılan işleme göre yüzler basamağı için de geçerlidir. Üçüncüsü zimâm (yular) tarzında resmedilen harflerdir. Ancak zimâm tarzında resmetmek ikinci bir nisbet (oran) verir. Bu da birler basamağında binin yerini tutması ve on mesâbesinde olmasıdır. Yine bu harfler Arapçadaki beş ile orantılıdır. Dolayısıyla cetvelin hanesine, bu şekilde üç harf, öteki şekilde iki harf konur. Diğer taraftan cetvelin bazı haneleri boş bırakılır. Eğer devirler dörtten fazla olursa, boş haneler cetvelin uzunluğundaki sayılar içinde hesap edilir, eğer dördü geçmezse sadece dolu haneler hesap edilir.

Soru üzerinde işlem yapmak için, yedi esasa ihtiyaç vardır: Evtâr harflerinin sayısı. Bu sayılar on ikişer on ikişer çıkarıldıktan sonra devirlerinin ezberlenmesi. Ki bu devirlerin sayısı daima, tam olduğunda sekiz, eksik olduğunda altı olur. Tâli'nin derecelerini bilmek. Burcun sultanını (delil ve kuvvetini) bilmek. Asıl olan en büyük devri –ki bu her zaman bir tanedir- bilmek. Tâli'in asıl devre izafe edilmesinden çıkan sonuç. Tâli'in, burcun sultanındaki devirle çarpılmasından çıkan sonuç. Burcun sultanının tâli'e izafesi. Evet, bütün bunlar dört ile çarpılmış üç devirden elde edilir. Böylece devirlerin toplamı on iki olur. Bu üç devir, dörtten üçlü olarak çıkar. Her çıkışın bir başlangıcı vardır. Sonra bunlar dörtlü ve aynı şekilde üçlü devirlerle çarpılır. Sonra bunlara altının iki ile çarpımıyla da ulaşılır. Yine bunların da çıkışları vardır. Bütün bunlar yapılan işlemde or-

taya çıkar. Bu on iki devrin bazı sonuçları vardır. Bu tek bir sonuç olabileceği gibi, altıya kadar daha fazla sonuç da olabilir.

Başlangıç olarak, tâli' yay burcunun ilk derecesindeyken "zâyirce eski bir ilim midir, yoksa sonradan mı ortaya çıkmıştır?" şeklinde bir soru soralım. Vetr harflerini ve sonra soru harflerini yay burcunun ve onun eşi olan ikizler burcunun başına yerleştiririz. Üçüncüsü olan kova burcunun vetri (çizgisi) merkeze kadar çekilir. Sonra ona soru harflerini ekler ve sayısına bakarız. En az 88 ve en çok 96 olur. Sahih olan devrin tamamı budur. Sorumuzdaki harflerin sayısı doksan üçtür. Eğer harflerin sayısı doksan altıdan fazla olursa, on iki devrin tamamı çıkartılarak soru kısaltılır. Çıkarılanlar ve geriye kalanlar akılda tutulur. Sorumuzdaki devirler yedidir, kalanlar ise dokuz. Tâli' on iki dereceye ulaşmazsa onları harfler içinde sabit tutarsın, eğer ulaşırsa onlar için ne bir sayı ne de bir devir sabit tutmazsın.

Yine üçüncü durumda tâli' yirmi dörtten fazla olursa, sayılarını sabitle. Sonra bir tane olan tâli'i, dört tane olan tâli'in sultanını ve bir tane olan en büyük devri sabitle. Sonra tâli' ve devri –ki bunların toplamı ikidir- soruda birleştir. Sonra onların sonucuyla (yani iki ile) burcun sultanını (yani dördü) çarp. Toplam sekiz olacaktır. Sonra sultanı, tâli'e eklediğinde beş eder. İşte yedi esas budur.

Tâli' ve en büyük devrin, yay burcunun sultanıyla çarpılmasından çıkan sonuç on ikiye ulaşmazsa, cetvelin alt tarafından yukarıya doğru çıkan sekizin kenarına katılır. On ikiden fazla olursa devirler çıkarılır ve geriye kalan yine sekizin kenarına katılır. Sayının sonuna ve yine tâli' ile sultanın toplamından çıkarılan beşin sonuna bir işaret konur. Tâli' cetvelin en üst kısmındaki geniş yüzeyin kenarında olur. Sonra birbirini takip eden beşerli devirler halinde saymaya başlanır ve ne kadar sayıldığı akılda tutulur. Bu işleme sayının dört harften birinde durmasına kadar devam edilir. Bu dört harf şunlardır: Elif, be, cîm ve ze. Bizim işlemimizde sayı elif harfi üzerinde durdu ve geriye üç devir kaldı. Sonra üçü üçle çarptık ve dokuz sonucuna ulaştık. İşte bu birinci devrin sayısıdır. Bu muhafaza edilir.

Sonra dik ve yaygın kenarlar arasındakileri, cetveldeki sayılarla doldurulmuş hanelerin karşısında yer alan sekizde bir araya topla. Eğer (devir), cetveldeki boş hanelerden birinin karşısında durursa buna itibar edilmez ve devre devam edilir. Birinci devirdeki sayıyı –ki bu dokuzdur-, cetvelin başlangıcında bulunan ve her iki kenarın arasındakilerin kendisinde toplandığı hanenin –ki bu sekizin hanesidir- sol tarafındaki haneye kat. Bu durumda lâm harfi elif'in üzerine düşer ve bundan asla mürekkep bir harf çıkmaz. O halde bu harf, zimâm tarzında resmedilen ve dört yüz'ü ifade eden te harfidir. Onun kasidenin beytinden naklettikten sonra üzerine bir alamet koy.

Sonra devrin sayısı ile (yani dokuzla) sultanı (yani üçü) topla. Elde edeceğin on üç sayısını evtâr harflerine kat. Sayı hangi harfin üzerine düşerse onu muhafaza et ve kasidenin beytinden onun üzerine bir işaret koy. Bu kuraldan, harflerin tabii nazım içinde kaç defa devredileceği anlaşılır. Şöyle ki, sayıları dokuz olan birinci devirdeki harfler, sayıları dört olan burcun sultanı ile toplanır ve on üç elde edilir. Sonra bu sayıya bir misli daha ilave edilir ve yirmi altı olur. Bu sayıdan tâli'in sayısı –ki o birdir- çıkarılır ve soruda gerile yirmi beş kalır. İşte ilk harflerin nazmı bu şekilde olur.

Sonra iki kez yirmi üç, yine iki kez yirmi iki devir yapılır ve bu çıkarma esasına göre kasidenin son beytinden bire ulaşılana kadar bu işleme devam edilir. Başlangıçta biri çıkarmak için yirmi dörtten başlama.

Sonra ikinci devri geç ve birinci devrin harflerini, tâli' ve devrin, sultanla çarpımından elde edilen sekize ekle. Toplam on yedi eder ve geriye beş kalır. Birinci devri bitirmiş olduğun beşi, sekizin kenarına çıkart ve onun üzerine bir işaret koy. Sonra cetvelin başlangıcına on yediyi ve ondan sonra da beşi yerleştir. Boş haneleri sayma. Devir sayısı yirmidir. Se harfinin beş yüz olduğunu görürüz. Aslında o nûn'dur. Çünkü devrimiz onlar basamağındadır. Dolayısıyla beş yüz, aslında ellidir. Çünkü devri on yedidir. Eğer on yedi olmasaydı, basamağı yüzler olurdu. Nûn'u sabitle ve başlangıcına beşi kat. Yüzey kısmında onun paraleline bak. Orada biri bulacaksın. Sayıları bir geriye götürdüğünde beşin üzerinde kalacak. Yüzey için ona bir eklediğinde altı olur. Vâv'ı sabitle ve onun üzerine işaret olarak kasidenin beytinden dördü koy. Sonra dördü, tâli' ve devrin, sultanla çarpılmasından elde edilen sekize ekle. Ortaya çıkacak sayı on ikidir. Ona ikinci devirden arta kalan sayıları ekle. Bu sayılar beştir ve böylece toplam on yedi olur. Bu, ikinci devrin sayısıdır. On yediyi, evtâr harflerine katarız ve sayı birin üzerine gelir. Elif'i sabitleyip, üzerine kasidenin beytinden bir işaret koy ve ikinci devrin haricinde kalan evtâr harflerinden üçünü düşür.

Sonra üçüncü devre geç ve beşi sekize ekle. Toplam on üç olur ve geriye bir kalır. Devri sekizin kenarındaki bire naklet ve on üçü kasidenin beytine kat. Sonra sayının, üzerine geldiği harfi –ki o kaf harfidir- al ve işaretle. On üçü evtâr harflerine kat ve dışarıda kalanı –ki o sin harfidir- sabitle ve kasidenin beytinden ona işaret koy. Sonra dışarıda kalan sin'den sonra gelen harfi, on üçün devrinden arta kalan sayıya –ki o birdir- kat. Sin'den sonra gelen evtâr harfini –ki o be'dir- al, onu sabitle ve kasidenin beytinden ona işaret koy.

İşte buna "ma'tuf devir" denir ve bunun ölçüsü sahihtir (yani bu devirdeki kurallar açıktır). Şöyle ki: On üç ikiye katlanır ve devirden geriye kalan bir de ona eklenir. Toplam yirmi yedi olur. Bu kasidenin beytinden elde edilen evtâr harflerinden be'dir. On üçü cetvelin başlangıcına gir ve yüzeyde onun karşı tarafındakinin ne olduğuna bak. Sonra ona bir mislini ilave et ve on üçten geriye kalan biri de ona ekle. Bu harf cîm'dir ve toplam yedi olur. Bu ise ze harfidir. Onu sabitleriz ve kasidenin beytinden bir işaret koyarız. Bunun ölçüsü şudur: Yedi ikiye katlanır ve on üçten geriye kalan bir de on eklenir. Toplam on beş olur. O, kasidenin beytinden on beşincisidir. Bu aynı zamanda üçlü devirlerin sonuncusudur.

Sonra dördüncü devre geç. Bir önceki devirden arta kalanın ilavesiyle birlikte bu devrin sayısı dokuzdur. Sonra tâli' ve devri sultanla çarp. Bu devir, dörtlülerden birinci beyitteki işlemlerin sonuncusudur. Sonra evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve dokuzu, sekizin kenarına çıkart. Dokuzu, kasidenin beytinden aldığın en son harfin devrinden gir. Dokuz, re harfidir, onu sabitle ve işaretle. Sonra dokuzu cetvelin başlangıcına gir ve yüzeyde karşısında bulunan harfe bak. O harf cîm'dir. Sonra sayıyı bir geriye götürdüğünde elif'i bulursun. Elif, kasidenin beytinde re'den sonraki ikinci harftir. Onu sabitle ve işaretle. İkinciden sonra gelen harften itibaren dokuz tane sayınca ulaşacağın harf yine elif'tir. Onu sabitle, işaretle ve evtâr harflerinden biri üzerine çarp. Dokuza bir misli-

ni eklediğinde toplam on sekiz olur. Onu evtâr harflerine kat ve re harfi üzerinde dur. Re'yi sabitle ve kasidenin beytinden kırk sekiz ile işaretle. On sekizi evtâr harflerine gir ve sin üzerinde dur. Onu iki ile işaretle. İkiyi dokuza ekle, toplam on bir olur. On biri cetvelin başlangıcına gir, yüzeyde karşısında elif olacak. Onu sabitle ve altı ile işaretle.

Sonra beşinci devre geç. Onun sayısı on yedidir geriye beş kalır. Beşi, sekizin kenarına çıkart, evtâr harflerinden ikisi üzerine çarp ve bir misli daha ekle. Sonra bunları on yediye ekle. Toplam devir sayısı yirmi yedi olur. Bunu evtâr harflerine gir. Be harfi üzerine gelecektir. Onu sabitle ve otuz iki ile işaretle. On yediden otuz ikinin başındaki ikiyi çıkar, geriye on beş kalır. Evtâr harflerine gir ve kaf harfinde dur. Onu sabitle ve yirmi altı ile işaretle. Yirmi altıyı cetvelin başlangıcına gir, gubâr harflerinden ikinin üzerine gelecektir. Bu be harfidir. Onu sabitle ve elli dört ile işaretle.

Evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve altıncı devre geç. Onun sayısı on üçtür, geriye bir kalır. Buradan nazmın devrinin yirmi beş üzerinden olduğu ortaya çıkar. Çünkü devirler yirmi beş, on yedi, beş, on üç ve birdir. Beşi beşle çarptığında yirmi beş eder. Bu, beytin nazmındaki devirdir. Bir olan devri, sekizin kenarına naklet. Ancak daha önce söylediğimiz gibi on üçü kasidenin beytine katma. Çünkü o ikinci terkipten doğan ikinci devirdir. Bunun yerine kasidenin beytinin harflerinden olan be'nin üzerindeki elli dördün dördünü bire ekle. Toplam beş olur. Beşi, devrin on üçüne ekle. Toplam on sekiz olur. Onu cetvelin başlangıcına gir ve yüzeyde onun karşısında bulunan elif'i al. Onu sabitle ve kasidenin beytinden on iki ile işaretle. Evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp.

Bu cetvelden soru harflerine bak. Onlardan çıkanları kasidenin beytinin sonuna ekle ve onları, kasidenin beytinin sonundaki sayıya dahil olması için, soru harfleriyle işaretle. Bundan sonra, soru harfleriyle uygun bir şekilde, bütün harfler için aynı şeyi yap. Onlardan çıkan sonuçları kasidenin beytinin sonuna ekle ve işaretle. Sonra birler basamağından elif harfi üzerine işaretlediğini on sekize ekle. Bu sayı (yani elif üzerine işaretlediğin) ikidir ve böylece toplam yirmi olur. Bu sayıyı evtâr harflerine gir, re üzerinde dur, onu sabitle ve kesidenin beytinden doksan altı ile işaretle. Bu, vetir harflerindeki son devirdir.

Evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve yedinci devre geç. Yedinci devir, iki buluştan (icattan) doğan buluşların ikincisinin başlangıcıdır. Bu devrin sayısı dokuzdur. Dokuza bir eklenir ve ikinci doğuşun sayısı on olur. Söz konusu bir, eğer aynı nispetteyse daha sonra on ikinci devre de eklenir. Veya asıl sayıdan çıkarılır ve toplam on beş olur. Sekizin kenarına çık, on sayısını cetvelin başlangıcından gir ve beş yüz üzerinde dur. Beş yüz aslında elli olup iki katına çıkartılmış nûn'dur. Bu da kaf harfi demektir. Onu sabitle ve kasidenin beytinden elli iki ile işaretle. Elli ikinin ikisini ve devrin dokuzunu düşür. Geriye kırk bir kalır. Kırk biri evtâr harflerine gir, bir üzerinde dur ve onu sabitle. Aşnı şekilde onu kasidenin beytine girdiğinde biri bulacaksın. İşte bu, ikinci doğuşun ölçüsüdür. Onu kasidenin beytinden iki alametle işaretle. Alametlerden biri bu mizanın son elif'inin üzerine, sadece ilk elif'in üzerine konur. İkincisi yirmi dörttür.

Evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve sekizinci devre geç. Bu devrin sayısı on yedidir ve geriye beş kalır. Beşi, elli sekizin kenarına ve kasidenin beytine gir. Yetmiş ile ayın üzerinde duracaksın. Onu sabitle ve işaretle. Beşi cetvele gir ve yüzeyde karşısında

bulunanı al. Bu, birdir. Onu sabitle ve beyitten kırk sekiz ile işaretle. İkinci başlangıç için biri, kırk sekizden çıkar ve ona beşi ilave et. Devrin toplam sayısı elli iki olur. Onu cetvelin başlangıcına gir ve gubâr harflerinden be üzerinde dur. Sayıların artışından dolayı onun basamağı yüzlerdir ve dolayısıyla iki yüz olur. Bu ise re harfidir. Onu sabitle ve kasidenin beytinden yirmi dört ile işaretle. Böylece durum doksan altıya, başlangıca intikal etmiş olur. O yirmi dörttür. Yirmi dörde beş ilave edilir. Sonra bir çıkarılır ve toplam devir yirmi sekiz olur. Onu yarısını kasidenin beytine gir ve sekiz üzerinde dur. İkiyi işaretle ve sabitle.

Sonra dokuzuncu devre geç. Bu devrin sayısı on üçtür, geriye bir kalır. Biri sekizin kenarına çıkart. Sayılar çoğaldığı ve ikinci doğuştan kaynaklandığı için buradaki işlem altıncı devirdeki işlem gibi değildir. Yine aynı şekilde o, dörtlü burçların üçüncüsünün üçte biri ve üçlülerin dördüncüsünün de sonudur. Devrin sayısı olan on üçü, bir önceki üçlü burcun sayısı olan dört ile çarp. Toplam elli iki eder. Onu cetvelin başlangıcına gir ve gubâr harflerinden ikinin üzerinde dur. Birler ve onlar basamağı geçildiği için, o yüzler basamağındadır. Dolayısıyla onu iki yüze işaret eden re olarak sabitle ve kasidenin beytinden kırk sekiz ile işaretle. Devrin sayısı olan on üçe başlangıç birini ekle. On dördü kasidenin beytine gir. Sekize ulaşacaksın. Onu kırk sekiz ile işaretle. On dörtten yediyi çıkar geriye yedi kalır. Evtâr harflerinde ikisi üzerine çarp. Yediyi gir ve lâm harfi üzerinde dur. Onu sabitle ve beyitten işaretle.

Sonra onuncu devre geç. Bu devrin sayısı dokuzdu ve bu devir dördüncü üçgenin başlangıcıdır. Dokuzu sekizin kenarına çıkart. Boş bir haneye ulaşacağın için ikinci bir dokuz daha çıkart. Başlangıçtan itibaren yedinci hanede olacaksın. İki dokuz çıkarttığımız için dokuzu dörtle çarp. Aslında sadece ikiyle çarpılır. Otuz altıyı cetvele gir ve zimâm harflerinde dört üzerinde dur. Bu harf onlar basamağındadır. Ancak devirlerin azlığından dolayı onu birler basamağı olarak aldık. Dal harfini sabitle. Eğer otuz altıya başlangıç birini eklersen, onun sınırı kasidenin beytinden olduğu için onu işaretle. Çarpma yapmadan cetvele sadece dokuzu girersen sekiz üzerinde durur. Sekizden geriye kalan dördü çıkar. Elde dört kalır ki, maksat da budur.

Eğer cetvele dokuzun ikiyle çarpımı olan on sekizi girersen zimâm harflerinden onlar basamağındaki bir üzerinde durursun. Dolayısıyla (onlar basamağında olduğu için) bu sayı on'dur. On'dan, dokuzun çarpım sayısı olan iki çıkarıldığında geriye sekiz kalır. İstenilen de sekizin yarısıdır. Eğer cetvelin başlangıcına dokuzun üçle çarpımı olan yirmi yediyi girersen zimâm harflerinden on üzerinde durursun. Bu durumda da yapılacak işlem aynıdır. Sonra dokuzu kasidenin beytine gir ve elde ettiğin harfi sabitle. Bu harf elif'tir. Sonra dokuzu üçle çarp, elde edeceğin sayı bir önceki toplamdır (yani yirmi yedidir). Bu toplamdan biri çık ve geriye kalan yirmi altıyı cetvelin başlangıcına gir. İki yüze işaret eden re harfine ulaşacaksın. Onu sabitle ve kasidenin beytinden doksan altı ile işaretle.

Sonra evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve on birinci devre geç. Bu devrin sayısı on yedidir, geriye beş kalır. Beşi, sekizin kenarına çıkart ve birinci devirde yapılan işlemi tekrar et. Beşi cetvelin başlangıcına gir. Boş bir hanede durursun. Yüzeyde onun karşısına gelen biri al ve kasidenin beytine gir. Sin harfine gelirsin. Onu sabitle ve dört ile işaretle. Eğer cetvelde dolu bir hanede dursaydık biri, üç olarak sabitleyecektik. On yediye bir mislini daha ekle, sonra toplamdan (yani otuz dörtten) biri çıkar ve kalana (yani

otuz üçe) dört ekle. Sonuç otuz yedi eder. Bunu evtâr harflerine gir, altı üzerinde dur, altıyı sabitle ve beşle işaretle. Beşe bir mislini daha ekle, beyte gir ve lâm üzerinde dur. Onu sabitle ve yirmi ile işaretle.

Sonra evtâr harflerinden iki harf üzerine çarp ve on ikinci devre geç. Bu devrin sayısı on üçtür, geriye bir kalır. Biri sekizin kenarına çıkart. Bu devir, devirlerin, buluşların, üçlü dörtgenlerin ve dörtlü üçgenlerin sonuncusudur. Bir, cetvelin başlangıcında zimâm harflerinden sekseni ifade eden harfin üzerine gelir. Ancak o birler basamağında olduğu için değeri sekizdir. Elimizde sadece bir devir vardır. -Eğer on ikinin dörtgenlerinden dördün ve on ikinin üçgenlerinden de üçün üzerine çıkılsaydı, ha'nın üzerine gelirdi. Ve o da (bulunduğu basamak itibariyle) dal olurdu.- Onu sabitle ve kasidenin beytinden yetmiş dört ile işaretle. Sonra yüzeyde buna uygun olanın ne olduğuna baktığında bunun beş olduğunu göreceksin. Başlangıç olarak ona bir mislini eklediğinde on eder. Ye harfini sabitle ve işaretle. Onun hangi basamakta bulunduğuna bak. Dördüncü basamakta olduğunu görürüz. Yediyi evtâr harflerine gir. Bu giriş, "harf doğurtma" olarak isimlendirilir. Oradaki harf fe'dir. Onu sabitle. Yediyi, elimizde olan bir devre ekle. Toplam sekiz eder. Onu evtâr harflerine girdiğinde sin harfine ulaşırsın. Onu sabitle ve sekiz ile işaretle. Sekizi on devirden arta kalan üç ile çarp. Çünkü o üçgen şeklindeki dörtlü devirlerin sonuncusudur. Toplam yirmi dört eder. Onu kasidenin beytine gir ve orada elde ettiğin sonuçla işaretle. O iki yüzdür ve alameti doksan altıdır. Bu, harfle ilgili devirlerin ikincisinin sonudur.

Evtâr harflerinden iki harfin üzerine çarp ve ilk neticeye geç. Bunun sayısı dokuzdur. Bu sayı, evtâr harflerinin devirler halinde çıkarılmasından sonra geriye kalan sayı ile –ki bu dokuzdur- daima uyum halindedir. Dokuzu, evtâr harflerinden doksanın fazlalığı olan üçle çarp. Ona on ikinci devirden artan biri ekle. Toplam yirmi sekiz eder. Onu evtâr harflerine gir, elif'e ulaşırsın. Onu sabitle ve doksan altı ile işaretle. Eğer doksanlı harflerin devirleri olan yediyi, doksanın fazlalığı olan üç ile ve on ikinci devirden artan bir ile çarparsan sonuç aynı olur. Dokuzu sekizin kenarına çıkart ve cetvele gir. Zimâm harflerinden ikiyi gösteren harfe ulaşırsın. Dokuzu yüzeyde ona uygun olan sayıyla –ki bu üçtür- çarp, buna evtâr harflerinin sayısı olan yediyi ekle ve on ikinci devirden artan biri çık. Ulaşacağın sayı otuz üçtür. Bu sayıyı cetvele girdiğinde beşe ulaşırsın. Onu sabitle ve dokuza bir mislini daha ekleyerek, toplam sayı olan on sekizi cetvelin başlangıcına gir. Yüzeyde bulduğun sayıyı –ki o birdir- alıp evtâr harflerine girdiğinde mîm harfine ulaşırsın. Onu sabitle ve işaretle.

Evtâr harflerinden iki harfin üzerine çarp ve ikinci neticeye geç. Bunun sayısı on yedidir, geriye beş kalır. Beşi sekizin yanına çıkar ve doksanın fazlalığı olan üçle çarp. Toplam on beş eder. Buna, on ikinci devirden artan biri ekle. Bunların toplamı olan on altıyı kasidenin beytine girdiğinde te harfine ulaşırsın. Onu sabitle ve altmış dört ile işaretle. Beşe doksanın fazlalığı olan üçü ve on ikinci devirden ortan biri ekle. Toplam dokuz olur. Onu cetvelin başlangıcına girdiğinde otuza ulaşırsın. Yüzeye baktığında biri göreceksin. Onu sabitle ve kasidenin beyti ile işaretle. Bu, dokuzuncu beyittir. Dokuzu cetvelin başlangıcına gir ve onlar basamağındaki üç üzerinde dur. Lâm harfini sabitle ve işaretle.

Sonra üçüncü neticeye geç. Bunun sayısı on üçtür, geriye bir kalır. Biri sekizin kenarına naklet ve on üçe, doksanın fazlalığı olan üç ile on ikinci devirden artan biri ekle.

Toplam on yedi olur. Neticeden geriye kalan bir de eklendiğinde on sekiz olur. Bunun evtâr harflerine girdiğinde lâm harfine ulaşırsın. Onu sabitle. İşte son işlem budur.

Başta sorduğumuz soru ile, tâli' yay burcunun birinci derecesindeyken zâyircenin sonradan çıkan bir ilim mi, yoksa eski bir ilmi mi olduğunu öğrenmek istedik. Evtâr harflerini, sonra sorunun harflerini ve sonra da (yukarıda bahsedilen) esasları sabitledik. Söz konusu esaslar şunlardır: Doksan üç harf, yedi devir, dokuz bunlardan geriye kalan, bir tâli', dört yay burcunun sultanı, bir en büyük devir, iki devirle birlikte tâli'in dereceleri, tâli' ve devrin sultanla çarpılmasının sonucu olan sekiz ve sultanın tâli'e eklenmesinin sonucu olan beş. Kasidenin beyti şudur:

Açıklanması zor olan büyük bir soruyla karşılaştın

O halde garip şüphelere dalmaktan sakın

Evtâr harfleri[196]: Sad, tı, he, re, se, kef, he, mîm, sad, sad, vâv, nûn, be, he, sin, elif, nûn, lâm, mîm, nûn, sad, ayın, fe, sad, vâv, re, sin, kef, lâm, mîm, nûn, sad, ayın, fe, dad, kaf, re, sin, te, se, hı, zel, zı, ğayın, şın, tı, ye, ayın, ha, sad, re, vâv, ha, re, vâv, ha, lâm, sad, kef, lâm, mîm, nûn, sad, elif, be cîm, dal, he, vâv, ze, ha, tı, ye.

Soru harfleri: Elif, lâm, ze, elif, ye, re, cîm, te, ayın, lâm, mîm, ha, dal, se, elif, mîm, kaf, dal, ye, mîm.

Devirler: Birinci devir 9, ikinci devir 17 kalan 5, üçüncü devir 13 kalan 1, dördüncü devir 9, beşinci devir 17 kalan 5, altıncı devir 13 kalan 1, yedinci devir 9, sekizinci devir 17 kalan beş, dokuzuncu devir 13 kalan 1, onuncu devir 13, on birinci devir 17 kalan 5, on ikinci devir 13 kalan bir, birinci netice 9, ikinci netice 17 kalan 5 ve üçüncü netice 13 kalan 1.

Beytin harfleri:

1....	Sin	21...	Zel
2....	Vâv	22...	Nûn
3....	Elif	23...	Ğayın
4....	Lâm	24...	Re
5....	Ayın	25...	Elif
6....	Zı	26...	Ye
7....	Ye	27...	Be
8....	Mîm	28...	Şın
9....	Elif	29...	Kef
10...	Lâm	30...	dad
11...	Hı	31...	Be

[196] Harflerin isimleri ve orijinal yazılışları aşağıdaki gibidir. Bundan sonra harflerin isimlerini yazmakla yetineceğiz: Elif(ا), Be(ب), te(ت), se(ث), Cîm(ج), hâ(ح), hı(خ), Dal(د), zel(ذ), re(ر), ze(ز), sîn(س), şın(ش), sad(ص), dâd(ض), tı(ط), zı(ظ), ayın(ع), ğayın(غ), fe(ف), kaf(ق), kef(ك), lâm(ل), mîm(م), nûn(ن), vâv(و), he(ه), ye(ي).

12...	Lâm	32...	Tı
13...	Kaf	33...	He
14...	Ha	34...	Elif
15...	Ze	35...	Lâm
16...	Te	36...	Cîm
17...	Fe	37...	Dal
18...	Sad	38...	Mîm
19...	Nûn	39...	Se
20...	Elif	40...	Elif

Fe, vâv, zey, elif, vâv, sin, re, re, elif, elif, sin, elif, be, elif, re, kaf, elif, ayın, elif, re, sad, ha, re, ha, lâm, dal, elif, re, sin, elif, lâm, dal, ye, vâv, sin, re, elif, dal, mîm, nîn, elif, lâm, lâm.

Bunların devri önce yirmi beş üterinden, sonra iki kere yirmi üç üzerinden, sonra iki kere yirmi bir üzerinden olur. Bu işleme beytin sonunda bire ulaşıncaya kadar devam edilir. Bütün bunlardan sonra –Allan en iyisini bilendir- cevap olarak ortaya şu harfler çıkar:

Nûn, fe, re, vâv, ha, re, vâv, ha, elif, lâm, vâv, dal, sin, elif, dal, re, re, sin, re, he, elif, lâm, dal, re, ye, sin, vâv, elif, nûn, sin, dal, re, vâv, elif, be, lâm-elif, elif, mîm, re, be, vâv, elif elif, lâm, ayın, lâm, lâm.

Zâyircetü'l-alem'den manzum olarak cevap çıkarılmasıyla ilgili açıklamalar burada bitiyor. Bu işle uğraşanların cevap çıkarmak için zâyircenin dışında manzum olmayan usulleri de vardır. Onların zâyirce'den manzum olarak cevap çıkarmalarının sırrı, Malik bin Vüheyb'in "açıklanması zor olan..." şeklindeki beytini işin için katmak istemeleridir. Bu yüzden cevap, söz konusu beytin kâfiyesine uygun olarak çıkar. Diğer yollarda ise cevap manzum olarak çıkmaz. Onların cevap verme yollarından biri de aşağıdaki usuldür.

Fasıl: Harfler Arasındaki Bağlantılar Yoluyla Gizli Sırları Öğrenmek

Bil ki -Allah bize ve sana doğruyu göstersin- aşağıdaki harfler her meseledeki soruların aslıdır. Cevaplar onların bir bütün olarak parçalara bölünmesiyle elde edilir. Görüldüğü gibi onlar kırk üç harften oluşur. Gaybı bilen Allah'tır:

Elif, vâv, lâm, elif, ayın, zı, sin, elif, lâm, mîm, hı, ye, dal, lâm, ze, kaf, te, elif, re, zel, sad, fe, nûn, ğayın, şın, elif, kef, kef, ye, be, mîm, dad, be, ha, tı, lâm, cîm, he, dal, nûn lâm, se, elif.

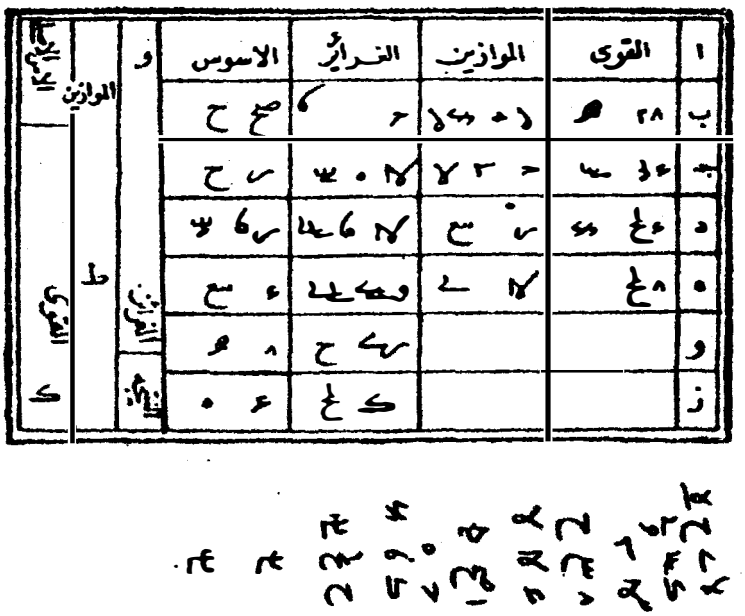
Fazilet sahiplerinden biri, şeddeli harflerden her birini iki harf kabul ederek söz konusu harfleri "kutup" olarak isimlendirdiği şu beyitte bir araya getirmiştir:

Açıklanması zor olan büyük bir soruyla karşılaştın

O halde garip şüphelere dalmaktan sakın

Bir sorudan sonuç almak istediğinde, sorudaki tekrar edilen harfleri çıkar ve geriye kalanları sabitle. Sonra asıl metinden yani kutup olarak isimlendirilen beyitten, sorudan geriye kalmış harflerin benzerlerini çıkar. Geriye kalanları sabitle. Sonra geriye kalan harfleri tek bir satırda topla. Bunu yaparken önce beyitten geriye kalan ilk harfi, sonra sorudan geriye kalan ilk harfi yaz ve ikisinden birinin harfleri bitinceye kadar bu şekilde yazmaya devam et. İkisinden birinin harfleri bitince, diğerinin harflerini de sırayla olduğu gibi yaz. Bu karıştırmadan elde edilen harflerin sayısı, asıl harflere uygunsa işlem doğru demektir.

Sonra mûsıkî vezinlerini ayarlamak için bu harflere beş nûn harfi daha eklenir ve harflerin sayısı kırk sekize tamamlanır. Sonra bu harflerle, birinci satırın sonundaki, ikinci satırın başında yer alacak şekilde dörtgen bir cetvel yapılır. Cetvel tamamlanana kadar bu hal devam eder. Birinci satır aynen döner ve harfler harekelerine göre birbirini takip eder. Sonra mevcut dörtgenlerin en büyüğüne bölünmek suretiyle her harfin vetri çakarılır ve kendi harfinin karşısına konur. Sonra cetveldeki harflerin unsur yönünden nispetleri çıkarılır ve böylece harflerin tabii kuvvetleri, ruhânî ölçüleri, nefsânî tabiatları ve üssleri, bunları gösteren cetvelden öğrenilir. Söz konusu cetvelin şekli şöyledir:

Sonra, daha önce geçtiği gibi yörüngenin dört evtâdının[197] üssleriyle çarpılmasından sonra her harfin vetri[198] alınır. Ancak evtâdlardan sonra gelenlerden ve işlem dışı bı-

[197] Dört evtâd (tekili veted), on iki burç arasındaki dört ana menzildir. Bunlar tâli' vetedi, gâib vedeti, gök vetedi ve yer vetedi'dir. Bunların veted (yani kazık) olarak isimlendirilmesinin sebebi burç menzilelerinin en kuvvetlileri olmasından kaynaklanır. Yine bunlardan her biri saadet burcu ve varlığın temeli olarak isimlendirilir.

[198] Ebced (alfabe) harflerinin her birinin sayısal bir değeri vardır. Bu değer onların cismâniyetteki kuvvetleridir. O sayıların kendileriyle çarpılmalarından elde edilen sayıya o harflerin vetri denir ki, bu aynı zamanda o harflerin ruhâniyetteki kuvvetlerini gösterir.

rakılmış olanlardan sakınılır. Çünkü bunların oranları düzensizdir. Bu şekilde elde edilen sonuç, "sereyân"ın derecelerinin ilkidir. Sonra unsurların toplamı alınır ve onlardan doğan şeylerin üssleri düşülür. Geriye kevnî (oluşsal) kuvvete maruz kalmış yaratılmışlar aleminin üssü kalır. Bunun üzerine, maddeden soyutlanmış bazı şeyler yüklenir. Bunlar imdâd (yardım edici) unsurlardır. Böylece orta nefsin (nefsü'l-avsat) ufku çıkar. Sonra sereyân'ın derecelerinin ilki, unsurların toplamından çıkarılır ve geriye tavassut alemi (alemü't-tavassut, aracı alem) kalır. Bunlar mürekkeb (bileşik) olmayan basit varlıkların alemlerine özgüdür.

Sonra tavassut alemi, orta nefsin ufkuyla çarpılır ve ortaya ufuku'l-a'lâ (en yüksek ufuk) çıkar. Sereyân'ın derecelerinin ilki de buna yüklenir. Sonra sereyân'ın dördüncü derecesinden aslî imdâd unsurlarının birinci derecesi çıkarılır ve geriye sereyân'ın derecelerinin üçüncüsü kalır. Dört unsurun parçalarının toplamı her zaman sereyân'ın dördüncü derecesiyle çarpılır. Böylece ortaya tafsîl (ayrıntılar) aleminin birincisi çıkar. İkinci ikinciyle çarpıldığında tafsîl aleminin ikincisi, üçüncü üçüncüyle çarpıldığında tafsîl aleminin üçüncüsü ve dördüncü de dördüncüyle çarpıldığında tafsîl aleminin beşincisi çıkar. Sonra tafsîl alemleri toplanır ve genel/bütün alemden (alemü'l-kül) düşülür. Böylece geriye soyut alemler kalır. Bunların en yüksek ufka bölünmesiyle, birinci cüz, geriye kalan kısmın orta ufka bölünmesiyle ikinci cüz ortaya çıkar. Bundan geriye kalan da üçüncü cüzdür. Dördüncüsü ise dörtlülerde belli olur. Dörtlülerden daha fazlasını istersen harflerden sonra tafsîl alemlerini, sereyân'ın derecelerini ve ufukları çoğaltman gerekir. Bizi ve seni doğru yola eriştiren Allah'tır.

Aynı şekilde soyut alem de sereyân'ın derecelerinin ilkine bölündüğünde bileşik alemin birinci cüzü ortaya çıkar ve bu durum varlık aleminin son derecesine kadar devam eder. Bunları anla ve üzerinde iyi düşün. Allah doğru yolu gösteren ve yardım edendir.

Cevap çıkarma yollarından bir diğeri hakkında, bu meseleyle uğraşanlardan biri şöyle diyor: Bil ki –Allah bizi ve seni kendinden bir ruh ile kuvvetlendirip yardım etsin– harf (harflerin esrarı) ilmi büyük bir ilim olup, bu ilmi bilenler, dünyadaki başka ilimlerle ulaşılamayacak bilgilere ulaşırlar. Bu ilimle işlem yapmanın mutlaka uyulması gereken şartları vardır. Bunları bilen varlıkların sırlarını ve tabiatın gizlediklerini çıkarır. Yine bu ilimle felsefenin neticelerine yani simyanın sırlarına ulaşılır. Bu ilim sayesinden bilinmeyenlerin üzerindeki perde kaldırılır ve kâlplerde gizli olanlara vâkıf olunur. Mağrib'te bu işle uğraşan bir grubun, Allah'ın yardımıyla, çok ilginç ve olağanüstü şeyler gösterdiklerine, varlık üzerinde tasarrufta bulunduklarına şahit oldum.
Bil ki sahip olunan her meziyetin temeli çalışmaktır. Sabırla elde edilmiş güzel meleke bütün iyiliklerin anahtarıdır. Tıpkı mahrumiyetin başının cehalet ve acelecilik olması gibi. Ben derim ki: Alfabe harflerinden her birinin kuvvetini bilmek istersen, ki harflerin ilmine girişin ilk adımı budur, o harflere karşılık gelen sayılara bak. Bir harfe karşılık gelen sayı, o harfin cismâniyetteki kuvvetidir. Sonra o sayıyı bir misliyle çarptığında, o harfin ruhâniyetteki kuvveti elde edilir. Buna o harfin vetri denir. Ancak bu durum noktalı harfler için değil, noktasız harfler için geçerlidir. Çünkü ileride açıklanacağı gibi, noktalı harflerin manalara ilişkin çeşitli dereceleri vardır.

Bil ki harflerden her birinin şeklinin, ulvî alemde yani kürsî'de de bir şekli vardır.

Zâyircelerle ilgili cetvellerde gösterildiği gibi bunlardan bazıları müteharrik, bazıları sâkin, bazıları ulvî ve bazıları da süflîdir.

Bil ki harflerin kuvvetleri üç kısımdır: Birinci kısım en kuvvetsiz olandır ve harflerin yazılmasından sonra ortaya çıkar. Harflerin yazılması, onların resmedilmesine özgü olan ruhânî alem içindir. Harfler ne zaman nefsânî bir kuvvet ve himmet ile ortaya çıkarsa, o zaman onların kuvvetleri cisimler aleminde etkili olur.

İkinci kısmın kuvveti fikrî görünüşlerdedir ve bu, onların ruhânî türetilmelerinden sâdır olur. Dolayısıyla bu, ruhânî ve ulvî alemde (gerçek) bir kuvvet, cismânî alemde ise şeklî bir kuvvettir.

Üçüncüsü kısım bâtını toplayıcı bir kuvvettir. Yani harfin oluşumunu sağlayıcı nefsânî bir kuvvettir. O, harf söylenmeden önce nefisteki bir surettir, söylendikten sonra ise harflerdeki suret ve söylemedeki kuvvet olur.

Bunların tabiatlarına gelince, bu tabiatlar harflerin doğmalarını (ortaya çıkmalarını) gerektiren unsurlara mensuptur. Bunlar ise, sıcaklık ve kuruluk, sıcaklık ve nemlilik, soğukluk ve kuruluk, soğukluk ve rutubettir. Yemânî adetlerin sırrı budur.

Sıcaklık hava ve ateşi kendinde toplar ve harfleri şunlardır: Elif, he, tı, mîm, fe, şın, zel, cîm, ze, kef, sin, kaf, se, zı. Soğukluk hava ve suyu kendinde toplar ve harfleri şunlardır: Be, vâv, ye, nûn, sad, te, dad, dal, ha, lâm, ayın, re, hı, ğayın. Kuruluk ise ateş ve toprağı kendinde toplar ve harfleri şunlardır: Elif, he, tı, mîm, fe, şın, zel, be, vâv, ye, nûn, sad, te, dad. Tabiatların harflerinin nisbeti budur ve onların parçaları birbirine girmiştir. Onlarda alemin parçaları, ulviyât ve süfliyât, ana sebepler ile yani dört bağımsız tabiat ile, birbirine girmiştir.

Her hangi bir sorudan bilinmeyeni elde etmek istediğinde, soru soranın veya sorunun tâli'ini tahkik et, dört evtâd harfini, yani birinci, dördüncü, yedinci ve onuncuyu eşit ve sıralı bir şekilde ortaya koy ve biraz sonra açıklayacağımız şekilde kuvvetlerin sayısını ve vetirleri çıkart. Sonra bunları birbirine yükle, nispet et ve cevabı elde etmeye çalış. İstediğin ortaya çıkacaktır. Ya açık bir lafız olarak ya da mana olarak. Sorulan her şey için aynı şey geçerlidir.

Bunun açıklaması şudur: Soru soranın ismi ve hacet ile tâli' harflerinin güçlerini elde etmek istediğinde, onların sayılarını ebced hesabına göre topla. Buna göre birincisi koç burcudur. Dördüncüsü yengeç, yedincisi terazi ve onuncusu oğlaktır. Oğlak bu vetedlerin en kuvvetlisidir. Her burçtan ta'rif harlerini (yani elif ve lâm'ı / _ _) çıkar ve her burca özgü olan ve onların dairesine konmuş sayıları araştır. Nisbtelerdeki bütün kesirli parçaları çıkar ve sayılardan her harfe özgü olanlarını onların altında sabitle. Sonra dört unsurun harflerinin sayılarını da, özgü oldukları harflerin altına sabitle. Bütün bunları harf olarak resmet ve vetirleri, kuvvetleri ve tabiatları, birbirine karışmış olarak bir satırda tertip et. Sonra bunları böl, ölçüleri çıkarmak için çarpılacakları çarp, topla, cevabı elde etmeye çalış. Gizli olan şey ve cevabı ortaya çıkacaktır.

Bunu bir örnekle açıklayalım: Yukarıda geçtiği gibi tâli'in koç burcu olduğunu kabul edelim. Bunun için ha, mîm ve lâm harfleri resmedilir. Ha'nın sayısı sekizdir ve bunun da yarısı, dörtte biri ve sekizde biri vardır (dal, be, elif). Mîm'in sayısı kırktır ve bu-

nun da yarısı, dörtte biri, sekizde biri, onda biri ve eğer daha ayrıntılı araştırmak istersen onda birinin yarısı (yani yirmide biri) vardır (mîm, kef, ye, he, dal, be). Lâm'ın sayısı otuzdur ve bunun da yarısı, üçte ikisi, üçte biri, beşte biri, altıda biri ve onda biri vardır (kef, ye, vâv, he, cîm). Bunun gibi karşılaştığın bütün soruların ve simlerin harflerine de aynı işlemi yaparsın.

Harflerin evtârlarının (vetirlerinin) çıkarılmasına gelince, bu iş her harfin karesinin, onun en büyük parçasına bölünmesiyle olur. Örneğin dal harfinin sayısı dörttür. Dördün karesi on altıdır. On altı, onun en büyük parçasına bölündüğünde –ki bu ikidir- dal harfinin vetrinin sekiz olduğu ortaya çıkar. Sonra her vetir kendi harfinin karşısına konur. Sonra, daha önce açıklandığı gibi, unsurların nisbetleri çıkarılır. Bunların harflerin tabiatından ve cetvelin yer aldığı beytin tabiatından çıkarılmasının kaidesi vardır. Üstad bunları, bu ilmin terimlerini bilenler için açıklamıştır. Allah en iyisini bilendir.

Fasıl: Harflere İlişkin Kanunlar İle Gizli Sırlara Ulaşmak

Eğer biri, hastalığını bilmediği bir hastanın, hastalığını ve onu iyileştirecek şeyin ne olduğunu sorsa, soruyu sorandan, bilinmeyen hastalığı dilediği bir eşya ismiyle isimlendirmesini iste ve söylediği ismi (cevabı bulmak için) kendine esas kabul et. Sonra –eğer soruyu derinleştirmek istersen- bu ismi, tâli'in ismini, unsurların ismini, soruyu soranın ismini, gün ve saati de hesaba katarak araştır. Derinleştirmek istemezsen sadece soruyu soranın söylediği isimle yetinirsin. Sonra açıklayacağımız şekilde işlem yap.

Örneğin, soruyu soran, bilinmeyen hastalığı feres (at) olarak isimlendirdi. Bu ismin üç harfini (fe-re-sin) sayılarıyla birlikte sabitle. Bunun açıklaması şöyledir: Fe'nin sayısı seksendir ve parçaları (yani yarısı, dörtte biri gibi parçalarının karşılığı olan harfler) mîm, kef, ye, ha, be'dir. Re'nin sayısı iki yüzdür ve parçaları kaf, nûn, kef, ye'dir. Sin'in sayısı altmıştır ve parçaları mîm, lâm, kef'tir. Vâv'ın sayısı tamdır ve parçaları dal, cîm, be'dir. Sin de onun gibidir ve parçaları mîm, lâm, kef'tir. İsimlerin harflerini ayrıntılı olarak ortaya koyduğunda birbirine eşit iki unsur görürsün. Harfleri daha çok olanın, diğerine üstün olduğuna hükmet. Sonra ayrıntıya girmeden, aranan ismin unsurlarının harflerinin sayısını, harflerini ve aynı şekilde soruyu soranın ismini ortaya koyup, en çok ve en kuvvetli olanın üstünlüğüne hükmet.

Unsurların kuvvetlerinin çıkarılması:

Ateş	Toprak	Hava	Su
he, he, he	ve	cîm	ha
mîm, mîm	ye,ye,ye,ye	kef,kef,kef,kef	lâm
nûn	kaf		

Burada üstünlük toprağındır. Toprağın tabiatı ise soğukluk ve kuruluktur. Bunlar ise sevdâ'nın tabiatıdır. O halde hastalığın, sevdâ hastalığı olduğuna hükmedilir. Araştırma harfleri yaklaşık bir oranla bir araya getirildiğinde, acı duyulan yerin boğaz olduğu ortaya çıkar. Bu hastalığa iyi gelecek ilaç şurup ve içecek de limonatadır. Evet, feres (at) isminin harflerinin sayılarının kuvvetinden çıkan sonuç budur. Bu, kısa ve yaklaşık bir örnektir.

Özel isimlerden unsurların kuvvetlerini çıkarmaya gelince, örneğin Muḥammed ismini alalım. Bu ismin harfleri ayrı ayrı yazılır. Sonra yörüngedeki sıralarına göre dört unsurun ismi yazılır. Böylece her unsurdaki harfler ve sayı ortaya çıkar. Şu örnekte olduğu gibi:

Ateş	Toprak	Hava	Su
(Üç cins)	(Üç cins)	(Altı cins)	(Altı cins)
elif, elif, elif	be, be, be	cîm, cîm	dal, dal, dal, dal
he, he, he	vâv, vâv, vâv	ze, ze	ha, ha, ha
tı, tı, tı	nûn, nûn, nûn	kef, kef, kef,	lâm, lâm, lâm
sin, sin			ayın, ayın, ayın, ayın
		kaf, kaf	re, re, re
		se, se	hı, hı, hı

İsimdeki en kuvvetli unsurun, su olduğu görülür. Çünkü harflerinin sayısı yirmidir. Dolayısıyla bu unsurun, isimdeki diğer unsurlara üstünlüğüne hükmedilir. Diğer bütün isimlerde de aynı işlem yapılır. Sonra bu isimler kendi vetirlerine veya zâyirce'deki tâli'e nisbet edilen vetire ya da Malik bin Vüheyb'e nisbet edilen ve isimlerin karıştırılmasında esas haline getirdiği şu beytin vetirine nispet edilir:

Açıklanması zor olan büyük bir soruyla karşılaştın
O halde garip şüphelere dalmaktan sakın

Bu beytin vetri bilinmeyenleri çıkarmakta kullanılan meşhur bir vetirdir. İbn-i Rakkâm ve öğrencileri de bunu esas alıyorlardı. Bu, verilen örneklerde kendi kendine yürüyen tam bir işlemdir. Bu vetirle işlem yapmak şu şekilde olur: Sorunun lafızları ayrı ayır ve birbirine karışmış olarak, parçalara ayırma kanununa göre resmedilir. Bu vetrin, yani beytin harflerinin sayısı kırk üçtür. Çünkü şeddeli harfler iki harf sayılır. Sonra sorunun ve beytin harflerinin karıştırılmasında, tekrar edilen harfler çıkarılır. Soruda geriye kalan her harfi karşılayan benzer bir harf vardır. Bu harfler birbirine karıştırılmış olarak tek bir satırda sabitlenir. Harflerin yazılışı şu şekilde olur: Önce beytin geriye kalan harflerinden biri yazılır, sonra sorunun harflerinden biri yazılır ve bütün harfler bu şekilde yazılana

kadar buna devam edilir. Harflerin toplam sayısı kırk üç olur. Sonra mûsikî vezinlerini ayarlamak bu sayıya beş nûn eklenir ve sayıların toplamı kırk sekiz olur. Sonra geriye kalan harfler kendi tertiplerine göre yerleştirilir. Karıştırmadan sonra ortaya çıkan harflerin sayısı, harflerin çıkarılmasından önceki asıl sayıya uygunsa, işlem doğru demektir.

Sonra bu harflerle, birinci satırın sonundaki, ikinci satırın başında yer alacak şekilde dörtgen bir cetvel yapılır. Cetvel tamamlanana kadar bu hal devam eder. Birinci satır aynen döner ve harfler harekelerine göre birbirini takip eder. Sonra mevcut dörtgenlerin en büyüğüne bölünmek suretiyle her harfin vetri çakarılır ve kendi harfinin karşısına konur. Sonra cetveldeki harflerin unsur yönünden nispetleri çıkarılır ve böylece harflerin tabii kuvvetleri, ruhânî ölçüleri, nefsânî tabiatları ve üssleri, bunları gösteren cetvelden öğrenilir. Unsurlara ilişkin nisbetler şu şekilde çıkarılır: Hem kendi tabiatı ve hem de içinde yer aldığı beytin tabiatı açısından, cetveldeki ilk harfe bakılır. Eğer tabiatları birbirine uyuyorsa bu güzeldir. Aksi takdirde iki harf arasındaki nisbet çıkarılır.

Bu kanun cetveldeki bütün harfler için geçerlidir. Mûsikîye ilişkin dairelerinde kararlaştırılmış olduğu gibi, kurallarını bilenler için bunu tahkik etmek kolay bir iştir. Sonra, daha önce geçtiği gibi yörüngenin dört evtâdının üssleriyle çarpılmasından sonra her harfin vetri alınır. Ancak evtâdlardan sonra gelenlerden ve işlem dışı bırakılmış olanlardan sakınılır. Çünkü bunların oranları düzensizdir. Bu şekilde elde edilen sonuç, "sereyân"ın derecelerinin ilkidir. Sonra unsurların toplamı alınır ve onlardan doğan şeylerin üssleri düşülür. Geriye kevnî (oluşsal) kuvvete maruz kalmış yaratılmışlar aleminin üssü kalır. Bunun üzerine, maddeden soyutlanmış bazı şeyler yüklenir. Bunlar imdâd (yardım edici) unsurlardır. Böylece orta nefsin (nefsü'l-avsat) ufku çıkar. Sonra sereyân'ın derecelerinin ilki, unsurların toplamından çıkarılır ve geriye tavassut alemi (alemü't-tavassut, aracı alem) kalır. Bunlar mürekkeb (bileşik) olmayan basit varlıkların alemlerine özgüdür.

Sonra tavassut alemi, orta nefsin ufkuyla çarpılır ve ortaya ufuku'l-a'lâ (en yüksek ufuk) çıkar. Sereyân'ın derecelerinin ilki de buna yüklenir. Sonra sereyân'ın dördüncü derecesinden aslî imdâd unsurlarının birinci derecesi çıkarılır ve geriye sereyân'ın derecelerinin üçüncüsü kalır. Dört unsurun parçalarının toplamı her zaman sereyân'ın dördüncü derecesiyle çarpılır. Böylece ortaya tafsîl (ayrıntılar) aleminin birincisi çıkar. İkinci ikinciyle çarpıldığında tafsîl aleminin ikincisi, üçüncü üçüncüyle çarpıldığında tafsîl aleminin üçüncüsü ve dördüncü de dördüncüyle çarpıldığında tafsîl aleminin beşincisi çıkar. Sonra tafsîl alemleri toplanır ve genel/bütün alemden (alemü'l-kül) düşülür. Böylece geriye soyut alemler kalır. Bunların en yüksek ufka bölünmesiyle, birinci cüz ortaya çıkar. İşlem tamamlanana kadar buna devam edilir.

İbn-i Vahşî'nin, Bûnî'nin ve diğerlerinin kitaplarında bununla ilgili açıklamalar vardır. Bu daldaki ve ilâhî felsefeye ilişkin diğer dallardaki bu işlem, tabii ve felsefî kanuna göre yürür. Harflerle ilgili zâyirce'nin, ilâhiyat ilminin ve felsefî sihrin merkezi de yine söz konusu bu kanundur. Allah, (doğruları) ilham edendir. O'ndan yardım istenir ve O'na güvenilir. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

OTUZUNCU FASIL

Kimya İlmi Hakkında

Kimya, sanatla (teknik işlemlerle) altın ve gümüş imal edilecek maddeleri ve bu işlemin nasıl yapılacağını inceleyen bir ilimdir. Bu yüzden kimyacılar, karışımlarının ve kuvvetlerinin bilinmesinden sonra, bu işe yani altın ve gümüş imal etmeye uygun olacak maddeye ulaşabilmek için, madenlerin yanında kemik, tüy, yumurta ve pislik gibi hayvanlardan arta kalan şeylere varıncaya kadar bütün varlıkları araştırırlar. Sonra söz konusu maddenin kuvveden fiile geçmesini sağlayacak işlemler açıklanır. Bunlar eritme, damıtma, sıvı olanları alçı ile katılaştırma, katı ve sert olanları kırıp öğütme gibi yollarla cisimleri tabii parçalarına ayırıp analiz etmeyi içeren işlemlerdir.

İddialarına göre bütün bu işlem ve tekniklerden sonra ortaya "iksir" olarak isimlendirilen tabii bir cisim çıkar. Sonra bu cisimden, altın veya gümüş olmaya müsait olan kurşun, kalay ve bakır gibi madenlerin içine, onların ateşte kızdırılmalarından sonra, bir miktar katıldığında, som altına dönüşürler. Kimyacılar kendi terminolojilerindeki gizliliği ve kapalılığı korumak için iksirden ruh, iksir karıştırdıkları maddeden ise ceset (beden) olarak bahsederler. İşte bu terimlerin ve altın veya gümüşe dönüşmeye müsait olan cisimleri bu maddelere dönüştürecek teknik işlemlerin ne şekilde yapılacağının açıklanması, kimya ilminin konusunu oluşturur.

İnsanlar eskiden beri bu konuda eserler telif etmeye devam etmiştir. Bazen bu konuda söylenenlerin, bu işin ehli olmayanlara nisbet edildiği de olmuştur. Bu konuda eser telif edenlerin önderi Câbir bin Hayyân'dır. Hatta bu ilim ona özgü kılınarak "Câbir'in ilmi" olarak isimlendirilmiştir. Câbir'in bu konuda yetmiş risalesi vardır ve hepsi de bilmece gibi anlaşılmaz şeylerdir. Kimyacılar, bu ilmi her açıdan kuşatmış olanlardan başkasının, o eserlerin kilidini açamayacağını (yani orada söylenenlerden bir şey anlamayacağını) iddia ederler.

Doğunun son dönem filozoflarından Tuğrâî'nin de bu konuda yazdığı eserler ve

bu konun ehli olan ve olmayan bazı filozoflarla yaptığı tartışmaları vardır. Yine Endülüs filozoflarından Mesleme Macrîtî bu konuda bir kitap yazmış ve onu "Rütbetü'l-Hakîm" olarak isimlendirmiştir. Mesleme bu kitabı, sihir ve tılsım konusunda yazdığı "Gâyetü'l-Hakîm" kitabına eş kılmıştır. Onun iddiasına göre bu iki ilim dalı, felsefenin iki sonucu ve ilimlerin iki semeresidir. Dolayısıyla bu iki ilmi bilmeyenler, ilmin ve felsefenin bütün semeresini kaybetmiş olurlar.

Mesleme'nin söz konusu kitapta söyledikleri ve genel olarak bütün kimyacıların eserlerindeki üslup, onların bu konudaki terimlerini bilmeyenler için anlaşılması mümkün olmayan kapalı şeylerdir. Onların bu tür sembollere ve anlaşılmaz bir üslûba yönelmelerinin sebebini zikredeceğiz. Bu ilmin otoritelerinden İbn-i Muğayrebî'nin, şiirsel olarak söylenmiş bir takım sözleri vardır. Şiir olarak söylenmişlerin en güzellerinden biri olan bu sözler de, neredeyse hiçbir şey anlaşılmayacak kadar kapalı birer bilmece durumundadır.

Bu konuda telif edilmiş bazı eserler Gazâli'ye nisbet ediliyorsa da bu doğru değildir. Çünkü onun yüksek idraki, kimyacıların tuttukları yolun yanlışlığını anlamayacak ve dolayısıyla onların yoluna tâbi olacak durumda değildir. Yine bu konudaki bazı sözleri ve görüşleri de Mervân bin Hakem'in üvey oğlu Halid bin Yezid bin Muaviye'ye nisbet ederler. Ancak çok açık olarak biliniyor ki Halid, bedevîliğin ağır bastığı nesildendi. Dolayısıyla o ilim ve sanatların hepsinden uzaktı. Nerede kaldı ki, varlıkların karışımlarını ve bileşkelerini bilmeyi gerektirecek böylesine garip bir sanatla uğraşmış olsun. Bu konuya ilişkin tabii ilimler ve tıp kitapları henüz ortaya çıkmamış ve Arapçaya tercüme edilmemişti. Olsa olsa bu ilim ve sanatları idrak etmiş olan bir başka Halid bin Yezid vardır ve isimler karışmış olabilir.

Şimdi Ebû Bekir bin Bişrûn'un bu konuda Ebû Semh için yazdığı risaleyi nakledeceğim. Bunların ikisi de Mesleme'nin öğrencileridir. Ebû Bekir'in bu risalede söyledikleri üzerinde hakkıyla düşünürsen, bu konu hakkındaki görüşlerine ulaşabilirsin. Konunun dışında kalan giriş bölümün sonra Ebû Bekir bin Bişrûn'un söyledikleri şunlar:

"Bu kıymetli sanata giriş niteliğinde olan madenlerin, taşların ve cevherlerin oluşumları, yer ve mekanların tabiatları gibi temel bilgiler, öncekiler tarafından zikredilmiş ve bunların tamamı felsefeciler tarafından da esas alınmıştır. Bu bilgilerin meşhur olarak bilinişi, bizi, onları yeniden zikretmekten alıkoydu. Onun için burada ihtiyaç duyulan hususları açıklayacağım. Öncelikle işe bu ilmi tanımakla başlayalım:

Kimyacılar şöyle demiştir: Bu ilmi talep edenlerin her şeyden önce şu üç hususu bilmeleri gerekir: Birincisi (bu ilim sayesinden başka maddelerden altın ve gümüş elde edilmesi) mümkün olur mu? İkincisi, eğer mümkünse hangi şeyden olur? Üçüncüsü nasıl olur? Eğer bir kimse bu üç hususu sağlam bir şekilde bilirse, istediğini elde eder ve bu ilmin sonuna ulaşır.

Kimyanın varlığı ve bu ilim sayesinde altın ve gümüş oluşturulması melesinin varlığına gelince, (bunun varlığına cevap olarak) sana göndermiş olduğumuz iksirle yetiniyoruz.

Hangi şeyden olacağı meselesine gelince, kimyacılar bu hususta, dönüştürme işle-

minin yapılacağı taşı araştırırlar. Gerçi her şeyde bu işlemi yapma kuvvesi (potansiyeli) vardır. Çünkü her şey dört unsurdan oluşmakta ve yine bu dört unsura dönmektedir. Ancak bununla birlikte bazı şeylerde bu husus fiilen değil sadece kuvve olarak mevcuttur. Çünkü bazı şeylerin ayrıntılarına (parçalarına) ayrılması mümkün olmasına rağmen, bazılarınınki mümkün değildir. İşte parçalarına ayrılanlar üzerinde işlem yapılabileceği için kuvveden fiile geçerler. Parçalarına ayrılması mümkün olmayanlar üzerinde ise işlem yapılamaz. Çünkü bunlar o şeyde sadece kuvve halinde mevcuttur. Bunların parçalarına ayrılamamasının tek sebebi, bazı tabiatlarının tamamen diğer bazılarına gömülüp kaybolması ve kuvveti büyük olanın, küçük olana üstün gelmesidir. Dolayısıyla –Allah seni başarılı kılsın- parçalara ayrılıp kendisiyle işlem yapılabilecek en uygun taşları, cinsini, kuvvetini, yapabileceği işlemi, aynı şekilde çözme (eritme), katılaştırma, kurutma ve dönüştürme işlemlerini bilmen gerekir. Kim bu sanatın temel direkleri olan bu esasları bilmezse, asla başarıya ulaşamaz ve hiçbir sonuç elde edemez.

Bil ki bütün filozoflar nefsi övmüşler ve bedeni idare edip yönlendirenin, onu koruyanın ve ondaki yapıcı gücün nefis olduğunu iddia etmişlerdir. Nefis çıktıktan sonra beden ölür ve soğur. Hareket edemez ve kendisini başkalarından koruyamaz. Çünkü onda bir hayat ve ışık kalmamıştır. Beden ve nefsi zikretmemin tek sebebi, bu sanatın, bir taraftan gıda almaya ve yemeye dayanan, diğer taraftan da ancak nur ve hayat sahibi nefis ile kemâle eren insan bedenine benzemesidir. Evet, beden ancak kendisindeki nefis sayesinde, büyük işleri ve zıt şeyleri yapar. Çünkü bunları yapmaya ancak, kendisindeki canlılık ve kuvvet ile nefis güç yetirebilir. İnsanın etki altında kalması, tabiatındaki karışımların (bileşkelerin) farklı olmasından kaynaklanır. Eğer tabiatı tam bir uyum içinde olsaydı, zıtlıklardan uzak olur, nefis bedenden çıkmaya güç yetiremez ve böylece ebedî olurdu. Varlıkları idare eden yüce Allah bütün eksikliklerden uzaktır.

Bil ki kendilerinden bu işlemin ortaya çıktığı tabiatlar, başlangıçta itici bir keyfiyet olup, son bulmaya ihtiyaç duyarlar. Bu hadde ulaştıktan sonra, biraz önce insan hakkında söylediğimiz gibi, artık oluşumundaki unsurlara dönüşmelere söz konusu değildir. Çünkü bu cevherin tabiatları, kendi başlarına bağımsız birer tabiat olmalarından sonra, artık birbirleri için zorunlu hale gelmiş ve tek bir şeye dönüşmüştür. Bu haliyle kuvveti ve yapıcılığı yönünden nefse, terkîbi (karışımı) yönünden de bedene benzer. Tabiatların fiilleri ne şaşılacak şeydir. Kuvvet zayıf olana (ruha) aittir ve eşyayı parçalarına ayırmaya, oluşturmaya ve tamamlamaya (kemâle erdirmeye) o güç yetirir. İşte "hem güçlüdür ve hem de zayıftır" dememin sebebi bu. İlk oluşumda (bedende) meydana gelen değişim ve son bulma, (tabiatının) farklılığından ileri gelir. Tabiatların uyum içinde olmasından dolayı ikinci oluşumda (ruhta) değişim ve son bulma söz konusu değildir.

Önceki filozoflardan biri şöyle demiştir: Bu işlemde parçalara ayrılma, hayat ve kalıcılıktır; terkîb ise ölüm ve son bulmadır. Bu, anlamı çok ince olan bir sözdür. Çünkü filozof "hayat ve kalıcılıktır" sözü ile, yokluktan varlığa çıkışı kastediyor. Çünkü bir şey ilk terkîbinde devam ettiği sürece fanidir ve kendini tamamlayamaz; ancak ikinci bir terkîbe (oluşuma) girdiğinde fanilik ortadan kalkar. İkinci terkîb ancak parçalara ayrılma ve bölünme ile olur. O halde bu işteki bölünme ve parçalanma özeldir. Onun için madde, çözülmüş (parçalara ayrılmış ve bölünmüş) olarak kalırsa, bir sureti olmadığı için, iksir onda yayılır. Çünkü bu durumda ondaki iksir, bedendeki bir sureti olmayan nefis konu-

mundadır. İnşallah bunu göreceksin.

Bilmen gerekir ki, şeffaf bir şeyin şeffaf bir şeyle karışımı, katı bir şeyin katı bir şeyle karışımından daha kolaydır. Bununla ruhların ve bedenlerin benzerlik ve uyumlarını kastediyorum. Çünkü eşyalar kendi şeklindekilerle birleşir. Bunu zikretmemin sebebi, ruhânî şeffaf tabiatlarla işlem yapmanın, cismânî katı olanlarla işlem yapmaktan daha uygun ve kolay olduğunu bilmen içindir.

Taşların ateşe karşı ruhlardan daha kuvvetli ve dayanıklı olduğu aklen tasavvur edilebilir. Tıpkı altın, demir ve bakırın ateşe karşı kükürt ve civadan daha dayanıklı olduğunu gördüğün gibi. Onun için ben diyorum ki, bedenler de başlangıçta kendi kalıplarında ruhlardı. Ancak ne zaman ki tabiattaki sıcağa maruz kaldılar, katı ve kaba birer bedene dönüştüler; ancak son derece katı oluşlarından dolayı ateş onları yok edemedi. Eğer aşırı derecede ateşe maruz kalırlarsa yeniden ilk yaratılışlarındaki ruha dönüşürler. Ateş, bu şeffaf ruhlara isabet ettiğinde onlara güç yetiremez ve uzaklaşır. Dolayısıyla bu durumda bedenleri ve diğer durumda ruhları dönüştüren şeyin ne olduğunu bilmen gerekir. Bileceğin şeylerin en büyüğü budur.

Ruhların uzaklaşıp gitmelerinin tek sebebi, tutuşmaları ve şeffaflıklarıdır. Tutuşmalarının tek sebebi ise rutubetlerinin çok olmasıdır. Çünkü ateş rutubeti hissettiği zaman, ona yapışır. Bunun sebebi rutubetin hava cinsinden olması ve ateşle uyuşmasıdır. Böylece ateş, rutubet tükenene kadar onunla beslenir. Katılıklarının az olduğu zaman, ateşin kendilerine ulaştığını hisseden bedenlerin durumu da aynıdır. Bedenlerin tutuşmayacak bir hale dönüşmelerinin tek sebebi, ateşe karşı dayanıklı olan toprak ve sudan oluşmalarıdır. Ondaki şeffaf unsur, oluşumun uzun sürmesinden dolayı, katı unsuruyla birleşmiştir. Yok olan her şey, ondaki şeffaf unsurun katı unsurdan ayrılması ve çözülme ve uyum olmadan parçalarının birbirine girmesi sonucunda, ateş ile yok olur. Bu şekildeki birleşme ve birbirine giriş, (uyumlu bir) karışım değil, haddi aşmak ve (diğerine) tecavüzdür. Dolayısıyla onların ayrılmaları çok kolay olur. Örneğin su ve yağ gibi. Bunları söylememin sebebi, tabiatların terkîblerini ve karşılaşmalarını bilmen içindir.

Bilmen gerekir ki, bu sanatın tabiatları olan karışımlar, birbirleriyle uyumludur ve tek bir cevherden ayrılmışlardır. Onları tek bir idare ile tek bir nizam bir araya toplar ve hiçbir yabancı unsur ne onların bir parçasına ne de bütününe karışamaz. Bir filozofun dediği gibi: Tabiatların idaresini ve birleştirilmelerini sağlam yaptığında ve ona hiçbir yabancı unsur katmadığında, istediğin şeyi sağlam ve kıvamında yapmış olursun. Çünkü ortada içinde yabancı bulunmayan tek bir tabiat söz konusudur. Kim ona yabancı bir unsur katarsa ölçüyü kaçırır ve yanlışa düşer.

Bil ki bu tabiata, kendisine eş olan bir beden gerektiği gibi karışsa, yumuşaklık ve şeffaflık noktasında da onun şeklini alsa, tabiat onda yayılır ve her gittiği yere onunla gider. Çünkü bedenler katı ve kuru oldukları sürece yayılmazlar ve eşleşmezler. Bedenlerin karışması ruhsuz olmaz. Bunu iyi anla.

Bil ki -Allah seni doğruya iletsin- yok olmayan ve kaybolup gitmeyen gerçek karışma canlıların bedenindeki karışmadır. Tabiatları dönüştüren, tutan ve onlarda şaşılacak renkler ve çiçekler gösteren odur. Buna aykırı şekilde karışıma giren bedenlerin karışımı, tam bir karışım değildir. Çünkü o hayata aykırıdır. Bu sadece kendisine uygun olan

bir karışım olur ve onu ateşin yakmasından korur. Tâ ki katılığın ondan kaybolmasına kadar. Böylece tabiatlar mevcut hallerinden (kendilerine uygun olan) şeffaflık veya katılığa dönüşürler. Bedenler çözülme ve şeffaflıkta son sınırlarına ulaştıklarında, onlar için tutan, daldıran, dönüştüren ve infaz eden bir güç ortaya çıkar. Başlangıcında doğruluğuna ilişkin delil görülmeyen hiçbir işte hayır yoktur.

Bil ki soğuk olan tabiatlar eşyaları kurutur ve rutubetlerini pekiştirir. Sıcak olan tabiatlar ise eşyaların rutubetlerini açığa çıkartır ve kuruluğunu pekiştirir. Sadece sıcaklık ve soğukluğa değinmemin sebebi, bu ikisin fail ve etken konumunda olmasından kaynaklanır. Rutubet ve kuruluk ise etkilenen konumundadır. Bunlardan her birinin, diğerlerinden etkilenmesi ile cisimler ortaya çıkıp oluşur. Bu hususta sıcaklık soğuktan daha etkilidir. Çünkü soğukluğun eşyaları nakletme ve harekete geçirme gücü yoktur. Hareketin sebebi sıcaklıktır.

Cisimlerin oluşmasının sebebi olan sıcaklık ne zaman zayıflarsa, asla cisimlerin oluşumu gerçekleşmez. Aynı şekilde soğukluğun bulunmadığı yerde aşırı sıcaklık bir şeye isabet ederse, bu sefer de onu yakıp yok eder. İşte bu sebepten dolayı, her zıt kendi zıddına karşı kuvvetlensin ve ateşin hararetini ondan gidersin diye, bu işlemlerde soğukluğa ihtiyaç duyulur.

Filozoflar en çok yakıcı ateşten sakındırmışlar, tabiatların ve nefislerin temizlenmesini, kirlerinin ve rutubetlerinin çıkarılmasını, âfetlerinin ve pisliklerinin giderilmesini istemişlerdir. Görüşleri ve tedbirleri ancak bu şekilde doğru olur. Onların işlemleri öncelikle ateş iledir ve sonuçta da yine ateş ile biter. Bu yüzden "ateşin yakıcılığından mutlaka sakının" demişlerdir. Bu sözleri ile ateşin âfetlerinin giderilmesini kastetmişlerdir. Aksi takdirde beden üzerinde iki âfet bir araya gelir ve beden hızlıca yok olur.

Aynı şekilde her şey, tabiatlarındaki zıtlık ve farklılaşmadan dolayı kendi zâtından bozulup yok olur. Çünkü bu durumda, iki (farlı) şeyin arasında kalırlar, kendilerini kuvvetlendirip yardım edecek bir şey de bulamazlar ve böylece âfet onlara baskın gelip yok eder.

Bil ki filozofların hepsi, ateşle olan savaşında bedenleri güçlendirmek için, ruhların onlara gelip gidişlerini zikretmişlerdir. Çünkü bir araya geliş anında, yani bedenle ateş unsurunun bir araya geliş anında, ateşle doğrudan karşılaşacak olan ruhtur. Bunu iyi bil.

Şimdi filozofların zikretmiş oldukları, kendileriyle (maddeleri altın ve gümüşe) dönüştürme işleminin yapılacağı taş konusuna geçelim. Filozoflar bu hususta anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazıları bu taşın canlılarda, bazıları bitkilerde, bazıları madenlerde ve bazıları da hepsinde olduğunu iddia ederler. Bütün bu iddiaları saymaya ve bunlar üzerindeki tartışmaları zikretmeye gerek yok. Çünkü bunlara girmek sözü gerçekten çok uzatır. Daha önce söylediğim gibi, (dönüştürmeyi yapabilme) işlevi, olarak her şeyde mevcuttur. Çünkü tabiatlar her şey de mevcuttu ve bu işlev de bir tabiattır. Önemli olan bu işlevin hem kuvve hem de fiili olarak hangi şeylerde olduğunu bilmendir.

Bu hususta Harrânî'nin söylediklerine kulak verelim: Bütün boyalar iki türlüdür. Birincisi bedenin boyasıdır. Beyaz bir elbiseye çıkan safran'ın boyası gibi. Bunun terkîbi yok olup gider. İkinci boya, bir cevherin, kendi cevherinden (özünden), bir başkasının

cevherine ve rengine dönüşmesi şeklinde ortaya çıkar. Örneğin ağacın toprağı, hatta toprağın ağacı kendisine dönüştürmesi gibi. Aynı şekilde canlıların bitkileri ve bitkilerin canlıları kendilerine dönüştürmesi gibi. Sonuçta toprak bitkiye, bitkiler canlılara dönüşür. Bütün bunlar ise ancak canlı bir ruh ile ve cisimleri ortaya çıkarma ve cevherleri dönüştürme gücüne sahip yapıcı bir tabiat ile gerçekleşir.

Durum böyle olduğuna göre biz deriz ki: Dönüştürme işlemi ya canlılarda ya da bitkilerde olmak zorundadır. Böyle olmasının delili, her ikisinin de beslenmeye muhtaç olan bir yaratılışa sahip olmaları ve ancak beslenme ile var olmalarıdır. Bitkilerde hayvanlardaki şeffaflık ve kuvvet yoktur. Onun için filozoflar bitkiler konusuna fazla girmemişlerdir. Canlılar ise üç dönüşümün sonuncusudur. Şöyle ki, madenler bitkilere, bitkiler ise canlılara dönüşür. Canlılar ise kendisinden daha şeffaf olan bir şeye dönüşmez. Ancak tekrar katı olan eski haline dönme durumu istisnadır. Aynı şekilde canlı ruhun, alemde tutunup bağlanacağı başka bir şey (yan canlıdan başka bir şey) yoktur. Alemde ruhtan daha şeffaf olan bir şey yoktur. Ruhun canlılara bağlanması, ancak canlıların ona uygun hale gelmesiyle olur.

Bitkilerdeki ruh ise hem basittir ve hem de onda katılık ve kesiflik (yoğunluk) vardır. Bununla birlikte o, hem kendi katılığından hem de bitkinin bedeninin katılığından dolayı, bitkiye iyice gömülüp gizlenmiştir. Onun için bitkiler kendi katılıkları ve ruhlarının katılıklarından dolayı hareket etmeye güç yetiremezler. Hareketli olan ruh, (bir bedenin içinde) gizli olan ruhtan çok daha şeffaftır. Çünkü hareketli ruhun beslenme, yer değiştirme ve nefes alma kabiliyeti vardır. Gizli ruhun ise sadece beslenme kabiliyeti vardır. Eğer ikisi arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa, gizli ruh hareketli ruha göre, (akıp giden ve şeffaf olan) suyun yanındaki toprak gibidir. Bitkilerin durumu da canlılarla karşılaştırıldığında ayındır. Onun için canlılardaki işlem daha üstün, daha basit ve daha kolaydır. Dolayısıyla bu hususları bilen akıllı birinin kolay olanı denemesi ve zor olacağından korkulanı terk etmesi gerekir.

Bil ki filozoflara göre canlılar, analar –ki bunlar tabiatlardır- ve sonradan ortaya çıkanlar –ki bunlar (analardan) doğmuş olanlardır- şeklinde kısımlara ayrılır. Bu, bilinen ve anlaşılması kolay olan bir sınıflandırmadır. Bu yüzden filozoflar unsurları (elementleri) ve doğmuş olanları, canlılar ve ölüler şeklinde gruplara ayırırlar. Hareketli olanların hepsini canlı ve fail (etkileyen), hareketsiz olanların hepsini de ölü ve etkilenen olarak kabul ederler. Bütün eşyalarda, eriyen cisimlerde ve madenlerde bu gruplandırmayı yapmışlar ve ateşte eriyen, uçan ve tutuşan her şeyi canlı olarak isimlendirmişlerdir. Bu özelliklerin dışındakileri de ölü olarak isimlendirmişlerdir. Canlılara ve bitkilere gelince, onlardan dört tabiata ayrılanları canlı, ayrılmayanları ise ölü olarak isimlendirmişlerdir.

Filozoflar bundan sonra bütün canlı gruplarını araştırmışlar, ancak dört sınıfa ayrılanlar arasında bu sanata uygun olan bir şey bulamamışlardır. Yine (bu sanat için) canlılardaki taştan başkasını bulamamışlardır. Sonra o taşın cinsini araştırmışlar, nihayet onu tanımışlar, almışlar, üzerinde düşünüp çalışmışlar ve sonunda o taştan istedikleri şey şekillenip ortaya çıkmıştır. İlaç olarak kullanılan şeylerin bir araya toplanıp karıştırılmasıyla madenlerde ve bitkilerde de bu şekillenme gerçekleşir.

Bitkilere gelince, bunlardan bazıları söz konusu gruplardan bir kısmına ayrılır. Eş-

nân[199] gibi. Madenlere gelince, onlardan bedenler, ruhlar ve nefisler vardır. Bunlar birbirine karıştırılıp üzerinde çalışıldığında, bazılarının etkili olduğu görülür. Biz bunların hepsinin üzerinde çalışıp denedik. Bunlar içinde en üstün olanı ve üzerinde çalışılması en kolay olanı canlı olanlardır.

Canlılarda mevcut olan bu taşın ne olduğun ve nasıl bulunacağını bilmen gerekir. Canlıların, doğmuş olanların en üstünü olduğunu açıkladık. Yine kendisinden oluştuğu şeyin, ondan daha şeffaf olduğunu açıkladık. Bitkilerin topraktan daha şeffaf olmaları gibi. Bitkilerin topraktan daha şeffaf olmalarının tek sebebi, onun (toprağın) safi cevherinden ve şeffaf bedeninden meydana gelmiş olmasıdır. Böylece onun için şeffaflık ve yumuşaklık kaçınılmaz olmuştur. Aynı şekilde canlılardaki bu taş da, topraktaki bitki konumundadır. Genel olarak canlılarda, onun dışında, dört tabiata ayrılan başka bir şey yoktur. Açık bir cehalet içinde olanlar ve akılsızların dışındakiler için neredeyse hiçbir gizliliği bulunmayan bu sözü iyi anla.

Böylece sana bu taşın mahiyetini haber vermiş ve onu tanıtmış oluyorum. Şimdi onunla nasıl işlem yapılacağını açıklayalım ki, kendimize şart kıldığımız insaflı olma ilkesini inşallah yerine getirmiş olalım.

Allah'ın bereketiyle yapılacak işlem: Kıymetli taşı al ve onu inbîk'e (damıtma cihazına) koy. Onun dört tabiatını, yani ateş, hava, toprak ve suyu –ki bunlar beden, ruh, nefs ve boyadır- ayır. Suyu topraktan ve havayı ateşten ayırdıktan sonra, her birini kendi kabına koy. Sonra kabın dibine çöken posayı al ve ondaki siyahlığı, katılığı ve kabalığı giderene kadar onu sıcak ateşle yıka. Sonra onu sağlam bir şekilde beyazlat ve ondaki gizli rutubeti uçur. Bunlardan sonra o, kendisinde hiçbir karanlığın, kirin ve zıtlığın olmadığı beyaz bir su haline gelecektir. Sonra ondan (buharlaşıp) yükselen ilk tabiatlara yönel ve onları da siyahlık ve zıtlıklardan arındır. Şeffaflaşıncaya, yumuşayıncaya ve berraklaşıncaya kadar yıkama ve buharlaştırma işlemine devam et. Bunu yaptığında artık Allah sana başarının kapısını açmıştır. Bundan sonra işlemin temeli olan terkîb (birleştirip toplama) işine başla. Terkîb ancak eşleştirme ve bozup değiştirme ile olur. Eşleştirme, şeffaf olanın katı olanla karışmasıdır. Bozup değiştirme ise, bir şeyin suya karışıp (suda eriyip) onunla bütünleşmesi derecesinde, (terkîbi yapılacak unsurların) hiçbir farklılığın ve noksanlığın olmadığı tek bir şey haline dönüştürülmesine kadar ufaltıp toz haline getirilmesidir. Bu yapıldığında katı olan, şeffaf olanı tutacak güce, ruh ateşle karşılaşma ve ona dayanma gücüne ve nefis de bedenlere dalma ve onlarda hareket etme gücüne kavuşur. Bütün bunlar ancak terkîbten sonra olur. Çünkü kendisine ruh girmiş olan beden, ruhla eşleştiğinde, bütün parçaları onunla karışır, benzerlikten dolayı birbirine girer ve tek bir şey haline gelir. Bu durumda birleşme yeri olan bedende görülen iyi olma, kötü olma, devamlı olma ve sabit olma gibi haller ruhta da ortaya çıkar.

Aynı şekilde, yapılan işlemle nefis de bu ikisine (ruh ve bedene) girer ve onlarla birleşirse, bütün parçaları onların parçalarıyla karışır ve bu üçü, hiçbir farklılığın bulunmadığı tek bir şey haline gelir. Tabiatları tam ve parçaları uyumlu olan bütün bir parça gibi. Oluşturulan bu terkîb, bedenle karşılaştığında ve ateşe tutulduğunda, kendisindeki rutubeti açığa çıkartır ve bedende erir. Tutuşmak ve ateşin kendisine asılması, rutubetin

[199] Eşnân, Yunanca bir kelime olup, ellerin yıkanmasında kullanılan bir tür bitkinin ismidir.

özelliklerindendir. Ateş, rutubete asılmak istediğinde, onun, suyla karışmış olan nefisle birleşmesine engel olur. Çünkü ateş saf bir halde olmadıkça yağ ile birleşmez. Aynı şekilde (buharlaşarak) ateşten kaçmak da suyun özelliklerinden biridir. Ateş suya yönelip (buharlaştırarak) onu uçurmak istediğinde, suyla karışmış olan kuru beden, onu içinde hapseder ve uçmasını engeller. Dolayısıyla suyun tutulmasındaki sebep beden, yağın devam etmesindeki sebep su, boyanın sebat etmesindeki sebep yağ ve hem yağın açığa çıkmasındaki hem de ne bir ışığın ne de hayatın bulunmadığı karanlık eşyalardaki yağlılığı açığa çıkartan sebep ise boyadır.

İşte dosdoğru olan beden budur ve işlem bu şekilde olur. Sormuş olduğun temizleme ve berraklaştırma budur ve filozofların yumurta olarak isimlendirdikler şey de tavuk yumurtası değil, yine budur. Ancak bil ki, filozofların onu yumurta olarak isimlendirmeleri başka bir sebepten değil, ona benzediği içindir. Yanında benden başka kimsenin olmadığı bir gün bu hususu Mesleme'ye sordum ve dedim ki:

Ey fazilet sahibi filozof! Bu terkîbi filozofların yumurta olarak isimlendirmelerinin sebebi nedir? Sadece bir tercih olarak mı, yoksa onları bu şekilde isimlendirmeye sevk eden bir sebepten dolayı mı? Dedi ki: Bilakis kapalı olan bir sebepten dolayı. Dedim ki: Ey filozof! Ne gibi bir menfaat ve bu sanat için nasıl bir işaret gördüler ki, bu terkîbi yumurtaya benzettiler ve yumurta olarak isimlendirdiler. Dedi ki: Yumurtanın bu terkîbe benzemesinden ve yakınlığından dolayı. Bu hususta iyice düşünürsen bunun manasını anlarsın. Sonra onun önünde düşünmeye başladım, ancak bir sonuca ulaşamıyordum. Benim bu halimi ve düşünceye dalıp kendimden geçtiğimi görünce, kolumu tuttu, beni hafifçe silkti ve şöyle dedi: Ey Ebû Bekir! Bunun sebebi, tabiatların karışıp birleşmesi sırasında, ikisi arasında mevcut olan renklerin miktarındaki orandır. Bunu söylediği an (düşüncemin üzerindeki) karanlık açıldı, kalbimin ışığı beni aydınlattı ve aklım bunu anlayacak güce ulaştı. Bunun için Allah'a şükrederek kalkıp evime gittim ve Mesleme'nin söylediğinin doğruluğunu ispat etmek için geometrik bir şekil yaptım. Bu yazıda onu sana aktaracağım.

Bunun açıklaması şudur: Terkîb tamamlandığında, ondaki hava tabiatının yumurtadaki hava tabiatına oranı, ondaki ateş tabiatının yumurtadaki ateş tabiatına oranı gibidir. Aynı şey diğer iki tabiat olan toprak ve su için de geçerlidir. Ben derim ki: Bu şekilde birbirine uygun olan iki şey, birbirinin benzeridir.

Örneğin yumurtanın yüzeyine "he-ze-vâv-ha" kabul et. Bunu ispat etmek istediğimizde, terkîbin tabiatlarının en az olanını alırız. Bu, kuruluk tabiatıdır. Sonra ona, onun misli kadar rutubet tabiatı ekleriz. Sonra kuruluk tabiatının, rutubet tabiatını emip onun kuvvetini kabul etmesine kadar bu ikisinin üzerinde çalışırız. Sanki burada sembollerle konuşulmaktadır, ancak bunlar senin için gizli değildir. Sonra her ikisine de, kendi misilleri kadar ruh, yani su yüklenir. Böylece hepsi altı misil olur. Bunlar üzerinde çalışıldıktan sonra, hepsine bir misil hava tabiatı yani nefis eklenir. Bu, üç parçadır. Böylece kuruluk, potansiyel olarak dokuz misli olur. Sonra tabiatı, terkîbin yüzeyini kuşatmış olan tabiatın her iki kenarının altına iki tabiat koy. Önce yüzeyle kuşatılmış iki kenara, su tabiatı ve hava tabiatı koy. Bu iki kenar elfi-ha-dal'dır. Yüzey ise elif-be-cîm-dal'dır. Aynı şekilde yumurtanın yüzeyini kuşatan iki kenar da, ki bunlar su ve havadır, he-ze-vâv-ha kenarlarıdır. Şimdi derim ki: Elif-be-cîm-dal yüzeyi, hava tabiatı olan ve nefis olarak

isimlendirilen he-ze-vâv-ha tabiatının yüzeyine benzer. Aynı şey terkîbin be-cîm yüzeyi için de geçerlidir. Filozoflar ancak aralarındaki benzerlikten dolayı bir şeye, başka bir şeyin ismini verirler.

Açıklamasını sorduğun şeylere gelince: Mukaddes toprak (ardu'l-mukaddese), ulvî ve süflî tabiatlardan meydana gelmiş bir oluşumdur. Bakır, siyahlığı çıkarılmış, toz haline gelinceye kadar kesilip parçalanmış ve sonra da bakır rengine gelene kadar kırmızıya boyanmış bir şeydir. Magnezyum kimyacıların taşı olup, ruhlar onda dondurulur. Bu taşı, ateşe karşı konulması için, içinde ruhların gizli olduğu ulvî tabiat çıkarır. Fırfır, tabiatın ortaya çıkardığı kırmız bir renktir.

Kurşun, farklı yapılarda ancak birbiriyle aynı cins ve benzerlikteki üç kuvveti olan bir taştır. Birincisi ruhâni, aydınlatıcı ve saftır. Bu, yapıcı ve etkili olandır. İkincisi nefsânidir. Bu, hareketli ve duyarlı olandır. Ancak birinciye göre daha katıdır ve merkezi de birincinin merkezinden daha düşüktür. Üçüncüsü topraksal, duyarlı, yakalayıcı ve ağırlığından dolayı yerin merkezine doğru ters dönmüş bir kuvvettir. Ruhâniyeti ve nefsâniyeti tutan ve onları kuşatan budur. Bunların dışındakiler ise, bu konuları bilmeyenlerin akıllarını karıştırmak için uydurulmuş ve icat edilmiş şeylerdir. Onun için bu hususdaki temel esasların bilenler, diğerlerine gerek duymaz.

İşte bana sorduklarının hepsi bunlar. Onların açıklamalarını sana gönderiyorum. Allah'tan seni başarılı kılmasını ve emeline ulaşmanı diliyorum. Selam ile."

İbn-i Bişrûn'us sözleri burada sona eriyor. İbn-i Bişrûn (hicri) üçüncü yüzyılda kimya, simya ve sihir ilimlerinin Endülüs'teki üstadı olan Mesleme Macrîtî'nin ileri gelen öğrencilerinden biridir.

Görüldüğü gibi neredeyse hiçbir anlaşılmayacak ölçüde ne kadar kapalı ve sembollerle konuşuyor. Bu da, bu işin tabii bir sanat olmadığının delilidir. Mevcut hadiselerin desteklediği bir gerçek olan kimya hakkında inanılması gereken şudur: Kimya (yani kimya sayesinde maddelerin dönüştürülmesi) ruhâni nefislerin etkileri ve onların tabiat alemi üzerindeki tasarrufları cinsinden bir şeydir: Bu etki ve tasarruflar, eğer hayırlı nefisler söz konusuysa kerâmet, şerli ve kötü nefisler söz konusuysa sihir türünden olur. Bunun kerâmetle nasıl olacağı açıktır. Sihirle olmasına gelince, kendi konusunda izah edildiği gibi, sihirbaz, sihrî gücüyle maddi varlıkları değiştirir. Ancak bununla birlikte, mutlaka üzerinde sihrî fiilini gerçekleştireceği bir maddenin de olması gerekir. Topraktan, ağaçtan, bitkiden veya genel olarak kendi maddesinin dışındaki bir maddeden bazı canlıların yaratılması gibi. Firavunun sihirbazlarının değnekler ve iplerle yaptıkları sihir buna örnektir. Aynı şekilde güneydeki Hintli ve Sudanlı, kuzeydeki Türk sihirbazlardan nakledilenler de böyledir. Onlar, bulutlara (istedikleri topraklara) yağmur bırakması hususunda ve bunun dışında pek çok konuda sihir yaparlar.

Kimya da, kendi özel maddesinin dışında, (başka maddelerden) altın oluşturmak olduğuna göre, sihir cinsinden bir şeydir. Nitekim bu konuda konuşan Câbir, Mesleme ve diğer milletlerin filozofları böyle bir yol tutmuşlardır. İşte sözlerindeki kapalılık, sihrin ve sihre benzeyen şeylerin şeriatlar tarafından reddedilmiş olmasından ve onların da bu işlerle meşgul olduklarının açığa çıkmasından sakındıkları içindir. Yoksa bu konuyu yeteri kadar araştırmayanların söylediği gibi, cimrilik edip bu konudaki bilgileri gizlemek için

değil. Mesleme'nin bu konudaki kitabını "Rütbetü'l-Hakîm", sihir ve tılsım konusundaki kitabını ise "Gâyetü'l-Hakîm" olarak isimlendirmesine dikkat et. Mesleme bu isimlendirmelerle Gâye'nin konusunun genel, Rütbe'nin konusunun ise (bu genelin içinde yer alan) özel bir konu olduğuna işaret eder. Çünkü gâye, rütbeden daha üstündür. Sanki Rütbe'nin konuları, Gâye'nin konularının bir kısmını teşkil eder. Meseleme'nin bu iki daldaki sözlerinden, bizim söylediklerimizin doğruluğu ortaya çıkıyor. İlerde, bu işin tabii sanatlarla yapılacağını iddia edenlerin bu iddialarının yanlışlığını ortaya koyacağız. Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır.

OTUZ BİRİNCİ FASIL

Felsefenin Geçersizliği Ve Felsefeyle Uğraşmanın Kötülüğü Hakkında

Bu ve bundan sonraki fasıl önemlidir. Çünkü bu ilimler umranda mevcuttur ve şehirlerde yaygındır. Dine verdiği zarar ise çoktur. Onun için bunların durumunu açıkça söylemek ve bunlar hakkındaki gerçek inanışı ortaya koymak zorunludur. Çünkü akıllı insanlardan bir grup, ister duyu organlarıyla algılanan maddî, ister duyu organlarıyla algılanamayan madde ötesi olsun, bütün varlıkların, sebepleriyle birlikte, zâtlarının ve durumlarının, fikrî bakış ve aklî kıyas ile idrak edileceğini iddia ederler. Aynı şekilde onlara göre imanî inanışların düzeltilmesi de, duyma ile (yani rivayet edilen vahiy kaynaklı haberlerle) değil, akıl ile olur. Çünkü bunlar akılla idrak edilen şeylerin bir parçasını oluşturur.

İşte bu insanlar filozoflar olarak isimlendirilir. Filozof, Yunanca bir kelime olup "hikmeti seven" anlamındadır. Evet, filozoflar bu konudaki amaçlarına ulaşmak için paçaları sıvayıp çalışmaya koyuldular ve aklın, doğruyu yanlıştan ayırma faaliyetinde rehber edineceği bir kanun koyup, bunu da "mantık" olarak isimlendirdiler. Bunun özeti şudur: Doğruyu yanlıştan ayırmayı sağlayacan düşünce, somut varlıklardan alınmış manalar üzerinde yürütülen zihnî bir faaliyettir.

Önce tıpkı bir mührün nakışları ile onun balçık veya mum üzerine basılan suretinin birbirine uyuşu gibi, bu varlıklardan, onlara uyan suretler soyutlanarak alınır. (Duyu organlarıyla algılanan) somut varlıklardan elde edilen bu soyutlamalar (yani soyut anlamlar), "ilk aklî idrakler" olarak isimlendirilir. Sonra bu bütünsel anlamlardan, eğer başka anlamlarla ortak noktaları bulunuyorsa, (her ikisini de kapsayacak şekilde) yeni soyutlamalar yapılır. Bu soyutlama zihinde diğerinden ayrılır. Sonra (bu son soyutlamayla) ortak noktaları olan başka anlamlardan yeni bir soyutlama yapılır. Ve bu soyutlamalar artık yeni soyutlamalar yapılamayacak olan, bütün varlıklara ve manalara uyan bütünsel ve basit (kompleks ve bileşik olmayan) anlamlara ulaşıncaya kadar devam eder. Bunlar yüksek cinslerdir.

Duyu organlarıyla algılanamayan bütün bu soyutlamalar, ilim elde etmek için birbirleriyle birleştirilmeleri açısından "ikinci aklî idrakler" olarak isimlendirilir. Düşünce bu soyut aklî idraklere yönelip, olduğu şekliyle varlığın tasavvurunu istediğinde, zihnin mutlaka kesin aklî deliller ile, bu suretlerden bazılarını diğer bazılarına eklemesi ve yine bazılarını da diğer bazılarından uzaklaştırması gerekir. Evet, daha önce bahsedildiği gibi, eğer bu faaliyet doğru bir kanunla yapılıyorsa, gerçeğe uyan doğru tasavvurun elde edilmesi için zihnin bu işlemleri yapması gerekir.

Filozoflara göre "tasdîk grubu" -ki bunlar söz konusu eklemeler ve hükümlerdir-, sonuçta elde edilen "tasavvurlar sınıfından" önde gelir. Başlangıçta ve öğretimde ise tasavvur ondan önde gelir. Çünkü tam bir tasavvur, idrakî istemin gayesidir. Bunun aracı ise tasdîktir. Mantıkçıların kitaplarında okumuş olduğun, "tasavvurun önde geldiği ve tasdikin onun üzerine bina edildiği" şeklindeki sözler, şuur (hissetmek) anlamında olup, tam bilmek anlamında değildir. İşte bu, filozofların büyüğü olan Aristo'nun görüşüdür. Sonra filozoflar mutluluğun, maddî veya madde ötesi bütün varlıkların, bu bakış ve deliller ile idrak edilmesinde olduğunu iddia ederler.

Filozofların genel olarak varlık hakkındaki idraklerinin ve ulaştıkları sonuçların –ki görüşlerini bunlar üzerine ayrıntılandırmışlardır- özeti şudur: Önce görmenin ve duyu organlarıyla algılamanın hükmüyle süflî cisimlere vâkıf oldular. Sonra idrakleri biraz yükseldi, hareketleri ve canlıları gözlemleyerek nefsin varlığını hissettiler. Sonra nefsin kuvvetlerinden, aklın sultanını (delil ve gücünü) idrak ettiler. İdrakleri burada durdu ve insanın zâtı hakkında verdikleri hükme benzeyen (yani insanın özeliklerine benzeyen) semâvî ve yüce bir varlığın mevcudiyetine hükmettiler. Onlara göre insanın olduğu gibi, alemin de nefis ve aklının olması zorunludur. Sonra bunu birler basamağının sonu olan ona kadar götürdüler. Dokuzu, zâtları toplu olup fasıllara ayrılmıştır (mufassaldır), biri ise –ki bu onuncudur- tektir.

İşte filozoflar mutluluğun, nefsin düzeltilmesi ve erdemlerle donatılmasının yanında, böyle bir hükümle varlığın idrak edilmesinde olduğunu iddia ederler. Şayet faziletli ve çirkin fiilleri belirtmek için şeriat gelmemiş olsa bile, bu durum, aklının, düşüncesinin, yaratılış olarak övülmüş fiillere eğilim ve yerilmiş fiillerden kaçınma gibi özelliklerinin bir gereği olarak insan için mümkündür. Nefis bunları elde etmekte sevinç ve lezzet bulur. Bunları bilmemek ise üzüntü ve mutsuzluktur. Onlara göre âhiretteki nimet ve azabın anlamı da bundan ibarettir. Daha bunlar gibi dile getirdikleri pek çok hezeyan bilinmektedir.

Bu görüşlerin öncüsü İskenderin hocası ve Eflatun'un öğrencisi olan Makedonyalı Aristo'dur. O, bu branşın meselelerini bir araya toplayan, ilim olarak kitaplaştıran ve delillerini yazan kişidir. Bu yüzden onu "ilk öğretmen" olarak isimlendirirler. Bu isimlendirme ile onun mantık sanatının öğreticisi olduğunu kastederler. Çünkü ondan önce bu ilme çeki düzen veren kimse yoktur. Mantık iliminin kanunlarını düzenleyip tertip eden, bütün meselelerini gereği gibi ele alıp değerlendiren ve güzel bir şekilde açıklayıp izah eden ilk kişi odur. Eğer bu kanunlar filozofların ilâhiyât konusundaki yönelişlerini garanti etmiş olsaydı, yeteri kadar güzel olurdu.

Aristo'dan sonra, Müslüman filozoflar bu görüşleri almışlar ve çok az istisna dı-

şında adımı adımına onun izinden yürümüşlerdir. Bu durum, Abbasî halifelerinin eski filozofların kitaplarını Yunancadan Arapçaya çevirmeleriyle gerçekleşmiştir. Müslümanlardan pek çok kişi bu kitapları okumuş, ilim yolunu tutanlardan Allah'ın saptırdıkları bu görüşleri benimsemişler, onları savunmak için mücadeleye girmişler ve teferruata ilişkin meselelerde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Onların en meşhurlarından ikisi (hicrî) dördüncü yüzyılda Seyfü'd-devle döneminde yaşamış olan Ebû Nasr Farâbî ile İsfehan'daki Büveyh oğulları devletinde (hicrî) beşinci yüzyılda Nizâmü'l-Mülk zamanında yaşamış olan Ebû Ali bin Sinâ'dır.

Bil ki bunların benimsedikleri bu görüşler, her açıdan yanlış ve geçersizdir. Varlıkların tamamını "birinci akla" isnad edip, zorunlu olana yükselmek konusunda bununla yetinmeleri, bunların (yani birinci aklın idrakinin) ötesinde kalan Allah'ın yarattıklarının derecelerini terk etmek ve dikkate almamak demektir. Oysa varlıkların çerçevesi birinci akla isnad edilenlerden çok geniştir: "O daha bilmediğiniz nice şeyleri yaratıyor." (Nahl Sûresi, 8). Sadece aklın ispatı ile yetinip, onun ötesindeki şeylerden yüz çevirmeleri ile bunlar sanki, nakil ve akıldan yüz çevirip, sadece (duyu organlarıyla algılanan) cisimlerin varlığını kabul eden ve cisimlerin ötesinde Allah'ın hikmetinden hiçbir şeyin olmadığını söyleyen tabiatçılara benzerler.

Varlıklar konusundaki iddialarının doğruluğu için ileri sürdükleri burhanlar (apaçık ve kesin deliller) ve bu burhanları mantığın ölçü ve kanunlarına arz etmelerine gelince, bütün bunlar elde edilmek istenen amaç için yeterli olmayan eksik şeylerdir. "Tabii ilim" olarak isimlendirdikleri cismânî varlıklar hakkındaki burhanların yetersiz oluşundaki yön, tarifler ve kıyaslar ile ulaştıklarını iddia ettikleri zihnî sonuçlar ile dış dünyadaki gerçekler arasındaki uygunluğun kesin olmayışıdır.

Çünkü söz konusu sonuçlar, genel ve bütünsel zihnî hükümlerdir. Dış dünyadaki varlıklar ise maddeleri ile mevcut olan somut şeylerdir. Belki de maddede, bütünsel zihnî sonuçlar ile dış dünyadaki somut varlıklar arasındaki uyuma engel olacak bir şey vardır. Ortada sadece duyu organlarının şahitlik ettiği bir uyum söz konusudur. Dolayısıyla buradaki uygunluğun delili, söz konusu burhanlar değil, duyu organlarının şahitliğidir. O halde bundaki kesinlik nerededir?

Sonra belki de zihnin, somut varlıklarla uyum içinde olan ilk aklî idraklerdeki tasarrufu, ikinci derecedeki soyutlamayı yapan ikinci aklî idraklerde değil, hayalî suretler ile gerçekleşir. Bu durumda hükmün kesinliği, duyu organlarıyla algılanan maddî varlıklar derecesinde olur. Çünkü ilk aklî idrakler, ondaki uyuşmanın tam olmasından dolayı, dış dünya ile uyumlu olmaya daha yakındır. Dolayısıyla bu durumda onların bu konudaki iddialarının doğruluğunu kabul ederiz. Ancak bu konuya dalmaktan yüz çevirmemiş gerekir. Çünkü bu konu, Müslümanları ilgilendirmediği için, onlar tarafından terk edilmesi gereken bir şeydir. Tabiiyâtın meseleleri ne dinimiz ne de dünyamız için bizi ilgilendirmez. Dolalıyısıyla onları terk etmek üzerimize düşen bir zorunluluktur.

Filozofların ilâhi ilim veya tabiatın ötesindeki (metafizik) ilim olarak isimlendirdikleri, duyu organlarıyla algılananların ötesindeki varlıklarla, yani ruhâniyetle ilgili burhanlara gelince, bir kere baştan bu varlıkların zâtları bizim için meçhuldür ve onlara ulaşmak veya onlar hakkında burhana (kesin ve açık bir delile) sahip olmak imkansızdır.

Çünkü somut dış varlıklardan, soyut aklî idraklere ulaşmamız, ancak idrak edebileceğimiz şeyler için mümkündür. Oysa biz, aramızdaki maddi algılar perdesinden dolayı ruhâni varlıkları idrak edemiyoruz ki, onlardan başka mahiyetler soyutlayabilelim. Dolayısıyla genel olarak onların varlıklarının ispatı hakkında ne bir burhana ne de idrake sahibiz. Sadece içimizdeki insanî nefsin durumu, idrak halleri ve özellikle de herkes için vicdânî (bâtınî ve nefsî) bir idrak durumu olan rüya ile bazı şeylere ulaşabiliyoruz. Bunun ötesinde o varlıkların hakikatleri ve sıfatlarıyla ilgili her şey, bizim için ulaşılması mümkün olmayan kapalı şeylerdir.

Nitekim muhakkik filozoflar bunu açıkça dile getirmişler ve maddesi olmayan bir şey hakkında burhana sahip olunamayacağı görüşünü beminsemişlerdir. Çünkü burhanın temel esaslarıyla ilgili şartlarında biri de zâtî olmasıdır.

Filozofların büyüğü olan Eflatun şöyle diyor: İlâhiyât konularında kesinliğe ulaşılamaz. Onlar hakkında ancak zan ifade eden "bu daha doğru" ve "bu daha kabul edilebilir" gibi şeyler söylenir. Dolayısıyla o kadar zahmet ve yorgunluktan sonra sadece zannî bir sonuç elde edeceksek, başlangıçta sahip olduğumuz zan bize yeter. O halde bütün bu ilimlerin ve onlarla meşgul olmanın ne gibi bir faydası var ki? Çünkü bizim için önemli olan madde ötesi varlıklar hakkında kesin bilgi elde etmektir ve zaten onlara göre insan düşüncesinin gayesi de budur. (Dolayısıyla doğruluğundan emin olunan kesin bilgi elde edemedikten sonra, bu ilimlerin, gayretin ve yorgunluğun da bir anlamı yoktur).

Filozofların "mutluluk ancak, söz konusu burhanlar ile varlıkları olduğu gibi idrak etmektedir" şeklindeki sözleri ise değersiz ve kabul edilemez bir görüştür. Bunun açıklaması şudur: İnsan, biri cismânî diğeri de -bu cismânilikle birbirine karışmış olan- ruhâni olmak üzere iki parçadan oluşmuştur. Her bir parçanın kendine özgü idrakleri vardır. Her iki idrak çeşidinde de idrak eden tektir ve o da ruhânî parçadır. Bazen ruhâniyetleri, bazen de cismâniyetleri idrak eder. Ancak ruhânî idraklerini vasıtasız olarak bizzat gerçekleştirir. Cismânî idrakleri ise, beyin ve duyu organları gibi vasıtalarla gerçekleştirir.

Her müdrik (yani idrak eden), idrak ettiği şey ile neşelenip sevinir. Çocukların durumu buna örnektir. Çocuk vasıtalı idrak olan cismâni idraklere başladığında, örneğin gördüğü ışık ve duyduğu sesler ile ne kadar neşelenip sevinir. Nefsin, kendi zâtından ve vasıtasız olarak yapacağı idrakler ile çok daha fazla neşeleneceği ve haz duyacağı şüphesizdir. Ruhânî nefis, vasıtasız olarak kendi zâtından olan bir idraki hissettiğinde, ifade edilemeyecek bir sevince ve lezzete kavuşur. Bu idrak düşünce ve ilim ile elde edilemez. Sadece maddi algılar perdesinin kalkması ve cismânî idraklerin tamamen unutulmasıyla elde edilir.

Mutasavvıflar bu neşenin elde edilmesi için, nefsin bu tür idrakine çok önem verirler ve riyâzetle (nefis terbiyesiyle) beyindeki düşünceye varıncaya kadar cismânî kuvvetleri ve idrakleri öldürmeye çalışırlar. Bundaki amaç cismânî meşguliyetlerin ve engellerin ortadan kaldırılması ile nefsin, kendi zâtından olan idraki elde etmesini sağlamaktır. Nefsin bu idraki elde etmesiyle, ifade edilemeyecek bir neşe ve lezzete kavuşurlar. Filozofların bu iddialarının doğruluğu kabul edilse bile, bu durum yine de onların amaçları (yani metafizik varlıklar hakkında hüküm vermeleri için) yeterli değildir.

Filozofların "aklî burhanlar ve deliller bu tür idrakleri ve onlardan duyulan neşeyi meydana getirir" şeklindeki sözlerine gelince, görüldüğü gibi bu da geçersiz bir iddiadır. Çünkü burhanlar ve deliller, hayal, düşünce ve zikir gibi beyinsel güçlere dayandığı için cismâni idrakler grubundandır. Oysa biz diyoruz ki, bu tür idrakeleri elde etmek için yapılacak ilk şey, beyinsel kuvvetlerin tamamını öldürmektir. Çünkü onlar bu tür idraklerle çekişir ve onları bozar.

Bazen filozoflardan mahir kimselerin, bu mutluluğu yakalamak için İbn-i Sinâ'nın "Şifa", "İşârât", "Necât" kitaplarına, İbn-i Rüşd'ün Aristo'nun eserlerine yaptığı özetlere ve diğerlerinin kitaplarına kapandığını, bunlardaki bütün gizlilikleri ortaya çıkarmak için sayfalarını didik didik incelediklerini, onlardaki delillere dayandıklarını görürsün. Oysa onlar böyle yapmakla, yakalamak istedikleri mutluluğun önündeki engelleri çoğalttıklarının farkında değildir. Onların böyle hareket etmedeki dayanakları Aristo'dan, Farâbi'den ve İbn-i Sinâ'dan nakledilen şu anlayıştır: Her kim aktif (faal) akla sahip olur ve hayatında onunla birleşirse, söz konusu mutluluktan bir pay elde eder.

Onlara göre aktif akıl, kendisinden, ruhâniyât derecelerinden biri olan sezginin ortaya çıktığı ilk derecedir. Yine aktif akılla birleşmeyi, ilmî idrak şeklinde yorumluyorlar ki, bunun geçersizliğini gördün. Oysa söz konusu birleşme ve idrak ile Aristo'nun ve öğrencilerinin kastetteği şey, nefsin, vasıtasız olarak ve kendi zâtından idrak ettiği şeylerdir. Bu ise ancak maddi algılar perdesinin kaldırılmasıyla elde edilir.

Filozofların "bu idrakten kaynaklanan neşe ve sevinç, (âhirette) vaat edilen mutluluğun kedisidir" şeklindeki sözlerine gelince, aynı şekilde bu söz de geçersizdir. Çünkü onların söylediklerinden de anlaşıldığı gibi, maddî idraklerin ötesinde, nefsin vasıtasız olarak yaptığı başka bir idrak vardır ve nefis bu tür idrakten büyük bir neşe duyar. Ancak bu durum, o neşelenme ve sevincin, mutlaka âhiretteki mutluluğun kendisi olduğunu göstermez. Bilakis söz konusu bu neşelenme ve sevinç, o mutluluktaki lezzetlerden biridir.

Filozofların "mutluluk, varlıkları oldukları gibi idrak etmektedir" şeklindeki sözlerine gelince, bu söz de –daha önce tevhîdin aslı konusunda bahsettiğimiz gibi- onların "varlık, idrak sahibinin idrak ettiğinden ibarettir" şeklindeki vehimleri ve yanlışları üzerine bina edilmiş geçersiz bir iddiadır. Bunun geçersizliğini açıklamıştık. Evet, varlık her yönüyle kuşatılamayacak veya ruhânî ya da cismânî bütün boyutlarıyla tam olarak idrak edilemeyecek kadar geniştir.

Filozofların görüşleri hakkında yaptığımız bütün bu değerlendirmelerden çıkan sonuç şudur: İnsandaki ruhânî parça cismânî kuvvetlerden ayrılınca, kendine özgü olan bir çeşit idraklerde bulunur. Bunlar, ilmimizin kuşattığı varlıklar olup, bütün varlıklar hakkındaki genel idrak değildir. Çünkü varlıklar (tam olarak idrak edilip) kuşatılamaz. Nefis bu tür idraklerde bulunduğunda, tıpkı küçük bir çocuğun ilk idrak etmeye başladığında duyduğu sevinç gibi, çok büyük neşe ve sevinç duyar. Bunun ötesinde, eğer yapılması gerekenleri yapmaz ve (âhiret için) hazırlanmazsak, bütün varlıkları nasıl idrak edebilir ve mutluluğa nasıl ulaşabiliriz? **"Vaat edilmekte olduğunuz şey ne kadar da uzak!" (Mü'minûn Sûresi, 36).**

Filozofların "insan, güzel ve övülmüş ahlak ile donanıp, kötü ve yerilmiş olanlar-

dan uzaklaşmak suretiyle, bağımsız olarak nefsini düzeltip ıslah edebilir" şeklindeki sözlerine gelince, bu söz "nefsin, kendi zâtından olan idraklerle neşelenip sevinmesi, (âhirette) vaat edilen mutluluğun kendisidir" anlayışına dayanır. Çünkü kötülükler nefsin tam olarak idrak etmesini engeller. Bu durum nefsin, cismânî melekelere ve özelliklere sahip olmasından kaynaklanır.

Mutluluk ve mutsuzluğun eserinin, cismânî ve ruhânî idraklerin ötesinde olduğunu açıklamıştık. Filozofların, nasıl yapılacağı bilgisine ulaşabilecekleri nefsi terbiye ve ıslah etmenin tek faydası, belirli ölçülere ve kurallara dayanan ruhânî idraklerden elde edilecek neşe ve sevinçtir. Bunun ötesinde yapılması emredilen fiillere ve uyulması emredilen ahlak esaslarına dayanan, şâr'in bize vaat ettiği mutluluk ise hiç kimsenin idrakinin kuşatamayacağı bir durumdur. Nitekim onların lideri olan Ebû Ali bin Sinâ bunun farkına varmış ve "El-Mebde ve'l-Meâd" isimli kitabında şu anlama gelen şeyler söylemiştir: "Ruhânî meâd (dönüş, toplanış), aklî burhanlar ve kıyaslar ile ulaşılabilecek (idrak edilebilecek) bir durumdur. Çünkü bu, tek bir nisbet ve tabii ölçü içinde ceryan eder. Onun için bu hususta burhanlara dayanma gücüne sahibiz. Cismânî meâd ve hallerinin ise, burhanlar ile idrak edilmesi imkansızdır. Çünkü bunda tek bir nisbet ve ölçü geçerli değildir. Bu konuyu bize hak olan Muhammedî şeriat açıklamıştır. Dolayısıyla bu konuda ona müracaat ederiz."

Görüldüğü gibi bu ilim dalı, ondaki bazı hususların şeriata aykırı olmasının yanında, filozofların ulaşmak istedikleri hedefleri gerçekleştirmek için de yeterli değildir. Bildiğimiz kadarıyla onun tek bir semeresi vardır. O da, delillerin tertip edilmesi ve doğru olanlarının seçilmesi konusunda sağlam bir melekeye sahip olmak için zihnin bilenmesidir. Bunun sebebi, kıyaslamalardaki düzen ve ölçülerin, mantık ilminde şart koştukları gibi, sağlam ve tutarlı bir şekilde ve tabii ilimler çerçevesinde yapılmasıdır. Onlar bu esasları daha çok tabii ilimler ve matematiksel ilimler gibi felsefî alanlarda kullanırlar.

İşte bu sahalarda incelemelerde bulunanlar, şartlarına uygun olarak burhanları çok fazla kullandığı için, doğru delil getirmede sağlam bir melekeye sahip olur. Çünkü bu kurallar her ne kadar filozofların ilâhiyât konularındaki hedefleri için yetersiz kalıyorsa da, yine de bildiğimiz kadarıyla, düşünce kurallarının en doğru olanlarıdır.

İlim ehlinin görüşlerine vâkıf olmanın yanında, bu sanatın semeresi işte budur. Zararlarının ne olduğunu ise öğrenmiş bulunuyorsun. Bu konularda araştırma yapacakların, onların tehlike ve kötülüklerinden korunması gerekir. Bunun için, bu konulara kapanmadan önce tefsir ve fıkıf gibi şer'î ilimlere vakıf olup onlarla donanması gerekir. İslâmî ilimlere sahip olmadan bu konulara yönelenlerin, onların tehlike ve zararlarından korunma ihtimalleri çok azdır. Doğruya ve hakka ulaştırcak olan Allah'tır. **"Eğer Allah bizi doğru yola iletmeseydi, kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik." (A'raf Sûresi, 43).**

OTUZ İKİNCİ FASIL

Nucûm Sanatının (Astrolojinin) Geçersizliği, İdraklerinin Zayıflığı Ve Gayesinin Kötülüğü Hakkında

Bu sanatla uğraşanlar (müneccimler, astrologlar), yıldızların kuvvetlerini ve –tek veya toplu olarak- "doğurucu unsurlar" üzerindeki etkilerini bilmek suretiyle, unsur alemindeki olayları, meydana gelmeden önce bileceklerini iddia ederler. Buna göre yörüngelerin ve yıldızların konumu, bütünsel ve şahsî varlık çeşitlerinden her biri hakkında meydana gelecek olaylara işaret eder.

Eski astrologlor, yıldızların kuvvetlerinin ve etkilerininin tecrübe (deney) ile bilineceği görüşündedirler. Ancak ömürler bir araya getirilse bile yine de bu hususların tercrübe ile elde edilmesi için yeterli olmaz. Çünkü tecrübe ile ilim (kesin bilgi) veya zan elde edebilmek, (gözlemlenip tecrübe edilmesi gereken) olayların defalarca tekrarlanmasını gerektirir. Oysa yıldızlardan bazılarının devirleri çok uzun zaman dilimlerinde gerçekleşir. Öyle ki bunların (tecrübeye konu olacak kadar) tekrarlanmaları, alemin uzun ömrünü bile aşacak boyutta, çok uzun zamana ve çağlara ihtiyaç duyar.

Zayıf görüşlü astrologlardan bazıları da, yıldızların kuvvetlerinin ve etkilerinin vayih ile bilindiği görüşünü benimsemişlerdir. Ancak bu, çürütme zahmetine girişilmeyecek kadar boş bir iddiadır. Böyle olduğunun en açık delillerinden biri, insanların (bu tür) sanatlardan en uzak olanlarının, peygamber olduğu gerçeğidir. Şüphesiz onlar Allah'tan aldıkları vahyin dışında, gaybî hareblerin peşine düşmezler. O halde onların bu sanatla gaybî bilgileri elde edip, kendilerine tâbi olanlara bununla yol gösterdikleri nasıl iddia edilebiliyor?

Batlamiyûs ve ona tâbi olan sonraki astrologlar, yıldızların (meydana gelecek olaylara) işaret etmelerinin, yıldızların unsurî varlıklarda ortaya çıkan mîzaçlarıyla (özellikleriyle) ilgili tabii bir işaret olduğu görüşündedirler. O şöyle diyor: Çünkü iki parlak cismin (güneş ve ayın) fiili ve unsurlardaki etkisi, hiç kimsenin inkar edemeyeceği kadar açıktır. Tıpkı güneşin, mevsimlerin ve mîzaçlarının değişimindeki, meyvelerin, ekinlerin

ve diğer şeylerin olgunlaşmasındaki etkisi ve aynı şekilde ayın, rutubet durumundaki, sudaki (gel-git) ve diğer hususlardaki etkisi gibi.

Batlamiyûs şöyle devam ediyor: Bizim için güneş ve ayın dışındaki yıldızlar konusunda iki yol vardır. Birincisi bu sanatın otoritelerinden, bu hususta nakledilenleri taklit etmek. Ancak bu yol nefis için ikna edici değildir. İkincisi sezgi ve tecrübedir. Bunun için yıldızlardan her birini, tabitanı ve etkisini açık bir şeklide bildiğimiz parlak en büyük cisme (güneşe) kıyaslarız. Sonra söz konusu yıldızın kırân (burçlarda güneşle yakınlışması) esnasında kuvvetinin ve mizâcının artıp artmadığına bakarız. Eğer artıyorsa onun tabiatını uygun olduğu, eksiliyorsa zıt olduğu anlaşılır. Sonra teker teker onların kuvvetlerini bildikten sonra, terkîb edilmiş olarak da biliriz. Bu onların üçgen, dörtgen veya diğer şekillerde karşılaşmaları sırasında ortaya çıkar. Aynı şekilde bu, burçların tabiatlarını, parlak en büyük cisme kıyaslamak suretiyle de anlaşılır.

Yıldızların hepsinin kuvvetlerini bildiğimizde, onların havada etkili olduğunu da biliriz. Bu, açık bir husustur. Onlardan hava için ortaya çıkan mizâc, onun altındaki diğer doğurucu unsurlar için de ortaya çıkar. Dolayısıyla nutfeler ve tohumlar, o mizacın tabiatını alırlar ve böylece bu mizâç aynı zamanda onlardan meydana gelen bedenlerin, bu bedenlere bağlanan nefislerin ve bu ikisine tâbi olan durumların da de tabiatı haline gelir. Çünkü tohumların ve nutfelerin durumları, aynı zamanda onlardan kaynaklanan ve doğan şeylerin de durumlarıdır.

Batlamiyûs şöyle devam ediyor: Bununla birlikte bu husus kesin olmayıp zannîdir. Aynı şekilde ilâhi bir kazâ yani kader de değildir. Sadece varlıklar için tabii sebepler sınıfındandır. İlâhî kazâ ise her şeyi geçmiştir.

Batlamiyûs ve öğrencilerinin söylediklerinin özeti bu. Bunlar onun "Kitabu'l-Erba" isimli kitabında ve diğerlerinde mevcuttur. Söylenenlerden bu sanatın idraklerinin (yani bu sanatla elde edilen bilgilerin) zayıf olduğu ortaya çıkıyor. Çünük kendi konusunda açıklandığı üzere bir şey hakkında kesin veya zannî bilgi elde etmek ancak fail (etkileyen), etkiyi kabul eden, suret ve gaye gibi bütün sebepleri mevcut olan ilimle olur. Oysa astrologların söyledikleri gibi, yıldızların kuvvetleri sadece faildir. Etkiyi kabul eden ise unsurlardır. Sonra fail tek başına yıldızların kuvvetleri değildir. Bilakis onunla birlikte unsurlarda etkili olan başka failler de vardır. Örneğin babanın tevlîd (doğurtucu) kuvveti, nutfedeki nev' (tür, çeşit) ve diğer kuvvetler gibi.

Yıldızların kuvvetleri, kemâle ermeleri ve onlardaki ilmin gerçekleşmesi halinde, varlıkta etkili olan faillerden sadece birini teşkil eder. Sonra yıldızların kuvvetlerini ve etkilerini bilmenin yanında, sezgi ve tahmin gücünün fazla olması da şarttır. Ancak bu durumda, gerçekleşecek bir olay hakkında zan sahibi olunur. Sezgi ve tahmin, gerçekleşecek olayın sebeplerinden veya bu sanatın esaslarından biri değil, (yıldızların durumundan) sonuç çıkarmaya çalışan kişinin fikrindeki kuvvettir. Eğer kişi sezgi ve tahmin gücünden mahrum olursa, çıkaracağı sonuçlar zandan, şüphe derecesine düşer. Yıldızların kuvvetleri hakkındaki bilgilerin doğru olması ve bir aksilik çıkmaması halinde ulaşılacak sonuç budur. Yine bu iş, yıldızların konumlarının bilinmesi için onların hareketlerinin hesaplanmasının bilinmesini gerektirir. Yıldızların her birinin kendine özgü bir kuvvetinin bulunduğuna ilişkin hiçbir delil yoktur.

Batlamiyûs'un, beş yıldızın kuvvetlerini ispat etmek için onları güneşle kıyaslamak şeklindeki metodu da zayıftır. Çünkü güneşin kuvveti, yıldızların kuvvetlerinin tamamından üstündür ve onlara hakimdir. Dolayısıyla onun da söylediği gibi, kırân anında (yıldızların kuvvetinin ve mizâcının) arttığı ve ekisildiği çok az hissedilir. Bütün bunlar, bu sanat ile unsurlar aleminde meydana gelecek olayların bilineceği iddiasını yaralar.

Sonra yıldızların kendi altındaki varlıklara etkili olduğu iddiası da geçersizdir. Çünkü tevhîd konusunda delilleriyle açıklandığı gibi, Allah'tan başka fail yoktur. Kelâmcılar, burada açıklanmasına gerek olmayan deliller ile bunu ortaya koymuşlardır. Buna göre sebeplerin, müsebbiplerine (yani kaynaklarına) isnat edilmelerinin keyfiyeti meçhuldür. Dolayısıyla görünüşe bakarak, aklın yıldızların etkili olduğuna hükmetmesine de güvenilemez. Belki de sebeplerin, müsebbiplerine isnat edilmeleri, etkinin bilinen şeklinden farklı oluyor. İlâhi kudret, ulvî ve süflî bütün varlıkları birbirine bağladığı gibi, bu ikisini de (yani sebep ve müsebbibi de) birbirine bağlar. Zaten şeriat da bütün olayların Allah'ın kudreti ile gerçekleştiğini söylemiş ve bunun dışındaki şeyleri (kudretleri) reddetmiştir.

Aynı şekilde peygamberler de yıldızların kuvvetleri ve etkilerini reddetmiştir. İncelendiğinde şer'î hükümlerin buna tanıklık edeceği görülecektir. Şu hadis gibi: "Güneş veya ay, hiç kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmaz." Bir başka hadiste (Allah Hz. Peygamberin diliyle) şöyle diyor: "Kullarımdan bazıları bana inanmış ve bazıları da beni inkar etmiştir. Allah'ın lütfu ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı diyen bana inanmış ve yıldızları (yıldızların kuvvet ve etkisini) inkar etmiştir. Falancı yıldızın doğuşu ile bize yağmur yağdırıldı diyen de beni inkar etmiş ve yıldızlara inanmıştır."

Bu sanatın şer'î açıdan batıl ve geçersiz, aklî açıdan da delillerinin zayıf olduğu açığa çıktı. Ayrıca halkın inançlarının bozulmasına yol açtığı için topluma verdiği zarar da büyüktür. Çünkü bazen, gerçek bir delile ve açıklamaya dayanmadan, söylenen şeyler tutabilir ve bunu bilmeyen kimseler de, diğer söylenenlerin de hep doğru olduğunu sanarak, bu işe büyük bir düşkünlük gösterir. Böylece eşyada (olaylar, varlıklar, sebepler üzerinde), onların yaratıcısından başka failler kabul etme durumuna düşülür ve inançlar bozulur.

Diğer taraftan bu sanata göre hareket eden, devletler, harekete geçmek için, (yıldızların durumlarına göre) uygun kabul edilen vakitleri bekleyip, (esasen kendileri için uygun olan vakitleri kaçırırlar ve), kendilerine karşı fırsat kollayan düşmanlara bekledikleri fısat vermiş olurlar ve sonuçta onların saldırılarına ve isyanlarına muruz kalırlar. Bunun örneklerin çok şahit olduk. Dolayısıyla hem dine, hem de devletlere zararı olan bu sanattan toplamdaki herkesin sakındırılması gerekir. Ancak insanların ilimlerinin ve idraklerinin bir sonucu olarak bunun toplumda mevcut olması da tabii bir durumdur. Çünkü hayır da, şer de alemde mevcut olan iki tabii durumdur ve bunların kökünden sökülüp yok edilmeleri mümkün değildir. Sorumluluk ise onların sebeplerini elde etmeyle ilgilidir. Hayır için çalışmak, hayırlı şeylerin sebeplerine sarılmak, kötü ve zararlı şeylerin sebeplerini de uzaklaştırmak suretiyle olur.

İşte bu ilmin kötülüklerini ve zararlarını bilenlerin görevi budur. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, bu sanat kendi içinde doğru bile olsa, hiçbir Müslümanın bu sanatın

ilmini ve melekesini elde etmesi mümkün (caiz) değildir. Aksine biri bu hususları incelese ve her açıdan kuşattığına sansa bile, o aynı zamanda tam bir eksiklik ve yetersizlik içindedir. Şeriat bu ilmin incelenmesini ve tahsil edilmesini yasakladığı için, bunun okunması ve öğretimi için oluşturulan ders halkaları mevcut olmamıştır. Böylece bu ilme düşkün olanlar –ki bunların sayısı çok çok azdır- buna ilişkin kitapları ve makaleleri ancak evlerinin bir köşesinde, insanlardan gizli bir şekilde ve onlardan çekinerek okuyabilmektedir. Buna ek olarak bu sanatın kolları çoğalmış ve anlaşılması son derece zorlaşmıştır. Bütün bunlardan sonra acaba ondan nasıl bir fayda elde edilebilir ki?

Din ve dünya açısından genel bir faydası olan, kaynağı Kur'an ve sünnet olup ulaşılması son derece kolay olan, kitleler tarafından yaygın bir şekilde okunup öğrenilen, bunun için çok sayıda ilim halkaları oluşturulan, çok uzun medrese tahsiline ve araştırmalara konu olan fıkıh ilminde bile asırlar ve nesiller boyunca tek tük uzman ve otoriter kişiler yetişmektedir.

Buna karşılık şeriat tarafından terk edilen, üstelik haram kılınıp yasaklanan, halktan gizlenen, kaynaklarına ulaşılması zor olan, esaslarını ve dallarını tahsil edip öğrenmenin dışında bir de sezgi ve tahmin gücüne ihtiyaç duyulan bir ilim dalında acaba nasıl maharet kazanılıp uzmanlaşılabilir? Bunu (yani bu ilim dalında uzman olduğunu) iddia eden kimsenin bu iddiası reddedilir. Müslümanlar arasında terk edilmiş bir durumda olan ve bunu öğrenenlerin sayısının son derece az olmasından dolayı, onun iddiasının doğruluğun tanıklık edecek hiçbir şey yoktur. Durum araştırıldığında söylediklerimizin doğru olduğu görülür. Gaybı bilen Allah'tır ve onu kimseye göstermez.

Çağımızdaki dostlarımızdan bazılarının karşılatıkları şu durum da bu anlamdadır. Araplar, Sultan Ebû Hasan'ın askerlerini yenip, onu Kayravân'da kuşattıkları zaman, her iki tarafın dostaları ve düşmanları tarafından çok fazla asılsız haberler yayıldı. Tunus'lu şairlerden Ebû Kasım Rûhî bununla ilgili olarak şöyle diyor:

Her an Allah'tan af dilerim
Artık güzel ve hoş yaşam kayboldu
Tunus'ta sabahlıyor ve akşamlıyorum
Sabah da Allah'ındır, akşam da
Korku, açlık ve ölüm
Bunları kargaşa ve veba meydana getiriyor
İnsanlar şüphe ve savaş içindeler
Ancak şüphenin de bir fayda vereceği yok
Ahmed taraftarları ölüm ve yok olmanın
Artık Ali'yi kuşattığını düşünüyorlar
Diğerleri ise saba rüzgarının onu
Yeniden size getireceğini söylüyor
Allah ise onun da bunun da üzerindedir

Ve iki kulu hakkında dilediği hükmü verir
Ey akıp giden yıldızları gözetleyen!
Acaba bu gökyüzü ne yaptı ki
Asılsız iddialarınızla bizi çok oyaladınız
Ve "bugün doğru söylüyoruz" dediniz
Perşembenin üzerinden perşembe geçti
Cumartesi ve çarşamba da gelip geçti
Ayın yarısı ve ikincinin onu da geçti
Üçüncü de geçip onlara eklendi
Ama biz yalan sözlerden başka bir şey görmüyoruz
Acaba bu cehalet midir, yoksa alay etmek mi?
Şüphesiz biz Allah'a güvenir ve biliriz ki:
O'nun verdiği hüküm geri çevrilemez
Kendim için ilâh olarak Allah'tan razı oldum
Size de (dolunay şeklindeki) ay ve güneş yeter
Bu akıp giden yıldızlar
Ancak Allah'ın kulları ve köleleridir
Onlara hükmedilir, onlar hükmedemez
Kainatta hiçbir yaptırımları yoktur
Akıllar sapıtınca, özellikleri cisim
Ve yokluk olan şeyleri ezelî sandılar
Suyun ve havanın meydana getirdiği tabiatı
Varlıklara (hükmeden ve onları idare eden) hakem kıldılar
Acının karşısında tatlıyı görmediler
Her ikisini de toprak ve suyun beslediğini
Rabbim Allah'tır, tekliğin ve tenhalığın
Cevherinin ne olduğunu bilmiyorum
Ve şu şekilde nida eden Heyûlâ'nın[200] de:
"Benim niye bir suretim yok, çıplağım
Varlık da değilim, yokluk da
Sabit de değilim, uzaklaşmış da"
Alış verişten kazanmanın dışında
Kazanç nedir onu da bilmem
Yolum ve dinim, (doğru yolda olan)
Evliya insanların dini ve yoludur

[200] Heyûlâ: Belirli bir şekil ve sureti olmayan ilk madde.

Ayrılıklar ve bölünmelerin olmadığı
Münakaşa ve şüphelerin de olmadığı zamandaki insanların
İlk Müslümanların tâbi olduğu ve bizim de izlediğimiz yoldur
O, tâbi olunacak ve uyulacak ne güzel bir yoldur
Onlar (hakka tâbi olmada) bildiğin gibiydiler
Ve o zaman (müneccimlik) saçmalığı yoktu
Ey zamanın Eş'ârisi!
Yaz ve kış bana bildirdi ki:
Kötülüğün karşılığında kötülükle
İyiliğin karşılığında da iyilik mükâfatlandırılacağım
Eğer (Allah'a) itaat eder ve isyan etmezsem
İşte o zaman (O'nun rahmetini ve) kurtuluşu ümit ederim
Ben yaratıcının hükmü altındayım
Arşın ve yerin, kendisine itaat ettiği yaratıcının
Sizin için (sizin söylemenizle) bir zafer yoktur
Zafer Allah'ın hüküm ve takdiriyledir
Eğer Eş'âri'ye, kendi mezhebine
Tâbi olanlardan bahsedilseydi
Kesinlikle derdi ki; onlara haber verin
Ben onların söylediklerinden uzağım

OTUZ ÜÇÜNÇÜ FASIL

Kimyanın Semeresinin İnkâr Edilmesi, Bu Semerenin Varlığının İmkânsızlığı Ve Bu İşi Meslek Edinmekten Doğan Kötülükler Hakkında

Bil ki, geçimlerini sağlamaktan aciz olan pek çok kimseyi hırs bu tür sanatlara sevk ediyor. Onlar bu tür sanatları geçim yollarından biri olarak görürler ve bu şekilde para kazanmanm daha kolay olduğunu sanırlar. Sonra da bu uğurda zorluklara ve meşakkatlere katlanırlar, idarecilerin baskılarına muhatap olurlar, yaptıkları harcamlardan dolayı ellerindeki paralarını kaybederler ve üstelik de emellerine ulaşamadıkları için büyük bir hayal kırıklığı yaşarlar. Onlar iyi bir iş yaptıklarını sanırlar. Onların böyle bir ümide kapılmalarına sebep olan şey, ortak bir maddeden dolayı madenlerin birbirine dönüşecekleri görüşüdür. Dolayısıyla onlar da çeşitli işlemlerle gümüşü altına, bakırı ve kalayı da gümüşe dönüştürmeye çalışırlar. Madenleri birbirine dönüştürmenin tabiat alemi için mümkün olduğunu sanırlar.

Yapılacak işlemler, bu işlemlerin şekilleri ve işlemler sırasında kullanılacak madde açısından, değişik yollara ve metodlara sahiptirler. İşlem sırasında kullanılan ve "kıymetli taş" olarak isimlendirilen maddenin dışkı mı, kan mı, saç mı (kıl mı), yumurta mı ya da şu veya bu mu olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Söz konusu maddenin belirlenmesinden sonra yapılacak olan bütün işlem şudur:

Madde, sert ve düz bir taşın üzerinde, (tıpta ilaçların ezilip toz haline getirilmesi için kullanılan yumuşak) bir taşla ezilerek toz haline getirilir. Ezme esnasında amaca uygun olan ve istenilen madene dönüşümü sağlamada etkili olacak otlar ve ilaçlar karıştırılmış su, maddeye katılır. Su katıldıktan sonra, (ezilip toz haline getirilmiş olan) madde, içindeki suyun veya toprağın çıkarılması için, güneşte kurutulur veya ateşte pişirilir ya da eritilip buharlaştırılır. Eğer madde bütün bu yapılanları ve katkıları kabul ediyorsa, bu sanatın gerektirdiği esaslara göre işlem sona erer.

Bu işlemlerden sonra "iksir" olarak isimlendirilen toz veya sıvı şeklinde bir mad-

de elde edilir. Bu işle uğraşanlar, iksirin ateşte kızdırılmış gümüşün üzerine döküldüğünde altına veya ateşte kızdırılmış bakırın üzerine döküldüğünde gümüşe dönüşeceğini iddia ederler.

Muhakkik kimyacılar, dört unsurun karışımından oluşmuş bileşik bir madde olan iksirde, yapılan işlemler ve özet katkılarla, tabii kuvvetlere sahip bir mizâc ortaya çıktığını ve bunun sayesinde içine katıldığı şeyleri kendi suretine ve mizâcına çevirdiğini iddia ederler. Tıpkı mayanın hamuru kendine mizâcına çevirmesi gibi. Evet, maya içine katıldığı hamuru kabartıp yumuşatır, böylece midede hazmı kolaylaşır ve hızlıca besine dönüşür. İşte altın ve gümüş iksirinin içine katıldığı madenlerde yaptığı etkide böyledir. Onları kendi suretine dönüştürür.

Genel olarak iddialarının özeti bu. Onların söz konusu bu işlemi yapmaya kapandıklarını, bundan rızık ve geçimlerini elde etmeye çalıştıklarını görürsün. Bu sanatın kendilerinden önceki üstadlarının kitaplarından, buna ilişkin hükümleri ve kuralları naklederler, onları kendi aralarında elden ele dolaştırırlar ve sırlarını keşfetmek için münazaralarda bulunurlar. Çünkü bu hükümler ve kurallar çoğu zaman anlaşılmayan bilmecelere benzerler. Câbir bin Hayyân'ın "Resâilü's-Seb'în"deki, Mesleme Macrîtî'nin "Rütbetü'l-Hakîm"indeki, Tuğrâî'nin (eserlerindeki), Muğayrebî'nin nazım yönünden son derece güzel kasîdesindeki ve diğerlerinin kitaplarındaki durum budur. Bütün bunlardan sonra yine de hiçbir fayda elde edemezler.

Bir gün, Endülüs'ün büyük üstadlarından olan üstadımız Ebû Berekât Bellefîkî ile bu meselelerde konuştuk ve ona bu konuyla ilgili bazı eserler gösterdim. Bu eserleri uzun bir süre karıştırdıktan sonra onları bana geri verdi ve şöyle dedi: "Bunlarla uğraşanların ümitleri boşa çıkmış ve hayal kırıklığına uğramış olarak evlerine döneceklerini garanti ederim."

Bu işlerle uğraşanlardan bazıları sadece hile ve sahtekârlık yapmakla yetinirler. Yaptıkları hile ve sahtekârlıklardan bazıları açıktır. Gümüşü altınla veya bakırı gümüşle yaldızlamak ya da her ikisini, bir, iki veya üç parça oranında karıştırmak gibi. Bu hile ve sahtekârlıklardan bazıları ise gizlidir. Tıpkı bakırın içersine onu beyazlatmak için buharlaştırılmış civa katmak ve böylece ortaya gümüşe benzeyen bir maden çıkarmak gibi. Öyle ki, onun sahte olduğunu ancak bu konuda mahir kimseler anlar. Sonra bu sahtekârlığı yapanlar, buna yeni bir sahtekârlık daha ekleyip, gümüşe benzeyen o madeni, para olarak basarlar ve insanların onun gerçek olduğundan kuşku duymaması için de onu hükümdarın mührü ile mühürlerler. Meslek olarak insanların en alçakları ve âkibet olarak da en kötüleri bu kimselerdir. Çünkü sahtekârlık ve hile ile insanları aldatıp onların mallarını çalarlar. Bu kimseler insanlara gümüş yerine bakır ve altın yerine de gümüş öderler. Dolayısıyla bu kimseler hırsızdırlar, hatta hırsızdan da beterdirler.

Mağrib'te bu grubun çoğunluğunu Berberî talebeler oluşturur. Bunlar (şehirlerden) uzakta bulunan bölgelere giderler, bâdiyelerdeki mescidlere sığınırlar ve oralardaki zenginleri, altın ve gümüş (yapma) sanatını bildiklerini söyleyerek aldatırlar. Ne de olsa nefisler altın ve gümüşe çok düşkündür ve onları elde etmek için her şeyi göze alırlar. Böylece bu kişiler bu işle geçimlerini sağlarlar. Acizlikleri belli olup skandal ortaya çıkıncaya kadar korku ve gözetim altında onların yanında kalırlar. Sonra başka bir bölgeye ka-

çarlar ve dünyalığa tamah eden insanların hırslarından yararlanarak yaptıklarını tekrarlara. Bu şekilde geçimlerini sağlamaya devam ederler.

Bu kimseler hakkında söylecek bir şey yoktur (yani bizim konumuz onlar değildir). Çünkü onlar cahillik, alçaklık ve hırsızlığı meslek edinmede en uç noktaya ulaşmışlardır. Onların sebep olduğu bu (toplumsal) hastalığı ortadan kaldırmanın tek yolu, idarecilerin onlara karşı çok sert olmaları ve durumları ortaya çıktığında da ellerinin kesilmesidir. Çünkü onların bu yaptıklarıyla, geneli ilgilendiren ve herkesin sermayesi durumunda olan paraların bozulması söz konusudur. Sultan para durumunu düzeltmek, tedbirler alıp onu korumak ve onu bozmaya çalışanları karşı çok sert davranmakla yükümlüdür.

Bizim haklarında konuştuğumuz ve idraklerini araştırdığımız kimseler, bu sanatı meslek edinip yapılan sahtekârlıklardan razı olmayanlar, aksine bu gibi şeylerden uzak durup, Müslümanların parasının bozulması işine bulaşmayanlar, sadece yapılan işlemler ve bu işlemler sonucunda elde edilecek iksir ile gümüşü altına, kurşun, bakır ve kalayı da gümüşe çevirmeye çalışanlardır. Ancak bununla beraber, bu ilimle meşgul olan hiç kimsenin amacına ulaştığını ve istediğini elde ettiğini bilmiyoruz. Sadece (iksir elde etmek için) yapılan işlemler, (söz konusu) maddeyi ezmeler, buharlaştırmalar, kireçlemeler, (karışım için) gerekli otları toplamalar ve bunları araştırmak için tehlikelere maruz kalmalarla ömürlerini tüketiyorlar.

Bir de kendi aralarında, başkalarının hedeflerine ulaştıklarıyla veya bu işin nasıl yapılacağına vâkıf olduklarıyla ilgili haberler naklederler ve bu haberler üzerinde konuşmakla tatmin olurlar. Hiçbir şüphe duymadan bu haberleri doğru kabul ederler. Tıpkı aşkından deliye dönmüş kimselerin, aşık olduğu kişiyle ilgili aşk haberlerini hiçbir tereddüt göstermeden kabul etmeleri gibi. Bu kimselere, anlattıkları haberleri bizzat görüp görmedikleri sorulduğunda, görmediklerini, sadece duyduklarını söylerler. Her asırda ve çağda onların durumu budur.

Bil ki, dünyada bu işle uğraşmanın tarihi çok eskidir. Önceki ve sonraki insanlar bu konuda çok konuşmuşlardır. Şimdi önce onların bu konudaki görüşlerini nakledeceğiz, sonra da bu işin gerçek mahiyetini ve hakikatini ortaya koyacağız. Diyoruz ki:

Filozoflara göre bu sanat hakkında söylenenler esasen, işlenebilir (dövülebilir, yassılaşabilir, genişleyebilir) yedi çeşit madenin hali üzerinde konuşmaya dayanır. Bu madenler şunlardır: Altın, gümüş, kurşun, kalay, bakır, demir ve hârisîn'dir[201]. Acaba bu madenler, başlı başına bağımsız birer tür müdür, yoksa tek bir türün farklı özelliklere sahip çeşitleri midir? Ebû Nasr Farâbî'nin kabul ettiği görüş, bunların hepsinin ter bir tür olduğudur. Farklılık sadece onların rutubet, kuruluk, yumuşaklık ve katılık gibi durumlarında veya sarı, beyaz ve siyah gibi renklerindedir. Dolayısıyla bunlar tek bir türün farklı gruplarıdır. Endülüslü filozoflar da onun bu görüşüne tâbi olmuşlardır. İbn-i Sinâ'nın kabul ettiği görüş ise, bunların (hakikatleri ve temel özellikleri itibariyle) birbirinden farklı olan ayrı türler olduğudur. Bunlardan her biri, kendi hakikatini gerçekleştirici başlı başlına bir türdür. Doğulu filozoflar da onun bu görüşüne tâbi olmuşlardır.

[201] Hârisîn'in, oluşumu tamamlanmamış altın veya bakıra benzeyen bir madendir.

Ebû Nasr Farâbî, bu madenlerin tek bir tür oldukları şeklindeki görüşüyle, onların birbirine dönüşmelerine imkan tanımış oluyor. Çünkü temelde aynı tür olan bu madenlerdeki sonradan ortaya çıkan özellikler, yapılacak işlemler ile değiştirilebileceği için, onların birbirine dönüşmeleri de mümkün olur. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, ona göre kimya sanatı (yani madenlerin altına ve gümüşe dönüştürülmeleri) imkan dahilindedir ve kolay bir şeydir.

İbn-i Sinâ ise bu maddelerin ayrı türler olduğu şeklindeki görüşüyle, bu sanatı inkar etmekte ve bunu imkansız görmektedir. Çünkü sanatla bir türün diğer bir türe çevrilmesi imkansızdır. Onları ancak bütün eşyanın yaratıcısı ve takdir edicisi olan Allah yaratır. Bir kere türlerin hakikatleri meçhuldür. Dolayısıyla onların sanat ile dönüştürülmeleri nasıl mümkün olabilir?

Bu sanatın ileri gelenlerinden Tuğrâî ise İbn-i Sinâ'nın bu sözünü yanlış bulmuş ve şöyle demiştir: "(Maddeleri birbirine dönüştürmek için) yapılacak işlemler, tür yaratmak değildir. Bu sadece maddeyi (başka bir türe) dönüşmeyi kabul etmeye hazırlamaktır. Türün ortaya çıkışı ise bu hazırlamadan sonra, onun yaratıcısının fiiliyle olacaktır. Tıpkı bir şeyin cilalananması ile ona nur (parlaklık) vermesi gibi. Onun için (türlerin) hakikatlerini bilmeye gerek yoktur."

Sonra şöyle diyor: "Türleri (ve hakikatleri) meçhul olduğu halde bazı canlıların yaratılmasını biliyoruz. Örneğin topraktan akrep ve kıldan yılan yaratılması gibi. Yine çiftçilerin zikrettikleri, ortadan kalktıklarında arıların buzağılardan, kamışların da hayvanların boynuzlarından yaratılması ve sonra da bunun şeker kamışını dönüştürülmesi gibi. Bu işlem toprağa dikilmiş boynuzun içine bal doldurulması suretiyle olur. Evet, bütün bunlar yapılabildikten sonra, aynı şey altın ve gümüş için yapılmasının önündeki engel ne? Bu iş için uygun olan madde, altın ve gümüşe dönüşüm kabiliyeti olan maddeye katılır. Sonra yapılacak işlemler ile dönüşüm yeteneği tamamlanıp gerçekleştirilir."

Tuğrâî'nin söylediklerinin anlamı bu. İbn-i Sinâ'ya cevap olarak söylediği bu sözler doğru. Ancak sadece Tuğrâî ve İbn-i Sinâ'nın değil, kimyacıların tamamının iddialarının geçersiz olduğunu ve kimyanın (madenlerin altına ve gümüşe dönüştürülmesinin) imkansız olduğunu ortaya koyacak başka nokta vardır. Bilindiği gibi kimyacıların yaptıkları işlemin özeti şudur:

(Dönüşüme yada dönüşümü sağlayacak) hazır ve uygun madde bulunduktan sonra, yapılan işlemler ile onun derecesi düşürülerek, (altına ve gümüşe dönüştürülecek olan) madeni cismin içindeki tabiatın hizasını getirilir. Bu işlem maddenin o cismin altına ve gümüşe dönüştürülmesine kadar devam eder. Dönüşümün en kısa zamanda gerçekleşmesi için, (madde ve cisimdeki) etkili olan ve etkilenen kuvvetler artırılır. Çünkü daha önce açıklandığı gibi, etkili kuvvetin artırılması onun daha kısa sürede etkili olmasını sağlar. Yine daha önce açıklandığı gibi, altının ortaya çıkması, güneşin büyük devri ile, yani 1080 yılın geçmesiyle gerçekleşir. Eğer dönüştürme işlemindeki söz konusu kuvvetler artırılırsa, bu süre zorunlu olarak kısalır.

Veya kimyacılar başka bir metoda yönelerek, yapılacak işlemlerle (dönüşümü sağlayacak) söz konusu maddede bir mizaç ortaya çıkarmayı ve sanki onu bir maya özelliğine dönüştürmeyi hedeflerler. Böylece (mayanın, içine katıldığı şeyleri kendisine dönüş-

türdüğü gibi) bu madde de, içine katıldığı cisimde dönüştürme etkisini gösterir. Daha önce söylendiği gibi, bunu iksir olarak isimlendirirler.

Bil ki doğurucu unsurlardan (elementlerden) doğan bütün varlıklarda, mutlaka değişik oranlarda dört unsur bir araya gelir. Çünkü eğer oranlar eşit olsa birleşme olmazdı. Onun için bir parçanın mutlaka diğerlerinin hepsine galip gelmesi gerekir. Unsurlardan doğan her birleşimde mutlaka tabii sıcaklık bulunur. İşte onun oluşumundaki fail (etkili güç) ve onun suretini muhafaza eden bu tabii sıcaklıktır.

Sonra her oluşumun, bir aşamadan diğerine geçip, son haline ulaşması için geçen oluşum süresi de mutlaka farklıdır. İnsanın durumu buna örnektir. Evet, insanın nasıl nutfe (sperm), alaka (embriyo), mudga (cenin), oganlarınm şekillenmesi, doğması, emmesi, ... gibi aşamalardan geçtiğine dikkat edilsin. Bu aşamaların her birinde ölçü ve nitelik yönünden organların oranları değişir. Aksi takdirde ilk aşama, son aşamanın aynısı olurdu. Aynı şekilde tabii sıcaklık da her aşamada farklılaşır.

İşte kimyacının, 1080 yıl içinde altının geçirdiği bütün aşamalara ve bu aşamalarda hangi hallerden geçtiğine dikkat etmesi ve dönüştürme işinde, yapacağı işlemlerle bütün bu aşamaları ve halleri tekrarlaması gerekir.

Sanatın şartlarından biri de daima sanat ile neyin kastedildiğinin tasavvur edilmesidir. Filozofların verdiği örneklerden biri şudur: İlk yapılacak iş, son düşünülen şeydir ve son düşünülen şey ilk yapılacak iştir. Aynı şey altın için de geçerlidir. Altının farklı oranlarıyla birlikte oluşum sürecindeki aşamalarından her birindeki hallerinin, tabii sıcaklığının, her aşamadaki süresinin, bu sürelerin yerini alacak artırılmış kuvvetlerinin de tasavvur edilmesi gerekir. Bu kuvvetler madenin oluşumunda tabiatın görevini üstlenir veya mayanın işlevini görür.

Bütün bunlar ancak (her şeyi) kuşatıcı bir ilim ile mümkün olur. Beşerî ilimler ise bunun için yeterli değildir. Bu sanat ile altın elde edeceğini iddia eden kişinin durumu, tıpkı meniden insan yaratacağını iddia eden kişinin durumu gibidir. Eğer biz o kişinin, insanın bütün parçalarını, oranlarını, geçirdiği aşamaları ve rahimde nasıl yaratıldığını bildiğini kabul edersek, onun bu insanı yaratacağını da kabul ederiz. Ancak bu onun için ne kadar uzak bir şeydir.

Anlaşılması için bu delili özetleyerek biraz daha kolaylaştıralım: Kimya sanatının ve kimyacıların (madenleri altına ve gümüşe) dönüştürme iddialarının özeti, suni işlemle madenin tabiatını yönlendirmek ve onun istenilen madene dönüşmesine kadar işleme devam etmektir. Ya da mizâcî (oluşturucu, dönüştürücü) kuvvetlere, etkilere ve surete sahip olan bir madde (iksir) yaratmak ve bu maddenin, tabii bir etki ile, içine karıştığı şeyleri kendisine dönüştürmesini sağlamaktır. Şimdi dönüştürmeyi sağlaycak işlemler, dönüştürülecek madenlerin tabiatlarının hallerini veya o madenlerin içine katılacak maddenin (iksirin), onda yapacağı etkinin, bütün aşamalarıyla çok ayrıntılı şekilde tasavvur edilmesinden sonra gelir. Söz konusu hallerin ise bir sonu yoktur ve insan ilmi bütün bunları kuşatmaktan acizdir. Dolayısıyla böyle bir şeye yönelenin durumu tıpkı, bir insan, hayvan veya bitki yaratmaya yönelenini durumuna benzer.

İşte bu delilin özeti budur. Bu, (madenlerin altına ve gümüşe dönüştürülemeye-

ceği hakkında) bildiğim delillerin en sağlam ve güvenilir olanıdır. Görüldüğü gibi bundaki imkansızlık türler veya tabiat açısından değildir. Bilakis insan ilminin, bütün bu hususları kuşatmaktan aciz oluşundan kaynaklanır. İbn-i Sinâ'nın zikrettiği delil bundan farklıdır.

Gaye açısından, dönüşümün imkansızlığının bir farklı yönü daha vardır. O da şudur: Allah'ın bu iki kıymetli taş (yani altın ve gümüş) ve onların az bulunuşundaki hikmeti, bunların insanların kazançlarının ve mallarının kıymetleri oluşudur. Eğer bunlar sanatla elde edilecek olsaydı, Allah'ın bu hususdaki hikmeti geçersiz olur, bunların varlığı çoğalır ve insanlar bunlara sahip olmakla hiçbir menfaat elde etmiş olmazlardı.

İmkansızlığın bir diğer yönü de şudur: Tabiat fiillerini gerçekleştirmede, en kısa ve yakın yolu bırakıp da daha uzak ve dolanbaçlı yola girmez. Eğer kimyacıların doğru olduğunu iddia ettikleri bu suni yol, tabiatın yolundan daha yakın ve kısa olsaydı, tabiat altın ve gümüş oluşturmada bu yolu bırakıp da kendi bilinen yoluna girmezdi.

Tuğrâî'nin dönüştürme işlemini, tabiatta görülen akrep, arı ve yılan gibi şeylerin yaratılmasına benzetmesine gelince, gözleme dayandığı için bunlar doğrudur. Ancak kimya sanatına gelince, ilim ehlinden hiç kimseden bu dönüşüme veya bunun yolunun bilindiğine ilişkin hiçbir şey nakledilmemiştir. Bu yolu tutanlar yaptıkları şey önlerini görmeden el yordamıyla yürümeye devam etmektir. Ellerinden asılsız hikayelerden başka hiçbir şey de yoktur. Şayet gerçekten biri tarafından bu dönüştürmenin başarıldığı doğru olsaydı, çocukları ve öğrencileri bunu ondan öğrenip ezberler, dostlar arasında nakledilir ve böylece, bize veya başkalarına ulaşıncaya kadar, bu işlemin doğruluğunun tasdik edilmesi garanti altına alınmış olurdu.

Kimyacıların, "iksir, maya gibidir. O bileşik bir madde olup, içine katıldığı şeyi kendisine dönüştürür" şeklindeki sözlerin gelince, bil ki maya sadece hamuru dönüştürür ve onu hazmedilmeye hazır hale getirir. Bu bir bozulmadır. Maddelerdeki bozulma, en basit bir fiil veya tabiat ile gerçekleşecek kolay bir şeydir. İksir ile elde edilmek istenen ise madeni, kendisinden daha üstün ve kıymetli bir şeye çevirmektir. Bu ise yaratmak (oluşturmak) ve düzelmedir. Yaratmak, bozmadan çok daha zordur. Dolayısıyla iksir, maya ile kıyaslanamaz.

Bu hususta işin gerçeği şudur: Eğer Câbir bin Hayyân ve Mesleme Macrîtî gibi, bu meselede konuşan filozofların iddia ettiği şekilde, kimyanın varlığı doğru bile olsa, bu tabii sanatlardan biri değildir ve (dönüşüm) suni bir şekilde gerçekleşmez. Onların bu meselede söyledikleri tabiiyât ilimleri çerçevesinde değil, sihir ve onun gibi diğer olağanüstü şeyler çerçevesinde yer alır.

Zaten bu konudaki işlemler ve diğer hususlar, Mesleme'nin "Gâyetü'l-Hakîm" isimli kitabında (sihirle ilgili olarak) zikrettiği şeylere benziyor. Yine (bu sanat hakkındaki) "Rütbetü'l-Hakîm" isimli kitabında söyledikleri de aynı doğrultudadır. Câbir'in risalelerinde söyledikleri ve bu meselede konuşan diğerlerinin zikrettikleri de farklı değildir. Yani genel olarak onlara göre bu iş, sanatların hükmünün dışında yer alan, maddelerin bütünselliği ile ilgilidir. Nasıl ki, kendisinden canlı veya ağaç oluşacak bir şeyden, normal akışının dışında, bir günde veya bir ayda ağaç ya da canlı oluşmaz, aynı şekilde normal akışı değiştirilerek, kendisinden altın oluşacak bir maddeden de bir günde veya bir ayda

altın oluşmaz. Bu ancak sanatların gerektirdiği işlemin ve tabiatlar aleminin arkasında gelecek bir yardımla söz konusu olabilir. İşte sanat ile kimyayı arayan kimse, malın ve emeğini ziyan etmiş olur.

Onun için (altın ve gümüş elde etmek için yapılan) teknik işleme, kısır işlem denir. Çünkü her ne kadar bu iş (yani başka madenlerden altın ve gümüş elde etmek) fiilen vuku bulsa da, bu, tabiatların ve sanatların ötesindeki bir güç ve yardım ile gerçekleşir. Evliyaların kerâmetlerinden olan suyun üzerinde yürümek, havada (boşlukta) durmak ve katı cisimlerin içine nüfuz etmek gibi olağanüstülükler böyledir. Yine (çamurdan) kuş yaratılması da böyledir. Bu da peygamberlerin mucizelerinden biridir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Ey Meryem oğlu İsa!... Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıyordun, ona üflüyordun, hemen benim izminle bir kuş oluyordu."** (Maide Sûresi, 110).

Kendilerine bu gibi özellikler verilenlerin durumlarına göre, bu işlerin yolunun onlara kolaylaştırılması farklılaşır. Bu özellik belki sâlih bir kimseye verilir ve o da bunu bir başkasına verebilir. O zaman bu onun için bir emanet konumundadır. Bazen de bu özellik sâlih bir kimseye verilir ancak o bunu bir başkasına verme selâhiyetine sahip olmaz ve böylece bu özellik onun dışında bir başkasının eliyle gerçekleşmez.

Bazen de bu tür şeyler sihirle olur. Daha önce açıklandığı gibi, nefislerin etkileriyle olağanüstü bir şekilde gerçekleşen şeyler ya mucize, ya kerâmet, ya da sihir olur. Onun için bütün filozofların bu sanat hakkında söyledikleri, sihrin derinliklerine dalmış olanlardan ve nefsin tabiat alemi üzerindeki tasarruflarını bilenlerden başka kimsenin anlayamayacağı çok kapalı şeylerdir. Olağanüstülükler ise sayılmayacak kadar çoktur ve kimse bunları elde etmeye yönelmez. Allah onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.

Daha önce söylediğimiz gibi, insanları kimya sanatına sevk eden şey genellikle, onların çiftçilik, ticaret ve diğer (normal) sanatlarla, yani tabii yollardan geçimlerini sağlamaktan aciz kalmaları ve tabii olmayan yollara yönelmeleridir. Evet, normal yollardan geçimini sağlamakta zorlanın aciz kişi, kimya gibi normal olmayan yollarla, bir seferde büyük bir servete ulaşmayı hedefliyor. Bu işe önem verenlerin çoğu umrandaki fakir kimselerdir. İnsanlar kimyanın kabul veya inkar edilmesi, hatta bu konuda konuşan filozoflar hakkında pek çok şey söylemiştir. Örneğin kimyanın imkansız olduğunu söyleyen İbn-i Sinâ vezir olup, zenginlik ve servet sahibi kimselerdendi. Kimyanın mümkün olduğunu söyleyen Farâbi ise, en zaruri ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanın fakir insanlardan biriydi. Bu sözler, kimyaya düşkün olan ve bunu meslek edinen nefizler için açık bir ithamdır. Rızık veren, güçlü ve metîn olan Allah'tır ve O'ndan başka Rabb yoktur.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FASIL

İlimler Hakkında Yazılan Eserlerin Çokluğunun, Onların Tahsil Edilmelerinin Önünde Bir Engel Oluşturduğu Hakkında

Bil ki, ilim tahsilinde ve ilmin gayelerine vâkıf olmada insanlar için zararlı olan şeylerden biri de, yazılan eserlerin çokluğu, öğretimdeki terimlerin farklılığı, metodlarının çokluğu ve bütün bu hususların öğrencilerden istenmesidir. Ancak o zaman, onun tahsilini tamamladığı kabul edilir.

Bu yüzden öğrenciler bunların hepsini veya büyük bir bölümünü ezberlemeye ve bunun değişik metodlarını göz önünde bulundurmaya ihtiyaç duyar. Şayet bir insan bütün vaktini her hangi bir ilim dalında yazılmış kitapları okumaya ayırsa bile yine de ömrü onları okumaya yetmez. Böylece tahsil derecesinden daha aşağı bir seviyede kalır. Fıkıh konusunda Mâlikî mezhebindeki "kütübü'l-müdevvene" ve onun üzerine yazılmış şerhlerin durumu buna örnektir. İbn-i Yunus'un, Lahmî'nin ve İbn-i Beşîr'in şerhleri gibi. Yine "El-Utbiyye"nin şerhi olan "Et-Tenbihât", "El-Mukaddemât", "El-Beyân" ve "Et-Tahsîl" gibi kitaplar ile İbn-i Hâcib'in kitabı ve onun üzerine yazılan eserlerin durumu da buna örnektir.

Bütün bu eserleri bilmenin dışında, Kayravân, Kurtuba, Bağdat ve Mısır ekollerini, ayrıca sonraki fakihlerin metodlarını da bütün boyutlarıyla bilmeye ve birbirinden ayırmaya ihtiyaç vardır. Ancak bundan sonra bir kişiye fetva yetkisi verilebilir. Oysa bütün bunlar tekrardır ve aynı manayı ifade ederler. Evet, öğrenciden bunların hepsini bilmesi ve birbirinden ayırması istenir. Sonuçta ömür bunlardan sadece birini tahsil etmekle geçer.

Şayet öğretmenler, öğrencilerin sadece mezhebî konuları bilmelerini istemekle yetinselerdi, öğrenim şimdikinden çok daha kolay olurdu. Ancak mecut durum, bu konudaki geleneklerin ve alışkanlıkların iyice yerleşmiş olmasından dolayı ortadan kaldırılamaz bir derde dönüşmüş ve artık değiştirilmesi mümkün olmayan bir tabiat haline gelmiştir. Arapça ilmindeki durum da bu konudaki bir başka örneği teşkil eder. Öğrenci bu

ilmi Sîbeveyh'in kitabından alıp öğrendikten başka, onun kitabı üzerine yazılmış bütün kitapları, Basralıların, Kufelilerin, Bağdatlıların ve onlardan sonra da Endülüslülerin ekollerini, İbn-i Hâcib ve İbn-i Malik gibi, öncekilerin ve sonrakilerin metodlarını ve bu konuda yazılmış her şeyi bilmek zorundadır. Bütün bunlar bir öğrenciden nasıl istenebilir? Çünkü bütün bunları tahsil etmeden ömrü tükenir. Çok nadir istisnalar dışında, kimse bunun sonunu getirebilmeyi ümit etmez.

Örneğin çağımızda İbn-i Hişâm olarak bilinen Mısır'lı bir Arap dili aliminin eserleri Mağrib'te bize ulaştı. Eserlerinde söylediklerinden, onun bu ilim dalında, ancak Sîbeveyh, İbn-i Cinnî ve bu ikisinin tabakasında olan alimlerin sahip olduğu, en ileri noktadaki bir melekeyi elde ettiği ortaya çıkıyor. Evet, o bu ilim dalının bütün esaslarını, fer'î konularını kuşatmış ve bu konuları çok güzel işlemiştir. Bu da gösteriyor ki, bu konuda üstünlük sadece öncekilere ait değildir. Özellikle de çağımızda ekollerin ve metodların çokluğu gibi bir çok engeli göz önünde bulundurursak. Bu, Allah'ın bir lütfudur ve onun dilediğine verir.

İbn-i Hişâm'ın durumu, çok nadir örneklerden biridir. Yoksa görünen o ki, bir ilim talebesi ömrünü bütün bu hususları tahsil etmeye adasa, sadece (İslâmî ilimleri öğrenmede) bir araç durumunda olan Arapça ilmini bile tahsil etmeye yetmez. Nerede kaldı ki, bu araçların esas amacı ve semeresi olan ilimleri tahsil etsin. Ancak Allah dilediğini doğruya eriştirir.

OTUZ BEŞİNCİ FASIL

Kitap Telif Edilmesinde Esas Alınması Gereken Amaçlar Ve Bunların Dışında Kalanların İptal Edilmesi Hakkında

Bil ki beşerî ilimlerin mahzeni ve koruyucusu, insan nefsidir. Çünkü Allah insan nefsinde, onun için (yani nefis için) hakikatlerin tasavvurunu elde eden düşünme yeteneğini sağlayan idraki yaratmıştır. Düşüncenin ilk yaptığı budur, yani hakikatlerin tasavvurunu elde etmek. İkinci olarak, ya vasıtalı ya da vasıtasız olarak, hakikatlerde ortaya çıkan durumları, ya onlara sabitler veya onlardan uzaklaştırır. Böylece düşünce kendisinden istenen, hakikatlere ilişkin sabitleyeceği veya uzaklaştıracağı (yani tasavvur ettiği hakikatlerin özelliklerinden olduğunu kabul ettiği veya etmediği) sonuçları çıkarır. Bunları yaptığında insanın vicdanında (içinde) ilmi bir suret oluşur ve bunun mutlaka bir başkasına açıklanması gerekir. Bu açıklama ya öğretim şeklinde veya düşüncenin düzeltilmesi ve parlatılması açısından, onun üzerinde konuşup görüşmek şeklinde olur.

Söz konusu açıklama ancak ibareler ile olur. İbareler, Allah'ın yaratmış olduğu ve dil vasıtasıyla açığa vurulan harflerden oluşmuş söylemlerdir. Bu söylemler ise dil ve küçük dil vasıtasıyla şekillendirilen seslerden oluşur ve insanların vicdanlarda taşıdıkları anlamları birbirlerine açıklamalarını sağlar. Vicdanlarda olanların açıklanmasının ilk derecesi budur. Her ne kadar bunların çoğunu ve en kıymetlilerini ilimler teşkil ediyorsa da, yine de açıklamalar, ister haber, ister inşâ[202] cümleleri türünden olsun, vicdanlarda olanların hepsini kapsar.

Açıklamanın bu ilk derecesinden sonra ikincisi derecesi gelir. İkinci derecedeki açıklamada, vicdanlarda olan şeyler, açıklamayı yapanın huzurunda olmayan, uzaklarda bulunan, veya onunla aynı çağda yaşamayıp daha sonra gelecek olan kişilere yapılır. Bu açıklama şekli sadece yazıyla olur. Yazı elle çizilen (yazılan) şekiller olup, her biri, daha

---

[202] İnşâ cümleleri (haber cümlelerinden farklı olarak) içeriğine göre, doğru veya yanlış olarak nitelenemeyecek cümlelerdir. Çünkü söylenen şeyin doğruluğu veya yanlışlığı, o şeyin dış dünyadaki karşılığıyla gerçekten uyumlu olup olmadığına göre belirlenir. Ancak inşâ cümlelerinde –emir ve dilek cümlelerinde olduğu gibi- dış dünyadaki şeylerden haber verilmez. Örneğin "keşke bugün hava güneşli olsa" gibi. Bu cümlede konuşan dış dünyadaki bir durum haber vermeyip sadece dilek ve arzusunu dile getiriyor.

önce üzerinde anlaşma sağlandığı şekilde, konuşulan harflere ve kelimelere işaret eder. Dolayısıyla bu açıklama şeklinde de vicdanlarda olan anlamlar, lafızsal sözler ile olur. Onun için açıklamanın bu şekli ikinci derecede yer alır ve "vicdanlardaki ilimlere ve bilgilere işaret eden açıklama" olarak isimlendirilir. İlimler ve bilgiler ise vicdanlarda olanların en kıymetlisidir.

Alimler, vicdanlarında bulunan ilimleri ve bilgileri, kendisiyle beraber olmayanlar veya kendisinden sonra gelecekler için de faydalı olması için, kâğıtlara aktarırlar. İşte bunlar "müellifler"dir. Toplumlarda eser telif etmeler çoktur. Bunlar nesilden nesile, asırdan asıra nakledilirler ve içerikleri şeriatlerin, dinlerin, milletler ve devletler hakkındaki haberlerin farklılığına bağlı olarak değişirler. Felsefî ilimlerde ise bir farklılık yoktur. Çünkü bunlar, cismânî ve ruhânî varlıkları, yıldızları, unsurları, soyut ve maddi bütün varlıkları, oldukları gibi tasavvur etmedeki düşünsel tabiatın gerektirdiği tek bir usul üzere olurlar. Onun için bu ilimlerde farklılık olmaz. Farklılık dinlerin değişik olmasından dolayı şer'î ilimlerde ve çıkışlarının değişik olmasından dolayı tarihsel ilimlerde olur.

Sonra yazıların şekil ve işaretleri de farklıdır. Bu, "kalem" (sitil) veya "hat" olarak isimlendirilir. Yazı (hat) çeşitlerinden biri "himyer hattı"dır ve "müsned" olarak isimlendirilir. Bu hat, Himyerlilerin ve eski Yemenlilerin hattıdır. Bu hat, daha sonraki Araplar olan Mudar hattından farklıdır. Zaten dilleri de farklıdır. Gerçi her ikisi de Araptır, ancak dil ve ibaredeki melekeleri farklıdır. Her ikisinin de ibarelere ilişkin, kendilerine özgü ve diğerininkinden farklı bütünsel kuralları vardır. İbaredeki melekeleri bilmeyenler, bazen bu hususta yanlışa düşerler.

Yazı çeşitlerinden bir diğeri "Süryânî hattı"dır. Bu hat, Nabatların ve Kildânilerin yazısıdır. Bazı cahiller, eski oluşundan dolayı bu yazının, tabii yazı olduğunu, Nabatlar ve Kildânilerin de en eski millet olduğunu iddia ederler. Ancak bu bir vehimdir ve sıradan insanların görüşüdür. Çünkü ihtiyarî fiillerden hiç birinde tabiilik söz konusu değildir. Sadece sürekli bir şekilde tekrarlanmak suretiyle, sağlam bir meleke haline dönüşür. Bu hali gören de, Arap dili hakkındaki kıt anlayışlı pek çok kimsenin yaptığı gibi, bunu tabii bir durum sanır. Arap dili hakkındaki kıt anlayışlı kişiler (Arapların sanki tabii bir meleke imiş gibi çok belâgatlı konuşmalarına bakarak) şöyle der: Araplar tabii olarak belâgatlı konuşur. Ancak bu söz sadece bir vehimdir.

Yazı çeşitlerinden bir diğeri "İbrânî hattı"dır. Bu hat, İsrail oğullarından Âbir bin Şâlih oğullarının ve diğerlerinin yazısıdır. Bir diğer yazı çeşidi Romalılara ait "Latin hattıdır." Bu (yani Latince), aynı zamanda onların lisanıdır.

Yazı konusunda her milletin kendilerine nispet edilen ve kendilerine özgü olan terimleri vardır. Türklerde, Frenklerde, Hintlilerde ve diğerlerinde gibi. Ancak bunlardan, (yukarda saymış olduğumuz) üçüne önem verilmiştir:

Birincisi Süryânicedir ve söylediğimiz gibi ona, eski oluşundan dolayı önem verilmiştir. İkincisi Arapça ve İbrânicedir ve bunlara da Kur'an ve Tevrat bu dillerde indiği için önem verilmiştir. Çünkü bu iki yazı, okunan Kur'an ve Tevrat'ın (yazılı) açıklamasıdır. Önce bu iki kitabın yazılmasına önem verilmiş, sonra da Rabbânî kelâmdaki şer'î hükümleri anlamak için, dildeki kurallar ve üsluplar açıklanmıştır.

Üçüncüsü olan Latinceye gelince, kitabın baş tarafında değindiğimiz gibi bu dili konuşan Romalılar, tamamen Tevrat'a dayanan Hıristiyanlığı kabul edince, Tevrat'ı ve İsrail oğullarına gönderilmiş peygamberlerin kitaplarını kendi dillerine (yani latinceye) çevirdiler. Bundaki amaç o kitlardaki hükümleri en kolay yoldan elde etmekti. Böylece kendi dillerine ve yazılarına, diğerlerinden çok daha fazla önem verdiler. Diğer yazılara ise ilgi gösterilmemiş, her milletin kendi yazı biçimi olarak kalmıştır.

Alimler eser telif etmede esas alınması gereken amaçların sayısını yedi olarak belirlemiş ve bunların dışındakileri kabul etmemiştir. Bu amaçlar şunlardır:

Birincisi: Bir ilmin konusunu ortaya koymak, onu bölümlere ve fasıllara ayırmak ve meselelerini araştırıp çözümlerini ortaya koymak. (Bütün bu çalışmaları ve araştırmaları ortaya koyan) muhakkik bir alim, bunun faydasını genelleştirmek için, elde ettiği sonuçları başkalarına ulaştırmak ister ve onları kitap sayfalarına aktarır. Böylece daha sonra gelenler de bundan faydalanırlar.

Fıkıh usulündeki durum buna örnektir. Lafzî şer'î deliller konusunda ilk olarak İmam Şafii konuşup onları özetlemiş, sonra hanefîler kıyası ilişkin meseleleri, hiçbir hususu dışarıda bırakmayacak şekilde tam olarak ortaya koymuşlardır. Böylece onlardan sonra günümüze kadar insanlar bu ilimden yararlanmaya devam etmişlerdir.

İkincisi: Eskilerin söylediklerini ve eserlerini bilmek isteyen bir alim, (bunları okuyup araştırmaya başladığında) söylenenlerin kapalı ve anlaşılmaz olduğunu görür. Sonra Allah, söylenenlerin anlaşılmasını ona kolaylaştırır ve o da bunları anlayıp idrak eder. O, bu eserlerin başkalarına da kapalı ve anlaşılmaz geleceğini düşünerek ve kendi ulaştığı sonuçlardan başkalarının da faydalanmasını istediğinden bunları yazar. Bu, aklî ve naklî ilimlere ilişkin kitapların açıklanıp şerh edilmesi metodudur. Bu tür eserler, kitap telif etmenin kıymetli bir bölümünü oluşturur.

Üçüncüsü: Sonradan gelen bir alim, fazilet ve şöhret sahibi eski alimlerden birinin, bir yanlışını veya hatasını bulur ve hiçbir şüphe taşımayan kesin delillerle bunu ispat eder. Sonra da bunu, kendisinden sonrakilere ulaştırmak ister ve yazıya döker. Çünkü içinde hatalı görüşün yer aldığı eserin çağlar boyunca her tarafa yayılmış olmasından, eserin müellifinin şöhretinden ve insanların onun bilgisine güvenmelerinden dolayı, söz konusu hatayı ortadan kaldırmak mümkün olmaz. Bu yüzden hatayı bulan alim, bunun açıklamasının bilinmesi için bu hususu kitaplaştırır.

Dördüncüsü: Bir ilim dalının konusu bölümlere ayrıldığı için, ona ilişkin bazı meseleler ve konular eksik (ve dışarıda) kalmış olabalir. Bunu anlayan alim, (bu hususta bir eser telif ederek) o meseleleri ve konuları söz konusu ilim dalına ekler ve eksikliği giderir.

Beşincisi: Bir ilmin konuları ve meseleleri belirli bir düzen ve sistem içinde tertip edilmemiş olabilir. Bunun farkına varan alim, bütün meselelere ve konulara çeki düzen verip, her birini olması gerektiği bölümlere yerleştirir.

Sahnûn'un, İbn-i Kasım'dan rivayet ettiği "El-Müdevvene"deki ve İmam Malik'in öğrencilerinden Utbî'nin rivayte ettiği "El-Utbiyye"deki durum böyledir. Bu eserlerde fıkıh konularına ait pek çok mesele olmaları gereken yerlerde değildir. Sonra İbn-i Ebû

Zeyd "El-Müdevvene"ye çeki düzen vermiş ve bütün meseleleri ve konuları olmaları gerektiği bölümlere yerleştirmiştir. "El-Utbiyye" ise eskisi gibi kalmıştır. Onun için bu eserin her bölümünde, başka bölümlere ait meselelerle karşılaşıyoruz. Bu yüzden insanlar, bu eser yerine, önce İbn-i Ebû Zeyd, ondan sonra da Berâdiî tarafından düzene konan El-Müdevvene'den yararlanırlar.

Altıncısı: Bir ilim dalına ait meselelerin, başka ilim dallarının konuları arasında dağınık bir şekilde bulunması (ve o ilim dalı, bağımsız bir branş olarak ortaya çıkmamış olması). Sonra fazilet sahibi bir alim bu ilim dalının meselelerinin ve konularının tamamının farkına varır ve bunları bir araya toplar. Böylece diğer ilim dalları gibi, bu ilim dalı da, insanların, üzerinde düşündükleri bağımsız bir branş olarak ortaya çıkar.

Belâgat ilmi bunun örneğidir. Abdulkahir Cürcânî ve Ebû Yusuf Sekkâkî, nahiv ilmiyle ilgili kitaplarda dağınık bir şekilde bulunan bu ilim dalının meselelerini bir araya toplamışlardır. Câhiz de bu meselelerden pek çoğunu "El-Beyân ve't-Tebyîn" isimli kitabında bir araya toplamıştı. Böylece insanlar bu ilim dalının konularının farkına varmış ve onu diğer ilim dallarından ayırarak bağımsız bir branş haline getirmişlerdir. Sonra bu sahada meşhur eserler telif edilmiş ve bunlar Belâgat ilminin esasları haline gelmiştir. Sonraki alimler o kitaplardan bu ilmi alıp öğrenler ve öncekilerden daha ileri seviyelere ulaşmışlardır.

Yedincisi: İlim dallarının ana kaynaklarında olan bazı eserlerin çok uzun ve ayrıntılı olması. Bu durumda, tekrarlar çıkarılarak (ve ayrıntılar özetlenerek) onların kısaltılması için eser telif edilir. Ancak bu durumda, ilk müellifin amaçlarının bozulmasına yol açacak zaruri hususların çıkarılmamasına dikkat etmek gerekir.

İşte, bir eser telif etmede esas alınması ve gözetilmesi gereken amaçlar bunlardır. Bunların dışında kalan amaçlar için kitap telif etmeye hem ihtiyaç yoktur ve hem de bu, akıllı insanların nazarında tutulması gereken yolun dışına çıkmak demektir.

Örneğin, daha önce yazılmış başkasına ait bir eseri, lafızlarını değiştirmek, sonra gelen bir hususu öne almak veya tersini yapmak gibi karıştırmalarla kendisine mal etmek; bir ilimde kendisine ihtiyaç duyulan bir hususu ondan çıkarmak veya ona hiç de gerek olmayan bir husus eklemek; doğru olanı yanlış olanla değiştirmek; veya hiçbir faydası olmayan bir şey için eser yazmak gibi. Bu, cahillerin, utanmazların ve küstahların yapacağı bir şeydir. Onun için Aristo, bu amaçları baştan sona saydıktan sonra şöyle diyor: "Bunların dışında kalanlar gereksiz ve aç gözlülüktür." Bu sözü ile cahillik, utanmazlık ve küstahlığı kastediyor. Akıllı bir kimsenin yapmaması gereken şeyleri yapmaktan Allah'a sığınırız. Allah, en doğru olana eriştirir.

OTUZ ALTINCI FASIL

İlimler Hakkındaki Eserlerin Çok Fazla Kısaltılıp Özetlenmelerinin Öğrenime Zarar Vermesi Hakkında

Sonraki alimlerden pek çoğu, ilimleri kısaltıp özetleme yoluna gitmişlerdir. Bu işe fazla düşkünlük göstererek, çok mana ifade edecek kısa lafızlarla, her ilim dalının bütün meselelerini ve delillerini kapsayacak katolog niteliğinde eserler telif etmişlerdir. Bu yöneliş, eserlerdeki belâgatı bozmuş ve anlamayı zorlaştırmıştır. Aynı şekilde değişik ilim dallarındaki, uzun ve açıklayıcı nitelikte yazılmış ana kaynakları da, kolay ezberlensin diye kısaltıp özetlemişlerdir. Fıkıh ve fıkıh usulünden İbn-i Hâcib'in, Arapçada İbn-i Malik'in ve mantık ilminde de Hûncî'nin eserleri buna örnektir.

Bu yöneliş öğrenimi bozmuş ve ilimlerin tahsil edilmesine zarar vermiştir. Çünkü bu yöntem ile henüz yolun başındaki ilim talebesine, ilmin nihâî sonuçları verilir. Oysa öğrenci bunu almaya hazır değildir. Evet, ilerde değineceğimiz gibi, böyle yapmak (yani öğrneciye, onun hazır olmadığı şeyleri yüklemek) öğretim için kötü bir yöntemdir.

Diğer taraftan bu yöntem öğrenciyi çok fazla meşgul etmekte ve yormaktadır. Çünkü öğrenci, kısa lafızlar ile çok manaların anlatıldığı ifadeleri anlamakta zorlanmakta, o ifadelerden, söz konusu ilimlerin meselelerini ve konularını çıkarmada güçlük çekmekte ve bunun için büyük vakit harcanmaktadır.

Bütün bunlardan sonra, her hangi bir olumsuzluk çıkmayıp, söz konusu özet eserler ile tahsil tamalanıp, ilmî meleke elde edilse bile, bu meleke, uzun ve ayrıntılı eserlerden elde edilecek melekeye göre eksik ve yetersiz kalır. Çünkü uzun eserlerdeki tekrarlar ve geniş izahlar, ilmî melekenin en mükemmel şekilde elde edilmesini sağlayan iki önemli unsurdur. Eğer, söz konusu bu özet eserlerde olduğu gibi, tekrarlar (ve açıklamalar) yetersiz olursa, buna bağlı olarak elde edilen meleke de eksik ve yetersiz olur.

İlimleri (ve eserleri) kısaltma yoluna gidenler, aslında bunu, öğrencilerin onları

kolayca ezberlemeleri için yapmışlar, ancak böyle yapmakla hem onların işini daha da zorlaştırmışlar ve hem de onların ilimde sağlamlaşmasını sağlaycak melekeleri elde etmelerinin yolunu kesmişlerdir. Allah'ın hidayete ilettiğini saptıracak yoktur. Allah'ın saptırdığını ise, hidayete iletecek kimse yoktur. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyisini bilendir.

OTUZ YEDİNCİ FASIL

İlim Öğretiminde Doğru Yöntemler Ve Bunlarm Nasıl Faydalı Olacağı Hakkında

Bil ki ilimlerin öğrenciye öğretilmesi ancak, kademe kademe, yavaş yavaş ve azar azar olduğu takdirde faydalıdır. Önce her bölümün (konunun) temel esasları niteliğindeki meseleler aktarılır. Sonra öğrencinin akıl kuvveti (algılama gücü) ve kendisine verilen şeyleri kabul edip alma yeteneği de göz önünde bulundurularak, onu konuya daha da yaklaştıracak genel nitelikteki açıklamalara geçilir. Ve bu üslup o ilmin sonuna kadar böyle devam eder.

Bunun sonunda o ilim dalında öğrenci bir melek elde eder. Ancak bu kısmî ve zayıf bir melekedir. En ileri faydası, öğrenciyi o ilim dalını anlamaya ve meselelerini öğrenmeye hazırlamış olmasıdır. Sonra öğrenci tekrar başa dönderilir ve bir önceki dereceden daha yüksek bir öğretim metoduna geçilir. Açıklamalar gerektiği gibi ve yeteri kadar yapılır. Artık genel anlatımın sınırları aşılır, işlenen konuyla ilgili anlaşmazlıklar ve bunun sebepleri de zikredilir. Yine bu üslup da o ilmin bütün konuları işlenene kadar böyle devam eder. Bu aşamada öğrencini melekesi daha gelişir.

Sonra öğrenci tekrar başa döndürülür. Artık ilimde belli bir seviyeye gelmiştir. Bu aşamada öğretmen anlaşılmayan, belirsiz olan, kapalı kalan hiçbir şey bırakmaz ve her şeyi açıklayıp ortaya koyar. Böylece öğrenci o ilmi elde eder ve o ilimdeki (mükemmel) melekeye sahip olur.

İşte faydalı olan (doğru) öğretim (metodu) budur. Görüldüğü gibi bu usülde, öğrencinin ilimde en üst seviyeye gelmesi, ilmin konularının baştan sona üç kez tekrar edilmesiyle olur. Bazıları, yaratılışlarındaki özellik ve yetenek sayesinde, daha az tekrar ile de bu seviyeye ulaşabilir.

Çağımızda doğru ve faydalı öğretim metodunu bilmeyen çok sayıda öğretmene bizzat şahit olduk. Bunlar henüz öğretimin başlangıcında, öğrenciye son derece kapalı ve

anlaşılmaz meseleleri getiriyorlar ve öğrenciden bunları çözecek zihnî bir hazırlık bekliyorlar. Bunun öğretim için gerekli olan alıştırmalar olduğunu ve doğru bir şey yaptıklarını sanıyorlar. Öğrenciye bunları tahsil edip bilme sorumluluğu yüklüyorlar. Evet, ilimlerde en son verilecek hususları, öğrenciyi bunları anlayabilmesi için hazırlamadan, henüz başlangıçta veriyorlar ve böylece onun aklını karıştırıyorlar.

Oysa ilmin alınması ve (meselelerini) anlamak için hazır hale gelinmesi kademe kademe gerçekleşir. Öğrenci başlangıçta yaklaşık olarak, genel bir surette ve maddî örneklendirmelere dayalı olarak çok az anlamanın dışında, bir ilim dalından hiçbir şey anlamaz. Sonra o ilmin meselelerine girdikçe ve bunların tekrarlanmasıyla (anlama ve öğrenme) yeteneği yavaş yavaş gelişir. Böylece meseleleri, yaklaşık olarak anlama aşamasından, onları kavrama aşamasına geçer ve bu durum anlama ve öğrenme yeteneği konusundaki melekeyi tam olarak elde etmesine kadar devam eder. Bundan sonra o ilmin tahsilini tamamlar ve meselelerini kuşatır.

Eğer öğrenciye en son verilecek şeyler, henüz onları anlayıp kavramaktan aciz olduğu ve öğrenme noktasında hiçbir zihnî hazırlığının bulunmadığı başlangıç döneminde verilirse, öğrenci (bunları anlayamayışını ve öğrenemeyişini) ilmin kendi zorluğundan kaynaklandığını sanır, ona karşı bir soğukluk ve bıkkınlık duyar ve nihayet ondan yüz çevirip uzaklaşır. Bunun tek sebebi, öğretim metodunun kötülüğüdür.

Öğretmenin, öğretimde esas aldığı kitabı anlama noktasında, ister başlangıç aşamasında ister ileri seviyede olsun, öğrencisinden gücünün üzerinde bir şey beklememeli ve o kitaptaki meseleler ile başka kitaplardaki meseleleri birbirine karıştırmamalıdır. İlk önce o kitap baştan sona okunup kavranmalı, o kitaptan beklenen amaçlar elde edilmeli ve böylece öğrenci o kitaptan, başka kitapları da okuyup anlayacağı bir meleke elde etmelidir. Çünkü öğrenci her hangi bir ilimde, (anlama ve öğrenme noktasında) bir meleke kazandığı zaman, onunla başka ilimleri de öğrenmeye hazır hale gelir, daha fazlasını isteme, daha yukarıya çıkma azmine sahip olur ve böylece ilmin en ileri noktalarına ulaşır. Ancak daha başlangıçta öğrencinin aklı karıştırılırsa, meseleleri anlamaktan aciz kalır, bıkkınlık duyar, düşüncesi körelir, ilim tahsilinden ümidini keser ve sonunda ilmi ve öğrenimi terk eder. Allah dilediğini doğruya eriştirendir.

Aynı şekilde öğretmen, vereceği aralarla ve derslerin arasını açarak, bir ilim dalının ve bir kitabın öğretimini çok uzatmamalıdır. Çünkü bu durum (öğrenilen şeyleri) unutmaya ve o ilmin meseleleri arasında kopukluk olmasına sebep olur. Bu durum ise ilim melekesinin elde edilmesini güçleştirir. Eğer ilmin ilk öğrenilen meseleleri ile son öğrenilen meseleleri düşüncede hazır bulunuyorsa ve unutulmaktan uzaksa, işte o zaman melekeyi elde etmek hem daha kolay olur, hem de daha sağlam olur. Çünka melekeler ancak fiillerin sürekliliği ve tekrarı ile elde edilir. Eğer fiil unutulursa ondan doğan meleke de unutulur. Allah size bilmediklerinizi öğretendir.

Öğretimde uyulması gereken güzel metodlardan biri de, aynı anda iki ilim öğretilmek suretiyle öğrenicinin kafasının karıştırılmamasıdır. Çünkü böyle bir durumda, öğrencinin iki ilimden sadece birini elde etmesi bile çok az gerçekleşir. Bunun sebebi, düşüncesinin iki ilim arasında bölünmesi ve birini anlamaya çalışırken diğerine kaymasıdır. Böylece ikisi de zorlaşır ve anlaşılmaz hale gelir. Sonuçta her ikisinden geriye sadece (hiç

birini elde edememiş olmaktan dolayı) hayal kırıklığı kalır. Ama eğer düşünce bunlardan sadece biri üzerinde yoğunlaşırsa, onu tahsil etmek için bu daha uygun bir yol olur. Doğruya ulaştıran bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah'tır.

Fasıl

Ey öğrenci! Bil ki sana öğreniminde faydalı olacak bir armağan sunuyorum. Eğer onu kabul eder ve ona dört elle sarılırsan, büyük bir hazineye ve kıymetli bir sermayeye sahip olursun. Onu anlamana yardımcı olması için önce bir giriş sunuyorum: İnsan düşüncesi, özel bir tabiat olup, diğer yarattıkları gibi onu da Allah yaratmıştır. Düşünce, beynin orta boşluğunda, nefse ait bir bâtınî (iç) hareket olup, bazen düzenli ve tertipli insan fiillerinin temeli ve başlangıç noktası, bazen de istenilen şeye yönelmek suretiyle, daha önce sahip olunmayan bir ilmin (o ilme sahip olmanın) temeli ve başlangıç noktası olur.

Düşünce, yöneldiği şeyin olumlu ve olumsuz taraflarını tasavvur eder, bunlardan birini ister ve bir göz kırpışından daha hızlı bir sürede onun için, iki tarafı birleştiren bir "vasat" (orta, çevre) belirir. Eğer vasat birden fazla ise, diğerlerini de elde etmeye yönelir ve istediğine ulaşır. İşte insanı diğer canlılardan ayıran düşünsel tabiatın durumu budur.

Sonra mantık sanatı, söz konusu teorik düşünsel tabiatın fiiline ilişkin bir durum olup, bu fiili, doğrusunu yanlışından ayırmak için niteler. Çünkü her ne kadar doğruluk, düşünsel tabiatın zâtından olmasına rağmen, az da olsa onda, bir şeyin iki tarafının (olumlu ve olumsuz taraflarının) olduğunda farklı tasavvur edilmesinden veya meselelerin düzeni ve tertibi açısından şekillerin benzerliğinden kaynaklanan bazı yanlışlar ortaya çıkabiliyor. İşte böyle bir yanlışa düşüldüğünde mantık ona bu yanlıştan kurtulmak için yardım ediyor.

O halde mantık, düşünsel tabiata yardımcı olan ve onun fiilinin sureti ile uyumlu bulunan, sınâî (tabii olmayan) bir durumdur. Ancak sınâî bir durum olduğu için çoğu zaman kendisine ihtiyaç duyulmaz. Bu yüzden varlıkları inceleyen büyük bilginlerin pek çoğunun, mantık ilmini kullanmadan, ilimlerdeki hedeflerini elde ettiklerine şahit oluyoruz. Özellikle de (yapılan ilmî araştırmalarda) sağlam bir niyet taşınıyor ve Allah'ın rahmeti gözetiliyorsa. Şüphesiz bu manaların en büyüğüdür. Bu bilginler (araştırmalarında), doğruluk üzere olan düşünsel tabiatı esas alırlar ve bu tabiat onları, Allah'ın onu yaratmış olduğu özelliğe uygun olarak, "vasat"a ve elde etmek istedikleri ilme ulaştırır.

Bu sınâî durumun, yani mantık ilminin dışında, öğretimde giriş niteliğinde olan bir başka husus daha vardır. O da lafızları ve bu lafızların gerek yazılmak, gerek dil ile söylenmek suretiyle işaret ettiği zihinsel manaları bilmektir. Ey öğrneci! İşte bütün bu engelleri aşıp, istediğin düşünceye ulaşmak zorundasın.

Bilmen gereken ilk husus yazılı sembollerin (yani yazılan harf ve kelimelerin), söylenen lafızlardan hangilerine işaret ettiğidir ve bu en kolay olanıdır. Sonra söylenen lafızların, istenen hangi manalara işaret ettiğidir. Sonra mantık sanatındaki bilinen kalıplara göre delil getirmek için manaların tertip edilmesindeki kurallardır. Sonra da düşüncedeki soyut manalardır ki, Allah'ın rahmeti ve bağışını dileyerek, düşünsel tabiat ile ve

bu manalara dayanarak istenilen şey elde edilir.

Herkes bu aşamaları hızlı bir şekilde geçemez ve öğretimdeki bu engelleri kolaylıkla aşamaz. Aksine belki de zihin münakaşalara dalarak lafızlar engeline takılır veya giriştiği mücadeleler ve içine düşütüğü şüpheler ile delilleri karıştırarak tökezler. Sonuçta olduğu yere çakılıp istediklerini elde edemez. Allah'ın hidayete eriştirdiği az sayıda kimsenin dışında, neredeyse kimse bu sıkıntılardan kurtulamaz.

Böyle bir sıkıntıyla karşılaşırsan, aklın karışıp anlamakta zorlanırsan veya zihnindeki şüphelerle boğuşmak durumunda kalırsan, bütün bunları, yani lafızlar ve şüpheler engelini bir tarafa bırak, bütün sınâî şeyleri terk et ve sadece yaratılış özelliğin olan tabii düşünce meydanına gir. Orada, ayağını senden önceki büyük bilginlerin koyduğu yere koyarak (yani Allah'a tevekkül edip sağlam basarak) ve Allah'ın onlara zihin açıklığı verip, bilmediklerini onlara öğrettiği gibi sen de Allah'tan zihin açıklığı dileyerek, istediğine ulaşmak için, düşünceni serbest bırak ve zihnini boşalt. Böyle yaptığında, istediğine ulaşman için Allah'tan sana (zihnine) bir aydınlık ve parlaklık gelecek ve Allah'ın düşüncenin gereklerinden biri olarak yarattığı vasat ortaya çıkacaktır.

O zaman bununla (yani elde ettiğin mana ile) delillerin kalıplarına ve suretlerine dön, bunu onların üzerine boşalt (yani anlamın doğruluğunu bu kalıplar ile test et) ve bu hususta sınâi kuralları tam olarak uygula. Sonra ona (yani elde ettiğin manaya) lafızların elbiselerini giydir (yani o manayı kelimelere dök) ve doğru bir beyan ile onu konuşma alemine ibraz et.

Ama eğer sınâî delillerdeki lafızlar ve şüphelerle ilgili (zihindeki) tartışmaya ve bunların doğrusunun yanlışından ayırt edilmesine takılırsan, bunlar, hem konuluşlarındaki hem de terimlerindeki bir çok açıdan birbirine benzediği için, hangisinin doğru olduğu açığa çıkmaz. Çünkü doğru ancak tabii olmakla açığa çıkar. Dolayısıyla söz konusu hususlara takılırsan, şüpleler (ve kafa karışıklığı) devam eder, ulaşılmak istenenin önündeki engeller ve perdeler varlığını sürdürür ve düşünce istediğini elde edemeden olduğu yere çakılır kalır.

Sonraki ilim talebelerinin çoğunun durumu budur. Özellikle de dilinde (Arapçasında) zayıflık varsa veya mantık kurallarına tassup derecesinde bağlı olup, bu kuralları doğruya ulaşmanın tabii aracı olduğuna inanıyorsa. İşte o zaman delillerin şüpheleri arasında şaşırır kalır ve neredeyse bu durumdan hiç kurtulamaz. Doğruyu idrak etmenin tabii aracı, söylediğimiz gibi, tabii düşüncedir. Ancak bunun için düşüncünün, bütün vehimlerden soyutlanması ve doğruyu araştıranın da Allah'ın rahmetini (ve yardımını) istemesi gerekir. Mantık ise sadece düşüncenin fiilini niteler ve çoğu zaman bu hususta ona yardımcı olur. Buna dikkat et ve meseleleri anlamak için yardıma muhtaç olduğunda Allah'ın yardımının üzerine yağmasını dile. O zaman üzerine yağacak olan ilham şeklindeki nurlar seni doğruya ulaştırcaktır.

OTUZ SEKİZİNCİ FASIL

Âlet (Aracı Nitelikteki) İlimlerdeki Görüşlerin Çok Genişletilmemesi Ve Meselelerinin Fazla Dallandırılmaması Gerektiği Hakkında

Bil ki insanlar arasındaki bilinen ilimler iki gruptur: Birincisi, bizzat kendileri amaç olan ilimler. Tefsir, hadis, fıkıh kelâm gibi şeriat ilimleri veya tabiiyât ve ilâhiyât gibi felsefe ilimleri bu gruba girer. İkincisi, bu ilimlerin aleti (aracı) durumdaki ilimler. Örneğin şer'î ilimler için Arapçanın ve (mirastaki hesaplamaların gerektirdiği) hesap ilminin veya felsefî ilimler için de mantık ilminin durumu böyledir. Belki mantık ilmi, sonraki alimlerin metodları açısından kelâm ilminin ve fıkıh usulü ilminin aleti olarak da kabul edilebilir.

Amaç durumundaki ilimlerde sözü uzatıp genişletmenin, meseleleri dallandırmanın, delilleri ve görüşleri açık ve ayrıntılı şekilde ortaya koymanın bir sakıncası yoktur. Çünkü böyle yapmak, o ilimleri tahsil eden öğrencilerin melekelerini sağlamlaştırır ve kastedilen manaların daha açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağlar. Arapça, mantık ve diğerleri gibi başka ilimlerin aleti olan ilimlerde ise, sadece onların alet olmalarının gerektirdiği ölçüde açıklamalar yapmakla yetinilir, söz çok fazla uzatılıp genişletilmez ve meseleleri dallandırılmaz. Aksi takdirde onlardan beklenen amacın dışına çıkılmış olunur. Çünkü bu ilimlerin amacı, sadece diğer ilimlerin aleti olmaktır.

Eğer söz konusu ölçünün sınırları aşılırsa, amacın dışına çıkılır ve onlarla meşgul olmak gereksiz bir şey haline gelir. Ayrıca söylenenlerin uzunluğu ve dallarının çokluğundan dolayı, onlarda meleke elde etmek de zorlaşır. Belki de bu durum, araçlarının uzunluğundan dolayı bizzat amaç olan ilimlerin tahsil edilmesinin önünde bir engel teşkil eder. Çünkü insan ömrü bunların hepsini tahsil etmeye yetmez. Dolayısıyla (ölçüyü aşmış olan) alet ilimleriyle meşgul olmak ömrü boşa geçirmek ve faydasız bir işle meşgul olmak haline gelir.

Sonraki alimlerin nahiv ilminde, mantık ilminde ve hatta fıkıh usulünde yaptıkları buna örnektir. Çünkü bu alimler, bu ilimlerde söylenenlerin çerçevesini son derece

genişletip ayrıntılandırmışlar, meselelerini dallandırmışlar ve sonuçta bunları alet ilim olmaktan çıkarıp, bizzat amaç ilim haline getirmişlerdir. Bundan dolayı o ilimlerde, bizzat amaç olan ilimlerde hiç de gerek duyulmayan görüşlere ve meselelere yer verilmiştir. Bu ise bir çeşit boş ve faydasız şeylerle meşgul olmak anlamına gelir.

Diğer taraftan bu durum, öğrencilere zarar veriyor. Çünkü öğrencilerin bizzat amaç olan ilimlere verdiği önem, alet olan ilimlere verdiği önemden daha büyüktür. Ancak eğer ömürlerini alet ilimleri tahsil etmekle geçirirlerse, acaba amaç olan ilimleri ne zaman tahsil edecekler? Onun için öğretmenlerin alet ilimlerde çok ayrıntılara dalmamaları, meselelerini dallandırmamaları, onlardaki amacın ne olması gerektiği konusunda öğrencinin dikkatini çekmeleri ve öğrenciyi o sınırlar içinde tutmaları gerekmektedir. Bundan sonra öğrencinin gayreti ve eğilimi onu daha da derinleşmeye yönlendirirse ve öğrenci de kendisinde bunu yapmak isteği ve yeterliliği görürse, zor veya kolay olsun, artık dilediği kadar yükselmeyi tercih eder. Herker ne için yaratılmışsa, o şey ona kolaylaştırılır.

OTUZ DOKUZUNCU FASIL

Çocukların Eğitimi Ve İslâm Şehirlerinde Bunun Yöntemlerinin Farklı Olduğu Hakkında

Bil ki çocuklara Kur'an eğitimi verilmesi, dinin şiarlarından biridir. Müslümanlar bu şiarı esas edinmişler ve bütün İslâm beldelerinde buna göre hareket etmişlerdir. Çünkü bu sayede Kur'an ayetleri ve bazı hadisler ile iman ve inanç esasları kâlplerde iyice yerleşip kök salar. Böylece Kur'an, daha sonra kazanılacak melekelerin, kendisi üzerine bina edileceği eğitimin temeli haline gelmiştir.

Bunun sebebi küçüklerin eğitiminin, çok daha köklü, sağlam (ve kalıcı) olması ve daha sonra alacağı eğitimin temelini oluşturmasıdır. Çünkü kâlplere ilk yeleşenler, sanki (kazanılacak diğer) melekelerin esası gibidir. Bir esas üzerine bina edilecek şeylerin durumu ve üslûbu ise, o esasa göre belirlenip şekillenir.

Müslümanların çocuklara verdiği Kur'an eğitimindeki metodları, bu eğitimden doğan melekelerin değişik oluşuna bağlı olarak farklılaşır. Mağribliler, çocuklara (başlangıçta) Kur'an eğitimi vermekle yetinirler ve bir de bu süreç içinde sadece yazı yazmayı, imlayı, bununla ilgili meseleleri ve bu konuda Kur'an cümlelerindeki ihtilafları öğretirler. Bunun dışında hadis, fıkıh, şiir ve Arapların sözleri gibi hiçbir şeyi işin içine karıştırmazlar. Bu durum, çocukların Kur'an eğitiminde belli bir maharet kazanmasına kadar veya bu eğitim almaktan kopmasına kadar devam eder. Çocukların Kur'an eğitimi almaktan kopması, genellikle bir bütün olarak eğitimden kopması şeklinde gerçekleşmektedir.

İşte çocukluk döneminden çıkıp, gençlik döneme adım atıncaya kadar Mağrib şehirlerinde yaşayanların ve bu hususta onlara tâbi olan Mağrib topluluklarından Berberîlerin takip ettikleri metod budur. Aynı şekilde belli bir yaştan sonra Kur'an eğitimi olmak için medereseye gelen büyükler için de bu metod geçerlidir. Onun için bu metoda göre eğitim alanlar, Kur'an'ın yazılması ve ezberlenmesi hususnda başkalarından çok daha sağlamdırlar.

Endülüslülerin ise okuma ve yazma eğitiminde gözettikleri husus, bizzat okuma yazmanın kendisidir. Ancak bunların temeli ve dinin kaynağı Kur'an olduğu için, eğitimde de Kur'an'ı esas alırlar. Ancak sadece onunla öğretimiyle yetinmezler. Bilakis onun yanında çocuklara genellikle şiir ezberleyip rivayet etme, kompozisyon yazma, Arapça kurallarını öğretip ezberletme ve güzel yazı yazma eğitimi de verirler. Evet, eğitimde önem verdikleri husus sadece Kur'an değildir. Aksine güzel yazı yazmaya diğerlerinin hepsinden daha çok önem verirler.

Orada da bu eğitim gençlik döneminin başlangıcına kadar devam eder. Bu aşamaya gelmiş öğrenci artık Arapça ve şiirde belli bir seviyeye gelip maharet kazanmış, güzel yazı yazmada bâriz bir ilerleme kaydetmiş ve genel olarak ilmin eteğine asılmış (yani ilim yoluna koyulmuş) olur. Ancak bu aşamadan sonra oradaki eğitim metodu ve sistemi kesintiye uğradığından, ellerinde sadece ilk eğitimlerinden aldıkları şeyler kalır. Ancak Allah'ın doğru yolu gösterdiği ve öğretmen bulabilen biri için, aldığı bu ilk eğitim ile, (daha sonra alacağı ileri seviyedeki eğitim için) yeterli bir hazırlık ve birikime sahip olur.

Afrikalılar ise çocukların eğitiminde genellikle Kur'an ve hadis eğitimini karışık olarak verirler. Yine bunların yanında ilimlerin temel kurallarını ve bazı meselelerini de öğretirler. Bununla birlikte en fazla Kur'an'a ve onun okunuşundaki ihtilafların öğretilmesine önem verirler. Bundan sonra da en fazla yazıya önem verirler. Genel olarak Kur'an öğretimindeki metodları, Endülüslülerin metodlarına yakındır. Çünkü eğitim metodları ve silsileleri, hıristiyanların Endülüs'ün doğusuna hakim olmalı üzerine, oradan Afrikaya geçen ve Tunus'a yeleşen Endülüslü üstadlara dayanmaktadır. İşte Afrikalılar bundan sonra ilmi ve eğitim metodunu onlardan almıştır.

Doğudaki Müslümanlara gelince, bize ulaştığı kadar onlar da eğitimde bir çok hususu karışık olarak öğretmekteler. En fazla neye önem verdiklerini ise bilmiyorum. Bize nakledildiğine göre gençlik döneminde Kur'an'ın, ilmi eserlerin ve kuralların öğretimini önem veriliyormuş. Bu süreçte yazı öğretimini ise işin içine karıştırmıyorlarmış. Hatta onlarda yazı, diğer sanatlarda olduğu gibi ayrı öğretmenleri olan başlı başına bir branş ve metodmuş. Bu yüzden çocukların (medrese) eğitiminde yazıya yer verilmiyormuş. Şayet çocuklar için tahtaya bir şey yazacak olsalar, bu, güzel olmayan bir yazı ile oluyormuş. Bundan sonra yazı öğrenmek isteyenlerin ise, bu sanatın üstadlarına başvurmaları gerekiyormuş.

Afrikalıların ve Mağrib'lilerin (çocukların eğitiminde) sadece Kur'an öğretimiyle yetinmeleri, çocukların dil melekesini kazanamamalarına yol açmaktadır. Bunun sebebi Kur'an öğretim ile dil melekesinin kazanılamayacağıdır. Çünkü insanlar Kur'an'ın bir benzerini getirmekten acizdirler. Dolayısıyla insanlar Kur'an'ın (yüksek belâgî) üslûbunu kullanmaktan da acizdirler. Oysa eğitimde sadece Kur'an öğretimiyle yetinildiği için, çocuklar onun üslûbunun dışındaki üslûpları da bilmezler. Bu yüzden bu eğitim sisteminde Arap dilinde bir meleke elde edemezler. Sonuçta dil konusundaki nasipleri, ibarelerdeki donukluktan ve sınırlı tasarruf yeteneğinden ibaret olmaktadır.

Bu olumsuzluktan Afrikalılar biraz daha az etkilenirler. Çünkü söylediğimiz gibi, onlar Kur'an eğitiminin yanında, ana hatlarıyla diğer ilimlere de yer verirler. Bu yüzden belli bir ölçüde okuduğu o kitapların üslûplarını taklit edebiliyorlar. Ancak yine de bu

konudaki melekeleri ve tasarruf kabiliyetleri belâgattan uzaktır. Çünkü ileride değinileceği gibi, ilmî ibarelerle ilgili ezberledikleri hususların çoğu belâgat açısından bir değer taşımaz.

Endülüslülerin ise daha hayatlarının başında itibaren çocukların eğitiminde çeşitliliğe, şiir (ezberleme ve) rivayet etmeye, kompozisyon yazmaya ve Arapça eğitimine önem vermeleri, onların Arap dilini herkesten daha iyi bilmeleri sonucunu doğuracak bir meleke kazanmalarını sağlamaktadır. Ancak onlar da diğer (İslâmî) ilimlerde yetersiz kalırlar. Çünkü o ilimlerin temeli olan Kur'an ve hadis öğretiminden uzaktırlar. Bu yüzden Endülüslüler, çocukluk eğitiminden sonra alacakları ikinci aşama eğitimlerinin durumlarına göre, çok parlak veya eksik seviyedeki, güzel yazı yazan kimseler veya edebiyatçılar olmaktadırlar.

Kâdı Ebû Bekir bin Arabî "Rıhle" isimli kitabında, eğitim konusunda ilginç bir metod benimsemiştir. Bu konudaki bütün metodları gözden geçirmiş ve ortaya yeni bir metod koymuştur. Endülüslüler gibi o da Arapça ve şiir öğretimini diğer bütün ilimlerin önüne almıştır. Şöyle diyor: "Çünkü şiir, Arapların (tarihleri ve olaylarını içeren) kayıtlarıdır. Şiire ve onunla birlikte Arapçaya öncelik verilmesini gerektiren sebep ise, dilin bozulmuş olmasıdır. Bundan sonra hesap ilmine geçilir ve onun kuralları öğretilene kadar alıştırmalar yapılır. Sonra Kur'an'a geçilir. Artık aldığı temellerden dolayı Kur'an eğitimi öğrenciye kolay gelir." Sonra şöyle diyor: "Daha hayatlarının başında çocuklara Kur'an eğitimi veren ey gafiller! Çocuklara anlamadıkları şeyleri okutuyor ve onlar için daha önemli olanları bırakıp, henüz kapasiteleri yetmeyen şeylerle onları yoruyorsunuz." Sözlerini şöyle sürdürüyor: "(Kur'an eğitiminden sonra), dinin esaslarına (inanç esaslarına), sonra fıkıh usûlüne, sonra cedele, sonra hadise ve hadis ilimlerine geçilir." Ancak o yine de, anlayışı ve çalışkanlığıyla bunu almaya hazır olan öğrenciler dışında, iki ilmin aynı anda birlikte okutulmasını kabul etmez.

İşte Kâdı Ebû Bekir'in tavsiye ettiği metod budur. Yemin olsun ki bu, eğitim için güzel bir görüştür. Ancak eğitim konusundaki yerleşik adetler bu görüşün uygulanmasına yardımcı olmaz. Çünkü söz konusu adetler, Kur'an'a olan saygı ve bu konudaki sevaptan dolayı, yine çocukların (bu metoda göre Kur'an öğrenimi aşamasına gelmeden önce) her hangi bir sebeple eğitimden kopmaları veya etiğimi terk etmeleri durumunda, Kur'an eğitiminin arada kaynamış olacağı endişesi ile, Kur'an öğretiminin en başta olmasını tercih eder. Diğer taraftan çocuğa, henüz ergenlik çağına ulaşmadan, otorite altında olduğu çağda Kur'an eğitimi verilmezse, belki gençlik rüzgarı onu (ilim meydanından koparıp) başka sahillere savurur ve bir daha Kur'an eğitimi almaya fırsat bulamaz. Onun için çocukların Kur'an eğitiminden mahrum kalmamaları için, otorite ve gözetim altında oldukları dönemler fırsat bilinip, bu eğitim verilmelidir.

Eğer çocuğun ilim talep etmeye ve eğitime devam edeceğinden kesin olarak emin olunsa, Kâdı Ebû Bekir'in zikrettiği bu metod, Mağriblilerin ve doğudaki Müslümanların esas aldıkları metodtan daha uygundur. Ancak Allah dilediği gibi hükmedendir ve onun hükmüne engel olacak yoktur.

KIRKINCI FASIL

Öğrencilere Sert Davranmanın Ve Şiddet Uygulamanın Onlara Zarar Vereceği Hakkında

Bunun sebebi şudur: Eğitimde öğrencilerin kaldıramayacağı kadar sert davranmak onlar için, özellikle de küçük çocuklar için zararlıdır. Çünkü bu, öğrencilerin kötü melekelere sahip olmasına yol açar. Şiddet ve katılıkla yetiştirilen öğrencilere, kölelere veya hizmetçilere baskı (psikolojisi) hakim olur ve bu durum onların kişisel gelişimini engeller, onlardaki üretkenlik ve çalışkanlığı yok eder, onları tembelliğe, yalana ve iki yüzlülüğe sevk eder. Dışarıya, içinde olandan farklı şeyleri yansıtır. Çünkü kendisine baskı ve şiddet elinin uzanacağından korkar. Dolayısıyla bu durum onlara hile ve aldatmayı öğretir ve zamanla bu onlarda bir alışkanlık ve karakter haline gelir.

Böylece toplumun ve medenîşlemenin temelini teşkil eden insanlığının anlamı bozulur. Bu anlam, kendisini ve evini koruyup savunma iradesidir. Bu anlamı kaybeden kişi artık başkasının korumasına muhtaç biri haline gelir. Hatta bunun da ötesinde, güzel ahlak ve erdemlere sahip olmaya yönelmez. Böylece güzel ahlaktan ve insanî değerlerden uzaklaşır ve en düşük seviyelere düşer.

Başkalarının boyunduruğu ve baskısı altına giren ve onların şiddetli muamelelerine maruz kalan toplumlar da aynı duruma düşerler. İdaresi başkalarının elinde bulunan herkesin durumu buna örnek teşkil eder. Onlar kendilerini idare edecek bir melekeden mahrumdurlar. Yahudilerin durumuna dikkat et! Sahip oldukları kötü ahlak ve karakterden dolayı, her yerde ve her asırda iki yüzlülük ve hilekârlıkla nitelenmişlerdir. Bunun sebebi ise yukarıda söylediklerimizdir.

Bu yüzden öğretmenlerin öğrencilerini ve babaların da çocuklarını terbiye edip yetiştirirken, onlara karşı çok sert ve katı davranmamaları gerekir. Muhammed bin Ebû Zeyd, öğrtemenler ve öğrenciler hakkında yazıdığı kitabında şöyle diyor: "Çocukları terbiye edip eğitenlerin, onlara vurmaları gerekse bile, kesinlikle üç kırbaçtan fazla vurma-

maları gerekir." Bununla ilgili Hz. Ömer de şöyle demiştir: "Şeriatın edeplendirmediğini Allah edeplendirmez." Hz. Ömer'in bunu söylemekteki amacı, nefisleri, baskı sonucu zelilleşip alçalmaktan korumaktır. Çünkü o biliyordu ki, şeriatın tayin ettiği miktar, bunu (yani edeplenmeyi) gerçekleştirmeye en uygun olan miktardır. Çünkü, o herkesin çıkarını herkesten iyi bilen tarafından konmuştur. (Dolayısıyla şeriatın belirlediği miktarın aşılması edeplenmeyi değil, nefislerin insanlık onurunu kaybedip zelil düşmesini sağlar).

Harun Reşid'in, oğlu Muhammed Emin'in hocası Halef Ahmer'e söyledikleri, eğitim konusundaki yaklaşımların en iyilerinden biridir. Halef Ahmer şöyle diyor: Reşid, oğlu Muhammed Emin'i terbiye edip yetirtirmem için beni çağırttı ve şöyle dedi: " Ey Ahmer! Mü'minlerin emiri, kendisinin en kıymetli parçasını ve kalbinin meyvesini sana göndermiştir. Senin elini onun üzerine (yani ona vurmanı) serbest bırakmış, sana itaat etmeyi de ona gerekli kılmıştır. Ona karşı Mü'minlerini emirinin senden istediği gibi davran. Ona Kur'an okut, tarihi öğret, şiirleri rivayet et ve gelenekleri öğret. Nerede nasıl konuşacağını ve söze nasıl başlayacağını göster. Gereksiz yere gülmekten onu sakındır. Yanına girdiklerinde Haşim oğullarının ileri gelenlerine saygı gösterip hürmet etmeyi ve meclisine girdiklerinde komutanların derecelerini yüksek tutmayı ona öğret. Boş yere bir saat bile geçirme, aksine her saati, ona faydalı bir şey öğretmek için ganimet bil. Ancak bunu yaparken de onu tasalandırıp kederlendirme ki, zihnini öldürmeyesin. Ona karış çok müsamahalı davranma ki, gevşekliği tatlı bulup ona alışmasın. Gücün yettiği kadar, hatalarını yakınlık göstererek ve yumuşaklıkla düzelt. Ancak bunlar fayda etmediği zaman sert ve katı davranman gerekir."

KIRK BİRİNCİ FASIL

İlim İçin Yolculuk Yapmanın Ve Üstadlarla Görüşmenin Öğretimdeki Mükemmelliği Artırdığı Hakkında

Bunun sebebi şudur: İnsanlar bilgilerini, ahlaklarını, sahip oldukları görüşleri ve erdemleri iki şekilde elde ederler: Birincisi, öğretim yoluyla ve ilim olarak. İkincisi ise, doğrudan bir başkasında görüp, onu taklit etmek suretiyle. Ancak doğrudan görülüp alınmak suretiyle sahip olunan melekeler daha sağlam, kuvvetli ve köklü olur.

Diğer taraftan melekelerin elde edilmesi ve sağlamlığı, (kendilerinden ders alınan) üstadların çokluğu oranında olur. Aynı şekilde ilimlerin öğrenilmesindeki terimler de öğrencinin zihnini karıştırır ve pek çoğu da o terimleri ilmin bir parçası sanır. Öğrencinin bu (yanlış) düşüncenin farkına varıp onu düzeltmesi ise ancak, öğretmenlerin o konudaki farklı metodlarını (ve terimlerini) görmesi ile olur.

Bu yüzden ilim talebesi, çok sayıda üstadla görüşür ve onların farklı metodlarını (ve terimlerini) öğrenirse, ilimleri ve terimleri birbirinden ayırır ve terimlerin birer öğretim metodu ve ilmi başkalarına ulaştırma yolu olduğunun farkına varır. Böylece melekeleri kuvvetlendirip sağlamlaştırmadaki gücünü harekete geçirir. Evet ilim talebesi, farklı metodlara sahip çok sayıdaki üstadla görüşüp onlardan ilim alarak, melekesini kuvvetlendirir ve bu sayede bilgilerini düzeltir ve bilgiler ile başka şeyleri birbirinden ayırır.

Bu sonuca, Allah'ın, ilim yollarını kendisine kolaylaştırıp, doğru yolu gösterdiği kimseler ulaşır. İlim talebinde, ilim ehliyle ve üstadlarla doğrudan görüşüp büyük faydalar ve kazanımlar elde etmek için mutlaka ilim yolculuklarına çıkılması gerekir. Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.

KIRK İKİNCİ FASIL

İnsanlar İçinde Siyasetten Ve Siyasî Yaklaşımlardan En Uzak Olanların Âlimler Olduğu Hakkında

Bunun sebebi şudur: Alimler teorik düşünmeye, manaların derinliklerine dalmaya, zihinen o manaları, duyu organları ile idrak edilen şeylerden soyutlayıp bütünsel ve genel kurallar haline getirmeye ve bu kurallar ile –özel bir madde, kişi, nesil, toplum veya sınıf hakkında değil- genel hükümler vermeye alışkındır. Daha sonra bu bütünsel hükümleri, dışarıdaki şeyler üzerinde tatbik ederler. Aynı şekilde fıkıhtaki kıyasa olan alışkanlıklarından dolayı karşılatıkları meseleleri, onların benzerlerine kıyas ederler.

Bundan dolayı verdikleri hükümlerin ve değerlendirmelerin tamamı zihinde kalır ve (uygulanabilirliği açısından) dış dünyadaki meselelere uygunluğu ancak (uzun ve ayrıntılı) araştırma ve değerlendirmelerden sonra sağlanır. Veya genel olarak bu uygunluk hiç söz konusu değildir. Çünkü dışarıda olan zaten zihinde olanın dalları olarak görülür. Tıpkı (Kur'an ve sünnetten çıkarılan) şer'î hükümlerin durumu gibi. Bu hükümler Kur'an ve sünnette bulunan (temel ilkelerin ve hükümlerin) dallarıdır ve esas olan dış dünyadaki meselelerin onlara uygun olmasıdır. Ancak aklî ilimlerdeki görüşlerin ve değerlendirmelerin durumu farklıdır. Çünkü aklî ilimlerde esas olan bu görüşlerin ve değerlendirmelerin dış dünyadaki meselelere uygun olmasıdır.

Alimler her türlü görüş ve değerlendirmelerinde, (soyut) zihnî ve fikrî düşünmeye alışkındırlar ve bunun dışında bir şey bilmezler. Siyasî kişilik ise hâriçteki (zihnin dışındaki) şeyleri ve onlarla ilgili durumları gözetmek ve dikkate almak zorundadır. Bunlar ise oldukça belirsizdir. Belki de onlarda, onları benzerlerinin hükmüne tâbi kılmaya ve bütünsel hükümlerin kendilerine tatbik etilmelerine engel olacak hususlar vardır. Umranın durumlarından (toplumsal durumlardan) hiç biri, diğerine kıyas edilemez. Çünkü iki durum bir açıdan birbirine benzese bile, başka açılardan birbirine benzemeyebilir. Ancak alimler, hükümleri genelleştirme ve meseleleri birbirine kıyas etme alışkanlığına

sahip olduğu için, siyasî meseleleri de bu düşünce ve değerlendirme kalıpları içinde ele alırlar ve çoğu zaman yanlışlara düşerler. Onun için bu konularda onlara güvenimez.

Umrandaki keskin ve parlak zekalı kimseler de bu konuda alimler gibidir. Çünkü onlar da tıpkı fakihler gibi keskin ve parlak zekalarıyla manaların derinliklerine dalarlar, kıyasa başvururlar ve böylece (siyasî meselelerde) yanlışlara düşerler.

Buna karşılık sağlam bir tabiata ve orta seviyede bir zekaya sahip sırdan biri, (alimler ve keskin zekalı kimselerin sahip olduğu) ileri derecedeki düşünme kapasitesinden uzak olduğu için her maddeyi kendi hükmü içinde ele almakla yetinir. Yine kişiler ve durumlarla ilgili her hususu kendi özel şartları içinde değerlendirir. Kıyas ve genellemeler yoluyla birinin hükmünü diğerine taşımaz. Çoğu zaman değerlendirmelerinde duyu organlarıyla algılanan somut çerçeveyi aşmaz ve soyut zihnî düşüncelere geçmez. Tıpkı denizin dalgalı olduğu zaman, yüzücünün karayı (kıyıyı) terk etmemesi gibi. Şair şöyle diyor:

Yüzerken çok uzaklara açılma
Çünkü kurtuluş sahildedir

İşte bu yüzden sağlam bir tabiata ve orta seviyede bir zekaya sahip sırdan biri, siyasî değerlendirmelerinden emin, insanlarla ilişkilerindeki görüşlerinde isabetli olur. Sonuçta (yanlış değerlendirmelerden kaynaklanacak) belalardan ve zararlardan uzak bir şekilde, güzel bir yaşama sahip olur. Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, genellemelerin ve soyutlamaların çokluğundan dolayı, mantık sanatında yanlışlığa düşülmeyeceğinden emin olunamaz. Çünkü mantık "ikinci aklî idrakler"i inceler. Belki onlarda, kesin uygulamanın dikkate alınması sırasında, söz konusu hükümlerin uygulanmasına engel olacak maddeler vardır. Somut idraklerden soyutlanmaları daha kolay olan "birinci aklî idrakler"in durumu ise böyle değildir. Çünkü onlar hayâlidir ve somut idraklerin suretleri, onların (yani somut idraklerden soyutlanmış birinci aklî idraklerin) dış dünyadaki gerçeğe uygunluğunu tasdik eder. Allah dilediğini doğru yola iletendir.

KIRK ÜÇÜNCÜ FASIL

İslâm'daki Âlimlerin Çoğunun Acemler Olduğu Hakkında

Garip ama gerçek olan durumlardan biri de İslâm milleti içindeki ilim adamlarının çoğunluğunun acemlerden (Arap olmayanlarlardan) olmasıdır. Gerek şer'î ilimlerde, gerek aklî ilimlerde Arap ilim adamlarının sayısı ise çok azdır. Her ne kadar alimler arasında nesep bakımından Arap olanlar varsa da, bunlar da hem dil ve yetişmeleri bakımından acemler gibidirler, hem de üstadları acemdir. Evet, İslâm dininin dili Arapça ve onu getiren de Arap olmasına rağmen durum budur.

Bunun sebebi şudur: İslâmiyetin başlangıcında, sadeliğin ve bedevîliğin de bir sonucu olarak, Müslümanlar arasında ilimler ve sanatlar mevcut değildi. Allah'ın emirleri ve yasaklarından ibaret olan şer'î hükümler ise, Müslümanların zihinlerinde ve kâlplerinde taşınıyordu ve bu şeklide naklediliyordu. Müslümanlar şeriatın sahibinden (Hz. Peygamberden) ve onun sahabelerinden öğrendikleri şekilde, söz konusu hükümlerin Kur'an ve sünnetteki dayanaklarını biliyorlardı. O günkü Müslümanlar, öğretim, telif ve tedvîn işlerini bilmeyen Araplardan oluşuyordu ve ortada onları bu işlere sevk edecek bir zorunluluk ve ihtiyaç da yoktu.

Sahabe ve tâbiin zamanındaki durum bu hal üzere devam etti. Şer'î hükümleri bilenler ve nakledenler "kurrâ" yani Kur'an'ı okuyabilen kimseler olarak isimlendiriliyordu. Dolayısıyla bunlar ümmî (yani okuma yazma bilmeyen) kimseler değildi. Kur'an'ı okuyabilenlerin bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi, ümmîliğin –o günkü Arapların genel özelliği olduğu gibi- sahabelerin de genel özelliği oluşuydu. Onun için Kur'an'ı okuyup (hükümlerini) nakledenlerin, bu özelliklerine işaret etmek için onlara kurrâ denmiştir. Onlar Kur'an'ın ve Hz. Peygamberden nakledilen sünnetin okuyucularıydılar. Çünkü şer'î hükümleri sadece Kur'an'dan ve onun açıklayıcısı durumunda olan sünnetten öğreniyorlardı. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: **"Size, sımsıkı sarıldığınızda asla sapıtmayacağınız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve benim sünnetim."**

Ancak (Hz. Peygamberin vefatından bu yana) geçen zamanın uzamasıyla, Harun Reşid'in halifeliğinden itibaren Kur'an tefsiriyle ilgili eserlerin yazılmasına ve kaybolup gitmekten korunması için hadislerin kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyuldu. Aynı şekilde sahih olanlar ile uydurma olanları birbirinden ayırmak için hadislerin senetlerinin bilinmesi ve râvilerin durumlarının incelenmesi ihtiyacı da ortaya çıktı.

Sonra Kur'an ve sünnetten, ortaya çıkan (yeni) meselelerin hükümlerini çıkarma işi çoğaldı. Bununla birlikte dil de bozuldu. Bu yüzden (cümlelerin doğru ve hatasız kullanılması için) nahiv kurallarının tesbit edilmesi ihtiyacı hasıl oldu. Sonuçta bütün şer'î ilimler öğrenilmesi gereken melekelere dönüştü. Ayrıca onların araçları durumundaki başka ilimlere de ihtiyaç duyuldu. Arapça dil kurallarının, kıyas ve istinbât kurallarının bilinmesi, bidatların ve inkarın çoğalmasından dolayı, (aklî) deliller ile inanç esaslarının savunulması gibi. Evet, bu ilimlerden her biri, eğitim ve öğretime ihtiyaç duyan ve çalışıp meleke kazanılmasıyla elde edilen ilimlere dönüştü ve böylece (öğrenilmesi gereken) sanatlar içinde yer aldı.

Daha önce söylediğimiz gibi sanatlar medenîliğin (şehir hayatının) özelliklerinden biridir. Araplar ise insanların medenîlikten en uzak olanlarıdır. Dolayısıyla ilimler medenîliğin bir özelliği olarak geliştiğinden, Araplar da ilimlerden ve ilim piyasasından uzak kalmışlardır. O dönemde medenîler acemlerden ve sanatlar ve meslekler konusunda acemlere tâbi olan ve bu yüzden onların hükmünde olan ahaliden oluşuyordu. Çünkü acemler, Fars devletinden itibaren sağlam ve kökleşmiş bir medenîliğe sahip oldukları için, sanatlar ve meslekler konusunda en ileri düzeye sahiptiler. Nahv sanatının (ilminin) kurucusu Sibeveyh, ondan sonra gelen Fârisî ve bu ikisinden sonra gelen Zeccâc, evet bunların hepsi de nesep olarak acemdi (yani Arap değildi). Arapaların içinde yetişerek ve Arapların arasına karışarak Arapçayı öğrenmişler ve sonra da onu, kendilerinden sonra gelenler için bir ilme dönüştürmüşlerdir.

Aynı şekilde Müslümanlar için hadisleri (derleyip) muhafaza altına alan muhaddislerin çoğu da ya acemdi ya da –bu ilmin Irak'ta gelişmiş olmasından dolayı- dil ve yetişme bakımından acemleşmiş kimselerdi.

Bilindi gibi fıkıh usûlü alimlerinin tamamı, aynı şekilde kelâmcılar ve müfessirlerin çoğu da acemdir. Evet, ilmin korunması ve tedvîn edilmesi işini sadece acemler yapmıştır. Böylece Hz. Peygamberin şu sözünün doğruluğu ortaya çıkmış oldu: "Eğer ilim gökyüzünde asılı olsaydı, yine de Fars halkından bir topluluk onu elde ederdi."

Bedevîlikten çıkarak medenîleşen Araplara gelince, onlar Abbasî devletinde idare ile meşgul olmuşlar ve ilim yerine devlet işlerini yürütmeye koyulmuşlardır. Evet, onlar bir devlet sahibi, devletin koruyucuları ve yöneticileriydiler. Ayrıca sanatlardan biri haline gelen ilim ile meşgul olmayı da bir çeşit küçüklük olarak görmeye başlamışlardı. İdareciler asla sanatlar, meslekler ve onlara götüren şeylerle meşgul olmazdı. Onun için bu işleri acemlere ve (şehirlerde) yarı acem yarı Arap şeklinde yetişen kimselere bırakmışlar ve onların hakkı olarak görmeye devam etmişlerdir (yani onların ilimle meşgul olmalarının yolunu kolaylaştırmışlar ve buna yardımcı olmuşlardır). Çünkü bu sonuçta, onların (yani iktidardaki Arapların) dinleri ve ilimleridir. Bu yüzden alimleri de tamamen küçük görmemişlerdir.

Bu durum, yönetimin tamamen Arapların elinden çıkıp acemlerin eline geçmesine kadar devam etti. Ancak iktidarı ele geçiren acemler şer'î ilimlere uzak oldukları için, alimlere değer vermemişlerdir. Çünkü, dinî görevlerle ilgili fasılda söylediğimizi gibi, alimleri yönetim ve siyasette kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak şeylerle meşgul olan kimseler olarak görüyorlardı. Evet, genel olarak şer'î ilimlerdeki alimlerin veya bu alimlerin çoğunluğunun acemlerden oluşunun sebebi işte söylediğimiz bu hususlardır.

Aklî ilimlere gelince, Müslümanlar arasında bu ilimlerin ortaya çıkışı, ilmin bir sanat haline gelip, (değişik ilim dallarındaki) alimlerin yetişmesi ve eserler telif etmesinden sonra olmuştur. Bu ilimlerle de yine acemler ilgilenmiş ve Araplar bundan yüz çevirmiştir. Evet, diğer sanatlarda olduğu gibi, bu ilimlerde yetişen alimler de, Araplaşmış acemlerdir.

Bu durum, Irak, Horasan ve Mâverâünnehr gibi acem ülkelerindeki medenîliğin devam ettiği süre içinde varlığını korumuştur. Ancak bu bölgelerin harap olmasından ve -Allah'ın ilim ve sanatların elde edilmesindeki hikmeti olan- medenîliğin ortadan kalkmasından sonra acemlere de bedevîlik hakim olmuş ve ilmiden uzaklaşmışlardır. Bundan sonra ilimler, medenîliğin gelişmiş olduğu bölgelerde varlığın sürdürmüştür. Bugün medenîlikte Mısır'dan daha gelişmiş bir yer yoktur. Bu haliyle o, alemin anası, İslâm'ın merkezi, ilim ve sanatların kaynağıdır. Mâverâünnehr bölgesinde de, ordaki devletin varlığından dolayı, medenîlik belli bir ölçüde varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden oradakilerin de ilimlerde ve sanatlarda inkar edilemeyecek bir nasipleri vardır.

Oradaki alimlerden birinin bize kadar ulaşmış eserlerinde söyledikleri (yani eserlerindeki ilmi seviye) buna işaret ediyor. Bahsettiğimiz alim Sadüddin Taftazânî'dir. Ancak onun dışında, İbn-i Hatîb (Fahruddin Razi) ve Nasruddin Tûsî'den sonra, söyeldiklerinden beslenilecek acemlere ait eserler görmedik. Buna dikkat eder ve üzerinde düşünürsen, kulların durumlarında ne şaşılacak şeyler olduğunu görürsün. Allah dilediğini yaratandır. O'ndan başka ilâh yoktur. Hükümranlık O'nundur ve övgü O'na mahsustur. O her şeye güç yetirendir. Allah bize yeter, O ne güzel vekildir.

KIRK DÖRDÜNCÜ FASIL

Ana Dili Arapça Olmayanların, İlim Tahsil Etmede, Ana Dili Arapça Olanlardan Geride Kaldıkları Hakkında

Böyle olmasının sırrı şudur: İlimlerin konularının tamamı, zihnî ve hayalî manalardan ibarettir. Örneğin şer'î ilimlerin konularının çoğu, Kur'an ve sünnet hükümlerinin maddesi olan ve bu hükümleri dile getiren lafızlar ve kelimelerdir. Bunların hepsi ise hayaldeki tasavvurlardır. Yine aklî ilimlerin konuları da zihindeki tasavvurlardır.

İşte kelimeler vicdanlardaki (zihinlerdeki) söz konusu manaların tercümanıdır. İnsanlar münazaralardaki ve öğretimdeki konuşmalar ile bu manaları birbirlerine aktarırlar. İlmî konularda meleke kazanmak da yine münazaralara ve öğretime uzun süre devam etmekle olur. Lafızlar ve kelimeler, vicdanlar arasındaki araçlar ve perdeler, manaların ise irtibatları ve mühürleridir. Onun için kelimelerin işaret ettikleri sözlük manalarını bilmek suretiyle, mutlaka o manaları öğrenmek gerekiyor. Bu ise iyi derecede bir dil melekesini gerektiriyor. Aksi takdirde, ilmî konuları anlamada karşılaşacağı zihnî zorluğun yanında, kelimelerin işaret ettiği manaları elde etmek de son derece zor olur.

Eğer, lafızlar ve kelimeler duyulduğunda manalar hemen zihinde belirecek derecede, sağlam bir melekeye sahip olunursa, manaların ve anlayışın üzerindeki örtü tamamen kalkar veya en azından hafifler. Geriye sadece manaların incelenmesindeki zorluk kalır.

Ancak bütün bunlar, öğretimin sözlü anlatıma dayanması durumunda mevcut olan zorluklardır. Eğer öğrenci yazarak veya ilmî konularda yazılmış kitapları okuyarak ders çalışmak durumundaysa, o zaman karşısına bir başka perde daha çıkar. Bu perde, yazıdaki şekiller ile, hayaldeki söylenen lafızlar arasındaki perdedir. Çünkü yazılan şekiller, söylenen belirli sözlere işaret ederler. Eğer bu işaretler bilinmezse, ibareler de anlaşılmaz. Veya bu konudaki meleke yeterli değilse, ibarelerin anlaşılması da eksik olur. Böylece öğrenci ile ilimler hakkında elde etmek istediği melekeler arasında, birincisinden daha ka-

lın bir başka perde oluşur. Şayet söylenenlerin ve yazılanların işaretleri hakkındaki melekesi sağlam olursa, o zaman manalar ile arasındaki perdeler kalkar. Manalar ile lafızlar ve yazılar arasındaki bu durum bütün dillerde vardır. Bu hususlar küçükken öğrenilirse, sahip olunacak meleke çok daha sağlam olur.

Sonra Müslümanların hakimiyetlerinin genişlemesi, başka milletlerin onların idaresine girmesi, İslâm peygamberliği ve kitabı karşısında öncekilerin ilimlerinin silinip gitmesiyle, Müslümanlar da medenîleşmeye başlamışlar ve önceden (göğüslerde taşınıp bu şekilde) nakledilen şer'î ilimleri (belirli kurallara ve metodlara göre öğrenilen) birer sanata dönüştürmüşlerdir. Sonuçta Müslümanlar arasında melekeler (tahsil edilen ilimler) ve yazılan eserler çoğalmıştır.

Daha sonra başka milletlerin ilimlerine yönelmişler, onları tercüme ederek kendi ilimlerine katmışlar ve kendi düşünce kalıplarına dökmüşlerdir. Sonra bu ilimleri acem dillerinden soyutlayarak tamamen kendi dillerine aktarmışlar ve bu konularda acemlerin idraklerinin çok daha ilerisine ulaşmışlardır. Acem dillerindeki kitaplar ise unutulmaya ve yok olup gitmeye terk edilmiştir. Böylece bütün ilimlerin dili Arapça olmuş ve onlara ilişkin kitaplar da Arap yazısıyla yazılmıştır. Bu yüzden ilimlere yönelenler, başka dillerin değil, Arapça lafızların ve yazıların anlamlarını bilmeye ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü diğer dillerin etkisi ve onlara verilen önem ortadan kalkmıştır.

Lugat (lisan), dildeki bir melekedir. Aynı şekilde yazı da o melekenin eldeki (el ile icra edilen) sanatıdır. Eğer bir kişi daha önce başka bir lisanda meleke sahibiyse (yani anada dili Arapçadan başka bir dil ise), o zaman Arap dilindeki melekesi eksik olur. Çünkü daha önce söylediğimizi gibi, eğer bir kişi bir sanatta meleke sahibi olmuşsa, başka bir sanatta (aynı derecece sağlam ve) güzel bir melekeye sahip olması az görülür. Bu, açık ve bilinen bir durumdur. Arapçadaki, onun lafız ve yazılarının hangi manalara işaret ettiği hakkındaki melekesi yetersiz olan birinin ise Arapça ibareleri ve metinleri anlamlası zorlaşır.

Ancak yabancı dildeki melekesi henüz sağlamlaşmadan Arapça konuşmaya geçenlerin durumu farklıdır. Örneğin henüz kendi dillerindeki melekeleri sağlamlaşmadan, Arapların içinde yetişmeye başlayan küçük çocukların durumu böyledir. Sanki Arapça onların öğrendiği ilk dil (ana dil) gibi olur ve onlar için Arapça manaları anlamakta bir zorluk ve yetersizlik söz konusu olmaz. Arap yazısından önce başka yazıların öğrenilmesindeki durum da aynıdır.

Bu yüzden Arap olmayan alimlerden çoğunun, derslerinde ve eğitim meclislerinde, kitaplardaki açıklamaları nakletmek yerine, onlrı doğrudan kitaptan okuduklarını görüyoruz. Çünkü bu durum onlara kolaylık sağlıyor ve anlamlara ulaşma noktasında yardımcı oluyor. Ancak ibare ve yazı konusunda sağlam bir melekeye sahip olanlar buna ihtiyaç duymaz. Onlar yazılardan, söylenmek istenen sözleri, ve bu sözlerden de kastedilen manaları, sanki sağlam ve köklü bir fıtrî özellikmiş gibi kolayca anlarlar. Böylece onlar ile manalar arasındaki perdeler ortadan kalkar.

Arap olmayan alimlerin pek çoğunun yaptığı gibi Arapçayı ve Arap yazısını öğrenmek için çok büyük gayret göstermek, çok büyük emek harcamak ve sürekli pratik yapmakla da sağlam bir melekeye sahip olunabilir. Ancak bu çok nadir olarak gerçekle-

şir. Yine bunlar kendi tabakasındaki Arap alimler ile karşılaştırıldıklarında, Arap alimlerin daha engin ve güçlü bir melekeye sahip oldukları görülür. Çünkü Arap olmayan alimlerin ana dillerinin farklı oluşu, zorunlu olarak bir eksikliğe yol açar.

Bu söylediklerimiz ile, yukarıda İslâm alimlerinin çoğunun Arap olmayanlardan çıktıklarını söylemiş olmamız arasında bir çelişki yoktur. Çünkü yukarıda söylediğimizden kastımız, onların nesep olarak Arap olmadıklarıdır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi, onlar medenî bir hayata sahiptiler. Medenîlik ise, sanatlara ve bu sanatlardan biri olan ilimlere yönelmenin sebebidir. Burada kastettiğimiz ise ana dilin Arapça olmamasıdır. (Yukarıda kastedilen ve nesep yönünden Arap olmayan alimler, Arapların içinde yetişen ve bu nedenle ana dilleri Arapça olan kimselerdir. Yani onlar nesep yönünden Arap olmasalar da, yetişme ve dil yönünden Araptırlar).

Aynı şekilde bu söylediklerimize, Yunanlıların sağlam ve köklü bir ilmî seviyeye sahip oldukları ileri sürülerek de itiraz edilemez. Çünkü onlar bu ilimleri kendi dilleri ve yazıları ile öğrenmişlerdir. Arap olmayan Müslümanlar ise, ana dillerinden başka bir dille ve meleke kazanmış olduklarının dışında bir yazı ile (yani Arapça ile) ilim tahsil ediyorlar. İşte söylemiş olduğumuz gibi bu durum, onların ilim tahsil etmelerinin önünde bir engel teşkil ediyor. Bu engel Farslar, Türkler, Rumlar, Berberîler, Frenkler ve kısaca ana dili Arapça olmayan herkes için geçerlidir. "İşte bunda ince anlayışlı olanlar için ibretler vardır." (Hicr Sûresi, 75).

KIRK BEŞİNCİ FASIL

Arap Diliyle İlgili İlimler Hakkında

Bu ilimler dört ana gruba ayırılır: Lugat (sözlük), nahiv, beyan (belâgat) ve edebiyat. Şer'î ilimlerle meşgul olanların bunları bilmeleri zorunludur. Çünkü bütün şer'î hükümlerin kaynağı Kur'an ve sünnettir. Bunlar ise Arapçadır ve yine bunları nakleden sahabeler ve tâbiin de Araptır. Aynı şekilde bu kaynaklardaki anlaşılması zor olan bazı hususların açıklamaları da yine Arapça olarak yapılmıştır. Dolayısıyla şer'î ilimleri öğrenmek isteyen birinin mutlaka Arap diliyle ilgili ilimleri bilmesi gerekir.

Her biri hakkında yapacağımız ayrı açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bu ilimlerin önemi, kastedilen sözü tam olarak ifade etmedeki derecelerinin farklılığına bağlı olarak değişir. Bunlar arasında en önemli ve öncelikli olan nahiv ilmidir. Çünkü cümle içindeki kelimelerin fâil, mef'ûl, mübtede ve haber gibi konumlardan hangisine işaret ettiği ve dolayısıyla (kurulmuş olan cümle yapısıyla) hangi manaların kastedildiği ancak bu ilim sayesinde bilinir. Eğer nahiv (yani cümle yapısı) kuralları bilinmeseydi, manaların nasıl ifade edileceği de bilinmezdi.

Eğer kelimeler, (cümle içindeki yerlerinin değişmesine rağmen) konulduğu (sözlük) anlamlarında devam etmemiş olsaydı, bu ilimlerin en başta geleni lugat ilmi olurdu. Ancak kelimelerin anlamları, cümle içindeki isnâd, müsned ve müsned ileyhi'ye[203] işaret eden i'rabların değişmesinden farklı olarak değişikliğe uğramaz. Bu yüzden nahv ilmi, lu-

---

[203] Daha kolay anlaşılması için isnâd, müsned ve müsned ileyhi terimlerini bir örnek üzerinde açıklayalım: "Ali geldi." Bu cümledeki "gelmek" fiil, müsneddir. Yani gelme fiili birine nispet (isnad) edilerek, biri tarafından gerçekleştirildiği ifade edilir. "Ali" ise müsned ileyhi'dir. Yani gelme fiilinin kendisine nispet edildiği kişidir. Ali ve gelme fiili arasında kurulan manevi bağlantıya da isnâd denir.

İ'rab ise kelimelerin son harflerinin cümle içindeki (fâil, mef'ûl, mübtede, haber... gibi) konumlarına göre değişmesi ve şekillenmesidir. Örneğin, "Ali geldi" (câe **Aliyyun**) cümlesinde, Ali fâildir. "Ali'yi gördüm" (raeytu **Aliyyen**) cümlesinde ise mef'ûldür. Görüldüğü gibi, Ali'nin i'râbı cümledeki konumuna göre değişiyor. Diğer taraftan, Ali kelimesinin cümle içindeki konumunun değişmesiyle kelime anlamı değişmez. Yani her durumda belirli ve muayyen bir şahsa işaret eder.

gat ilminden daha önemlidir. Çünkü eğer bu ilim bilinmezse (doğru bir cümle kurmak ve) anlaşmak mümkün olmaz. Aynı şey lugat ilmi için geçerli değildir. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi bilendir ve başarı O'ndandır.

Nahiv İlmi:

Bil ki dil, konuşanın maksadını ifade ettiği ibaredir. Söz konusu bu ibare, kişinin (içinde olanı ifade etme) kastından doğan ve dilin yerine getirdiği bir fiildir. Dolayısıyla bu fiilin (konuşmanın, ifade etmenin), onun faili olan organda yani dilde, yerleşik bir meleke haline gelmesi şarttır. Bu meleke her milletin kendi ıstılahlarına göre olur. Arapların bu konuda sahip olduğu meleke, maksatları ifade etme noktasındaki en güzel ve en açık melekedir. Çünkü bu dildeki harekeler ve iştikâk (türetme) harfleri gibi, kelimelerin dışındaki şeylerle de, yeni lafızlar bulma zahmetine katlanmadan pek çok manaya işaret edilebilir[204]. Bu özellik sadece Arapçada vardır. Diğer dillerde ise her mana veya durum, kendine özgü ayrı kelimelerle ifade edilir.

Bu yüzden Arap olmayanların konuşmalarındaki sözlerin, Araplarınkinden daha uzun olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamberin şu sözünün anlamı da budur: **"Bana cevâmiu'l-kelim (az söz ile çok mana ifade etme özelliği) verildi ve benim için konuşma çok kısaltıldı."** Evet, Arapçada kastedilen (farklı) manaları ifade etmekte harfler, harekeler, lafızların şekil ve durumları da kullanılır ve Araplar bir sanat olarak bunu öğrenme zahmetine de katlanmazlar. Çünkü bu, sonrakilerin öncekilerden alip bellediği bir meleke şeklinde devam eder. Tıpkı çağımızda çocuklarımızın dilimizi öğrendiği gibi.

İslâm gelip, Araplar diğer milletlerin ülkelerine hakim olmak için Hicâz'dan ayrılınca, acemlere karışmışlar ve Araplaşmış acemlerden, Arapça dil kurallarına aykırı olarak duydukları şeylerin etkisiyle dildeki melekeleri değişip bozulmuştur. Çünkü dildeki melekelerin esası duymaktır. Bu yüzden sürekli olarak acemlerden duydukları şeylere alışmışlar ve kendi melekeleri bozulmuştur.

Alimler zamanın geçmesiyle bu melekenin tamamen bozulmasından, buna bağlı olarak da Kur'an ve sünnetin anlaşılamamasından korktular. Bu yüzden Arapların (henüz bozulmamış doğru) konuşmalarından ve sözlerinden, bu melekeye ilişkin, diğer bütünsel kurallara benzeyen, düzenli kurallar çıkardılar. Böylece diğer sözleri de bu kurallara göre kıyas ettiler ve benzer olanları birbirinin hükmüne tâbi kıldılar. Fâilin merfû (yani harekesinin ötre) ve mef'ûlün mansûb (yani harekesinin fethe) olması gibi. Sonra kelimelerin harekelerinin değişmesiyle, işaret ettikleri anlamların değiştiğini görüp bu durumu "i'râb" olarak isimlendirdiler. Bu değişiklikleri gerekli kılan etkenleri de "âmil" olarak isimlendirdiler. Ve bunun gibi diğer örnekler.

---

[204] Arapçadaki harekeler, yazılışları aynı olan kelimelerin farklı şekillerde okunmalarını sağlıyor. Tabi bu aynı zamanda o kelimelerin anlamlarının farklılaşmasına, fâil veya mef'ûl gibi anlamlara gelmesine yol açıyor. Örneğin Arapçadaki "____" kelimesindeki re harfinin harekesi kesre olursa, "müdrik" şeklinde okunur ve idrak eden anlamına gelir. Ancak harekesi fethe olursa "müdrek" şeklinde okunur ve idrak edilen anlamına gelir.
Yine Arapçadaki iştikâk harfleriyle belirli kalıplarda aynı kökten çok sayıda kelime türetilebilir. Örneğin açmak, fethetmek anlamına gelen "fe-te-ha" kökünden, fetheden/açan anlamına gelen "fâtih", fethedilen/açılan anlamına gelen "meftûh", açmada kullanılan alet (anahtar) anlamına gelen "miftâh" ve daha bunun gibi pek çok farklı anlama gelecek kelimeler türetilebilir.

Bütün bu isimlendirmeler, bu alimlere (yani dil alimlerine) özgü terimler haline geldi. Sonra bu terimleri (yani kuralları) yazıp kayıt altına aldılar ve kendilerine özgü bir sanat (ilim dalı) haline getirip, "nahiv ilmi" olarak isimlendirdiler. Bu konudaki ilk eser Kinâne oğullarından Ebû Esed Duelî tarafından yazıldı. Onu bu işe Hz. Ali'nin yönlendirdiği söyleniyor. Çünkü Hz. Ali dil melekesinin değişmekte olduğunu görmüş ve Ebû Esed'i, mevcut kuralları kayıt altına alarak bu melekeyi korumaya yönlendirmiştir.

Ondan sonra da alimler, Harun Reşid döneminde yaşayan Halil bin Ahmed Ferâhidî'ye gelinceye kadar bu konuda eserler yazmaya devam ettiler. Ancak Halil bin Ahmed zamanına gelindiğinde, Araplar artık dil melekesini kaybetmiş olduklarından, bu konuda yapılacak (kuşatıcı) bir çalışmaya duyulan ihtiyaç her zamankinden daha fazlaydı. Niteki Halil bin Ahmed bu ilme çeki düzen vermiş, konularını ve bölümlerini tamamlamıştır. Sonra Sibeveyh ondan bu ilmi öğrenmiş, onun dallarını tamamlamış, tespit edilen kurallara ilişkin (Arapların bozulmamış sözlerinden ve şiirlerinden getirdiği) delilleri çoğaltmış ve kendisinden sonra bu konuda yazılacak bütün kitaplara öncülük edecek (El-Kitap ismindeki) meşhur eserini telif etmiştir. Daha sonra Ebû Ali Fârisî ve Ebû Kasım Zeccâc, Sibeveyh'in kitabındaki metodu esas alarak nahiv talebeleri için özet eserler kaleme almışlardır.

Sonra bu ilim dalında söylenenler uzamış ve iki eski Arap şehri olan Kûfe ve Basra'daki nahivciler arasında ihtilaflar çıkmıştır (yani Kûfe ve Basra ekolleri doğmuştur). (Arapların sözlerinden kendi görüşlerinin doğruluğuna ilişkin) getirdikleri deliller çoğalmış, öğretimdeki metodları farklılaşmış ve kurallardaki ihtilaflarına bağlı olarak, Kur'an'm pek çok ayetinin i'râbında da ihtilaflar çıkmıştır.

Bütün bu hususları ayrıntılarıyla öğrenmek nahiv talebelerinin çok zamanını olmaya başlayınca, nahivciler, kendi ekollerinde, bütün konuları ve meseleleri içermekle birlikte kısa ve özet eserler yazmaya yönelmişlerdir. İbn-i Malik'in "Et-Teshîl" isimli kitabında yaptığı gibi. Bazıları ise öğrenciler için sadece nahiv iliminin temel kurallarını içeren eserler yazdılar. Zahmahşerî'nin "El-Mufassal" ve İbn-i Hâcib'in "El-Mukaddeme" isimli eserleri gibi. Bazen de bu kuralları kasîde şeklinde yazmışlardır. İbn-i Malik'in (El-Kâfiyetu'ş-Şâfiye ve bunun özeti durumunda olan El-Elfiyye isimlerini taşıyan) iki manzum eseri ve İbn-i Mu'tî'nin "El-Eyfiyye"si gibi.

Genel olarak, bu ilim dalındaki eserler sayılamayacak veya kuşatılamayacak kadar çoktur. Aynı şekilde öğretim metodları da çok farklıdır. Eskilerin metodu sonrakilerden farklı olduğu gibi, Kûfelilerin, Basralıların, Bağdatlıların ve Endülüslülerin metodları da birbirinden farklıdır.

Umranın gerilemesine ve eksilmesine bağlı olarak, diğer ilimlerde ve sanatlarda gördüğümüz gerileme ve eksilme gibi, neredeyse bu ilim dalı da kaybolup gedecekti. Çağımızda Cemâluddin İbn-i Hişâm adında Mısırlı nahiv alimlerinden birine ait olan bir eser Mağrib'te bize ulaştı. O eserinde i'râbın bütün hükümlerini, genel ve ayrıntılı olarak ele alıyor. Harfler, kelimeler ve cümleler üzerinde duruyor. Bu ilmin pek çok bölümünde tekararlanan konuları çıkarmış. Eserini "El-Muğnî Fi'l-İ'râb" olarak isimlendirmiş. Yine Kur'an'ın i'râbındaki bütün inceliklere işaret etmiş ve bunları düzenli bölümler, fasıllar ve kurallar halinde kayıt altına almış.

Biz bu eserde, müellifinin nahiv ilmindeki üstün derecesine ve engin bilgisine tanıklık eden büyük ve kuşatıcı bir ilim gördük. Sanki o, İbn-i Cinnî'nin izinden giden ve onun öğretimdeki ıstılahlarına tâbi olan Musul'lu nahivcilerin metodunu benimsemiş. Böylece (nahiv ilmindeki) melekesinin kuvvetine ve bilgisinin genişliğine işaret eden şaşılacak bir eser ortaya koymuştur. Allah yaratmada dilediğini artırır.

Lugat İlmi:

Bu ilim, kelimelerin konuluş (sözlük) anlamlarını açıklar. Yukarıda söylediğimiz gibi, nahivcilerin i'râb olarak isimlendirdikleri harekeleri doğru bir şekilde kullanarak Arapça konuşma melekesi bozulduktan sonra, buna ilişkin kurallar tespit edilmişti. Sonra acemlerle karışmalar neticesinde bu bozulma devam etmiş ve kelimelerin anlamlarına kadar yansımıştı. Öyle ki, lisan olarak Araplaşan acemlerin, dili, doğru Arapçaya aykırı bir şekilde kullandıkları gibi kullanma eğilimine girilmiş ve bir çok kelime, Arapların kullandıklarından farklı anlamlarda kullanılır olmuştu.

İşte bu durum kelimelerin doğru anlamları ile muhafaza altına alınmasını ve bunun için eserler telif edilmesini gerektirmiştir. Çünkü aksi takdirde bu kelimelerin koybolup gitmesinden, bunun sonucunda da Kur'an ve hadislerin anlaşılamamasından korkulmuştur. Onun için çok sayıda dil alimi hemen bu işe soyunmuş ve bu konuda pek çok eser (sözlük) telif etmişlerdir. Bu işteki öncülük Halil bin Ahmed Ferâhidî'ye aittir. Eserinin ismi "Kitâbu'l-Ayın"dır. Halil bin Ahmed bu eserinde iki, üç, dört ve beş harften oluşan –ki Arap dilindeki terkîbler en fazla beş harften oluşur- bütün terkîblere (kelimelere) yer vermiştir.

Onun bütün terkîblere yer vermesi sayısal bir sistem içinde gerçekleşir. Şöyle ki: İki harften oluşan terkîblerde her bir harfi, kendisinin dışındaki diğer yirmi yedi alfabe harfiyle birleştirir. Böylece ortaya yirmi yedi kelime çıkar. Sonraki harfi geriye kalan yirmi altı harfle birleştirir. (Çünkü yirmi sekiz alfabe harfinden birisi kendisidir, diğeriyle de yani ilk harfle bir önceki aşamada birleşmiştir). Aynı şekilde üçüncü, dördüncü, ... harfleri de kendilerinden sonra gelen harflerle birleştirir. (Bu sistemde, sonra gelen her aşamada ortaya çıkan kelime sayısı azalır. Çünkü kendi sırası gelen harf, kendinden önceki harflerle zaten birleşmiş olduğundan, sadece kendinden sonraki harflerle birleşir ve ortaya o harflerin sayısı kadar kelime çıkar). Nihayet yirmi yedinci harfi, yirmi sekizinci harfle birleştirir. Bundan ortaya sadece bir kelime çıkar. (Son yani yirmi sekizinci harf ise artık bütün harflerle zaten birleşmiş durumdadır. Sonuçta her harf, diğer yirmi yedi harfle birleşmiş olur.) Sonra hepsi sırayla birden yirmi yediye kadar sayılır ve hesap bilginlerince malum olan usûle göre toplamları alınır. Buna göre ilk sayı, sonuncu sayıyla toplanır ve elde edilen toplam, (harflerin) sayısının yarısı ile çarpılır. Sonra ikili harflerden oluşan terkîblerde, harflerin yerini değiştirerer mevcut kelime sayısını ikiye katlamak mümkün olduğundan, yurakırdaki işlem sonucu elde edilen sayı da ikiye katlanır. Ortaya çıkan sayı, iki harften oluşan toplam kelime sayısını verir.[205]

[205] Aruz ilminin de kurucusu olan Halil bin Ahmed matematiksel bir zekâya sahiptir. Onun bu sisteminde ortaya çıkan her kelime, Arapçada kullanılan kelimeler değildir. O da zaten bu şekilde elde ettiği kelimelerin kullanılanlarının anlamını verir, diğerlerinin ise kullanılmadığını belirtir.

Üç harften oluşan kelimelerin sayısı, sırayla birden yirmi altıya kadar toplanan ikili kelimelerin sayısının çarpılmasıyla elde edilir. Çünkü bütün ikili kelimelere bir harf eklenmek suretiyle üçlü kelimelere dönüşür. Dolayısıyla ikili kelimeler, geriye kalan yirmi altı harfle birlikte, bir harf gibi olduklarından, sırayla birden yirmi altıya kadar toplanır, sonra bütün ikili kelimelerle çarpılır, sonra elde edilen sonuç altıyla çarpılır. Çünkü üç harften, altı değişik kelime elde edilir. Böylece üç harfli kelimelerin sayısı ortaya çıkar. Dört ve beş harften oluşan kelimeleri orta çıkarmak için de aynı işlem yapılır.

Halil bin Ahmed, eserinin tertibinde harflerin mahreçlerini (çıkış yerlerini) esas aldı. Önce boğaz (gırtlak) harfleri, sonra damak, sonra diş ve sonra da dudak harflerini (yani bu harflerin bulundukları kelimeleri) sıralamıştır. İlletli harfleri ise (ki bunlar elif, vâv, ye'dir) en sona bırakmıştır. Boğaz harflerinden ilk önce ayın ile başlamıştır. Çünük çıkış noktası en geride olan harf budur. Kitabının "Kitâbu'l-Ayın" olarak isimlendirilmesinin sebebi de, bu harf ile başladığı içindir. Çünkü eskiler kitaplarını bu gibi şeyleri göz önünde bulundurarak, yani kitaptaki ilk kelimelere ve lafızlara göre isimlendirirlerdi.

Halil bin Ahmed, (iki, üç, dört ve beş harfin bütün farklı sıralamalarına göre terkîb edilen) kelimelerin hangilerinin kullanıldığını ve hangilerinin de kullanılmadığını açıklar. Dörtlü ve beşli kelimelerin kullanılmayanları, kullanılanlarından çoktur. Çünkü dile ağır geldiği için Araplar bu kelimeleri az kullanmıştır. İki harften oluşan kelimeler de az olduğu için, müellif bunların hepsini aynı bölümde ele almıştır. En fazla kullanılan üçlü kelimelerdir ve zaten bunların farklı şekillerde terkîb edilme oranları yüksek olduğu için (her üç harften altı ayrı kelime terkîb edilebiliyor) kelime sayısı da fazladır. Kitâbu'l-Ayın bunların hepsini kapsamaktadır.

Hicrî dördüncü yüzyılda Endülüs'te Ebû Bekir Zübeydî, Hişâm Müeyyed için Kitâbu'l-Ayın'ı kısaltmıştır. Kitabın kapsayıcılığını bozmamış, ancak kullanılmayan terkîbleri ve şahitlerin (yani kelimelerin belirli anlamlarda kullanıldığını gösteren Arapların söz ve şiirlerini) çıkarmıştır. Böylece ezber için eseri en verimli şekilde kısaltmıştır.

Sonra doğudaki alimlerden Cevherî "Es-Sıhâh" isimli eserini telif etmiştir. Eserini bilinen alfabe harflerine göre tertip etmiş ve elif'ten başlamıştır. Ancak kelimeleri ilk harflerine göre değil, son harflerine göre açıklamış ve her bir harfi ayrı bâb (bölüm) olarak ele almıştır. (Yani elif bâbında elif ile başlayan değil, elif ile biten kelimelerin manalarını açıklar). Çünkü insanlar çoğunlukla kelimelerin son harfini bilmeye ihtiyaç duyuyorlardı. (Bunun sebebi ise o dönemler çok yaygın olan şiirlerdeki kâfiye ve uyumu tutturmaktır). Sonra söz konusu bâbları da kendi içinde fasıllara ayırmıştır. Fasıllara ayırmada ise kelimelerin ilk harflerini esas almıştır. (Buna göre, örneğin ke-te-be kelimesi be bâbında ve ke (kef) faslında yer alır). Cevherî de, Halil'i örnek alarak, bütün kelimelere yer vermiştir.

Sonra Ali bin Mücahid'in hükümdarlığı döneminde Endülüs'te Dâniyeli İbn-i Sîde "El-Muhkem" isimli eserini telif etti. Kitabında, Kitâbu'l-Ayın'ın tertibini esas almış, ayrıca fazladan (ikili, üçlü, dötlü ve beşli) kök kelimelerden türemiş kelimelere de yer vererek bu sahadaki en kuşatıcı ve güzel eserlerden birini ortaya koymuştur. Daha sonra Tunus'taki Hafs oğulları devleti hükümdarı Mustansır'ın vezirlerinden Muhammed bin Ebû Hüseyin, bu eseri kısaltmış ve eseri "Es-Sıhâh" taki tertîbi esas alarak yeniden tertip

etmiştir. Böylece bu iki eser sanki, bir babanın sulbünden gelip aynı rahimde gelişmiş ikizler gibi birbirine benzemiştir.

Ayrıca lugat otoritelerinden olan Kurâ'nın "El-Müncid"i, İbn-i Düreyd'in "El-Cemhere"si ve İbn-i Enbârî'nin "Ez-Zâhir"i, bu konuda telif edilmiş diğer eserlerdir.

Bildiğimiz kadarıyla temel lugat eserleri bunlardır. Gerçi bunların dışında bazı babları veya tamamını ele alan özet eserler de vardır. Ancak bunların bütün kelimeleri kuşatıp ele alması belirsizdir. Oysa görüldüğü gibi diğer eserlerde bu husus çok açıktır. Lugat konusunda yazılmış eserlerden bir diğeri ise Zamahşerî'nin mecaz hakkındaki kitabıdır. Zahmahşerî "Esâsu'l-Belâga" olarak isimlendirdiği bu eserinde, Arapların gerçek anlamlarının dışında (yani mecâzî anlamlarda) kullandığı bütün lafızları açıklar. Bu, çok kıymetli faydaları olan bir eserdir.

Diğer taraftan Araplar, bir manayı ifade edecek genel bir kelime koyduktan sonra, o genelin içindeki özel şeyler için de ayrı kelimeler kullanırlar. Bu yüzden insanlar, bu hususları bilmek ve birbirinden ayırmak için, kıymetli bir branş olan lugat fıkhına ihtiyaç duymuşlardır. Örneğin kendisinde beyazlık olan her şey için genel anlamda "beyaz" kelimesini koymuşlardır. Bununla birlikte beyaz rekli ata "eşheb", beyaz (ak) yüzlü bir insana "ezher" ve beyaz renkli koyuna da "emlah" kelimelerini tahsis etmişlerdir. Hatta bütün bunlar için, genel olarak "beyaz" kelimesini kullanmak, hata ve Arap dilinin dışına çıkmak olarak kabul edilmiştir.

Özellikle Seâlebî bu konuda eser telif etmeye yönelmiş ve bu hususta "Fıkhu'l-luga" ismini verdiği müstakil bir kitap yazmıştır. Bu kitap, lugatçının, lafızları Arapların kullandığından farklı şekilde kullanmaması noktasında ölçü alacağı en yetkili eserdir. Arapların kullanımları tanık olarak gösterilmedikçe, kelimelerin ilk konuluş anlamlarını bilmek (ve buna göre kullanmak) yeterli değildir. Bu bilgiye en fazla, şiir ve nesir sanatlarıyla edebî eserler veren, edipler muhtaçtır. Çünkü gerek kelimelerde, gerek cümlelerde çok fazla yanlış yapmaktan sakınmaları gerekir. Zira bu konudaki yanlışlar, i'râbta yapılacak yanlışlardan daha şiddetli ve fahiştir.

Yine sonraki lugatçılardan bir başkası ortak anlamlı kelimelerle ilgili bir eser telif etmiş ve bu şekildeki bütün kelimeleri eserinde toplamaya çalışmıştır. Bu hedefini tamamen gerçekleştirememiş olsa da, çoğunu toplamıştır. Aynı şekilde öğrencilerin kolayca ezberleyebilmeleri için, sadece yaygın olarak kullanılan bu tür kelimelerin yer aldığı özet eserler de çok sayıda mevcuttur. İbn-i Sıkkît'in "El-Elfâz" ve Sa'leb'in "El-Fasîh" isimli eserleri gibi. Öğrenciler için hangilerinini önemli olduğu hususundaki görüş farklılıklarına bağlı olarak, bu eserlerin içerdiği kelimelerin sayıları da farklıdır. Allah her şeyi yarata ve her şeyi bilendir. O'ndan başka Rab yoktur.

* * *

Bil ki kelimelerin (kullanılan anlamlarıyla) mevcut ve sabit olduğunu gösteren nakiller, Araplardan yapılan, yani Arapların bu kelimeleri bu anlamlarda kullandığın gösteren nakillerdir. Yoksa bu kelimeleri (ve anlamlarını) lugatçıların koyduğu söylenemez. Çünkü bu, imkansız bir şeydir. Onlardan hiç kimsenin böyle bir şey yaptığı bilinmiyor.

Aynı şekilde, (Araplar tarafından) belli bir anlamda kullanıldıklarını bilmediği-

miz kelimeleri de, kıyas yoluyla o anlamlarda kullanamayız. Örneğin (mayalandırılıp sarhoş edici hale gelen) üzüm suyunu ifade etmek için kullanılan "hamr" kelimesi, (yine mayalandırılıp) sarhoş edici hale gelmiş olan hurma suyu için kullanılamaz. Evet, aralarındaki "sarhoş edici" olma özelliğinden dolayı böyle bir kıyas yapılamaz. Fıkıhta kıyas yoluyla birini, diğerinin hükmüne tâbi kılmak, şeriatın böyle yapılacağının doğru olduğuna işaret etmesinden kaynaklanır. Ancak lugat ilminde böyle bir ölçüye sahip değiliz. Nitekim alimlerin çoğunluğunun görüşü de budur. Her ne kadar Kâdı, İbn-i Süreyh ve diğer bazıları bu konuda da kıyasın geçerli olacağı görüşünde iseler de, tercih edilen görüş geçerli olmayacağı şeklindedir.

(Lugat ilminde) kelimelerin ortaya konup tespit edilmesi işiyle, onların lafzî tariflerinin yapıldığını sanma. Çünkü tarif, anlamla ilgilidir. Yani lafzın bilinmeyen ve gizli olan manasının, bilinen ve meşhur olan manasıyla açıklanmasıdır. Lugat ilmi ise, belli bir lafzın, belir bir manayı ifade ettiğini ortaya koyar. Yani şu lafız, şu mana içindir der. Aradaki fark ise son derece açıktır.

Beyân (Belâgat) İlmi:

Bu ilim, Müslümanlar arasında Arapça ve lugat ilimlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Beyân dil ilimlerinden biridir. Çünkü bu ilim lafızlarla, lafızların ifade ettiği veya onlarla kastedilen anlamlarla bağlantılıdır. Zira konuşanın, söyledikleri ile dinleyiciye ifade etmek istediği şeyler şunlar olabilir: (1-) İsimler, fiiller ve harflerden oluşan müfred kavramların tasavvurları veya bunların birilerine isnâd edilmeleri ve böylece isnâd edilen şeylerle, kendilerine isnâd edilen şeyler arasında kurulan bağlantı. (2-) Müsnedler (yani başka şeylere isnâd edilen şeyler) ile kendilerine isnâd olunan şeyleri ve zamanları birbirinden ayırmak. Bu ise harekelerin (ki bu i'râbtır) ve kelime kalıplarının değişmesiyle sağlanır.

Ancak bunların hepsi nahiv sanatının içinde yer alır. Bunların dışında muhatapların veya faillerin hallerine ve fiilin durumunun gerektirdiği hususlara da işaret edilmesi gerekir. Çünkü konuşmada bütün bu hususların dikkate alınıp gözetilmesi, söylenmek istenenin tam olarak ifade edilebilmesi için gereklidir. Konuşan, ancak bütün bunlara riayet ettiği takdirde, söyleyeceklerini en belâgatlı şekilde ifade etmiş olur. Aksi takdirde söyledikleri Arapların (bilinen belâgatlı) sözlerinden kabul edilmez. Çünkü Arapların sözleri çok geniştir. Onlar için her ortamın ve şartın, kendine özgü bir konuşma üslûbu vardır.

Örneğin "Bana Zeyd geldi" cümlesi ile "Zeyd bana geldi" cümlesi (işaret ettikleri anlam itibariyle) birbirinden farklıdır. Çünkü konuşanın önem verdiği ve vurgu yaptığı husus cümlenin başında zikrettiği kelimedir.[206] "Zeyd bana geldi" cümlesi ile şahıstan çok (yani gelenin kim olduğundan çok) bizzat gelme fiiline vurgu yapılır. "Bana Zeyd geldi" cümlesiyle ise gelme fiilinden çok, şahsa vurgu yapılır. İşte bunun gibi, cümlenin bütün öğeleri, halin ve ortamın gereklerine uygun düşecek üslûpta kullanılır.

Yine tekid edatları için de aynı şey geçerlidir. Örneğin şu üç cümle, i'râb açısından

[206] Bold karakterde yazdığımız kelimeler Arapça cümlelerin başında yer alır.

aynı özellikte olsa da, işaret ettikleri anlamlar bakımından birbirinden farklıdır: "Zeyd ayaktadır." "Şüphesiz Zeyd ayaktadır." "Hiç şüphesiz Zeyd ayaktadır." Birinci cümlede hiçbir tekid edatı yoktur. Bu üslûptaki cümle verilen haber yani örneğimizde Zeyd'in ayakta olup olmadığı konusunda fikir sahibi olmayan ve onun ayakta oluşunu tereddütle karşılamayan veya inkar da etmeyen kimselere söylenir. "Şüphesiz" (inne) ile tekid edilmiş ikinci cümle, verilen haber konusunda tereddütlü davranan kimselere söylenir. "Hiç şüphesiz" (inne ve lâm) ile tekid edilmiş üçüncü cümle ise, verilen haberi inkar eden kimselere söylenir.

İsimleri ma'rife edatı (belirlilik takısı)[207] ile söyleyip söylememekte de bu tür anlam incelikleri vardır. Örneğin "bana adam (er-recul) geldi" cümlesindeki "er-recul" yerine ve yine aynı kişi için, belirlilik takısından soyutlanmış bir şekilde "reculun" kelimesi kullanılırsa, o kişi yüceltilmiş olur. Çünkü bu ifade ile, sanki hiç kimesenin ona denk olmadığı (ve onun kadrü kıymetinin tam olarak bilinemeyeceği) söylenilmiş olur.

Sonra cümleler haber cümleleri ve inşâî cümleler şeklinde olur. Haber cümlelerinin (doğruluk veya yanlışlıkla nitelenmesini sağalayan) dış dünyadaki karşılıkları vardır. İnşâî cümlelerin ise bu anlamda dış dünyada bir karşılığı yoktur. Talep cümleleri gibi.

Bazen iki cümle arasında atıf edatları terk edilir, bazen de zikredilir. Eğer ikinci cümlenin i'râbta yeri varsa terk edilir. Bu durumda ikinci cümle, tıpkı tek bir kelimeymiş gibi, birinci cümlenin sıfatı, tekidi veya bedeli olur. Bunlar arasında ise atıf edatı olmaz. Eğer ikinci cümlenin i'râbta yeri yoksa, atıf edatları zikredilir.

Yine sözün bazen uzun ve ayrıntılı bazen de kısa ve özlü söylenmesi gerekebilir. İşte halin gereklerine göre sözü bu esaslara uygun olarak söylemek gerekir.

Bazen bir şey söylenir, ancak müfret bir kelimesi ise söylenenin bizzat kendisi değil, onun ayrılmaz bir özelliği kastedilir. Örneğin "Zeyd aslandır" sözündeki aslan ile, Zeyd'in gerçekten hakiki manasıyla aslan olduğu değil, bilakis (meşhur olduğu veya öyle kabul edildiği şekilde) aslanın ayrılmaz bir özelliği olan cesareti kastedilir. (Yani Zeyd aslandır, cümlesi ile Zeyd'in aslan gibi cesaretli olduğu ifade edilmek istenir). Buna "istiâre" denir.

Bazen de bir cümle ile, o cümlede söylenen şeyin gerektirdiği sonuç kastedilir. Örneğin "Zeyd'in külleri çoktur" sözü ile Zeyd'in gerçekten çok külleri olduğu değil, bu küllerin gereği ve sebebi olan cömertliği, misafirleri yedirip içirdiği kastedilir. Çünkü küllerin çok olması bunlardan kaynaklanır.[208] Çünkü çok külü olmak, çok ateş yakmayı, çok ateş yakmak çok yemek pişirmeyi, çok yemek pişirmek çok misafir ağarlamayı ve dolayısıyla çok misafir ağarlamak da cömertliği ifade eder.

---

[207] Arapçadaki ma'rife edatı olan "El" takısı başına geldiği ismin bilinen, daha önce bahsi geçmiş bir şey olduğunu bildirir. Bu edatın Türkçe'de bir karşılığı yoktur. (İngilizcedeki karşılığı ise "the"dir). Örneğin "bir kitap gördüm" cümlesindeki kitap kelimesi Arapçada "el" takısından soyutlanmış olarak "kitâben" şeklinde söylenir ve bununla söz konusu kitabın, konuşanlar arasında daha önce bahsi geçmemiş, bilinmeyen bir kitap olduğuna işaret edilir. Ama "kitabı gördüm" cümlesindeki kitap kelimesi ise, "El-kitâb" şeklinde söylenir ve bununla da, görülen kitabın daha önce bahsi geçen ve bilinen bir kitap olduğuna işaret edilir. Ancak bu edat, asıl kullanımının dışında belâgat açısından başka incelikler için de kullanılır. Nitekim buradaki örnek, genel kullanımıyla değil, bu inceliklerden biriyle ilgilidir.

[208] Bu sonuca şu şekilde ulaşılır: Çok külü olmak, çok ateş yakmayı, çok ateş yakmak çok yemek pişirmeyi, çok yemek pişirmek çok misafir ağarlamayı ve dolayısıyla çok misafir ağarlamak da cömertliği ifade eder.

Bütün bu üslûplar ile kelime ve cümlelerin, bilinen sözlük manalarını aşan manalar ifade edilir. Bu manalar, ortamın ve şartların gereklerine göre belirli şekil ve durumdaki lafızlar ile kendilerine işaret edilen durumlar ve hallerdir. Bu hususları inceleyen beyan ilmi üç kısma ayrılır: Birincisi, sözün halin gereklerine uygun şekil ve kalıplarda söylenmesidir. Bu, belâgat ilmi olarak isimlendirilir. İkincisi, söylenen söz ile onun gerçek mananısının değil, sebep ve gereğinin kastedildiği durumları inceler. Bunlar istiâre ve kinayedir. Bu kısım beyân ilmi olarak isimlendirilir. Sonra bu iki kısma bir üçüncüsünü eklemişlerdir. Bedî ilmi olarak isimlendirilen bu üçüncü kısımda, cinas, tevriye, karşılıklı olarak zıt anlamlı kelimelerin zikredilmesi gibi pek çok sanatı kullanarak sözün süslenmesini incelenir.

Sonraki alimler, bu üç kısmın hepsine birden, "beyan ilmi" demişlerdir. Oysa beyan ilmi sadece ikinci kısmın ismidir. Çünkü eskiler bu ilim dalında konuşanların ilkidir (ve onun için bu ilmin bütün konularından bahsetmemişlerdir). Sonra bu ilmin konuları birbiri ardına ortaya çıktı ve Cafer bin Yahya, Câhiz, Kudâme ve diğerleri, bu konuları tam olarak kuşatmayan kitaplar yazdılar. Bundan sonra da bu ilmin meseleleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya ve tamamlanmaya devam etti.

Tâ ki Sekkâkî gelene kadar. Evet, Sekkâkî bu ilmin bütün konularını diğer ilimlerden süzüp almış, bir araya toplamış ve biraz önce söylediğimiz şekilde tertip etmiştir. Nahv, sarf ve beyan ilimleriyle ilgili "El-Miftâh" isimli eserini telif etmiş ve bu ilmi de o kitabın bir bölümü haline getirmiştir. Sonrakiler bu ilmi o kitaptan almışlar ve çağımızda geçerli olan bu ilimle ilgili temel meseleleri ondan özetleyip çıkarmışlardır. Nitekim Sekkâkî "Et-Tibyân", İbn-i Malik "El-Misbâh" ve Celâlüddîn Gazvînî de "El-İzâh ve't-Telhîs" –ki bu kitap El-Misbâh'tan daha küçük hacimlidir- kitaplarında yanı şeyi yapmışlardır. Çağımızda doğuda, öğretim ve şerh etme noktasında "El-İzâh ve't-Telhîs"e diğerlerinden daha fazla önem verilmektedir.

Genel olarak doğudaki alimler bu ilimde batıdaki alimlerden daha sağlamdır. Bunun sebebi –Allah en iyisini bilir- bu ilim dalının, dil ilimlerinin en üst noktası (yani kemâl noktası) olmasıdır. Kemâle ulaşmış sanatlar ise kalabalık (ve gelişmiş) umranın bulundu yerlerde olur. Daha önce söylediğimiz gibi, doğudaki umran batıdan daha kalabalıktır. Veya bunun sebebinin, acemlerin –ki doğunun çoğunu acemler oluşturur- bu işe verdiği önem olduğunu da söyleyebiliriz. Zamahşerî'nin tefsiri gibi. Bu eser tamamen bu ilim dalına dayanmaktadır. Mağribliler ise bu ilmin kısımlarından özellikle bedî'e önem vermişler, bunu şiirle ilgili edebî ilimlerden biri olarak kabul etmişler, çok sayıda kollara ve bölümlere ayırmışlardır ve bütün bunları da Arap dilinden elde ettiklerini iddia etmişlerdir. Aslında onları buna sevk eden tek sebep, lafızları süslemeye olan düşkünlükleri ve bedî ilminin kolaylığıdır. Çok dikkatli bir bakış istemesi ve manalarının zor anlaşılır olması nedeniyle belâgat ve beyan ilimleri onlara zor gelmiş ve bu ilimlerden uzaklaşmışlardır. Afrikalı alimlerden bedî ilminde kitap telif edenlerden biri İbn-i Reşîk'tir. Telif etmiş olduğu "El-Umde" isimli kitabı meşhurdur. Afrikalı ve Endülüslü belâgatçılardan bek çoğu, onun bu kitabında esas aldığı metodu izlemiştir.

Bil ki bu ilim dalının semeresi, Kur'an'ın mucize oluşunu anlamaktır. Çünkü Kur'an'ın mucizi oluşu, hem söylem (mantûk) hem de anlam (mefhûm) olarak, halin bütün gereklerine tam olarak uygunluğunda kaynaklanır. Bu ise sözün terkîbinin, dizili-

şinin seçilen üslûp ve kelimelerinin yerindeliği açısından kemâl derecelerinin en yükseğidir.

Beşer idrakinin anlamaktan aciz kaldığı mucize işte budur. Sadece Arapçaya iyice aşina olup, bu konuda iyi bir melekeye sahip olan (edebî ve belâgî) zevk sahibi kimseler, zevkleri oranında Kur'an'ın bu özelliğinden bir şeyler idrak edebilirler. Onun için Kur'an'ı, onun tebliğ edicisinden (yani Hz. Peygamberden) duyan Araplar, bu konuda en yüksek dereceye sahip olanlardır. Çünkü onlar sözün silahşörleri ve uzmanlarıdır. Edebî zevkleri ise en geniş ve doğru şekilde mevcuttur.

Bu ilme en fazha muhtaç olanlar müfessirlerdir. Ancak bu husus eski müfessirlerin çoğu için kapalı bir alan olarak kalmıştır. Tâ ki Cârullah Zamahşerî çıkıp, tefsirini telif edinceye kadar. O, söz konusu tefsirinde Kur'an ayetlerini bu ilmin hükümlerine ve inceliklerine göre ele alıp açıklamış ve böylece onun mucize oluşunun özelliklerinden bazılarını ortaya koymuştur. Ancak maalesef bunu yaparken Kur'an'ın belâğî özelliklerinden yaptığı iktibaslarla bidat (mutezile) inancını da destekleme yoluna gitmiştir. Bu yüzden, belâgat açısından çok büyük bir değere sahip olmasına rağmen, ehl-i sünnetten pek çok kişi bu eseri okumaktan sakınmıştır.

Ancak ehl-i sünnet inancı sağlam olan, Zamahşerî'nin bidat görüşlerine, yine onun söylediklerinin benzerleriyle cevap vermeye güç yetirecek kadar bu ilme ortak olan veya en azından o görüşlerin bidat olduğunu bilip onlardan yüz çeviren ve böylece inancına zarar vermesine engel olan kimselerin, Kur'an'ın mucize oluşunun sebeplerinden bir şeyler elde etmek etmek için bu kitabı okumaları gerekir. Allah dilediğini doğru yola iletendir.

Edeb (Edebiyat) İlmi:

Bu ilmin, incelenerek kabul veya reddedilecek belirli konuları yoktur. Dil bilginlerine göre bu ilimden maksat, onun semeresidir. Onun semeresi ise, şiir ve nesir sanatlarını, Arapların (edebî) üslûplarına ve metodlarına göre en iyi şekilde icrâ etmektir.

Onun için bu bilginler, söz konusu melekeyi elde etmeyi sağlayacak, (edebî açıdan) en üst seviyedeki şiirleri ve secîleri (cümlelerin son kelimeleri uyaklı olan ve edebî metinler niteliğindeki hitabetler ve konuşmaları) toplarlar. Yine bu metinlerden, onların içine dağılmış olan nahv ve lugat kuralları gibi Arapça kurallarının büyük bir bölümünü çıkarmaları da mümkün olur. Aynı şekilde Arapların tarihi, meşhur nesepler, büyük olaylar ve savaşlar da yine bu şiirler de zikredilen hususlardır.

Bütün bu hususların incelenmesinden maksad, bunları inceleyen için Arapların ifadeleri, üslûpları ve belâgat metodlarıyla ilgili hiçbir şeyin kapalı ve gizli kalmamasıdır. Çünkü bu metinler ancak anlaşılarak ezberlendiği takdirde söz konusu edebî meleke kazanılabilir. Onun için de bunların anlaşılmasını sağlayacak bütün hususların daha önceden bilinmesi gerekir.

Dil bilginleri bu ilim dalını şu şekilde tarif etmişlerdir: "Edeb, Arap şiirlerini, (bu şiirler ve diğer edebî metinler ile aktarılan) Arap tarihini ezberlemek ve her ilimden bir

parça (yani bu ilim için ihtiyaç duyulan ölçüde) almaktır." Bir parça alınması gerek ilimler ile kastettikleri dil ilimleri ve sadece metinleri açısından şeriat ilimleridir. Bunlar da Kur'an ve sünnettir. Çünkü diğer ilmelerin, (edebiyat ve belâgat açısından) Arap sözü üzerinde bir etkisi yoktur. Ancak sonraki edebiyatçılar şiirlerinde ve nesirlerinde, diğer ilimlerin terimleriyle tevriye sanatı yapmaya düşkünlük gösterdikleri için, bu ilimle ilgilenenler de, söylenenleri anlamak için diğer ilimlerin terimlerini öğrenmek zorunda kalmışlardır.

Öğretim halkaların üstadlarımızdan, bu ilim dalının dört temel eseri olduğunu duyduk. Bu eserler şunlardır: İbn-i Kuteybe'nin "EdEbû'l-Kâtip"i , Müberred'in "Kitâbu'l-Kâmil"i, Câhiz'in "El-Beyân ve't-Tebyîn"i ve Ebû Ali Kâlî Bağdâdî'nin "En-Nevâdir"i. Bu dört eserin dışında kalanlar ise, bunlara tâbi olan ve bunların dalları niteliğinde olan eserlerdir. Bu sahada yeni alimler tarafından yazılan eserlerin sayısı da çok fazladır.

Şiire tâbi olduğu, hatta şiirin bestelenmiş şekli olduğu için, başlangıçta şarkı söylemek de bu ilim dalının bir parçasını teşkil ediyordu. Abbasîler dönemindeki fazilet sahibi seçkin yazarlar, şiirin üslûp ve sanatlarını en iyi şekilde öğrenmeye olan düşkünlüklerinden dolayı, şarkıları da öğreniyorlardı ve bu durum onlar için adalet ve kişilik açısından olumsuz bir durum teşkil etmiyordu. Fazileti ve kişiliği bilinen Kâdı Ebû Ferec İsfehânî "El-Eğanî" (Şarkılar, Nağmeler) kitabını telif etmiştir. Bu eserde Arapların tarihlerinden, neseplerinden, savaşlarından ve devletlerinden bahseden, (bestelenip şarkı haline getirilmiş) şiirleri toplamıştır. Eserin temelini şarkıcıların Harun Reşid için seçmiş oldukları yüz şarkı oluşturmaktadır. İsfehânî, bütün bunları eserinde en kapsamlı ve kuşatıcı şekilde toplamıştır.

Yemin olsun ki bu eser, şiir, tarih, şarkı ve diğerleri gibi Arapların geçmişte her sahada sergilediği güzel şeyleri kapsayan bir arşiv niteliğindedir ve bildiğimiz kadar, bu konuda ona denk olan başka bir eser yoktur. Bu eser, ediplerin yükselerek, sınırında duracakları en üst noktadır. Hatta onun sınırına ulaşmak ne uzak bir ihtimaldir.

Şimdi dil ilimleri hakkında söylediklerimizi, biraz daha ayrıntılı olarak incelemeye geçelim. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

KIRK ALTINCI FASIL

Dilin Sınâî (Sonradan Öğrenilen) Bir Meleke Olduğu Hakkında

Bil ki dillerin hepsi sanatlara benzeyen melekelerdir. Çünkü diller, melekenin tam veya yetersiz oluşuna göre, manaların mükemmel veya eksik şekilde ifade edilmesini sağlayan, dil organındaki melekelerdir.

Bu konudaki melekenin (ve manaların ifade edilmesinin) tam veya yetersiz oluşu, tek tek kelimeler açısından değil, bu kelimelerden oluşan cümleler açısından değerlendirilir. Eğer kastedilen manayı, halin gereklerini de gözeterek (yani ortamın ve dinleyicinin durumunun gerektirdiği bütün belâgat kurallarını ve dilin inceliklerine de kullanarak) en iyi şekilde ifade etmek için, kelimeleri birleştirerek cümle oluşturma hususunda tam bir melekeye sahip olunursa, işte bu durumda konuşan, dinleyiciye istediği manayı ifade etme açısından en ileri noktaya ulaşmış olur. Zaten belâgatın anlamı da budur.

Melekeler ancak fiillerin tekrar edilmesiyle kazanılır. Çünkü fiil önce vuku bulur ve o fiili yapan zâtın bir özelliği haline gelir. Sonra tekrar edilmek suretiyle onun hali olur. Bir şeyin "hali" olma, henüz o şeyde sağlam bir şekilde yerleşip kökleşmemiş bir özellik olmadır. Sonra tekrarlar artar ve nihâyet fiil, o zâtta bir meleke, yani sağlam bir şekilde yerleşip kökleşmiş özellik haline gelir.

Araplar, Arapçanın Araplar arasında henüz (bozulmamış) bir meleke olarak mevcut olduğu dönemlerde, kendi dönemlerindeki insanların sözlerini, karşılıklı konuşmalarındaki üslûplarını ve söylemek istediklerini nasıl dile getirdiklerini dinleyerek yetişirlerdi. Önce küçük bir çocuk olarak, tek tek kelimelerin kendi anlamlarında kullanılmalarını dinler ve onları öğrenirdi. Sonra o kelimelerden oluşan cümleleri dinler ve onları da öğrenirdi. Sonra her an ve her konuşandan sürekli olarak bunları dinlemeye ve kendisi de kullanmaya devam ederdi. Sonunda bu durum onda bir meleke, sağlam ve köklü bir sıfat haline gelir ve artık kendisi de onlardan (yani bu dili belâgat kuralları ve incelikleriyle en iyi şekilde kullananlardan) biri olurdu.

İşte diller bir nesilden diğerine böyle geçer. Yabancılar ve çocuklar dilleri bu şekilde öğrenir. İnsanların, "dil (Arapça) Araplar için tabii bir özelliktir" demelerinin anlamı budur. Yani onlar dile ilk meleke ile sahip olup, insanlar dili onlardan almıştır, onlar ise başkalarından almamışlardır.

Sonra acemlerle çok içili dışlı olmalarından dolayı Mudar'ın bu melekesi (yasi saf Arapçası) bozuldu. Bu bozulmanın sebebi, yeni yetişen nesillerin, maksatların, Araplarınkinden farklı üslûp ve şekillerde ifade edildiğini dinleyerek ve yabancılarla çok içli dışlı oldukları için, kendilerinin de maksatlarını aynı şekillerde ifade ederek yetişmeleridir. Diğer taraftan (melekesi bozulmamış) Arapların üslûplarını ve ifade tarzlarını da duydukları için, her şey birbirine karışmış, bir kısmını ordan bir kısmını buradan aldıkları yeni bir meleke oluşmuştur. Ancak yeni oluşan meleke, birincisine göre eksik ve yetersiz olmuştur. İşte Arap dilinin bozulmasının anlamı budur.

Onun için her taraftan acem bölgelerine uzak olan Kureyş kabilesinin dili (Arapçası), Araplar içindeki en fasih (orijinal) dildir (lehçedir). Onlardan sonra da en fasih Arapçaya, onların etrafında bulunan Sakîf, Hüzeyl, Huzâa, Kinâne, Gatafân, Esed ve Temîm kabileleri sahiptir. Onlardan uzakta bulunan Rebîa, Lahm, Cüzâm, Gassân ve İyâd kabileleri ile Yemen'deki Araplar ise, Farslara, Rumlara ve Habeşlilere komşu oldukları ve onlarla içli dışlı oldukları için Arapçaları tam ve mükemmel değildi. Dil bilginlerinin, Arap kabilelerinin lehçelerini ölçü ve delil kabul edip etmemeleri, o kabilelerin Kureyş kabilesine olan yakınlık ve uzaklık durumlarına göre belirleniyordu. Bütün eksikliklerden uzak olan yüce Allah en iyi belendir ve başarı O'ndandır.

KIRK YEDİNCİ FASIL

Çağımızdaki Arap Dilinin, Mudar ve Himyer Dillerinden (Arapçalarından) Farklı Ve Bağımsız Olduğu Hakkında

Çağımızdaki Arapçanın, maksatları açıklama ve ifade etme açısından, Mudar dilinin özellikleriyle örtüştüğünü görüyoruz. Mudar dilinde sadece, harekeler ile fâil veya mef'ûle işaret etme durumu yoktur. Onlar da bunun yerine takdîm (sonra söylenmesi gereken kelimeyi önce söylemek), tehîr (önce söylenmesi gereken kelimeyi sonra söylemek) ve diğer karinelerle bu maksatlara işaret ederler.

Ancak Mudar dilinde beyân ve belâgat daha çok ve daha derindir. Çünkü lafızlar, lafız olarak sadece, (halin gerektirdiği inceliklere temas etmeyen) manalara işaret ederler. Geriye, halin gerektirdiği inceliklere işaret edilmesi durumu kalır. Çünkü (ifade edilen) her mana, mutlaka kendine özgü hallerle çevrelenmiştir. Bu yüzden maksadın tam olarak ifade edilmiş olması için bu hallerin göz önünde bulundurulması (ve ifade edilmiş olması) zorunludur. Çünkü bunlar o mananın sıfatlarıdır.

Bütün dillerde bu hallere, genellikle kendilerini ifade etmek için konulmuş kelimelerle işaret edilir. Ancak Arap dilinde takdîm, tehîr, hazf (cümlede yer alması gereken bir kelimenin cümleden çıkarılması), hareke ve i'râb gibi lafızların bir araya getirilme ve cümlelerin oluşturulma şekil ve özellikleriyle işaret edilir. Yine bu hallere bağımsız olmayan bazı harflerle de işaret edildiği olur. Bu yüzden, daha önce söylediğimiz gibi, bu hallerin ifade edilişindeki farklılığa bağlı olarak, Arap dilinde, (belâgat açısından) sözün dereceleri birbirinden farklı olur. Yine bu yüzden (yani manayı çevreleyen hallerin, onlara özgü kelimelerle değil, fazladan hiçbir kelime söylemeden cümlelerin kuruluş şekilleri ve özellikleriyle ifade edilmesi sebebiyle) Arapça diğer bütün dillerden daha özlüdür (yani manalar çok daha az kelimelerle ifade edilir).

Hz. Peygamberi şu sözü de bu anlamdadır: **"Bana cevâmiu'l-kelim (az söz ile çok mana ifade etme özelliği) verildi ve benim için konuşma çok kısaltıldı."** Yine İsa bin

Ömer'den nakledilen şu söze dikkat et: Nahivcilerden biri ona şöyle demiştir: Ben Arapların sözünde (gereksiz) tekrar görüyorum. Aynı anlama gelen üç farklı şey söylüyorlar: "Zeyd ayaktadır." "Şüphesiz Zeyd ayaktadır." "Hiç şüphesiz Zeyd ayaktadır." Bunun üzerine İsa bin Ömer ona şöyle demiştir: Şüphesiz bunların anlamları farklıdır. Birinci söz, Zeyd'in ayakta olup olmadığını bilmeyen, ayakta oluşunu tereddütle karşılamayacak ve reddetmeyecek kişiye söylenir. İkincisi, bu haberi duyan ve tereddütle karşılayan kişiye söylenir. Üçüncüsü ise, bu haberi inkarda ısrar ettiği bilinen kişiye söylenir. Dolayısıyla hallerin değişmesiyle işaret ettikleri anlamlar da değişir.

Söz konusu bu belâgat ve beyân, çağımıza kadar Arapların (konuşma ve ifadedeki) yolları ve özellikleri olmuştur. İdrakleri, meseleleri tam olarak araştırmaktan aciz olan ve her şeyi birbirine karıştıran nahivcilerin, "çağımızda (Arapların konuşmalarındaki) belâgat ortadan kalkmıştır ve Arap dili bozulmuştur" şeklindeki iddialarına iltifat etme. Onlar, kendi inceleme konuları olan kelimelerin sonundaki, yani i'râp kurallarındaki bozulmaya bakarak bu iddiada bulunuyorlar. Bu, sahip oldukları taassuptan ve kâlplerindeki eksiklikten kaynaklanan bir iddiadır. Yoksa biz bugün, Arapların sözlerinin çoğunun ilk özelliklere sahip olduğunu görüyoruz.

Evet, çağımızda da Arapların, maksatları ifade etmede belâgat üslûplarından yararlandıklarını; hitaplarında, şiir ve nesir üslûplarını ve sanatları kullandıklarını görüyoruz. Araplar arasında halen, törenlerde ve toplantılarda belâgatlı konuşmalar yapan hatipler, dilin bütün üslûplarını kullanarak şiirler söyleyen şairler vardır. Doğru bir (edebî) zevk ve bozulmamış bir (dil) tabiatı, bu gerçeğin iki tanığıdır. Dil kurallarıyla ilgili ortadan kalkan sadece, kelimelerin sonundaki i'râb harekelerdir. Bu, Mudar dilinde tek bir şekilde kullanılan ve yaygın olarak bilinen i'râbtır. İ'râb ise dil kurallarının sadece bir bölümünü teşkil eder.

Mudar diline bu kadar önem verilmesinin sebebi, İslâm dininin temel kaynakları olan Kur'an'ın bu dilde inmesi ve Hz. Peygamberin hadislerinin de yine bu dilde söylenmiş olmasıdır. Araplar (Müslümanlar) Irak, Şam, Mısır ve Mağrib ülkelerine hakim olup, acemlerle karışınca, dil melekeleri ilk şeklinden farklılaşmış ve ayrı bir dile dönüşmüştür. İşte Kur'an ve hadislerin dilinin (ilk şeklinin) kaybolmasıyla, bu iki kayanağın unutulacağından ve anlaşılmayacağından korkulmuş, bu yüzden Arapçanın kuralları ve hükümleri (Arapça metinlerden) çıkarılıp kayıt altına alınmıştır. Sonunda bütün bunlar kendine has bölümleri ve konuları olan, (ve kitaplarda koruma altına alınmış) yazılı bir ilme dönüşmüş, "nahiv ilmi" olarak isimlendirilmiş, Allah'ın kitabını ve peygamberinin sünnetini anlamakta bir merdiven vazifesi görmüştür.

Eğer çağımızdaki Arap diliyle ilgilensek ve onun bütün hükümlerini tespit edip ortaya koysak, belki de bozulmuş ve işaret ettiği anlamları ortadan kalkmış olan i'râb harekelerinin yerini, onda mevcut olan başka şeylerle doldurabiliriz. Belki bu şeyler, yine kelimelerin sonunda, ama Mudar dilindeki ilk şeklinden farklı şekilde yer alacaktır. Çünkü diller ve onlara ilişkin melekeler karşılıksız değildir (yani kaybolan özelliklerinin yeri, başka şeylerle doldurulabilir veya doldurulmuştur).

Mudar dili de Himyer diline (Arapçasına) göre aynı durumdaydı. Himyer dilinde mevcut olan pek çok kurallar ve kelimelerin çekimleri, Mudar'da değişmişti. Elimizde

mevcut olan nakiller buna tanıklık ediyor. Dolayısıyla durum, bilgi ve görüşlerinin eksikliğinden dolayı, Himyer ve Mudar dillerinin aynı olduğunu söyleyenlerin iddia ettiklerinden farklıdır. Onlar, Himyer dilini, Mudar dilindeki ölçü ve kurallarına göre ele alırlar. Örneğin Himyer dilindeki "kayl" kelimesinin, (söylemek, demek anlamına gelen) "kavl" kelimesinden türetilmiş olduğunu iddia ederler. Daha bunun gibi pek çok iddiada bulunurlar. Ancak bunlar doğru değildir.

Himyer dili, pek çok kural, kelimelerin çekimleri ve i'râbtaki harekeler itibariyle, Mudar dilinden farklı olan ayrı bir dildir. Ancak Mudar diline verilen önem yukarıda söylediğimiz gibi, İslâm şeriatının dili oluşundan kaynaklanıyor. Bu yüzden onun kuralları tespit edilip kayıt altına alınmıştır. Ancak çağımızda bizi böyle bir şey yapmaya sevk edecek bir şey yoktur.

Çağımızda, şehirlerin dışındaki Arapların dillerinde görülen özelliklerden biri de kâf harfini söyleyiş tarzlarıdır. Onlar kâf harfini, Arapça dil kitaplarında yazılan ve şehirlilerin söylediği şekilden farklı teleffuz ederler. Kitaplarda tarif edildiği gibi bu harf, dilin en uzak (geri) noktasının üst damakla yardımlaşmasıyla çıkarılır. Yine onlar bu harfi, kâf harfine göre dilin daha ön noktasından ve bu noktanın hizasında bulunan üst damaktan çıkarılan kef harfinin mahrecinden de çıkarmazlar. Aksine bu iki harfin çıkış yerlerinin ortasından çıkarırlar.

Hem doğuda, hem de batıda bulunan bu nesildeki bedevî Arapların tamamının dilinde bu özellik mevcuttur. Hatta bu durum, başka hiçbir nesil ve toplumda bulunmayan onlara özgü bir alâmet haline gelmiştir. Öyle ki, Araplaşarak onların arasına karışmak isteyenler bile, teleffuzlarını onlara benzetmeye çalışırlar. Onlara göre saf ve halis Araplar, sonradan Araplaşanlardan ve şehirlilerden (yani şehirlerde acemlerle karıştıkları için dilleri bozulmuş Araplardan) bu harfin teleffuzu sayesinde ayrılıp belli olurlar. Çünkü bu harfi (onlarınki gibi) telaffuz edenlerin, (bozulmamış olan) Mudar diliyle konuştukları ortaya çıkar.

Doğuda ve batıda, (Mudar dilini muhafaza edenlerden) geriye kalan bu neslin büyük bölümü ve reisleri, Süylem bin Mansûr'un soyundan gelen Mansûr bin İkrime bin Hafsa bin Kays bin Aylân'ın torunları ile Âmir bin Sa'saa bin Muâviye bin Bekir bin Hevâzin bin Mansûr'un torunlarıdır. Çağımızda mamur bölgelerdeki toplulukların çoğunluğunu oluşturan bu insanlar Mudar soyundan gelir. Kehlân oğulları soyundan gelenler de onlarla birlikte kâf harfinin tefaffuzu noktasında örnek konumdadırlar.

Bu dil, bu nesil tarafından icât edilmiş değildir. Bilakis nesilden nesile aktarılarak gelen dildir. Buradan da anlaşılıyor ki bu dil, eski Mudar'ın dilidir ve belki de Hz. Peygamberin konuştuğu dilin aynısıdır. Ehl-i beyt fakihleri de bunu iddia etmişler ve demişlerdir ki "bizi sırât-ı müstekîme (doğru yola) ilet" ayetindeki (Fatiha Sûresi, 6) kâf harfini, neslimizdeki bu insanlardan farklı şekilde telaffuz edenlerin namazları geçersiz olur.

Bu hükmü nereden çıkardıklarını bilmiyorum? Çünkü şehirlerde yaşayan Araplar da konuştukları dili (ve harflerin telaffuz edilişini) kendileri icât etmemişler, kendilerinden öncekilerden devralmışlardır. Yine onların çoğunluğu da fetihlerle birlikte şehirlere yerleşen Mudar soyundan gelen kimselerdir. Ancak şehirlerin dışında (bâdiyelerde) yaşayanlar, şehirlerde yaşayanlara göre acemlere karışmaktan en uzak kimseler oldukların-

dan, onların konuştukları dilin, öncekilerden (bozulmadan) devralınmış olduğu tercih edilir. Gerek doğudaki, gerek batıdaki bedevîlerin hepsinin de kâf harfini aynı şekilde telaffuz etmeleri, bu tercihi destekliyor. Evet, bu harfin telaffuzu (dili bozulmamış) halis Araplar ile şehirlileri ve melezleri birbirinden ayıran bir özelliktir.

Görünen o ki, (çağımızdaki) bedevî Arapların kâf harfini telaffuz şekilleri, önceki Arapların telaffuz şekilleriyle aynıdır. Kâf harfinin çıkış yeri geniştir (yani tek bir noktadan değil birkaç noktadan çıkarılabilir). İlk yeri damağın en üst (arka) noktası, son yeri ise kef harfinin çıkış yerinin bitişiğidir. İşte şehirliler kâf harfini damağın en üst noktasından çıkarırlar. Bedevîler ise, kef harfinin bitişiğinden çıkarırlar. Böylece ehl-i beyt fakihlerinin iddiasının geçersizliği de ortaya çıkmış oluyor. Çünkü şehirlerdeki fakihlerin hepsi, kâf'ı bedevî Araplardan farklı telaffuz ediyolar. Onların böyle bir şeyi ihmal etmeleri çok uzak bir ihtimaldir. Bu işin doğrusu bizim söylediğimizdir.

Evet, tercih edilen ve kabule daha şayân olan telaffuzun, bedevîlerin telaffuzu olduğunu söylüyoruz. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi, (doğu ve batıdaki bütün bedevîlerin) bu telaffuzu tevâtür yoluyla nakletmeleri, onun, ilk neslin ve Hz. Peygamberin telaffuz şekli olduğunun şahididir. Yine mahreçlerinin yakınlığından dolayı kâf'ı kef harfine idgâm[209] etmeleri de bu tercihin sebeplerinden biridir. Eğer kâf harfi, şehirlilerin telaffuz ettikleri gibi damağın en arka noktasından çıkarılmış olsaydı, kef'in mahrecine yakın olmamış olurdu ve sonuçta idgâm da yapılmazdı.

Diğer taraftan dil bilginleri, bedevî Arapların kef harfine yakın telaffuz ettikleri kâf harfini, kâf ve kef harfleri arasından çıkarılan bağımsız bir harf olduğunu söylemişlerdir ki, bu çok uzak bir ihtimaldir. Görünen o ki, daha önce söylediğimiz gibi, bu durum kâf harfinin mahrecinin geniş olmasından ve bedevîlerin bu harfi, kef harfine bitişik olan son noktasından çıkarmalarından kaynaklanıyor. Yine dil bilginleri açık bir şekilde bedevîlerin telaffuzunun bozuk ve kötü olduğunu söylemişlerdir. Sanki onlara göre bu telaffuz (Hz. Peygamber dönemindeki) ilk Arapların telaffuzu değildir.

Ancak söylediğimiz gibi, onların dili (ve telaffuzları) ilk Araplara dayanıyor. Çünkü onlar bu dile nesilden nesile devralarak nakletmişlerdir. Yine bu telaffuzun bütün bedevîlerin ortak şiarları olması da, onun ilk neslin ve Hz. Peygamberin dili olduğunu gösteriyor.

Belki baziları, şehirlilerin telaffuz ettikleri kâf harfinin Arapçadaki kâf harfi olmadığını, acemlerle karışmış olmaktan ortaya çıkan bir harf olduğunu iddia edebilir. Ancak söylediğimiz gibi, kabule en uygun görüş, her ikisinin de aynı kâf olduğu, telaffuzdaki farklılığın ise bu harfin mahrecinin geniş olmasından kaynaklandığıdır. Doğruya ulaştıran ve doğruyu gösterene Allah'tır.

[209] İdgâm, mahreçleri birbirine yakın iki harfin arka arkaya gelmesi durumunda (her ikisinin ayrı ayrı teleffuz edilmeleri zor olacağı için) ikisinin de aynı harf olarak söylenmesidir (yani burada kâf'ın da kef söylenmesidir).

KIRK SEKİZİNCİ FASIL

Şehirlilerin Konuştuğu Dilin (Lehçenin) Mudar Dilinden Farklı Ve Bağımsız Bir Dil Olduğu Hakkında

Bil ki şehirlerde konuşulan dil (hehçe), hem eski Mudar dili, hem de çağımızdaki bedevî Arapların dili değildir. Bilakis, hem Mudar dilinden, hem de çağımızdaki bedevî Arapların dilinden uzak olan ayrı bir dildir. Ancak Mudar diline daha uzaktır.

Şehirlerde konuşulan dilin bağımsız olduğu, gayet açık bir husustur. Nahivcilerin de dildeki bozulma ve hata olarak kabul ettikleri değişikliklerin varlığı bunun delilidir. Diğer taraftan şehirler ve bölgeler arasında da farklılaşmalar mevcuttur. Doğuluların dili, belli bir ölçüde Mağriplilerinkinden farklıdır. Aynı şekilde Endülüslülerinki de ikisinden farklıdır. Ancak bu bölgelerdeki insanlardan her biri, kendi dili ile maksatlarını ve içindeki manaları diğerlerine ulaştırabiliyor. Dilin ve lisanın anlamı da budur. Çağımızda Arapçadaki i'râbın kaybolmasının ise, daha önce söylediğimiz gibi, onlar için bir zararı yoktur.

Şehirlerde konuşulan dilin, çağımızdaki bedevî Arapların diline kıyasla, eski Mudar'ın diline daha uzak olduğu meselesine gelince, dildeki uzaklıklığın sebebi acemlerle karışmaktır. Acemlere kim daha fazla karışmışsa, asıl dilden en uzak olan dil de onunki olur. Çünkü söylediğimiz gibi meleke ancak öğretim yoluyla elde edilir. Şehirlerde sahip olunan dil melekesi ise, hem Arapların sahip olduğu ilk melekenin, hem de acemlerin sahip olduğu ikinci melekenin karışımıdır. Acemleri dinlemek ve onları dinleyerek yetişmedeki orana göre birinci melekeden uzaklaşılır. Afrika, Mağrib, Endülüs ve doğu şehirlerindeki durum buna örnek teşkil eder.

Afrika ve Mağrib'teki Araplar, Berberî toplumların kalabalık oluşundan dolayı her yerde onlara karışmıştır. Neredeyse karışmadıkları tek bir şehir veya dönem yoktur. Sonuçta Arapça üzerinde onların dillerinin etkisi görülmüş ve ortaya iki dilin birbirine girdiği ayrı bir dil çıkmıştır. Söylediğimiz sebepten dolayı, buradaki Arapça üzerinde yabancı dil etkisi çok fazladır ve bu yüzden buradaki Arapça asıl dilden en uzak olanıdır.

Doğudaki durum da aynıdır. Araplar buralardaki Fars ve Türk halklarına galip gelip sonra da onlarla karışınca, oralardaki çiftçileri ve esirleri, hizmetçi, dadı, bakıcı ve süt anne olarak istihdam etmişler, Arapça onlar arasında da konuşulan bir dil haline gelmiş ve (ona kendi dillerinin özelliklerini de katmalarının neticesinde) Arapça bozulmuş ve ortaya ayrı bir dil çıkmıştır. Galler ve Frenk halkalarıyla karışan Endülüslülerin durumu da aynıdır.

Sonuçta bütün bu bölgelerdeki şehirlerde yaşayan Arapların dilleri, Mudar dilinden, hatta birbirlerinin dilinden farklı olan kendilerine özgü dillere sahip olmuştur. Ancak değişip bozulmuş şekli nesiller boyunca iyice yerleşip sağlamlaştığından, sanki ayrı bir dil haline gelmiştir. Allah dilediğini yaratan ve takdir edendir.

KIRK DOKUZUNCU FASIL

Mudar Dilinin Öğrenilmesi Hakkında

Bil ki çağımızda Mudar dili bozulmuş ve kaybolup gitmiştir. Bu çağda (Arapça konuşan) nesillerin tamamının dili, Kur'an'ın indiği dil olan Mudar dilinden farklıdır. Söylediğimiz gibi bu nesiller, yabancı dillerle karışmış ayrı dillere sahipler. Ancak daha önce geçtiği gibi diller de, diğer sanatlardaki melekeler gibi öğrenilmesi mümkün olan melekelerdir.

Bu melekeyi elde etmek (yani Mudar dilini öğrenmek) isteyenin yapacağı şey şudur: Önce bu dilin kendi orijinal üslûplarına göre söylenmiş metinleri ezberlemek. Bunlar Kur'an, sünnet, büyük hatiplerin hitâbeleri, şiirler ve diğer metinler. Şiir ve nesir şeklindeki bu metinleri o kadar çok ezberlemeli ki, sanki onların arasında yetişmiş ve bütün bunları onlardan duymuş biri haline gelmelidir. Bundan sonra ezberlemiş olduğu o metinlerdeki cümlelerin tertibine ve üslûplara göre, içindeki manaları ifade etmeye geçmelidir. Bu sayede, yani metinleri ezberleyip, onlardaki üslûplara göre konuşmak ve içindeki anlamları bu üslûplara göre ifade etmek sayesinde bu melekeyi elde eder. Sonra metinleri ezberlemeyi ve onlardaki üslûpları kullanmayı çoğaltarak bu melekeyi iyice yerleştirip sağlamlaştırır ve güçlendirir.

Bununla birlikte (dil açısından) bozulmamış bir tabiata, kullandıkları terkîpler ve üslûplarında Arapların eğilimlerini kavrayacak iyi bir anlayışa, yine kullandıkları üslûplar ile halin gerektirdiği şeyler arasında dikkate aldıkları hususları bilmeye ihtiyacı vardır. Sahib olunan (edebî zevk) bütün bunların varlığına tanıklık eder. Çünkü ileride değinileceği gibi, söz konusu zevk, bu melekeden ve bozulmamış tabiattan doğar. Şiir ve nesir olarak söylenen edebî ürünlerin kıymeti ve güzelliği, ezberlenen metinlerin ve bu metinlerdeki üslûpların ve malzemelerin kullanımının çokluğu oranında olur. Bu melekelere sahip olan kişi, artık Mudar dilini öğrenip tahsil etmiş ve bu dildeki belâgat konusunda basiretli bir eleştirmen haline gelmiş olur.

İşte Mudar dilinin öğreneminin bu şekilde olması gerekiyor. Allah, lütuf ve keremi ile dilediğini doğruya eriştirir.

ELLİNCİ FASIL

Mudar Dilindeki Melekenin Arapça (Gramer) İlmindeki Melekeden Farklı Olduğu Ve Mudar Dilinin Öğreniminde Ona İhtiyaç Duyulmadığı Hakkında

Bunun sebebi şudur: Arapça (gramer) ilmi, dildeki melekenin, (yani dilin) kurallarının ve ölçülerinin bilinmesinden ibarettir. Bu ise dilin nasıl olduğunun (yani dilin kurallarının) bilinmesi olup, dilin kendisini bilmek değildir. Dil melekesine sahip olmadan, sadece dilin kurallarını bilen kimsenin durumu, her hangi bir sanatı teorik olarak bilen, ancak onu icra edemeyen kişinin durumu gibidir.

Örneğin terziliği fiilen icra edecek melekeye sahip olmayan, ancak teorik olarak bilen kişi, onunla ilgili hususları izah eder ve şöyle der: Önce ipliği iğnenin deliğinden geçireceksin ve sonra kumaşın iki parçasını bir araya getirerek iğneyi bir tarafından batırıp diğer tarafına geçireceksin. Sonra ilk başladığın noktaya gelip, iki delik arasında şu miktarda boşluk bırakarak dikmeye devam edeceksin. Böylece yapılacak işlerin hepsini sonuna kadar anlatır. Ancak ondan bütün bunları kendi eliyle yapması istendiğinde, sağlam bir şekilde hiç birini yapamaz.

Aynı şekilde teorik olarak marangozluğu bilen birinden kerestenin nasıl ortadan ikiye biçileceği sorulsa şöyle der: Tesetereyi kerestenin baş tarafına koyarsın, sonra bir tarafında sen, öbür tarafından da senin karşındaki kişi tutar ve kerestenin üzerinde bir o tarafa bir bu tarafa çekip sürtersiniz. Testerenin keskin dişleri sürtüldüğü yerleri keser. Kerestenin sonuna gelene kadar buna devam edilir. Ancak o kişiden bu işi bizzat yapması istense, sağlam ve güzel bir şekilde yapamaz.

İşte i'râb kurallarını bilmek ile söz konusu melekenin kendisini bilmek arasındaki fark da böyledir. Evet, i'râb kurallarını bilmek, işin nasıl yapılacağını bilmek gibidir. Yoksa işi yapmanın bizzat kendisi değildir. Bunun gibi, nahiv ilminde son derece maharetli olan ve Arapçanın kurallarını en iyi şekilde bilen birinden, kardeşine veya muhabbet duyduğu birine iki satır yazı yazması istense veya bir şikayet dilekçesi ya da her hangi bir şey yazması istense, bir sürü hata yapar ve söylemek istediklerini Arapçadaki üslûplara göre güzel bir şekilde ifade edemez. Aynı şekilde dilin kendisi konusunda iyi bir melekeye sahip olan, şiir ve nesir sanatlarını güzel bir şekilde icrâ eden pek çok kişinin de dil kurallarında başarılı olamadıklarını, örneğin fâilin ve mef'ûl'ün, merfû ve mecrûr'un

i'râblarını doğru dürüst yapamadıklarını görüyoruz.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, söz konusu meleke, Arapça ilmini bilmekten farklıdır ve bu melekeyi kazanmak (yani dilin kendisini öğrenmek) için de bu ilmi bilmeye ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte Arapça ilminde maharetli olan bazı kimselerin, söz konusu meleke konusunda da son basiretli oldukları görülür. Ancak böyleleri çok azdır ve bunların çoğu da Sibeveyh'in kitabıyla çok fazla içli dışlı olanlardır. Çünkü Sibeveyh kitabında sadece i'râb kurallarını açıklamakla yetinmemiş, aksine kitabını (açıkladığı kurallara delil olarak gösterdiği) Arap atasözleri, şiirler ve metinlerle doldurmuştur. Dolayısıyla o kitaptakilerin bir bölümü, dil melekesini kazanmaya çok uygundur. Bu yüzden Arapça ilmini Sibeveyh'in kitabından tahsil edenler, Arapların sözlerinden belli bir nasip elde ederler, bunları hafızalarına nakşederler, bunlarla dil melekesinin önemini fark ederler ve dili en güzel şekilde öğrenirler. Sonuçta söylemek istediklerini en güzel şekilde ifade ederler. Ancak Sibeveyh'in kitabını okuyup, bir sanat olarak Arapça ilmini öğrendikeri halde, dil melekesini kazanamayanlar da vardır.

Arapça ilmini, Arapların sözlerinin ve şiirlerinin yer almadığı, sadece nahiv kurallarının açıklandığı sonraki nahivcilerin kitaplarından öğrenenlerin ise, dil melekesinin farkına varmaları çok az görülen bir şeydir. Onlar kendilerini Arap dilinde belli bir dereceye geldiklerini sanırlar ama, gerçekte Arap diline insanların en uzağı onlardır.

Arapça ilmiyle uğraşanlar ve bu ilmin öğreticileri arasında dil melekesini elde edmeye ve onu öğretmeye en yakın olanlar Endülüslülerdir. Çünkü onlar Arapça ilmini tahsil ederken, çok miktarda Arap atasözleri ve şiirleriyle de muhatap olurlar ve terkîplerin özelliklerini öğrenirler. Böylece öğrenciler Arapça ilmi öğrenimi sırasında belli oranda dil melekesi kazanırlar, nefisleri dil öğrenmeye ve onu kabul etemeye hazır hale geliri.

Endülüslülerin dışındakiler ise Arapça ilmini, Arapların sözlerindeki terkîplerin özellikleriyle ilgilerini tamamen kesmiş olarak öğrenirler. Söz ve şiirleri sadece onların i'râbını yapmak veya zihnî açıdan (dil kurallarıyla ilgili) belli bir görüşü tercih etmek için kullanırlar. Yoksa sözün (anlama etkisi olan) yapısı ve terkîbi açısından değil. Sonuçta Arapça ilmi, sanki mantık veya cedel kuralları gibi aklî kurallar haline gelmiş ve dil melekesinden uzaklaşmış olur. Yine bu durum, bu ilmi öğrenmiş olanları da, sanki onlar Arap dilini inceleyen kimseler değillermiş gibi, dil melekesinden tamamen uzaklaştırır.

Böyle olmasının tek sebebi, bu kimselerin Arap dilindeki metinleri, onların terkîp şekillerini incelememeleri, üslûplarına dikkat etmemeleri ve bu hususta öğrencilere pratik yaptırmamalarıdır. Oysa bütün bunlar dil melekesini elde etmeyi sağlayacak en iyi şeylerdir. Aslında dil kuralları, sadece dil öğretiminde bir araçtır. Ancak bu kurallarla meşgul olanlar, bu işi gerçek mecrasından çıkarmışlar, onu müstakil bir ilim haline getirmişler ve (bunların öğrenimiyle hedeflenmesi gereken) semereden, yani dilin kendisini öğrenmekten de uzaklaşmışlardır.

Arap dilinin öğrenilmesi, Arapların ifadelerindeki terkîplerin ve üslûpların zihinde iyice yerleşmesini sağlacayak kadar metin ezberlemekle mümkün olur. Çünkü bu seviyeye gelen kişi, sanki onların içinde ve onların sözlerini dinleyerek yetişmiş biri haline gelir ve söylemek istediklerini, onların üslûplarıyla ifade edecek sağlam bir melekeye sahip olur. Allah bütün işleri takdir eden ve gaybı en iyi bilendir.

ELLİ BİRİNCİ FASIL

Belâgatçıların Kullandığı "Zevk" Teriminin Açıklanması, Anlamının İncelenmesi Ve Araplaşan Acemlerin Genellikle Bunu Elde Edemeyişlerinin İzahı Hakkında

Bil ki beyân (yani belâgat) ilimleriyle ilgilenenlerin kullandığı "zevk" kelimesinin anlamı, dilde belâgat melekesinin kazanılmasıdır. Belâgat'ın anlamı ise, daha önce açıklandığı gibi, söylenen sözün, bütün açılardan (ifade edilmek istenen) manaya tam olarak uygun olmasıdır. Bu ise terkîbleri (cümleleri), o anlamları ifade edecek özellikler de oluşturmakla sağlanır.

Arap dilini belâgatlı bir şekilde konuşan biri, ifade edeceği anlam için en uygun üslûpları seçer ve sözünü buna uygun olarak tertîp edip oluşturmak için bütün gücünü sarfeder. Eğer kişi Arapların sözleriyle çok fazla haşir neşir olmak suretiyle , bu hususta ki gayretlerini aralıksız sürdürürse, konuşmasını, istediği manayı en iyi şekilde ifade edecek üslûpta tertîp etme (yani belâgat) melekesini kazanır, artık bu iş ona kolay gelir ve neredeyse Arapların belâgat üslûplarının dışına hiç çıkmaz. Bu üslûplara uymayan bir söz duysa, en küçük bir düşünce ile, hatta hiç düşünmeksizin, bu söz kendisine itici gelir ve onu duymak istemez. Bunun tek sebebi sahip olduğu belâgat melekesidir.

Melekler insanlarda sağlam bir şekilde yerleşip kökleşince, sanki onların tabii bir özelliğiymiş gibi görülür. Onun için melekelerin ne olduğunun farkında olmayan pek çok kişi, gerek i'râb, gerek belâgat yönünden, Arapların kusursuz bir şekilde konuşmalarını, onların tabii bir özelliği olduğunu sanır ve şöyle der: Araplar tabii olarak (yani yaratılışlarından gelen bir özellikle) belâgatlı konuşurlar. Ancak bu doğru değildir. Onların bu şekilde konuşmaları, sadece iyice yerleşip kökleşmiş olan dil melekesinin bir sonucudur. Meselelerin iç yüzünü fark edemeyenler ise, bu durumu onların bir yaratılış özelliği sanır.

Daha önce söylediğimiz gibi bu meleke, Arapların sözleriyle bol miktarda pratik yapmak (yani onları ezberlemek ve sonra da kullanmak), uzun bir süre bunu tekrarlamak ve o sözlerin üslûplarına dikkat edip öğrenmek suretiyle elde edilir. Yoksa dilin ku-

rallarını bilmekle değil. Çünkü o kuralları bilmek sadece o dil hakkında bilgi sahibi olmayı ifade eder, dilin kendisini bilmeyi değil.

Bütün bunları ortaya koyduktan sonra anlaşılmış oluyor ki, belâgat melekesine sahip olmak, kişiye Arapların sözlerindeki terkîp ve üslûplara uygun olarak, en güzel şekilde konuşma ve ifade imkanı veriyor. Bu melekeye sahip olan kişi, şayet sözlerini, belâgatın gerektirdiği üslûplara ve inceliklere riayet etmeden söylemek istese bile, bunda başarılı olamaz. Çünkü kendisinde sağlam bir şekilde yerleşmiş ve kökleşmiş olan bu meleke, ona geçit vermez. Yine Arapların belâgat ve üslûplarına uymayan bir söz işitse, ondan haz duymaz ve o sözün –kendisinin bilip uyguladığı- Arapların sözünden olmadığını anlar. Ancak sadece, bir ilim olarak nahiv ve belâgat kurallarıyla ilgilenenlerin yaptığı gibi, bunu delillendirmekten aciz kalır. Çünkü bu iş, Arapların sözlerinden çıkarılarak tespit edilmiş kuralları bilmekle yapılır. Belâgat melekesine fiilen sahip olmak ise, sanki onlardan biri haline gelinceye kadar, Arapların sözleriyle pratik yapmayla mümkün olur.

Bu durumu şu örnekle açıklayabiliriz: Bir çocuğu ele alalım. Bu çocuk onların (yani Arapçayı belâgatlı bir şekilde konuşan neslin) içinde büyüyüp yetiştiğinde, onların dillerini öğrenir, o dildeki i'râb ve belâgat kurallarını ve üslûplarını sağlam bir şekilde uygular ve (belâgat açısından) en üst noktaya ulaşır. Ancak bir ilim olarak nahiv ve belâgat kurallarını bilmez. O kuralları dilde sahip olduğu melekeye bağlı olarak fiilen uygular. Arapçayı belâgatlı şekilde konuşan nesillerden sonra ise bu melekeye, o nesillerin sözlerini, şiirlerini ve hitâplarını ezberlemek ve sanki onların arasında yetişmiş biri haline gelinceye kadar bu metinler üzerindeki pratik yapmaya devam etmekle sahip olunur. Yoksa dilin kurallarını öğrenmekle bu melekeye sahip olunmaz.

Belâgat alimleri iyice yerleşip kökleşmiş olan bu melekeyi "zevk" kelimesiyle ifade ederler. Aslında zevk, yenilen şeylerden alınan tadı ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Ama yemekten alınan tad, dil oganıyla idrak edildiği gibi, bu meleke, yani konuşma da dil organıyla icrâ edildiğinden, zekv kelimesi istiâre yoluyla (belâgat kurallarına uygun) bu melekeyi ifade için de kullanılmıştır. Aynı şekilde bu meleke dilin vicdânî (bâtınî, mânevî) tadı, yemeklerden alınan lezzet ise, (duyu organlarından biri olarak aldığı) maddî tadıdır.

Bütün bu hususlar açıklandıktan sonra Araplara karışmaları neticesinde Arapça konuşmak zorunda kalan doğuda Farslar, Rumlar ve Türkler'in, Mağrib'te ise Berberî-ler'in, bu dildeki melekelerinin yetersizliğinden dolayı söz konusu zevki elde edemedikleri de kendiliğinden anlaşılır. Çünkü bu insanlar Arapçayı, hayatlarının belli bir döneminden sonra ve kendi ana dillerinde meleke sahibi olduktan sonra, şehirlerde bu dili kullanmak zorunda kaldıkları için öğrenmişlerdir. Oysa daha önce bahsettiğimiz gibi bu meleke şehirlerde kaybolmuştu. Şehirlerde mevcut olan bu meleke değil, başka bir melekeydi. Bu melekenin kitaplarda yazılı olan kurallarını bilenler, gerçekte bu melekenin kendisinden hiçbir şeyi elde etmiş olmazlar. Daha önce söylediğimizi gibi sadece bunun kurallarını öğrenmiş olurlar. Melekenin kendisi ise Arapların sözleriyle sürekli pratik yapılarak elde edilir.

Arap dilinin silahşörleri olan Sîbeveyh, Fârisî, Zamahşerî ve diğerlerinin acem olmalarına rağmen bu melekeye sahip oluşlarında bir çelişki görürsen, bil ki onlar sadece

nesep yönünden acemdir. Ancak onların yetişmeleri ve gelişmeleri Araplar arasında olmuş ve bu yüzden dil noktasında zirveye ulaşmışlardır. Evet onlar tıpkı Arapların kendi çocukları gibi yetişmişler, her şeyiyle Arapçayı tamamen öğrenmişler ve Arap dilini konuşanların tabii fertlerinden biri haline gelmişlerdir. İşte onun için bu insanlar nesep yönünden acem olsalar da, dil ve (Arapçayı) konuşma yönünden acem değillerdir. Çünkü onlar henüz gelişmekte olan bir çocukken ve bu melekenin de şehirlerden kaybolmadığı bir dönemde Arapçayı öğrenmişlerdir. Sonra da kendilerini bu dilin eğitim ve pratiğine kapatmışlar ve zirveye ulaşmışlardır.

Ancak günümüzde Arap olmayan biri, şehirlerde Arapça konuşanların arasına karışsa, göreceği ilk şey, Arap dilinden bizim kastettiğimiz melekenin kaybolduğu ve şehirlilerin Arap dilinin melekesinden farklı bir melekeye sahip olduklarıdır. Sonra o kişi Arapların şiirlerini ve sözlerini ezberleyerek ve bunlar üzerinde pratik yaparak Arap dilindeki melekeyi elde etmeye çalışsa bile, bunu başarma ihtimali düşüktür. Çünkü daha önce o, dil konusunda başka bir meleke (yani ana dilindeki melekeyi) kazanmıştır ve bundan dolayı kazanacağı ikinci meleke eksik olarak elde edilecektir. Eğer nesep yönünden Arap olmayan, ancak hiçbir şekilde Arapçanın dışındaki bir dile de bulaşmamış olan biri, Arapların sözlerini ezberlemek ve pratik yapmak suretiyle bu melekeyi elde etmek isterse, bunu başarabilir. Yine de daha önce söylediğimiz sebeplerle bu çok ender olacak bir şeydir.

Belâgat kurallarını inceleyen pek çok kişi, bu kuralları öğrenmekle söz konusu zevki elde ettiklerini iddia etmiştir. Ancak bu yanlış ve yanıltıcı bir iddiadır. Çünkü eğer onlar bir meleke elde etmişlerse, bu, söz konusu kurallara ilişkin ilmî bir melekedir. Bunun ise (belâgatlı bir şekilde) konuşma ve ifade etme melekesiyle bir ilgisi yoktur. Allah dilediğini doğru yola iletir.

ELLİ İKİNCİ FASIL

Bütün Şehirlilerin, Öğretimle Elde Edilen Dil Melekesini Kazanma Hususunda Yetersiz Olduğu Ve Onlardan Arap Diline Uzak Olanların Bu Melekeyi Kazanmalarının da Daha Zor Olduğu Hakkında

Bunun sebebi, öğretim yoluyla bu melekeyi elde etmeye yönelen öğrencilerin, daha önce, acem dillerinin etkisinde kalmış ve bu yüzden orijinalliğini kaybetmiş şehir dilinde (Arapçasında) meleke kazanmış olmalarıdır. Söz konusu bu etki neticesinde Arap dili, aslî melekesinden öylesine uzaklaşmıştır ki, ortaya başka bir meleke çıkmıştır. İşte bu, çağımızdaki şehir dilidir.

Bu yüzden öğretmenlerin, çocuklara öncelikle dil öğretme gayretine girdiklerini görüyoruz. Nahivciler ise bu önceliğin kendi sanatlarına verilmesi gerektiğine inanıyorlar. Ancak bu doğru değildir. Öncelik, Arapların sözü üzerinde pratik yapmak suretiyle bu melekenin öğretilmesindedir. Evet, gerçi nahiv ilmi, Arap diliyle böyle bir pratik yapmaya daha yakındır (ancak bununla birlikte nahiv ilmi olarak öncelik kendisinde değildir).

Şehirlerde konuşulan dillerden, hangisinde yabancı dillerin etkisi daha derin olmuşsa ve hangisi Mudar dilinden daha fazla uzaklaşmışsa, o dilleri konuşanların Mudar dilini öğrenmeleri ve o dilde meleke kazanmaları da o derece zor olur. Örneğin Afrika ve Mağrib'te konuşulan Arapçada, yabancı dillerin (Berberî dillerinin) etkisi çok daha derin olduğu ve bu yüzden oradaki Arapça ilk şeklinden çok daha fazla uzaklaştığı için, oralardaki insanların öğretim yoluyla bu melekeyi elde etmeleri çok zordur.

İbn-i Rakîk, Kayravân'daki kâtiplerden birinin, bir dostuna şunları yazdığını nakletmiştir: "Ey kardeşim ve yokluğunu kaybetmiş olmadığım dost. Ebû Saîd bana, senin zikretmiş olduğun bir söz bildirdi ki, sen gelenlerle birlikte olacakmışsın. Ancak bugün bir engel çıktı ve bizim için yola çıkış imkanı hazır olmadı. Ev halkına gelince, çirkin işin köpeklerindendir. Yalan söylemişler. Bu bâtıldır. Bu sana olan yazımdır ve inşallah seni

özledim."[210] İşte Mudar dilindeki melekelerinin durumu böyle idi. Bunun sebebi ise zikretmiş olduğumuz hususlardır.

Şiirlerinin durumu da bundan farklı değildir. Mudar dilindeki melekeden uzak ve kalitesizdir. Bu durum çağımızda da halen devam etmektedir. Bu yüzden Afrika'da meşhur şairler olarak sadece İbn-i Reşîk ve İbn-i Şeref vardır. Bunların dışında şair olarak tanınanların çoğu, dildeki melekeye yabancı olup, belâgat seviyeleri de yetersiz ve eksiktir.

Endülüslüler, şiir ve nesir şeklindeki metinlere daha fazla önem verdikleri ve ezberledikleri için, dil melekesini elde temeye onlardan daha yakındır. Onlar arasında bu ilmin otoritelerinden ve bu sahada Endülüslülerin sancaktarı olan tarihçi İbn-i Hayân, İbn-i Abdurabbihi, Kastalî ve Tavâif hükümdarları döneminde yetişmiş diğer şairler vardır. Endülüslüler arasında dil ve edebiyat yüzlerce yıl parlak bir dönem geçirmiş ve bu durum Hıristiyanların Endülüs'te hakimiyet kurmaya başlamalarıyla yaşanan göçlere kadar devam etmiştir. Bundan sonra Endülüslüler dil ve edebiyet öğrenmeyle meşgul olamamışlar, umran eksilmeye ve gerilemeye başlamış, buna bağlı olarak bütün sanatlar da gerilemiş ve dil melekesi eski durumunu kaybetmiştir.

Endülüs'ün dil ve edebiyattaki son parlak şahsiyetleri, Sebte bölgesindeki İşbiliye tabakasının öğrencilerinden Sâlih bir Şerîf ve Mâlik bin Murahhal'dır. O zamanlar Benî Ahmar develiti ilk dönemlerini yaşıyordu. Sonra Endülüs'ün dil ve edebiyattaki ciğerpareleri, (Hıristiyanların istilâsı sebebiyle) İşbiliye'den Sebte'ye ve Endülüs'ün doğusundan Afrika'ya göç edip dağılmıştır. Ancak Afrika'da, Berberî dilinden köklü bir şekilde etkilenmiş olan Arapçayı konuşanlara, onların dili ağır gelmiş, onların verdiklerini almakta zorlanmışlar ve bu yüzden öğretim metodları ve senetleri kesintiye uğrayıp ortadan kalkmıştır.

Sonra Endülüs'te bu meleke tekrar eski parlak haline dönmüş ve orada İbn-i Sîrîn, İbn-i Câbir, İbn-i Ceyyâb ve bunlarla aynı tabakada olanlar, sonra İbrahim Sâhilî Tuveycin ve onunla aynı tabakada olanlar ve onlardan sonra da düşmanlarının jurnallemeleri sonucu şehit edilen İbn-i Hatîb gibi yıldızlar yetişmiştir. İbn-i Hatîb dil konusunda idrak edilemeyecek bir melekeye sahipti. Ondan sonra da öğrencileri onun yolunu takip etmişlerdir.

Evet, genel olarak olarak Endülüs'te bu meleke daha çoktur ve öğrenilmesi de daha kolaydır. Bunun sebebi ise, söylediğimizi gibi, onların dil ilimlerine daha çok önem vermeleri, buna ilişkin edebî metinleri ezberlemeleri ve eğitim metodlarını korumalarıdır. Diğer taraftan onların dil melekelerini bozacak olan acemler, oranın aslî unsurları değil, dışardan gelen kimselerdir. (Dolayısıyla Arapça üzerinde olumsuz etkileri de pek yoktur). Oysa Afrikadaki Berberîler, oranın aslî unsurdur ve dilleri de (şehirlerin dışında) oranın aslî dilidir. Dolayısıyla Afrika'dakiler sonuna kadar Berberî dillerinin etkisine gömülmüşlerdir ve bu yüzden de Endülüslerin aksine, öğretim yoluyla dil melekesini elde etmeleri de son derece zordur.

Emevî ve Abbasîler zamanında doğunun durumunu buna örnek kabul et. Dil melekesine tam olarak sahip olma ve dili en güzel şekilde kullanma noktasında oradakilerin

[210] Bu yazı, Türkçeye aktarmaya çalıştığımız ifade bozukluklarının yanı sıra, diğer gramer yanlışlıklarıyla da dolu bir yazıdır.

durumu Endülüslülerin durumu gibiydi. Çünkü o dönemde Arapça konuşanlar acemlerden uzaktı ve karışma da çok azdı. Evet, hem bu sebepten hem de Arapların çokluğundan dolayı o dönemde doğuda, bu melekenin durumu çok sağlamdı. Yine büyük şairler ve kâtipler de o dönemde yetişmiştir.

"El-Egânî" isimli kitapta yer alan şiir ve nesirlere dikkat et. Bu kitap, Arapların dilini, tarihlerini, savaşlarını, milliyetlerini, Hz. Peygamberin hayatını ve mücadelesini, halifelerin ve hükümdarların eserlerini, şiirleri, şarkıları ve diğer hususları kapsayan bir arşiv niteliğindedir. Arapların durumlarıyla ilgi bu kitaptan daha kapsamlı bir kitap yoktur.

Evet, bu meleke Emevî ve Abbasî devletleri zamanında doğuda sapasağlam varlığını sürdürmüştür. Hatta ileride değineceğimiz gibi, o dönemlerde cahiliye dönemindekilerden daha edip kimseler yetişmiştir. Sonra Araplar yönetimi kaybetti, dilleri bozuldu, devletleri yıkıldı, hükümdarlık ve üstünlük acemlere geçti. Bunlar Deylem ve Selçuklu devletleri zamanında oldu. Bu halklar şehirlere dağılıp yerleşmişler ve her taraf onların dilleriyle dolmuştur. Sonra bu diller, şehirlerde yaşayan insanları etkisi altına almış ve böylece şehirlerde yaşayanlar Arap dilinden ve melekesinden uzaklaşmışlardır. Hatta onu öğrenenler bile bu melekeyi elde etmekte yetersiz kalmışlardır.

Çağımızda, çok fazla eser veriyor olsalar da şiir ve nesir sanatlarında kullandıkları dil de, bu seviyededir. Allah dilediğini yaratır ve dilediğini seçer. Bütün eksikliklerden uzak olan Allah en iyi bilendir. Başarı O'dandır ve O'ndan başka Rab yoktur.

ELLİ ÜÇÜNCÜ FASIL

Sözün Şiir Ve Nesir Olmak Üzere İki Sanata Ayrılması Hakkında

Bil ki Arap dili ve sözü şiir ve nesir olmak üzere iki sanata (kola) ayrılır. Şiir, vezinli ve kâfiyeli söz demektir. Bunun anlamı bütün vezinlerin tek bir kâfiye üzere olmasıdır. Nesir ise vezinli olmayan söz demektir. Bu iki koldan her biri, farklı türlere, üslûplara ve sanatlara sahiptir.

Öğreneğin şiirin medhiye (övgü), hiciv (yergi) ve mersiye (ağıt) gibi türleri vardır. Nesirin ise seci ve mürsel gibi türleri vardır. Seci, her iki kelimenin kâfiyeli olacak şekilde sözün parça parça söylenmesidir. Mürsel ise, ne kâfiye ne de başka bir şey gözetilmeden sözün tamamen serbest olarak söylenmesidir. Hutbelerde, dualarda, insanların teşvik edilmesi veya korkutulmasında bu ifade tarzı kullanılır.

Kur'an nesir olmasına rağmen, ne tam olarak seci, ne de tam olarak mürsel olarak isimlendirilemez. Bilakis onun ayetleri, (dil ve edebî) zevke tanıklık eden belirli duraklarda sona erecek şekilde açıklanmıştır (söylenmiştir). Sonra bir ayette söylenen söz, secili veya kâfiyeli olması için belli bir harfe bağlı kalınmaksızın başka bir ayette tekrar edilir. Yüce Allah'ın şu ayetteki sözünün anlamı budur:

"Allah sözün en güzelini, (ayetleri) birbirine benzeyen ve tekrar edilen bir kitap olarak indirmiştir." (Zümer Sûresi, 23). Yine şöyle buyuruyor: **"Ayetleri tafsil ettik (ayrıntılı bir şekilde açıkladık)." (En'âm Sûresi, 98).** Secili olmadığı, secide aranan hususlara ve kâfiyeye de bağlı kalınmadığı için, ayetlerin sonu fasıllar (ayrımlar) olarak isimlendirilir. Söylediğimiz sebepten dolayı, genel olarak Kur'an bütün ayetleri "mesânî" (tekrarlı, tekrar edilen) olarak isimlendirilir. Ancak tıpkı (yıldızlar arasındaki üstünlüğünden dolayı) yıldız ismi, tek başına Süreyya yıldızına verildiği gibi (yani özel ismi zikredilmeden, ortak isim olan "yıldız" denilerek Süreyya yıldızı kastedildiği gibi), "mesânî" denilerek de sadece Ümmü'l-Kur'an (Kur'an'ın anası, temeli) olan Fatiha Sûresi kastedilir. Bu yüzden (yedi ayetten oluşan) Fatiha Sûresi, "mesânî seb'a" (tekrarlanan yedi) olarak isimlendirilmiştir. Fatiha Sûresinin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi olarak, bemin söylediklerim ile müfessirlerin söyledikleri[211] karşılaştırıldığında, hakkın, benim söylediğimin tercih edileceğine şahitlik edeceği görülecektir.

---

[211] Müfessirler, Fatiha suresinin namazlarda sürekli okunup tekrar edildiği için, "tekrarlanan yedi" olarak isimlendirildiğini söylüyorlar.

Şiir ve nesirden her birinin, kendine özgü olan bazı üslûpları vardır ki, bunlar diğerine uymaz ve onda kullanılmaz. Örneğin nesîb (şiirin başında sevgiliye olan aşkı vurgulamak ve sevgilinin güzelliğinden bahsetmek) şiir sanatına özgüdür. Hamd ve dua ederek başlamak ise hutbelere özgü bir üslûptur. Sonraki edipler, şiire özgü pek çok üslûbu ve vezinleri nesirde de kullanmıştır. Nesri kâfiyeli olarak söylemek ve nesîb ile başlamak gibi. Bu tür nesirler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, aslında bunların şiir sanatı içine girdiğinde, veznin dışında aralarında bir fark olmadığı görülür.

Sonraki kâtipler bu yönelişi sürdürmüşler, resmî hitaplar da dahil, nesri sadece bu üslûpta icrâ etmişler ve serbest (mürsel) metodu unutulmaya terk etmişlerdir. Özellikle doğudaki katipler böyle yapmıştır. Evet, böylece kıt akıllı kâtipler tarafından resmî hitaplar da bu şekilde yapılır hale gelmiştir. Ancak belâgat açısından bu hiç de doğru değildir. Çünkü bu üslûpta (kâfiyeyi tutturmak gibi bir çok şeklî ve şiirsel ayrıntı göz önünde bulundurulacağı için), hitap edilen ve hitap eden açısından, halin gerektirdiği belâgat incelikleri kolayca uygulanamayacaktır.

Bu yüzden resmî hitapların, şiir üslûplarının kullanıldığı kâfiyeli nesirlerden arındırılması gerekir. Çünkü şiir üslûplarında aşktan bahsedilmesi, ciddiyetle şakanın birbirine karıştırılması, uzun uzun betimlemelerin yapılması, atasözlerinin zikredilmesi, teşbih ve istiârenin bolca kullanılması uygundur. Oysa resmî hitaplarda bunların kullanılmasını gerektiren bir zorunluluk yoktur. Diğer taraftan şiirsel sanatlar ve üslûplarla süslenmiş kâfiyeli resmî hitaplar, hükümdarın büyüklüğü ile bağdaşmadığı gibi, halkı teşvik edilmesi veya korkutulması amacına da uygun değlidir.

Resmî hitaplarda makbul ve övülecek olan, istisnalar dışında seci de yapılmadan, sözün tamamen serbest olarak söylenmesidir. Evet, bu tür hitaplar da esas olan, gereksiz yere şiirsel sanatları ve üslûpları kullanma külfetine girmeden, sözü, her açıdan halin gereklerine uygun olarak söylemektir. Çünkü sözün söyleneceği haller değişiktir ve her halin gerektirdiği ayrı bir üslûp vardır. Örneğin sözün ayrıntılı veya özlü, açıkça veya işaret yoluyla, kinâyeli olarak ve veya istiâre yapılarak söylenmesi gibi.

Resmî hitapların bu şekilde, yani şiirsel üslûpların kullanıldığı bir nesirle icrâ edilmesi ise yerilecek bir durumdur. Çağımızdaki kâtipleri buna sevk eden şey, dillerindeki yetersizlik (yani Arapçalarının yetersiz oluşu) ve sözü, halin gerektirdiği belâgat inceliklerine göre söylemekten aciz oluşlarıdır. Onlar da bu eksikliklerini, sözü seci ve diğer sanatlarla süsleyerek kapatmaya çalışıyorlar.

Çağımızda bu metodu esas alanların, hatta bütün sözlerinde aşırı derecede kullananların çoğu, doğudaki kâtipler ve şairlerdir. Öyle ki, eğer bunlar sözü belâgat açısından halin gereklerine uygun olarak söylemek ile cinaslı bir şekilde söylemek arasında tercih yapmak durumunda kalsalar cinaslı şekilde söylemeyi tercih ederler. Hatta sözü cinaslı söyleyebilmek için i'râbı bir kerana bırakırlar ve kelimelerin yapısını bozarlar. Bu hususlar üzerinde iyice düşünür ve araştırırsan, söylediklerimizin doğru olduğunu görürsün. Lütfu ve keremi ile doğruya ulaştıran Allah'tır ve O en iyi bilendir.

ELLİ DÖRDÜNCÜ FASIL

İstisnalar Dışında, Aynı Anda Hem Şiirde Hem de Nesirde Çok Başarılı Olunamayacağı Hakkında

Bunun sebebi, yukarıda açıkladığımız gibi, şiir ve nesir sanatlarının dildeki bir meleke oluşudur. Eğer dilde bir meleke kazanılmışsa, ondan sonra elde edilecek meleke eksik olur. Çünkü ilk fıtrat üzere olan tabiatların, meleke kazanmaları daha kolaydır. Ancak daha önce kazanılmış bir meleke varsa, bu meleke, kazanılacak yeni meleke ile çekişir, onun süratle kabul edilmesine engel olur, bundan bir çatışma doğar ve sonuçta melekenin tam olarak elde edilmesi mümkün olmaz.

Bu durum sınâî (sonradan çalışılarak ve öğrenilerek kazanılan) bütün melekeler için geçerlidir. Bu konuya delilleriyle birlikte daha önce işaret etmiştik. İşte dillerin durumu da bundan farklı değildir. Çünkü (konuşulan) diller, dil organına ait melekeler olup, sanatlar konumundadır. Daha önce bilinen bir dilin, nasıl Arapçanın eksik öğrenilmesine yol açtığına dikkat et. Örneğin Fars dilini bilen biri, Arap dilinde tam bir meleke elde edemez. Arapçayı öğrense ve hatta öğretse bile, yine de ondaki eksikliği devam eder.

Aynı şekilde Berberîlerden, Rumlardan ve Frenklerden, Arap dilinde çok sağlam bir melekeye sahip olanların sayısı azdır. Böyle olmasının tek sebebi, Arapçadan önce başka bir dilde meleke kazanmış olmalarıdır. Hatta bu dilleri konuşanlarda biri, Araplardan ve Arapça kitaplardan ilim talebine yönelse, elde edeceği bilgiler olması gerekenin gerisinde olacaktır.

Evet, bunun tek sebebi, dilde daha önce kazanmış olduğu melekedir. Dillerin sanatlara benzediğini söylemiştik. Yine sanatların ve onlara ait melekelerin, (hepsinin de mükemmel olarak veya aynı oranda icrâ edilecek şekilde) bir araya gelmeyeceğini, ilk kazanılan melekenin en iyi şekilde icrâ edileceğini söylemiştik. Ondan sonra kazanılacak melekeyi de aynı mükemmellikte yapmak çok az gerçekleşecek bir durumdur. Sizi yaratan Allah'tır, fakat bilmiyorsunuz.

ELLİ BEŞİNCİ FASIL

Şiir Sanatı Ve Onun Nasıl Öğrenileceği Hakkında

Arap sözündeki sanatlardan biri olan şiir sanatı, diğer dillerde de vardır. Ancak biz burada sadece Arap dilindeki şiir hakkında konuşacağız. Başka dilleri konuşanlar da, söylemek istediklerini şiirle ifade etme imkanına sahipseler de, her dilin kendine özgü belâgat kuralları vardır.

Şiir, Arap dilinde garip bir eğilim ve kıymetli bir yöneliştir. Çünkü o, kıtalara ayrılmış, vezinleri eşit olan ve bütün kıtalardaki son harfin aynı olduğu (edebî) bir sözdür. Araplar kıtalardan her birini "beyit", her beyitte aynı olan son harfi "revî" ve "kâfiye", baştan sona şiirin tamamını ise "kasîde" ve "kelime" olarak isimlendirirler.

Her beyit, terkîplerindeki ifade (yani anlam) açısından bir bütünlük arz eder. Sanki o, kendinden önceki ve sonraki beyitlerden bağımsız olan başlı başına bir sözdür. Beyitler ayrıldığında, her beyit, konusuna göre övgü, nesîb (sevgiliye olan aşktan ve onun güzelliğinden bahsetme) ve ağıt hakkında tam bir anlam bütünlüğüne sahip olur. Zaten şair de her beytin bağımsız ve başlı başına bir anlam ifade etmesine çok özen gösterir. Aynı şekilde bir sonraki beyitte de (kendi içinde anlam bütünlüğü olan) yeni bir söze başlar. Ancak bir konudan diğerine, bir maksattan ötekine geçilirken, önceki söylenen beytin ve manasının, sonraki söylenene uygun olmasına ve söylenenler arasında kopuklup olmamasına dikkat edilir.

Örneğin (konusu aşk olan şiirlerde) nesîpten övgüye, çölün ve (çölde sevgilinin içinde bulunduğu kervânının geride bıraktığı) kalıntıların betimlenmesinden develerin veya atların ya da (geçip gitmiş olan sevgiliyle ilgili hatıraların ve) hayallerin betimlenmesine; (konusu övgü olan şiirlerde) övülenin betimlenmesinden onun kavminin ve askerlerinin betimlenmesine; konusu ağıt olan şiirlerde ise duyulan acıdan ve taziyeden, ölenin iyiliklerine geçilmesi gibi.

Bir vezinden, ona yakın olan bir vezne kolayca geçilebileceği için, şair kasîdenin tamamının aynı vezinde olmasına dikkat eder. Vezinlerin yakın olmasından dolayı pek çok kişi bu geçişlerin farkına varamaz. Vezinlerin, şartları ve hükümleri vardır ki, bunlar aruz ilminin konusunu oluşturur. Ancak şiirin tabiatına uyan bütün vezinler Araplar tarafından kullanılmış değildir. Kullanılan belli başlı vezinler vardır ve aruz ilmiyle meşgul olanlar bunları "buhûr" (tekili bahr'dır) olarak isimlendirirler. Aruzcular bu vezinlerin sayısını on beş olarak tespit etmişlerdir. Yani Araplar bu on beş veznin dışında, şiirlerinde başka vezin kullanmamışlardır.

Bil ki Araplar için sözler (söz sanatları) arasında, şiirin çok kıymetli bir yeri vardır. Bu yüzden ilimlerini, tarihlerini, doğrularını ve yanlışlarını şiirle kayıt altına almışlardır. Yine şiiri, ilim ve hikmetlerinin pek çoğunda başvurulacak asıl kaynak haline getirmişlerdir. Araplardaki şiir melekesi, (söz sanatlarındaki) diğer melekeler gibi çok sağlamdı. Arap diliyle ilgili bütün melekeler, Arapların sözleri üzerinde (yoğun bir şekilde) pratik yapılarak elde edilir. Bu pratiklerin sonunda onlarınkine benzeyen bir meleke kazanılır.

Söz sanatları arasında şiir, elde edilmesi zor bir melekedir. Bu yüzden sonraki ediplerden, sanatla bu melekeyi kazanmak isteyenlerin işi zordur. Bu zorluk her beytin, kendi içinde bir anlam bütünlüğü taşımasından ve diğer beyitlerden ayrılıp, kendi başına bağımsız bir söz haline gelmeye uygun olmasından kaynaklanır. Bütün bunlar ise bu konuda çok ince bir melekeye sahip olmayı gerektirir ve ancak böyle bir melekeye sahip olunduktan sonra, Arapların bilinen şiir kalıplarında şiir söylenebilir ve her beyit bağımsız olarak ifade edilebilir. Sonra aynı nitelikte bir beyit, bir beyit ... daha söylenir ve bu durum (kasîdenin bütün parçaları ve konuları) tamamlanıncaya kadar devam eder. Diğer taraftan kasîdenin (farklı parçaları ve konularına ait) beyitler arasındaki uygunluğun da sağlanması gerekir.

Şiir zor ve garip bir sanat olduğu için, ona ilişkin üslûpların en güzel şekilde kullanılıp, sözün bilinen kalıplara dökülebilmesi için, keskin bir zekaya ve bilenip parlatılmış bir yeteneğe ihtiyaç vardır. Şiir sanatı için, Arap dilinde (kusursuz) bir melekeye sahip olmak kesinlikle yeterli değildir. Bu melekeden başka, Arapların şiire özgü kıldığı ve şiirde kullandığı üslûpları gözetip uygulayacak, ince bir anlayışa ve gayrete ihtiyaç vardır.

Şimdi şiir sanatıyla meşgul olanlara göre "üslûp" lafzının anlamına ve bu lafızla neyi kastettiklerine değineceğiz. Bil ki onlara göre üslûp, terkîplerin (belli bir modele göre) örüldüğü tezgah veya içine dökülüp şekillendirildiği kalıptır. Dolayısıyla üslûp, sözün, i'râbın görevi olan tam mana ifade etmesi açısından veya belâgatın görevi olan terkîplerdeki özellikler sayesinde asıl manayı ifade etmesi açısından ya da aruz ilminin görevi olan Arapların kullandığı vezinlere uygunluğu açısından ele alınmasından farklıdır. Bu üç ilim, şiir sanatının dışındadır (yani şiir sanatından farklıdır).

Üslûp, şiirdeki terkîplerle ilgili olan ve onların belirli bir terkîbe (kalıba, modele) uygunluğunu gözeten, bütünsel ve zihnî bir surettir. Zihin bu sureti, terkîplerin bizzat kendilerinden çıkartır ve hayalinde onu bir kalıba veya modele dönüştürür. Sonra zihin i'râb ve belâgat açısından doğru olan terkîpleri seçer ve onları kendisindeki kalıba döker (yani zihnindeki kalıba ve modele göre şekillendirir). Tıpkı yapı ustasının bir şeyi kalıba

dökmesi veya dokumacının belli bir modele göre dokuması gibi. Kalıp, maksatları tam olarak ifade eden terkîplerin elde edilmesiyle genişler ve kendisinde mevcut olan Arap dilindeki meleke açısından, doğru bir suret şeklinde ortaya çıkar.

Her söz sanatının kendine özgü üslûbları vardır ve bu üslûplar onda farklı şekillerde bulunur. Örneğin şiirde, (göç edip gitmiş olan) sevgiliden geriye kalan harâbeler ve eserlerle konuşulur ve onlara soru sorulur: Şairin göçüp gitmiş sevgiliden geriye kalan harâbelere hitap etmesi gibi:

Ey dağın yükseklerindeki Meyye'nin evi!

Bazen şair göç edip gitmiş sevgilinin evinin önünde arkadaşlarını durmaya ve eve soru sormaya davet eder:

Durun! Sakinleri göçüp gitmiş şu eve soralım.

Bazen arkadaşlarını, sevgiliden geriye kalan harâbelerin ve hatıraların önünde ağlamaya davet eder:

Durun! Sevgilinin ve evinin hatıralarıyla ağlayalım.

Bazen belirli olmayan bir muhâtabı, cevap alması için (sevgilinin evinin harâbelerine) soru sormaya davet eder:

Sana cevap vermeleri için şu harabelere (sevgiliden) sormaz mısın?

Bazen yine belirli olmayan bir muhâtaba, harâbeleri selamlamasını emreder:

(Sevgilinin mekânı olan) Azl'in yanındaki diyarları selamla.

Bazen, harabeleri sulaması için bulutalara seslenir:

Harâbelerini gök gürültülü yağmurlarla sula

Onları güzellik, saadet ve bolluk kaplasın

Bazen sulamayı şimşekten ister:

Ey şimşek! Ebrak'teki menzilin üzerinde çak

Çobanın develerin nağmelerle sürdüğü gibi, sen de bulutları oraya sür

Bazen ağıtta, (birini kaybetmiş olmanın verdiği) büyük acıyla ağlamaya davet eder:

Musibet çok büyüktür, durum çok vahimdir

Gözyaşlarına boğulmayan bir gözün mazereti olamaz

Bazen bir olayı çok büyük görür:

Şu sedyenin üzerinde taşınanı (ölüyü) gördün mü?

Meclisin ışığı nasıl söndü gördün mü?

Bazen ağıt yaktığı kişinin kaybedilmesinin, bütün varlıklar için bir musibet olduğunu tescil eder:

Ey taze otları olan çayırlar! Artık koruyucu ve gözeticiniz yok

Ölüm onu güçlü ve muktedir pençesiyle (aramızdan) aldı

Bazen, ağıt yakılan kişinin ölümünden acı duymayan cansız varlıkların bu durumlarını inkar ve reddeder. Hâricî grubuna mensup şairenin şu beyti gibi:

Ey Hâbur ağacı! Yapraklarla bezenmiş bu halin ne?

Sanki İbn-i Tarîf'in ölümüne üzülmemişsin

Bazen de birilerini, düşmanlarının ölümüyle rahata ermelerinden dolayı tebrik eder.

Ey Rebîa bin Nizâr kabilesi! Mızraklarınızı atın

Çünkü ölüm, baskınlarıyla size rahat vermeyen düşmanınızı yok etti.

Bunlar gibi söz sanatları ve üslûplarma ilişkin örnekler çoktur.

Şiirdeki tekîpler, Arap dilinin bilinen terkîplerinde olduğu gibi, cümleler şeklinde veya cümlelerin dışındaki şekillerde de olabilir. Cümleler ise, bir taraftan inşâ cümleleri, haber cümleleri, isim cümleleri ve fiil cümleleri şeklinde olabilir, diğer taraftan da birbirleriyle uyumlu veya uyumsuz ya da birbirilerine bitişik veba birbirlerinden ayrı olabilir. Bütün bunları sana öğretecek olan, Arap şiirleri üzerinde yapacağın pratiklerle, muayyen terkiplerden elde edeceğin zihindeki soyut ve bütünsel kalıptır. Söz konusu terkîplerin hepsi o kalıpla uyum içindedir.

Şair, tıpkı bina ustası veya dokumacı gibidir. Onun zihnindeki suret, tıpkı yapı ustasının (binasını inşâ ederken kullandığı) kalıp veya dokumacının (belli bir modele göre) dokumasını yaptığı tezgah gibidir. Eğer usta binasını yaparken o kalıbın dışına çıkarsa veya dokumacı o modelin dışına çıkarsa yaptığı iş bozuk olur. (İşte bunun gibi, şair de zihnindeki o suretin dışına çıkarsa, şiiri bozuk olur).

Sakın belâgat kurallarını bilmenin, şiir için yeterli olacağını söyleme. Çünkü biz diyoruz ki: Belâgat kuralları, ilmî ve kıyas edilebilir kurallar olup, bu kuralların kıyas edilmesiyle terkîplerin belirli şekillerde kullanılabileceğini gösterir. Ve bu kıyas tıpkı i'râb kurallarındaki kıyas gibi, ilmî, doğru ve düzenlidir. Ancak bizim burada bahsettiğimiz üslûpların kıyasla hiçbir ilgisi yoktur. Bu üslûplar, Arap dilinin genel ifade şekillerine göre söylenmiş olan Arap şiirindeki terkîplerin incelenmesiyle nefiste yerleşen hey'ettir (suretlir). Sonra (söz konusu terkîplere ilişkin) suret iyice sağlamlaşır ve onlar örnek alınır. Nitekim bu hususa, genel olarak Arapların sözlerinin ezberlenip, sonra da bu sözlere uygun olarak konuşulması gerektiğinden bahsederken değinmiştik.

Bir ilim olarak nahiv ve belâgat kurallarının öğrenilmiş olması, hiçbir şekilde şiir sanatının (şiirdeki üslûpların) öğrenilmiş olduğu anlamına gelmez. Arap sözünde kıyas edilmesi mümkün olan her şey ve bütün ilmî kurallar, Araplar tarafından kullanılmış değildir. Bu kıyaslardan ve kurallardan onların kullandıkları, bilinen belli başlı üslûplar olup, bunlar da, onların sözlerini ezberleyenler tarafından tespit edilmiş ve o üsûplardan elde edilen suret, kıyasta kullanılacak kuralların içine yerleştirilmiştir. Eğer Arap şiirine bu açıdan ve bu zihnî üslûplarla –ki bunlar şiirdeki terkîplerin kalıpları durumundadır-

bakılırsa, işte o zaman, kıyasın gerektirdiği (kullanılmayan) terkîpler değil, bizzat Arapların kullanmış olduğu terkîpler incelenmiş olur. İşte zihindeki bu kalıpların, ancak Arapların şiir ve sözlerinin ezberlenmesiyle elde edileceğini söylememizin sebebi budur.

Bu kalıplar şiirde olduğu gibi nesirde de vardır. Araplar sözlerini hem şiir hem de nesir olarak söyleyip açıklamışlardır. Şiiri, vezinli beyitler halinde, belli bir kâfiyeye bağlı kalarak ve her beytin bağımsız bir anlam bütünlüğüne sahip olacağı şekilde söylemişlerdir. Nesirde de, genelde cümlelerinin birbiriyle ölçülü ve benzer olamasına dikkat etmişler, bazen secili ve bazen de serbest üslûp kullanmışlardır.

Bunlardan her biri Arap dilinde bilinen kalıplardır. İşte şiir ve nesir şeklinde eser verecekler, eserlerini Araplar tarafından kullanılan bu kalıplar üzerine bina eder. Bunları ise Ancak Arapların sözlerini ezberleyenler bilir. Çünkü o sözleri ezberleyenin zihninde, onlardaki belirli ve somut kalıplardan, eserlerini telif etmede esas alacağı bütünsel ve soyut bir kalıp oluşur. İşte bu yüzden (şiir ve nesir şeklinde) söz söylemek, nahiv, belâgat ve aruz ilimlerinden bağımsız ve ayrıdır. Evet, söz sanatlarında, nahiv, belâgat ve aruz kurallarına uymak da şarttır ve bunlara uyulmadan bir sonuca ulaşılmaz. İşte ortaya konan eserde, bütün bu özellikler toplanmışsa, eser üslûplar olarak isimlendirilen kalıplar açısından güzel ve hoş bir özelliğe sahip olur. Bu sonuca ise ancak Arapaların şiir ve nesir şeklindeki sözlerinin ezberlenmesiyle ulaşılır.

Üblûbun anlamını bu şekilde ortaya koyduktan sonra, şimdi de şiirin tarifini zikredelim ki, zor olmasına rağmen, bize şiirin hakikatini açıklasın. Görebildiğimiz kadarıyla, eskilerden hiç kimsenin böyle bir tarifi yoktur. Aruzcuların şiir tarifleri şöyledir: "Şiir, vezinli ve kâfiyeli sözdür." Bu, bizim bahsetmekte olduğumuz şiirin tarifi değildir. Çünkü aruz ilmi şiire sadece, beyitteki harekelerin ve sükûnların sayısı açısından ve şiirin bütün beyitlerinin, şiir için seçilmiş aruz ölçüsüne uyup uymadığı noktasından bakar. Bu ise, lafızlardan ve bunların ifade ettiği anlamlardan soyutlanmış bir şeklide sadece vezne (aruz ölçüsüne) bakmaktan ibarettir. Onun için bu, sadece onlara uyan bir tariftir.

Biz ise şiiri, i'râb, belâgat, vezin ve şiire özgü kalıplar ve üslûplar açısından ele alıyoruz. Dolayısıyla aruzcuların tarifinin, bizim ele aldığımız şekliyle şiirin tarifi olamayacağına şüphe yoktur. Onun için, bütün bu açılardan şiirin hakikatini ifade edecek bir tarifin olması kaçınılmazdır. **Bizim şiir (yani Arap şiirini) tarifimiz şudur:**

"Şiir, istiâre ve betimlemeler üzerine bina edilen, vezin ve kâfiyeleri itibariyle eşit parçalar (beyitler) şeklinde açıklanmış olan, her parçası, ifade ettiği anlam açısından kendisinden önceki ve sonraki parçalardan bağımsız olan ve Araplara özgü şiir üslûplarına göre söylenmiş belâgatlı sözdür."

Tarifteki "belâgatlı söz" ifademiz (şiir sözlerinin) türünü bildirir. (Yani belâgatlı olmayan sözler şiir değildir).

"İstiâre ve betimlemeler üzerine bina edilen" ifademiz, şiir sözlerini, bu özelliklerde olmayan sözlerden ayırmak içindir. Çünkü onlar genelde şiir değildir.

"Vezin ve kâfiyeleri itibariyle eşit parçalar (beyitler) şeklinden açıklanmış olan" ifademiz, şiir sözlerini nesirden ayırmak içindir. Çünkü hiç kimse nesrin şiir olduğunu kabul etmez.

"Her parçası, ifade ettiği anlam açısından kendisinden önceki ve sonraki parçalardan bağımsız olan" ifademiz, hakikati açıklamak içindir. Çünkü şiirin beyitleri ancak bu şekilde olur.

"Şiir üslûplarına göre söylenmiş" ifademiz ise onu, bilinen şiir üslûplarına göre söylenmemiş olan sözlerden ayırmak içindir. Çünkü bu üslûplara göre söylenmemiş olan (vezinli ve kâfiyeli) sözler, şiir değil, sadece manzûm (yani vezinli ve kâfiyeli) sözler olur. Oysa şiirin, (vezin ve kâfiyenin dışında) nesirde olmayan kendine özgü üslûpları vardır. Aynı şekilde nesrin de, şiirde olmayan kendine özgü üslûpları vardır. Dolayısıyla manzûm olduğu halde, bu üslûplarda olmayan sözler şiir olarak isimlendirilmez. İşte bu esastan hareket eden şiir sanatındaki üstadlarımızdan çoğu, Mütenebbî ve Maarrî'nin manzûm sözlerinin şiirle hiçbir ilgisinin olmadığı görüşündedirler. Çünkü onlar bu manzûm sözlerini, şiire özgü üslûplara göre söylememişlerdir.

"Araplara özgü" ifademiz, şiirin hem Araplarda hem de başka milletlerde mevcut olduğu görüşünde olanlar için, Arap şiirini diğerlerinden ayırmak içindir. Şiirin sadece Araplarda mevcut olduğunu söyleyenler için ise, bu ifadeye gerek yoktur. O zaman sadece "şiir üslûbuna göre söylenmiş" ifadesi yeterli olur.

Şiirin hakikatini bu şekilde ortaya koydukdan sonra, şimdi şiir sanatının nasıl icrâ edileceğinden bahsedelim. Bil ki, (edebî ve teknik açıdan) şiir sanatını sağlam bir şekilde icrâ etmenin (yani şiir meydana getirmenin) bazı şartları vardır. Bunların birincisi, insanın zihninde, (şiir söylemede) örnek alınacak bir meleke oluşana kadar çok miktarda Arap şiiri ezberlemek. Ezber için, (dil ve edebî değer açısından) eksiklik ve yanlışlıklardan uzak ve (şiire özgü) üslûpların bolca kullanıldığı şiirlerin seçilmesi gerekir.

Örneğin seçilip ezberlenmesi gereken şiirlerin en az miktarı için, İbn-i Ebû Rabîa, Küseyyir, Zu'r-Rumme, Cerîr, Ebû Nuvâs, Habîb, Buhturî, Radî ve Ebû Firâs gibi İslâm'ın ilk dönemlerindeki büyük şairlerden birinin şiirleri yeterlidir. Zaten "El-Eğânî" kitabındaki şiirlerin çoğunu da bunlar oluşturur. Çünkü kitabın müellifi bu eserde, o tabakadaki bütün şairlerin şiirlerini toplamıştır. Câhiliye dönemindeki şiirlerden ise seçmeler almıştır. (Bir meleke oluşacak kadar veya hiç) şiir ezberlemeyenlerin şiirleri, (hem şiir tekniği ve üslûpları, hem de edebî açıdan) yetersiz ve kötü olur, hiçbir tad ve zevk vermez. Dolayısıyla kimin ezberlediği şiirler az olur veya hiç olmazsa, onun tarafından ortaya konan bir şiir söz konusu olmaz. Onun söyledikleri olsa olsa, şiir kalitesinin altında olan manzûm sözlerdir. Bu yüzden şiir ezberlememiş olanların, şiir söylemekten uzak durmaları daha uygundur.

Yeteri kadar şiir ezberlendikten ve yetenek, bunlardaki üslûplara göre şiir söyleyecek kadar parlatıldıktan sonra, artık şiir söyleme aşamasına geçilir ve çok fazla şiir söylemekle, bu konudaki meleke iyice sağlamlaşıp kökleşir.

Daha önce ezberlenen şiirlerin unutulmasının şart olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü o şiirlerin harflerden ve kelimelerden ibaret olan şekillerinin zihinde devam etmesi, onların (üslûp ve kalıplarının) aynen kullanılmalarına engeldir. Ancak bunlar unutulduğunda, nefis onlardaki üslûpları alır ve başka kelimelerle, o modellere göre kendi şiirlerini oluşturur.

Söz konusu şartlardan bir diğeri, şairin yalnız kalması, sular ve çiçeklerin olduğu ve güzel sesler duyabileceği elverişli bir mekanda bulunmasıdır. Çünkü insana mutluluk verecek bütün bu faktörler, yeteneğin aydınlanmasına, canlanamasına ve hareke geçmesine etki eder.

Bütün bunların yanında şairin (şiir söylemeye konsantre olabilecek şekilde) rahat ve huzurlu olması da şarttır. Ezberlediği şiirlerden elde ettiği ve zihninde bulunan modele göre şiir söyleyebilmesi için bu çok önemlidir. Demişlerdir ki, şiir için en uygun vakitler, uykudan yeni kalkıldığı, midenin boş ve zihnin dinlenik olduğu sabahın erken vakitleridir.

Güzel şiir söylemenin etkenlerinden birinin, sırılsıklam âşık olmak olduğunu söyleyenler de vardır. İbn-i Reşîk "El-Umde" isimli kitabında bu görüşü zikrediyor. Söz konusu kitap sadece şiir sanatını ele alıyor ve bunun hakkını da veriyor. Şiir hakkında, ne İbn-i Reşîk'ten önce ne de ondan sonra, bu kitabın bir benzerini yazarn olmamıştır.

Denir ki: Bütün bunlardan sonra şair, şiirini oluşturmada zorlanırsa, kendini çok zorlamamalı ve bunu bir başka vakte bırakmalıdır.

Şiirin başından itibaren bütün beyitler aynı kâfiye üzerine bina edilmelidir. Çünkü baştan bu hususa dikkat etmezse, daha sonra kâfiyelerin ayarlanması zorlaşır ve ortaya uyumsuz bir durum çıkar.

Eğer şairin aklına bir beyt gelir ve (hazırlamakta olduğu) şiirin o andaki yeri bu beyit için uygun olmazsa, bu beyti şiir için en uygun olacak yere koymalıdır. Çünkü (beyitler arasında) şiirdeki bütünlüğün gerektirdiği genel uyumun dışında, her beyit bağımsızdır ve bu yüzden şair beyitleri için dilediği yeri seçer.

Şair şiirini tamamladıktan sonra, onu tekrar gözden geçirip düzeltmeli ve eğer iyi bir seviyede olmadığını görürse, ona kıyıp bir kenara atmalıdır. İnsan şiirine çok düşkündür. Çünkü şiir onun düşüncesinin ve yeteneğinin ürünüdür. Ancak şiirde sözlerin en iyisi kullanılmalı ve (vezin ve kâfiye gibi pek çok sınırlamaları olan şiirde belli bir ölçüde müsamaha ile karşılanan) dil kurallarının aşılması durumundan (ki bu, "şiirin gerektirdiği zaruretler" olarak isimlendirilir) uzak kalınmalıdır. Çünkü bunlar şiirin belâgat derecesini düşürür.

Yine dil otoriteleri, Arapça orijinalliği bozulmuş (veya aslen Arapça olmayıp, sonradan Arapçalaşmış) kelimelerin, bu zaruretler kapsamında kullanılmasını da yasaklamışlardır. Çünkü dil (Arapça), bu kelimeler yerine, en orijinal olanların kullanılmasına imkan sağlayacak kadar geniştir.

Şair kapalı ve muğlak ifadelerden kaçmak için gayret sarf etmeli ve lafızları söylendiği anda manalarının anlaşılacağı ifadelere yönelmelidir. Yine bir beyitte, (az lafızla) çok mana ifade etmekten de kaçmalıdır. Çünkü bu da bir çeşit kapalılık ve muğlaklıktır. Bu yüzden lafızların, manalarla örtüşeceği veya manaları kuşatacağı ifadeler seçilmelidir. Eğer (lafızlara göre) manalar çok olursa, anlam karışıklığı olur, zihin bunları çözmekle uğraşır ve bu da şiirdeki belâgat zevkinin tam olarak idrak edilmesini engeller. Şiirin kolay (ve insana zevk veren bir hafiflikte) olması, söylendiğinde manalarının hemen anlaşılacağı lafızlara sahip olmasından kaynaklanır.

İşte bu yüzden üstadlarımız, bir beyite çok fazla mana sıkıştırıldığı için, Doğu Endülüslü şair Ebû Bekir bin Hafâce'nin şiirlerini eleştirirler. Daha önce geçtiği gibi, Mütenebbî ve Maarrî'nin şiirlerini de, Arap şiirindeki üslûplara göre söyenmediği için eleştirmişler ve bunların şiir kalitesinde olmayan manzûm sözler olduğunu söylemişlerdir. Bu hususlaki tek hakem, (şiirlerde olması gereken edebî) zevktir.

Aynı şekilde şair, (pek kullanılmadığı için) anlamı bilinmeyen veya çok kullanıldığı için artık sıradanlaşmış lafızları kullanmaktan da kaçınmalıdır. Çünkü bütün bunlar, sözü belâgat derecesinin altına düşürür. Yine herkes tarafından bilinen manaların ifade edilmesi de, sözü belâgat derecesinin altına düşürür. Çünkü bu durumda sanki hiçbir şey ifade edilmemiş gibi olur. Örneğin "ateş sıcaktır" veya "gökyüzü üzerimizdedir" gibi. Söylenen söz, hangi oranda, sanki bir şey ifade etmemiş olursa, o oranda belâgattan uzaklaşır.

Bu yüzden ilâhiyat ve peygamberlikler konusunda (yani genel olarak İslâmî konularda) söylenen şiirler, çoğunlukla kaliteli değildir. Bu alanda ancak, zorlukla ve az miktarda, çok büyük şairler maharet gösterebilir. Çünkü bu hususlar herkesin bildiği ve bu açıdan sıradan manalardır.

Bütün bunlardan sonra yine de şiir söylemek mümkün olmuyorsa, yılmadan tekrar başa dönüp devam etmek gerekir. Çünkü yetenek tıpkı meme gibidir. Sağıldıkça süt verir, ihmal edilip bırakılınca kurur.

Şiir sanatı ve bu sanatın nasıl öğrenileceği, İbn-i Reşîk'in "El-Umde" isimli kitabında kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Biz şiir hakkında hatırımızda kalanları söylemeye gayret ettik. Bütün boyutlarıyla bu konuda bilgi sahibi olmak isteyen kimse, söz konusu kitaba müracaat etmesi gerekir. Orada istediğini bulacaktır. Bizim burada söylediğimiz ise kısa bir özettir. Yardımcı olan Allah'tır.

Bazı kimseler, şiir sanatında uyulması gereken şartlarla ilgili kasideler yazmışlardır. Bunların en iyilerinden biri İbn-i Reşîk'in olduğunu sandığım şu kasidedir[212]:

Allah şiir sanatına lanet etsin ki, onda her türlü
Cahille karşılaşmamız(ın hikmeti de) nedir
Onlar garip (kapalı ve muğlak) ifadeleri
Dinleyicilere kolay ve açık gelenlere tercih ederler
İmkansız şeyleri doğru bir mana
Ve önemsiz bir sözü çok kıymetli görürler
İfadelerin ve sözün doğrusunu bilmezler
Ve cahillikleri yüzünden bilmediklerini de bilmezler
Onlar bizim dışımızdakiler tarafından kınanırlar
Ancak gerçek şu ki, bizim tarafımızdan mazur görülürler
Her ne kadar nitelikleri farklı olsa da

[212] Kaside İbn-i Reşîk'in değil, Benî Büveyh şairlerinden Nâşî Ebu Abbâs künyesiyle tanınan Ali bin Abdullah bin Vasîf'indir.

Şiir ancak nazımda[213] uyumlu olan sözdür
Her parçası diğeriyle uyumludur
Başı ve sonu(ndaki uygunluk), onu dimdik ayakta tutar
Ondaki her mana öyle bir üslûpta gelir ki,
Şayet öyle olmasaydı, öyle olması temenni edilirdi
Belâgatta öylesine ileri bir derecededir ki
Nerdeyse bakanlara güzelliğini gösterir
Onun lafızları sanki yüzler gibidir
Ve manalar da sanki yüzlerdeki gözler gibidir
O, istekler ve arzulara göredir
Münşid (şiir söyleyen) onun güzelliğiyle bezenir
Şiirle hür birini övdüğün zaman
Övgüyü uzun ve mübağalalı yapanların yolunu tut
Nesîb'i[214] kolay ve anlaşılır
Övgüyü de doğru ve açık tut
Kulağı tırmalayan lafızlardan kaçın
Bu lafızlar vezinli olsalar bile
Onu şiirle hicvedeceğin zaman
Anlamı gizli tutup saklayanların yolunu kına
Hicivde maksadı apaçık söylemeyi ilaç
Kinayeli söylemeyi ise gömülü bir dert say
Günün birinde, bir sabah vakti seni bırakıp
Uzaklara gideceklere ağlayacağın zaman
Kederlenmeden buna (ağlamaya) engel ol
Ve gözyaşlarını (irâdene) boyun eğdir
Birini azarlayacağın zaman, vaat ve tehdidi
Zorluk ve yumuşaklığı birlikte göster
Böylece azarladığın kişiyi, sakınan ve güvenli
İzzetli ve zelil olarak bırakmış olursun
Şiirin en kusursuzu, nazmı en iyi olanıdır
(İfadeleri ve anlamı) apaçık olmak şartıyla
Ve söylendiğinde, herkesi onu taklit etmeye heveslendiren
Ancak buna niyet edildiğinde herkesi aciz bırakandır

[213] Yani vezin ve kâfiyeli olan sözdür.

[214] Nesîb, şiirin baş tarafında sevgiliye duyulan aşktan, özlemden ve sevgilinin güzelliğinden bahsedilen kısımdır.

Yine bu konu da söylenmiş şiirlerden biri de Nâşi'nin şu kasîdesidir:

Şiir, başlangıçtaki eğriliklerden arındırdığın
Ve esas metni düzeltip sağlamlaştırdığın (sözdür)
Uzun açıklamalarla, ondaki çatlakları giderirsin
Özlü sözlerle gözlerindeki körlüğü açarsın
Başını ve sonunu (anlam bütünlüğü açısından) birleştirirsin
(Bir ırmak gibi) kaynağı ile aktığı yeri birbirine eklersin
Şiirle asil ve cömert birini övüp
Hakkı olan şükran borcunu ödemek istediğinde
Onun için sözlerin en harikasını ve sağlamını
(Sıfatların) en üstününü ve kıymetlisini seçersin
Böylece (şiir), ifadeleri bakımından belâgatlı
Parçalarının uyumu bakımından kolay olur
Şiirle bir diyar ve oranın sakinleri için ağlayacaksan
Mahzun kimselerinki gibi gözyaşları akıtacaksın
Bir şüpheyi kinaye ile söylemek istersen
Sözündeki açık ve gizli maksat farklı olsun
Böylece sözünü dinleyen kimse
Şüphe ve emin olma arasında bocalasın
Hatasından dolayı bir kardeşini azarladığında
Sertlik ve yumuşaklığı birbirine karıştır
Böylece onu (azarlamış olmakla birlikte)
Hüzün ve kederinden kurtarmış olursun
Baştan çıkarıcı cilvelerine tutulup
Aşık olduğun kimseye yöneldiğinde
Latif ve yumuşak sözlerle onu kendine bağla
O sözlerdeki gizem, onun gönlünü çelsin
Yaptığın bir hata için özür dilediğinde
Özrünü açıklık ve kapalılık arasında bir ifadeyle arzet
O zaman özrün, karşı taraftan
Beraat isteyen bir azara dönüşür

ELLİ ALTINCI FASIL

Şiir Ve Nesir Sanatlarının Mânâlarda Değil Lafızlarda Olduğu Hakkında

Bil ki, hem şiir ve hem de nesir olarak söz sanatı, manalarda değil lafızlardadır. Lafızlar asıl olup, manalar onlara tâbidir. Şiir ve nesirde meleke kazanmaya çalışan edip, bu melekeyi ancak Araplar tarafından söylenmiş şiir ve nesirleri ezberleyerek lafızlarda kazanmaya çalışır. Sonra ezberlediği metinler üzerinde çok fazla pratik yaparak Mudar dilindeki melekesini iyice sağlamlaştırmaya ve dilindeki acemlikten kurtulmaya çalışır. Çünkü yaşadığı nesilde konuşulan Arapça, başka dillerin etkisinde kalmış ve bozulmuş bir dildir. Bu yüzden söz konusu melekeyi elde etmek isteyen edip, ezberlediği metinler üzerinde yapacağı pratiklerle, sanki o metinlerin söylendiği dönemde yetişmiş ve dili onlardan öğrenmiş biri haline gelir.

Bunun sebebi, daha önce söylediğimiz gibi dilin, konuşmayla ilgili melekelerden biri oluşu ve diğer melekeler gibi tekrarlarla elde edilmesidir. Dil ve konuşmayla tekrar edilen şeyler ise lafızlardır. Manalar ise vicdanlardadır. Aynı şekilde manalar herkesin düşüncesinde mevcuttur ve bunların oluşturulması için ayrıca bir sanat öğrenme zahmetine katlanmaya gerek yoktur. İhtiyaç duyulan şey, bu manaları ifade edecek ve bu manaların kalıpları durumundaki sözlerin oluşturulması için gereken sanattır.

Nasıl ki, denizin suyu aynı olduğu halde, denizden bu suyu almak için kullanılan altın, gümüş, cam ve (topraktan yapılmış) testi gibi kaplar birbirinden farklıdır; ve yine nasıl ki, suyla dolu olan kapların kalitesinin birbirinden farklı olması içindeki sudan değil –çünkü su aynıdır- o kapların cinsinden kaynaklanır, işte aynı şekilde dilin kullanımdaki güzelliği ve belâgatı da, tatbik edildiği maksatlardan değil, sözün telif edilmesindeki (oluşturulmasındaki) kaliteden kaynaklanır. Çünkü manalar özü itibariyle aynıdır. Dildeki melekenin gereklerine göre, sözü nasıl telif edeceğini bilmeyen kişi, maksadını ifade etmeye çalıştığında, bunu başaramaz. Onun bu hali tıpkı kötürüm birinin ayağa kalkmak isteyip de, gücü yetmediği için bunu başaramaması gibidir. Allah size bilmediklerinizi öğretendir.

ELLİ YEDİNCİ FASIL

Dil Melekesinin Çok Ezberle Kazanılacağı ve Kalitesinin de Ezberlenen Metinlerin Kalitesine Bağlı Olacağı Hakkında

Arap dilini öğrenmek isteyen birinin, (şiir ve nesir şeklinde) çok fazla metin ezberlemek zorunda olduğunu yukarıda söylemiştik. İşte bu ezberlerden elde edilecek melekenin kalitesi, ezberlenen metinlerin kalitesine ve çokluğuna bağlı olacaktır.

Örneğin Habîb, Attâbî, İbn-i Mu'tez, İbn-i Hânî veya Şerif Radî gibi İslâm dönemi şairlerinin şiirlerini ya da İbn-i Mukaffa, Sehl bin Harun, İbn-i Zeyyât, Bedî veya Sâbii'nin risalelerini ezberleyenler, İbn-i Sehl veya İbn-i Nebîh gibi daha sonraki şairlerin şiirlerini ya da Beysânî veya İmâd İsfehânî gibilerin risalelerini ezberleyenlerden daha kaliteli ve belâgat seviyesi yüksek melekeye sahip olurlar. Çünkü ikinci gruptaki şair ve ediplerin derecesi, birinci gruptaki şair ve ediplerden daha düşüktür. Edebî zevke sahip basiretli biri, bu gerçeğin kolayca farkına varır.

Yine bu dili kullanmanın kalitesi de, ezberlenen veya duyulan metinlerin kalitesine bağlıdır. Bu ikisinden (yani metinlerin ezberlenmesi ve bunlar üzerinde pratik yapılmasından) sonra da, dildeki melekenin kalitesi ortaya çıkar. Ezberlenen metinlerin kalitesinin yüksek olması, onlardan elde edilecek melekenin kalitesinin de yüksek olmasını sağlar. Çünkü söz konusu meleke, o metinlerdeki modele göre gelişir ve o metinlerden beslenir.

Bunu sebebi şudur: Her ne kadar insan nefsi, yaratılış olarak tek bir cins ise de, idraklerinin kuvvetli veya zayıf oluşuna göre farklılık arz eder. Bu farklılığın sebebi ise, hariçten gelen (yani sonradan elde ettiği) ve kendisini şekillendiren idraklerin, melekelerin ve diğer hususların farklılığıdır. Nefis, sonradan elde ettiği bu özellikler ile varlığını tamamlar ve sureti de kuvveden fiiliyata çıkar.

Daha önce söylediğimiz gibi, nefis, sahip olduğu melekeleri tedrîcen kazanır. Örneğin şiir melekesi, şiirlerin ezberlenmesiyle; nesir melekesi, seci ve düz metinlerin ezberlenmesiyle; ilim melekesi, ilimleri tahsil etmek, ilmî görüşleri ve araştırmaları bilmekle;

fıkıh melekesi, fıkıh tahsil etmek, fıkhî meseleleri incelemek, birbiriyle karşılaştırmak ve fer'î meseleleri, temel meselelerden çıkarmakla; tasavvuf melekesi, ibadetle, zikirle ve güç yettiği kadar insanlardan uzaklaşıp yalnız kalmak suretiyle maddi algılardan soyutlanıp bâtinî ve ruhî algılamalara geçiş melekesini kazanmakla elde edilir. Nefis, bu melekelerin her biriyle, bir şekil ve özellik kazanır. Bu melekeler hangi örnekler üzerine gelişmişlerse, örneklerin kaliteli veya kalitesiz oluşuna göre, melekeler de kaliteli veya kalitesiz olurlar.

Yüksek derecedeki belâgat melekesi, belâgat açısından kaliteli metinlerin ezberlenmesiyle elde edilir. Bu yüzden fakihlerin ve diğer alimlerin belâgattaki seviyeleri yetersizdir. Bunun tek sebebi, onların belâgat üslûplarının dışında ve belâgat derecesinin altında olan, ilmî kuralları ve fıkhî ibareleri ezberlemiş olmaları ve zihinlerini bu tür metinlerle doldurmalarıdır. Çünkü bu tür ilmî kuralları ifade eden ibareler, belâgat açısından bir değer taşımazlar.

İşte zihin bu nitelikteki metinlerin ezberleriyle meşgul edilir ve nefis buna göre şekillenirse, bundan ortaya çıkacak meleke, (belâgat açısından) son derece yetersiz ve böyle bir melekeden kaynaklanan ibareler de Arapların kullandığı üslûplardan uzak olur. İşte bu yüzden, Arapların belâgat değeri yüksek metinlerini değil de, bu tür ilmî kuralları ezberlemiş olan nahivcilerin, kelamcıların ve diğer alimlerin şiirlerinin, belâgattan ve Arapların kullandığı üslûplardan uzak olduğunu görüyoruz.

Merînîler devletinin mühür kâtibi olan, değerli dostumuz Ebû Kasım bin Rıdvân bana şöyle dedi: Bir gün Sultan Ebû Hasan'ın kâtibi olan dostumuz Ebû Abbas bin Şuayb'la görüşüyordum. Ebû Abbas dil konusunda uzman biriydi. Ona, kime ait olduğunu söylemeden, İbn-i Nahvî'nin bir kasîdesinin ilk beytini okudum. Beyit şudur:

Harâbelerin önünde durduğum zaman
Yenileri ile eskisinin arasındaki fark nedir bilemedim

Ebû Abbas beyti duyar duymaz şöyle dedi: Bu bir fakihin şiiridir. Dedim ki: Bunu nereden anladın? Dedi ki: "Fark nedir" ifadesinden. Çünkü bu, Arapların üslûbunda olmayan, fakihlerin kullandığı bir ifadedir. Dedim ki: Bravo, çok güzel. Gerçekten de bu kaside, (bir fakih olan) İbn-i Nahvî'ye aittir.

Kâtipler ve şairler ise bunlar gibi değildir. Çünkü onlar, belâgat değeri yüksek ve en iyi üslûplara sahip metinleri seçip ezberlerler.

Bir gün Endülüs'teki Ahmar oğulları devletinin vezirlerinden dostumuz Ebû Abdullah bin Hatîb ile görüşüyordum. Ebû Abdullah şiir ve yazıda bir numaraydı. Ona dedim ki: "Şiiri çok iyi bilmeme ve Kur'an'dan, hadisten ve (belâgatlı) Arap sözlerinden pek çok metin ezberlemiş olmama rağmen, ne zaman şiir söylemek istesem, bu bana çok zor geliyor. Ezberlediklerim az bile olsa, öyle sanıyorum ki bunun tek sebebi -Allah en iyisini bilir- (ezberlerimin azlığı değil), çok fazla ilmî şiir (yani şiir şeklinde yazılmış ilmî metinler) ve kurallar ezberlemiş olmamdır. Ben Şâtıbî'nin kıraat (okuma) ve yazı hakkındaki büyük ve küçük iki kasidesini çok iyi şekilde ezberledim. İbn-i Hâcib'in fıkıh ve fıkıh usulü konularındaki iki kitabını, Havancî'nin mantıkla ilgili Cümel'ini ve Kitâbu't-Teshîl'in bir bölümünü unutmamak için defalarca okuyup tekrarladım. Yine ilim meclisle-

rinde öğretimle ilgili pek çok kural dinleyip ezberledim. Sonuçta zihnim bunlarla dolup taştı. Bunlar ise Kur'an, sünnet ve belâgatlı Arap sözlerinin ezberiyle kazandığım melekeyi bozdu ve yeteneğimin gelişmesine engel oldu." Ebû Abdullah bir müddet şaşırmış ve hayran bir şekilde yüzüme baktı ve şöyle dedi: "Bu değerlendirmeyi ancak senin gibi biri yapabilir."

Bu fasılda söylediklerimiz, bir başka hakikati daha ortaya çıkarmış oluyor. Bu hakikat, İslâm dönemindeki Arapların, hem şiirde ve hem de nesirde, cahiliye dönemindeki Araplardan daha üstün bir belâgata ve edebî zevke sahip oluşlarıdır. Evet, Hassân bin Sâbit, Ömer bin Ebû Rebîa, Hutay'e, Cerîr, Ferezdak, Nusayyib, Gaylân Zü'r-Rumme, Ahvas ve Beşşâr'ın şiirleri ve yine Emevî devletindeki ve Abbasî devletinin ilk dönemlerindeki kâtiplerin hitâbeleri, risaleleri ve resmî yazışmaları incelendiğinde, belâgat açısından Nâbiga, Antara, İbn-i Kulsûm, Züheyr, Alkame bin Abde ve Tarafa bin Abd gibi cahiliye şairlerinin şiirlerinden ve nesirlerinden daha yüksek bir dereceye sahip oldukları görülecektir. Belâgatta mahir olan biri için, bozulmamış bir meleke ve doğru bir edebî zevk, bu gerçeğin iki tanığıdır.

Bunun sebebi şudur: İslâm'ı idrak eden şairler ve edipler, insanların bir benzerini getirmekten aciz oldukları ve belâgat derecesi çok yüksek olan Kur'an'ı ve hadisleri dinleme fırsatı bulmuşlardır. Kur'an ve hadisler bu insanların kâlplerine (zihinlerine) girmiş, nefisleri bunlardaki üslûplara göre gelişmiş ve böylece onların belâgattaki melekeleri, bu sözleri duymamış ve nefisleri onlardaki üslûplara göre gelişmemiş olan cahiliye dönemindeki insanların melekelerinden daha yüksek derecelere ulaşmıştır. Sonuçta onların şiirleri ve nesirleri, çok üstün derecedeki sözlerden yaralandıkları için, cahiliye dönemi şiirleri ve nesirlerinden, (belâgat ve üslûp açısından) çok daha berrak, parlak ve sağlam olmuştur. Eğer edebî zevk sahibi ve belâgatı bilen biriysen, söz konusu şiirleri ve nesirleri incelediğinde, sahip olduğun zevk bu gerçeğe tanıklık edecektir.

Bir gün Gırnâta kadısı olan üstadımız Şerîf Ebû Kasım'a şu soruyu sordum: "Belâgat açısından İslâm'dan sonraki Arapların, cahiliye dönemindeki Araplardan daha üstün bir dereceye sahip olmalarının sebebi nedir?" Şerîf Ebû Kasım, belâgat sanatının piriydi. O bu sanatı, Sebte'de, Şelûbîn'in yetiştirdiği üstadlardan öğrenmiş ve dil ilminde çok engin bir birikime sahip olmuştu. Onun zevki, sorduğum soruyu reddetmiyordu. Uzun bir müddet sessiz kaldıktan sonra şöyle dedi: "Vallahi, bilmiyorum." Ona dedim ki: "Size bu konuda aklıma gelen bir düşünceyi arz edeyim. Belki bu, onun sebebidir." Sonra ona yukarıda yazdıklarımı söyledim. Şaşırmış ve hayran bir şekilde sustu. Sonra dedi ki: "Ey fakih (yani ince ve derin anlayışlı kişi)! Bu altın harflerle yazılacak bir sözdür." Üstad bundan sonra bana hep saygı göstermiş, söylediklerime kulak vermiş ve ilimlerde üstün bir dereceye sahip olduğuma tanıklık etmiştir. Allah insanı yaratmış ve ona beyânı öğretmiştir.

ELLİ SEKİZİNCİ FASIL

Tabiî (Sanatlarla Süslenmemiş) Söz, Masnû (Sanatlarla Süslenmiş) Söz ve Masnû Sözün Nasıl İyi Veya Kusurlu Olduğu Hakkında

Bil ki, tâbir ve hitap demek olan konuşmanın özü ve ruhu, manaları ifade etmesindedir. Eğer bu ruh terk edilecek olursa, o zaman sanki kendisinde hayat olmayan ölü bir toprak haline gelir. İfadenin en mükemmel derecesi, belâgat alimlerinin tarif ettikleri şekliyle belâgattır. Onlar belâgatı şu şekilde tarif ederler: "Sözün, halin gereklerine uygun olmasıdır."

İşte sözün (cümlelerin), halin gereklerine uygun olmasını sağlayan (dil ve üslûpla ilgili) şartları ve hükümleri bilmek, belâgat ilmini oluşturur. Söz konusu bu şartlar ve hükümler, Arapların sözlerinden çıkartılıp derlenmiş ve âdetâ bu işin temel kuralları haline gelmiştir. Cümlelerin amacı, Arapçanın bilinen bütün kuralları ve şartları çerçevesinde, bir şeyi, başka bir şeye isnâd etmektir. (Yani bir durumu veya eylemi başka bir şeye nispet etmektir). Cümle kuruluşlarında görülen takdîm-tehir, ma'rife-nekire[215], idmâr (cümlede kelimeyi açık olarak zikretmeme)-izhâr (açık olarak zikretme), takyît (ifade edilen hükmü sınırlandırma)-ıtlâk (sınırlandırmama) ve diğer hususlar, isnâdın dışında kalan ve hitap etme anında muhatapları kuşatan hükümleri ve şartları ifade eder.

Belâgatın, bu hükümleri ve şartları inceleyen dalı "meânî ilmi" olarak isimlendirilir. Dolayısıyla Arapçanın (yani nahiv ilminin) kuralları, meânî ilminin kuralları içinde yer alır. Çünkü bu kuralların, isnâdı ifade etmeleri, o isnâdı kuşatan hallerin ifade edilmesinin bir parçasını oluşturur. Eğer cümlelerin, halin gereklerini ifade etmeleri eksik kalırsa, bu durum i'râb kurallarında veya meânî kurallarında bir bozukluk oluşturur ve sonuçta, cümle (söz), halin gereklerine uygun olarak ifade edilmemiş olur. Böyle bir cümlenin hakkı ise, tıpkı ölü toprakların terk edildiği gibi terk edilmektir.

Sonra cümlenin halin gereklerine göre ifade edilmesini, çeşitli manalara işaret edecek şekilde, cümlelerin (bir manadan diğerine) intikal ettirilmesindeki maharet takip

---

[215] Kırk yedinci fasılda bu terimler açıklanmıştır.

eder. Çünkü cümle, belli bir manaya işaret eder ve zihin, (bir önceki cümlede ifade edilen) mananın, zaruri sonucuna veya benzerine geçer. Bu durumda mecâz (sanatı) kullanılmış olur. Mecâz ise, daha önce bahsedildiği gibi, istiâre veya kinaye şeklinde olur. Bu nitelikteki bir geçiş ile düşünce, tıpkı (manaları, halin gereklerine göre) ifade etmedeki gibi, hatta daha güçlü bir lezzet duyar. Çünkü bu durumların hepsinde delilden, medlûl'ü (yani delillerin işaret ettiği şeyleri) elde etmiş olur. Bilindiği gibi, bir şeyi elde etmek, lezzetin sebeplerinden biridir.

Bu geçişlerin de şartları ve hükümleri vardır. Belâgatçılar bunları da ayrı bir branş haline getirmişler ve "beyân ilmi" olarak isimlendirmişlerdir. Beyân ilmi, meâni ilmiyle kardeş gibidir ve halin gereklerini ifade eder. Çünkü ilmindeki hükümler ve şartlar cümlelerin manalarıyla ilgilidir. Meânî ilminin kuralları ise, delâlet bakımından bizzat cümlelerin halleriyle ilgilidir. Bilindiği gibi, lafızlar ve manalar birbirini gerektirir ve birbirine komşudur. O halde meânî ilmi ve beyân ilmi, belâgatın bir parçasıdır ve ifadenin mükemmelliği, bu ikisinin şartlarının ve hükümlerinin yerine getirilmesiyle sağlanır.

Belâgatlı konuşanlara göre, belâgattan mahrum olan bir ifade, hayvanların çıkardıkları seslerden farksızdır ve en uygunu, böyle bir ifadenin Arapça kabul edilmemesidir. Çünkü Arapça ifade, halin gereklerine uyan ifadedir. Bu anlamdaki belâgat, Arapça konuşmanın temeli, tabiatı ve ruhudur.

Sonra bil ki, belâgatçıların "tabii konuşma" ile kastettikleri, anlatılmak isteneni tam olarak ifade etme noktasında, tabiatı mükemmelliğe ulaşmış (yani belâgata uygun olan) sözdür. Çünkü konuşma ve hitap (ancak) budur. Yoksa bundan kasıt, sadece ses çıkarmak (belâgattan mahrum bir şekilde konuşmak) değildir. Bilakis konuşan kimse, "tabii konuşma" ile, muhatabına zihnindekileri tam olarak ifade etmek ister.

Sonra bu nitelikteki, yani (halin gereklerine uygun olan ve) istediğini tam olarak ifade eden belâgatlı söz, daha da güzelleşmesi için (bedî ilminin konusu olan) bir takım sanatlarla süslenir. Sözü secili söylemek, (anlamları) ahenkli kısımlara ayırmak, lafızları iki anlama gelecek şekilde kullanmak, ancak yakın anlamı değil uzak anlamı kastederek tevriye yapmak, zıt anlamlar ve kelimeler arasında cinas yapmak gibi. Evet bütün bunlar, anlamın tam olarak ifade edilmesin sonraki hususlar olup, sözü parlatıp süsler ve kulağa hoş gelmesini sağlar.

Bu sanat Kur'an'ın bir çok yerinde mevcuttur: "(Karanlığıyla) örtüp bürüdüğü zaman geceye, açılıp ağardığı zaman gündüze yemin olsun." (Leyl Sûresi, 1-2). Yine şu ayetlerde, ahenkli taksim yapılmıştır: "Kim (Allah için) verir ve (günahlardan) korunursa ve en güzeli (İslâm'ı) tasdik ederse, biz de onu en kolaya (en kolay akıbete) hazırlarız. Kim de cimrilik edip vermezse, kendini (Allah'a) muhtaç görmezse ve en güzeli yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız." (Leyl Sûresi, 5-10). Bir başka örnek şu ayettir: "Onlar iyi iş yaptıklarını sanırlar" (Kehf Sûresi, 104). (Bu ayette "yaptıklarını" (Yuhsinûne) ve "sanırlar" (yahsebûne) kelimeleri arasında uyum vardır). Kur'an'da bunun örnekleri çoktur.

Ancak bu tür süslemelerden ve güzelleştirmelerden önce, (halin gereklerine göre) mananın tam olarak ifade edilmiş olması gerekir. Bu sanatların cahiliye dönemindeki sözlerde de mevcut olduğu görülür. Ancak bunlar bizzat hedeflendikleri için değil, tesa-

düfen vardır. Züheyr'in, şiirlerinde bu sanatları bilerek kullandığı söyleniyor.

İslâm'dan sonrakiler ise bu sanatları, hem bizzat hedefleyerek, hem de tesadüfen kullanmışlar ve bu konuda çok ilginç örnekler vermişlerdir. Bu sanatları sağlam bir şekilde ilk kullananlar, Habîb bin Evs, Buhturî ve Müslim bin Velid'tir. Son derece düşkün oldukları bu sanatlarda çok ilginç örnekler vermişlerdir. Bu sanatlara ilk yönelenlerin Beşşâr bin Bürd ve İbn-i Hirme olduğu da söyleniyor. Bu iki şahıs, Arap dilinde, (dil kuralları açısından) şiirlerinin delil olarak kullanıldığı son kişilerdir. Sonra bu hususta onları Amr bin Kulsûm, Attâbî, Mansûr Nümeyrî, Müslim bin Velîd ve Ebû Nüvâs takip etmiştir. Habîb bin Evs ve Buhturî ise bunların izinden yürümüştür. Sonra İbn-i Mu'tez geldi ve bu sanata son noktayı koydu (yani onları en mükemmel şekline ulaştırdı).

Şimdi sanatlardan soyutlanmış olan tabii söze Kays bin Zerîh'in şu beytini örnek verelim:

Yalnız olduğumda belki de kendime senden
Bahsederim diye evlerin arasından çıkıyorum

Sanatlardan soyutlanmış olan bu beyitteki, sağlam ve düzenli söz örgüsüne dikkat et. Eğer bu sağlamlığın üzerine bir de sanatlar ilave edilmiş olsaydı, onu daha da güzelleştirirdi.

Masnû sözlerin örnekleri ise, Beşşâr'dan ve Habîb'ten itibaren çoktur. Sonra İbn-i Mu'tez gelip, bu sanata son noktayı koymuştur. Daha sonra gelenler ise bu meydanda onları takip edip, onların izinden yürümüştür. Sonra bedî sanatlarının çeşitleri çoğalmış ve bu sanatlarla ilgilenenler, onları isimlendirmede farklı terimler kullanmışlardır. Bu kimselerden pek çoğu, bedî sanatlarını, ifadeye bir etkisinin olmadığını ve sadece sözü süsleyip güzelleştirdiğini kabul etmekle birlikte, belâgat ilmi içinde ele almışlardır. Eskiler ise bedî sanatlarını, belâgat ilminin dışında görürler. Onlara göre bunlar konusu olmayan edebî sanatlardır. İbn-i Reşîk'in "El-Umde" isimli kitabında dile getirdiği görüş budur. Endülüslü edipler de bu görüştedir.

Bedî sanatlarıyla meşgul olanlar, bunların kullanılması için bazı şartlar zikretmişlerdir. Bunlardan biri, bu sanatları kullanmak için zorlamalara girişmemek ve bunlara (şiirin veya edebî metnin amacı haline gelecek derecede) çok fazla önem vermemektir. Ancak bunlar kendiliğinden olursa, buna söylenecek bir söz yoktur. Çünkü işin içinde zorlama olmazsa, söz, kusur ve eksikliklerden uzak olur. Aksi takdirde, yani bu sanatları kullanmak için zorlamaya gidilirse, sözün esas terkîbi göz ardı edilir, böylece ifade temelinden bozulur ve belâgat da baştan kaybolup gider. Bu durumda geriye sadece söz konusu süslemeler kalır.

Çağımızdaki ediplerin içinde bulunduğu genel durum budur. Belâgatta zevk sahibi olanlar ise, onların bu sanatlara bu kadar önem vermeleriyle alay ediyorlar ve bu durumu, ellerinden başka bir şeyin gelmemesine bağlıyorlar. Dilde mahir ve tabii zevk sahibi kimselerden biri olan üstadımız Ebû Berekât El-Belfîkî'nin şöyle dediğini duydum: "Nefsimin bana hoş gösterdiği en büyük arzulardan biri, şiirinde veya nesrinde bedî sanatlarını kullananların günün birinde en şiddetli cezaya çarptırılmalarına şahit olmak-

tır." O, bu sözleriyle öğrencilerini bu sanatlara yönelmekten, (şiir ve nesirlerinde) zorlama yoluyla bunları kullanmaktan ve belâgatı bir kenara bırakmalarından sakındırıyordu.

Bir diğer şart, bu sanatları az kullanmaktır. Bunları bir kasidenin iki veya üç beytinde kullanmak, şiiri güzelleştirip süslemek için yeter. Çok fazla kullanmak bir kusurdur. İbn-i Reşîk ve diğerleri bu görüştedir.

Kendi zamanında Endülüs'te Arap dilinin revaçta olmasını sağlayan üstadımız Ebû Kasım Şerif Sebtî şöyle derdi: "Şair veya kâtibin, bedî sanatlarını çok kullanması, (şiirini veya nesrini) çirkinleştirir. Çünkü bu sanatlar sözün süsüdür ve tıpkı yüzdeki ben gibidir. Bir veya iki tanesi güzelleştirir, ancak çok olması çirkinleştirir."

Hem cahiliye, hem de İslâm döneminde, başlangıçta nesir de şiirdeki ölçülere göreydi ve serbestti. Cümleleri arasında dengeye ve eşitliğe dikkat edilir ve bu denge fasılalara işaret ederdi. Seci yapma zorunluluğu duyulmaz ve sanatlara da önem verilmezdi. Tâ ki Büveyh oğulları devletinin kâtibi İbrahim bin Hilâl Sâbî çıkıncaya kadar. O nesirde sanatlara ve kâfiyeye yönelmiş ve bu konuda çok ilginç örnekler ortaya koymuştur. İnsanlar resmî yazışmalarda böyle bir üslûp kullandığı için onu kınamışlardır. Onu böyle bir üslûp kullanmaya sevk eden tek sebep, hizmetinde olduğu hükümdarların hem Arapçaya, hem de belâgat piyasasını canlandıran hilâfet hamlelerinden uzak olmalarıydı.

İbrahim bin Hilâl'den sonraki kâtipler arasında, nesirde bedî sanatlarını kullanmak yaygınlaştı, serbest yazı unutuldu ve resmî yazışmalar, dostlar arasındaki yazışmalar ve belâgatlı Arapça, sokak diline benzeyip sıradanlaştı. Böylece meralar, verimsiz arazilere karışmış oldu. (Yani Arapça sığlaşıp verimsizleşti). Bütün bunlar gösteriyor ki, zorlama sanatlar ile süslenmiş sözler, tabii sözlerin gerisinde kalıyor. Çünkü o sözlerde, dil zevkinde belirleyici faktör olan belâgat önem verilmiyor. Allah sizi yarattı ve bilmediklerinizi öğretti.

ELLİ DOKUZUNCU FASIL

Makam ve Mevkî Sahiplerin Şiirle Meşgûl Olmaya Tenezzül Etmeyecekleri Hakkına

Bil ki şiir, Arapların arşivi konumundaydı. İlimleri, haberleri (tarihleri) ve hikmetli sözleri hep şiirlerdeydi. Arapların reisleri bu konuda birbirleriyle rekabet ederler ve Ukaz panayırında, bu işin otoritelerinin önünde durup şiirlerini okurlardı. Hatta iş, şiirlerin, hac mekanları olan ve ataları Hz. İbrahim tarafından bina edilen Kâbe duvarlarına asılması yarışına girmelerine kadar varmıştı. Nitekim İmriu'l-Kays bin Hucr, Nâbiga Zübyânî, Züher bin Ebû Sülmâ, Antara bin Şeddâd, Tarafa bin Abd, Alkame bin Abde ve A'şâ, "muallakatu's-seb'a" (yedi asılan) ismi verilen kasîdelerini Kâbe duvarına asmışlardır. Sadece Mudar içinde, kabilesi, asabiyeti ve konumu ile buna güç yetirebilenler kasîdelerini Kâbe'nin duvarına asabiliyorlardı. Bu kasîdelerin "muallaka" (asılan/askıda olan şey) olarak isimlendirilmelerin sebebi budur (yani Kâbe duvarına asılmalarıdır).

Sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde Araplar bu işlerle ilgilenmediler. Çünkü bir taraftan din, peygamberlik ve vahiy meseleleriyle meşgul oldular, diğer taraftan da Kur'an'ın üslûbu ve nazmı (söz örgüsü) karşısında dehşete düştükleri için, hem şiir ve hem de nesir konusunda bir müddet sessiz kalıp sustular. Sonra buna alıştılar, her şey yerli yerine oturdu ve istikrar kazandı. Şiirin haram kılınması veya yasaklanması hakkında vahiy gelmediği gibi, Hz. Peygamber de şiir dinlemiş ve şairleri mükâfatlandırmıştı. Bu yüzden Araplar şiir konusunda tekrar eski alışkanlıklarına döndüler.

O dönemde Kureyş'in ileri gelenlerinden Ömer bin Ebû Rebîa, şiir ve belâgatta çok ileri ve yüksek bir dereceye sahipti. Çoğu zaman şiirlerini Abdullah bin Abbas'a arz eder, o da beğenerek dinlerdi. Sonra (Emevîlerden itibaren) hükümdarlık dönemi geldi ve Araplar şiirleriyle onlara yaklaşıp onları övmeye başladılar. Devletin başındaki halifeler de, şiirlerinin güzelliğine ve kabileleri arasındaki konumlarına göre bunlara en büyük mükâfatları vermişlerdir. Ayrıca o şiirlerden haberleri, olayları ve dilin en güzel örneklerini öğrendikleri için, onları dinlemeye de çok düşkünlük göstermişlerdir. Araplar çocuklarından bu şiirleri ezberlemelerini istiyorlardı.

Emevîler dönemi boyunca ve Abbasîlerin başlangıcında durum bu hal üzere devam etmiştir. "El-Ikdu'l-Ferîd" kitabı müellifinin naklettiği, şiir ve şairler üzerine Harun Reşîd'in Esmaî ile yaptığı sohbetlere dikkat edildiğinde, Harun Reşîd'in şiir konusunda sağlam ve derin bir birikime sahip olduğu, şiire önem verdiği, sözün iyisini ve kötüsünü bildiğini ve ezberinde çok fazla şiir bulunduğunu anlar.

Daha sonra dilleri bozulmuş olan, (doğru) Arapçayı bir sanat olarak sonradan öğrenen bir nesil geldi ve bunlar şiirleriyle Arap olmayan emirleri övmeye yöneldiler. Bu emirlerin ana dili Arapça olmadığı için, söz konusu şairlerin tek amacı onlardan alacakları mükâfatlar olmuştur. Bunun dışında (edebî açıdan güzel eserler vermek gibi) hiçbir amaçları olmamıştır. Habîb, Buhturî, Mütenebbî, İbn-i Hânî ve onlardan sonrakiler böyle yapmışlardır. İşte böylece öncekilerin şiirden bekledikleri faydalar ortadan kalkmış ve genel olarak şiirin tek amacı, bahşiş istemek olmuştur. Bu yüzden sonraki dönemlerde makam ve mevki sahipleri şiirden yüz çevirmiştir. Hatta reis konumundakilerin ve büyük makam sahiplerinin şiire yönelmeleri, ayıp ve kötü bir şey kabul edilmiştir. Allah geceyi ve gündüzü değiştirip çevirendir.

ALTMIŞINCI FASIL

Çağımızdaki (Bedevî) Arapların ve Şehirlilerin Şiirleri Hakkında

Bil ki şiir Arap diline özgü olmayıp, hem Arapçada hem de diğer dillerde vardır. Farslarda ve Yunanlılarda şairler vardı. Nitekim Aristo "Mantık" kitabında şair Homeros'tan bahsetmiş ve onu övmüştür. Yine eskiden Himyer'de şairler vardı.

Arapların acemlerle iç içe girip dillerin birbirine karışmasından sonra, i'râb (gramer) kuralları derlenip kayıt altına alınmış olan Mudar dili bozuldu. Böylece konuştukları dil önceki Arapların dilinden farklı olan bir Arap nesli yetişti. Evet, sonrakilerin dili i'râb noktasında öncekilerden tamamen farklı olduğu gibi, çoğu kelimelerin anlamları ve yapıları açısından da farklıydı. Aynı şekilde şehirlerde de i'râb, kelimelerin anlamları ve çekilişleri açısından Mudar dilinden farklı bir dil gelişti. Bu dil, çağımızdaki (bedevî) Arapların dilinden de farklıdır. Yine doğu, batı ve Endülüs şehirlerinin dili de birbirine uymaz.

Şiir tabii olarak bütün dillerde bulunduğu ve yine harekeli-harekesiz harflerin sayısı bakımından, tek bir nispet üzere bulunan ölçü ve ahenk (vezinler) de insan tabiatında mevcut olduğu için, bir dilin, yani Mudar dilinin kaybolmasıyla (bozulmasıyla) şiirin de ortadan kalkmayacağı doğaldır. Aksine acemleşen (dilleri bozulan), her nesildeki ve her dildeki (lehçedeki) Araplar, şiire yönelmişler ve dillerinin imkanları ölçüsünde şiir söylemişlerdir.

Çağımızdaki acemleşen Araplar, eskilerin kullandığı aruz ölçülerinin tamamıyla ve nesîb, övgü, mersiye, hiciv gibi şiir türlerinin hepsiyle uzun kasîdeler söylemekte, bir konudan diğerine geçmek için girişler yapmakta (yani klasik şiir tekniklerini uygulamakta), bazen de daha şiirin başında doğrudan konuya girmektedirler. Şairler çoğunlukla kasîdelerine kendi isimlerini zikrederek başlamakta, sonra da sevgiliye olan özlemlerinden ve sevgilinin güzelliğinden bahsetmektedirler.

Mağrib şehirlerindeki Araplar, bu türdeki şiirleri, Arap şiirlerinin meşhur râvisi

Esmaî'ye nispetle "esmaiyât" olarak isimlendirirler. Doğudakiler ise "bedevî", "havrânî" ve "kaysî" olarak isimlendirirler. Bazen bu şiirleri, mûsikî metodlarına göre olmayan, basit melodilerle söyledikleri de olur. Sonra bunları şarkı şeklinde de söylerler ve bunların şarkı şeklinde söylenmesini -çağımıza kadar bedevî Arapların yerleşip mekan edindikleri yerlerden biri olan, Irak ve Şam'ın sınır bölgelerindeki Havrân'a nispetle- "havrânî" olarak isimlendirirler.

Sonraki Araplar arasında yaygın olarak kullanılan bir şiir türü daha vardır. Bu türde şiir dörtlü dizeler halinde söylenir. Dördüncü dizenin kâfiyesi, ilk üç dizeninkinden farklıdır. Ancak kasîde boyunca her dörtlüğün son dizesinin kâfiyesi aynıdır. Bu tür, müvellidûn (Arap ve acemlerin karışımından gelen nesil) tarafından çıkartılan murabba (dörtlü) ve muhammes (beşli) türlere benziyor.

Söz konusu Araplar bu şiir türünde üstün bir belâgat seviyesine sahiptir. İçlerinde çok büyük şairler vardır. Çağımızda ilimlerle, özellikle de dil ilmiyle meşgul olanların çoğu, bu şiirleri benimsemeyip reddederler ve onları dudaklarını eğip bükerek (yani alaylı bir şekilde) okurlar. Bu şiirlerden hoşlanmamalarının, onların kötü ve i'râb kurallarından yoksun oluşundan kaynaklandığına inanırlar. Ancak bunun tek sebebi dilde (yani dil ilminde değil, dil kendisinde) meleke sahibi olmayışlarıdır. Eğer bu konuda meleke sahibi olsalar, bozulmamış olmak şartıyla, dildeki tabiatları ve zevkleri, bu şiirlerin belâgatlı olduklarına tanıklık ederdi.

Bu şiirlerin i'râb kurallarından yoksun oluşuna gelince, i'râbın belâgatla bir ilgisi yoktur. Çünkü belâgat, sözün, ifade edilmek istenen manaya ve halin gereklerine tam olarak uygun olmasıdır. Yoksa (belâgat açısından) fâilin merfû, mef'ûlün de mansûb olması veya tersi olması arasında bir fark yoktur. Çünkü çağımızdaki dilde olduğu gibi, bu hususlara başka karinelerle de işaret edilir. Gerçekte bir hususa, o dili konuşanların (teâmül olarak) üzerinde anlaştıkları şekilde işaret edilir. Eğer bir dilde, (fâil, mef'ûl gibi) her hangi bir hususa ne şekilde işaret edileceği biliniyorsa, artık bu hususa o şekilde işaret etmek (yanlış olarak nitelenemeyecek) doğru bir kullanım olur. Eğer bu şekilde işaret etmek, ifade edilmek istenen manaya ve halin gereklerine de uygunsa, bu kullanım belâgat açısından da doğru olur. Artık bu hususta nahivcilerin söyledikleri kurallara itibar edilmez.

İşte söz konusu şiirlerde, kelimelerin son harflerindeki i'râb harekelerinin dışında, şiirdeki bütün üslûplar ve sanatlar mevcuttur. Kelimelerin son harfleri ise genelde harekesizdir. Fâlin mef'ûlden, mübtede'nin haberden ayrılması ise, i'râb harekeleriyle değil, sözdeki karinelerle olur.

Bu şiirlerden biri Şerîf bin Hâşim'e ait aşağıdaki kasîdedir. Şerîf burada, Serhân'ın kızı Câziye'nin kabilesiyle birlikte Mağrib'e göç edişini hatırlayıp ağlıyor.

Hâşim bin Şerîf der ki, kalbim
Derin iç çekmelerden usanmıştır ve şikayetçidir
(Sevgiliden kalan) işaretleri nerede görse yerinden sökülür
Bedevî gencinin, o zor (ve acı) haberi kıvranarak söyleyişini

Ruhun, bir sabah ansızın gelen bu haberden çektiği acı nedir
Allah, onu buna zorlayanı ve bundan haberi olanı helak etsin
O, parlak bir Hint hançeriyle, kalbi parça parça
Yerinden sökülen birinin çektiği acıyı çekiyor
Onun hali, sanki bir yıkayıcının eline düşen
Ve dikenli bir ağaçtan yapılan kementle çekilen kuzu gibiydi
İki ayağına ve başına vurulmuş kementle çekiştiriliyordu
Göz, onun bu haline yaşlarını boşalttı
Tıpkı bir merdânenin dönerek boşalttığı sular gibi
Ve yağmur yüklü bulutlar, (kuruyacağından korkarak)
Yetişip yağmurlarını onun kaynağını boşalttılar
Safâ tarafındaki Kay'ân'dan pınarlar (gibi yağmur) boşaldı
Ve şimşekler bütün yoğunluk ve şiddetiyle çaktılar

Bu şarkı, esirlerin alınacağı bir savaş çağrısıdır ki
Bağdat'ın fakirlerini bile harekete geçirdi
Tellâl sefer için nidâ ettiğinde, develer hazırlandı
Ödünç deve alan da, ödünç aldığı deveye bindi
Diyâb bin Gâfir de siyah atını hazırladı

Hasan bin Serhân onlara dedi ki: Batıya gidin
Onları koruyan bensem, onları sulak bir yere götürün
Ve atını ayaklarıyla teperek gitti
Yeminlerini bozmakta bir sakınca görmediler
Zeyyân bin Âbis, bana ihanet etti
Oysa dostum ve arkadaşım olduğunu iddia etmişti
Ve ben ona kalkanımı çevirmemiştim (düşmanlık etmemiştim)
Yanındakileri şöyle diyerek kandırdı: İbn-i Hişâm'ın yurdu
Hiçbir faydası olmayan sıcak ve susuz bir yerdir

Artık Bağdat'ın kapısı ve toprağı bana haramdır
Oraya ne gireceğim ne de döneceğim
Ruhum İbn-i Hişâm'ın yurdundan ayrıldı
Oranın güneşinden ve sıcaklığından

Aşağıdaki kasîde de bu tür şiirlerdendir. Su'dâ isimli kadan şair bu kasîdede, Afrika ve Zâb topraklarında kendileriyle savaş içinde olan Zenâte emiri Ebû Sa'dî Yefrenî'yi, mersiye üslûbuyla alaya alıyor:

Ey Zenâta halifesinin kabrini soran!
Oranın vasfını benden al, yolunu kaybetme
Onu Rân vadisinin yükseklerinde göreceksin
Üzerine bina edilmiş büyük bir anıt vardır
Onu, temiz bir bölgenin uzağındaki çukurda görüyorum
Doğusunda vadi var, sazlık onun işaretidir

Ah! Zenâta halifesinin ölümüne yüreğim nasıl yanmakta
O, soylu ataların neslinden gelen bir evlattır
Savaşçı bir yiğit olan Diyâb bin Gânim tarafından öldürüldü
Yaralarından su tulumlarından akan su gibi kan akıyordu
Ey yolcu! Zenâte halifesi öldü
Şimdi devenin seni götürdüğü yere git
Biz seni otuz kere kovup uzaklaştırdık
Bir günde on altı kere kovulmak sana azdır

Aşağıdaki şiir de Şerîf bin Hişâm'ın diliyle söylenmiştir. Şerîf bu şiirde, Mâzî bin Mukreb ile aralarında geçen serzenişleri zikrediyor:

Yiğit Mâzî bin Mukreb bana dedi ki
Ey Şükri! Biz senden hoşnut değiliz
Ey Şükri! Bizden uzaklaştın, aramızda sevgi kalmadı
Nakışlı elbiseler giyen Araplara yaklaştın
Biz kaderimize boyun eğerek, sabah vakti yola çıkıyoruz
Kurtuluş için Bisker'den Necd'e gidiyoruz
Ey Şükri! Dön, ancak kendi yurdunu imar eden yaşar
Gerçi onların reislerinin kızı yurtlarındadır
Ancak o Araptır ve biz Arap kızlarını hafif bilmeyiz

Bir başka şiirde ise Mağrib'e göç etmeleri ve orada Zenâteleri yenmelerinden bahsediliyor:

Şerîf bin Hişâm'a yaptığım bütün iyilikler boşa gitti
Benden önce iyilik yapmış olanların iyiliği de boşa gitti
Ben ve o, aramızda mevcut olan bir övünç içindeydik
Ancak o, bilmediğim bir sebeple bana sırt çevirdi
Ben de içtiği şarabın etkisiyle
Yıkılıp kendini kaybetmiş biri gibi geri döndüm
Veya ciğerparesi kaybedip perişan olmuş
Ve kendi kabilesi arasında horlanış aşağılanmış
Konuk etmesini bilmeyen Arapların arasında kalmış
Şaşkın şaşkın dolaşan bir kadın gibi
İşte ben de uğradığım hakaretler nedeniyle
Tıpkı onun gibi kalbindeki acıyla kıvranıyorum
Ben de kavmime göç etmelerini emrettim
Onlar da erkenden hazırlıklarını yapıp yola çıktılar
Yedi gün aç ve susuz oturduk
Bedevîler bizi gölgeleyecek çadırları da kurmadılar
Böylece bitkin develerin sırtında, gölgelenmeden kaldık

Aşağıdaki kasîde, Riyâh kabilesinin Zevâvide boyuna mensup ve bu boy içinde reislik konumunda bulunan Sultan bin Muzaffer bin Yahya'ya aittir. Sultan bin Muzaffer bu kasideyi, Afrika'daki Muvahhidîn devletinin ilk hükümdarı Emîr Ebû Zekeriyya bin Ebû Hafs'ın Mehdiye'deki hapishanesinde tutuklu bulunduğu sırada söylemiştir:

Gece yarısının karanlığında derim ki
Artık göz kapaklarımın kapanması haramdır
Aşk ve kederle ittifak etmiş bir kalbe
Ve hüznün pençesindeki ruha çare bulacak yok mu
(Beni bu dertlerin pençesine düşüren sevgili)
Hicazlı bir bedevî Arap güzelidir, ki
Arzuları (yerine getirilmekten) çok uzaktır
Bâdiyelere düşkündür, şehirlere alışamaz
O, çadırlarını yumuşak (çöl) kumlarına kurar
Ve her kışı bu çadırlarda geçirmeyi sever
Bundaki zorluk ve sıkıntılara da göğüs gererek
Çayırları, bol yağmurlarla sulanan
En verimli otları olan yerlerdedir
Gözleri, dağların zirvelerinden gelen bulutlara aşıktır

Yağmur yüklü o bulutların akıttığı göz yaşları
Suyu bol kaynakların tatlı sularıyla karışır
Ve çayırlar sanki bir gelin gibi süslenir
Belindeki kemeri papatyalardır
(Bu çayırlar), otlaklarında hayvanların beslendiği
Geniş sahralar ve çöllerden farklıdır
İçeceği koyunların memelerindeki katıksız süttür
Yiyeceği de siyah renkteki koyun etidir
O zahmeti ve kalabalığıyla gençlerin saçlarını ağartan
Kapılardan ve durumlardan (şehirlerden) hoşlanmaz
Allah o ağaçlı vadiyi bol yağmurlarla sulasın
Ve çürüyüp yok olmuş otlarına yeniden hayat versin
Ona vereceğim mükâfat ancak sevgidir. Ve keşke
Onun yurdunda geçirdiğin günlere şimdi sahip olsam
O zaman gençlik yayı bileklerimdeydi
Kalkıp attığım oklar hedefinden hiç şaşmazdı
Eğerimin altındaki atım da her zaman
Sağlam ve hazırdı. Dizginleri de elimdeydi
Şimdiye kadar kaç güzel, beni uykusuz bıraktı
Ama onun tebessümündeki ahenkten daha güzelini görmedim
Ondan başka da nice iri göğüslü ve çekici
Kirpikleriyle büyüleyen güzellere tutulmuştum
Onlara duyduğum şiddetli aşkımdan el çırptım (ah çektim)
Şimdi aşk ateşi içimde yanmakta
Ve sular bu ateşi söndüremiyor
Ey bana (benim olacağını) vaad eden sevgili
Bu vaadin ne zamana kadar geçerli
Ömür karanlık zindanlarda tükendi
Ancak gördüm ki, bulutlar güneşi kapatsa da
Sonra açılıyor ve her şey yeniden başlıyor
Ve Allah'ın yardımıyla, mutluluğun
Sancakları ve bayrakları dalgalanarak bize geliyor
(Kendimi) mızrağım omzumda olduğu halde
Onların önüne düşmüş yürüyor görüyorum
Şâmis'in üst tarafı olan Itâku'n-Nûk'ta
Bana göre Allah'ın sevimli olan beldesinde

Câferiye'deki menzile dönüp orada ikamet etmek
Benim için en doyumsuz makama ulaşmış olmaktır
Orada Hilâl bin Amr kabilesinin asilleriyle görüşür
Onların selamı esaretin izlerini ve ezikliğini giderir
Doğuda ve batıda onların yiğitlikleri örnek verilir
Bir kavimle savaşınca, onları hemen hezimete uğratırlar
Dünya durdukça ve oranın güvercinleri ötmeye devam ettikçe
Selam onlara ve onların himayesindekilere olsun
Bütün bunları bırak, geçmişte kalanlara üzülme
Bu dünya kimse için kalıcı değildir

Aşağıdaki kasîde son dönem bedevî Araplarından Halid bin Hamza bin Ömer'e aittir. Halid bin Ömer, Ebû Leyl'in torunlarında olup, kasîdesinde düşmanları olan Mühelhel'in torunlarını kınamakta ve onların şairleri Şibl bin Miskiyâne bin Mühelhel'e cevap vererek, onlara karşı kendi kavmiyle övünmektedir:

Bu sözler, çöllerin felaketlerinde yetişmiş
Ve oradaki zorluklara göğüs geren birine aittir
O, belâgatlı ve kâfiyeli sözlerin (şiirlerin) en tatlısıyla
Felaketlerdin getirdiği sıkıntıları giderir
Seçkin ve göz kamaştırıcı şiirleriyle
Tamamen uydurma ve düzmece sözlere meydan okuyor
Bu şiirler eleştiri süzgecinden geçmiş ve sağlamdır
Ve ey asiller topluluğu! Ben bu şiirlerle
Şibl'in sözünü kestim. işte bu, (hak ettiği) cevaptır
Ey Şibl! Şiirini şarkı olarak söylemek dertlileri rahatlatıyor
(Şiirinde) övünüyor ve hiçbir şeyi eksik bırakmıyorsun
Ancak söylediklerinin çoğu ayıplanacak şeyler
Ümmü'l-Metîn bin Hamza hakkındaki sözlerine gelince
O, savaşarak kendi koruluğunu korumuştur
Bilmez misin ki, Benî Yahya ile karşılaştıktan sonra
Oraları yeniden o ayağa kaldırdı
O, parlayan ve yakın bir yıldızdır ey Şibl!
Hiç savaşa girip de ateşte ısınan birini gördün mü

Aşağıdaki kasîde de yine düşmanların kınanması ve ayıplanması hakkındadır:

Üstünlükte yarışıyorsunuz, ama en zengin (üstün) benim
Çünkü ben övünülecek bütün niteliklerin sahibiyim
Onun için üstünlük ve övünmek benim hakkımdır
Biz bu niteliklerimizle, her kötülüğü def ederiz
Ve kılıçlarımızla düşmanların boynunu vururuz
Eğer gelinler bizden mülk (başlık) isterlerse
Mızraklarımızın ucunu kana boyarız
Artık ondan sonra keskin kılıçlara
Ve yılanın dili gibi kısa mızraklara da gerek kalmaz
Amca oğullarımız olan yiğitler de zillete razı olmaz
Esirler yürürler, onlar ise binitlerin üzerindedir
Ölümün onlara ulaşacağından hiç şüphe etmezler
Çünkü dünyanın halleri çok hızlı değişir

Aşağıdaki beyitler ise göçleri anlatıyor:

Düşmanlardan korkmadan çölleri aşarız
Korkuyla çevrilmiş yerlerden geçerek
Şibl'e, gözlerin orada bilgeler gördüğünü söyleyin
Ve her yaban sığırına, ancak yavrusu nail olur
Sabahları sahipleri sütün çok azını alır
Her gün öldürülenlerden geriye dul kadınlar kalır
Kötüler ve facirler onlara nail olmak isterler

Aşağıdaki beyitler ise hikmetli sözleri dile getirir:

Sana yasak olan bir şeyi istemen akılsızlıktır
Senden yüz çevirene, senin de yüz çevirmen isabetlidir
İnsanların, sana kapılarını kapadığını gördüğünde
Binitine atla (ve oradan ayrıl ki), Allah sana başka kapı açsın

Şibl, aşağıdaki beyitte Kuûb boyunun, Bürcüm kabilesine mensup olduğunu zikrediyor:

Yaşlılar ve gençler Bürcüm evladındandır
Bütün yaratıklar, onların zulmünden şikayetçidir

Halid bin Hamza bin Ömer, aşağıdaki kasidede, Tunus'ta hâciplik vazifesinde iken, hükümdar Ebû İshak bin Sultan Ebû Yahya üzerinde hakimiyet kuran ve onu etkisizleştiren Ebû Muhammed bin Tafrâkîn ile dostluk kuran kardeşlerini kınayıp azarlamaktadır. Bu hadise, zamanımıza yakın bir dönemde olmuştur:

Cömert bir yiğit olan Halid, bilerek
Hep sözün doğrusunu söyler
Bunlar, düşünceli ve bilge birinin sözleridir
Saçma ve gereksiz sözler değil
(Söylediklerim) kalbimde beliren manalardır
Bir ihtiyaçtan kaynaklanmaz ve boş şeyler de değil
Onu kalbimde saklayıp dost edindim
O, sahibi için ne büyük bir nimettir
Ve elde edilmesi gereken bir hazinedir
Şimdi bir ihtiyaca binaen onu açıklıyorum
Ka'b oğulları bizim en yakın akrabalarımızdır
Yaşlısıyla genciyle onlar bizim amca oğullarıdır
Vatanın fethedilmesinde, bazılarına iyilikte bulunduk
Tertemiz bir dostluk ve sevgiden kaynaklanan
Bazılarının düşmanlarından yüz çevirdik
Söylediklerimin kesinlikle doğru olduğunu biliyorsunuz
Bazılarına mülkümüzün bir kısmını hibe ettik
Ve bunlar vicdanlarda kayıtlıdır
Bazılar yaptıklarıyla kalbimizi yaralamıştır
Ancak lütuf ve hoşgörümüz olanları unutturdu
Bazıları hakkımızda kötülük düşünmüştür
Ancak düşüncelerini değiştirip düzelttik
Sonunda, sürekli uyardığımız, hatta bazen
Korkuttuğumuz için çirkinliklerinden vazgeçtiler
Biz hep onların yücelmesini istedik
Kötülük perdesinin açılmasına engel olduk
Nice canlar ve yiğitler verdikten sonra
Terşîş vatanını himayemize aldık
Ve daha önce elimizden çıkan toprakları da

Ka'b oğullarının reisleriyle birleştik
Ve her düşmanlığa karşı onlarla müttefik olduk
Sonunda güçlü olmayanları bile
Büyük bir servete ulaştılar
Pahalı (güzel) cariyelere sahip oldular
Her çeşit ipekten elbiseler giydiler
En kıymetli binitlere bindiler
Yığınla sağmal hayvanlara kavuştular
Böylece daha önceki Bermek oğullarının
Ve Diyâb zamanında Hilâl oğullarının zenginliğine ulaştılar
Her zorlukta bize kalkan oldular
Tâ ki düşmanlar galip gelene kadar
İşte o zaman gecenin karanlığından yararlanarak
Asil insanların (Ka'b oğullarının) yurdunu terk ettiler
Bunun getireceği ayıplanma ve kınanmayı düşünmeden
Böyle yapmakla kabilemize kara elbiseler giydirdiler
Keşke bunun ne çirkin bir şey olduğunu bilselerdi
Yine onlardan bazıları var ki
Onların akıllarını kaybetmiş olduklarını düşünüyorum
Hakkımızda, hak etmediğimiz zanlarda bulunuyorlar
Umarım, mazur görülecekleri sebepleri vardır
Çünkü zanlarında yanıldıkları sabit olmuştur
Bu, onlar ve onlara katılanlar için bir ayıptır
Şimdi hesapsız olarak binleri (dinarları) hibe eden
Yiğit Ebû Muhammed'in gidişine yanıyorlar
Bazı ahmaklar sandılar ki bulutlar gibi
Onun hibeleri de hep hayat verir
Şimdi bulutların altında su arıyorlar
Ancak yöneldikleri her şey serap çıkıyor
O, verirken, ne kadar vereceğini bilmezdi
Az verirse, bu da doğru için değildi
Biz ondan bir şey ümit etmiyoruz
O artık ölüm oklarının hedefidir
Terşîş'e ayak basarsa, bütün genişliğine rağmen
Burası ona dar gelir ve en kısa zamanda buradan uzaklaşır
Ve perdeler arkasındaki yetişmiş, büyüleyici bakışlara

Baştan çıkarıcı naz ve cilvelere sahip güzellerden de
Tatlı sesleri ve çaldıkları kanunlar ile neşelenince
O da neşelenir ve kendinden geçerdi
Böylece onu baştan çıkarıp saptırırlardı
Hatta (aklı havada) bir genç gibi onlarla şarkılar söylerdi
Lezzetli yemekler, güzel içkiler arasında böyle yaşadı
Emirlerine itaat edildi, arzuları yerine getirildi
Şimdi bütün bunlar İbn-i Tarâkîn'e haramdır
Onların yerini, ona yöneltilmiş mızraklar aldı
Eğer o akıllı ve basiretli olsaydı
Sonunda boğulacağı bir denize dalmazdı
Bâdiyeler, dimdik ayakta kalacak
Etkili ve büyük yiğitler ister
Mızraklarımızı ve oklarımızı kızıla boyayarak
Yurdumuz ancak bu şekilde koruruz
Ve yurdumuzu elde etmek isteyenler
Buna pişman olarak akşama çıkarlar
Ey ekmeği yerken katık da arayanlar
Siz katıkları zehirle karıştırdınız

Aşağıdaki kasîde, Zu'ba kabilesinin boylarından biri olan Âmir oğullarının reislerinden Ali bin Ömer bin İbrahim'e aittir. Ali bin Ömer bu kasîde de, kendisiyle reislik mücadelesine giren amca oğullarını kınayıp azarlamaktadır:

(Şiirim) maharetli ellerin ipek bir elbise üzerine
Nakış nakış dizdiği inciler gibi düzenlidir
Bu beyitler aramızda geçenlerin sebeplerini açıklar
Bir sabah vakti iki boy halinde binitlerine atlayarak
(Amca oğullarının) başına buyruk çekip gitmelerinin
Onların bu hali (ve niyeti) bize belli olduğu gün
Gevgen ağacının dikeni batmış gibi vicdanım sızladı
Veya cilt hastalığına yakalanmış birinin
(Tedâvi için) ateşle dağlanması gibi dağlanıp yandım
Ya da kalbimi eline geçirmiş bir zalimin
Onu lime lime parçalamasının acısını yaşadım
Ayrılığın acısıyla zehir gibi konuştuğumda

Ayrılmaya davet eden kişi beni ziyaret etti
Ey düne kadar hayat dolu olan mamur çayırlar!
Genç kızlar üzerinizde yürüyor ve oynuyorlardı
Gecenin karanlığında bazıları uyanık bazıları da uyuyordu
Hayvanların otlamasına bakmak hoşumuza giderdi
Ancak bugün, etrafta baykuşlardan başkası yok
Onlar geride kalan harabelerde matem tutarlar
Harabelerin önünde uzun bir süre durduk
Yorgun ve yaşlara boğulmuş gözlerle (neler olduğunu) sorduk
Ancak onlardan hiçbir haber öğrenemedim
Beni kedere ve acıya boğan vehimlerin dışında
Bundan sonra Mansûr bir Ali'ye selam söyleyin
Selamdan sonra bir daha selam söyleyin
Ona deyin ki: Ey Ebû Vefâ! Yanlış bir yol tuttunuz
Derin ve karanlık sulara girdiniz
Bunlar bir odun parçasıyla ölçülecek sular değildir
Taşkın ve azgın sel sularıdır
Oralarda size yol gösterecek işaretler yoktur
Taşkın denizlerde yüzülmez
(Bilin ki) bazı akılsız kimseler
Sizi buralara getirmekle hayatınıza kastettiler
Ey insanlar! Onlar yollarını saptırmıştır
Onlar için ne dinlenme, ne de dünyada devam vardır
Nasıl bir çıkmaz içinde olduklarını bir görseniz
Tıpkı hep serap gören, hiç suya ulaşamayanlara benzerler
Onlara ait olmayan yüksek makamlara yöneldiler
Ama elleri boş kaldı
Peygambere, Kâbe'ye, Kâbe'nin rükunlarına
Ve her yıl onu ziyaret edenlere yemin olsun ki
Ömrünüz yeter de oralarda dolaşmaya devam ederseniz
(Sedir ağaçlarının) buruk meyvelerinden yiyeceksiniz
Ve hep bâdiyelerde (çöllerde) kalacaksınız
Ben ise, kılıçlarını kuşanmış
Ve gemlerini azıya almış atlara binmiş
Asillerin çocuklarıyla (savaşçılarımla)
Çöllerin her tarafında dolaşırım

Kısır toprak bir müddet bizi (karnında) taşır
Sonra her dar geçitten bizi doğurur (üzerinize salar)
Ve ayın dolunay olduğu vakitlerde
Kahramanlar ve komutanlar mızraklarıyla gelir
Ben yeminimi etmişken ve savaş için mızrağıma
İşaret koymuşken beni yalanlıyor musun
Ey emir Ebû Ali! Ne zaman ki kıtlık yılı gelir
Herkes yardım için bize yönelir
Yine kolaylık zamanlarında da
Bizim hibelerimizi ve bağışlarımızı umarlar
Zulmün bize komşu olduğunu asla göremezsin
Ve düşmanlar bize karşı bir araya gelemez
Nasıl bizim üzerimize gelirler ki
Türk yurtlarında bile bize itaat ediliyor
O (yani şair) geldiğinde, hükümdarlar bile çekinir
Ayağa kalkıp ona yer açarlar
Güvercinler ötmeye devam ettiği müddetçe
Allah'ın selamı üzerinize olsun

Aşağıdaki kasîde Havrân bölgesindeki kocası öldürülen bir kadın şair tarafından söylenmiştir. Şair bu kasîdede müttefikleri olan Kays kabilesini, kocasının intikamını amaya teşvik ediyor:

Kabilenin yiğit kadını Ümmüs Selâme der ki
Allah onun acısını teskin etmeyeni korkutsun
O, uzun geceleri uyku nedir bilmeden geçirir
Uğradığı musibetten çektiği acıyla
Çünkü biz Şihâbuddîn'i kaybettik ey Kays kabilesi
Ve siz onun intikamını almadan uyudunuz
Beni sevindirip mutlu edecek
Ve içimdeki ateşi soğutacak mektup gelince dedim ki
(Onun intikamını almadan mı) saçları ve sakalları taradınız
Ve bakire kızların güzelliğini korumuyorsunuz

Endülüs Şiirindeki "Muvaşşaha" ve "Zecel" Tarzları

Şiirin Endülüs'te çok yaygınlaşması, üslûp ve sanatlarının gelişmesi ve şiirdeki

süslemelerin son haddine ulaşmasıyla, sonraki şairler "muvaşşaha" olarak isimlendirdikleri yeni bir tarz geliştirdiler.

Bu tarza göre söylenmiş şiirlerin her beyti kendi içinde (diğer beyitlerle uyumlu olacak şekilde) kâfiyeleri ve vezinleri eşit kısımlara (dallara) ayrılmıştır. Bu tarzın bir diğer özelliği de en fazla yedi beyt olmasıdır. Beyitlerdeki (kâfiyeleri ve vezinleri eşit) dalların sayısı, şiirdeki amaca (şiirini konusuna) ve takip edilen ekole göre farklılaşır. Muvaşşaha tarzında da, kasîdede olduğu gibi nesîb (aşk ve sevgi) ve övgü konuları işlenir

Şairler birbiriyle yarışıp, bu tarzı en ileri seviyesine ulaştırmışlar ve hem anlaşılması hem de üslûbu kolay olduğu için, seçkin ve sıradan olmak üzere herkes bundan hoşlanmıştır. Endülüs'te bu tarzı icâd eden kişi, emir Abdullah bin Muhammed Mervânî'nin şairlerinden Mukaddem bin Muâfir Kabrîrî'dir. Sonra bu tarzı ondan "Ikdu'l-Ferîd" kitabının müellifi Ebû Abdullah Ahmed bin Abdu Rabbihi almıştır. Ancak sonrakilerin (muvaşşahalarının güzelliği) yanında onların zikrine yer verilmediği için, bu ikisi tarafından söylenmiş muvaşşahalar rağbetten düşmütür.

Bu ikisinden sonra, bu tarzda yıldızı parlayanların ilki, (Tavâif hükümdarlarından) Meriyye hükümdarı Mu'tasım bin Sumâdih'in şairi Abbâde Kazzâz'dır. A'lem Batalyûsî, Ebû Bekir bin Züheyr'in şöyle dediğini zikretmiştir: "Bütün muvaşşaha şairleri, aşağıdaki muvaşşahayı söylemiş olan Abbâde Kazzâz'dan beslenmiştir." (Şair aşağıdaki muvaşşahada sevgiliyi vasfediyor).

Ayın on dördü – Kuşluk vaktindeki güneş – Taze bir fidan – Misk kokulu[216]
Ne mükemmel – Ne aydınlık - Ne yapraklı - Ne hoş
Şüphesiz - Onu gören - Aşık olur - Mahrum kalır

Tavâif hükümdarları döneminde Abbâde ile çağdaş olan muvaşşaha şairlerinden hiç birinin onu geçemediği iddia edilmiştir. Ondan sonra Tavâif hükümdarlarından Tulaytule hükümdarı Me'mûn bin Zi'n-Nûn'un baş şairi İbn-i Râfi gelmiştir. Onun, şu meşhur muvaşşahasına çok güzel başladığı ve çok güzel bitirdiği söylenir. Muvaşşah şöyle başlar:

Ûd terennüm etti – En güzel nağmeleri – Kanallar suladı – Bahçelerin yeşilini

Ve şöyle bitiyor:

Tehlikelere atılır ve teslim olmazsın – Umulur ki sen Me'mun'sun – Orduları
Korkutan – Yahya bin Zi'n-Nûn

[216] Tire işaretleriyle ayırdığımız her kısım, sonraki beyitlerin aynı kısımlarıyla hem kâfiye hem de vezin olarak uyumludur.

Daha sonra Endülüs'te Muvahhidlerin hüküm sürdüğü dönemde, bu tarzda çok parlak şiirler söyleyen bir kuşak yetişti. Bu kuşağın en önde gelenleri A'mâ Tulaytulî ve ondan sonra da Yahya bin Bakiy'dir. Aşağıdaki örnek A'mâ Tulaytulî'ye aittir:

Nasıl saberedebilirim — Dünya hüzün ve kederle dolmuşken
Kervan çölün ortasında — Güzel bakirelerle uzaklaşırken

Üstadlarımızdan bir çoğu şu rivayeti nakletmiştir: Endülüs'teki muvaşşaha şairlerinden bir grup İşbiliye'de bir araya gelmişler. Her biri hazırlamış olduğu muvaşşahayı söyleyecektir. İlk olarak A'mâ Tulaytulî huzura gelip muvaşşahasına aşağıdaki şekilde bir girip yapınca, Önce Yahya bin Bakiy sonra da diğerleri kendi muvaşşahalarını yırtmışlardır:

Gülünce inciler gösterir — Peçeyi açınca ayın on dördünü
Zaman ona dar geldi — Kalbin onu içine aldı

A'lem Batalyûsî, İbn-i Züheyr'in şöyle dediğini zikrediyor: İbn-i Bakiy'in şu sözlerinin dışında hiçbir muvaşşaha şairinin şiirini kıskanmadım:

Ahmed'in ulaşılamaz bir yükseklikte olduğunu görmez misin
Onu batı çıkardı ve ey doğu! Bize onun bir benzerini göster

A'mâ Tulaytulî ve İbn-i Bakiy ile çağdaş olan meşhur muvaşşaha şairlerinden biri de Ebû Bekir Ebyaz'dır. Aynı şekilde bilinen bestelerin sahibi Hakîm Ebû Bekir bin Bâce'de onların çağdaşıydı. Onun hakkında anlatılan meşhur hikayelerde biri şudur: Bir keresinde hizmetinde bulunduğu (Tavâif hükümdarlarından) Serkaste hükümdarı İbn-i Tifalevît'in meclisinde bulunduğu sırada, uşaklardan birini vasfedip övdüğü bir muvaşşaha söyledi. Muvaşşahanın başı şöyledir:

Eteğini çekebildiğin kadar çek
Ve şükrü bir başka şükre ekle

Övülen kişi buna son derece sevindi. Sonra İbn-i Bâce muvaşşahasını aşağıdaki şekilde bitirdi:

Allah zafer bayrağını çeksin
Yüce emir Ebû Bekir için

İbn-i Tivalevît, nağmeli şekilde bunun söylenişini işittiğinde, çok hoşuna gitti, sevinçten haykırdı ve elbisesini yırttı. Sonra, ne güzel başladın ve ne güzel bitirdin, diyerek İbn-i Bâce'nin evine altınlar üzerinde yürüyerek gideceğine dair ağır yeminler etti. Ancak İbn-i Bâce bu işin akîbetinden korktu ve bir formül bularak ayakkabısının için altın koydu ve onların üzerine basarak yürüdü.

Ebû Hattab bin Züheyr diyor ki, bir mecliste Ebû Bekir bin Zühr, yukarıdaki muvaşşahanın şairi Ebû Bekir bin Ebyaz'dan bahsedince, oradakilerden biri yüzünü buruşturarak ondan hoşlanmadığını ortaya koydu. Bunun üzerine Ebû Bekir bin Zühr dedi ki, şu şiiri söylemiş olan birine mi yüz buruşturuyorsun?

Şarap içmek bana haz vermiyor
Papatya bahçelerinin üzerinde
Eğer o ince belli güzelin
Sabahları salınarak yürümesi olmasa
Veya ikindi ile akşam arası
Ya da kuşluk vakti şöyle demesi:
Soğuk şarabın neyi var ki
Yanağıma tokat attı
Kuzeyden rüzgar esti
Dimdik fidanı eğdi
Hırkam onu kapladı
Kâlpleri mahveden şeylerdendir
Bizim için salınarak yürümesi
Göz ucuyla bir bak da, günahlarımızı artır
Ve o güzel dudaklarla
Aşk ateşini söndür
Hastaya şifa ver
O ahdinden hiç dönmez
Aşkı hiç sona ermez
Ve her durumda
Hep kavuşmayı umar
Hiç kavuşamasa da

Bunlardan sonra, Muvahhidîn devletinin ilk dönemlerinde Muhammed bin Ebû Fadl bin Şeref meşhur olmuştu. Hasan bin Düvedyerid, Hâtim bin Saîd'in, (Muhammed bin Ebû Fadl'a ait olan) şu beyti okurken gördüğünü söylemiştir. (Şair sevgiliden bahsediyor):

Dolunaya yaklaşmış bir güneş
Şarap
Ve içki arkadaşı

Meşhur olan bir diğer şair, İbn-i Herdûs'tur. Şu beyit de ona aittir:

Ey kavuşma ve mutluluk gecesi
Allah için
Ne olur dön

Bir diğer şair İbn-i Müehhel'dir. Şu beyitler ona aittir:

Bayram süslü elbiseler giymek ve güzel kokular sürmek değildir
Bayram ancak sevgiliye kavuşmaktır

Bir diğer şair Ebû İshak Rüdeynî'dir. İbn-i Saîd şöyle diyor: Ebû Hasan Sehl bin Malik'in şöyle dediğini duydum: Ebû İshak, İbn-i Zühr'ün meclisine gitti. O, artık yaşlanmıştı ve üzerinde bedevî kıyafeti vardı. Çünkü Estebbe kalesinde yaşıyordu. İbn-i Zühr onu tanımadı. O da meclisin en sonunda bir yere oturdu. Sohbetler ve şiir okumalar sürerken Ebû İshak da kendisine ait şu beyitleri okudu:

Gecenin sürmesi akıyor
Şafağın gözünden Sabahın üzerine
Nehrin kollar akıyor
Cennet yeşilleri içinde Geniş vadilerden

İbn-i Zühr bu beyitleri duyunca hareketlendi ve ona şöyle dedi: Bunları sen mi söylüyorsun? Ebû İshak: Evet, (inanmıyorsan) sına. İbn-i Zühr: Sen kim oluyorsun? Bunun üzerine İbn-i İshak kendini tanıtınca, İbn-i Zühr ona "kalk meclisin baş köşesine geç, vallahi seni tanımamıştım" dedi.

İbn-i Saîd dedi ki: Bu kuşağın en önde gelen muvaşşaha şairi Ebû Bekir bin Zühr'dür. Onu muvaşşahaları doğuda ve batıda şöhret bulmuştur. İbn-i Saîd sözlerine şöyle devam ediyor: Ebû Hasan Sehl bin Malik'in şöyle dediğini duydum: İbn-i Zühr'e, söylediğin muvaşşahalar içinde en üstün ve en iyisi hangisidir diye sorduklarında o, söylemiş olduğum şu muvaşşahadır dedi:

Aklını şaşırmış bu aşığın neyi var
Sarhoşluğundan niçin ayılmıyor
Bu nasıl bir sarhoşluktur ki
İçki içilmeden olunuyor
Bu kederli aşığın neyi var
Vatanına ah çekip ağlıyor
Acaba geri döner mi
Haliçteki günlerimiz
Ve gecelerimiz
Veya bizim yurdumuz
Faydalanmaz mı
O tatlı rüzgardan
Dârin'in misk kokusundan
O mekanın güzelli
Bizi hayat veriyor
O mekan ki, gölgelemiştir onu
Ulu ağaçlar
Yapraklı dallarıyla
Ve suları akar
Dibine batmış
Ve üzerinde yüzen yapraklarla

Ondan sonra İbn-i Hayyûn meşhur olmuştur. Meşhur zecel'indeki beyitlerden biri şudur:

Okunun gezi hep kirişe takılıdır
Elle ve gözle atılacak olanın

Bir başka kaside de şöyle diyor:

Güzel yaratıldın ve atıcılık öğretildin
Savaşmaktan geri kalmıyorsun
Rüyalarımda bile gözlerinle ok atıyorsun
Tıptı ellerle atılan oklar gibi

Onlarla birlikte Gırnâta'da Mühr bin Feres meşhur olmuştu. İbn-i Saîd diyor ki: İbn-i Zühr onun aşağıdaki beyitlerini dinleyince şöyle dedi: Bu aydınlık dürülürken biz nerdeydik?

Allah için, o ne güzel bir gündü
Hıms nehrinin kenarındaki çayırlar üzerinde geçirdiğimiz
Sonra Haliç'in ağzına kıvrılışımız
Ve misk kokulu mühürleri kırışımız
Altın gibi berrak şarapların ağızlarındaki
Karanlığın eli, günün aydınlığını dürerken

Gırnâta'da Mühr bin Feres ile birlikte Mutarrif de meşhur olmuştu. İbn-i Saîd, babasından naklederek şöyle diyor: Mutarrif bir keresinde, Mühr bin Feres'in yanına girdiğinde Mühr ayağa kalktı ve ona hürmet edip, saygı gösterdi. Mutarrif ona böyle yapmamasını söyledi. Mühr ise şu beyti söyleyen biri için nasıl ayağa kalkmam dedi:

Kâlpler onun bakışlarıyla vuruluyorken
Söyleyin ben nasıl aşksız kalabilirim

Bundan sonra Mürsiye'de İbn-i Hazmûn meşhur oldu. İbn-i Râis diyor ki: Bir keresinde Yahya Hazercî, İbn-i Hazmûn'un yanına gitti ve ona kendisine ait bir muvaşşah okudu. İbn-i Hazmûn ona dedi ki: Zorlamalardan uzak olmadıkça bir muvaşşah, muvaşşah olmaz. Yahya, örneğin nasıl? Diye sorunca, İbn-i Hazmûn da örneğin şunun gibi dedi:

Ey beni terk edip giden!
Sana kavuşmaya bir yol var mıdır
Veya bu hasta kalbin
Aşkını unutacağı bir çare biliyor musun

Bir diğer şair Gırnâta'da yetişmiş olan Ebû Hasan Sehl bin Malik'tir. İbn-i Saîd diyor ki, baban onun şu beyitlerini çok beğeniyordu:

Doğudaki sabah seli
Bütün ufku kaplayan bir denize döndü
Yapraklardaki kuşlar bağrıştı
Acaba boğulmaktan korktukları için mi
Şafak vakti yapraklar üzerinde ağlaştılar

Yine o dönemde İşbiliye'de Ebû Hasan bin Fadl meşhur oldu. İbn-i Saîd, babasının şöyle dediğini naklediyor: Sehl bin Malik'in ona şöyle dediğini duydum: Ey İbn-i Fadl! Şu beyitlerinle diğer muvaşşaha şairlerine üstünlük sağladın:

Vâh! Geçip giden zaman ne acı
Aşkın uzaklaşıp kaybolduğu akşam vakti
İsteyerek değil, zorla yalnız bırakıldım
Gadâ[217] *ağacının korları üzerinde geceledim*
Hayalimde, geride kalan harabelere sarıldım
Ve vehimlerde ondan kalan izleri öptüm

İbn-i Saîd diyor ki: Defalarca Ebû Bekir bin Sâbûnî'nin, muvaşşahalarını Ebû Hasan Debbâc'a okuduğunu duydum. Ancak Ebû Hasan'ın, şu beyitleri dinleyene kadar ona "bravo, çok güzel" dediğini duymadım:

Vuslatı olmayan aşka yemin olsun ki
Bu özlem gecesinin şafağı yoktur
Sabah donmuş, gece kovulmuyor
Sanıyorum ki gecelerimin yarını yoktur
Anlaşıldı ey gece! Sen ebedîsin
Ve sanki kanatları kırılmış kartal gibi
Yıldızlar yerinden oynamıyor

Yine İbn-i Sâbûnî'nin güzel muvaşşahalarından biri de aşağıdaki beyitlerdir:

Bu kederli ve bitkin aşığın hali nedir
Ah ne yazık! Onu doktoru hastalandırmış
Sevdiği ondan hep uzaklaşıp kaçıyor
Ve uyku da sevgiliyle birlikte uzaklaşıyor
Uyku, göz kapaklarıma ağır gelmekte
Fakat ben, ancak hayalini kaybetmeye ağlarım
Bugün ona kavuşma ümidi beni aldattı
Tıpkı onun ve kavuşmanın istediği gibi
Ancak beni bundan alıkoyanı kınamıyorum
Doğru veya hileli bir yol kullansa da

[217] Gadâ ağacı, korları çok uzun süre dayanan ve kolay kolay sönmeyen bir ağaç türüdür.

Endülüs'ün karşı kıyısında (Afrika'da) da muvaşşahalarıyla meşhur olan şairler vardır. Şu meşhur muvaşşahanın sahibi İbn-i Halef Cezâirî bunlarda biridir:

Sabahın eli ışıkları yakıyor
Çiçek bahçelerinde

Bir diğeri aşağıdaki beytin sahibi İbn-i Harez'dir:
Zaman ön dişlerini gösterip
Tebessüm ederek seni selamlıyor

Son dönemdeki güzel muvaşşahalardan biri de, önce İşbiliye, sonra da Sebte şairi olan İbn-i Sehl'in muvaşşahasıdır. Şu beyitler söz konusu muvaşşahadan alınmıştır:

Acaba koruluğun ceylanı biliyor mu
İçinde kamet ettiği aşığın kalbini yaktığını
Tıpkı sabâ yelinin ateşle oynadığı gibi
Onu ateşler ve çırpınışlar içinde bıraktığını

Kendi döneminin Endülüs ve Mağrib şairi olan ve daha önce bahsettiğimiz dostumuz vezir Ebû Abdullah bin Hatîb de bu tarzda şiirler söylemiştir. Aşağıdaki beyitle ona aittir:

Yağan yağmurlar sana cömertlikte bulunmuştur
Ey Endülüs! Kavuşma vakti ne zaman
Biliyorum, sana kavuşmak sadece bir hayaldir
Uykuda gerçekleşecek bir anlık düşle
Çünkü zaman arzuları yönlendirmekte
Adımlar onun planladığı şekilde atılır
Birer birer ve ikişer ikişer
Tıpkı hacca gelen hacılar gibi
Yağmur, bahçeleri göz kamaştıracak şekilde parlatmış
Oradaki çiçekler ışıl ışıl tebessüm ediyor
Bahar çiçekleri gök suyuna kanıyor
Malik'in Enes'ten rivayet ettiği gibi[218]

[218] Son iki beyitte, kelime oyunu üzerine kurulu tevriye sanatı vardır. Orijinal metinde "Nu'mân" olarak geçen kelime, hem Hîre hükümdarlarının genel sıfatıdır ve aynı zamanda Ebu Hanife'nin ismidir, hem de özellikle ilk baharda bahçeleri dolduran kırmızı renkteki çiçeklerin genel adıdır. Yine bu son iki beyitte geçen "suya kanmak" ve "rivayet etmek", harfleri aynı olan "re-ve-ye" (revâ/reviye) kelimeleriyle ifade ediliyor. Dolayısıyla "bahar çiçekleri gök suyuna kanıyor" şeklindeki beyt, bir sonraki beytin de yönlendirmesiyle, ilk bakışta şöyle anlaşılıyor: "Nu'mân gök suyunu rivayet ediyor."

Ve (bahçelere) öyle güzel elbise giydirilmiş ki
O bununla en güzel elbiseleri bile küçümsemekte
Gecelerin karanlığında aşk sırrını gizledim
Keşke kader güneşleri olmasaydı
Onlar içindeki kadeh yıldızı kaydı ve düştü
Dümdüz giderek ve mutluluk belirtisiyle
O, bir lahza içinde geçmesinin dışında
Hiçbir kusuru olmayan bir arzudur
Ve tıpkı tam uykunun tatlı olduğu anda
Sabahın, bekçilik yapan yıldızlara saldırması gibi
Parlak gök cisimleri bize baskın yaptı
Veya nergislerin gözleri bizi etkiledi
Kişi için hangi şey kurtuluştur ki
Bahçeler de onu kendisinde saklasın
Orada çiçekler fırsatları gasp ederler
Onun, korunmak istedikleri tuzağından korunurlar
Sular ve çakıl taşları fısıldaşırlar
Her dost, dostuyla baş başa kalınca
Gülün, kanı kıskandığını görürsün
Ve öfkesinden kıpkırmızı kesildiğini
Âs ağacının[219] *akıllı ve anlayışlı olduğunu*
Ve atın (hassas) kulaklarını çaldığını görürsün
Ey Gadâ vadisindeki topluluk!
Siz kalbimdeki bir meskende ikamet etmektesiniz
Uzay, bütün genişliğine rağmen
Size olan aşkıma dar geldi
Benim için onun doğusunun, batısından farkı yoktur
Geçip giden hoş vakitleri bana iade edin ki
Kölenizi kederinden azâd etmiş olun
Allah'tan sakının ve her nefesi sizin için tüketen
Bu aşk esirine hayat verin
O, cömertlik göstererek kalbini size vakfetmiş
Yoksa vakfedilen bu kalbin harap olmasına razı mısınız
Kalbimle ve umutlu sözlerle size yakınım
Oysa gerçekte (bedenen) sizlerden çok uzağım

[219] Yaprakları her zaman yeşil kalan, siyah ve beyaz renkte küçük meyveleri olan bir ağaç türü.

O, batının kendisiyle aydınlandığı bir aydır
Kendisiyle aydınlanılan bedbaht olsa da, yine de mutludur
İyi de, kötü de, vaad ve tehdit arasında
Onun aşkında eşittir
Büyüleyici gözleri ve bal rengi dudaklarıyla
O, canın içinde dolaşan bir can gibidir
Okunu doğrulttu ve attı
Böylece avcı kalbimi avladı
Bana zulmetmiş ve emellerim boşa çıkmışsa da
Kalbim özlemle eriyorsa da
Yine de o bu can için ilk sevgilidir
Sevgide sevilenin bir günahı yoktur
Onun emirleri yerine getirilir ve itaat olunur
Kaburga kemiklerinin içindeki yaraladığı kâlpte
Bakışları hakem tayin edildi ve hükmüne razı olundu
Ama o hükmünde nefislerin zaafını (aşkı) dikkate almadı
Mazluma ve ona zulmedeni birbirinden ayırmadı
İyiye de kötüye da aynı hükmü verdi
Kalbimin neyi var ki, saba yelinin her esişinde
Yeni bir hasret onu kaplıyor
Ona keder ve hüzün getiriyor
Meşakkat ve acıya boğuyor
Onun hakkında levh-i mahfuzda şu yazılmış olmalı ki:
"Şüphesiz azabım çok şiddetlidir"
Hep dayanılmaz acılar içinde kıvranmakta
Ve tıpkı kurumuş otları yakan bir ateş gibi
Kalbimde bir ateş yanıyor
Bu ateş bende az bir hayat kalıntısı bıraktı
Tıpkı gece karanlığından sonraki sabah aydınlığı gibi
Kaderin hükmüne razı ol ey nefis!
Ve ömrün kalanını Allah'a yönelerek ve tövbeyle geçir
Artık geçen zamanı hatırlamayı bırak
Hoşnutluk ve zorluklar arasında geçen günleri
Artık sözü Mevlâ'yı hoşnut etmeye yönelt
Ümmü'l-Kitâb'ta (Kur'an'da) doğruyu gösteren
Ve her şeyin kendisine ulaştığı ve yükseldiği kerîm Allah'a

Sürünün aslanı ve meclisin dolunayı
Zafer ve yardım ona iner
Tıpkı Rûhu'l-Kudüs ile vahyin indiği gibi

Doğudaki şairlerin söylediği muvaşşahalarda ise, zorlamalara gidildiği açık olarak görülmektedir. Onların söylediği muvaşşahaların en iyilerinden biri, hem doğuda hem de batıda meşhur olan İbn-i Senâ Malik'in, başlangıcı şu şekilde olan muvaşşahasıdır:

Ey sevgili! Yanağından nur perdesini kaldır ki
Nar çiçeğindeki kâfur üzerindeki misk seyredilsin
Ey bulutlar! Yüksek tepelere taç giydirip süsleyin
Ve kıvrılarak akan dereleri de onlara bilezik yapın

Zecel

Akıcılığı, (sanatlarla) süslü oluşu ve parçaları arasındaki ahenk nedeniyle muvaşşaha tarzındaki şiirler Endülüs'te yaygınlık kazanınca, şehirlerdeki çok geniş bir kesim, kendi konuştukları dil ile ve i'râb kurallarına riayet etmeden bu tarz şiirler söylemeye yöneldiler. Ve "zecel" olarak isimlendirdikleri yeni bir tarz icâd ettiler. Bu tarz şiirlerde, başlangıçtan itibaren, çağımızda mevcut olan şiir örgüsüne bağlı kalmışlar ve çok ilginç eserler vermişlerdir. Yine kendi konuştukları dil içerisinde yüksek bir belâgat seviyesi tutturmuşlardır.

Zecel tarzında ilk şiir söyleyen kişi Ebû Bekir bin Kazmân'dır. Gerçi Endülüs'te ondan öncede bu tarz şiirler söylenmişse de, bunların sanat açısından seviyeli bir şekilde ortaya çıkmaları onun zamanında olmuştur. Ebû Bekir Muvahhidler döneminde yaşamıştır ve o, zecel tarzında şiir söyleyenlerin tartışmasız önderidir.

İbn-i Saîd şöyle diyor: "Onun zecel tarzındaki şiirlerinin Bağdat'ta, Mağrib şehirlerinden daha fazla rivayet edildiğini gördüm." İbn-i Saîd şöyle devam ediyor: "Çağımızdaki zecel şairlerinin önderi olan Ebû Hasan bin Cuhdur'un şöyle dediğini duydum: Hiç kimse, bu tarzın üstadı olan Ebû Bekir bin Kazmân ayarında zecel söylememiştir." Bir keresinde bazı dostlarıyla güzel manzaralı bir yere gitmişler ve bir gölgeliğin altına oturmuşlar. Karşılarında ağzından, basamak şeklindeki bir yüzeye su dökülen mermerden yapılmış bir aslan heykeli varmış. Ebû Bekir bin Kazmân bu manzarayı görünce aşağıdaki zeceli söylemiş:

Yapraklarla örtülü mekana kurulmuş bir gölgelik
Ve kalın gövdesinden yılanı yutmuş bir aslan
Ağzını bir insan gibi açmış hıçkırmakta
Ve taşların yüzeyine dökülüyor kükreyerek

İbn-i Kazmân Kurtuba'da ikamet etmesine rağmen, sık sık İşbiliye'ye ve ordaki nehre giderdi. Bir keresinde önde gelen zecel şairleriyle birlikte tesadüfen bir araya gelmişler ve nehirde gezintiye çıkmışlardı. Yanlarında oranın ileri gelen ailelerinden birine mensup yakışıklı bir delikanlı da vardı. Balık tutmak için bir kayığa binmişlerdi. Sonra (zecel tarzında) içinde bulundukları hali betimleyen şiirler söylemeye başladılar. Önce İsa Belîdî şu beyitleri söyledi:

Kalbim kurtulma arzusunda, fakat fırsat kaçmıştır
Aşk, okları ile kalbimi çoktan avlamış
Görüyorsun ki, o çaresiz ve kederlidir
Çünkü o büyük bir musibete uğramıştır
Her ne kadar sürmeli gözler kaybolmuşsa da
O, bu sürmeli gözlere vurgundur

Sonra Ebû Amr bin Zâhid şu beyitleri söyledi:

Kalbim aşkın oltasına takıldı
Acaba onu acıya ve kedere sevk eden neydi
Aşk bende her türlü oyununu oynuyor
Ve pek çok kişi bu oyunlarda ölmüştür

Sora Ebû Hasan Mukarrî Dânî şu beyitleri söyledi:

Beni mest eden mavimsi bir gün (gökyüzü)
Berrak bir şarap ve etrafımdan dönen güzeller
Uyuyanlar söğüdün altında uyumakta
Ûd çalanlar ise nağmeler terennüm etmektedir

Sonra Ebû Bekir Mertîn şu beyitleri söyledi:

Gerçek şu ki, döneceğini söylemek istersin
Avın ve avcıların olduğu bu nezih vâdiye
Ancak biz avlanan bu balıklar kadar bile değiliz
Çünkü kâlplerimiz onun (aşkın) ağına düşmüştür

Sonra Ebû Bekir bin Kazmân şu beyitleri söyledi:

Ağını atmak için kollarını sıvadığında
Balıkların hemen onun tarafına atladığını görürsün
Ağa düşmek istedikleri için değil
Sadece onun ellerini öpebilmek için

Bunlarla aynı dönemde Endülüs'ün doğusunda Halef bin Esved şöhret olmuştu. Zecel tarzında söylenmiş çok güzel şiirleri vardı. Şu beyitler onundur:

Aşkın oltasına takıldım, aslında bundan korkardım
Bu aşk beni çok zor hallere düşürdü
O parlak ve güzel yanağa baktığında
Kırmızılıkta son haddine ulaştığını görürsün
Ey kimyanın sırrını arayan! O benim gözlerimdedir
Onunla gümüşe baktığında, gümüş altına döner

Onlardan sonra bu tarzda şiir söyleyen bir başka kuşak geldi. Onların en önde geleni Mudağlîs'ti ve onun bu şekilde söylenmiş çok güzel şiirleri vardır. Şu beyitler onun meşhur zecelinden alınmadır:

İnce ince çiğse yağıyor
Güneşin ışıkları bunlara vuruyor
Kimi gümüş gibi, kimi de altın gibi görünüyor
Bitkiler bunları içiyor ve sarhoş oluyor
Dallar dans ediyor ve sevinçten coşuyor
Bize gelmek istiyorlar, sonra utanıp kaçıyorlar

Güzel zecellerinden biri de şudur:

Gün doğdu yıldızlar şaşkınlaştı
Kalkıp tembellikten sıyrılalım
Ve suyla karıştırılmış şarabı içelim
Benim için bu baldan daha tatlıdır
Ey yaptığım şey için beni kınayan!
Allah söylediklerini başına getirsin

Şarabın günahların anası olduğunu
Ve aklı bozduğunu söylüyorsun
Sana en uygunu Hicaz'ta yaşamaktır
Seni benimle bu boş tartışmaya girmeye sevk eden nedir
Sen hacca ve (mukaddes yerleri) ziyarete git
Ve rahat rahat içmek için beni kendi halime bırak
Eğer birinin buna gücü yetmiyorsa, buna niyet etsin
Çünkü niyet, yapmaktan daha üstündür

Bu kuşaktan sonra İşbiliye'de İbn-i Cuhdur yetişti. O Mayorka'nın fethi münasebetiyle söylemiş olduğu zecel ile, bu tarzda şiir söyleyenlerin hepsine üstünlük sağlamıştır. Söz konusu zecelin girişi şöyledir:

Allah'ın birliğini inkarda inat edenler kılıçla yok edilir
Ben hakka karşı inada devam edenlerden uzağım

İbn-i Saîd diyor ki: Ben hem Cuhdur ile hem de onun öğrencisi Ma'ma ile görüştüm. Ma'ma'ın meşhur zecelinin başı şöyledir:

Ah! Keşke sevdiğimi görseydim de
Kulağına bir şeyler fısıldasaydım
Niçin ceylanın (zarif) boynunu aldığını
Ve kekliğin (güzel) ağzını çaldığını

Bunlardan sonra edebiyat sahasında bir otorite olan Ebû Hasan Sehl bin Malik geldi. Daha sonra bu çağda İslâm milleti içinde nesir ve şiirde tartışmasız bir otorite olan dostumuz vezir Ebû Abdullah bin Hatîb geldi. Onun zecel tarzında söylediği güzel beyitlerden biri şudur:

Kadehlerdeki şarabı suyla karıştır ve sürekli doldur
Mallar ancak dağıtmak için yaratılmıştır

Ebû Abdullah aşağıdaki beyitleri ise, sûfi şairlerden Şuşturî'nin tarzına göre söylemiştir:

Çıkış ve iniş arasında
Ceylanlara karıştı

(Kalıcı olmayanlar) yok olup gitti
Hiç yok olmayacak, bâki kaldı

Bu tarzda söylediği güzel beyitlerden biri de şudur:

Ey oğlum! Senden uzak olmak en büyük felaketimdi
Sana yakın olunca, yakınlığımı unuttum

Ebû Abdullah bin Hatîb döneminde, Endülüs'ün Âş vadisinden olan Muhammed bin Abdulazîm de bu tarzın önde gelen otoritelerinden biriydi. O, aşağıdaki zeceli ile Mudağlîs'in "Gün doğdu yıldızlar şaşkınlaştı" diye başlayan zeceline karşılık vermektedir:

Ey zevk ve safâ ehli! Sefahat vakti girdi
Tâ güneşin koç burcuna gelişinden beri
Sefahatlarımızı her gün yenileyin
Arada hiç fasıla bırakmadan
Şenil'de bu zevklere devam edelim
O yeşil bitkilerin üzerinde
Bağdat'ı boş ver, Nil'in hikayelerini geç
Benim için bu taraflar daha hoştur
Buranın ovası kırk milden daha geniştir
Eğer burada rüzgar esecek olsa
Toz diye bir şeye rastlayamazsın
Göze sürme çekecek miktarda bile

Zecel tarzı, çağımız Endülüs'ünün genel şiir akımıdır. Şiirlerini (genelde) bu tarzda söylüyorlar. Hatta on beş aruz vezninin hepsiyle zecel söylerler. Tabi bu şiirleri kendi lehçeleriyle söylüyorlar ve "zecelî şiir" olarak isimlendiriyorlar. Aşağıdaki beyitler bunun örneklerinden biridir:

Uzun senelerdir gözlerine aşığım
Sende ise ne şefkât, ne de yumuşayan bir kâlp var
Hatta görüyorsun ki, senin yüzünden kalbim nasıl da
İki demircinin arasında kalmış örse döndü
Ve göz yaşları akıyor, ateş alev alev yanıyor
Çekiç darbeleri sağdan soldan geliyor
Allah savaş için Hıristiyanları yaratmışken
Sen aşıkların kalbiyle savaşıyorsun

Bu yüzyılın başında, bu tarzı en güzel kullananlardan biri de Ebû Abdullah Lûşî'dir. Sultan İbn-i Ahmar'ı övdüğü şu kasîde ona aittir:

Sabah oldu, kalk dostum içelim
Coşup eğlendikten sonra gülelim
Şafağın gümüş rengi, gurup vaktinde altına dönmüş
Kalk onu geri döndürelim
Onun halis ve berrak bir beyaz olduğunu görüyorsun
O gümüştür, ancak gurup vakti onu altına çevirmiş
Madenî paralarını insanlara dağıtıyor
Gözler nurunu onun nurundan alıyor
Gündüz yaşamak içindir ey dostum
Vallahi, onda bir yiğidin yaşamı ne kadar hoştur
Gece ise sarılmak ve öpüşmek içindir
Vuslat döşeğinde sağa sola dönerek
Zaman cimriliğinden sonra cömertleşti
O niçin elindeki akrebi kaçırıyor
Geçmişte ondaki acıları yudumladığı gibi
Şimdide hoş içecekleri içer ve lezzetli yemekleri yer
Rakîb dedi ki: Ey edipler! İçki ve aşk konusunda
Niçin sizin çok asil olduğunuzu görüyoruz
Beni kınayanlar bu habere şaşırdılar
Dedim ki: Ey topluluk! Neye şaşırıyorsunuz
Güzele ancak ince ruhlular aşık olur
Allah'ın hangi nimetini inkar ediyor ve yalanlıyorsunuz
Güzellik ancak şaire ve edibe fayda verir
O bekâreti bozar ve dullara veda eder
Kadehe gelince, o haramdır
Evet, o içmesini bilmeyenlere haramdır
Ölçüsünü ve ne konuşacağını bilmeyenlere
Akıl, fikir ve zevk ehline gelince
Şayet onlar içseler, günahları affedilir
O, kâlplerdeki korları söndüren güzel bir ceylandır
Ancak benim kalbim gadâ ağacının korlarında yanmakta
O, aslanların kalbine bakan güzel bir ceylan yavrusudur
Daha bakmadan, onların akılları başından gider

Sonra tebessümüyle onları diriltir ve onlar gülerler
Matemden sonra sevinip coşarlar
Yüzük gibi (zarif) bir ağız ve parlak dişler
Sanki ümmetin hatipleri gibi öpücüğe davet ederler
Onlar nasıl bir inci ve mercandır ki
Onları dizen hiç delik açmadan dizmiş
Onu miske benzetenler, değerini düşürmüş olur
Zülüfleri, karganın kanatları gibi iki yandan salınır
Ondan uzak kaldığım geceleri garipserler
Süt renginde bembeyaz bir beden
Hiçbir çobanın sağmadığı bir süt renginde
Ve daha önce hiç görmediğim kadar
Sert olan bir çift meme
Ve bu iri göğüslerin altında incecik bir bel
O kadar ince ki, neredeyse görülmez
Senin beni kınamak için söylediğin doğru ifadenle,
Dindarlığımdan bile incedir (zayıftır)
Seninle birlikte bende dindarlık ve akıl mı kaldı ki
Sana uyanların dinlerini de akıllarını da çalarsın
Aşıklar ona bakıp göz altında tuttuklarında
Sanki ağır çok ağır bir yük taşır
Eğer bakışlar kendisinden esirgenirse
O zaman da ilgi görmediği için çekip gider
Güzelliklerin, emirin meziyetleri veya kumlar gibidir
Bunları saymaya kim güç yetirebilir
Şehirlerin direği ve Arapların en iyi konuşanıdır
Sözünün güzelliğinden herkes ona yaklaşır
İlimde ve ilmin gereklerini yerine getirmede tektir
Bir de en güzel şiirleri yazar
Göğüslere mızrakları saplar
Ve boyunları kılıçla vurur
Bu dört vasfı[220] *göktekiler bile kıskanır*
Böyleyken onun meziyetlerini kim sayabilir ki
Güneş onun nuru, ay himmeti
Yağmurlar cömertliği ve yıldızlar makamıdır

[220] Yani ilim, amel, şiir ve kahramanlık.

Cömertlik atına bindiğinde
Zenginlerin ve askerlerin dizginini serbest bırakır
Her gün onun tarafından en güzel elbiseler giydirilir
Ve asil kızların kullandığı güzel kokular sürülerek
Ona gelen herkesin üzerinde, onun nimetleri görülür
Ve ona yönelen hiç kimse hayal kırıklığına uğramaz
Üstü örtülü olan hakkı açığa çıkardı
Ve üzeri örtüldükten sonra artık batıl ne yapabilir
Takva sütununu en açık yere dikti
Zaman onu harap ettikten sonra
Hoşgörüsü ve güler yüzüne rağmen
Onunla karşılaşmaktan yine de korkulur
Asık yüzlü savaşlara gülerek atılır ve hep galip gelir
Bu dünyada onu yenecek hiç kimse yoktur
Saflar arasından kılıcını çektiğinde
Hiç kimse boyunları vurmasına engel olamaz
O, Mustafa (seçilmiş) olarak isimlendirilmiştir
Ve Allah onu saltanat için seçmiştir
Onun, Mü'minlerin emiri ve halifesi olduğunu görürsün
Ordulara komuta eder ve birlikleri süsler
Başlar onun emirliğine boyun eğer
Ve evet, onun elini öpmeye rağbet ederler
Zamanın dolunayları onun evindedir
Çok yüksektedirler ve hiç batmazlar
Yücelik ve üstünlükte çok uzaktırlar
Ancak tevâzu ve hayâda yakındırlar
Alem döndükçe, güneş aydınlattıkça
Ve yıldızlar parladıkça Allah onları korusun
Bu kasîdeye aruz gerekmez
Ve ey güneş perdeni çek
Senin için batacak yer yoktur

Sonra Mağrib şehirlerindeki şairler, tıpkı muvaşşahalarda olduğu gibi çift vezinli yeni bir akım geliştirdiler ve şehir lehçeleriyle söyledikleri bu şiirleri "aruzu'l-beled" olarak isimlendirdiler. Bu tarzda ilk şiir söyleyen Endülüs'ten gelip Fas'a yerleşmiş olan İbn-i Umeyr adında biridir. O, muvaşşaha tarzında söylediği aşağıdaki şiirinde i'râb kurallarının dışına pek çıkmamıştır:

Nehrin kenarındaki bahçede bir dala konmuş güvercin
Sabaha yakın (dertli ve yanık ötüşleriyle) beni ağlattı
Seher vaktinin eli, gecenin karanlığını silerken
Ve yağmur suları papatyalardan süzülürken
Erkenden bahçeye gittim. Güzellerin gerdanındaki
İnciler gibi, şebnemler çiçeklerin üzerine dağılmış
Bahçeyi sulayan merdaneler sularını akıtıyor
Ağaca asılıp meyvelerin suyunu akıtan yılanlar gibi
Dallar, ayak bileklerindeki halhallar gibi kıvrım kıvrım
Bu halleriyle bilezik gibi bütün bahçeyi çevirmişler
Şebnemlerin elleri, tomurcukların kılıfını yırtıyor
Ve esen rüzgar onlardan misk kokuları taşıyor
Budakta, yaprakların arasında bir güvercin gördüm
Yapraklardaki yağmur taneleriyle tüyleri ıslanmış
Garip bir aşık gibi feryat edip ağlıyordu
(Suların silkip) yeni bir elbiseye bürünürken
Ancak ayakları kınalı ve kırmızıydı
İncileri dizip bir gerdan gibi boynuna takmış
Dalların arasına aşıkların oturduğu gibi oturmuş
Bir kanadını yastık yapmış, diğerini de üzerine almıştı
Sonra kalbindeki aşktan şikayet etmeye başladı
Ve gagasını göğsüne alıp haykırdı
Dedim ki: Ey güvercin! Gözlerimi uykudan mahrum ettin
Görüyorum ki göz yaşlarını akıtmaya devam ediyorsun
Dedi ki: Ben göz yaşlarımı tüketinceye kadar ağladım
Artık hayatım boyunca göz yaşı olmadan figan edeceğim
Uçup giden ve dönme ümidi kalmayan yavrum için
Tâ Nuh çağından beri ağlamaya ve hüzne alıştım
İşte vefâ budur, bağlılık budur
Göz kapaklarıma bak, nasıl yaralar içinde
Sizden biriniz ağlayıp bir yıl tamamlanınca
Bu ağlamalar ve feryatlar beni tüketti
Dedim ki: Ey güvercin! Eğer benim dert denizime dalsaydın
Benim için göz yaşlarını döker ve ağıt yakardın
Eğer benim kalbimde olan senin kalbinde olsaydı
Bastığın dallar seni taşımaya dayanamazdı

Nice yıllar var ki, ayrılığın hasretine katlanmaktayım
Hatta gözlerin göremeyeceği kadar eriyip kayboldum
Bedenimin giydiği zayıflık ve incelik elbisesi
Beni açığa çıkıp görülmekten saklıyor
Eğer ölüm gelse, hemen olduğum yerde can veririm
Ve ey insanlar! Kim bu durumdayken ölürse rahat eder

Faslılar bu tarzı beğenmişler ve kendilerine uymayan i'râbı terk ederek bu tarzda şiir söylemeye düşkünlük göstermişlerdir. Onun için bu tarzda şiir söyleyenler çoğalmış ve çok sayıda büyük şair yetişmiştir. Diğer taraftan bu tarzda söyledikleri şiirleri "müzdevic", "kâzî", "mel'abe" ve "gazel" gibi çeşitlere ayırmışlardır. Bu isimlendirmeler, şiirdeki aruz ölçülerinin ve kâfiyelerin bir veya daha fazla olmasına bağlı olarak yapılmıştır. Tâzâ bölgesi şairlerinden İbn-i Şucâ'ın aşağıdaki şiiri "müzdevic" türündendir:

Mal dünyanın süsü ve nefislerin gücüdür
Güzel olmayan yüzleri güzelleştirir
Kimin parası çoksa
Söz ve yüksek makamlar onundur
Malı çok olan küçük bile olsa büyük görülür
Ve kavmin yücesi fakirse küçük görülür
İşte kalbim bundan daralır ve buna isyan eder
Ve eğer kadere teslimiyet olmasaydı çatlayacaktı
(Çünkü zenginlik) kavmin büyüğünü
Hiçbir asaleti olmayana sığınmak zorunda bırakır
İşte bütün bu tersliklere üzülmeliyiz
Ve elbiselerimizi halis (siyaha) boyamalıyız
Çünkü kuyruklar başların önüne geçmiştir
Ve dereler, ibriklerden fayda umar olmuştur
Bu yüzden insanlar zayıfladı ve zaman bozuldu
Ve kimi azarlayacaklarını şaşırdılar
Çünkü daha dün falan diye çağrılan, bugün oldu ebû filan
Keşke selamına nasıl cevap verildiğini görseydin
Yaşadık ve gözümüzle gördük
Köpek postunun içinde olan hükümdarları
Bunların nefisleri büyük ve kâlpleri zayıftır
Asalet ve yücelik bir tarafta onlar bir taraftadır
Onlar kendilerini ülkenin direği ve reisleri görürler
Halk ise onları teke (dağ keçisi) gibi görür

İbn-i Şucâ'ın şu şiirde müzdevic tarzında söylenmiştir:

Gönlünü zamanın güzellerini kaptıran yorulur
Boş ver ilgilenme ey filan, güzeller seninle oynamasın
Onlardan bir güzel söz verdiğinde mutlaka ihanet eder
Kendini adadıklarından, kendilerini sana adayacaklar azdır
Onlar aşıkları savururlar ve mahrum bırakırlar
Ve erkeklerin kâlplerini parçalamaya kastederler
Şayet onlara kavuşulsa, o anda ilişkiyi keserler
Ve şayet söz verseler her halükârda ihanet ederler
Bir güzeli sevdim ve onun için kalbim parçalandı
Yanaklarımı ayaklarına nalın (ayakkabı) yaptım
Kalbimin ortasında ona bir yer hazırladım
Ve kalbine dedim ki: Sana yerleşene ikramda bulun
Başına gelecekleri önemseme, katlan
Çünkü başına mutlaka aşkın korkunç musibeti gelecek
Onu üzerime hakem yaptım ve emirliğine razı oldum
Keşke baktığında halimi görebilseydi
Kalbinden geçirdiğin hemen bilirim
Neyi istediğini söylemeden anlarım
Keşke getirsen dediği bir şeyi
İsfahan pazarında da olsa gider alırım

Tilmisânlı Ali bin Müezzin de bu tarz şiir söyleyen şairlerden biridir. Çağımıza yakın olan büyük şairlerden bir diğeri ise Miknâse bölgesinin Zerhûn mıntıkasından olan Kefîf'tir. O, bu tarzda çok harika şiirler söylemiştir. Kefîf'in aklımda kalan en iyi şiirlerinden biri, Sultan Ebû Hasan'ın ve Merîn oğullarının Afrika seferiyle ilgi olanıdır. O bu şiirde Ebû Hasan'ın ve Merîn oğullarının Kayravân'da hezimeti uğramalarını anlatıyor ve Afrika'ya sefer düzenlemelerini kınadıktan sonra, başkalarının da hezimete uğramalarını örnek göstererek onları teselli ediyor. Şiir mel'abe türünde söylenmiştir. Şiirdeki maksadı hissetirmede en belâgatlı üslüplardan biri olan ve "berâatü'l-istihlâl" olarak isimlendirilen giriş kısmı son derece güzeldir. Şiir şu beyitlerle başlar:

Her an ve her zaman Emirlerin kâlplerine
Ve perçemlerine malik olanı[221] *tenzih ederim*
Eğer ona itaat edersek, bize yardımı büyük olur
Eğer isyan edersek, bizi zilletin her türlüsüyle cezalandırır

[221] Yani onların kâlplerinden geçirdiklerini bileni ve onların idaresini elinde bulunduranı.

Şair giriş kısmını bitirdikten sonra, (hezimete uğrayıp perişan olmuş) Mağrib ordusunu soruşturmaya başlıyor:

Güdülen (idare edilen) ol, çoban olma
Çünkü her çoban sürüsünden mesuldür
İslâm davetçisine (Hz. Peygambere)
Selam ederek, râşit halifelere ve
Onlara tâbi olanlara dua ederek başla
Bundan sonra dilersen diğerlerini zikret
Ey sahrayı geçip hactan dönenler!
Sâkinleriyle birlikte beldeleri anlatın
(Söyleyin) aydınlık yüzlü Fas askerlerini
Sultanın azmi nereye yürütmüştür
Ey Peygamberi ziyaret etmiş
Ve hac için çölleri aşmış hacılar!
Siyah Afrika'da yok olmuş
Mağrib askerlerinden haber verin
Ve size verdiği bağışlarla Hicâz topraklarında
Rahat etmenizi sağlayan sultandan da
Eğer Tunus ile Mağrib arasında
Doğudan batıya kadar
Bir katı demir, ikinci katı da tunçtan yapılmış
İskender seddi olsa bile
Kuşlar mutlaka sorumuza cevap verir
Veya rüzgar onlardan bize haber getirir
Anlaşılması ne kadar zor ve ne kötü durumlar
Eğer kitaplardan her gün okunsa
Kanların aktığı, taşların çatladığı, her şeyin
Harabeye döndüğünü ve ceylanların korktuğu bilinirdi
Keskin aklınla benim için idrak et
Ve kuşatıcı zekanla benim için düşün
Eğer biliyorsan bir güvercin veya emircik kuşu
Bir ay veya bir hafta içinde sultandan haber getirecek
Bu haberler her şeyin farkında olan kıssacılara malum olur
Ve onun alametleri zeki kâlplerde yayılır
Dikkat et! Onlar örtüleri olmayan çıplak bir topluluktur

Ne mekanları ne de imkanları olmayan çıplak kimselerdir
Hezimeti nasıl tasvir edeceklerini bilmezler
Ve Kayravân şehrine nasıl gireceklerini de
Ey efendimiz Ebû Hasan! Kapına geldik
Tunus seferini konuşmak için
Kalkıp Cerîd ve Zâb'a yöneldik
Afrika'nın Arabıyla ne işin vardı
Sana Hattâb'ın oğlu Ömer'in haberi gelmedi mi
Kentleri ve köyleri fetheden Ömer Faruk'un
Hicaz'a, Şam'a ve Kisrâ'nın tacına sahip oldu
Afrika'nın da bir bölümünü fethetti
Oradaki hatıraları zikretmek sevilmese de
Yine de kardeşlerin nasıl dağıldığını nakledeceğim
İşte batılı parçalayan Faruk (Ömer)
Afrika hakkında bunu açıkça söylemişti
Oralar Osman'ın zamanına kadar korundu
İbn-i Zübeyr düzeltmek için orayı fethetti
Osman öldükten sonra rüzgarın yönü değişti
Müslümanlar üç gruba bölündüler
Ve geriye konuşulmaması gereken acı hatıralar kaldı
Bütün bunlar iyilerin döneminde olmuşsa
Acaba ahir zamanda biz ne yapmalıyız
Miknâse'deki şehir halkı
Olayın (hezimetin) doğruluğuna ilişkin
Şıkk, Sutayh ve İbn-i Merrân'e ait beyitler zikretmişlerdir
(Buna göre) Merîn oğulları
Ceddâ ve Tunus'a yürüdüklerinde binalar yıkılır
Vezirlerin efendisi İsa bin Hasan'ın sözlerini hatırladım
Bana demişti ki: Ben bunu biliyordum
Ancak kader gelince gözler kör olur (basiretler bağlanır)
Sana diyor ki: Merîn oğulları Fas'tan
Deyyâb Araplarına gitmekle felakete uğramıştır
Mevla Tunus ve Ebvâb sultanı
İbn-i Yahya'nın ölümünü dilemiştir

Bu beyitlerden sonra şair, Sultan Ebû Hasan'ın ordusuyla birlikte, son seferi olan Afrika Araplarının üzerine yürüyüşünü anlatıyor ve bu beyitlerde sanat ve belâgat açısından çok harika örnekler sergiliyor.

Tunuslular da kendi lehçeleriyle mel'abe tarzında şiirler söylemişlerdir. Ancak bunların çoğu kötüdür. Bu yüzden o şiirlerden aklımda hiçbir şey kalmamıştır.

Doğuda Muvaşşaha ve Zecel:

Bağdatlılar da, "muvâliyât" olarak isimlendirdikleri bir şiir tarzına sahiptir. Bu tarzın değişik türleri vardır. "Kûma", "kâne ve kân", "müfred" ve "dû-beyt" gibi. Bunların çoğu dört parçalı ve müzdeviçtir (yani çitf kâfiyelidir).

Bu hususta Mısırlılar da onlara tâbi olmuş ve kendi lehçelerindeki belâgat üslûplarıyla harika şiirler söylemişlerdir. Safiy Hillî "Dîvân"ında şöyle diyor: Muvâliyât, (aruz vezinlerinden) bahru'l-basît'e göre söylenir. Dört parçalı ve dört kâfiyelidir. Savt ve beyteyn (çift beyit) olarak isimlendirilir. Bunu Vâsıtlılar icâd etmiştir.

"Kâne ve kân" türü, tek kâfiyeli olup, bir beytin iki parçasının vezinleri değişiktir. Beytin ilk parçası, ikinciden daha uzundur. Kâfiyesi de illetli harflerle yapılan "redif" şeklinde olur. Bu türü Bağdatlılar icâd etmiştir.

Bu tarzın aklımda kalan en güzel örneklerinden biri aşağıdaki beyitlerdir:

Bunlar taze yaralarım, kanlar durmadan akıyor
Katilim ise ey kardeşim sahrada sevinç içinde geziyor
İntikamını alalım, dediler. Ben en kötüsü budur, dedim
En uygunu bana gelip beni tedavi etmesi olacak

Bir başka şair şöyle diyor:

Çadırın kapısını çalınca kapıyı çalan kim dedi
Yağmacı ya da hırsız değil, bir mecnun dedim
Gülümseyince dişlerinden şimşek çaktı
Göz yaşlarına boğulmuş ve şaşkın bir şekilde geri döndüm

Bir başkası şöyle diyor:

Ona söz verdiğim halde o ayrılmayacağını garanti etmedi
Ona aşktan şikayet edince dedi ki: Gözüm sana feda olsun
Benim dışımda yakışıklı bir gence tutulunca
Ona sözümüzü hatırlattım. Dedi ki: Sana borcum olsun

Bir başkası haşişi hakkında şöyle diyor:

O halis bir şaraptır ki onunla beraberliğim bâkidir
Şaraba, meyhaneye ve şarap dağıtana ihtiyaç bırakmaz
Öksürtür ve öksürtürken içimi yakar
Ateşini içimde söndürdüm, ama göz bebeklerimden çıktı

Bir başkası şöyle diyor:

Ey vuslatı bekleyen sevginin çocukları
Bu kâlp ayrılıklardan ne çok acı ve ah çekti
Kalbimi ona emanet ettim, şimdi bana düşen sabretmektir
Gözümde bütün varlıklar hıçkırmakta ve sen de gömülüsün

Bir başkası şöyle diyor:

İhtiyarlığın belimi büktüğü bir çağda sevgiliye seslendim
Aşk öpücüğüyle bana cömertlikte bulun ey Meyye diye
O ise şu sözüyle tâ kalbimin içini dağladı:
Bu pamuk (ak sakallı) yüzün, diri birinin ağzını kaplayacağını sanmam

Bir başkası şöyle diyor:

Beni görüp gülümseyince göz yaşlarım şimşeği geçti
Peçesini kaldırınca ortalığı aydınlatan bir dolunay gösterdi
Simsiyah saçlarını sarkıtınca kâlp yolunu şaşırdı
Sonra ortadan ayrılmış saçların arasındaki beyazlıkla yolumuzu gösterdi

Bir başkası şöyle diyor:

Ey deveci! Develeri azarlayarak sür
Fecirden hemen önce sevdiklerimin menzilinde dur
Ve onların içinde şöyle bağır: Ey sevap kazanmak isteyenler
Kalkın ve terk edilmişliğin öldürdüğü bu meyyitin namazını kılın

Bir başkası şöyle diyor:

Sizi gözetip koruduğum gözlerim
Şimdi de yıldızları gözetliyor ve gıdası uykusuzluk oluyor
Ayrılık okları hiç şaşmadan bana isabet etti
Allah ecrinizi çoğaltsın, gönül huzurum öldü

Bir başkası şöyle diyor:

Ey vefasız güzeller! Köprünüzde öyle bir ceylan sevdim ki
Yırtıcı aslanlar bile onu düşünmekten ihtiyarlıyor
Bir fidan ki, kıvrıldığında bâkire kızları esir alıyor
Ve gülüp yüzü parladığında, dolunayın lafı edilmiyor

Aşağıdaki beyitler ise dû-beyt tarzında söylenmiştir:

Sevdiğim yaratıcının adıyla yemin etmiştir
Seher vakitlerinde hayalini göndermek için
Ey ona olan aşkımın ateşi, geceleri tutuşup yan ki
Onun hayali bu ateş sayesinde yolunu bulup gelsin

Bil ki, belâgatı bilmekle duyulacak zevklerin tamamı, ancak o dil üzerinde çok fazla pratik yapmakla, bu dili insanlarla konuşmakla ve çok fazla kullanmakla elde edilir. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi Arap dilinde ancak bu şekilde meleke sahibi olunabilir. Onun için bir Endülüslü, Mağriblinin, Mağribli, Endülüslü ve doğulunun, doğulu ise Endülüslü ve Mağriblinin şiirindeki belâgatı hissetmez. Çünkü kullandıkları diller (lehçeler) ve üslûplar farklıdır. Ancak her bölgenin insanı, kendi dilindeki belâgatı idrak eder ve kendi bölgesinin şairi tarafından söylenmiş şiirdeki güzellikleri hisseder ve bu güzelliklerden zevk alır. **"Göklerin ve yerin yaratılmasında, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasında bilenler için âyetler (deliller ve ibretler) vardır" (Rûm Sûresi, 22).**

Sonsöz

Neredeyse amacımızın dışına çıkacaktık. Onun için, umrânın tabiatını ve umrândaki unsurları ele aldığımız bu birinci kitaptaki sözlerimizi burada noktalayalım. Bu konuyla ilgili meseleleri yeterli ölçüde ele aldığımızı düşünüyorum. Ancak umulur ki bizden sonra, Allah'ın doğru bir düşünce ve apaçık bir ilimle desteklediği biri gelir ve umrânın meselelerini bizim yazdığımızdan çok daha kapsamlı bir şekilde ele alır. Zaten bir ilim dalını kuranın işi, onun bütün meselelerini sayıp ortaya koymak değildir. Ona düşen, o ilim dalının konusunu ve bölümlerini tespit etmektir. Ondan sonra gelenler yavaş yavaş bu ilmin meselelerini ortaya koyarlar ve böylece bütün meseleleri tamamlanmış olur. **"Allah bilir, siz ise bilmezsiniz."**

* * *

Bu kitabın müellifi –Allah onu affetsin- der ki: Bu birinci cildi, yeniden gözden geçirip düzeltmeksizin, beş ay içinde hicrî 779 (miladî 1377) yılının ortalarında tamamladım. Sonra yeniden gözden geçirip düzelttim. Daha sonra kitabın başında söylediğim gibi ve zikrettiğim şartlar çerçevesinde, toplumların tarihini ekledim. İlim ancak, azîz ve hakîm olan Allah'tandır.

Türk basınında kültür armağanlarının rakipsiz adresi **Yeni Şafak**, *"Seçkin Okurlara Seçkin Eserler"* başlıklı kitap kampanyaları dizisini, bu unvanını pekiştirecek nitelikte bir zirve eser ile sürdürmenin coşkusunu yaşıyor.

Gerek İbn-i Haldûn ve gerekse şaheseri *"Mukaddime"*, İslâm dünyası için her açıdan birer simge olma ayrıcalığına sahipler. Öncelikle, yazarının, "ışığın gerçekten de Doğu'dan yükseldiği", İslâm kültür ve uygarlığının yerkürenin dört bir köşesinde öncül rol oynadığı pırıltılı bir çağın son büyük bilgini olması nedeniyle bir simgedir bu müthiş ikili...

Ve bugün en Doğu'dan en Batı'ya, sağduyu sahibi bilim çevrelerinin de açıkça onayladığı üzere, tarih kayıtlarını birer "masallar silsilesi" olmaktan çıkarıp ciddi ve sistematik bir bilim disiplinine dönüştürmesiyle de bir simgedir İbn-i Haldûn'un *"Mukaddime"*si.

Tıpkı "tarih" ve "tarih felsefesi" gibi "sosyoloji" biliminin de temellerini atmasıyla, birey-devlet ilişkilerini, devlet yönetimini ve politika sanatını çağdaş anlamıyla tanımlayan ilk büyük çalışma olmasıyla, felsefe dünyasına yepyeni açılımlar kazandırmasıyla, Rönesans aydınlanmacılarından liberallere ve hattâ Marksistlere kadar her kesime farklı farklı ilhamlar vermesiyle de bir başka açıdan simgedir çağları aşan bu özgün eser. Kaleme alındığı 1300'lerin ikinci yarısından bu yana Afrika'dan Avrupa'ya, Asya'dan Amerika'ya dek *"Mukaddime"*ye erişebilmiş bütün aydınlar, onun sunduğu bitmez tükenmez bilgi pınarından kendi anlayış ve kavrayışları oranında az ya da çok mutlaka yudumlamıştır. Nitekim İbn-i Haldûn da bu sıradışı çabasıyla bir dizi yeni bilimsel disiplinin temellerini attığının açıkça farkındadır ve bu yüzden de eserine büyük bir özgüven içinde *"Mukaddime"* (Başlangıç) adını koymayı uygun görmüştür.

"Mukaddime"nin açtığı yoldan filiz veren yeni bilim dalları ve çığırlar saymakla bitmez. Tarih biliminin modern çağlardaki "üstad-ı âzam"ı olarak kabul edilen İngiliz bilim adamı Arnold Toynbee, sözkonusu eser için yıllar önce öyle bir değerlendirme yapmış ki, bunu okuduktan sonra artık daha fazla bir söze hacet kalmıyor aslında: *"İbn-i Haldûn'un kitabı, tarih felsefesi alanında bütün zamanların en büyük eseridir. Şimdiye kadar hiç bir çağda, hiçbir insan zekâsı böyle bir eser ortaya koyamamıştır."*

Yeni Şafak, İslâm kültürü ve uygarlığının toplumsal bilimlere yaptığı katkıların cisimleşmiş bir anıtı niteliğindeki bu büyük kaynak eseri, ülkemizdeki ilk yayımlanışından yıllar sonra onbinlerce okuruna titizlikle çevrilmiş çağdaş bir edisyonuyla ve yepyeni bir görsel tasarım eşliğinde armağan etmekten gurur duyuyor.

"Mukaddime", İslâm düşüncesinin çağdaş uygarlık tezleri karşısında ciddi bir engel oluşturduğu yönündeki gürültücü söylemlerin iyice yaygınlaştığı bir dönemde, belki de uygarlık tarihi üzerine yepyeni bir bilinç sistematiği geliştirmek için ideal bir eser olarak uzun yıllar boyunca bilgi evreninizi aydınlatacak.

Yeni Şafak KÜLTÜR ARMAĞANI